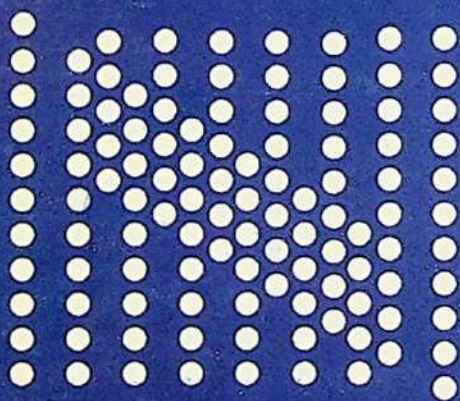

RAZPRAVE IN GRADIVO 29-30

TREATISES
AND
DOCUMENTS

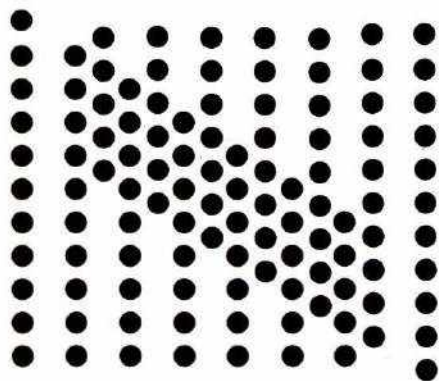

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA V LJUBLJANI
INSTITUT FOR ETHNIC STUDIES

RAZPRAVE IN GRADIVO, LJUBLJANA, 1994-1995

RAZPRAVE IN GRADIVO 29-30

TREATISES
AND
DOCUMENTS

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA V LJUBLJANI
INSTITUT FOR ETHNIC STUDIES

RAZPRAVE IN GRADIVO, LJUBLJANA, 1994-1995

RAZPRAVE IN GRADIVO - TREATISES AND DOCUMENTS

Revija za narodnostna vprašanja - Journal of Ethnic Studies

UDK-UDC 323.15.342.4 (058)

ISSN 0354-0286

Izdajateljski svet - Council of Publishers

*Ciril Baškovič, Hajos Ferenc, dr. Vladimir Klemenčič, mag. Vera Klopčič,
Amalija Petronio Bertoni, Peter Winkler, dr. Mitja Žagar*

Uredniški odbor - Editor Board

*dr. Darko Bratina, mag. Boris Jesih, mag. Vera Klopčič, dr. Miran Komac,
Marinka Lazič, dr. Avguštin Malle, dr. Albina Nečak Lük,
Janez Stergar, Mojca Medvešek*

Odgovorni urednik - Editor in Charge

mag. Boris Jesih

Tehnični urednik - Technical Editor

Mojca Medvešek

Prevodi - Translation

Meta Gostinčar Cerar, Jana Kranjec Menaše, Lidija Berden, dr. Renta Mejak

Tisk - Printed by

Eurota d.o.o.

Naklada - First Printing

1000 izvodov - 1000 copies

Založil in izdal - Published and edited by

*Inštitut za narodnostna vprašanja - Institute for Ethnic Studies
SLO, 61000 Ljubljana, Erjavčeva 26, tel.: 386 (061) 210-823, 210-879, fax 210-96*

Predstavnik - Representative

mag. Vera Klopčič

Revijo sofinancira - Co-financed by

Ministrstvo za znanost in tehnologijo

*Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 426-36/94 mb
šteje revija Razprave in gradivo za proizvod,
od katerega se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.*

Kazalo

Vera Klopčič:	
Uvod/Introduction	1
Albina Nečak Lük:	
Jezik in etnična pripadnost v Porabju	5
Katarina Munda Hirnök:	
Spremljanje medijev v Monoštru	25
Renata Mejak:	
Nekateri elementi percepcij Lendavčanov o sosednji Madžarski	35
Ildikó Szabó:	
Socializacijski procesi med Madžari v Prekmurju.....	51
Miran Komac	
Slovenska manjšina na Goriškem.....	63
Branko Jazbec:	
Čezmejno gospodarsko povezovanje in integracija ob italijansko-slovenski meji skozi izkustvo Slovencev v Italiji.....	77
Vera Kržišnik-Bukić:	
Okvimi pregled poteka, vzrokov in pomena izseljevanja Slovencev na Hrvaško	85
Andreja Zemljič:	
Strategije etnične razprave na območju Radgone od iztekajočega se 19. stoletja do 1920	95
Christian Promitzer:	
Ideal »čistega narodnega telesa«, kronologija izginotja	101
Steinicke Ernst, Zupančič Jernej:	
Koroški Slovenci v luči sodobnih prostorskih, socialnih in etničnih procesov	111

<i>Erika Thurner:</i>	
Zur Rechtlichen und Gesellschaftlichen Situation von Sinti/Roma («Zigeunern») in Österreich	127
<i>Mitja Žagar:</i>	
Constitutions in Multiethnic Reality	143
<i>Thomas Hylland Eriksen:</i>	
What is Happening to the Concept of Ethnicity?	165
<i>Felicita Medved:</i>	
A Path towards the Cartography of Slovene National Identity	177
<i>Gero Lenhardt:</i>	
»Etnična identiteta« in družbena racionalizacija	211
<i>Mitja Žagar:</i>	
Nekaj hipotez o kvadraturi kroga: Ustava SFRJ in procesi osamosvajanja republike Slovenije	231
<i>Ivan Kristan:</i>	
Constitutional Position of the Autochthonous Ethnic Minorities in Slovenia	261
<i>Vera Klopčič:</i>	
Okvima konvencija Sveta Evrope za zaščito narodnih manjšin	265
<i>Christoph Pan:</i>	
Stato di Realizzazione di un Diritto Europeo delle Minoranze Nazionali	273
<i>Gradivo:</i>	
Okvima konvencija za zaščito narodnih manjšin	285
Evropska listina za jezike regij ali manjšin	295
<i>Marinka Lazić:</i>	
Bibliografija	313

UVOD

V letu 1995 praznuje Inštitut za narodnostna vprašanja 70-letnico obstoja in delovanja, kar dokazuje da je področje dela kakor tudi institucija nacionalnega pomena. Vloga Inštituta za narodnostna vprašanja je vedno aktualna, saj je trenutno to vprašanje deležno vse večje pozornosti tudi v evropskem merilu, kar se kaže tako v normativni dejavnosti in sprejetju mednarodnih dokumentov o varstvu manjšin kot tudi v spodbujanju nekaterih oblik sodelovanja v katere je vključeno tudi manjšinsko vprašanje. Te dejavnosti izhajajo iz prepričanja, da je kulturna raznolikost bogastvo Evrope in da je potrebno spodbujati kulturno identiteto različnih skupin, ter spoznanja, da pomeni urejen položaj manjšin prispevek k varnosti in stabilnosti v Evropi kot celoti.

Kaj pomeni danes Inštitut pri vključevanju v evropske tokove?

Že pred več kot 30 leti uveden koncept posebnih kolektivnih pravic za avtohtoni italijanski in madžarski manjšini v Sloveniji se danes dopolnjuje z celotnim sklepom individualnih pravic in z že utečenim mednarodnim nadzorom v sistemu Evropske konvencije o človekovih pravicah (EKČP), ter bogati z pojmovanjem pravic posameznika do dostojanstva, do zasebnosti do izražanja, do izbire. Le v ravnovesju med individualnim in kolektivnimi aspekti manjšinskih pravic je možno iskati tako obliko manjšinskega varstva, s katero bodo zadovoljni tako pripadniki manjšine kot večine.

Zato je sedanja usmerjenost in perspektiva razvoja Inštituta v vključevanju v evropske projekte in sodelovanju z ustanovami, ki se ukvarjajo z sorodnimi vprašanji.

V preteklosti je v določenem obdobju prevladovala obravnava konkretnega položaja slovenskih manjšin v zamejstvu, nato pa prevlada obravnava mejnih vprašanj. Tako imenovano prehodno obdobje označuje delo na projektu »Problemi in perspektive Slovencev v zamejstvu«, v katerem so sodelovali raziskovalci različnih disciplin. (odgovorni nosilec mag. Silvo Devetak)

Prehod na način raziskovanja, ki temelji primarno na spoznanjih znanstvene discipline in je preverljiv po metodah sodobne znanosti se je začel v poznih 80-tih letih in nastopi z dr. Miranom Komacom, ki je podal tudi teoretična izhodišča za raziskovanje narodnega vprašanja.

Dejanska prelomnica v samem delu nastane, ko se v začetku 1990 na Inštitutu za narodnostna vprašanja prične projekt »Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru« pod vodstvom dr. Albine Nečak Lük. Projekt je zasnovan dolgoročno in primerjalno, ter vključuje raziskovalce različnih disciplin. Projekt je zaživel v skladu z vsemi zahtevami sodobne znanosti in strnil dosedanje znanje sodelavcev Inštituta, ter afirmiral raziskovalno delo Inštituta kot celote.

V preteklih dveh letih se je Inštitut okrepil še z dvema doktorjema znanosti, ki sta oba pričela z temeljito obravnavo dveh novih področij - položaja Slovencev na območju bivše Jugoslavije (razen Slovenije) - nosilka dr. Vera Kržišnik Bukič in z proučevanjem etnične komponente integrativnih procesov ter sožitja v (več)nationalnih družbah - nosilec dr. Mitja Žagar.

Tako se je okrepila raziskovalna skupina na Inštitutu za narodnostna vprašanja (pod vodstvom dr. Albine Nečak Lük), ki ga lahko danes označimo kot sodobno interdisciplinarno znanstveno raziskovalno ustanovo.

Inštitut za narodnostna vprašanja dolgoročno sodeluje z drugimi sorodnimi ustanovami doma in v tujini. Omenimo naj le nekatere: Slovenski raziskovalni inštitut iz Trsta, Slovenski znanstveni inštitut iz Celovca, Center za zgodovinske raziskave iz Rovinja, Inštitut za narodnosti in migracije iz Zagreba, itd. Zelo dobre stike ima tudi z Avstrijskim inštitutom za vzhodno in jugovzhodno Evropo, s katerim smo med drugim organizirali vrsto zelo odmevnih predavanj.

Perspektive nadaljnega razvoja Inštituta za narodnostna vprašanja so v nadaljevanju sodelovanja s sorodnimi ustanovami, v vključevanju v širše mednarodno sodelovanje, v vsebinskem sodelovanju pri ustvarjanju novih normativnih mehanizmov za varstvo manjšin in znanstvenega instrumentarija, ki omogoča primerjalne analize. Glede na dosežane delo pa ima Inštitut vse možnosti, da bi postal mednarodni observatorj za manjšine, ki bi preverjal uresničevanje normativnih zagotovil.

Tudi pričujoča številka Razprav in gradiva odraža tako pestrost same tematike, kot tudi posebnost v izbiri pristopa različnih avtorjev. Ravno ta pestrost pa je tisti izziv, ki bogati proučevanje etničnih vprašanj in daje navdih za nadaljnje delo.

Vera Klopčič
direktor

INTRODUCTION

In 1995, the Institute for Ethnic Studies is celebrating its seventieth anniversary, which proves that the field of research and the Institute itself are of national significance. The activity of the Institute is continuously up-to-date, as currently this issue attracts increasing attention in Europe, this being manifested so in normative activity as in the adoption of international documents on minority protection, and in the inciting of certain forms of cooperation, which include minority issues. These activities arise from the conviction that cultural diversity represents the wealth of Europe and that the cultural identities of different groups should be encouraged; they also arise from the knowledge that the settled minority status contributes to the safety and stability in Europe as a whole.

What is the present-day role of the Institute's participation in the European trends?

The over thirty years ago introduced concept of special collective rights of the two autochthonous Italian and Hungarian minorities in Slovenia is nowadays complemented with a whole system of individual rights and the already established international monitoring within the framework of European Convention on Human Rights. It is also enriched with the recognition of an individual's rights to personal dignity, privacy, expression of his/her opinions, and freedom of choice. It is only in the balanced relation between the individual and collective aspects of minority rights that such a form of minority protection could be sought for as would satisfy minority and majority members alike.

Therefore the present and future orientation of the Institute lies in the incorporating into European projects, as well as in cooperation with institutions dealing with similar issues.

In the certain past period, the Institute's activity was focussed upon the study of the concrete status of Slovene minorities in the neighbouring countries; afterwards the dealing with border issues prevailed. The so called transition period was marked by the research project "Problems and perspectives of Slovenes in the neighbouring countries", with the participation of researchers from different disciplines (head of the project Silvo Devetak, M.A.).

The transition to the research approach, based primarily upon the findings of scientific disciplines and verifiable by methods of contemporary science, was commenced in the late '80s with Dr. Miran Komac, who provided theoretical starting points for the research of national issues.

The natural turning point in the work itself took place when, in the beginning of 1990, the research project "Interethnic relations in the Slovene ethnic territory", headed by Dr. Albina Nečak-Lük, was launched at the Institute for Ethnic Studies. The project has been planned as a long-term and comparative one, including researchers from different disciplines. The project has been conducted in accordance with every demand of contemporary science and has summed up the up-to-now knowledge of the Institute's fellows, and is contributing to the promotion of the research work of the Institute as a whole.

In the past two years, the Institute's research staff was joined by two more Ph. D. research fellows, who initiated a thorough research of two new fields: the status of

Slovenes in the territory of the former Yugoslavia (outside Slovenia), headed by Dr. Vera Kržišnik-Bukič, and the study of the ethnic component of integration processes and co-existence in multiethnic societies, headed by Dr. Mitja Žagar.

The Institute for Ethnic Studies, with its strengthened research group (headed by Dr. Albina Nečak-Lük), can nowadays be regarded as a contemporary interdisciplinary scientific research institution.

The Institute has developed a long-term cooperation with similar institutions at home and abroad, some of them being: Slovenski raziskovalni inštitut (Slovene Research Institute) from Trst/Trieste, Slovenski znanstveni inštitut (Slovene Scientific Institute) from Celovec/Klagenfurt, Center za zgodovinske raziskave (Center for Historic Research) from Rovinj/Rovigno, Inštitut za narodnosti in migracije (Institute for Minorities and Migrations) from Zagreb, etc. Institute has close contacts with the Austrian Institute for Eastern and Southeastern Europe, together with which it has organized a number of well-attended lectures.

The perspectives of the further development of the Institute for Ethnic Studies lie in continued cooperation with similar institutions, in incorporation into wider international cooperation, in participation in creation of new normative mechanisms of minority protection, and scientific instruments providing the basis for comparative analyses. With regard to its up-to-now achievements, the Institute has every possibility to become an international observatory for minorities in charge of monitoring the implementation of normative guarantees.

The present issue of the Treatises and Documents thus reflects the diversity of the topic together with the specific characteristics of different scientific approaches. It is this very diversity which poses a challenge enriching the study of ethnic issues and providing the inspiration for further work.

Vera Klopčič
director

JEZIK IN ETNIČNA PRIPADNOST V PORABJU

Albina Nečak Lük

Uvod

Velikokrat slišimo, da slovenščini v Porabju bije zadnja ura. Če je tako, je zdaj skrajni čas za premislek, kaj storiti, da se trend opuščanja slovenskega jezika zaobrne. Namen mojega prispevka je opozoriti na stanje z vidika podatkov, ki so jih o svoji spoznavni dejavnosti, jezikovnem znanju in stališčih do slovenskega jezika dali prebivalci Monoštra.

Podatki po eni strani potrjujejo zapisano trditev. Po drugi strani pa opozarjajo, da se jezik ohranja tudi, ko človek na manifestni ravni ne izpoveduje več svoje prvotne etnične identitete, t.j. pripadnosti skupini, v katero je bil vrojen. Do tega pojava morajo biti pozorni vsi, ki jih zadeva in skrbi načrtovanje položaja slovenščine v Porabju. Optimistična interpretacija teh podatkov namreč opozarja, da bi bilo mogoče, kljub vsem skromnim možnostim, kar nekaj postoriti za slovenščino. Ob ustrezno preurejenem programu z intenziviranim delom bi lahko k revitalizaciji slovenskega jezika prispevala zlasti šola, pa tudi organizacije, politične in kulturne, ki so v obdobju po letu 1990 začele delovati na slovenskem poselitvenem območju v Porabju.

Podatke smo zbrali v mestu Monošter v okviru longitudinalne, primerjalno zasnovane raziskave »Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru«, ki proučuje značilnosti medetničnih odnosov in kazalcev etnične identitete na narodnostno mešanih na obeh straneh slovenske meje. Raziskava temelji na podmeni, da je etničnost (etnična identiteta, etnična pripadnost) zgodovinski, torej spreminjajoči se pojav. V očeh posameznika in skupnosti so - glede na vsakokratne družbene okoliščine - etnična pripadnost, njena vsebina in pomen podvrženi preverjanju in reinterpreteraciji. Zavezanost etnični dediščini (poreklu, kulturi, socialnim normam in vrednotam etnije, jeziku, itd) je tesno povezana z razumevanjem lastnega položaja in položaja skupine, v katero je človek vrojen, hkrati pa tudi s percepcijo oziroma primerjavo položaja etnične skupnosti, s katero manjšina živi v neposrednem stiku. Intenzivnost težnje po spreminjanju lastnega položaja oziroma smeri spreminjanja etničnega (ohranjanje, opuščanje ali ponovno uveljavljanje določenih elementov etnične identitete) torej izhaja iz narave odnosov med etnijama v stiku ter družbenega položaja posameznih skupnosti.¹

Ob analizi podatkov, zbranih v Monoštru, se je izoblikovala skupina respondentov, ki so se opredelili kot Madžari, vendar vrsta elementov kaže na slovensko poreklo in na določeno mero zavezanosti slovenski etnični dediščini. V pričujočem prispevku bomo analizirali podatke o ohranjanju oziroma opuščanju etnične dediščine te skupine respondentov v primerjavi z drugimi respondenti (Slovenci in Madžari), ki se na izpovedni ravni ne odmikajo od izvorne skupnosti.

¹ Podrobnejšo predstavitev teoretičnih izhodišč glej v Nečak Lük 1993b, 5-14.

1. Teoretska izhodišča

Moderni koncept etničnosti zaznava pojav kot dinamično kategorijo: Nespremenljiva, pripisana razsežnost etničnega, ki človeka definira z rojstvom v določeno etnično skupnost, se prepleta z dinamično, privzeto razsežnostjo etničnega, ki pomeni možnost izbire pri prevzemanju in transmisiji etnične dediščine. Takšen pristop vsebuje podmeno, da etničnost, etnična pripadnost ni nespremenljivo stanje, stanje biti (n. pr.) Slovenec ali biti (n. pr.) Madžar, ali biti karkoli drugega, temveč je etničnost tudi delovanje, družbeno vedenje, izražanje kulturne sestavine etničnega. Ob tem ne gre prezreti dejstva, da vse kulture ni mogoče označiti kot etnično dediščino in da pripadniki etničnih skupnosti ne zaznavajo vse kulture kot označevalca lastne ali druge skupnosti (Fishman 1977). Na območjih, kjer stoletja skupaj živijo različne etnije je često nemogoče natančno razmejiti, kateri deleži kulturne dediščine izvorno pripadajo eni in kateri drugi skupnosti. Prav to fluidno prepletanje elementov kulture na skupnem poselitvenem področju, daje zlasti manjšinskemu prebivalstvu pečat svojskosti in mu omogoča (so)delovanje v svetu dveh kultur, kulture matičnega naroda in večinskega naroda.

Premiki oziroma spreminjanje etničnega lahko zaobsežejo tri ravnine: spreminjanje vsebine etničnega, spremembe etnične pripadnosti, ter sprememba pomembnosti etničnega (Fishman 1978).² V primerjavi z nekdanjimi pogledi na spremembe individualne identitete ter na etnično pripadnost se danes uveljavlja koncept izbire tudi kar zadeva pripadnost k določeni etniji. Takšno videnje etničnosti počiva na podmeni, da moderni človek dojema vse svoje družbene, kulturne in celo fizične attribute kot izbiro, ki jo lahko opravi po lastni presoji za doseganje načrtovanih statusnih ciljev. Ob tem ne gre za preprosto preračunljivost, temveč za tankočutno prepoznavanje sistema vrednot in meja kateregakoli etničnega sistema. Prehod iz enega sistema v drugega je redkokdaj nenaden in dokončen. Do dramatične diskontinuitete pride le redkokdaj. Ostane lahko jedro prvotne identitete, četudi je prekrito z novimi vedenjskimi obrazci (Salamone 1975).

Narava etničnih in družbenih meja v postmodernem času se je temeljito spremenila: iz tradicionalnih zaprtih skupnosti, zasnovanih na notranji povezanosti podobnih ljudi, katerih družbena identiteta je bila določena od zunaj, iz širše družbene skupnosti, se je akcent premestil na odnose med različnimi skupnostmi. Stari tip etnične skupnosti je slonel na poudarjeni vlogi družbenih mrež, ki so združevale ljudi v okviru soseske, dejavnosti, družinskih in političnih vezi. Značilna za stari tip skupnosti je kompaktna naseljenost, torej tudi geografska povezanost. Fizična bližina je omogočala tudi medsebojno podporo pri poklicnem in političnem delu znotraj skupine. Medsebojno poročanje in homogene družine so podpirale in reproducirale to notranjo povezanost. V urbanih centrih se je skupna zavest o skupni, posebni zgodovini vzdrževala na podlagi fizične bližine, poklicnih povezav in prijateljstva.

Modernizacija je prinesla s seboj tudi spremembe etničnosti, t. i. novo etničnost. Ta je manj odvisna od zemljepisne/fizične bližine in skupne poklicne usmerjenosti. Njena značilnost je poudarjanje, izpostavljanje bistvenih, ključnih razlik, ki delijo eno skupino od druge.

² Kakor pod op. 1.

V spremenjenem modernem urbanem okolju se po mnenju raziskovalcev razvija dvojna podlaga sodobnega urbanega koncepta etničnosti:

1. oblikovanje skupin na podlagi vzajemnega sodelovanja: interakcijsko oblikovanje skupin, kjer se ena skupina razlikuje od druge po svojih podobnostih in prekrivajočih se mrežah,

2. oblikovanje skupin na podlagi reakcije: reakcijsko oblikovanje skupin, ko ena skupina ponovno vzpostavi svoje zgodovinsko pogojene značilne razlike v okviru skupnega državnega prostora (Hechter 1978).

V novih okoliščinah posamezniki gradijo na znanih elementih skupne kulture, ki oživlja skupne občutke, na katerih se izgrajuje etnično zasnovani skupinski interes.

Za stari tip etničnosti je bila jezikovna lojalnost velikega pomena. V novih razmerah postajajo jezikovni simboli nekaj drugega. To niso več samo znaki, pečati identitete. Vse večja udeležba v javnih zadevah je pripeljala do uvedbe izrazja in obrazcev diskurza, ki posnemajo modele širše družbe. Pripadniki drugorodnih skupnosti razvijajo nove sporazumevalne strategije, ki so zasnovane na sprejemanju novih vrednot. Te sporazumevalne strategije in konvencije pogosto niso vezane samo na en jezik, temveč jih posamezniki uporabljajo ne glede na to, ali govorijo v manjšinskem ali večinskem jeziku. Tudi tam, kjer jezik manjšine izginja se vzpostavljajo nove diskurzivne konvencije, ki jih skupina prevzema pri rabi večinskega jezika. Isto velja za razmerja narečje - standardni jezik. Danes smo priča prevrednotenju socialnega in sporazumevalnega pomena narečij. Skupine v manjšinskem položaju, zlasti tiste z oddaljenim narečjem, vzpostavljajo podobna pravila v razmerju do standardne zvrsti maternega jezika.

Sodobno družbeno politično življenje po eni strani z naklonjenostjo sprejema oblikovanje novih jezikovnih simbolov, ki opozarjajo na razpotja med skupinskimi interesi. Hkrati pa je tovrstna raznolikost, množica jezikovnih simbolov v opreki, konfliktu z birokratskimi težnjami po enovitem načinu sporazumevanja, takšnem, ki navadno priznava le en jezik kot primerno za sporazumevanje na ravni kanalov javne komunikacije.

2. Analiza podatkov in diskusija

Zaradi majhnega deleža Slovencev v Monoštru smo oblikovali dva vzorca: reprezentativni vzorec (vzorec A = 428 oseb) ter vzorec celotne populacije, za katero smo po določenih kazalcih predvidevali, da je slovenskega porekla (vzorec B = 174 oseb).

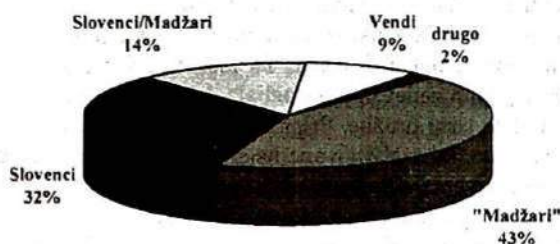
Za pričujoči prikaz smo respondente iz obeh vzorcev razvrstili v naslednje kategorije: Madžari (respondenti iz vzorca A, ki so se opredelili kot Madžari), Slovenci (respondenti iz obeh vzorcev, ki so se opredelili bodisi kot Slovenci, Slovenci in Madžari hkrati³ ali Vendi⁴ in »Madžari« (respondenti iz vzorca B, ki so se opredelili kot Madžari).

³ Ali gre za zavestno opredelitev k dvema etnijama ali za neodločenost glede narodnostne pripadnosti, ter kakšni razlogi stojijo za takšno opredelitvijo (etnično mešana družina, asimilacijski trend, itd.), bi lahko pojasnilo šele dodatno raziskovanje.

⁴ V obeh vzorcih se je 22 ljudi opredelilo kot Vendi. V obravnavanem vzorcu (602 oseb) gre torej za zanevarljiv delež Vendov. Vendar smo zaradi negativne konotacije imena Vend po pisni poti poizvedeli, kaj jim ta izraz pomeni. Večina respondentov je odgovorila, da z imenom Vend poimenujejo pripadnike slovenske narodne manjšine, ki živi v Porabju oziroma, da gre za madžarsko ime za Slovence, pogosti pa so

Respondente smo razvrstili v navedene kategorije na podlagi odgovorov, ki so jih dali na vprašanje: »Kateri etnični skupini čutite, da pripadate?« Analiza narodnostne strukture vzorca B, na podlagi odgovorov na to vprašanje, je pokazala zanimivo sliko (glej preglednico 1).

Preglednica 1: Narodnostna sestava vzorca B (N=174).

Med respondenti iz vzorca B sta se dobri dve petini respondentov opredelili za Madžare. Dobra sedmina respondentov se prišteva k Slovincem in Madžarom hkrati. Na ta način smo izvedeli, kako se vprašani (samo)opredeljujejo glede etnične pripadnosti. To nam, seveda še ne pove, kakšna je stopnja njihove etnične zavesti, kakšno raven etnične ozaveščenosti implicira (samo)opredelitev k določeni etniji. Potrebni bi bili dodatni postopki, če bi želeli kaj podrobnejšega zvedeti o intenzivnosti njihovega samozavedanja. Vnaprejšnje povezovanje etnične (narodnostne) samoopredelitve z visoko ravnijo etnične zavesti oziroma etnične identitete bi bilo zgrešeno.

Respondente, ki smo jih uvrstili v kategorijo »Madžari«, je mogoče označiti kot »vmesne« (Susi, Sedmak 1983). Kako intenzivno je istovetenje s primarno oziroma sekundarno skupino in katere plasti človekove identitete zadeva bi bilo potrebno preveriti s poglobljenimi psihosocialnimi analizami. V pričujoči študiji bomo poskušali ugotoviti, ali je v primeru respondentov iz vzorca B, Slovincih in onih, ki so se opredelili kot »Madžari«, mogoče govoriti o dveh vzorcih obnašanja. Preveriti želimo, ali je na določenih ravneh poleg deklarativne pri respondentih iz kategorije »Madžari« mogoče opazovati odmikanje od izvorne etnične skupnosti in primikanje drugorodni, večinski madžarski skupnosti. Hkrati nas zanima, ali je takšen proces zaznaven tudi pri respondentih, ki se na izpovedni ravni štejejo za Slovence. Ob tem se zdijo pomembne povezave med etnično (samo) opredelitvijo in drugimi spremenljivkami, starostno in poklicno strukturo (2.1.) in etnično strukturo družine, ki naj opozori na trende maritalne mobilnosti (2.2.) Za našo študijo pa je zlasti pomembna morebitna povezava med etničnim

bili odgovori, da gre za prebivalce Prekmurja in Porabja oziroma za govorce vendskega narečja slovenskega jezika. Zanimljivo je bil delež vprašanih, ki so menili, da je Vend nekaj drugega kot Slovenec.

in jezikovnim vidikom, kakor jo je mogoče osvetliti s podatki o sporazumevalni zmožnosti, sporazumevalni dejavnosti in stališčih do slovenskega jezika (2.3.).

2.1. Starostna in poklicna sestava respondentov

Za vitalnost etnične skupnosti je gotovo pomembna struktura (socialna in starostna) njenih (potencialnih) pripadnikov, ki se od izvirne etnije odmikajo. Ta lahko vsaj delno pojasni razloge odmikanja oziroma opuščanja etnične pripadnosti. Primerjava med tremi kategorijami bi utegnila pojasniti, kateri sloji (socialni in starostni) znotraj manjšine dojemajo etnične meje kot bolj propustne in, ali so premiki pri samoopredeljevanju povezani s trendi socialne mobilnosti.

Preglednica 2: Starost respondentov.

narodnost	Madžari %	»Madžari« %	Slovenci %
do 30 let	19.3	39.2	12.5
31 do 40	18.3	20.3	19.5
41 do 50	17.5	13.5	24.2
51 do 60	17.8	13.5	22.7
nad 60 let	27.1	13.5	21.1
N = 590	388	74	128

Očitno so v kategorijo »Madžari« v večjem deležu kakor v ostali dve kategoriji uvrščeni mlajši od 40 let. Visok je zlasti delež mlajših od 30 let. Ta delež je pri kategoriji Slovenci najnižji, globoko pod deležem ostalih dveh skupin. Sklepali bi torej lahko, da je pomik v članstvu (etnični pripadnosti) značilen zlasti za mlajšo generacijo. Zlasti mladi torej vidijo prednost v pripadnosti večinski skupnosti. Ob pojavu bi se veljalo zamisliti, zlasti, če upoštevamo pomen transmisije etničnih značilnosti (predvsem jezika) z generacije na generacijo. Z vidika potencialnega naravnega prirastka je to namreč najbolj vitalen del populacije. Hkrati podatki kažejo, da je pri Slovencih delež starejših kot 40 oziroma 50 let znatno višji kakor pri ostalih dveh kategorijah.

Analiza poklicne strukture pokaže, da v kategoriji »Madžari« izstopa delež tistih, ki so najbolj izpostavljeni na trgu delovne sile (delavci in nezaposleni ter študentje).

Preglednica 3: Poklicna struktura respondentov.

narodnost	Madžari %	»Madžari« %	Slovenci %
strokovnjaki	6.7	4.1	2.4
uslužbenci	18.8	16.4	22.2
delavci	30.7	41.1	33.3
zasebniki	3.1	4.1	1.6
nezap., gosp., študenti	7.7	17.8	5.6
upokojenci	33.0	16.4	34.9
N = 587	388	73	126

2.2. Etnična sestava zakonov

Vprašanje propustnosti oziroma zaprtosti etničnih meja in njihovo spreminjanje neposredno zadeva premike v etnični identiteti. Med drugim se kaže tudi skozi prizmo maritalne mobilnosti. Percepcija propustnosti etničnih meja ni enosmerna: zadeva obe narodnostni skupnosti, ki živita v narodnostno mešanem okolju. Podatki o etničnem poreklu staršev (2.2.1.) in strukturi zakona respondentov (2.2.2.) ponazarjajo trende pri dveh generacijah.

2.2.1. Etnično poreklo »Madžarov« je v več kot polovici primerov slovensko: večina respondentov izhaja iz družin, kjer sta (bila) oba starša Slovenci. Dobra četrtina jih je iz mešanega (slovensko-madžarskega) zakona. Da sta oba starša madžarske narodnosti, je izjavilo nekaj manj kot 15 odstotkov respondentov. Slovenci so v glavnem navedli, da so njihovi starši Slovenci, nekaj več kot desetina pa jih je iz mešanih zakonov (preglednica 4).

Preglednica 4: Respondenti glede na narodnostno strukturo zakona staršev.

narodnost respondentov	Madžari %	»Madžari« %	Slovenci %
narodnost staršev			
Madžari	83.5	14.7	2.4
Slovenci	6.1	57.3	83.3
Madžar/Slovenec	4.8	28.0	11.1
drugo	1.0	2.7	1.6
N = 577	376	75	126

2.2.2. Podatki o izbiri partnerja posredno osvetljujejo percepcijo naših respondentov o vzajemni propustnosti etničnih meja. Očitno se med tremi skupinama pojavljajo pomembne razlike pri usmeritvi glede etnične pripadnosti partnerja.

Glede na vrojeno sestavino etničnega (glede na narodnost njihovih staršev) je večino v kategorijo »Madžari« uvrščenih respondentov mogoče šteti k slovenski etniji. Vendar so vsaj na deklarativni ravni slovensko poreklo zanemarili. Preverjanje njihove orientacije pri izbiri zakonskega partnerja je opozorilo, da so v primerjavi s svojimi starši bolj usmerjeni k izbiri partnerja madžarske narodnosti (60 %), vendar je med njimi tudi zajeten delež takšnih, ki so izbrali partnerja med Slovenci (cca 40 %), kar je znatno več kot pri Madžarih iz vzorca A (8.1 % jih je izbralo partnerja slovenske narodnosti). Ti so v primerjavi z »Madžari« in Slovenci (42.4 % ima partnerja madžarske narodnosti) bolj endogamno usmerjeni (preglednica 5).

Preglednica 5: Narodnostna struktura zakona respondentov.

narodnost respondentov	Madžari %	»Madžari« %	Slovenci %
narod. struktura zakona			
Madžarski	90.0	60.9	.0
Slovenski	.0	.0	57.6
Madžarsko-slovenski	8.1	39.1	42.4
drugo	1.9	.0	.0
N = 485	321	71	127

Podatke o maritalni mobilnosti, ki kažejo na percepcijo naših respondentov o fluidnosti etničnih meja, posredno osvetljujejo stališča glede (ne)obstoynosti razlik med etnijami a) ter trendi apostazije b).

a) Pojav primikanja oziroma odmikanja od izvorne manjšinske skupnosti imamo možnost osvetliti tudi s stališči naših respondentov do obstojnosti razlik med etničnimi skupinami. Ob vprašanju »Kaj menite o razlikah med etničnimi skupinami?« so imeli respondenti možnost izbirati med naslednjimi odgovori: 1 - naj izginejo, 2 - naj se obdržijo na kulturno folklorni ravni, 3 - naj se uveljavljajo in ohranjajo v javnem življenju (zastopanost manjšine, n. pr. v lokalnih in državnih organih oblasti, itd.).

Zanimalo nas je, ali je mogoče pri kategoriji »Madžari« v primerjavi s kategorijama Madžari in Slovenci zaznati drugačno, morebiti ohlapnejše stališče do izginjanja razlik med etnijami.

Analiza podatkov te podmene ni potrdila. Stališča »Madžarov« in Slovencev glede izginjanja razlik se pomembno ne razlikujejo, odmik pa je zaznaven pri Madžarih iz vzorca A. Četudi večina (68.8 %) Madžarov meni, da se morajo razlike med etničnimi skupinami uveljavljati in ohranjati v javnem življenju, je delež respondentov s takšnim stališčem pri ostalih dveh skupinah znatno višji. Zanimivo je, da so se za uveljavljanje

in ohranjanje razlik med etnijami v javnem življenju z najvišjim deležem izrekli prav »Madžari« (88.9 %) in da je vidna razlika med njimi in Slovenci (81.6 %) glede tega vprašanja. V skladu z zgornjimi podatki je tudi delež Madžarov, ki si želijo, naj razlike med etnijami izginejo (12.2 %) oziroma se ohranjajo kot folklorna značilnost (19 %) pomembno višji kot pri »Madžarih« (med njimi bi si le 2.8 % želelo, naj razlike izginejo, 8.3 % pa se zavzema za ohranjanje razlik na kulturno folklorni ravni) in pri Slovencih (prvi odgovor je izbralo 5.6 %, drugega pa 12.8 %).

Zbrani podatki ne dopuščajo poglobljene analize razlogov za predstavljene izbire. Gotovo bi bilo treba razgreti še vrsto skritih faktorjev in spremenljivk, ki bi lahko pojasnili zanimiv pojav, da se za ohranjanje in uveljavljanje razlik v javnem življenju najbolj zavzemajo prav tisti, ki so se od izvirne skupnosti že odmaknili, torej »Madžari« iz vzorca B. Brez tega je mogoče postaviti samo različne podmene o motivih za takšno stališče: n.pr. njihove lastne, verjetno negativne, izkušnje glede javnega izražanja in uveljavljanja razlik med večino in manjšino, ali n. pr. bojazen, da bi pritok drugih članov iz prvotne manjšinske skupnosti ogrozil njihovih integracijske (asimilacijske) napore ali sprožil odklanjanje pri pripadnikih večinske skupnosti.

b) Zanimalo nas je tudi, ali je etnična pripadnost v očeh naših respondentov dinamična ali stabilna kategorija, oziroma, ali je po njihovem mnenju mogoče poljubno izbirati etnično pripadnost in se prištevati zdaj k eni zdaj k drugi etniji. Z vprašanjem: »Ali se vam je kdaj zdelo primerno, da bi se izrekli za kakšno drugo narodnost?«, smo skušali izvedeti, ali, oziroma, kako pogosto so se vprašani odločali za kakšno drugo narodnost. Pokazalo se je, da izjavljanje za drugo narodnost ni pogost pojav, vendar so se včasih k izpovedovanju drugačne pripadnosti zatekli respondenti iz vseh treh skupin.

Najbolj dosledni so pri opredeljevanju Madžari iz vzorca A, saj je med njimi zane-marljiv delež takšnih, ki so se kdaj izrekli za drugo narodnost. Razlike med to skupino in ostalima dvema so statistično pomembne.

Največ nihanj pri opredeljevanju je mogoče opaziti pri Slovencih, saj je dobra petina respondentov iz te skupine včasih spremenila svojo izjavo o narodnostni pripadnosti, pogosto pa se jih 7.8 odstotkov izjavlja za drugo narodnost. Skupina »Madžari« se glede pogostosti spreminjanja svoje izjave o narodnostni pripadnosti od Slovencev pomembno ne razlikuje. Eni petini »Madžarov« se dogaja, da se kdaj izreče za drugo narodnost.

Vzorci obnašanja Slovencev in »Madžarov« so ob tem vprašanju podobni. Oboji izražajo znatno bolj ohlapen odnos pri izpovedovanju narodnostne pripadnosti kakor Madžari iz vzorca A. Na žalost nismo pridobili podatka o tem, katero narodnost navedejo v takšnih primerih. Prav tako nismo spraševali po razlogih za drugačno opredeljevanje. Zato lahko le ugibamo o nagibih: ali gre za psihološko ozadje, n. pr. za nelagodje zaradi pripadnosti (Slovenci) svoji etniji oziroma za nezaključen proces odmikanja (»Madžari«) od skupnosti, v katero so bili vrojeni, ali so morebiti razlogi socialno ekonomske narave in pogojujejo spreminjanje izjav o narodnosti trenutni instrumentalni motivi. Ne glede na razloge je mogoče sklepati, da respondenti s takšnim vzorcem obnašanja niso trdno zasidrani v svoji etnični skupnosti in verjetno niso med njenimi najbolj lojalnimi člani.

2.3. Sociolingvistične spremenljivke

Pokrivanje med etničnim samoopredeljevanjem in jezikovno pripadnostjo pri manjšinskih skupnostih mnogokrat ni enoznačno. Več raziskav opozarja, da je mogoče razpoznati določene implicitne in eksplicitne pokazatelje ohranjaja prvotne etnične dediščine, kljub temu, da se posameznik na deklarativni ravni ne prišteva več k skupnosti, v katero je bil vrojen. Ob premikanju etnične pripadnosti lahko opazujemo vztrajanje pri jeziku izvirne skupnosti oziroma ohranjanje tega jezika ob drugem, večinskem jeziku.⁵ Trende ohranjanja oziroma opuščanja jezika je mogoče opazovati na ravni precepcije o maternem jeziku (2.3.1.), glede na sporazumevalno zmogljivost respondentov (2.3.2.), na ravni sporazumevalne dejavnosti (2.3.3.) ter na ravni stališč do jezika(ov) (2.3.4.).

2.3.1. Z izjavo o materinščini smo preverili, kako se v naši raziskavi pokrivajo podatki o etnični pripadnosti in maternem jeziku. Respondente smo prosili, naj nam povedo, kateri je njihov materni jezik.⁶

Preglednica 6: Materni jezik respondentov.

narodnost respondentov	Madžari %	»Madžari« %	Slovenci %
jezik respondentov			
Madžarski	95.1	61.6	22.4
Slovenski	3.9	35.6	76.0
drugi	1.0	2.7	1.6
N=587	38	73	125

Kakor je razvidno iz podatkov v preglednici 6, zajeten del (slaba četrtina) Slovencev pravi, da je njihov materni jezik madžarski. Primerjava med materinščino in etnično pripadnostjo staršev naših respondentov opozarja na dobro viden trend opuščanja slovenskega jezika v krogu prvotne družine. Glede na predstavljeno definicijo materinščine, je namreč kar dobra petina Slovencev, izjavila, da so se v zgodnjem otroštvu v krogu družine, torej s svojimi starši ali skrbniki, sporazumevali v madžarskem jeziku. Kljub temu se etnična pripadnost in materni jezik pokrivata pri treh četrtinah respondentov, ki so se (samo)opredelili kot Slovenci.

Po drugi strani pa je dobra tretjina »Madžarov« izjavila, da je njihova materinščina slovenski jezik. Podatek spodbuja pričakovanje, da so ti dvojezični. Vendar je ob tem

⁵ Ob popisih prebivalstva je mogoče opazovati očitno razhajanje med narodnostno (etnično) in jezikovno pripadnostjo. Popis prebivalstva Slovenije iz leta 1991, n. pr. pokaže, da se je 8503 prebivalcev Slovenije opredelilo za Madžare, 9240 pa jih je izjavilo, da je madžarščina njihov materni jezik.

⁶ Za pojasnilo smo uporabili Unescovo definicijo, po kateri je materni jezik jezik, ki ga je oseba osvojila v zgodnjem otroštvu v krogu družine.

potrebna določena previdnost. Ni namreč vseeno, za kakšno raven obvladanja enega oziroma drugega jezika gre. Vprašanje je, kakšen tip dvojezičnosti prevladuje, oziroma kateri jezik je mogoče opredeliti kot močnejši, potencialno materinščino ali drugi (večinski) jezik.

2.3.2. Ker je v manjšinskih okoljih materni jezik v mnogih primerih šibkejši jezik dvojezičnih pripadnikov manjšine, velikokrat pa je znanje tega jezika močno okrnjeno, ali se celo povsem izgubi, smo z več postopki⁷ preverili jezikovno zmožnost naših respondentov v slovenskem in madžarskem jeziku. Primerjava podatkov kaže, da večina respondentov iz vzorca B ocenjuje madžarščino kot svoj močnejši jezik.

Preglednica 7: Znanje slovenskega jezika.

narodnost respondentov	Madžari %	»Madžari« %	Slovenci %
ne zna	86.0	46.5	3.9
slabo	9.5	22.5	27.6
srednje dobro	3.9	23.9	44.1
dobro	0.6	7.0	24.4
N = 534	336	71	127

Kakor smo pričakovali je v skupini Madžari znanje slovenskega jezika sporadičen pojav. O dvosmerni dvojezičnosti, ko je tudi pripadniki večine (vsaj do določene stopnje) znajo jezik manjšine, v Porabju torej ne moremo govoriti.

Srednje dobro ali dobro obvladanje slovenščine si je pripisala slaba tretjina »Madžarov«, slabo pa zna slovensko dobra petina teh respondentov. Sklepamo lahko, da so govorci slovenskega jezika v tej skupini do določene mere še zavezani prvotni etnični dediščini, četudi vidijo etnične meje kot propustne, vsaj če sodimo z ozirom na njihovo izjavljanje o etnični pripadnosti. Podatek je gotovo pomemben za vse, ki se zavzemajo za revitalizacijo slovenskega jezika v Porabju, saj kaže, da medgeneracijska jezikovna kontinuiteta tudi pri tistih, ki se sicer že izjavljajo kot Madžari, ni bila povsem prekinjena.

Večina Slovencev je svoje znanje slovenskega jezika ocenila kot srednje dobro ali dobro, dobra petina respondentov iz te skupine pa je glede svojega znanja slovenščine zelo kritična. Nizek delež Slovencev, ki so izjavili, da slovensko sploh ne znajo, lahko štejemo kot spodbuden podatek.

⁷ Indeks znanja jezika(ov) smo pripravili na osnovi treh podatkovnih sklopov: a) samoocene znanja knjižnega jezika ter narečja, b) izjave o razumevanju ustnih in pisnih besedil v slovenskem in madžarskem jeziku, c) primerjalnega ovrednotenja štirih jezikovnih veščin (razumevanja, sporočanja, branja in pisanja) v obeh jezikih.

Podatki o znanju slovenskega jezika v vzorcu B zahtevajo nekaj dodatnih pojasnil. Samoocena obvladanja posameznih vrst slovenskega jezika namreč pokaže drugačno podobo: delež anketiranih, ki so svoje znanje slovenskega narečja ocenili kot srednje ali zelo dobro, je namreč znatno višji kot pri samooceni znanja slovenskega knjižnega jezika.

Primerjava znanja madžarskega jezika pokaže, da očitnejših razlik med tremi skupinami respondentov ni (preglednica 8). Očitna pa je tendenca manjše samokritičnosti

Preglednica 8: Znanje madžarskega jezika.

narodnost respondentov	Madžari %	»Madžari« %	Slovenci %
ne zna	0.3	.0	.0
slabo	0.3	.0	.0
srednje dobro	10.3	1.4	11.8
dobro	89.2	98.6	88.2
N = 561	360	74	127

glede znanja madžarskega jezika pri respondentih iz skupine »Madžari«, saj so skoraj izključno ocenili svoje znanje kot dobro. Približno desetina respondentov pri Slovencih, pa tudi približno desetina Madžarov je ocenila svoje znanje madžarskega jezika z določenim zadržkom (kot srednje dobro).

2.3.3. Podatke o znanju obeh jezikov dopolnjuje slika rabe obeh jezikov v formalnih in neformalnih govornih domenah. Tudi pri govornem obnašanju so bile ugotovljene pomembne povezave z etnično pripadnostjo ter interakcija z jezikovno zmožnostjo. Evidentno je, da raba madžarskega jezika prevladuje v vsaki od treh skupin (preglednici 9 in 10) respondentov. Vendar so razlike med tremi skupinami pomembne. Kakor smo pričakovali, v obeh domenah, pri sporazumevanju doma (2.3.3.1.) in zunaj doma (2.3.3.2.) najpogosteje uporabljajo slovenski jezik ali oba jezika tisti respondenti, ki so se opredelili kot Slovenci, najmanj pa Madžari iz vzorca A. Kategorija »Madžari« kaže specifično obnašanje in jo je tudi glede na govorno dejavnost mogoče označiti kot »vmesno«.

2.3.3.1. V domačem okolju uporabljajo slovenski jezik v prvi vrsti Slovenci. Vendar velja tudi pri njih opozoriti na tendenco opuščanja rabe slovenskega jezika ob rastočem vključevanju madžarščine (bodisi izključno ali ob slovenskem jeziku), in sicer ne le pri sporazumevanju v javnosti temveč tudi v domačem okolju. Raba madžarskega jezika namreč kakor pri ostalih dveh skupinah tudi pri Slovencih prevladuje, delež sporazumevanja v obeh jezikih pa je praktično enak deležu sporazumevanja v slovenščini.

Preglednica 9: Indeks rabe slovenskega jezika, obeh jezikov in madžarskega jezika pri sporazumevanju v domačem okolju.

narodnost respondentov.	Madžari %	»Madžari« %	Slovenci %
jezik sporazumevanja			
slovenski	0.09	0.68	2.41
slovenski/madžarski	0.20	1.43	2.60
madžarski	9.67	7.84	4.99
N = 593	390	75	128

Analiza variance

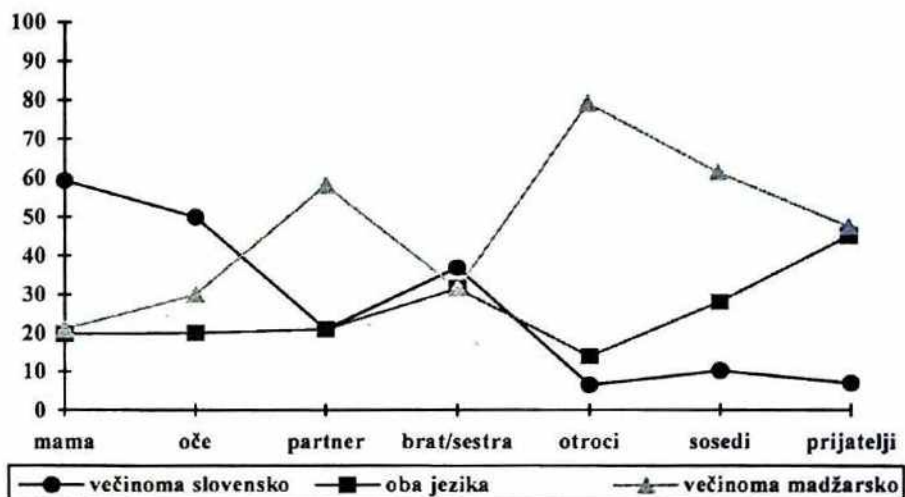
	F	signif. F	Eta
slovenski	123.485	0.000***	.54
slov./madž.	89.942	0.000***	.48
madžarski	213.841	0.000***	.65

Podrobnejša analiza izbire jezika pri sporazumevanju s posameznimi sogovorci v domačem okolju opozarja na trganje medgeneracijskih jezikovnih vezi. Trend opuščanja slovenskega jezika pri sporazumevanju z družinskimi člani je v obratnem razmerju s starostjo govorcev. Slovenski jezik prevladuje pri sporazumevanju s starši in tudi z vrstniki (brati, sestrami), pri sporazumevanju s partnerjem večina respondentov že uporablja edino madžarski jezik, vendar se ena petina še sporazumeva v slovenščini, ena petina pa mešano, v obeh jezikih. Sporazumevanje z otroki poteka po izjavah večine respondentov v madžarskem jeziku. Minimalen je delež Slovencev, ki z njimi govorijo samo slovensko, nekoliko več, vendar komaj desetina, pa je takšnih, ki uporabljajo oba jezika.

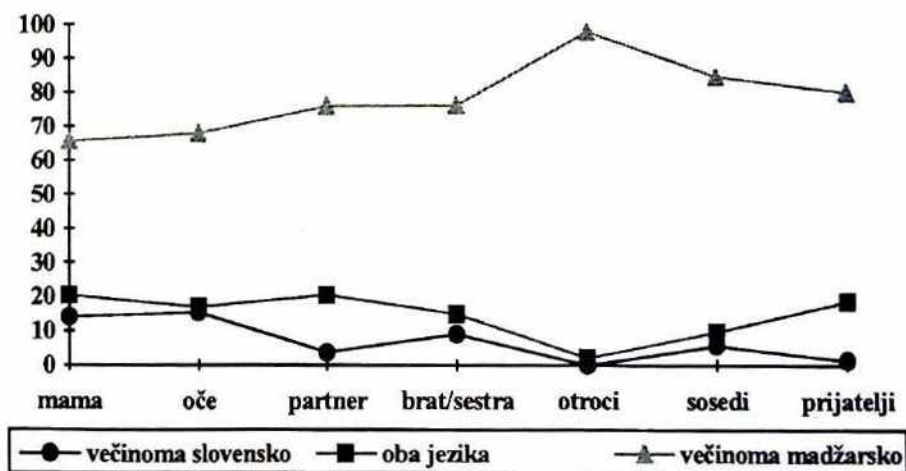
Preglednica 10 jasno ponazarja nezavidljiv položaj slovenščine v domačem okolju: če upoštevamo delež tistih, ki uporabljajo samo slovenski ali oba jezika, ugotovimo, da je sporazumevanje v materinščini bolj prisotno celo v interakciji s sosedi in prijatelji kakor z otroki.

Govorno obnašanje respondentov iz skupine »Madžari« potrjuje podmeno, da ti kljub premikom v etnični pripadnosti na deklarativni ravni vendarle do določene mere ohranjajo prvotno etnično dediščino. Opuščanje jezika je torej počasnejši proces kot premiki pri izpovedovanju etnične pripadnosti. Raba slovenskega jezika je pri njih skoraj izključno zamejena v neformalne govorne domene. Četudi je prisotnost slovenskega jezika pri tej skupini neprimerljivo manjša kakor pri Slovencih in madžarski jezik prevladuje, sta si trenda generacijskega premika pri sporazumevanju s posameznimi sogovorci v domačem okolju pri obeh skupinah podobna (preglednica 11).

Preglednica 10: Slovenci.

Preglednica 11: »Madžari«.

Pri sporazumevanju v javnosti v primerjavi z domačim okoljem močno upade delež respondentov, ki uporabljajo samo slovenski jezik, pri skupini »Madžari« pa praktično izgine. Kljub temu, da je v Monoštru le malo govornih položajev, ki bi spodbujali rabo slovenskega jezika v javnosti, je slovenščina zlasti v kombinaciji z madžarskim jezikom sredstvo sporazumevanja pri nepričakovano visokem deležu naših respondentov iz vzorca B. Analiza govornih položajev je pokazala, da Slovenci le sporadično uporabljajo slovenski jezik v ustanovah kakor so šola, vrtec, sodišče, banka. Najvišji delež respondentov je poročal, da uporablja samo slovenščino ali slovenščino in madžarščino na avtobusu (ena tretjina), na delovnem mestu ter v cerkvi (dobra petina) in v trgovini (slaba petina) ter v gostilni (slaba). Predvidevamo lahko, da respondenti uporabljajo slovenski jezik pri sporazumevanju z rojenimi govorniki tega jezika, saj je med Madžari le malo znanja slovenščine.

Preglednica 12: Indeks rabe slovenskega jezika, obeh jezikov in madžarskega jezika pri sporazumevanju na javnem mestu.

narodnost respondentov	Madžari %	»Madžari« %	Slovenci %
jezik sporazumevanja			
slovenski	0.09	0.45	1.33
slovenski/madžarski	0.07	0.36	2.80
madžarski	9.78	9.19	5.92
N = 593	390	75	128

Analiza variance

	F	sign. F	Eta
slovenski	27.188	.000***	.29
slov./madž.	105.126	.000***	.51
madžarski	130.106	.000***	.55

Medtem ko so v domačem okolju še kar podobni Slovencem, se obrazci rabe slovenskega in madžarskega jezika respondentov iz skupine »Madžari« pri sporazumevanju v javnosti približujejo govornemu obnašanju Madžarov. Večina respondentov iz te skupine je namreč izjavila, da se v javnosti sporazumeva samo v madžarskem jeziku. Izjem je malo. Premik v govornem obnašanju v javnosti ponuja več tolmačenj. Ena od možnih razlag je tudi ta, da bi raba slovenskega jezika v javnosti razkrila njihovo poreklo, ki ga v težnji, da bi jih pripadniki večinskega naroda sprejeli kot svoje, morebiti nočejo razkriti. Vsekakor primerjava govornega obnašanja teh respondentov v obeh govornih

domenah, v domačem okolju in v javnosti, nakazuje vsaj pri določenem delu teh respondentov nekonsistentno ravnanje glede na izpričano identiteto.

2.3.4. Stališča do slovenskega jezika

Stališča do jezika zlasti kažejo, kakšen odnos imajo ljudje do vloge, ki jo jezik opravlja v življenju družbeno oziroma kulturne skupine, ki ji pripadajo. Ena od funkcij jezika je »kontrastivna samoidentifikacija« /Fishman/. Jezik ima simbolično vlogo povezovanja - združuje govorce v jezikovno skupnost - in funkcijo ločevanja od drugih skupin (Garvin, Mathiot 1956). Gre za občutke pripadnikov določene narodnostne skupnosti, ki so združeni in istoveteni z drugimi, ki govorijo isti jezik, hkrati pa so kontrastirani/ postavljeni nasproti in ločeni od drugih, ki tega jezika ne govorijo.

V raziskavo vključene respondente smo prosili tudi, naj ovrednotijo pomen znanja slovenskega in madžarskega jezika v svojem okolju. Zanimalo nas je, kakšen pomen pripisujejo slovenskemu oziroma madžarskemu jeziku, glede na njuno povezovalno (identifikacijsko) ter statusno vrednost. Ob analizi so se na osnovi devetih primerljivih parov izjav o pomembnosti znanja obeh jezikov izoblikovale tri lestvice. Ugotovili smo bistvene razlike glede pomena, ki ga naši respondenti pripisujejo znanju madžarskega jezika, torej jezika večine in pomenu znanja slovenskega jezika, torej jezika manjšine. Stališča o pomenu znanja madžarskega jezika sodijo v isto dimenzijo, medtem ko so trditve o slovenskem jeziku razpadle na dve dimenziji, statusno in identifikacijsko. Prva se nanaša na pomen znanja jezika manjšine za družbeni položaj, druga pa zadeva pomen znanja slovenščine za narodnostno pripadnost (podrobneje glej Hafner Fink 1993, 24).

Vse tri skupine so (brez pomembnih statističnih razlik) pripisale večji pomen znanju madžarskega kakor slovenskega jezika. Analiza stališča do pomena znanja slovenskega jezika pa je poleg že omenjenega razpada na dve dimenziji, pokazala še na znatne razlike med skupinami.

Obe skupini, ki izpričujeta zavezanost etnični dediščini (Madžari in Slovenci), kaže ta tudi podoben odnos do znanja jezika manjšine. Percepcija »Madžarov« pa se precej oddaljuje. Razlika je statistično pomembna, ko gre za pomen znanja jezika v identifikacijske namene. Evidentno je, da ti respondenti pripisujejo znanju slovenščine v povezavi s slovensko identiteto manjši pomen kakor respondenti iz ostalih dveh skupin. Tudi pri vrednotenju pomena znanja slovenščine za napredovanje na družbeni lestvici, je percepcija respondentov iz te skupine drugačna, četudi razlike niso statistično pomembne. Naši podatki ne dopuščajo poglobljene interpretacije pojava. Sklepati je mogoče le, da manj kot respondenti iz drugih dveh skupin dojemajo znanje slovenskega kot integrativno vrednoto, bolj kot drugi pa vidijo instrumentalne prednosti znanja slovenskega jezika v madžarskem jezikovnem okolju.

Zaključek

V pričujočem prispevku smo opozorili na nekatere trende, ki so povezani z jezikovno sestavino etničnega. Kakor je mogoče razbrati iz naših podatkov, je slovenska skupnost v Monoštru, kar zadeva jezikovne kazalce na poti opuščanja slovenskega jezika. To ne velja le za pomanjkljivo poznavanje slovenskega knjižnega jezika, temveč tudi za domače narečje, ki ga sorazmerno velik delež ljudi slovenskega porekla ne obvlada več. Ob tem je zlasti indikativen generacijski premik, ki kaže, da najmlajše generacije domačega narečja ne poznajo več (Nečak Lük, 1993). To je primanjkljaj, ki ga šola, kakor je zasnovana danes, ne more odpraviti.

Ker je etnična pripadnost po percepciji naših respondentov neposredno povezana z maternim jezikom, je mogoče predvideti, da gredo premiki v etnični identiteti vzporedno z opuščanjem slovenskega jezika. Kljub temu, da takšna »izbira« neposredno izhaja iz konstelacije strukturnih dejavnikov na območju, ki pospešujejo neuravnotežen jezikovni položaj, je slovenski jezik še prisoten tudi med tistimi, ki so se opredeljevanju za Slovence že odrekli. Evidentno je, da skupina »Madžari« še ni v celoti zanemarila (opustila) slovenske etnične dediščine. Torej jih pri aktivnostih, povezanih z jezikovnim načrtovanjem ne bi smeli docela odpisati.

V zadnjem času je v Porabju mogoče zaznati premik na bolje, kar zadeva nekatere elemente iz sklopa dejavnikov institucionalne podpore manjšinskemu jeziku. Sem lahko štejemo prenos publicistične dejavnosti v Monošter (štirinajstdnevnik Porabje, uvedbo stalne TV oddaje v slovenskem jeziku), povečano aktivnost slovenskih intelektualcev na poselitvenem območju in zunaj njega (v Budimpešti in Sombotelju), delovanje svetovalca oziroma svetovalke za slovenski jezik iz Slovenije, dejavnost Zveze Slovencev na Madžarskem, oblikovanje slovenske samouprave ter mejne prehode na območju Porabja, kar povečuje možnosti stikov z matičnim narodom. Prav slednje pa terja od slovenske skupnosti v Porabju, da ponovno premisli in razišče posamezne vidike svojega položaja ter v tem okviru prouči tudi tržne prednosti, ki jih v stiku med slovenskim in madžarskim svetom nudi domača govorica. Ob tem lahko pritegne tudi pozornost tistih, ki so se deklarativno sicer odmaknili od slovenske etnije, vendar še ohranjajo določen del njene dediščine.

Podatki o jezikovni dejavnosti, zlasti podatki o izbiri jezika sporazumevanja opozarjajo na to, da osrednji problem obstoja slovenskega jezika v Porabju ni več samo pomanjkanje javnih govornih položajev, v katerih je slovenski jezik primerno sredstvo sporazumevanja, temveč, da je madžarski jezik v veliki meri vdrl v sporazumevanje med družinskimi člani in ogroža medgeneracijsko jezikovno kontinuiteto. S tem je ogrožena tudi transmisija drugih (slovenskih) kulturnih in etničnih vrednot, kar se pri nekaterih skupini že izraža kot premik pri izpovedovanju etnične pripadnosti. Načrtovalci jezikovne politike v Porabju bi torej morali neprestano imeti pred očmi pomen ohranjanja družbenih (in jezikovnih) vezi med generacijami: Ob sleherni dejavnosti, ki jo načrtujejo v prid ohranjanja slovenščine bi si morali postaviti vprašanje: Ali in kako bo določena dejavnost (vrtec, šola, mediji, itd) vplivala na utrjevanje medgeneracijskih vezi? Ob tem se je treba zavedati, da je te vezi treba vzpostaviti zgodaj, čustveno in verbalno, če naj se opuščanje jezika spremeni / zaobrne v ponovno oživljanje jezika.

Literatura:

- Baker, C.** (1992). ATTITUDES AND LANGUAGE. Multilingual Matters. Clevedon, England.
- Dular, J.** (1986). OHRANJANJE MATERNEGA JEZIKA PRI SLOVENSKI MANJŠINI V PORABJU. Slavistična revija, 34, 2, 121-134.
- Fishman J.A.** (ed.) (1977). READINGS IN THE SOCIOLOGY OF LANGUAGE. Mouton Publishers, The Hague, Paris, New York.
- Fishman, J. A.** (1978). LANGUAGE AND ETHNICITY. In Language, Ethnicity and Intergroup relations, J. Giles, J. (ed.), 15-57. London and New York: Academic Press.
- Fishman, J. A.,** (1989). LANGUAGE AND ETHNICITY IN MINORITY SOCIOLINGUISTIC PERSPECTIVE. Clevedon and Philadelphia: Multilingual Matters.
- Fishman, J. A.** (1990). »WHAT IS REVERSING LANGUAGE SHIFT AND HOW CAN IT SUCCEED?« In IVth International Conference on Minority languages, Vol. I, D. Gorter et al. (eds.), 5-36. Clevedon and Philadelphia: Multilingual Matters.
- Garvin, P.L., Mathiot, M.,** (1977). THE URBANIZATION OF THE GUARANI LANGUAGE: A PROBLEM IN LANGUAGE AND CULTURE. In Readings in the sociology of language, Fishman J.A. (ed.), 365-374. Mouton Publishers, The Hague, Paris, New York.
- Giles, H., Johnson, P.** (1987). ETHNOLINGUISTIC IDENTITY THEORY: A SOCIAL PSYCHOLOGICAL APPROACH TO LANGUAGE MAINTENANCE. International Journal of the Sociology of Language, 68, 69-99.
- Giles, J., Bourhis, R.Y., Taylor, D. M.** (1977). TOWARDS A THEORY OF LANGUAGE IN ETHNIC GROUP RELATIONS. In Language, Ethnicity and Intergroup Relations, J. Giles (ed.), 307-384. London and New York: Academic Press.
- Hafner Fink, M.** (1993). MEDETNIČNI ODNOSI V SLOVENSKEM ETNIČNEM PROSTORU. Metodološka izhodišča, podatki, vzorec, indeksi. Razprave in gradivo / Treatises and documents 28, 15-27, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Hechter, M.** (1978). CONSIDERATIONS ON WESTERN EUROPEAN ETHNOREGIONALISM. Paper presented at the conference on Ethnicity and Economic development. University of Michigan, Ann Arbor.
- Klinar, P.** (1991). OD ETNIČNEGA PLURALIZMA K INTERKULTURALIZMU. Migracijske teme, Zagreb, 7 (1), 29-45.
- Kozar - Mukič, M.** (1984). SLOVENSKO PORABJE - SZLOVENVIDEK. Ljubljana Szombathely: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Luther, D.** (ed.) (1992). ETHNOKULTURELLE PROZESSE IN GROSS-STADTEN MITTEL-EUROPAS. Bratislava: Slowakische Akademie der Wissenschaften - Institut für Ethnographie.

Mejak, R. (1990). PRISPEVKI K SPOZNAVANJU SLOVENSKE MANJŠINE V PORABJU. Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete, 23, 55-103, Ljubljana.

Nečak Lük, A. (1993). MATERINŠČINA JE IMETJE. Slovenski koledar, (Monošter), 48-52.
 - (1993a). K PROUČEVANJU JEZIKOVNEGA POLOŽAJA V PORABJU V: Jezik tako in drugače. Ljubljana, I. Štrukelj, (ed.), 65-75. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije.
 - (1993b). MEDETNIČNI ODNOSI V SLOVENSLEM ETNIČNEM PROSTORU. Razprave in gradivo / Treatises and Documents, 28, 5-14, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Nečak Lük, A. (s sodelavci) (1992) VPRAŠALNIK. MEDETNIČNI ODNOSI IN NARODNA IDENTITETA V MESTU MONOŠTER / SZENTGOTTHARD. Raziskovalni projekt: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
 - (1993). SUMARNI PREGLED REZULTATOV. MEDETNIČNI ODNOSI IN NARODNA IDENTITETA V MESTU MONOŠTER/SZENTGOTTHARD. Raziskovalni projekt: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Popov, Č. and Vratuša, A. (eds.) (1991). POLOŽAJ HRVAŠKE, SLOVENSKE IN SRBSKE MANJŠINE NA MADŽARSKEM. Narodne manjšine 2, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Salamone, F.A. (1975). Become Hausa: ETHNIC IDENTITY CHANGE AND ITS IMPLICATIONS FOR THE STUDY OF ETHNIC PLURALISM AND STRATIFICATION. Africa 45, 410-125.

Skutnabb - Kangas, T. (1981). BILINGUALISM OR NOT. The Education of Minorities. Multilingual Matters 7, Clevedon and Philadelphia: Multilingual Matters.

Sukič, M. (1992). OD PRIJATELA DO SLOVENSКИH UTRINKOV. Informiranje v slovenskem jeziku med Porabskimi Slovenci. Razprave in gradivo, 26-27, 249-253. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Sussi, E., Sedmak, D., TIHA ASIMILACIJA: PSIHOLOŠKI VIDIKI NACIONALNEGA ODTUJEVANJA. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

Tajfel, H. (1978). STUDIES IN INTERGROUP BEHAVIOUR. London and New York: Academic Press.

Weinreich, U. (1974). LANGUAGES IN CONTACT. Mouton, The Hague - Paris.

Zorko, Z. (1989). PREKMURSKO NAREČJE V PORABJU NA MADŽARSKEM. V: XXV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Franc Zadavec (ed.), 23-35. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Summary

Language and ethnic adherence in Porabje

The analysis of data, collected in Monošter within the research project "Interethnic relations in the Slovene ethnic territory" showed a group of respondents that declared themselves as Hungarians though there are several elements pointing at their Slovene origin and a certain degree of attachment to the Slovene ethnic heritage. The present article is primarily focussed upon the behaviour of this group as compared with other respondents (Slovenes and Hungarians), who, regarding the declaring of their ethnic origin, do not deviate from the original community. The article therefore highlights the sociolinguistic situation in Porabje along with the related aspects of linguistic knowledge and communicative activity of our respondents.

The data on language activity, especially the data on the choice of the language of communication, draw attention to the fact that the main problem of the existence of the Slovene language in Porabje is no longer just the lack of public colloquial situations in which the Slovene is the appropriate means of communication. To a large degree, Hungarian language broke into the communicating of family members and is thus posing a threat to the inter-generational language continuity. Thereby, the transmission of other (Slovene) cultural and ethnic values is threatened as well, and this is reflected, with some inhabitants, as a shift in their declaring of ethnic adherence. Those in charge of planning of the language policy in Porabje should constantly be aware of the significance of the preservation of social (and language) ties between generations. With every activity, aiming at the preservation of the Slovene, they should ask themselves: How, if at all, will a certain activity (kindergarten, school, media, etc.) influence the strengthening of inter-generational ties? One should be aware that emotional and verbal ties should be established early if the dropping of the language is to change/turn into a revival of language

SPREMLJANJE MEDIJEV V MONOŠTRU

Katarina Munda Hirnök

Uvod

Pri ohranjanju narodnostne identitete in za kontinuiran narodnostni razvoj je in-formiranje v maternem jeziku eden najpomembnejših dejavnikov. Za ohranjanje identi-tete manjšine je bistvenega pomena ohranjanje in razvoj njenih specifičnih značilnosti, med njimi maternega jezika, lastne kulture, občutka pripadnosti narodni skupnosti in sodelovanje pri odločanju o družbenih vprašanjih, ki zadevajo etnično identiteto narodne manjšine. Množični mediji imajo pri tem zelo pomembno vlogo. Posebno vplivni pa so na področju ohranjanja in razvijanja jezika in kulture narodne manjšine. Na narodnostno mešanem področju pokrivajo prostor sredstev množičnega obveščanja tri skupi-ne sredstev: občila narodne manjšine, občila večinskega naroda in občila matičnega naroda. Prisotnost treh skupin medijev bi naj zagotavljala popolnejše zadovoljevanje potreb celotne skupnosti, še posebej pa potrebe pripadnikov narodne manjšine, ki jih ne morejo v celoti zadovoljiti mediji večinskega naroda. Koliko je v resnici izkoriščena ta možnost, je odvisno od tega, kako se te tri skupine medijev med seboj dopolnjujejo, in od pripravljenosti večinskega naroda, da pripadnikom narodne manjšine zagotovi potre-bne pogoje za nemoteno spremljanje množičnih občil matičnega naroda, vključevanje manjšinske problematike v večinska občila in vzpostavitev čim širše mreže lastnih sredstev obveščanja.

V nadaljevanju bom predstavila, kako se kažejo nekateri od teh dejavnikov na naro-dnostno mešanem območju v Monoštru v Porabju.

1. Institucionalni vidik

Mediji slovenske narodne manjšine v Porabju so: časopis Porabje, slovenska oddaja na radiu Győr in TV oddaja Slovenski utrinki.¹

Časopis Porabje izhaja od 1. 1991 vsakih štirinajst dni, na osmih straneh, v 850-ih izvodih. Ustanovitev samostojnega časopisa Porabje ima velik pomen za ohranjanje narodne identitete Slovencev na Madžarskem. S svojo vsebino seznanja bralce z doga-janji v ožjem porabskem prostoru, na kratko informira o aktualnih političnih dogajanjih v Republiki Sloveniji in na Madžarskem. S ustreznim razmerjem med knjižno sloven-ščino in porabskim dialektom je uredništvu uspelo približati časopis vsem generacijam. Sto izvodov razpošljejo po Sloveniji, s tem tudi matični narod dobi več informacij o

¹ V času zbiranja podatkov za raziskavo Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Monoš-ter/Szentgotthárd (podatki so bili zbrani v času od 29. junija do 11. julija 1992) te oddaje še ni bilo.

Slovincih na Madžarskem. Med naročniki je tudi veliko Slovencev, ki so se odselili iz Porabja in živijo v manjših skupinah po Madžarskem. Za njih je časopis prav gotovo zelo močna vez oziroma posredniški dejavnik med rojstnim krajem in tistim madžarskim krajem, kjer živijo.

Slovenski program na radiu Győr deluje od l. 1979.² Do leta 1984 so bile oddaje na sporedu vsako drugo nedeljo po 15 minut. Od 1. aprila l. 1984 so oddaje polurne in tedenske. Slovenski program na radiu Győr je s svojo tematiko (kratek pregled političnih, kulturnih in gospodarskih dogodkov, pogovori, reportaže, komentarji v porabskem narečju) postal privlačen za Slovence na Madžarskem. Do 12. januarja 1992 je bila poslušanost te oddaje med Slovenci skoraj 100 odstotna. Ker je leta 1992 začel radio Győr oddajati na vzhodni UKV dolžini, je postala slišnost edinega slovenskega radijskega programa zelo omejena, saj ima v Monoštru in okolici le malo ljudi sprejemnik s to valovno dolžino.

Za ta ukrep ne moremo reči, da je bil protimanjšinski, saj nova valovna dolžina ne velja samo za slovenske oddaje na radiu Győr, ampak za ves program tega lokalnega radija in tudi za ostale radijske postaje na podeželju.

Televizijsko oddajo Slovenski utrinki pripravljajo v regionalnem studiu 2. programa madžarske televizije od oktobra leta 1992. Oddaje so na sporedu vsako drugo soboto dopoldan. To oddajo predvajajo tudi na TV Slovenija 1. Oddaja Slovenski utrinki prikazuje življenje slovenske manjšine na Madžarskem, občasno imajo prispevke tudi iz matične države.

Funkcija medijev narodne manjšine je v čim večji meri prispevati k ohranjanju in razvijanju maternega jezika oziroma k posredovanju lastnih kulturnih vrednot in krepitvi kulturne zavesti ter k razvijanju in krepitvi narodne identitete pripadnikov narodne manjšine.

Še v bližnji preteklosti je bil pretok informacij med Slovenci na Madžarskem in med državo matičnega naroda zelo omejen. Do l. 1992 je le nekaj družin dobivalo Pomurski Vestnik ali druge časopise iz Slovenije. Ta položaj se je izboljšal s podpisom pogodbe med madžarsko pošto in PTT podjetjem iz Slovenije, tako pride tedensko do zamenjave remitente. V Porabje prihaja 100-150 raznih dnevnikov, tednikov, revij. S pomočjo Zveze Slovencev na Madžarskem se periodika razpošilja po institucijah, vrtcih, šolah in pride tudi do prebivalcev v Porabju.³

Slovenske radijske postaje že dolga leta oddajajo programe, ki so namenjeni Slovincem v zamejstvu. Med temi ima v življenju Slovencev na Madžarskem pomembno vlogo Radio Murska Sobota, ki je s svojimi prispevki iz vsakdanjega življenja v Porabju postal zanimiv tudi za porabske poslušalce. Oddaja Panonski odmevi na Radiu Murska Sobota prikazuje delo in življenje v Porabju. Radijska oddaja Sotočje (oddaja je na prvem programu Radia Slovenija vsak ponedeljek zvečer) poroča o življenju slovenskih narodnih manjšin v Avstriji, Italiji in na Madžarskem, občasno tudi o Slovincih v Radgonskem kotu. V novejšem času govori tudi o Slovincih na Hrvaškem. Televizijska oddaja Slovenci v zamejstvu (oddaja je na sporedu vsak mesec na drugem programu TV Slovenija ob sredah zvečer, ponovitev je na prvem programu TV Slovenija ob nedeljah

² V raziskavi smo dobili podatke o spremljanju celotnega programa Radia Győr, nismo pa dobili podatkov o spremljanju slovenske oddaje na tem radiu.

³ Do kakšne mere Slovenci v Porabju izkoristijo oziroma spremljajo te časopise, je težko odgovoriti. Ta oblika informiranja bo prišla do izraza šele čez čas, ko bodo ljudje boljše spoznali te časopise.

opoldne) poroča o življenju Slovencev v Avstriji, Italiji in na Madžarskem. Koncept oddaje je torej podoben radijski oddaji Sotočje. Preko teh oddaj lahko prebivalci Slovenije spoznavaajo življenje svojih sonarodnjakov izven slovenskih meja, pa tudi pripadniki slovenskih narodnih manjšin v posameznih državah se seznanjajo s problematiko slovenskih manjšin v drugih državah.

Mediji večinskega naroda omogočajo pripadnikom narodne manjšine vključevanje v širši družbeni prostor. Prisotnost medijev večinskega naroda kvantitativno daleč presega ostale skupine medijev. Zaradi tega in zaradi do nedavne omejene dosegljivosti drugih skupin medijev, imajo mediji večinskega naroda visoko pogostost spremljanja tako med Madžari kot tudi med pripadniki narodnih skupnosti. Seveda pa so mediji večinskega naroda ljudem zanimivi tudi zato, ker je iz njih mogoče dobiti celovito informacijo o dogajanju v širšem družbenem prostoru.

2. Metodologija

Podatki o spremljanju medijev v Monoštru so bili zbrani poleti leta 1992. Anketirali smo 602 polnoletna prebivalca Monoštra, 428 respondentov je bilo slučajno izbranih, med njimi je 91,5 % Madžarov, 7,5 % Slovencev in 1 % pripadnikov kake druge narodnosti. Zaradi preslabe zastopanosti Slovencev v vzorcu smo izbrali še 174 oseb, za katere smo predvidevali, da so slovenske narodnosti (podatke o Slovencih je zbrala iniciativna skupina za ustanavljanje Zveze Slovencev na Madžarskem). Med njimi se jih je 43,1 % izreklo za Madžare, 55,2 % za Slovence in 1,7 % za pripadnike kake druge narodnostne skupnosti. Prikazani podatki so zbrani na obeh populacijah. Podatke o spremljanju medijev smo zbrali s pomočjo sklopa vprašanj. Zanimalo nas je, kako pogosto respondenti berejo časopise, poslušajo oziroma gledajo radijske in televizijske oddaje.

Medije smo razvrstili v tri skupine: madžarski državni mediji-H (to so mediji, ki nastajajo na Madžarskem v madžarskem jeziku), slovenski državni mediji-S (nastajajo v Republiki Sloveniji v slovenskem jeziku), mediji madžarske manjšine v Sloveniji-MM (nastajajo v R Sloveniji v madžarskem jeziku), slovenski manjšinski mediji v R Madžarski-SM (nastajajo na Madžarskem v slovenskem jeziku). V skupino H smo uvrstili časopise: Vas Népe, Magyar Nemzet, Magyar Hírlap; radijski postaji: Győr, Budimpešta; televizijsko postajo: Budimpešta. V skupino S smo uvrstili časopisa: Vestnik, Delo; radijske postaje: Slovenija, Maribor, Murska Sobota; televizijski postaji: Slovenija 1, Slovenija 2. V skupino MM smo uvrstili časopisa: Népszerűség, Muratáj; radijsko postajo Lendava in televizijsko oddajo TV Slovenija Hidak-Mostovi. V skupino SM pa smo uvrstili časopis Porabje.

Pogostost spremljanja medijev smo normirali v zalogo vrednosti od 0 do 10 (0 = nikoli, 3,33 = redko, 6,66 = pogosto, 10 = redno).

Analizirali smo pogostost spremljanja posameznih medijev in povprečne vrednosti pogostosti spremljanja posameznih skupin medijev.

3. Analiza podatkov

3.1. Pogostost spremljanja medijev

Pri pogostosti spremljanja medijev nas je zanimalo, kako pogosto prebivalci Monoštra spremljajo določene H, S, MM in SM medije. Respondenti so se odločali med štirimi možnostmi pogostosti spremljanja določenih konkretnih medijev (nikoli, redko, pogosto, redno).

Podatki o spremljanju medijev kažejo, da večina respondentov redno spremlja v prvi vrsti TV Budimpešta (93 %). Sledi časopis Vas Népe (79,7 %) in radio Budimpešta (79,4 %).

Respondenti skoraj nikoli ne spremljajo časopisov Delo in Muratáj. Ti podatki niti niso presenetljivi, saj je mogoče predvideti, da Madžari spremljajo zlasti H medije, ti mediji pa zanimajo tudi Slovence. Če navedemo še podatek o spremljanju časopisa Delo in Muratáj v Lendavi (Delo spremlja redno 20% respondentov, Muratáj pa samo 1,6% respondentov), so podatki o spremljanju teh medijev v Monoštru pričakovani.

Med MM mediji redno spremljajo zlasti radio Lendava, med S mediji pa radio Murska Sobota. Tako med Madžari kot med Slovenci je zelo priljubljena oddaja Čestitke poslušalcev.

V nadaljevanju bomo obravnavali pogostost spremljanja medijev po skupinah (H, MM, S in SM). V povprečju doseže raven spremljanja H medijev vrednost, ki je nekaj nižja kot pogosto (5,85). Glede na narodnostno strukturo bi pričakovali, da bo ta podatek višji, toda če vsebinsko analiziramo posamezne medije, ki so uvrščeni v to skupino, nas rezultati niti ne presenečajo. Za časopis Vas Népe vemo, da je zelo priljubljen v krogu prebivalcev Monoštra in tudi v vsem Porabju, saj gre za osrednji časopis Železne županije, iz katerega prebivalci Monoštra in okolice dobijo največ informacij o dogajanjih v ožjem geografskem prostoru. Te teme jih očitno bolj zanimajo kot podrobne informacije v državnem merilu, ki jih objavljata časopisa Magyar Nemzet in Magyar Hírlap. Televizija je prav gotovo tisti medij, ki s sliko in z živo besedo informira in privlači gledalce. TV postajo Budimpešta redno spremlja 93 % respondentov, kar govori v prid zgornji trditvi. Radijsko postajo Budimpešta redno spremlja 79,4 % respondentov, radio Győr pa 32,5 %. Pri spremljanju radijskih postaj ima radio Budimpešta višjo pogostost spremljanja kot radio Győr, ki pa je lokalne narave, pri časopisih je bilo stanje ravno obratno.

MM medije v povprečju spremljajo med nikoli in redko (1,13), s tendenco k vrednosti nikoli. Iz tega podatka lahko na prvi pogled sklepamo, da so prebivalci Monoštra dokaj nezainteresirani za MM medije. Toda če upoštevamo različne okoliščine, vidimo rezultate v drugi luči. Časopis Népiújság obravnava predvsem narodnostni položaj prekmurskih Madžarov, v zadnjem času informira bralce tudi o stikih z R Madžarsko, redkokdaj najdemo članek, ki bi obravnaval stike med Lendavo in Monoštrom oz. med Madžari v Prekmurju in Slovenci v Porabju (v času raziskave je bilo tega še manj kot danes). Drugi razlog je v nedostopnosti, saj pride ta časopis v roke le redkih posameznikov. Sklepamo, da je bilo med respondenti malo takih, ki bi poznali ta časopis. Radijska postaja Lendava je bolj znana pri prebivalcih Monoštra (kot smo že omenili, predvsem zaradi spremljanja Čestitk poslušalcev). TV oddaja Hidak-Mostovi ravno tako ni dosto-

pna večini respondentov, saj marsikdo nima 1. programa slovenske TV. Če upoštevamo te razloge, je nizka povprečna vrednost pogostosti spremljanja MM medijev razumljiva.

Med SM mediji imamo podatke samo za časopis Porabje. V povprečju se spremlja med nikoli in redko (1,81), s tendenco k vrednosti redko. Ker je jezik časopisa knjižna slovenščina s kombinacijo porabskega narečja (članki v madžarščini so redki), je razumljivo, da ta časopis berejo le tisti, ki na določeni ravni obvladajo slovenski jezik. Kljub dejstvu, da gre za omejni prostor, kjer so stiki med Porabjem in Slovenijo že tradicionalni (sicer v preteklosti zaradi zaprtosti omejeni), se respondenti madžarske narodnosti niso usposabljali v slovenskem jeziku, torej časopis Porabje spremljajo tisti respondenti, ki znajo slovensko. V času naše raziskave časopis Porabje še ni bil razširjen in uveljavljen v Monoštru, to pojasnjuje nizko stopnjo spremljanja tega časopisa. Domnevamo, da bi bili rezultati pogostosti spremljanja manjšinskih medijev, če bi vprašanja respondentom ponovili danes, precej drugačni in sicer višji (ta domneva še bolj velja za slovenske vasi v okolici Monoštra, kjer živijo Slovenci v večini in so manj asimilirani kot v Monoštru).

S mediji se v povprečju spremljajo med nikoli in redko (1,82), s tendenco k vrednosti redko. Časopisi, radijske in televizijske oddaje so najbrž zaradi težje dosegljivosti, zahtevnega knjižnega jezika, za prebivalce Monoštra manj zanimivi. Politične, gospodarske spremembe, dvostranski sporazumi med R Slovenijo in R Madžarsko bodo gotovo pozitivno vplivali na področje informiranja in tudi na mišljenje ljudi o sosedskih in medsebojnih odnosih. Zanimivo je, da se časopis Porabje in mediji iz skupine S v povprečju spremljajo enako pogosto.

3.2. Pogostost spremljanja medijev glede na pripadnost etnični skupnosti

Primerjali smo pogostost spremljanja medijev glede na pripadnost slovenski in madžarski etnični skupnosti. Respondente smo razdelili na tri skupine: Slovenci, Madžari in »Madžari«. V skupino Slovenci smo uvrstili tiste respondente, ki so se izrekli za Slovence. Respondente, ki so se izrekli za Madžare pa smo razdelili v dve skupini: Madžari iz naključnega vzorca in »Madžari« iz namernega vzorca potencialnih Slovencev.

H medije spremljajo Slovenci (6,24) pogosteje kot »Madžari« (5,88), sledi skupina Madžari s povprečno vrednostjo 5,7. Iz podatkov vidimo, da to skupino medijev spremljajo vse etnične skupine dokaj intenzivno, kar govori v prid razširjenosti in tudi priljubljenosti (predvidevamo, da zaradi celovitejše obveščenosti bralcev) te skupine medijev. Preseneča nas podatek, da Madžari »svoje« medije spremljajo manj intenzivno kot Slovenci.

Povprečna vrednost pogostosti spremljanja MM medijev je sledeča: Slovenci (1,50), Madžari (1,07) in »Madžari« (0,79).

Pri pogostosti spremljanja MM medijev bi pričakovali, da bodo največ zanimanja pokazali Madžari, saj vendar gre za informacije o sonarodnjakih v sosednji državi. Nizka stopnja pogostosti spremljanja kaže na to, da so Madžarom v Monoštru malo znani Madžari v Prekmurju. Iz teh podatkov sklepamo, da je desetletna zaprtost tega območja pustila negativne posledice na prebivalcih Monoštra. Ena izmed teh posledic je premalo informacij in s tem premalo vedenja o sosednji pokrajini in o njihovih ljudeh.

SM medije spremljajo Slovenci (5,2) pogosteje kot »Madžari« (3,39), medtem, ko je pogostost spremljanja pri Madžarih (0,37) znatno nižja. Ti podatki odražajo odnos teh etničnih skupin do SM medijev. »Madžari« sicer zaostajajo za Slovenci, toda kljub temu je povprečna vrednost pogostosti spremljanja za nas pričakovana, iz tega lahko sklepamo, da »Madžari« niso popolnoma indiferentni do SM, kar bi lahko rekli za Madžare.

S medije najpogosteje spremljajo Slovenci (3,16), sledijo jim »Madžari« (2,15) in potem Madžari s povprečno vrednostjo 1,31. Ti podatki nam kažejo položaj S medijev v Monoštru in so bili pričakovani. Slovenci kažejo določeno stopnjo zanimanja za dogajanja v sosednji državi.

Sklepamo lahko, da pri vseh skupinah medijev pripadnost etnični skupnosti vpliva na pogostost spremljanja.⁴

Rezultati pogostosti spremljanja posameznih skupin medijev po etnični pripadnosti so pokazali, da Slovenci spremljajo vse skupine medijev v povprečju pogosteje kot Madžari in »Madžari«. Ta razlika je največja pri spremljanju časopisa Porabje. Pri spremljanju S medijev je ta razlika dosti manjša, vendar kljub temu očitna. Pri H medijih in pri MM medijih pa je ta razlika med povprečji pogostosti spremljanja med »Madžari«, Madžari in Slovenci relativno majhna.

Pri analizi pogostosti spremljanja glede na etnično pripadnost je zelo zanimiva skupina ti. »Madžari«. Podatki so pokazali, da »Madžari« spremljajo vse skupine medijev (razen MM) pogosteje kot Madžari. SM in S medije spremljajo veliko bolj intenzivno kot Madžari. Iz teh podatkov lahko sklepamo, da ti respondenti znajo slovensko. Torej so se zaradi določenih razlogov opredelili za Madžare, jezikovno pa se še niso popolnoma asimilirali.

Tabela 1: Primerjava pogostosti spremljanja medijev pri pripadnikih narodnih manjšin na obeh straneh slovensko-madžarske meje

	Lendava	Monošter
skupni na medijev	povprečna vrednost	povprečna vrednost
mediji večinskega naroda	6,62	6,24
manjšinski mediji	7,29	5,20
mediji iz države matičnega naroda	2,85	3,16

⁴ Analiza varianc:

Za vsako skupino medijev testiramo ničelno hipotezo, da pripadnost etnični skupnosti ne vpliva na pogostost spremljanja te skupine medijev. Testno hipotezo zavrnilo na zelo nizki stopnji značilnosti, kar pomeni, da je velika verjetnost nasprotne hipoteze. Nasprotna hipoteza pa je, da pripadnost etnični skupnosti vpliva na pogostost spremljanja skupine medijev, ki se testira.

Pri primerjanju pogostosti spremljanja medijev pri Madžarih v Lendavi in pri Slovencih v Monoštru je opazna razlika pri spremljanju manjšinskih medijev. Razliko pri pogostosti spremljanja manjšinskih medijev lahko razlagamo s stanjem v obeh mestih (samo en manjšinski medij v Monoštru in še ta v začetni fazi, medtem, ko imajo manjšinski mediji v Lendavi že svojo tradicijo in so uveljavljeni). Zanimivo je, da Slovenci v Monoštru v povprečju pogosteje spremljajo medije iz države matičnega naroda kot Madžari v Lendavi. To razliko si lahko razlagamo s tem, da smo v Monoštru v skupino medijev iz države matičnega naroda uvrstili več lokalnih medijev kot v Lendavi, pa tudi sicer je bil vsaj v preteklosti, pogled čez mejo v Slovenijo bolj privlačen kakor na Madžarsko.

Sklep

Rezultati pogostosti spremljanja medijev so pokazali, da se med prebivalci Monoštra najpogosteje spremljajo H mediji. Mediji S, MM in SM se spremljajo v znatno manjši meri. Ti rezultati kažejo stanje v Monoštru l. 1992. Če bi hoteli dobiti današnjo sliko, bi bilo zanimivo omenjeno raziskavo dopolniti s spremembami, ki so nastale po izvedbi raziskave in jo ponoviti. To nameravamo izvesti l. 1995. Primerjalni podatki bodo pokazali, kakšno vlogo in pomen imajo in v kakšni meri so se uveljavili tisti mediji (predvsem slovenski manjšinski), ki so bili v času raziskave šele v razvoju ali jih še sploh ni bilo. Tukaj treba omeniti časopis Porabje (izhaja od februarja l.1991) in televizijsko oddajo Slovenski utrinki (od oktobra l. 1992). Izid samostojnega časopisa Porabje pomeni neke vrste prelomnico v informiranju Slovencev v Porabju. Štirinajstdnevnik Porabje se je nedvomno uveljavil v teh letih, podobna trditev velja za televizijsko oddajo Slovenski utrinki. S to oddajo so dobili porabski Slovenci nekaj, kar marsikatera manjšina v Evropi že ima, nekatere pa še ne. So pa zaskrbljujoče razmere pri slovenski oddaji na radiu Győr, saj ima poleg časopisa in televizijske oddaje pomembno vlogo pri informiranju porabskih Slovencev. Zato bi bilo potrebno nekako doseči, da bi bile oddaje na frekvenci, ki je dostopna večini poslušalcev, na drugi strani pa bo treba razmišljati o podaljšanju radijske oddaje (trenutno traja 25 minut). Ne zaradi recipročnosti, ampak zaradi primerjave, treba poudariti, da imajo vse manjšine okoli Slovenije vsakodnevne radijske oddaje (Slovenci na Koroškem, v Italiji; gradiščanski Hrvati; Italijani in Madžari v Sloveniji). Menim, da so samo skupne informacije iz časopisa, radia in televizije ustrežna oblika narodnostnega obveščanja, če manjka en člen (četudi delno) je pomanjkljivost očitna in ima svoje negativne posledice.

Poudariti je treba, da so sedanje razmere v Porabju dosti boljše kot pred leti, so pa tudi pomanjkljivosti, ki jih ni mogoče odpraviti na hiter način.

Tudi zakonske spremembe v R Sloveniji in v R Madžarski, ki so bile sprejete po izvedbi raziskave po l. 1992 (Zakon o pravicah narodnih in etničnih manjšin⁵, Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in

⁵ 18. člen Zakona št. LXXVII. iz leta 1993 o pravicah narodnih manjšin določa:

»(1) Radio in televizija v javni službi - na podlagi določb posebnega zakona - zagotavlja redno pripravo in oddajanje narodnih in etničnih manjšinskih sporedov.

(2) Na področjih, kjer prebivajo pripadniki manjšin, bo država - tudi s pomočjo mednarodnih pogodb - pospešila in omogočila sprejemanje radijskih in televizijskih oddaj, izvirajočih iz matične države.«

madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji⁶) bodo prav gotovo pozitivno vplivale na medije oziroma na informiranje porabskih Slovencev.

Tudi RTV Slovenija je izenačila svoj odnos do porabskih Slovencev, saj je 15. aprila letos odprla delovno mesto za dopisnika iz madžarskega zamejstva (v Avstriji na Koroškem in v Italiji imajo že desetletja stalne dopisnike). Ta odločitev bo prav gotovo pozitivno vplivala na informiranost države matičnega naroda o Slovencih na Madžarskem, kajti do zdaj so bile informacije o dogajanjih na Madžarskem dokaj neredne in skromne.

⁶ 5. člen sporazuma določa:

»Podpisnici priznavata pravico manjšin do informiranja v maternem jeziku v tisku, radiu in televiziji.

V ta namen zagotavljata lastno informacijsko dejavnost manjšin in njen razvoj. Podpirata svobodno pretok informacij v jezikih manjšin ter sodelovanje med matičnimi občili manjšin večinskih narodov.

Pogodbenci bosta skrbeli za možnost sprejemanja domačih radijskih in televizijskih programov, kakor tudi radijskih in televizijskih programov matičnega naroda ter za redne in ustrezne programske termine radijskih in televizijskih oddaj v maternem jeziku.«

Sporazum sta podpisala zunanja ministra držav v Ljubljani 6. novembra 1992.

Literatura:

Albina Nečak Lük, MASS MEDIA AND THE PROMOTION OF THE MINORITY LANGUAGES, *Minority languages and mass communication*, Ljubljana, 1987.

Ernest Ružič, MEDIJI IN MANJŠINA, v: *Slovenski koledar 1994*, Monošter, 1994, 83-86.

Francek Mukič, BI RADI RADIO?, v: *Porabje, leto IV, št. 9*, Monošter, 1994, 4.

Katarina Munda Hirnök, MEDIJI IN SLOVENSKA MANJŠINA NA MADŽARSKEM, v: *Slovenski koledar 1994*, Monošter, 1994, 87-90.

Katarina Munda Hirnök, JAVNA OBČILA NA NARODNOSTNO MEŠANEM OBMOČJU V LENDAVI, v: *RIG 28*, Ljubljana, 1994, 46-64.

Marijana Sukič, OD PRIJATELA DO SLOVENSКИH UTRINKOV (Informiranje v slovenskem jeziku med porabskimi Slovenci), v: *RIG 26-27*, Ljubljana, 1992, 249-253.

Summary

The use of media in Monošter

The analysis of data on the frequency of media usage shows the role and significance of media (majority nation media, ethnic minority media, parent state media, as well as the Hungarian minority media in Prekmurje) in the information supply of the inhabitants of Monošter in Porabje (the Raba region) in Hungary. Regarding the frequency of the media usage, average values of the frequency of individual media usage were analysed. These data prove that respondents prefer to use the media of the majority nation while the degree of the usage frequency of minority media and parent state media is much lower. The results of the media usage frequency analysis of individual groups of media according to ethnic adherence indicated that Slovenes use all media with greater average frequency than Hungarians.

Regarding the data assessment it should be taken into account that the opinion poll was performed in 1992 when some media were still in their initial phase or were non-existent (minority media primarily), which is undoubtedly reflected in the respondents' answers.

NEKATERI ELEMENTI PERCEPCIJ LENDAVČANOV O SOSEDNJI MADŽARSKI

(prikaz delnih raziskovalnih izsledkov)¹

Renata Mejak

Med poglavitne cilje raziskave Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava, je uvrščeno tudi spoznavanje percepcij (stališč, pogledov, spoznanj, predstav) o sosednji državi Madžarski in o njenih prebivalcih. Percepcije o lastnem narodu in o narodni manjšini predstavljajo eno najpomembnejših vprašanj sožitja na narodnostno mešanih območjih. V krajih kjer so različne etnije v medsebojnem stiku skozi stoletja, se oblikujejo etnična stališča že v zgodnjem otroštvu, v družini. Visoko stopnjo podobnosti nacionalnih stereotipov, kot elementov kognitivne strukture nacionalnih stališč otrok in staršev, so ugotovljale starejše in tudi novejša raziskave.²

V raziskavi smo se osredotočili na aktualne poglede anketiranih (jeseni 1991) na sosednjo državo in njene ljudi. Zaradi obsežnega in zahtevnega vprašalnika smo se izognili preučevanju dinamike percepcij skozi različna življenjska obdobja anketiranih. Zanimali so nas predvsem aktualni pogledi na Madžarsko, ki pa so kljub videzu trenutnosti, nastajali skozi daljše življenjsko obdobje (starost naših anketirancev se je gibala od 18-70 let) in se napajali iz različnih virov. V skladu z osebnim razvojem in z družbenimi spremembami se je slika o Madžarski in njenih prebivalcih dopolnjevala in se tudi spreminjala.

Živahni čezmejni stiki Lendavčanov s sosednjo državo in svoboden pretok informacij, so poglobili in razširili prejšnja skromna spoznanja o političnem, gospodarskem in kulturnem dogajanju na Madžarskem. Temeljite demokratične spremembe po letu 1990 na Madžarskem so v zavesti obmejnega prebivalstva Lendave, omogočile oblikovanje nove podobe o sosednji Madžarski.

Zapletenemu svetu percepcij o sosednji državi (ki je nastajalo v daljšem časovnem obdobju, v interakciji neposrednih in posrednih dejavnikov v zaveti anketiranih), smo se približali s skupino vprašanj, zajetih v naslednja tematska področja:

- pomen posameznih virov pri oblikovanju pogledov na sosednjo državo in na njene ljudi,
- informiranost anketiranih o najpomembnejših momentih madžarske preteklosti,
- primerjava Madžarske in Slovenije na nekaterih pomembnih področjih družbenega življenja,
- zapažanja anketiranih o sorodnosti oziroma razlikah na obeh straneh meje,

¹ Raziskavo je opravila skupina raziskovalcev Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, pod vodstvom prof. dr. Albine Nečak Lük, leta 1991. V raziskavi je sodelovalo 678 polnoletnih namenoma zbranih prebivalcev Lendave.

² Kot primera navajam: Horowitz, E. J. and Horowitz R. E. Development of social studies in Children Sociometry, 1938, Djuro Djurič, Psihološka struktura etničnih stavova mladih, Novi Sad 1980. Hoffmann Marta-Lendvay Judit, A nemzetkepek vizsgalatanak elmeleti es modsztertani problemai, Budapest 1986.

- miselna bližina ali oddaljenosti od etničnih skupnosti v ožjem in širšem okolju Lendave.

Odgovori na vprašanje, ki so konkretizirala navedena tematska področja, so od anketiranih zahtevala določen miselni napor in aktiviranje nekaterih temeljnih znanj o sosednji državi (njeni zgodovini, kulturi, politiki, itd.).

Pričujoči prispevek artikulira le prva dva tematska področja, t.j. vire, ki oblikujejo podobo Madžarske in poznavanje elementov madžarske zgodovine kot bistvene sestavne podobe o Madžarski.

1. Pomen posameznih virov pri oblikovanju pogleda na sosednjo Madžarsko in njene ljudi

Pri spoprijemanju z vprašanji percepcije Madžarske pri prebivalcih Lendave, smo želeli v prvi vrsti spoznati vire iz katerih nastaja podoba o sosednji Madžarski, hkrati pa tudi razkriti težo in pomen posameznih virov pri profiliranju informiranosti o sosednji Madžarski in o njenih ljudeh. Ne glede na dejstvo, da percepcije o Madžarski oblikuje splet različnih formalnih in neformalnih vezi, osebnih in institucionalnih povezav, interakcije političnih, kulturnih in socialnih vplivov, kakor tudi osebnost posameznika (starost, spol, izobrazba, narodnostna pripadnost, itd.), smo v vprašalniku razčlenili in ločeno prikazali posamezne dejavnike, ki lahko pomembno vplivajo na oblikovanje percepcije o Madžarski.

Naše respondente smo zaprosili, da ocenijo pomen posameznih virov (njihovo oceno izražajo točke od 1-10, kjer ima 1 najmanjši, 10 pa največji pomen) pri oblikovanju njihovega pogleda na Madžarsko. Na tej osnovi smo dobili naslednje rezultate:

Tabela 1: Rangiranje pomena posameznih virov po narodnostni pripadnosti.

ocena posameznih virov	Slovenci (povp.)	Madžari (povp.)	drugi (povp.)	skupaj (povp.)
- osebne izkušnje	6,4	7,2	6,3	6,6
- šola	5,2	6,5	4,3	5,5
- knjige (slovenske)	4,7	4,8	4,1	4,7
- knjige (madžarske)	4,5	6,6	3,3	5,0
- radio (slov. oddaje)	5,4	5,4	5,1	5,4
- radio (madž. oddaje)	4,8	6,9	3,5	5,3
- TV (slov. oddaje)	5,6	5,5	5,7	5,6
- TV (madž. oddaje)	4,8	7,0	3,6	5,4
- časopisi, revije (slov.)	5,4	5,3	5,6	5,4
- časopisi, revije (madž.)	4,5	6,7	3,2	4,5
- delovanje madžarske narodnostne skupnosti	5,7	6,2	4,5	5,7
- pripovedovanje drugih	5,5	5,6	5,6	5,5
- kulturne prireditve, gostovanja	5,7	6,4	5,2	5,9
- predavanja, strokovni posveti	4,7	5,5	3,8	4,8

(V tabeli so prikazane povprečne vrednosti.)

Znotraj posameznih narodnostnih skupin se je na podlagi doseženega števila točk, izoblikoval naslednji vrstni red o pomenu posameznih virov za oblikovanje pogledov na sosednjo Madžarsko:

Tabela 2: Etnična pripadnost in razvrstitev posameznih virov po pomenu.

SLOVENCİ	število točk (povp.)
1. osebne izkušnje	6,4
2. delovanje madžarske narodnostne skupnosti	5,7
kulturne prireditve, gostovanja	5,7
3. TV (slovenske oddaje)	5,6
4. pripovedovanje drugih	5,5
5. časopisi, revije (slovenski)	5,4
radio (slovenske oddaje)	5,4
6. šola	5,2
7. knjige (slovenske)	4,8
radio (Madžarske oddaje)	4,8
TV (madžarske oddaje)	4,8
8. predavanja, strokovni posveti	4,7
9. Knjige (madžarske)	4,5
časopisi in revije	4,5
MADŽARI	število točk (povp.)
1. osebne izkušnje	7,2
2. TV (madžarske oddaje)	7,0
3. radio (madžarske oddaje)	6,9
4. časopisi, revije (madžarski)	6,7
5. Knjige (madžarske)	6,6
6. šola	6,5
7. kulturne prireditve	6,4
8. delovanje madžarske narodnostne skupnosti	6,2
9. pripovedovanje drugih	5,6
10. TV (slovenske oddaje)	5,5
predavanja, strokovni posveti	5,5
11. radio (slovenske oddaje)	5,4
12. časopisi, revije (slovenski)	5,3
13. knjige (slovenske)	4,8
»DRUGI«	število točk (povpr.)
1. osebne izkušnje	6,3
2. TV (slovenske oddaje)	5,7
3. pripovedovanje drugih, časopisi, revije (slovenski)	5,6
časopisi, revije (slovenski)	5,6
4. kulturne prireditve, gostovanja	5,2
5. radio (slovenske oddaje)	5,1
6. delovanje madžarske narodnostne skupnosti	4,5
7. šola	4,3
8. knjige (slovenske)	4,1
9. predavanja, strokovni posveti	3,8
10. TV (madžarske oddaje)	3,6
11. radio (madžarske oddaje)	3,5
12. knjige (madžarske)	3,3
13. časopisi, revije (madžarski)	3,2

Razvrstitev posameznih virov po njihovem pomenu za oblikovanje podobe o Madžarski z vidika etnične pripadnosti respondentov izkazuje nekatere značilnosti, in sicer:

1. Trdno prvo mesto pri oblikovanju pogleda na sosednjo Madžarsko in njene prebivalce, pripada osebnim izkušnjam, in sicer tako pri Slovencih, Madžarih in pri »drugih«. To pomeni, da imajo pri oblikovanju pogleda na sosednjo Madžarsko in njene ljudi, ne glede na etnično pripadnost anketiranih, najpomembnejšo vlogo samostojno pridobljene izkušnje in neposredni stiki z življenjem v sosedstvu.

Osebnе izkušnje pri nastajanju podobe o Madžarski so najvišje vrednotili Madžari (7,2), ki v primerjavi s Slovenci in »drugimi«, najpogosteje potujejo čez mejo. Nekoliko manj točk so namenili osebnim izkušnjam Slovenci (6,4), najmanj pa skupina »drugih« (6,3), ki zaostaja po številu obiskov Madžarske.

2. Razponi med najvišje in najnižje vrednotenimi viri se razlikujejo po etnični pripadnosti. Pri Slovencih je razlika od najvišje točkovanega vira (osebne izkušnje) do najnižje ocenjenega vira (madžarske knjige, revije, časopisi) 1,9 točk. To pomeni, da ni posebno velikih odstopanj glede pomena posameznih virov za oblikovanje pogleda na sosednjo Madžarsko. Pomen posameznih virov je zlasti v osrednjem delu lestvice, zaradi majhnih razlik dokaj izenačen.

Večjo razliko glede pomena posameznih virov lahko ugotovimo pri anketiranih Madžarih (2,4), kjer najvišje mesto pripada osebnim izkušnjam, najnižje pa slovenskim knjigam.

Pri skupini »drugi« so razlike med najvišje (osebne izkušnje) in najnižje (madžarske knjige, revije, časopisi) vrednotenimi viri že znatne (3,1 točk).

Kljub nekaterim razlikam v številu točk, kot skupna značilnost pri vseh treh etničnih skupinah nastopa dejstvo, da so anketirani najmanjše število točk pri oblikovanju percepcij na sosednjo državo, dodelile knjigam, časopisom in revijam, ki so pisane v drugem (nematernem) jeziku anketirancev.

Zaradi skromnega poznavanja madžarskega jezika (na anketno vprašanje o razumevanju teksta v madžarskem jeziku, je 44,4 % anketiranih iz skupine »drugi« odgovorilo, da teksta ne razume) so anketiranci iz skupine »drugi« najnižje vrednotili madžarske knjige, časopise in revije. Ob tem pa so dokaj visoko (5,6 točk) vrednotili pomen slovenskih knjig, revij in časopisov pri oblikovanju pogleda na sosednjo Madžarsko. Predvidevamo, da je tudi v tem primeru imel odločilno vlogo jezikovni faktor. (V raziskavi zbrani podatki kažejo, da le 1,1 % pripadnikov skupine »drugi«, ne razume teksta v slovenskem jeziku). Madžarskim pisnim virom (časopisom, revijam, knjigam) so nekoliko večji pomen pripisali Slovenci (ocena 4,5 točk), ki bolje obvladujejo madžarski jezik kot pripadniki skupine »drugi« (madžarski tekst ne razume le 16,7 % anketiranih Slovencev).

Med anketiranimi Madžari ni nobenega, ki slovenskega teksta ne bi razumel. Zato so slovenskim virom (zlasti časopisom in revijam) prisodili, v primerjavi s Slovenci in »drugimi« višje število točk (5,3 za slovenske revije in časopise, 4,8 za slovenske knjige).

3. Iz tabele 1 je razvidno, da so anketiranci televiziji prisodili visoko mesto pri oblikovanju pogledov na sosednjo Madžarsko. Zlasti Madžari so TV oddaje v madžarskem

jeziku visoko uvrstili (7,0 točk), in sicer na drugo najpomembnejše mesto, takoj za osebnimi izkušnjami. Slovenci in »drugi« so visoko uvrstili slovenske TV oddaje (5,6 točk Slovenci, 5,7 točk »drugi«), manj točk pa so prisodili (predvidevamo, da zaradi jezikovnih ovir) madžarskim TV oddajam).

V Lendavi in njeni okolici je mogoče spremljati I. in II. program nacionalne TV iz Budimpešte. V zadnjem času pa tudi madžarski satelitski program (Duna TV), namenjen Madžarom po svetu. Madžarske in dvojezične TV programe pripravlja že od leta 1978 tudi TV Ljubljana (Hidak-Mostovi).³

Na podlagi zbranih podatkov lahko sklepamo, da anketiranci vseh etničnih skupin, zajetih v raziskavo, večji pomen prepisujejo video in avdio kulturi kot pisni kulturi, ki ima po naših podatkih skromnejšo vlogo pri oblikovanju percepcij o sosednji Madžarski in njenih ljudeh.

Predavanja in strokovni posveti s tematiko o Madžarski (njenem gospodarstvu, političnem razvoju, kulturi, itd.) so pri vseh respondentih, ne glede na etnično pripadnost, pridobila le manjše število točk. Tovrstna dejavnost je bila v Lendavi v preteklih letih le priložnostno organizirana (nekajkrat na leto) z omejenim številom udeležencev. Zato je razumljivo, da v času izvedbe raziskave še ni imelo pomembnejše vloge pri oblikovanju pogleda na sosednjo Madžarsko.

4. Posebne izkušnje, t.j. pripovedovanje drugih o Madžarski imajo približno enako število točk pri vseh treh etničnih skupinah (pri Slovencih 5,5, pri Madžarih 5,6 in pri »drugih« 5,6 točk).

5. Šoli kot oblikovalki percepcij o Madžarski so anketiranci glede na etnično pripadnost namenili različno mesto. Največ točk (6,5) so šoli prisodili anketirani Madžari, manj Slovenci (5,2) in najmanj pripadniki skupine »drugi« (4,3), ki so se pretežno šolali zunaj na narodnostnega mešanega območja v Prekmurju.

Iz podatkov lahko razberemo, da so šolo anketiranci dokaj dobro ocenili, vendar pa je po pomenu, pri vseh etničnih skupinah, uvrščena za množičnimi občili (RTV, časopisi, revije).

6. Madžarski samoupravni narodni skupnosti (v nadaljnjem besedilu MSNS) prepisujejo vsi anketiranci pomembno mesto. Slovenci so delovanje MSNS ocenili dokaj visoko (5,6 točk), Madžari še nekoliko višje (6,2 točki). Nižje so po pomenu MSNS uvrstili anketiranci iz skupine »drugi«, ki so zaradi jezikovnih težav manj informirani o dejavnosti skupnosti (4,4 točk).

Delovanje MSNS je prvenstveno usmerjeno v organiziranje političnega, kulturnega in gospodarskega življenja Madžarov v Prekmurju. Hkrati pa MSNS skrbi tudi za povezovanje madžarske narodne manjšine v Prekmurju z narodno matico.⁴

MNSN se je uveljavila v Lendavi in njeni okolici z nekaterimi odmevnimi kulturnimi manifestacijami, ki so razširila in poglobila spoznanja Lendavčanov o sosednji Madžarski.

³ Podrobneje je javna občila na narodnostno mešanem območju Ledave prikazala Katarina Munda Hirnök v Razpravah in gradivu, št. 28, letnik 1993.

⁴ Naloge in delokrog MSNS so opisane v dokumentu A Muravidéki Magyar Nemzeti Öngazgatási Közöség megalapításáról és tevékenységéről szóló statutaris határozat módosítása, iz leta 1990.

2. Poznavanje madžarskih nacionalnih praznikov

Vprašanje o povezovanju madžarskih nacionalnih praznikov smo zastavili z namenom, da bi zbrali nekatere osnovne podatke, iz katerih bi lahko sklepali:

- ali so v percepcijah Lendavčanov o Madžarski prisotni nekateri najpomembnejši momenti madžarske preteklosti,

- ali pa se percepcije o Madžarski nahajajo v zgodovinsko praznem prostoru, ki se napajajo pretežno iz trenutnih vtisov, (kot so pogosta potovanja na Madžarsko in vsakdanje življenje v narodnostno mešanem okolju).

Vprašanje o poznavanju madžarskih nacionalnih praznikov se razlikuje od večine ostalih vprašanj raziskave, ki pretežno pristopajo k anketiranim z afektivnega in vrednostnega vidika in na tej podlagi raziskujejo njihove refleksije, percepcije in stališča do lastne etnije in do etnične skupnosti, s katera živijo v stiku.

Vprašanje je bilo zastavljeno anketiranim v odprti obliki in je poskušalo zajeti kognitivno dimenzijo percepcij anketiranih o madžarski preteklosti in sedanosti. Odgovor na vprašanje o madžarskih nacionalnih praznikih je zahteval od anketiranih nekaj elementarnega znanja o madžarski zgodovini in kulturi.

Madžarski nacionalni prazniki so utemeljeni na najpomembnejših in najbolj prelomnih dogodkih tisočletne zgodovine madžarskega naroda, hkrati pa so tesno povezani z delovanjem najvidnejših madžarskih politikov in kulturnikov, soustvarjalcev madžarske zgodovine.

Na vprašanje o madžarskih nacionalnih praznikih so možni naslednji pravilni odgovori:

1. 15. marec, tradicionalni madžarski praznik, ki obeležuje obletnico madžarske revolucije (leta 1848), in pomeni vstajo proti večstoletni vladavini Habsburžanov na Madžarskem. Ta dan in dogodki v letu 1848 so tesno povezani z imenom in delovanjem največjega madžarskega pesnika Petöfi Sándorja. Njegove pesmi (zlasti pesem o 15. marcu) so obvezna sestavina osnovno šolskih programov na Madžarskem in v dvojezičnih šolah v Prekmurju.

V Lendavi ima praznovanje 15. marca večdesetletno tradicijo. Madžarska narodna skupnost je v krajih kjer prebivajo Madžari organizirala proslave ob 15. marcu še v času, ko na Madžarskem (v obdobju enopartijskega sistema) ta dan še ni bil priznan državni praznik in dela prost dan. Marčno zgodovinsko dogajanje na Madžarskem je tesno povezano tudi z Lajosem Kossuthom, vodjem takrat oklicane madžarske republike. Njegov spomin ohranjajo razširjene ponarodele pesmi, ki so dobro znane tudi med Madžari v Lendavi (Kossuth Lajos azt üzente.).

2. 20. avgust, najstarejši madžarski nacionalni praznik, posvečen svetemu Štefanu prvemu madžarskemu kralju, ki je imel največ zaslug za pokristjanjevanje in europeizacijo Madžarov ob prehodu v novo tisočletje. Izvedel je prehod iz zveze madžarskih plemen v stabilno fevdalno državo, kraljevino Madžarsko. Praznik ima večstoletno tradicijo. Praznovali so ga tudi v obdobju socializma na Madžarskem (preimenovali so ga v Dan ustave oziroma so ta dan praznovali kot zaključni praznik žetve). V preteklosti in tudi danes je dela prost dan.

3. 23. oktober je nacionalni praznik novejšje dobe, je spominski dan na spontano ljudsko Vstajo leta 1956 proti enopartijskemu sistemu po sovjetskem vzorcu. Na ta dan se spominjajo številnih žrtev vstaje, posebej še Imre Nagy-a, ki je bil v revolucionarnih dneh na čelu madžarske države, po porazu revolucionarnih sil s sovjetsko pomočjo, pa je bil s svojimi sodelavci usmrčen. Po uvedbi parlamentarne demokracije so ta dan razglasili za nacionalni praznik (ta dan so leta 1990 razglasili tudi pomembne ustavne spremembe). Je dela prost dan.

Pričakovali smo, da bodo respondenti v svojih odgovorih navajali prej opisane in hkrati najbolj poznane madžarske nacionalne praznike. Med pravilne odgovore smo bili pripravljeni uvrstiti tudi navedbo spominskih dnevo, tesno povezanih z madžarsko nacionalno zgodovino (kot na primer spominski dan mučenicov iz Arada, datum podpisu Trianonske mirovne pogodbe, dan sovjetskega napada na revolucionarne sile leta 1956, itd.), vendar spominskih dnevo respondenti sploh niso navajali.

Pričakovali smo, da so respondenti večinoma seznanjeni z datumi (in tudi z vsebino) madžarskih nacionalnih praznikov, zlasti še, ker so to dela prosti dnevi, ki vplivajo na živahno obmejno sodelovanje. Glede na to, da je cilj večine obiskovalcev nakupovanje na Madžarskem, smo menili, da obiskovalce zanima, zakaj so trgovine zaprte in kakšen praznik obhajajo na Madžarskem.

Naša pričakovanja so temeljila tudi na dejstvu, da je znaten del anketiranih obiskovalo dvojezično osnovno šolo ali osnovno šolo z madžarskim učnim jezikom. Dvojezična osnovna šola kakor tudi bivša osnovna šola z madžarskim učnim jezikom (pred letom 1959) sta vključevali v svoj program dogodke in osebe, ki so imele odločilno vlogo v zgodovini sosednje države.

Hkrati moramo opozoriti še na informacijsko vlogo lokalnega manjšinskega tiska (Népujság) in na Radijsko postajo v Lendavi, ki že tradicionalno posvečata posebno pozornost nacionalnim praznikom in dogodkom na Madžarskem.

Na sploh lahko sklenemo, da imajo Lendavčani na voljo dobre možnosti (dvojezična šola, javna občila, bližina meje, pogosta potovanja na Madžarsko, itd.) za pridobivanje informacij o preteklem in aktualnem dogajanju na Madžarskem.

Na vprašanje o poznavanju madžarskih nacionalnih praznikov smo dobili naslednje odgovore anketiranih:

(V svojih odgovorih so anketirani navajali datum nacionalnih praznikov, ali dogodke povezane s prazniki. Pri obdelavi odgovorov smo upoštevali kot pravilne tudi odgovore, ko so se anketirani spomnili le posameznih ključnih osebnosti, povezanih z nacionalnimi prazniki, kot so na primer Petöfi, Kossuth, Nagy Imre. Če bi upoštevali le kompletne t.j. v celoti dorečene odgovore, bi se ostanek pravilnih odgovorov znižal še za približno 20 %).

Tabela 3: Etnična pripadnost in poznavanje madžarskih nacionalnih praznikov. (Izraženo v odstotkih.)

madžarski prazniki	Slovenci	Madžari	drugi	skupaj
ne pozna				
brez odgovora	70,9	34,1	82	60,9
pozna en praznik	22,6	31,3	11,5	23,7
pozna dva ali več	6,5	34,6	6,3	15,3

Analiza odgovorov o poznavanju nacionalnih praznikov glede na narodno pripadnost respondentov kaže nekatere značilnosti, in sicer:

1. V prvi vrsti ugotovljamo, da je poznavanje madžarskih nacionalnih praznikov (glede na specifične okoliščine narodnostno mešanega območja v Lendavi) na nižji ravni kot smo predvidevali.

2. Madžari poznajo sorazmerno več madžarskih nacionalnih praznikov kot Slovenci. Vendar pa je odstotek Madžarov, ki ne poznajo nobenega nacionalnega praznika, glede na objektivne možnosti za pridobivanje spoznanj v lendavskem okolju, visok.

3. Najbolj zaostajajo (iz razumljivih razlogov) v poznavanju madžarskih nacionalnih praznikov pripadniki skupine »drugi« (82,3 %).

4. Več kot en madžarski nacionalni praznik poznajo v večjem številu le Madžari. Med ostalimi skupinami (Slovenci in »drugi«) le redko kdo pozna več kot en nacionalni praznik.

5. Iz tabele je razvidno, da tudi med Madžari dokaj visoko število respondentov (34,1 %) ne pozna nobenega madžarskega nacionalnega praznika.

Z namenom, da bi dobili jasnejšo podobo o anketiranih glede na njihovo poznavanje madžarskih nacionalnih praznikov, smo poleg njihove nacionalne sestave še preučili povezanost poznavanja nacionalnih praznikov in izobrazbo, starost ter jezik šolanja anketiranih, kakor tudi frekvenco obiskovanja sosednje Madžarske.

Izobrazba in poznavanje madžarskih nacionalnih praznikov prikazuje tabela:

Tabela 4: Stopnja izobrazbe in poznavanje madžarskih nacionalnih praznikov. (Izraženo v odstotkih.)

madžarski prazniki	osnovna šola	poklicna šola	srednja šola	vis./viš.
ne pozna, brez odg.	63,3	61,8	63	49,2
pozna en praznik	21,5	26	22,2	27,3
dva ali več	12,2	12,2	14,8	23,5
skupaj	25,4	19,3	35,8	19,5

Iz tabele lahko razberemo nekatere značilnosti, in sicer:

1. Poznavanje madžarskih nacionalnih praznikov je najbolj pomanjkljivo v skupini anketiranih z osnovno šolo (63,3 %), nato sledijo v nepoznavanju madžarskih nacionalnih praznikov anketirani s srednješolsko izobrazbo, (63 %) in s poklicno šolo (61,8 %). Razlike v poznavanju madžarskih nacionalnih praznikov, so med prikazanimi skupinami malenkostne. V primerjavi z drugimi izobrazbenimi skupinami je med anketiranci z vis./vis. izobrazbo najmanjše število (49,2 %) takih, ki ne poznajo nobenega madžarskega nacionalnega praznika.

2. Pomembnejšo korelacijo med poznavanjem nacionalnih praznikov in vis./viš. izobrazbo nastopa le pri poznavanju dveh ali več praznikov (2.4). V celoti gledano pa je število izobražencev (vis./vis.), ki ne poznajo nobenega madžarskega nacionalnega praznika visoko (49,2 %).

To stanje lahko pojasnimo z dejstvom, da se višje in visoko izobraževanje odvija zunaj narodnostno mešanega območja, kjer pozornost ni v ospredju dogajanje v sosednji državi. Izjema je le Pedagoška fakulteta v Mariboru, ki izobražuje učitelje za potrebe dvojezičnega šolstva.

Na podlagi podatkov o stopnji izobrazbe in poznavanju madžarskih nacionalnih praznikov lahko sklenemo, da glede na razpoložljive možnosti (prizadevanja dvojezične šole, Samoupravne madžarske narodnostne skupnosti, manjšinskih informacijskih sredstev, dostopnost informacijskih sredstev sosednje Madžarske, bližina meje, itd.) je poznavanje madžarske preteklosti in sedanosti (koncentriranih v madžarskih nacionalnih praznikih) na nižji stopnji kot so bila naša pričakovanja.

Pričujoči raziskovalni izsledki opravičujejo prizadevanja, ki so nastala v okviru Madžarske samoupravne narodne skupnosti po kakovostnejšem (diferenciranem) pouku zgodovine v dvojezičnih šolah. Odgovori anketiranih konkretizirajo stanje, ki ga opisuje Gönc László, ko opozarja na odsotnost madžarskih kulturnih vrednot in na nepoznavanje madžarske zgodovine med srednješolci madžarske narodnosti v Lendavi. Gönc opisuje svoje razočaranje ob ugotovitvi, da med tremi srednješolci nobeden ni znal odgovoriti

na vprašanje, kdo je bil Rákoci Ferenc II. in kje leži mesto Debrecen. Poleg številnih drugih razlogov (kot so pasivnost, potrošništvo, identifikacija z življenjskim modelom večinskega naroda, itd.) Gönc tudi v nepoznavanju narodne zgodovine, odkriva korenine motenj narodne identitete pri pripadnikih madžarske narodne skupnosti.⁵

3. Starost in poznavanje madžarskih nacionalnih praznikov.

K večstranski osvetlitvi vprašanj o poznavanju madžarskih nacionalnih praznikov prispeva tudi preučitev relacije med starostno strukturo anketiranih in med poznavanjem madžarskih nacionalnih praznikov.

Tabela 5: Starost in poznavanje madžarskih nacionalnih praznikov. (Izraženo v odstotkih.)

madžarski prazniki	do 30 let	31 - 50 let	nad 50 let
ne pozna, b.o.	73,4	62,2	49
pozna en praznik	19	25	25,5
dva ali več	7,6	12,8	25,5
skupaj	23,3	47,2	29,5

Kot prva značilnost tabele izstopa, da so starejši (zlasti najstarejši) Lendavčani bolje informirani o nacionalnih praznikih in zgodovinskih dogodkih na Madžarskem kot pripadniki mlajše generacije. Najslabša je informiranost starostne skupine do 30 let, čeprav so tej starostni skupini vsebine zgodovinskega pouka časovno še najbližje. V tej skupini je najmanj respondentov, ki so uspeli navesti en (19 %) ali več (7,6 %) madžarskih nacionalnih praznikov.

Ostali dve starostni skupini (31-50 in nad 50 let) izkazujeta nekoliko boljše poznavanje praznikov. V povezovanju dveh ali več praznikov prednjačijo Lendavčani starejši nad 50 let, t. j. populacija, ki je obiskovala madžarske šole v letih 1941-45 ali pa manjšinsko osnovno šolo po vojni (do leta 1959). V njihovem primeru je korelacija med starostjo in poznavanjem praznikov visoka 3.7). To hkrati pomeni, da ima v našem primeru narodnostna identiteta tudi generacijsko komponento. Pri starejši generaciji so kognitivni elementi narodne identitete (poznavanje kulturne in narodne zgodovine) bolj prisotni in ozaveščeni kot pri mladih.

Pričujoči izsledki so v skladu z ugotovitvami Gönc L., ki v okviru prej navedenega prispevka navaja, da »... so v zavesti starejše generacije še madžarske kulturne vrednote in zgodovinski dogodki, ki pa za mlajšo generacijo nič več ne pomenijo.«⁶ Vzroke za

⁵ Gönc László, Öntudatzavarok, zavaros öntudat, Népujság, 6. 8. 1993, stran 3.

⁶ Gönc László, isti vir.

takšno stanje najde avtor Gönc v nizki bralni kulturi mladih (ki manj berejo madžarske časopise in knjige kot starejši), dolgoletni odtrganosti od narodnih korenin in v kompromisni izobraževalni politiki.

4. Čezmejni stiki in poznavanje madžarskih nacionalnih praznikov

Med dejavnike, ki lahko bistveno prispevajo k boljšemu spoznavanju kulture in zgodovine sosednje države, uvrščamo tudi razvite čezmejne stike prebivalcev Lendave s sosednjo Madžarsko. Odgovori anketiranih o namenih potovanja Lendavčanov na Madžarsko so pokazali, da imajo čezmejni stiki tudi kulturno dimenzijo (41,5 % in 21,8 % Slovencev povezuje svoje bivanje na Madžarskem s kulturnim dogajanjem v sosednji državi, čas namenjajo tudi obiskom muzejev, knjigarnam in razstavam).

Na podlagi teh ugotovitev smo si postavili vprašanje, ali so pogosti obiskovalci Madžarske boljši poznavalci najpomembnejših dogajanj madžarske zgodovine in kulture.

Tabela 6: Obiskovanje Madžarske in poznavanje nacionalnih praznikov. (Izraženo v odstotkih.)

madžarski prazniki	večkrat mesečno	2 - 3 krat letno	naključno	nikoli
ne pozna, brez odg.	45	62,7	83,8	66,7
pozna en praznik	32,4	21,8	13,5	22,2
dva ali več	22,4	15,5	2,7	11,1
skupaj:	31	48,7	16,4	4

Iz podatkov razberemo, da skupina, ki obiskujeta Madžarsko večkrat mesečno prednjači v poznavanju praznikov. Enega ali več praznikov pozna 54,8 % pripadnikov te skupine.

Med pogostim obiskovanjem Madžarske (večkrat mesečno) in poznavanjem madžarskih nacionalnih praznikov nastopa pomembna korelacija. (Pri poznavanju enega praznika je korelacija 2.6 pri poznavanju dveh ali več praznikov je korelacija prav tako 2.6). To dokaj ugodno sliko hkrati zasenči dejstvo, da tudi med najpogostejšimi obiskovalci Madžarske, kar 45 % ne pozna nobenega nacionalnega praznika.

Vendar pa je na splošno informiranost o Madžarskih nacionalnih praznikih pri pogostejših obiskovalcih sosednje države, boljša. Pri ostalih skupinah (2-3 krat letno in pri naključnih obiskih) je že znatno slabši (62,7 % ne pozna nobenega praznika). Med naključnimi obiskovalci Madžarske je največ Lendavčanov, ki imajo jezikovne težave v kontaktih s sosedi, kar razumljivo vpliva na možnosti in želje po poznavanju zgodovine

in kulture sosedov. Korelacija med naključnimi obiski Madžarske in nepoznavanjem nacionalnih praznikov je visoka (3.1).

V tabeli lahko zapazimo zanimiv podatek, da skupina, ki nikoli ne obiskuje Madžarske, izkazuje določeno stopnjo (33,3 % anketiranih te skupine pozna enega ali več praznikov) poznavanja nacionalnih praznikov. V to skupino so zajeti pripadniki starejše generacije Madžarov, ki zaradi bolezni ali starosti ne obiskujejo sosednjo državo (59,3 % starejših nad 50 let ne obiskuje sosednje države), so pa skozi druge vire (šola, RTV, časopisi, knjige) dobro informirani o madžarski preteklosti.

Na podlagi zbranih izsledkov lahko oblikujemo pozitiven odgovor na postavljeno vprašanje, in sicer: najpogostejši obiskovalci Madžarske so znatno boljši poznavalci madžarskih nacionalnih praznikov kot vse ostale skupine obiskovalcev.

5. Jezik šolanja in poznavanje madžarskih nacionalnih praznikov

V raziskavi sodelujoči Lendavčani so obiskovali osnovno šolo z različnimi učnimi jeziki (slovenskim, madžarskim, dvojezičnim, hrvaškim, srbskim). Največ anketiranih je obiskovalo šole s slovenskim učnim jezikom (39,1 %) in dvojezično osnovno šolo (34,1 %). Le manjši del anketiranih (predvsem starejši Lendavčani) je obiskovalo osnovno šolo z madžarskim učnim jezikom (11,3 %). Anketiranci iz skupine »drugi« obiskovali šolo s hrvatskim ali srbskim jezikom (15,4 %).

V okviru naših preučevanj nas je zlasti zanimalo, ali anketiranci z dvojezično osnovno šolo, ki vključuje med svoje temeljne vzgojno-izobraževalne cilje enakovredno spoznavanje dveh kultur (slovenske in madžarske), izkazujejo boljše poznavanje madžarskih nacionalnih praznikov kot ostali anketirani (zlasti tisti, ki so obiskovali pouk v šolah s slovenskim učnim jezikom). Ko povežemo podatke o jeziku šolanja anketiranih z odgovori o poznavanju madžarskih praznikov, razberemo naslednje:

Tabela 7: Jezik šolanja in poznavanje madžarskih nacionalnih praznikov. (Izraženo v odstotkih.)

madžarski prazniki	slovenski	madžarski	dvojezično	drugo
ne pozna, brez odg.	63	28,9	60	80,8
pozna en praznik	22,3	25	28,7	15,4
dva ali več	14,7	46,1	11,3	3,8
skupaj:	39,3	11,3	34,1	15,4

Na prvi pogled izstopa dejstvo, da so najboljši poznavalci madžarskih nacionalnih praznikov obiskovalci šol z madžarskim učnim jezikom (pripadniki starejše generacije, ki so med vojno ali pa po vojni do leta 1959 obiskovali osnovno šolo z madžarskim učnim jezikom). V tej skupini najdemo najmanj anketirancev (28,9 %), ki ne poznajo nobenega madžarskega praznika. Hkrati pa je tudi število poznavalcev dveh ali več

praznikov v tej skupini najvišje (46,1 %). Povezanost med šolanjem v madžarskem jeziku in poznavanjem madžarskih nacionalnih praznikov dokazuje tudi visoka korelacija (6.8).

Med skupinama, ki so se šolali v slovenskem jeziku ali v dvojezični šoli, ni bistvenih razlik, in sicer:

- večina ne pozna nobenega praznika (z dvojezično šolo 60 %, s slovensko šolo 63 %),

- v poznavanju enega jezika madžarskega nacionalnega praznika nekoliko prednjačijo anketiranci z dvojezično šolo (28,7 %) pred anketiranci s slovensko šolo (22,3 %),

- v poznavanju dve ali več praznikov pa so nekoliko uspešnejši anketiranci s slovensko šolo (14,7 % anketiranci s slovensko šolo in 11,3 % anketiranci z dvojezično šolo).

Iz znanih razlogov najbolj zaostajajo v poznavanju madžarskih nacionalnih praznikov anketiranci iz skupine »drugi« (80,8 % ne pozna nobenega praznika).

Rezultati v okviru skupine »drugi« se v celoti vklaplajo v podobo, ki se je izrisala o pripadnikih te skupine, že na podlagi predhodnih izsledkov. Zaradi različnih objektivnih okoliščin (priselitev iz bivših jugoslovanskih republik, nepoznavanje jezika, itd.) so na zadnjem mestu pri poznavanju madžarskih nacionalnih praznikov.

6. Sklepne ugotovitve

Analiza odgovorov anketiranih o poznavanju madžarskih nacionalnih praznikov nazorno kaže, da je poznavanje praznikov povezano z jezikom šolanja. To ugotovitev najbolj nazorno potrjujejo anketirani iz skupine »drugi«, ki izrazito zaostajajo v poznavanju praznikov, in obiskovalci šol z madžarskim učnim jezikom, ki so najboljši poznavalci madžarskih nacionalnih praznikov.

Vendar razloge za slabo poznavanje madžarskih nacionalnih praznikov in madžarske zgodovine na sploh, ne bi smeli v celoti naprtiti šolam (kot to lahko zasledimo v številnih kritičnih zapisih namenjenih zlasti pouku zgodovine). Vzroki nepoznavanja nacionalnih praznikov in preteklosti Madžarske so kompleksni, med katerimi predstavlja šola le enega od dejavnikov, ki je »sokriva« za nizko stopnjo poznavanja madžarske narodne zgodovine. Naši predhodni izsledki nazorno kažejo, da poleg šole pomembno vplivajo na informiranost o Madžarski zlasti drugi viri. Lendavčani vključeni v pričujočo raziskavo so navajali kot najpomembnejši vir njihovih spoznanj o Madžarski na prvem mestu osebne izkušnje, šoli pa so prisodili mesto šele za drugimi dejavniki kot so RTV, časopisi, revije in knjige.

Ugotavljamo, da kljub upoštevanju neugodnih razmer, ki so zavirali ali celo onemogočali za daljši čas naravno povezovanje manjšine z narodno matico, je poznavanje madžarskih nacionalnih praznikov pri Madžari v Lendavi, skromno. Približno tretjina Madžarov zajetih v raziskavo v Lendavi, ne pozna nobenega madžarskega nacionalnega praznika.

Gledano v celoti in kljub upoštevanju vseh »olajševalnih okoliščin« (navedenih v uvodnem delu študije) lahko sklenemo, da je poznavanje madžarskih nacionalnih praznikov, ki predstavljajo pomemben dejavnik pri oblikovanju podobe o sosednji državi, dokaj šibko, (60,9 % anketiranih ne pozna nobenega nacionalnega praznika). V kolikor

pa bi se opredelili za bolj rigorozna merila pri upoštevanju točnih odgovorov, bi se nepoznavanje nacionalnih praznikov preseglo čez 80 %.

Ko bi vrednotili naše izsledke o poznavanju madžarskih nacionalnih praznikov anketiranih Madžarov v Lendavi, izolirano in brez primerjav o današnjem stanju nacionalne identitete v matični državi, bi prihajali do pesimističnih zaključkov.

Če v uvodnem delu naše študije smo opozorili na dejstvo, da se posledice napačnega odnosa do narodnosti vprašanj na Madžarskem, kažejo danes v negotovi in nerazviti narodni zavesti v sami narodni matici. Zaradi preteklih neugodnih zgodovinskih okoliščin so po mnenju številnih madžarskih avtorjev nastopile težave s prepoznavanjem lastne narodne identitete. Kot primer navajamo avtorja Hankiss Elemerja, ki »Vzhodnoevropske alternative« svoja opažanja o eroziji tradicionalnih vrednot in rušenje identitete v madžarski družbi ponazarja prav z rezultati raziskave o poznavanju madžarskih nacionalnih praznikov.⁷

Hankiss opisuje obdobje demobilizacije madžarske družbe (v letih 1948-1965), ko je erozija tradicionalnih vrednot in rušenje identitete na mikro in makro ravni, kakor tudi močno poudarjanje egalitarizma, zatrla vse pojavne oblike narodne zavesti. Posledice opisanih prizadevanj se kažejo danes v motnjah v zavesti o narodni pripadnosti. Ohromitev narodne zavesti Hankiss ponazarja z izsledki raziskave o poznavanju nacionalnih praznikov.

Tabela 8: Poznavanje nacionalnih praznikov. (Izraženo v odstotkih.)

Kaj praznujemo ?	pravilni odgovori
4. april	86
1. maj	73
20. avgust	70
15. marec	69
6. oktober	32
21. marec	32

(Vir: Hunyadi in drugi 1974)

Ob teh podatkih je Hankiss zaprepaden, zlasti ga je neugodno presenetilo dejstvo, da 1/3 odraslega prebivalstva ni vedela, kaj praznujejo 15. marca,⁸ kar 2/3 anketiranih pa ne pozna 6. oktobra (spominski dan mučencikov iz Arada, usmrtilcev revolucionarjev iz leta 1848). Dobro znanje so anketirani izkazali pri poznavanju novejših praznikov in praznikov z razredno (in ne nacionalno) vsebino, ki so poveličevali Sovjetsko zvezo in partijsko vodstvo. Ti prazniki (4. april in 1. maj) so bili v času socializma prestižno obravnavani in indoktrinirani z ustrežno propagando.

⁷ Hankiss Elemér, Kelet-európai alternatívák, Közgazdasági és jogi könyvtár, Budapest 1989, stran 62.

⁸ Zanimivo je pripomniti, da so tudi naši rezultati pokazali, da 1/3 Madžarov v Lendavi ne pozna 15. marec.

Prazniki, ki so vezani na madžarsko nacionalno zgodovino so bili zaradi »tehnike«
zatiranja nacionalne zavesti, premalo ali sploh nič, prisotni v madžarskem javnem živ-
ljenju.

Na podlagi teh primerjav so lendavski rezultati (v Lendavi so bile možnosti seznan-
janja z madžarsko nacionalno zgodovino še skromnejše kot v narodni matici), bolj ra-
zumljivi.

Summary

Some elements of perceptions of the people of Lendava concerning the neighbouring state of Hungary

Among the main aims of the research project Interethnic relations and national identity in the town of Lendava, there is also the study of perceptions regarding the neighbouring state of Hungary and its inhabitants. Perceptions of one's own nation and the national minority represent one of the most important issues of co-existence in ethnically mixed territories. The article deals with two topical fields that form the image of Hungary and provide the knowledge of Hungarian history elements as an essential component of this image: the significance of individual sources in the shaping of views regarding the neighbouring state and its people; and the knowledge of the respondents about the major moments of the Hungarian past.

SOCIALIZACIJSKI PROCESI MED MADŽARI V PREKMURJU¹

Ildikó Szabó

1. Šolska doživetja

Manjšinsko vprašanje je hkrati tudi generacijsko vprašanje. Starejša generacija je obiskovala šole v kraljevini Jugoslaviji, ali pa v »kratkem madžarskem obdobju,« kot je dejal eden naših starejših sogovornikov. Te generacije so najlažje ohranile nacionalno pripadnost, ker se še iz njihovega spomina ni izbrisalo obdobje, ko je bilo samo po sebi razumljivo, biti Madžar.

Razgovori so razkrili, da so imeli v preteklosti odnosi med pripadniki iste generacije Slovencev in Madžarov svojevrstno dinamiko. Predvojne generacije Madžarov so imele manj stikov s Slovenci, ker so v tem času še živeli v dokaj zaprtih skupnostih. Verjetno pa se skoraj vsak pripadnik generacije, ki je vstopil v šolo v povojnem času (sedaj so te osebe v poznih štiridesetih ali na začetku petdesetih let) spominja mučnega dogodka, ko so v slovenski šoli odkrili, da slabo obvladuje slovenski jezik. Prekmurški madžarski pesnik in novinar je to stanje tako ponazoril: »Težave te generacije so izvirale iz slabega poznavanja slovenskega jezika.«

Takšne in podobne izjave moramo takoj dopolniti z ostalimi izjavami naših sogovornikov, ki so pri opisovanju svojih jezikovnih težav, prikazali tudi drugo stran iste zgodbe, in sicer to, kako so jim pri preseganju jezikovnih težav pomagali Slovenci ali pa tudi Madžari, ki so bili jezikovno in politično že vključeni v slovensko družbo.

Jezikovne težave so bivše dijake nemalokrat privedle do smešnih situacij. »Zgodilo se je, da smo se učili o neki žuželki. Imena nismo vedeli, pač pa so sošolci prišepetavali, kar pa nismo dobro razumeli. Zato smo dajali čudne odgovore, ki so izzvali smeh prisotnih. Vendar zaradi tega nismo imeli manjvrednostnih občutkov. Bili so tudi konflikti, ki jih niso razrešile smešne situacije. V internatu so tudi nastajali konflikti s slovenskimi fanti. Med seboj smo se vedno pogovarjali v madžarskem jeziku. Zato so nas pogosto opozarjali: »Govori slovensko, saj ješ slovenski kruh!« Včasih smo se tudi stepli. Mi Madžari smo v času svetovnega nogometnega prvenstva navijali za Madžare. Nogometne tekme smo si lahko (za 20 par) ogledali v Študijski knjižnici, ker v internatu ni bilo televizije. Navijali smo za Madžare, ostali pa so se jezili in nas spraševali, zakaj navijamo za Madžare. Dejali so: »Tu živite, zakaj potem ne navijate za jugoslovansko moštvo?« Iz teh zgodb lahko povzamemo, da so madžarske otroke, njihovi slovenski vrstniki, prizadeli. Kaže pa, da so se etnična nasprotja med dijaki najučinkoviteje reševali z zблиževanjem spolov. »Trije madžarski fantje smo bili v razredu. Dekleta so se pogosto

¹ Študija temelji na izsledkih raziskave, ki jo je izvedla raziskovalna skupina Državne knjižnice za tuje jezike iz Budiimpešte (leta 1992) med Madžari v Sloveniji. Madžarski izobraženci v Prekmurju (74 oseb) so izpolnili vprašalnik, globinski intervju smo vodili z 18 madžarskimi izobraženci, skupinske pogovore smo organizirali v 18 naseljih, pretežno naseljenih z Madžari.

Prvi del raziskave je bil objavljen v publikaciji Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1993, štev. 28.

vrтела okoli nas. Učile so nas plesati, pomagale so pri pisanju šolskih in domačih nalog. Moje slovenske naloge, ki so bile vsebinsko sicer dobre, so dekleta pregledala in jih jezikovno popravila.«

Za vse intervjuje je značilno, da se prepletajo pozitivna in negativna doživetja. Iz obujanja spominov prisotnih je bilo razvidno, da je vedno kdo od profesorjev srednjih šol v Prekmurju pomagal dijakom. Med razgovori so večkrat omenjali pomoč profesorjev. Obnašanje teh profesorjev je vredno pozornosti iz dveh razlogov:

1) Sogovorniki so ohranili spomin na profesorje Madžare in na profesorje, ki so dobro obvladali madžarski jezik. Ti profesorji so dovoljevali dijakom rabo madžarskega jezika, odgovore dijakov v madžarščini pa so ocenili pozitivno.

2) Iz teh zgodb se jasno zrcali, da je bilo mogoče nuditi pomoč tudi v najtežjih časih. Večina profesorjev je madžarskim učencem nudila pomoč. Do dijakov, ki niso obvladali madžarskega jezika so torej imeli bolj razumevajoč odnos kot njihovi vrstniki. »Učili smo se na pamet in pogosto smo bili tarča posmehov sošolcev. Imel sem profesorja, ki je študiral v Segedinu. Dovolil mi je, da sem odgovarjal v madžarskem jeziku. Razred je ob tem molčal, ker sta le moja dva sošolca znala madžarsko. Sošolci so bili sicer jezni, ker sem dobival prav dobre ali odlične ocene. Menili so, da sva se s profesorjem le pogovarjala, saj niso razumeli o čem je tekla beseda. V zvezi s tem želim opisati še dogodek z maturitetno nalogo z naslovom, Deseta obletnica dvojezičnega šolstva v Prekmurju. V izpitni komisiji so bili: znana slovenska pedagoginja dr. Iva Šegula, Bela Horvat in dr. Renata Mejak, verjetno tudi Vörös József. Dovolili so, da sem lahko nalogo zagovarjal v madžarskem jeziku. Poslušali so me in postavljali vprašanja. Kljub temu, da to ni bilo v skladu s takratnimi pravili, sem v Murski Soboti lahko obranil svojo nalogo v madžarskem jeziku.«

Zgodbe, ki so jih pripovedovali udeleženci naših razgovorov kažejo, da takratnim lokalnim oblastnikom reševanje etničnih konfliktov ni bilo tuje, čeprav so jih nekoliko »paternalistično« reševali. »V internatu je ravnateljica (mati sedanjega predsednika Milana Kučana) dobro obvladala madžarski jezik. Vedno nas je povabila v svojo pisarno in sproti razčistila z nami vse konflikte. V tem času je tudi sedanji ambasador v Budimpešti delal na okraju na področju manjšinskih vprašanj. Prihajal je v internat in na sestankih razlagal, da nas zaradi naše narodne pripadnosti ne smejo zapostavljati. Tovrstni razgovori so potekali pogostoma, če pa smo kaj rabili, smo ga mi obiskali. V tistem času je manjšinski politik nosil v svoji torbi denar in papirje, kar v eni osebi je skrbel za vse potrebe madžarske manjšine.«

Na podlagi razgovorov lahko sklepamo, da je starejša predvojna generacija, ki je slabo obvladovala slovenski jezik, (šolala se je v madžarskih šolah) doživljala konflikte zaradi slovenskega jezika, zunaj šole, oziroma po zaključku šole, v zrelem obdobju.

Srednja generacija pa se je srečevala z etničnimi konflikti po zaključku osnovne šole z madžarskim učnim jezikom, v času šolanja v srednjih šolah. Identiteta te generacije je doživljala travme v času, ko so bili najmanj zaščiteni t. j. v dobi odrasčanja ko je njihova družbena identiteta prihajala v nasprotje z etnično identiteto. Na strokovnem področju so želeli uspeti, zato so se vpisovali v slovenske srednje šole, hkrati pa so želeli ohraniti tudi svojo osebno identiteto. Doživeta zapostavljanja so sicer narekovala umikanje s krajev, kjer je prihajalo do težav, vendar je njihova družbena identiteta bila močnejša od težav. Šole so dokončali, čeprav so za to plačevali visoko ceno, ker so doživljali zapostavljanja v dobi otroštva in pubertete.

Ne glede na njihove odzive (opustitev ali ohranitev madžarske identitete), institucionalnega zadoščanja, ki bi lahko prineslo kolektivno katarzo, niso dobili. Ohranili pa so spomine na individualna zadoščanja: na razumevanje profesorjev in prijaznost nekaterih funkcionarjev. Njihova državljanska zavest se je, poleg frustracij, oblikovala tudi ob teh spominih.

Z vidika etnične identitete je ta generacija najbolj raznolika. Zaradi doživetih zaposlavljanj so nekateri opustili svojo madžarsko identiteto. Nekateri drugi pa so ravnali prav nasprotno, svojo identiteto so sprejeli z izredno odgovornostjo. Kaže, da so imeli današnji tridesetletniki manj jezikovnih težav. V času šolanja so bili odnosi Madžarov in Slovencev, pripadnikov te generacije, najbolj uravnoteženi. V tem času je bilo uvedeno dvojezično šolstvo. Z uvajanjem dvojezičnega šolstva so se interetnični odnosi v šolah, več ali manj stabilizirali. Ena od prisotnih novinark se tako spominja teh let: »Rada bi povedala, da sem bila deležna pouka madžarskega jezika le v osnovni šoli. V srednji in na visoki šoli ni bilo madžarskega jezika. Svoje znanje madžarščine sem pridobivala kot samouk. V srednjo šolo sem prišla brez znanja slovenskega jezika.«

To ravnovesje se je dokaj razrahljalo v minulih petnajstih letih. V ozadju teh dogajanj je pospešena asimilacija in spremenjena razmerja v etnično homogenih naseljih. Možnosti dvojezične šole se niso pokazale kot zadostne za preprečitev namerne notranje asimilacije in tudi ne za vzpodbuditev Slovencev za učenje madžarskega jezika.

Generacije, ki danes obiskujejo šolo, že bolje obvladajo slovenski kot madžarski jezik. Profesorica na lendavski dvojezični šoli je z naslednjim primerom osvetlila notranje vzpodbujeno asimilacijo: »Zdaj pripravljamo poslovicev od osnovne šole z učenci. Ne vem zakaj se sramuje otrok iz Pinc nastopanja v madžarski plesni skupini? Prav tako se sramuje in ne želi prebrati pred publiko pesmice, v madžarskem jeziku. In ne gre le za enega otroka, cel kup jih je! Bila sem zelo prizadeta, ko sem ob koncu šolskega leta izvedela, da učenci, ki so dobri izvajalci madžarskih plesov (vsi jih radi gledamo), neradi sodelujejo v teh dejavnostih.«

O jezikovnih stikih najmlajših je novinarka - udeleženka razgovorov povedala naslednje: »K nam je prišel sosedov fant, ki je sošolec mojega sina že četrto leto. Vprašam ga madžarsko, ali je zunaj mrzlo? Odgovoril mi je: ne razumem. Ob takih situacijah bi najraje zakričala, kaj za Boga je to? kaj se dogaja? Kje so učitelji madžarskega jezika? Ob takih primerih se mi zatemni pred očmi. Ali takrat, ko ponavljam učno snov s sinom. Postavim vprašanje v madžarščini. Sin mi odgovori: Mamica, slovensko mi postavlja vprašanja, ker tako ne razumem. Ob tem se mi stemni pred očmi, ker se moj sin pripravlja na nadaljevanje šolanja na Madžarskem, jezika pa ne bo znal, čeprav je Madžar, ki do vstopa v vrtec ni znal besede slovensko. Torej moj sin obvlada madžarski jezik na kuhinjski ravni. Ko smo obnavljali iz čitanke besedila Jókaija in Mikszátha, ni razumel določene izraze. Vprašala sem ga, kaj je to kreposten? Ni vedel. Zaradi teh stvari se mi dela tema pred očmi.«

2. Zgodovinski dogodki

Madžari, pripadniki starejše generacije, ki živijo v sosednjih državah, so doživljali večkratne imperialne spremembe, hkrati pa so pridobivali izkušnje z različnimi političnimi sistemi.

Skupinske pogovore v prekmurskih vaseh smo pričeli z zgodovinskimi vrednotenji. Po navadi je najstarejši vaščan povzel in vrednotil lokalno zgodovinsko dogajanje v 20. stoletju. Ugotovili smo, da se tudi srednja generacija dobro znajde med različnimi državnimi sistemi, ki so si sledili drug za drugim. Med mlajšimi ljudmi smo zapazili zanimanje za zgodovino le med izobraženci in med tistimi, ki se pripravljajo na intelektualne poklice. Najstniki pa živijo v zgodovinsko praznem prostoru. O zgodovini svojega naselja ničesar ne vedo, o madžarski zgodovini imajo le neko skromno znanje. Ta položaj je posledica plitkega javnega življenja in socializacijske strategije okolja odraslih.

O izkušnjah, ki so odstopale od uradnih vrednotenj je bilo v preteklosti bolje molčati kot spremljati. Ko pa so odpadle vse ovire je bilo morda že prepozno. Ko individualna zgodovina skozi daljše obdobje ne dobiva javne podpore, izgublja smisel za prenos na poznejše rodove. Subjekti, ki doživljajo zgodovinska dogajanja postajajo negotovi, ko njihovo mnenje odstopa od »uradnega.« V preteklih štiridesetih letih so bili Madžari, ki živijo na tem področju, dvojno oškodovani pri institucionalnem potrjenju. Po eni strani (podobno kot njihovi sonarodnjaki) svojih doživetij kot državljani niso vedno razpoznavali v javno predstavljenih vsebinah. Po drugi strani pa se niso mogli identificirati z vsebinami, ki so bile posredovane z oblastne pozicije, ali pa so se pojavljala kot poluradna stališča o madžarskem narodu oziroma na splošno o Madžarih in o madžarski zgodovini. Te vsebine so se pogosto usmerile, zaradi aktualno političnih ciljev, proti njihovi madžarski identiteti.

Kolektivna identiteta, ki korenini v skupni zgodovinski usodi bi se lahko ohranila s pomočjo organizirane civilne družbe, z lastnimi institucijami in komunikacijskimi sistemi. Za tovrstno samoorganiziranje bivši politični sistem ni bil naklonjen, zlasti pa ne bi bili deležni podpore civilni »kontra svetovi«, povezani z manjšinskim statusom.

V mnogih naseljih so naši razgovori delovali očičujoče (katarzično). Skupinski pogovori so nudili prvič možnost za javno izrekanje spominov. Na površje so prihajala že skoraj pozabljena kolektivna doživetja, hkrati pa so razgovori omogočili doživetje skupne pripadnosti. Nismo se mogli osvoboditi vtisa, da smo mi bili prvi, ki smo ljudem z zgodovinskimi doživetji, polnih novih in novih sprememb, zastavili vprašanje: »Kako ste preživeli prejšnja obdobja?«

Na vprašanje, kakšen je bil v različnih obdobjih položaj Madžarov v Prekmurju, so izobraženci posredovali naslednje odgovore.

Tabela 1: Vrednotenje položaja Madžarov v Prekmurju v različnih časovnih obdobjih (odstotki in indeksi).²

	zelo dober	dovolj dober	povprečen	dokaj slab	zelo slab	indeks
Avstro-Ogrska Monarhija	8	32	30	5	24	50
Kraljevina Jugoslavija	-	-	19	54	4	30
Madžarska oblast	14	35	27	4	-	71
Socialistična Jugoslavija	1	50	37	4	-	65
Neodvisna Slovenija	5	62	26	1	-	70

Prekmurski izobraženci mlajše generacije niso želeli ocenjevati obdobje pred letom 1945 (24, 23 in 20 % jih ni ocenilo). Udeleženci razgovorov, ki so ocenili posamezna obdobja, so menili, da je za Madžare najbolj naklonjena obdobja bila »obdobje Madžarov« in sedanja Slovenija. Na vprašanje kakšen bo položaj Madžarov v prihodnje, je 35 % odgovorilo, da bo položaj ostal nespremenjen, 30 % pa pričakuje, da se bo položaj izboljšal. Odgovori, ki pričakujejo od prihodnosti izboljšav izražajo relativno nezadovoljstvo s sedanjostjo. V okviru skupinskih razgovorih nismo zasledili bistvenih razlik pri vrednotenju posameznih obdobj. V vaseh so dajali udeleženci razgovorov podobne ocene kot izobraženci.

Svojevrsne poteze delovanja kolektivnega spomina nazorno osvetljuje skupinski razgovor v Dolin/Völgyifalu, kjer je starejši udeleženec razmišljal tako:

»Katero obdobje je bilo najbolje za tukajšnje Madžare?«

»Na to vprašanje je nekoliko težko dajati odgovore. Žive sem tudi v Avstro-Ogrski Monarhiji. Takrat je bilo tako kot v kratkem madžarskem obdobju (1941-45). Tudi s tem smo bili zadovoljni. Jaz osebno sicer nisem bil zadovoljen, ker sem bil nekaj let na fronti. Tisti, ki so ostali doma so bili zadovoljni. Sledil je poseben sistem (Titova Jugoslavija). Tudi na ta sistem so se ljudje navadili, ker so pač mislili, da pač tako mora biti. Kaj smo delali v tem času? Delali smo, eni so se bolje, drugi pa so se slabše znašli. Zdaj

² Indeks smo zasnovali tako, da smo pomnožili »zelo dobro« s 100, »dokaj dobro« s 75, odgovore »povprečno« s 50, odgovore »precej slab« s 25, odgovore »zelo slab« pa z 0. Dobljeno vsoto smo razdelili z ustreznim številom respondentov.

smo spet pričeli novo življenje. kako se bo to končalo? Precej lepo se je pričelo, bomo videli, kako se bo nadaljevalo.«

»In katero obdobje je bilo najtežje?«

»Morda so to bila 30. leta, tja do leta 1938, v Stari Jugoslaviji. Za nas je bilo to obdobje najtežje. Ni bilo na voljo delovnih mest. Z eno besedo, bilo je težko. Nismo uspeli z trženjem svojih proizvodov.

»In po vojni?«

»Torej to obdobje je nekoliko težavno, vsaj za nas Madžare. V nekaj letih smo se navadili na svobodo in na to, da smo bili Madžari skupaj. Ali ne? Nekaj težav je bilo, ker so Madžare v prvih povojnih letih nekoliko pritisnili.«

Pozornost zasluži dejstvo, da naš intervjuvanec z rahlo zadržanostjo karakterizira boljša in tudi težavnejša obdobja. Madžarska obdobja enako označuje (Monarhija je bila tudi takšna kot »kratko madžarsko obdobje«). Povojno obdobje pa mehča z oznako »nekoliko«, hkrati pa tudi relativizira svoje izjave »to obdobje je nekoliko težavno«, »nekoliko so Madžare pritisnili«.

Tamkajšnje prebivalce je menjava imperijev močno prizadela. Še danes so občutne posledice menjav. Osebe, ki so se kot madžarski vojaki znašli v vojnem ujetništvu, niso dobili nobenih povračil. Rečeno jim je bilo, da so se borili proti Jugoslaviji. Osebe, ki so delale na Madžarskem (takih je bilo precej) so ob upokojitvi imeli še večje težave.

Prisoten novinar je o svojem očetu povedal naslednjo zgodbo. »Odšel je v Bačko, kjer je na posestvih na Madžarskem delal kot dninar. Pozneje se je zaposlil na žagi, nato pa v Črnem Logu. Tu je delal 19-20 let, vendar ni dobil pokojnine, ker so v novem režimu trdili, da osebam, ki niso bile zaposlene v Jugoslaviji, ne priznavajo delovne dobe ne priznavajo.«

Najbolj so spremembe prizadele tiste, ki jih je za svoje cilje izkoristila visoka politika. Te ljudi so izselili. Izselitve niso v enaki meri prizadele vse prebivalce vasi in niso bile izpeljane v tako velikem obsegu kot v drugih državah. Vendar pa so ti dogodki ostali zamolčani, enako kot v vseh socialističnih državah. Tudi opravičil se ni nihče ljudem, ki so pretrpeli tegobe preseljevanj. Ena od prisotnih žensk je pripovedovala, da so v Dolini/Völgyifalu »le« sedem ali osem družin internirali, toda odpeljali so vse, tudi otroke. »Naši so bili v Hrastovcu. Oče je pripovedoval, da so morali ležati na tleh čez njih so se vozili z motornimi kolesi. Takrat se je oče moje matere prehladil in živčno zbolel. Tudi sin naše sosede je umrl.«

Izselitev je najbolj prizadela prebivalce Petišovcev/Petesháza. Preselili so celo vas z utemeljitvijo, da gre za zavarovanje na novo odkritih naftnih vrelcev. V decembru leta 1948 so preselili v treh dneh vse prebivalce vasi. Družinsko ognjišče so morali zapustiti vsi družinski člani. Le družine, ki so bile zaposlene pri podjetju so lahko ostale. Ta preselitev je bila zelo brutalna, prizadela je dostojanstvo ljudi. Nekatere družine so se uprle, upornike je UDBA in vojska zaprla v lendavske zapore. V začetku leta 1949 je bilo naročeno, da bo treba celo območje kraja obdati z bodečo žico.³

Prebivalci Petišovcev so 2.VI.1952 v pismu, ki so ga poslali maršalu Titu zapisali: »Nekega dne so vaščane obvestili, da bo izvedena izselitev iz »tehničnih« razlogov. Ti tehnični razlogi so po našem mnenju naslednji: večina prebivalcev Petišovcev (85 %) je madžarske narodnosti, iz tega sklepajo, da obstaja možnost sabotaze. Poudarjamo, da ni

³ Vida István: A petesháziak kitelepítése In Štefan Hari - Štefan Vida - József Szabó: Naftno rudarjenje - Kőolajbányászat, Lendava, Kultúrközösség 1990.

bilo niti enega poskusa sabotaže, izseljenci podjetju niso povzročili niti najmanjše škode, čeprav bi lahko kaj takega pričakovali, zaradi njihove zagrenjenosti.« Takrat so porušili 46 stanovanjskih hiš in tudi mnoga gospodarska poslopja.⁴

Osebe, ki so leta 1953 podpisale izjavo, da ne bodo zahtevale povračila za hiše in druge dobrine, so se lahko vrnile. Mnogi so bili prisiljeni to storiti. Pretekla zgodovina je torej uresničila takšne strategije preživetja, ki so bile najbolj primerne za izogibanje etničnih konfliktov. Negativne izkušnje so vplivale na družbeno ponašanje tudi še takrat, ko so postale že preteklost. Negativne izkušnje v primeru majhne narodnostne skupnosti vodijo v notranje zaželeno asimilacijo.

Proces asimilacije pospešuje tudi pouk zgodovine v šoli, ki ne omogoča v zadostni meri, da bi se odraščajoča generacija s pozitivnimi čustvi navezovala, na madžarsko zgodovino. Neka profesorica je tako razmišljala: »Pred otroki, ki so skupaj obiskovali šolo, so njihove prednike prikazovali v šoli kot okupatorje. Zato je nekako razumljivo, zakaj se pogovarja deset Madžarov v slovenskem jeziku, ko je le en Slovenec v družbi«.

3. Vloga Cerkve pri ohranjanju kolektivne identitete

Med obema vojnama je cerkev z izjemo verouka le šibko zaznavala manjšinsko problematiko. V kakšni meri rabijo danes madžarski jezik pri verouku in pri verskih obredih? V prvem delu naše raziskave smo prikazali tabelo, ki kaže, da so anketirani izobraženci v Prekmurju med naštetimi 17. možnostmi, izbrali Cerkev kot mesto, kjer Madžari v največji meri uporabljajo svojo materinščino.

Po poddržavljanju šol je verouk potekal v župniščih. Lendavski župnik, ki deluje še v treh vaseh (v Dolini, Pincah in v Gaberju) ni navedel natančno število veroučnih skupin. Dejal je, da »poteka verouk v Lendavi približno v 14-20 skupinah.« Točno število skupin v katerih poteka verouk v slovenskem jeziku, ni navedel. (dejal je, da poteka verouk v 16 oziroma 14 skupinah). Na vprašanje, ali v preostalih petih oziroma šestih skupinah poteka verouk v madžarskem jeziku, je odgovoril, da »poteka verouk pretežno v madžarskem jeziku.«

Lendavska občina ima 11.000 prebivalcev, od tega je 10.700 katoličanov. Župnik, ki opravlja bogoslužje v Lendavi od leta 1969 in je od leta 1990 na čelu župnije, predvideva, da je v občini približno 7.000 oseb z madžarskim maternim jezikom. Raba madžarskega jezika v verskem življenju, zadeva torej absolutno večino prekmurskih Madžarov. Dodal je: »Možno je, da se ta podatek ne ujema s popisom prebivalstva, ker se mnogi Madžari niso izjasnili kot Madžari.«

Ob tem podatku je jasno, da je število veroučnih skupin z madžarskim jezikom (oziroma skupin »pretežno z madžarskim jezikom«) mnogo manjše, kot bi lahko sledilo iz popisa prebivalstva z madžarskim maternim jezikom.

Ni nobenega dvoma o tem, da ima Cerkev (tako kot tudi v primeru drugih manjšin) pri ohranjanju kolektivne zavesti katoliških prekmurskih Madžarov, pomembno vlogo. Poleg drugih institucij manjšinske socializacije (podobno kot šola in mediji) predstavlja tudi Cerkev, eno od možnosti za rabo materinščine. V primerjavi z navedenimi institucijami (šola, mediji), ima Cerkev svojstvene možnosti., in sicer: verniki lahko svoje naj-

⁴ Pismo navaja Vida István.

bolj osebne in intimne probleme izrazijo v maternem jeziku. Druga možnost je, da Cerkev (v izjemnih trenutkih človekovega življenja ali na razpotjih) pripelje vernike v stiski h katarzi, in sicer tako, da jim ponudi njihovo materinščino kot sredstvo za konceptualizacijo njihove pripadnosti. Zato je pomembno, v kolikšni meri se je v cerkveni praksi institucionalizirala raba manjšinskega jezika. S tega vidika je odločilno, kako se pojavlja Cerkev pred doraščajočo generacijo: ali je institucija, ki s svojo prakso legitimira manjšinski jezik in pomaga vernikom ohranjati narodnostno identiteto, ali pa je institucija, ki tudi s svojimi svojstvenimi sredstvi, pospešuje asimilacijo, prisotnost manjšinskega jezika pa le tolerira.

Izobražence smo v okviru naše ankete povprašali, kakšna je vloga družine, šole, Cerkve, madžarskih časopisov, TV oddaj v madžarskem jeziku, madžarske vlade, kulturnih zvez in madžarskih intelektualcev pri ohranjanju Madžarov v Prekmurju. (Ocenili so ali je ta vloga pomembna, povprečna, majhna, nikakršna).

Izobraženci so najpomembnejšo vlogo prepisali družini, nato šoli, radijskim oddajam v madžarskem jeziku, oddajam madžarske TV in madžarskim izobražencem. Šele na šestem mestu so navedli tudi Cerkev. Pomembno vlogo Cerkvi pri ohranjanju Madžarov v Prekmurju pripisuje 58 % vprašanih, 30 % meni, da je vloga Cerkve povprečna, 8 % pa meni, da je vloga Cerkve majhna.

Župnik ocenjuje, da večina vernikov obiskuje mašo v madžarskem jeziku, ob osmi uri zjutraj. Zadnje čase sicer opaža, »da število udeležencev pri maši pada, vedno bolj pa »narašča število vernikov pri slovenski maši« ob deveti uri. Res je tudi, da je število vernikov »upadalo nekaj časa tudi pri madžarski maši ob deseti uri, vendar sedaj že narašča«. Popoldanske litanije so dvojezične. Tu se število vernikov ne spreminja.«

Problemi nastajajo v rabi jezika pri verouku. Verouk v madžarskem jeziku v Lendavi pomeni, da v večji ali v manjši meri rabijo tudi madžarski jezik. Župnik je dajal, da »zunaj v vaseh (v Čentibi, Dolini) poteka verouk v madžarskem jeziku, razen takrat, ko so v skupini tudi slovenski otroci. Takrat na kratko povzamejo snov tudi v slovenskem jeziku.« V vaseh kot so Petišovci, Pince, Marof, Gaberje, Mostje, kaplani ne obvladajo madžarskega jezika (poudarek I. Sz.)

Kako lahko pojasnimo skromno število veroučnih ur v madžarskem jeziku in ambivalentno jezikovno rabo? Razloge za versko prakso prekmurskih Madžarov lahko pojasnimo z možnostmi Cerkve in z njihovim splošnim položajem. Prekmurje spada k mariborski škofiji. S cerkvenega vidika Madžari, ki živijo na tem področju, nimajo posebne statusa. Večkrat so sicer opozorili, da želijo za svoje otroke madžarske veroučne knjige. Dejstvo, da sta tudi v madžarski veroučni skupini v rabi oba jezika, najlažje pojasnimo s slovenskimi veroučnimi knjigami, ki jih je predpisala škofija.

Župnik je na naše vprašanje, kakšne so možnosti za predstavitev posebnih interesov prekmurskih Madžarov pred mariborsko škofijo, (med njimi tudi željo po veroučnih knjigah v madžarskem jeziku), podal izmikajoč odgovor: »Jezik, je občutljiva zadeva.... Iskreno bom povedal, zavedati se moram, da nisem le župnik madžarskih vernikov.« Skliceval se je na možnost nabave veroučnih knjig v madžarskem jeziku. Starši lahko nabavijo veroučno knjigo, v katerem je povzeta snov vseh osmih let, učbenik je izdala madžarska škofovska konferenca. Omenil je, da staršem priporoča nabavo te veroučne knjige.

Pred časom je župnik priporočal vernikom nabavo Biblije v slikah, ki so jo izdale v Vojvodini. Trenutno priporoča vernikom kompletno izdajo Biblije, tiskane na Madžarskem.

Kaže, da pravica do rabe manjšinskega jezika in institucionalna zagotovitev rabe jezika znotraj Cerkve, ni samoumevna. Župnik meni, »da mariborska škofija presoja o posebnih pravicah madžarskih vernikov na recipročni podlagi. Pomožni škof se zelo prizadeva za vernike ob Rabi« je izjavil župnik. Zato ima tudi velik smisel za narodnostne posebnosti. Ko predstavimo katerokoli problem, dobimo takojšen odgovor, da je v Porabju pouk v madžarskem jeziku... Težava je le v tem, da nihče med Slovenci, ne želi na Madžarsko (v Porabje), mladi duhovniki ne želijo premikov. Gospod škof je ponovno govoril o tem z (mariborskimi) duhovniki. V Porabju ni bilo porabskega Slovenca, ki bi se vpisal na teologijo. So pa slovenski porabski duhovniki, vendar ti niso na področju Somboteljske škofije.«

Probleme veroučnih knjig ni mogoče reševati na recipročni osnovi, ker obvlada so razmeroma malo Slovencev slovenski jezik na Madžarskem. Problem je tudi v veliki razliki med dialektom in slovenskim knjižnim jezikom. Načelo recipročnosti, ki ga zastopa Cerkev je vredna pozornosti, ker se z njim prekmurški Madžari ne srečujejo več na drugih področjih življenja. Na recipročnost se ne sklicujejo več na področju izobraževanja, v javnem življenju in na delovnem mestu. Enakopravna raba materinščine spada med njihove državljanske pravice. Na naštetih področjih ni več problemov zaradi priznavanja teh pravic, temveč le v uresničevanju teh pravic.

»Na župnišču sta dva kaplana eden zelo lepo govori madžarski jezik, ima neverjetno pravilno izgovorjavo. Madžarski duhovniki sploh niso verjeli, da ni Madžar. Nekoliko več težav ima drugi kaplan. Mašuje sicer dobro vendar meni, da je bolje, če obred krsta in pogreba opravimo mi. Ljudje so zelo občutljivi glede teh obredov. Paziti moramo.«

V nadaljevanju pogovora je župnik pojasnil, da »pri birni sodelujeta dva škofa, oba imata nagovor, eden v slovenskem, drugi v madžarskem jeziku. Ob tej priliki je del maše v slovenskem, del pa v madžarskem jeziku. Mi ne želimo, da bi pri birni in pri prvem obhajilu, maševali posebej.« (poudarki I. Sz.)

Pri polnočnicah so razvozlati gordijski vozec tako: eno leto je ob desetih zvečer slovenska, ob polnoči pa madžarska maša, naslednje leto pa narobe. Popoldanske maše so dvojezične: do povzdigovanja je v rabi en jezik, nato pa drugi.

V okviru intervjuja so številni vaščani omenili, da je urnik maš objavljen le v slovenskem jeziku. Ime duhovnika pa je zapisano, čeprav je Madžar, v slovenski obliki. Na naše vprašanje, ali bi bilo mogoče to stanje spremeniti in zapisati razpored bogoslužja dvojezično, je župnik odgovoril: »Bilo bi mogoče, vendar formularje dobimo s škofije v slovenskem jeziku«. Iz Lendave vse poti vodijo v Maribor...

V cerkveni administraciji imena otrok zapisujejo v slovenski obliki. »V cerkveni administraciji je zadnje čase slovenščina uradni jezik. Imena moramo zapisati tako, kot so navedena v matičnem listu.« Na naše vprašanje, ali iz tega sledi, da na tem področju ni dvojezičnosti, smo dobili pritrdilen odgovor župnika. To pomeni, da tudi v veroučnih skupinah kjer poteka pogovor tudi v madžarščini, ima pretežni del otrok poslovenjena imena.

Najbrž ni naključje, da doživljajo Madžari v Prekmurju zapostavljanja prav v zvezi z verskimi obredi. Pri pogrebi spremlja pokojnika na zadnji poti slovenska državna zastava (v bivši Jugoslaviji jih je spremljala jugoslovanska zastava). Naši sogovorniki so v

razgovorih to vprašanje večkrat izpostavili. Iz razgovorov smo povzeli, da je madžarsko prebivalstvo prepričano, da je prisotnost slovenske zastave na pogrebnih obvezna, madžarska zastava pa (kljub temu, da zakon dopušča rabo madžarske narodne zastave) ni dovoljena.

Po naključju smo se znašli tudi v vasi kjer so vaščani prihajali na razgovore po pogrebu. Vaščani so precej razburjeno spraševali, zakaj ne more pogreb Madžara spremljati madžarska zastava, ali vsaj, zakaj ne, obe zastavi? Po mnenju župnika je 12-13 let v navadi, da pogrebe spremlja slovenska zastava. Župniku ni znano, ali je slovenska zastava na pogrebu obvezna in ali je madžarska zastava prepovedana. Ko smo ga vprašali, ali je že kdaj videl madžarsko zastavo na pogrebnih, je odgovoril, da »ni bil pozoren na to.« Župniku ni bilo znano, da Madžari neradi gledajo slovensko zastavo na zadnji poti. Glede tega vprašanja župnik meni, da rabo madžarske zastave na pogrebnih občina in notranja uprava ne bi ovirali.

4. Madžarski izobraženci

V preteklih desetletjih se je v teh krajih utrdila zavest o prednosti in včasih tudi v »večvrednosti« slovenskega jezika. Dvojezičnost postane družbeno pravilo, ki so jo prizadete stranke v administraciji mnogo bolj, kot v družbeni praksi, upoštevale »navzgor« in »navzven«. Tudi interesi Madžarov, ki tu živijo so se v vsakdanji praksi usmerjali k lažji obliki nasprotovanj. Jasno je bilo, da so Slovenci imeli manjši interes za obvladovanje madžarskega jezika, kot Madžari za znanje slovenskega jezika. Kljub temu, da se dvojezičnost ni uveljavila na delovnih mestih in v javnem življenju, je slovenski jezik le redko dobil izključujočo, od oblastne pozicije podprto, veljavo. Nekateri ljudje so tožili, da pred petimi - šestimi leti niso dovoljevali poslušanje madžarskih plošč. V Pincah pa so se razburjali Slovenci, ko je prodajalka z madžarskim maternim jezikom, nagovorila Slovence v madžarskem jeziku.

Ohranjanje materinščine majhne narodne skupnosti je tudi v najboljših razmerah, zelo težavno. Prebivalec Doline/Völgyifalu je v okviru skupinskega pogovora tako opisoval slab občutek ob rabi slovenskih besed v madžarskem pogovoru: »V tem je bila narejena napaka, v madžarski pogovor se vključujejo številne slovenske besede. To je nam vsem znano, toda takšen je zdaj naš dialekt. Le redko kdo pri nas pravi »elmegyek a községházára«, ker se je uveljavilo »megyek az občinara«. Ali ni tako? Tako je to zdaj. Ljudje so se tako navadili in nihče več ne reče »elküldtem egy levelezőlapot« temveč odposlal sem »dopisnico«. Vemo, da delamo napake, vendar so se ljudje na to navadili osebno kulturo smo si ustvarili.«

Soočanje s položajem prisili obe strani, da upoštevajo tudi poglede druge strani. Naši intervjuvanci so očitno pod vplivom srečanj z Madžari iz Madžarske, pojasnjevali posebne značilnosti jezikovne rabe tukajšnjih prebivalcev.

Kaže, da občutek drugorazrednosti na jezikovnem področju, lahko povzroča potrese. Madžari se znajdejo v določenih situacijah v težavah, in sicer takrat ko se srečujejo z ljudmi iz Madžarske. O tem je prebivalec Doline/Völgyifalu, razmišljal tako: »Na Madžarskem opazijo, če si, ali nisi, Madžar. Če v družbi priznaš, da si Madžar, ti povedo, da ne govoriš pravilno madžarsko. Torej bolje je reči, da si Slovenec, ko greš v notranjost

Madžarske in ko tam govoriš madžarsko. Takrat te bodo pohvalili in rekli: Vi pa že kar lepo govorite madžarsko. Takšne so pač moje izkušnje.»

Pomanjkljivo obvladovanje maternega jezika vzbuja manjvrednostne komplekse ob srečanju s sonarodnjaki. Nekateri imajo težave tudi zaradi šibkega obvladovanja slovenskega jezika, ker se raba madžarskega jezika v javnosti še ni uveljavila v celoti. Predvsem s tega vidika je položaj starejših ljudi težaven. Njihove jezikovne težave se pogosto prepletajo z doživetji, ki jih uvršča v drugorazredne državljane. V širšem krogu se ohranja prepričanje, da so pripadniki madžarske narodnosti v določenih situacijah, v primerjavi s Slovenci, na slabšem. Na vprašanje, kakšne so možnosti mladih Madžarov za nadaljevanje šolanja na univerzi ali na visoki šoli, je 87 % madžarskih izobražencev odgovorilo, da so te možnosti enake kot za Slovence. Le 5 % prisotnih je menilo, da ima madžarska mladina slabše možnosti za nadaljevanje šolanja.

Na vprašanje, kakšne so možnosti, da bi izobraženec Madžar zasedel vodilno delovno mesto na narodnostno mešanem območju, je le 54 % odgovorilo, da ima enake možnosti kot izobraženec Slovenec. Po mnenju 39 % vprašanih pa ima Madžar slabše možnosti.

Zanimiv je podatek, da med izobraženci kar 75 %, pozna Madžare iz Prekmurja, ki svojo narodno pripadnost ne priznavajo vedno, temveč se opredeljujejo drugače. O številnih tovrstnih primerih je informiranih 24 %, o maloštevilnih 51 % prisotnih. Med prisotnimi je 13 % izjavilo, da so ob raznih situacijah tudi sami presodili, da je bolje, če se opredelijo za drugo narodnost.

Del izobražencev v Prekmurju si je izbralo asimilacijsko strategijo, drugi pa so poskušali duhovno in moralno pridobivati prednosti, ki izvirajo iz sožitja. Ena od profesorice je o teh vprašanih tako razmišljala na glas: »Popolnoma po naključju sem prišla do vstopnic za gledališko predstavo. Prav vseeno mi je, ali sedim v gledališču v Zalaegerszegu, Pešti, Mariboru, Dunaju. V teh primerih je dvojezičnost dobra stvar. S tem bi rada odgovorila na vprašanje, zakaj je večjezičnost koristna. Če človek razume slovensko gledališko predstavo do zadnje besede, potem je ta človek lahko srečen. Enako je lahko srečen, če razume madžarsko predstavo. Vendar le takrat, če se tega zaveda.«

Učiteljica iz Doline/Völgyfalu je tako ponazorila samozavest, ki ga daje dvojezičnost: »Ni mi pod častjo nagovoriti v slovenščini natakarka, če mi je znano, da je natakark Slovenec, ker obvladam slovenski jezik. Celo zdi se mi, da je dobro, da jaz obvladam slovenski jezik, on pa še nima uspeha z madžarskim jezikom. Ko se lahko dvignemo nad te zadeve, potem je dobro.«

Ljudje, ki tu živijo ne postavljajo pod vprašaj realno politiko sožitja. Ena od učiteljic je dejala: »Tu živimo že tisoč let. Ni treba preučevati le slabosti. Poiskati moramo tudi pozitivne stične točke, ker drugače skupno življenje ni možno. Če ne bomo poiskali te točke, bo prišlo do spopada. So mnogi taki primeri. Mi Madžari se moramo truditi, da odmislimo slabosti in ostanemo Madžari. To je sicer zelo težko.« Druga učiteljica je dejala: »Neboleča asimilacija je neizbežna, tudi po mnenju tistih, ki nujnost sožitja ocenjujejo kot krepost Gotovo je, da morata oba naroda živeti skupaj. To mora biti na nek način rešeno. Vendar ta položaj nima le pozitivnih strani, temveč ima tudi negativne. Vprašanje je, kakšno naj bi bilo neboleče sožitje? Lepo smo se asimilirali oziroma lepo se asimiliramo. To je sicer naravni proces, ki ga ne moremo zaustaviti.«

5. Namesto zaključka

Rešitev manjšinskih problemov je najbolj plastično prikazal lendavski zdravnik: »Verjamem, da je mogoče razmišljati le v evropskih regionalnih okvirih: prišlo bo do normalnih in normaliziranih odnosov med religijami; prišli bodo časi, ko bodo meje v Evropi ukinili. Le po tej poti je mogoče zamisliti, da bodo Madžari imeli v Prekmurju nekatere prednosti. Do takrat smo pa le slepo črevo, ki ga zapira Mura. Upam si trditi, ko bo prišlo do spremembe pogledov, ko se bodo tudi razmere spremenile. Ko ne bo več problematično šolanje madžarskih otrok v gimnaziji v Lenti, ali pa šolanje v srednjih šolah v Zalalövöd, Nagykanizsi ali Zalaegerszegu. Prav tako bi lahko nadaljevali šolanje na madžarskih univerzah. Če že tukaj živimo, naj ne bi bil problem šolanja Slovencev z dravskega področja v teh krajih, če bi to sami želeli.«

Kot večina madžarskih izobražencev v Prekmurju, tudi naš sobesednik je menil, da je najpomembnejša garancija enakopravnosti, uspešnosti in ohranjanja identitete Madžarov, ki živijo na tem področju, enakovredno jezikovno izobraževanje v šoli. Uresničitev politične utopije v evropskih regijah, na kar je le bežno opozoril, bi z vidika manjšin, zagotavljalo optimalne pogoje za šolanje v maternem jeziku.

Summary

Socializational processes among the Prekmurje Hungarians

The article is based upon the results of the research performed by the research team of the State Library for Foreign Languages from Budapest (in 1992) among the Hungarians in Slovenia. The research deals with the socializational processes among the Prekmurje Hungarians. The author ascertains on the basis of interviews, that the minority issue is at the same time the generation issue. The older, pre-war generation which had a bad command of the Slovene language (having attended Hungarian schools) underwent conflict situations after graduation in their mature period due to the had knowledge of Slovene.

The middle generation experienced ethnic conflicts after completing the primary education, i.e. in the secondary school period. This generation was exposed to traumatic situation during the period of adolescence, when there was a clash between their social and ethnic identities.

It appears that today's thirty-year-olds had fewer linguistic problems. In the time of their schooling the relations between Hungarians and Slovenes were most balanced. Bilingual education was introduced and thereby interethnic relations in schools were more or less stabilized. However, this balance was shattered during the past fifteen years. Such events are due to the advancing assimilation and altered relations in ethnically homogenous settlements. The opportunities provided by bilingual school did not prove adequate for the prevention of intentional inner assimilation; neither did they prove to be stimulating for the Slovenes' learning of the Hungarian language.

In the preservation of the collective awareness of the Prekmurje Hungarians, apart from other institutions (school and media), an important role belongs to the church, as it represents another opportunity to use one's mother tongue. The most important guarantee for the implementation of equality and preservation of identity of the Prekmurje Hungarians is still an equal linguistic education acquired at school.

SLOVENSKA MANJŠINA NA GORIŠKEM

Miran Komac

Rezultati prve petletke življenja v povojni demokratični Italiji

5. novembra 1952 se je v Gorici mudil Alcide De Gasperi, tedanji italijanski predsednik vlade. Z balkona občinske palače je v kratkem nagovoru zbranim poslušalcem, med drugim dejal: »(...) la minoranza slovena deve ringraziare il Signore di trovarsi da questa parte, in condizioni di libertà e di democrazia. Chediamo che gli italiani in Jugoslavia abbiano gli stessi pieni diritti di cui godono da noi gli Sloveni.«¹ Z izjavo bi lahko v trenutku »opravili«, če bi ji pripisovali zgolj običajni politični cinizem. Velja pa izjavi posvetiti nekoliko več pozornosti, saj avtor vnaša v italijansko politično sfero miselnost, ki je ostala živa vse do današnjih dni: kar se je »grdega« in neupravičenega dogajalo Slovincem v Italiji je mogoče pripisati fašistični netolerantnosti, medtem ko je »nedorečenost« manjšinske zaščite v demokratični Italiji, primarno posledica tehničnih ovir pri usklajevanju množice interesov in ne apriornega odklanjanja »dodatne« zaščite. Konec koncev je zavezanost Italije, da bo varovala jezikovne manjšine, zabeležena celo v 6. členu Ustave. Če opisano misel vztrajno ponavljaš, se na limanice »totalitarizma« kaj hitro ujame tudi kakšen slovenski novodobni politik.

Rekonstrukcija dogajanja na relaciji večinski narod-slovenska manjšina na področju goriške pokrajine v prvih letih izgrajevanja demokratične ureditve v ničemer ne opravičuje De Gasperijevega bahaštva. To bahaštvo je pravzaprav le cenen poizkus prikrivanja konstante v italijanskem obnašanju do slovenske manjšine: Slovencev niso Italijani nikoli obravnavali kot sebi enakovredne člane teritorija na stičišču dveh etničnih svetov. Tudi v času, ko smo še oboji gledali Nemce »navzgor«, so si želeli izboriti nad-slovenski status; s pripojitvijo tega ozemlja k Italiji je bila ta miselnost povzdignjena celo v državno politično filozofijo. In zgolj od oblike trenutno uveljavljenega političnega sistema je bilo odvisno, kakšne metode bodo uporabljene za uresničitev te osnovne ideje: od najbolj brutalnih v dobi fašizma, do bolj prefinjenih za časa demokracije. Dogajanje v obdobju (1947-1952), ki ga rekonstruiramo v tem prispevku, podrobno ilustrira zgoraj zapisano.

Celotno problematiko smo sistematizirali takole:

- a) nacionalizem večinskega naroda in slovenska manjšina;
- b) odpravljanje posledic fašistične raznarodovalne politike;
- c) raba jezika v upravnih organih in sodstvu; ter
- č) odnos do šolstva pripadnikov slovenske manjšine.

¹ Arhiv INV, fasc. 259, ovoj I.

1. Nacionalizem večinskega naroda in slovenska manjšina

V tem kontekstu gre italijanski nacionalizem pojmovati v negativnem pomenu **bese-**de kot agresiven, superioren in sebičen vidik političnega obnašanja pripadnikov večin-skega naroda, ki se je nemalokrat kazal v šovinističnih izpadih do pripadnikov sloven-**ske** manjšine.

Izvore te šovinistične variante nacionalizma, ki se je v najbolj drastični obliki kazal v mestu Gorica, je potrebno iskati v:

- miselnosti pretežnega dela večinskega naroda o »teritorialni segregaciji«**»** pripadni-**kov** te ali one etnične skupine, ki izvira iz prepričanja, da so urbana jedra središča itali-**janstva**, medtem ko je za slovensko skupnost »rezervirano«**»** predvsem ruralno okolje izven »mestnega obzidja«**»**;

- kataliziranju nostalgije za izgubljenimi ozemlji Istre in Dalmacije v drugi svetovni vojni. Pelin poraza je moral biti še posebno grenak, saj je bilo superiorno italijanstvo poraženo samo v odnosu do drugokategornih Slovanov;

- miselnosti, da je slovenska manjšina »najpriročnejši«**»** objekt za kaznovanje Slova-**nov** za vse deviantne pojave, ki jih je partizanska vojska storila na tem teritoriju ob koncu II. svetovne vojne; in nenazadnje v

- prepričanju, da je negativni odnos do slovenske manjšine le kompenzacija za po-**doben** negativni odnos slovanskega življa (predvsem Hrvatov) do pripadnikov italijan-**ske** manjšine v Jugoslaviji.

Začelo se je s pogromi na pripadnike slovenske manjšine v obdobju, ko je italijanska država ponovno prevzemala upravljanje tega teritorija (september 1947) iz rok Zavezni-**ške** vojaške uprave; organizatorji teh tragičnih dogodkov so bili lokalni nacionalisti, »bivši«**»** fašisti in del istrskih beguncev.²

V tem protislovenskem divjaštvu je bila storjena precejšnja materialna škoda; to nam potrjujejo prijave oškodovancev,³ ki jih je zbrala DFS. Iz teh prijav je razvidno, da »je bilo oškodovanih najmanj 78 oseb slovenske narodnosti, katerim je bila povzročena škoda v višini 39,830.898.- lit. Prijave so bile odposlane italijanski vladi v Rim, od katere so zahtevali oškodovanci povračilo škode, ker je vlada odgovorna za škodo, ki je ni znala ali ni hotela preprečiti.

To izhaja iz dejstva, da organi javne varnosti niso nudili pomoči napadenim Sloven-**cem**, ko so iskali pri njih zaščito, ker niso italijanske oblasti ničesar ukrenile proti napa-**dalcem**, čeprav so jim bila znana njih imena, temveč so celo ovirale privatno iniciativo pri identificiranju in pregonu zločincev in ker niso italijanske oblasti ničesar ukrenile, da bi se protipravno zasedena stanovanja, ki so bila v teku demonstracij izropana in izpraznjena, vrnila njihovim legitimnim slovenskim lastnikom.«⁴

Odgovor na te prijave je italijanska vlada poslala (preko goriške prefekture) 20. aprila 1948. V njem navaja (istočasno je tudi vrnila vse prijave), da oblasti niso krive za

² O teh dogodkih, kakor tudi o nacionalističnih in neofašističnih pojavih na obravnavanem teritoriju, nasploh, več v delu: *Nazionalismo e neofascismo nella lotta politica al confine orientale 1945-75*. Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Trieste, 1977, Vol. I. e II.

³ Prijave oškodovancev je mogoče najti v arhivu INV, fas. 49 (244-250).

⁴ Iz spomenice glavnega odbora DFS z dne 5. aprila 1948, poslana Organizaciji združenih narodov. Spomenica je bila poslana tudi štirim velesilam in Jugoslaviji.

materialno škodo, ki so jo utrpeli posamezni Slovenci ter istočasno priporoča, naj oškodovanci zoper povzročitelje škode sprožijo postopke pred rednim sodiščem.⁵

Ti teroristični napadi so se nadaljevali, čeprav v omejenem obsegu in prostorsko vedno locirani samo na mesto Gorica, vse do leta 1953. Navedimo jih:

13. februar 1949

Napad neofašistov in nacionalistov na udeležence Prešernove proslave, ki naj bi se vršila v dvorani Petrarca, nekoč last slovenskih organizacij. Zaradi tega napada, ki ga je mirno opazovala italijanska policija, je prireditelj odpadla. Ta napad je našel svoje mesto v »Spomenici Slovencev v Italiji«, ki jo je Zveza slovenskih prosvetnih društev v Gorici poslala 10. junija 1949 organizaciji UNESCO: »Demokratska fronta Slovencev v Italiji je, vse do danes, zaman opozarjala italijansko vlado na velike krivice in na kršenje najosnovnejših pravic slovenske manjšine. V mesecu februarju 1949. leta smo proslavljali v Gorici v neki dvorani, katero nam je za tisti dan blagohotno prepustila Goriška občina, našega največjega pesnika Franceta Prešerna. Še pred predstavo so italijanski šovinisti zasedli vse prostore v dvorani in nam z zverinskim vpitjem onemogočili proslavo ter pogнали slovensko občinstvo iz dvorane na ulico, kjer so jih pretepali in opljuvali. Danes nimamo Slovenci v Gorici niti ene dvorane, kjer bi mogli nastopati s pevskega zbori in igralskimi skupinami naših prosvetnih društev. Tudi ko bi to imeli, bi nam zopet kakor meseca februarja 1949 leta ovirali vsako prireditelj.«⁶

23. februar 1949

Bombni napad na dvorano, kjer se je vršila prireditelj Slovenskega planinskega društva.

19. september 1950

Četrty bombni napad na trgovino Koren.

⁵ V dokumentu z naslovom »Goriško pod Italijo« (Arhiv INV, fasc. 258) beremo: »Posebna delegacija Slovencev, ki je prišla protestirat zaradi divjanja proti Slovincem v Rim in je bila sprejeta od ministerskega predsednika De Gasparija 18.9.1947, je dobila obljubo, da bo posebna komisija, na čelu katere je bil imenovan državni podtajnik on. Marazza preučila položaj in predlagala potrebne ukrepe za povrnitev škode. Oškodovani Slovenci so na posebnih formularjih prijavili nasilstva in škodo goriški prefekturi in Predsedstvu vlade v Rimu. V rimskem parlamentu so nekateri italijanski poslanci ožigosali postopanje italijanskih oblasti, ki niso ničesar ukrenile, da bi zajezile in ustavile divjanje proti goriškim Slovincem. Tudi on. Marazza je prišel s svojo komisijo v Gorico in pregledal situacijo, toda od vsega tega ni noben goriški Slovenec imel niti najmanjše koristi. Nobenemu še niso izplačali nobene odškodnine za napravljeno škodo. Noben izmed teroristov, ki so v dneh od 11. do 18.9. odprto in javno razbijali ter ropali po vseh ulicah Gorice, ni bil klican na odgovornost ali kaznovan, čeravno vse mesto ve zanje. Po enoletnem presledku so klicali posamezne Slovence, ki so prijavili nasilstva in škodo na goriško sodnijo, kjer so jih v strahovalnem tomu tako zasliševali, kot da bi oni sami razbijali svoja lastna stanovanja in trgovine. Zasliševalni uradniki na sodniji so svarili Slovence, naj se zavedajo, da žive v Italiji in da bo zaradi njihovih prijav trpel napadalec in naj zato pomislijo na posledice, ki bodo iz tega nastale. štiri leta po večdnevni devastaciji moramo ugotoviti dejstvo, da ni noben slovenski oškodovanec prejel odškodnine in da se nobenemu izmed znanih napadalcev in roparjev ni skrivil niti las.«

⁶ Spomenica Slovencev v Italiji kongresu UNESCO. Arhiv INV, fasc. 49 (244-250).

2. februar 1953

Zaostrovanje odnosov med Jugoslavijo in Italijo je stopnjevalo pritisk na pripadnike slovenske manjšine. Poleg odvzemanja potnih listov Slovincem in prepovedi kulturnih prireditev v vaseh ob meji, beležimo na ta dan tudi dva bombna atentata: eksplozijo peklenškega stroja pred glavnim vhodom slovenske strokovne šole v ulici Randaccio 22 in atentat na lesno skladišče Severina Hvale v ulici Brigata Pavia.

26. november 1953

Bombni atentat na stanovanje Bogomila Paulina, občinskega svetovalca Demokratične fronte Slovencev v ulici XX. Settembre. Napadalci niso bili nikoli »odkriti«. Še več, italijanske oblasti so pogosto poskušale »ironizirati te bombne napade, češ, da se »lastniki pritožujejo«, da neki elementi želijo izkoristiti ta dejanja v politične namene; ali pa jih obtožujejo, da uganjajo »vittimismo« (se delajo za neupravičeno preganjane žrtve); ali pa celo trdijo, da Slovenci sami organizirajo materialno neškodljive atentate proti lastnim trgovinam.«⁷

Da je bil odnos italijanskih upravnih in političnih oblasti do slovenske manjšine v obravnavanem obdobju skrajno negativen in diskriminatoren (toleranten odnos oblasti do organizatorjev terorističnih dejanj že sodi v ta sklop), je mogoče opaziti tudi na drugih področjih narodno manjšinske etno-politike. V ta sklop je mogoče najprej uvrstiti:

2. (Ne)odpravljanje posledic italijanske raznarodovalne politike

Brisanje avtohtone identitete področja, ki je Italiji pripadlo po prvi svetovni vojni, se je pričelo že kmalu po tem, ko je Italija pridobila ozemlja, ki ji po etničnem kriteriju nikakor ne bi pripadala. Ker je bilo število »etničnih Italijanov«, v primerjavi s površino pridobljenega teritorija majhno, jih je bilo potrebno ustvariti z administrativnimi ukrepi. Proces italianizacije, ki ga je pričela uresničevati (resda v omejenem obsegu) že povojna »demokratična« oblast, je v celoti zaživel v času fašizma. Italianizacija priimkov se je pričela z odlokom št. 494 (7. april 1927), ki je razširil veljavo odloka št. 17 (10. januar 1926) in izvedbenih predpisov z dne 5. avgusta 1926.⁸ Po koncu druge svetovne vojne se situacija ni bistveno spremenila; italijanska vlada je z noto notranjega ministrstva št. 8.300.11 z dne 24. junija 1948 podaljšala veljavnost omenjenih fašističnih predpisov, vendar je istočasno podala možnost vrnitve slovenskih priimkov v prvotno obliko, vendar samo v primeru, če Slovenci to izrecno zahtevajo z ustreznimi prošnjami.

Tako se je dogajalo, da sta se istočasno odvijala oba procesa: spreminjanje slovenskih priimkov v italijanščino na podlagi omenjene fašistične zakonodaje, ki so se je posluževali predvsem istrski begunci, ki so hoteli izbrisati lastno slovansko poreklo; po drugi strani pa so se Slovenci posluževali določil, note notranjega ministrstva in zahtevali povrnitev priimkov v prvotno obliko. Število Slovencev, ki so se poslužili teh do-

⁷ Aide-memoire italijanskega predstavništva v Beogradu k italijanskemu memoaru z dne 17. junija 1950 št. 1336, ki ga je Italija posredovala kot odgovor na jugoslovanski memorandum z dne 23. marca 1950.

Zelo podobno so te napade ocenjevali (in jih še vedno) lokalni neofašisti. Glej o tem, na primer, v delu: Eno Pascoli-Acqua azzurra d'Iosonzo e sangue rosso d'Italia. Ed Cartaberria Centrale, Gorizia, 1982.

⁸ O tem podrobneje: Lavo Čermelj: Slovenci in Hrvatje pod Italijo: Slovenska matica v Ljubljani 1965. Paolo Parovel: L'identità cancelata. - Eugenio Parovel Editore, Trieste, 1985.

ločil je bilo (vsaj do konca leta 1953) majhno, kar je glede na splošno antislovensko razpoloženje v prvih povojnih letih razumljivo.

Dodajmo še, da je na tako skromen obseg zahtev za vrnitev poitalijančenih priimkov v prvotno obliko vplivala tudi politika političnih organizacij pripadnikov slovenske manjšine (predvsem levičarskih), ki razen »plašno načelno« ni spodbujala razreševanja te problematike, boječ se očitkov s strani italijanskih levičarskih organizacij, da podžigajo agresivni »slovenski nacionalizem«.

In še nečesa ni mogoče spregledati: italijanska oblast se je v prvem povojnem obdobju obnašala do Slovencev, v primerjavi s podobnimi težavami Nemcev na Južnem Tirolskem, mnogo bolj diskriminatorno. To je razvidno že iz odločb o ugoditvi tem zahtevam, objavljenih v italijanskem uradnem listu. Medtem, ko odloki za nemške prosilce nosijo naslov »vrmitev priimka v nemško obliko« (Ripristino di cognome nella forma tedesca), nosijo podobni odloki za slovenske prosilce naslov »vrmitev priimka v prvotno obliko« (Restituzione di cognome nella forma originaria). Beseda »slovensko« se pač ni smela slišati v nobeni varianti. Organizacije slovenske manjšine so na podlagi opisanih izkušenj zahtevale, da se problem razreši na podoben način, kot se je začel: italijanska vlada naj z ustreznim zakonskim aktom odpravi določila fašistične zakonodaje o poitalijančevanju slovenskih priimkov v celoti. Pravica do javnega izkazovanja identitete pripada etnični skupini kot celoti ter zato ta pravica ne sme biti reducirana na uradniško benevolenco. Sicer pa bi kolektivna deitalianizacija povzročila same težave: italijanska država bi imena probleme z zagovarjanjem etnično uravnotežene delitve teritorija med dvema sosednjima državama, prenekateri lokalni politik pa bi se moral vsaj zamisliti nad trditvijo, da je »poturica gori od Turčina«.

Posebno poglavje predstavljajo procesi proti Slovincem, bivšim pripadnikom jugoslovanskih vojaških enot ter proti demokratičnim Slovincem, ki so se vršili kljub določbam odloka začasnega šefa države št. 96 z dne 6. septembra 1946, ki prepoveduje preganjanje borcev proti nacifašizmu.⁹ Najbolj indikativen (glede na vsebino razsodbe) je bil proces, ki se je vršil pred apelacijskim sodiščem v Benetkah, 26. julija 1950 proti Alojzu Tomšiču, Jožefu Cijanju, Karlu Batističu, Vladimirju Pahorju in Alojzu Devetaku. Bili so obtoženi, da so v Sovodnjah ubili pet italijanskih vojakov in ropa, češ, da so prisilili kolona Pietra Donatella (kolon Ente Rinascita Tre Venezie), sicer fašista, da zapusti Sovodnje.

Že v samem preiskovalnem postopku je bilo ugotovljeno, da v Sovodnjah ni bil ubit noben italijanski vojak, prav tako jim niso mogli naprtiti ropa, zato se je proces sprevrgel v politični proces proti narodnoosvobodilnemu gibanju (ki ga opredeljujejo kot separatistično gibanje) in proti Slovincem, ki jih klasificirajo kot netolerantne antiitali-

⁹ Decreto legislativo del capo provvisorio dello Stato 6. settembre 1946 n. 96 (Gazz. Uff., 19. settembre 1946, n. 212) »Divieto di emissione di mandati ed ordini di cattura o di arresto nei confronti dei partigiani o patrioti per l'attività nella lotta contro il nazi-fascismo«.

Art. 1- Non può essere emesso mandato od ordine di cattura o di arresto, e se è stato emesso dev' essere revocato, nei confronti dei partigiani, dei patrioti e delle altre persone indicate nel comma secondo dell'articolo unico del decreto legislativo Luogotenenziale 12. aprile, n. 194(1), per i fatti da costoro commessi durante la occupazione nazi-fascista e, successivamente, fino al 31. luglio, 1945, salvo che, in base a prove certe, risulti che i fatti anzidetti costituiscono reati comuni.

jane.¹⁰ Kljub temu jih je sodišče obsodilo »le zaradi zasebnega nasilja« ter jim prisodilo po dve leti zapora. Na podlagi amnestije iz leta 1950 so bili oproščeni obtožbe.

V sklop preganjanj Slovencev sodi tudi aretacija dr. Avgusta Sfiligoja, predsednika Slovenske demokratične zveze, 31. julija 1950. Aretacijo je odredilo Vrhovno vojaško sodišče v Rimu z utemeljitvijo, da dr. Sfiligoj ni odsedel celotne kazni, ki mu jo je naložilo Posebno fašistično sodišče leta 1941. Takrat je sodišče obsodilo dr. Sfiligoja na 30 let ječe ter bi moral po mnenju sodišča, ki je odredilo njegovo ponovno aretacijo, odsedeti še 17 let, kolikor mu je preostalo naložene kazni, ko je bil po zlomu fašizma leta 1943. skupaj z ostalimi političnimi jetniki izpuščen iz zapora.

Ne glede na to, da ga je prizivno sodišče v Benetkah 19.12.1950 oprostilo vsake krivde, priznalo krivično sodbo fašističnega sodišča in obenem z obžalovanjem ugotovilo, da je bilo prav na tem procesu izvršenih pet umorov, je med pripadniki Slovencev v Italiji ostal strah, da bo tudi italijanska povojna vlada uporabljala proti njim podobne postopke, če bi ti služili uresničevanju ciljev italijanske politike na tem obmejnem prostoru.¹¹

Nekakšno »logično« nadaljevanje do sedaj opisanega odnosa italijanske države do slovenskih partizanov in protifašistov predstavlja obnašanje Italije do zahtev po povračilu škode, ki so jo med drugo svetovno vojno povzročile partizanske enote. Italija se je z zakonskim odlokom št. 517 z dne 19. aprila 1948¹² obvezala, da bo te dolgove poravnala, ne glede na »obliko« njihovega nastanka in ne glede na to, katera partizanska enota (po nacionalni pripadnosti) je ta dolg »povzročila«.

Na podlagi tega dekreta so tudi mnogi Slovenci vložili¹³ v zakonitem roku (26. novembra 1948) vloge za povračilo terjatev do partizanskih enot, ki so delovale na tem ozemlju. Vendar italijansko zakladno ministrstvo ni pozitivno rešilo niti ene vloge,

¹⁰ Sentenza nella consa a procedimento formale contro Tomšič Luigi, Cijan Giuseppe, Batistie Carlo, Pahor Vladimiro, Deveta Luigi. La Corte di Assise di Venezia, 26. luglio 1950, Vir: Arhiv INV, fasc. ZO-52 (arhiv Bogomila Vižintina). Glej tudi: Procedimento penale contro Bitežnik Giovanni, Cravos Emilio, Stani Carlo, Cermel Francesco, Muravec Pietro, Paolin Maria Stefania, Piacentini Vittorio, Piacentini Giuseppe Romeo, Amman Bruno, v Benetkah, januarja 1950. fasc. 50 (251-257).

¹¹ Sam dr. Sfiligoj je k svoji aretaciji dodal še sledeče: »Aretacijo pa naj bi odredil sam De Gasperi, kakor sem zaupno zvedel leto dni pozneje! Nekaj resnice bo na tem, ker vem, da je De Gasperi šele na tretje pismo dr. Rinaldinija iz Trsta odgovoril, da me bodo izpustili na začasno prosto kretanje in dovolili revizijo procesa, ki sem jo takoj zahteval. V mojo korist so pritisnili tudi Amerikanci! Prijeli so me, češ da moram odsedeti še sedemnajst let in pol zapora od tridesetih, ki mi jih je bilo naložilo posebno fašistično sodišče na procesu v Trstu decembra 1941. Fašistično sodišče me je dolžilo, da sem izdal v korist Jugoslavije tajno utrdbeno črto, ki da se je raztezala od Trbiža do Idrije. Šlo je za smrtno kazen in šele na procesu je po zaslišanju obtožencev in prič državni pravdnik umaknil člen, ki je določal smrtno kazen češ, da črte nisem izdal v podrobnosti ampak samo generično! Decembra istega leta 1950 je prizivno sodišče iz Benetk fašistično sodbo v pogledu špijonaže popolnoma razveljavilo in mene oprostilo, ker nisen tega zagrešil, saj utrdbene črte niti bilo ni! Oproščen sem bil še drugih dolžitev, ker je sodišče priznalo, da sem se boril proti fašizmu. Vsi smo bili prepričani, da je šlo za akcijo proti Slovenski demokratiški zvezi, zaradi tega je dr. Kacin takoj poslal na pristojno mesto ostro protestno pismo, ki so ga podpisali številni drugi Slovenci!

Dr Avgust Sfiligoj: Slovenska demokratska zveza v Gorici 1947-1969, Gorica, samozaložba, 1969, str. 38.

¹² Decreto legislativo 19. aprile 1948. n. 517 Norme per l'assunzione e la liquidazione, da parte dello Stato, dei debiti contratti dalle formazioni partigiane, ai fini della lotta di liberazione. Gazz.Uff. 25. maggio 1948, n. 120.

¹³ Iz dopisa dr. Grudna, odvetnika v Gorici, Bogomilu Vižintinu z dne 10. septembra 1951 je razvidno, da je vloga vložila 310 oseb, v skupnem odškodninskem znesku 5.112.246.-lit., Arhiv INV, fasc. ZO-52.

medtem ko so znani primeri z negativnim odgovorom. »Znani so mi trije primeri, ko je Zakladno ministrstvo zavrnilo tri različne prošnje in sicer z naslednjo obrazložitvijo:

I. prošnja: ... che la Sua istanza non puo essere presa in considerazione, in quanto il decreto legislativo 19.4.1948 N. 517 non prevede il rimborso di debiti assunti da formazioni partigiane non italiane«.

II. prošnja ... si comunica che questo Sottosegretariato non puo adottare alcun provvedimento in merito, in quanto gli atti scritti non risultano rilasciati dalle autorità partigiane italiane.

III. prošnja ... si comunica che la Commissione consultiva (...) di cui all articolo 10 del R.D. 19.4.1948 N. 517 ha ritenuto non accoglibile l'istanza stessa in quanto attinente a prestazioni effettuate a formazioni partigiane di altro Stato«.¹⁴

Da pomeni takšna razlaga omenjenega zakona točno določeno politično diskvalifikacijo, je razvidno iz zakonskega odloka št. 518 z dne, 21. avgusta 1945¹⁵, ki je omenjen tudi v 1. členu odloka št. 517 z dne, 19. aprila 1948. Omenjeni odlok namreč ne govori o posebnih italijanskih partizanskih enotah, ampak samo o pridobitvi statusa partizana. In da bi bil paradoks še večji, so vsem pripadnikom slovenske manjšine na Goriškem, ki so se borili v enotah 9. korpusa, prav na podlagi tega zakona (člen 2)¹⁶ priznali status partizanov! Zatorej gre pritrditi dr. Grudnu, ki ugotavlja, da »bistvo razloga zakaj Zakladno ministrstvo zavrača prošnje (...) ni v tem, kar navajajo posamezne obrazložitve, temveč v tem, kar zamolčijo, ampak si posamezni funkcionarji samo mislijo in eventualno tudi ustno povedo, namreč, da borba IX. korpusa ni bila »fatta ai fini della lotta di liberazione (nazionale)«. Beseda »nazionale« pa ne eksistira v zakonu, temveč je takšna širša interpretacija nastala šele na podlagi kazenskega procesa »Porzus« in druge politične in časopisne gonje.¹⁷

V sklop (ne)odpravljanja posledic fašistične raznarodovalne politike sodi tudi zavračanje vračanja družstvene imovine Slovincem na goriškem, ki jim je bila nasilno odvzeta v dobi fašizma. Obe slovenski politični organizaciji (Demokratska fronta Slovencev in Slovenska demokratska zveza) sta v mnogih resolucijah in memorandumih zahtevali, da se tovrstne fašistične krivice popravijo. V eni izmed teh resolucij beremo: »V naslednjem navajamo le par primerov, ki se dajo popraviti brez posebnih težkoč (...)

»Trgovski dom v Gorici, danes znan pod imenom Ljudski dom, je krasna stavba, ki se ponosno dviga pri Ljudskem vrtu v središču mesta. Zgrajen je bil leta 1904 od Trgovsko-obrtne zadruga. r. z. z. n. j. v Gorici, ki je bila devet let preje ustanovljena na ta način, da je nudila svojim članom možnost z nizkimi tedenskimi ali mesečnimi plačili

¹⁴ Dr. Gruden: isti vir.

¹⁵ Decreto legislativo 21 agosto 1945, n. 518. Disposizioni concernenti il riconoscimento delle qualifiche dei partigiani e l'esame delle proposte di ricompensa.

¹⁶ »Člen 2 zakonskega odloka z dne 21. avgusta 1945, n. 518 »Per coloro che, essendo cittadini italiani, abbiano fatto parte di movimenti partigiani di altri Stati, e istituita una analoga commissione, avente sede in Roma«.

¹⁷ Iz dokumenta z naslovom »Promemoria«, ki ga je dr. Gruden poslal 10. septembra 1951 Bogomilu Vižintinu. Arhiv INV, fasc. ZO-52.

zadružnega deleža, ki je znašal tedaj 300. Kron, postati član zadruga. Tako se lahko mirno trdi, da je zrasel Trgovski dom v resnici iz ljudskih žuljev.

V tem domu so imele od njegove ustanovitve dalje sedež številne slovenske kulturne in gospodarske organizacije, dokler ni fašistični režim nasilno zatrl poslednjega krožka v Julijski Krajini. Leta 1930 je zasedla stavbo fašistična stranka, jo prekrstila v »Casa del Littorio« in postavila v njej sedež svoji federaciji. Lastniku stavbe »Trgovsko-obrtni zadrugi«, ki je bila tedaj v likvidaciji, je bil z ministrskim dekretom z dne 19.8.1932 imenovan likvidator inž. Luigi Faleschini, »ottimo camerata«, kakor ga imenuje tedanji federale Avenanti v svojem dopisu z dne 22.8.1933, z nalogo, da proda stavbo, navidežno po zakoniti poti, fašistični federaciji v Gorici. Z ustrahovanjem, z grožnjami in z drugimi patentiranimi fašističnimi sredstvi, je prefektu, federalu in komisarju - likvidatorju konec leta 1933 le uspelo, da so zlomili odpor likvidacijskega odbora in ga prisilili, da je prodal stavbo, ki je bila po cenitvi federacije same vredna 1.500.000.- Lir Fašistični Federaciji v Gorici, za borih 400.000.- Lir.¹⁸

Slovensko Alojzijevišče v Gorici (dijaški dom »Aloisianum« v ulici Don Bosco št. 3). Ker so bile metode fašistične stranke v glavnem vedno ene in iste, kadar je šlo za to, da se primorskim Slovencem kaj odvzame, se tudi usoda Slovenskega Alojzijevišča v Gorici ne razlikuje mnogo od one, ki je doletela »Trgovski dom«.

»Slovensko Alojzijevišče je dijaški zavod v Gorici, ki je bil ustanovljen leta 1893. Dve leti pozneje si je kupilo to društvo svojo lastno hišo v sedanji ulici Don Bosco, kjer dobiva že čez pol stoletja zavetišče revno slovensko dijaštvo. Fašistični režim, ki je bil proti Slovencem v vsakem oziru skrajno nestrpen, je pokazal svoje sovraštvo do nas tembolj, ko je šlo za vprašanje slovenskega šolstva in s tega vidika je torej razumljivo, da mu je bil ta zavod trn v peti. Zato je bil 1930 z dekretom goriškega prefekta tedanji odbor »Slovenskega Alojzijevišča« razpuščen, češ da je njegovo delovanje nasprotno »javnemu redu«. Zavodu je bil postavljen komisar, kateremu je sledilo še par drugih in po njihovih zaslugah je prišel zavod v vedno večje dolgove, dokler ni dobil poslednji komisar mons. Butto leta 1936 nalog, da likvidira imovino zavoda, kar je napravil na ta način, da je prodal poslopje zavoda, ki je bilo vredno najmanj 1,500.000.- lir vojaški oblasti za 250.000 lir. Novi lastnik je iz kulturnega zavoda napravil vojaško kasarno. ZVU je leta 1946 zavod vmila stari upravi in tako je našlo v šolskem letu 1946/47 v svojem starem domu zatočišče 42 slovenskih srednješolcev. Takoj po 16. septembru 1947 pa je zahtevala vojaška oblast iz Vidma, da se zavod da vnovič na razpolago vojaškemu erarju, čigar last je postala stavba na podlagi omenjene pogodbe in le izjemoma so dovolili, da se izpraznitev zavoda zavleče do konca šolskega leta 1947/48.

Slovensko sirotišče in drugi prostori slovenskih organizacij v Gorici. Tudi Slovensko sirotišče v Gorici je bilo ustanovljeno konec prejšnjega stoletja in je do konca leta 1934 služilo svojemu namenu, namreč da je nudilo zavetišče slovenskim sirotam. Fašistični režim je postavil tudi temu dobrodelnemu zavodu komisarja, ki je oddal stavbo zavoda v najem vojaštvu in zasebnim strankam. ZVU je sicer nudila stavbo prejšnjemu odboru društva, ki jo je posvetil zopet njenemu prvotnemu namenu, toda po prevzemu oblasti s strani italijanske uprave je goriški stanovanjski urad naselil 2/3 celotnega poslopja z begunci iz Istre, čeprav bi jih lahko kje drugje spravil pod streho. Podporno

¹⁸ Spomenica Demokratične Fronte Slovencev v Italiji predsedniku vlade v Rimu; Gorica, v maju 1949, str. 8. Arhiv INV, fasc. 49 (244-250).

društvo »Dijaška Matica«, ki ni imela v Gorici od leta 1945 svoje lastne stavbe, je vzdrževala v Gorici od leta 1945 do septembra 1947 Dijaški dom za okrog 110 dijakov iz okolice. Takoj po prihodu italijanskih oblasti v Gorico pa je vojaška oblast zahtevala od najemodajalca, da je odpovedal »Dijaški Matici« najemno pogodbo in tako se je zgodilo, da je morala ta v teku enega tedna izprazniti prostore, katere je imela v najemu in v nje so se vselili karabinerji.¹⁹

Glede na to, da Italija ni nikoli sprejela zakonskega določila, ki bi predvideval postopek za vrnitev za časa fašizma odvzete imovine,²⁰ so se morale stranke, ki so zahtevale vrnitev imovine, poslužiti zakonskih določil civilnega zakonika, ki pa niso predvidevala izjemnih razmer, ki so vladale za časa fašističnega režima. Brez takšnih določil pa so bili vsi poskusi slovenske manjšine že vnaprej obsojeni na neuspeh.

Pravda za »Trgovski dom« v Gorici je pokazala prav omenjene elemente, kar je razvidno tudi iz razsodbe sodišča v Benetkah v odločbah št. 9484 z dne 5.7.1950 in št. 163/53 z dne 13.4.1953.

Končalo se je tragično tudi za vložnika tožbe, Jožeta Klanjščka, ki (tudi?) zaradi tega ni dobil zahtevanega italijanskega državljanstva in je bil z odločbo notranjega ministra Scelbe z dne 18.4.1953 (Gazz. Uff. 7.5.1953) in odloka goriškega kvestorja z dne 18.5.1953 izgnan iz Italije.

Zadnje področje iz obravnavanega sklopa (ne)odpravljanja posledic italijanske raznarodovalne politike predstavlja obnova »slovenskih« občin, to je tistih občin v goriški pokrajini, v katerih so pripadniki slovenske manjšine bili v večini, kar jim je omogočalo, da so tudi upravno-politično obvarovali avtohtoni poselitveni prostor. Fašistična raznarodovalna politika seveda ni dopuščala nikakršnega etnično samostojnega političnega upravljanja, zato je te »slovenske« občine kratkomalo ukinila, oziroma jih priključila občinam z italijansko večino.

Po letu 1947 so politične organizacije Slovencev v Italiji zahtevale obnovo naslednjih, v času fašizma ukinjenih občin:

- Števerjan (priključena k občini Vojsko, lr. dekr. št. 2248 z dne 24.11.1927),
- Podgora (priključena k občini Gorica z zakonom št. 1 z dne 2.1.1927),
- Štandrež (priključena k občini Gorica z zakonom št. 1 z dne 2.1.1927),
- Sovodnje (priključena k občini Miren z odlokom št. 2249 z dne 24.11.1927).
- Doberdob (občina je bila do ustanovitve goriške pokrajine vključena v tržaško pokrajino)²¹.

Italijanske oblasti so z obnovitvijo teh pomembnih upravnih institucij, v okviru katerih bi lahko prišlo do uresničevanja obeh nivojev življenja pripadnikov slovenske manjšine (kot pripadnikov italijanske družbe nasploh in kot članov slovenske manjšine posebej), močno zavlačevale ali pa so njihovo obnovo celo zavračale. Tako so bile šele

¹⁹ Iz spomenice Demokratične fronte Slovencev, poslana Poslanskemu klubu Demokratične fronte v Rimu, 3. julija 1948.

²⁰ V poslanski zbornici je bil sicer vložen t. im. »Micrelli-jev osnutek zakona« ki naj bi nonmiral vračanje zaplenjene in odvzete imovine, vendar ni nikoli prišlo do parlamentarne razprave.

²¹ Glej o tem podrobneje:

Lavo Čermelj: Politično-upravna razdelitev Julijske krajine v razvojnem pogledu do 31. maja 1927. Luč, Trst, 1927, I. (in dodatka: Luč, Trst, 1928 II.; Luč, Trst, 1928, III).

Peter Pavlovič (Lavo Čermelj): Julijska krajina in Zadrška pokrajina. Imenoslovje in politično upravna razdelitev. Ljubljana, 1941

Lavo Čermelj: Julijska krajina, Beneška Slovenija in Zadrška pokrajina. - Beograd, 1945.

leta 1951²² obnovljene občine Doberdob, Sovodnje in Števerjan, medtem, ko sta Podgora in Štandrež (na področju katerega so zgradili največje naselje za istrske begunce na Goriškem) ostala v okviru občine Gorica.

3. Raba slovenskega jezika v javnosti (upravi, sodstvu, izvoljenih organih in toponomastiki)

Tudi na tem področju beležimo močno odklonilen odnos upraviteljev do zahtev slovenske manjšine. Zahteve, ki jih je manjšina izoblikovala že kmalu po priključitvi tega ozemlja k Italiji, lahko strnemo v sledeče točke:

- dvojezičnost v uradnih spisih in občinskih objavah;

- dvojezični napisi na vseh javnih mestih (uradih in ustanovah) in v toponomastiki. Radiranje (etnične) identitete podarjenih področij se je pričelo, podobno kot pri ostalih najpomembnejših kazalcih neitalijanskosti tega teritorija, že v obdobju prve demokratične Italije. Zakon o »uradni toponomastiki« je bil sprejet 20. januarja 1921 (Gazz. Uff. št. 49, z dne 28.2.1921). Mussolini je zgolj nadaljeval in dokončal ta projekt. (zakon št. 800, z dne 29. marca 1923).

- uvedba tolmača na sejah goriškega občinskega sveta in

- zahteva, naj imajo svetovalci v občinskem svetu pravico komuniciranja in poslovanja v materinem jeziku.

Odgovori na te zahteve so bili presenetljivo podobni tistim, ki jih še dandanes zasledimo na relaciji med upravljajočo večino in narodnostno manjšino. Registrirati je bilo mogoče takšne, ki so bili skoraj identični s fašističnimi med obema vojnoma: »siamo in Italia e dobbiamo parlare italiano«; preko trditev, da je dvojezičnost le »tehnična« zadeva, saj vsi Slovenci obvladajo italijanščino in bi bilo nesmiselno posiljevati italijansko večino z jezikom, ki ga ne pozna; pa do sugestij, po katerih naj bi Slovenci uporabljali slovenščino v javnosti samo v okoliških občinah, medtem ko naj bi pomenila raba slovenščine v samem mestu Gorica napad na njeno izključno italijanskost in svetost (Gorizia italianissima; santa Gorizia). Zapisano velja za celotno italijansko večino, ne glede na strankarsko pripadnost.

Lokalni oblastniki so se pred zahtevami predstavnikov manjšine branili na dokaj preprost, a učinkovit način: lokalne oblasti nimajo nikakršnih pooblastil, da bi odločale o narodnostni zaščitni problematiki, saj je ta v izključni pristojnosti centralnih oblasti. Takšen odnos se je ohranil vse do danes, z rahlimi odstopanji, ki temeljijo predvsem na simpatijah posameznih uprav do reševanja problematike slovenske narodnostne manjšine.

²² Legge 3. gennaio 1951, n. 17. Sistemazione di circoscrizioni territoriali di confine in provincia di Gorizia. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana, 1951, n. 25 (31. gennaio 1951).

4. Šolstva pripadnikov slovenske narodnostne manjšine

Italijanska država je po priključitvi goriške pokrajine prevzela šolsko strukturo, ki se je oblikovala v obdobju ZVU. Vse od tedaj, pa do leta 1961, ko je bil sprejet zakon za slovenske šole v Italiji, italijanska država ni sprejela nobenega akta, s katerim bi ustvarila pravno podlago za razvoj tega šolstva. Izjemo predstavlja le cirkular šolskega proreditorja za goriško pokrajino z dne 18. novembra 1947, s katerim obvešča vodstva šol, da je potrebno v vseh komunikacijah, aktih in naslovih, ki se nanašajo na te šole, uporabljati dikcijo »Šole (Istituti) s slovenskim učnim (istruzione) jezikom.«²³

Takšen odnos italijanskih oblasti je dajal celotnemu manjšinskemu šolskemu sistemu značaj začasnosti, čeprav je prav tako res, da je italijanska oblast s tehničnimi odloki (nameščanje delavcev, urniki, zaključni izpiti, itd.) praktično neprestano dokazovale stalnost institucije slovenskega šolstva.

So pa nekateri izmed omenjenih tehničnih odlokov prav drastično posegli na področje slovenske šole. Med temi velja omeniti okrožnico prosvetnega ministrstva z dne 25. novembra 1949 št. 5113/76²⁴; v zgodovini slovenske manjšinske šole bolj poznano kot »izgon otrok optantov iz slovenskih šol.« Težko okrožnici je sledil odlok, ki se glasi: »Prosvetno ministrstvo dovoljuje z odlokom št. 110/76 z dne 13. januarja t.l. za šolsko leto 1949/50, da so učenci sinovi optantov za italijansko državljanstvo, izjemoma lahko vpisani samo v zadnje razrede raznih osnovnih in srednjih slovenskih šol (peti razred ljudske šole, tretji obrtne, tretji srednje, peti gimnazije, tretji liceja ali četrti razred učiteljskega, ki delujejo v tej pokrajini. Učencem, ki obiskujejo ostale razrede, pa je vpis prepovedan in gg. naj poskrbijo za njihovo odstranitev do 18. januarja t.l.. Ti učenci lahko prestopijo na odgovarjajoče šole z italijanskim učnim jezikom.«²⁵

Pobudnik tega odloka naj bi bil po nekaterih virih takratni goriški prefekt Palamara,²⁶ seveda ob podpori in sugestijah dobršnega dela lokalne italijanske večine. Tvorci tega odloka so zagovarjali stališče, da so se vsi tisti Slovenci, ki so iz različnih razlogov optirali za italijansko državljanstvo, izjavili za italijansko govoreče, s tem pa so istočasno priznali, da so Italijani. Italijanom naj bi bil vstop v slovenske šole prepovedan.

Reakcija pripadnikov slovenske manjšine, oziroma njenih političnih organizacij, tako DFS kot tudi SDZ, je bila silovita. Vendar je bilo vsako dokazovanje, da je absurdno izenačevati rabo jezika v javnosti z etnično pripadnostjo, zaman; zaman so bile številne resolucije in protestne izjave: »joka in prošnje tega našega naraščaja se ni usmilil niti sam De Gasperi, ko so mu nekatere dijakinje pisale in prosile, naj jim dovoli vsaj dokončati šolsko leto!«²⁷

²³ O tem odloku, njegovem pomenu in vsebinskih nedorečenostih, v delu: Daniele Bonamore: *Disciplina*

Koliko otrok je moralo tedaj kar sredi šolskega leta prestopiti na ustrezne italijanske šolske ustanove, ni točno znano. Različni viri navajajo različne podatke: tako, na primer, je v krogih DFS dolgo časa krožilo število 50 otrok, medtem ko so predstavniki SDZ izračunali, da je moralo slovensko šolo zapustiti kar okrog 150 otrok.

Bodi temu tako ali drugače, nedvomno drži, da je omenjeni odlok, v povezavi s še nekaterimi procesi »nedržavnega« značaja močno vplival na okrnitev ter celo ukinitvev nekaterih šol na Goriškem, predvsem tistih v Trziču in Ronkah.

Vizija prefekta Palamare, da se število pripadnikov slovenske manjšine ne bo povečalo niti za enega samega državljan, se je uresničevala še na drugačen način. Italijanska oblast je v prvih povojnih letih izgnala iz Italije kar nekaj slovenskih političnih aktivistov, predvsem tistih, ki so delovali v okviru Demokratične fronte Slovencev. Postopek je bil sledeči: Slovincem, pred drugo svetovno vojno živečim v Italiji, ki so za časa fašizma emigrirali in so se po končani vojni vrnili na svoje domove, je italijanska oblast odrekala pravico do italijanskega državljanstva. Ko je bil postopek zavrnitve državljanstva pravnomočen, so proti tem osebam uporabili zakon o »nezaželenih osebah«, sprejet za časa fašizma, ki je predvideval izgon iz Italije. Izgnancem, ki se ne bi želeli izseliti (v Jugoslavijo), so zagrozili s preselitvijo v begunska taborišča.

Iznani so bili:

Udovič Rudi, zaposlen v Gorici kot urednik Soče. Izgnan 28.3.1949,

Vižintin Bogomil, sekretar DFS. Izgnan 20.5.1949 skupaj z ženo Frančiško in štiri otroki,

Kandus Rozi, dopisnica Primorskega dnevnika v Gorici. Izgnana 22.11.1948,

Zorzut Ludvik, zaposlen kot dopisnik Soče. Še posebej se je odlikoval kot raziskovalec slovenske etnične meje (skupaj z dr. Avgustom Sfiligojem). Izgnan 20.4.1949 skupaj z ženo in otroki,

Cotič dr. Devetak Uršula, članica DFS, izgnana 25.6.1949,

Kumini Lidija, članica DFS, izgnana 18.7.1949,

Kralj Katarina, izgnana 17.8.1949,

Komin Marija, izgnana 29.12.1948,

Kokuti Lucijan, izgnan 17.3.1949,

Širca Alojz, izgnan 18.12.1948,

Lapuh Ivan, izgnan 18.12.1948.

Agresivno obarvani nacionalizem je že zelo zgodaj rodil spoznanje, da brez ustrezne zaščite na državni ravni ni mogoče pričakovati izboljšanja odnosov med slovensko manjšino in večinskim narodom. Peticijo z zahtevo po »izdanju zakonskih določil o zaščiti slovenske manjšine v Italiji na podlagi čl. 6 ustave«, ki jo je pripravila Slovenska

demokratska zveza v Gorici 15. decembra 1949, gre šteti za zametek bodoče »globalne zaščite«.²⁸ Pisici peticije, ki so jo odposlali predsedniku senata, predsedniku poslanske zbornice, senatorjem in narodnim poslancem, zahtevajo jamstvo:

»a) za osnovno in srednješolsko izobrazbo v materinščini; starši naj svobodno pošiljajo svoje otroke v šole s slovenskim učnim jezikom. Zajamčiti je treba šolsko avtonomijo bodisi glede pouka bodisi glede vodstva in v vsakem primeru prepovedati, da bi bilo šolsko vodstvo slovenske manjšine v rokah nesposobnih in Slovincem sovražnih oseb. Pri sestavljanju šolskega zakona naj se upoštevajo vsa načela, veljavna na Tridentinskem-Poadižju;

b) za uporablanje po načelu enakopravnosti slovenskega in italijanskega jezika v javnih uradih in uradnih listinah ter dvojezičnih napisih;

c) olajšavo za ponovno pridobitev italijanskega državljanstva za Slovence, ki so ga iz kateregakoli razloga izgubili za časa fašizma, posebno za prebivalce Kanalske doline in Videmske pokrajine;

d) enakost pravic za vstop v javne službe, da se ustvari sorazmerje med uslužbenci, ki bo bolje odgovarjalo stanju obeh narodnostnih skupin;

e) reorganizacija slovenskih naselbin, katerih kraj je pripadel Jugoslaviji; in njihovo združitve v avtonomno občino z možnostjo pridružitve sosednih naselbin;

f) sorazmerno predstavništvo v upravi dvojezičnih občin in v pokrajinski skupščini. Zato je treba zajamčiti izvolitev določenega števila pokrajinskih poslancev za slovensko listo s slovenskim programom, ki dobi največje število glasov. N. pr. aoška dolina je izvolila svojega senatorja za vsakih sto tisoč, namesto dvesto tisoč prebivalcev.«²⁹

Glede na to, da Slovenci v Italiji čakajo na uresničitev večine zapisanih zahtev že skoraj pol stoletja, je razprava o uspešnosti teh prizadevanj v petdesetih letih povsem nepotrebna.

²⁸ Prva peticija, ki jo je SDZ poslala tedanjemu italijanskemu predsedniku nosi datum 21. maj 1947. DFZ je odposlala tudi nekaj spomenic, vendar so vse pobude ostale brez odgovora.

²⁹ Zahteva Goriške slovenske demokratične zveze po priznanju vseh manjšinskih pravic Slovincem v Italiji. Arhiv INV, fasc. 49 (244-250).

Summary

Slovene minority in the Province of Gorizia

The reconstruction of events in the majority (Italian) nation minority (Slovene) relation in the Province of Gorizia over the first (five-year) post-war period demonstrates the continuation of the constant in the Italian behaviour towards the Slovene minority; Italians never treated Slovenes as equal inhabitants of the territory at the crossroads of two ethnic spheres. With the annexation of this territory to Italy, this attitude was exalted to the level of political philosophy of the state. The methods applied for the implementation of this basic idea depended solely upon the form of the momentarily valid political system, ranging from the most brutal ones in the fascist period to the more subtle ones in the time of democracy.

The first WWII post-war period was often marked by distinctly expressed nationalism, which was frequently demonstrated in chauvinist excesses towards members of the Slovene minority. This attitude was most intensely manifested in the veritable pogrom against members of the Slovene minority in the period when Italy was taking over the administration of this territory (in 1947) from the Allied military administration. These excesses continued up to 1953, although in limited extent and only in the town of Gorizia.

The negative attitude of the Italian authorities towards the Slovene minority can be traced in many spheres of national minority policy. The trademark of this attitude could be the nonelimination of the consequences of Italian denationalizing policy, which was particularly evident in the time of fascism. The negative attitude is also reflected in the refusing to give back the Gorizia Province Slovene associations' ownership, forcefully confiscated in the time of fascism.

The demand to use Slovene language in public was repeatedly met with refusal by the authorities. Last but not least to mention is the attitude of the Italian state to the schooling of the Slovene minority members.

The aggressive nationalism has very early led to the awareness that there would be no improvement of the relations between the Slovene minority and the majority nation without the adequate protection on the state level.

ČEZMEJNO GOSPODARSKO POVEZOVANJE IN INTEGRACIJA OB ITALIJSKO-SLOVENSKI MEJI SKOZI IZKUSTVO SLOVENCEV V ITALIJI*

Branko Jazbec

Temo integracije in razvoja v obmejnem večetničnem prostoru bi bilo potrebno analizirati večplastno. Vendar se bom tu omejil na analiziranje položaja, v katerem je bila slovenska narodna skupnost v sedemdesetih in osemdesetih letih, ter stanja, v katerem smo danes, skozi prizmo razumevanja pojava državnih meja v ekonomski znanosti. V ta namen je vsekakor potrebno najprej določiti karakter meje¹ in medetničnih odnosov na narodno mešanem območju ob italijansko-slovenski meji v različnih zgodovinskih obdobjih.

Meja, ob kateri živimo, je skozi različna obdobja opravljala različne funkcije, tem funkcijam primerno delovala ter učinkovala na družbeno in gospodarsko okolje. Tu želim pojasniti, kakšen vpliv je ta meja imela v različnih obdobjih na slovensko narodno skupnost v Italiji. Obenem pa tudi kako je ta skupnost dojemala mejo. V pomembnih otenkih kulturnega in psihološkega značaja je bil pristop do nje vsekakor bistveno različen od dojemanja večine.

Ni dolgo tega, kar je - tedaj še italijansko-jugoslovanska meja delovala kot ločnica različnih sistemov. Kot taka je razdvajala dve območji, ki sta bili znotraj obeh držav periferni, poleg tega je bilo obmejno območje na italijanski strani marginalno tudi v ekonomskem pomenu besede. V taki situaciji ni bilo pravega ekonomskega motiva, ki bi sposobne zadrževal in podjetne privabljal v kraje ob meji. Obmejna območja, so bila torej predvsem odvisna od pomoči, ki je prihajala iz centra. Primer gospodarske normative, ki ponazoruje vzdrževanje in obenem pasivno sprejemanje takega stanja in modela obmejnosti, je bil »paket za Trst in Gorico«².

Vendar niti v primeru Trsta niti v primeru Gorice ne moremo trditi, da je meja predstavljala le ločnico, saj je lega tako enega kot druge bila od vselej izrazito tranzitna. Meja je torej nujno bila prepustna in je v tem smislu opravljala tudi vlogo filtra. Značilnosti meje, ki deluje kot filter, so zlasti te, da diskriminira, razločuje in s tem poudarja

* Prispevek je bil predstavljen 3. decembra 1994 na mednarodnem posvetu Furlanija-Julijska krajina: prehod za Vzhod - Perspektive čezmejnega sodelovanja med Italijo in Slovenijo, ki ga je v Trstu organizirala Slovenska kulturo-gospodarska zveza v počastitev svoje 40-letnice.

¹ Tudi v razmerah italijansko-slovenske (prej jugoslovanske) meje je v mnogočem uporabna tipologija mej, ki jo ponujajo analize vpliva meje na gospodarsko življenje v primeru švicarskega kantona Ticino. Glej Ratti, R. (1991) *Regioni di frontiera - Teorie dello sviluppo e saggi politico-economici*. Lugano: Banca di Credito Commerciale e Mobiliare.

² Ker se del Trsta ni mogel sprijazniti s splošnimi določili in duhom Osimskega sporazuma, še manj pa z ekonomskim delom sporazuma, je politiko odpiranja Trsta do svojega neposrednega zaledja zamenjala »nova mejna politika«, katere izraz je bil zakon št. 26 z dne 29. januarja 1986. Novih instrumentov ni predlagal, niti ni bil namen zakona spodbujanje mednarodnega sodelovanja, omejil se je na to, da je v glavnem prek utečenih poti nudil kisik obstoječim institucijam in nekaterim gospodarskim strukturam.

razlike med sosednjima ekonomijama, s čimer prispeva k oblikovanju asimetričnih blagovnih, storitvenih in kapitalskih tokov. Osnovni ekonomski motiv delno prepustne meje je diferencialna renta, ki je vezana predvsem na razlike na tržišču delovne sile. Kot model podjetniškega vedenja je ob tako delujoči meji značilno predvsem odzivanje na priložnosti in prilagajanje na spreminjajoče se razmere na tržiščih.

Meja, ob kateri živimo, postopno spreminja svoj karakter: ne deluje več le kot tipična polprepustna meja, v sebi že ima vse več značilnosti stičišča. Z razliko od mejeločnice, ki razdvaja, meja, ki je pojmovana kot stičišče, povezuje. V takih razmerah postaja ekonomski motiv širitev poslovanja navzven prav s pomočjo čezmejnega sodelovanja. V podjetniškem vedenju se poleg golega odzivanja na trenutne priložnosti ali pa sprotnega prilagajanja tržnim razmeram pojavlja aktivno ustvarjanje podjetniških priložnosti, ki seveda zahteva interakcijo ekonomskih subjektov. S tako filozofijo je nedvomno prežet zakon za obmejna območja³, ki med drugim ponuja v prid mednarodnega gospodarskega sodelovanja tudi ustrezna orodja⁴ in odstranjuje nekatere ovire⁵.

Dejansko gre torej za več elementov, ki določajo značaj neki meji. Med njimi so tudi kulturni in psihološki. Prav ti v nemajhni meri določajo, kakšen odnos do meje goji posameznik ali pa skupina. Za Slovence v Italiji velja, podobno kot za vsako narodno manjšino, da se težko sprijaznijo z mejo kot ločnico, saj narodna skupnost, zato da se ohrani kot taka, potrebuje nenehnih in vsestranskih stikov z matično domovino. Potrebam narodnih skupnosti je zato gotovo bližja polprepustna meja, saj taka meja omogoča povezovanje z matičnim narodom, uveljavljanje v gospodarstvu, kjer narodnim skupnostim, ki so primerno opremljene, praviloma uspeva, da se zgodaj odzivajo na priložnosti in se hitro prilagajajo spremembam v obmejnem prostoru.

Slovenska narodna skupnost v Italiji se je razmeroma zgodaj odzvala na izzive, ki so jih naznanjale spremembe ob meji, saj je doumela, da se z zmanjševanjem razlik v razvitosti med sosednjima državama dotlej pretežnemu ekonomskemu motivu - diferencialni renti - naglo izteka čas. Relativno zgodaj so bile zato izkoriščene možnosti širitve poslovanja s pomočjo obmejnega gospodarskega sodelovanja. Tako so s partnerji iz Slovenije najprej zaživele skupne pobude na italijanski strani meje, po osamosvojitvi pa samostojne ali mešane pobude v Sloveniji.

Novost, ki jo predstavlja na tem območju samostojna država Slovenija, ki v zadnjem času kaže nagle znake gospodarskega oživljanja in napredka, bo seveda še dodatno zmanjšala razlike v razvitosti in postopno povsem izničila motiv diferencialne rente. Glavni motiv, ne glede na pridružitve Slovenije EU, bo zato postal čezmejno povezo-

³ Zakon za sodelovanje z državami vzhodne Evrope št. 19 z dne 9. januarja 1991 nosi naslov Določbe za razvoj gospodarskih dejavnosti in mednarodnega sodelovanja dežele Furlanije-Juljske krajine, pokrajine Belluno in sosednjih območij.

⁴ Gre predvsem za ustanovitve: finančne delniške družbe s sedežem v Pordenonu za financiranje mešanih podjetij, ki jih v zalednih državah ustanovljajo podjetja z italijanskega severovzhoda; centra za nudenje informacijskih storitev, svetovanja in tehnične pomoči podjetjem v smislu izpolnjevanja ciljev zakona (sedež centra je v Gorici); centra za finančne in zavarovalne storitve (v prosti coni tržaškega pristanišča), ki bo pospeševal finančne dejavnosti v zalednih državah in njihovo postopno integriranje z mednarodnimi finančnimi trgi, s tem da bodo subjekti, ki bodo delovali v centru uživali status valutnih nerezidentov v Italiji, poleg tega pa bodo deležni pomembnih davčnih olajšav. Omeniti gre tudi možnost uradnega kotiranja na tržaški in beneški borzi vzhodnoevropskih nekonvertibilnih valut.

⁵ Predvsem gre za prenehanje dotlej veljavne omejitve za investiranje tujega kapitala v tržaško pokrajino.

vanje, z ozirom na prehodnost ozemlja pa tudi sklepanje zavezništev za skupno nastopanje na tretjih, predvsem vzhodnih tržiščih.

Glede medetničnih odnosov na narodno mešanem ozemlju Furlanije-Juljske krajine gre zabeležiti dejstvo, da si je slovenska narodna skupnost v minulih dvajsetih letih uspela izoblikovati osnovo, ki zlasti mladim generacijam omogoča, da so vključene v procese integracije obmejnega prostora, s čimer jim je dano, da na tržišču delovne sile uveljavljajo specifičnosti in komparativne prednosti jezikovne skupine, kateri pripadajo. V primeru Slovencev v Italiji gre torej za poskus vzpostavitve ravnotežja na trgu delovne sile, katerega cilj je onemogočenje preliva pripadnikov manjšinske, do nedavna gospodarsko zapostavljene skupnosti v jezikovno dominantno skupino. Za Slovence v Italiji je značilno, da do uravnoteženja na trgu delovne sile ni prišlo na račun prerazporeditve obstoječih resursov, pač pa z ustvarjanjem nove vrednosti in z odpiranjem novih delovnih mest.

Kljub temu da v primeru Slovencev v Italiji ne gre za redistribucijo javnih dobrin po principu pripadnosti jezikovni skupini⁶, ne moremo niti trditi, da se je slovenska narodna skupnost izvlekla iz gospodarsko zapostavljenega položaja po zaslugi strategije graditve paralelnega gospodarstva osnovanega na etničnih osnovah. Ko bi to bilo res, bi to tudi pomenilo, da obstajajo v zasebnem sektorju rezervati delovnih mest namenjeni izključno Slovincem. Če dajejo nekatere institucije in podjetja najbrž res videz etnične homogenosti ali celo ekskluzivnosti, ne gre tega razumeti kot zasledovanja med Slovenci v Italiji zaposlitvene politike, ki bi imela za cilj etnično čiste gospodarske strukture.

Kdor danes predstavlja gospodarske dosežke slovenske narodne skupnosti kot poskus kaljenja sožitja med tu živečima narodom, ne upoštevajo razmer, v katerih so bili Slovenci v Italiji še v začetku sedemdesetih let. V tem obdobju so bili z družbeno-gospodarskega vidika nedvomno zapostavljena skupnost. To potrjujejo številne primerjalne analize, med drugimi tudi tiste, ki so bile predstavljene leta 1974 na mednarodni konferenci o manjšinah⁷, ki jo je bila priredila tržaška pokrajina in ki slonijo na podatkih popisa prebivalstva iz leta 1971. Tedaj se je izkazalo, da je naša narodna skupnost zelo slabo zastopana v sektorjih in na položajih, ki zagotavljajo višji družbeni status. Temu je botrovalo tako izseljevanje kvalificiranih in izučenihih kadrov v industrijsko razvitejše kraje kakor tudi enosmerna etnična mobilnost. Konkretno je to pomenilo opuščanje vezi s slovensko narodno skupino in prehanje v italijansko. Razloge za to gre iskati v tem, da je bilo socialno napredovanje znotraj slovenske narodne skupnosti ali nemogoče ali pa skrajno omejeno. Poleg tega pa so bili premiki po družbeni lestvici za Slovence, ki so se uveljavljali v italijanske okolju, zelo pogosto izvedljivi le na rovaš narodne odtujitve. V sedemdesetih in nato v osemdesetih letih se je položaj postopoma izboljšal. Zlasti mlajšim so bile prikrajsane dileme, s katerimi so se soočale prejšnje generacije, ko je bilo potrebno za ceno socialnega napredovanja ali zapustiti rodne kraje ali pa se celo odpovedati etnični pripadnosti.

⁶ Gre za princip, ki je v Italiji v veljavi v Avtonomni pokrajini Bocen (Južna Tirolska). O odnosu manjšine - javne oz. zasebne dobrine glej npr.: Petrosino, D. (1994) Minoranze e cittadinanza nazionale. V I. Štrukelj & E. Sussi (eds.), Narodne manjšine danes in jutri. Trst: Slori. 5-18.

⁷ AA.VV. (1979) Conferenza Internazionale sulle Minoranze, 10-14 luglio 1974, Vol. 1-3. Trieste: Provincia di Trieste. Glej tudi: AA.VV. (1978) Atti del simposio sui problemi socioeconomici ed ambientali degli Sloveni in Italia, Vol. 1-2. Trieste: EST.

Slovenci v Italiji niso svojega socialnega statusa izboljšali na račun nikogar. Zaposlovali so se zlasti v zasebnem sektorju, predvsem v tistih dejavnostih, kjer so lahko uveljavljali svoje konkurenčne prednosti (bančništvo, zunanja trgovina in sploh dejavnosti, ki so povezane z mednarodnim prometom). Ob tem so ohranjali, kolikor je bilo pač mogoče, svojo prisotnost v ostalih tradicionalnih dejavnostih, kjer so Slovenci običajno nastopali kot samostojni gospodarstveniki, kot je primer obrtništva, trgovine na drobno, gostinstva in kmetijstva. V tem smislu so zdrava in vitalna skupnost, ki išče pomoči pri državi le za svoje kulturne dejavnosti in ustanove, gospodarske pobude pa prepušča presoji tržišča.

Gospodarska učvrstitev manjšine⁸ ni potekala torej na osnovi redistribucije obstoječih resursov. Šlo je za novo ustvarjeno vrednost⁹ v okviru Furlanije-Juljske krajine in sosednjih regij. V tem smislu so Slovenci v Italiji v teh zadnjih dvajsetih letih po svojih močeh - ki so, če upoštevamo, da so manjšinska skupnost, omejene - prispevali k blaginji celotne deželne skupnosti in k ovrednotenju strateške funkcije ozemlja, na katerem živijo, v duhu medsebojnega spoštovanja in odprti za sodelovanje tako s sodržavljanji italijanskega jezika kot s sosedi.

Res je, da so v nekaterih sektorjih naglo rasli. Šlo je predvsem za gospodarske dejavnosti, v katerih jim dolgo ni bilo dano, da bi samostojno prispevali svojega znanja in uveljavljali konkurenčne prednosti, ki so največkrat utemeljene na poznavanju jezikov in na kulturnem sorodstvu z narodi, ki živijo v neposredni sosesčini.

Ko so bile ovire - pretežno administrativne narave, ki so tak razvoj onemogočale ali pa zadrževale - odstranjene, je bil mogoč najprej postopen, v zadnjih letih pa pospešen razvoj zlasti bančnega sektorja¹⁰ in zunanjetrgovinske dejavnosti. Ne drži, da so bili Slovenci v trgovinskih odnosih s sosedi privilegirani ali da so celo uživali neke vrste preferencialno os. Ne gre namreč pozabiti, kaj se je na tem obmejnem območju dogajalo po sklenitvi osimskih sporazumov. Takrat so se v Trstu še gojile iluzije o preferencialnih oseh Sever-Jug, kar naj bi še v osemdesetih letih pomenilo predvsem naslonitev na sodelovanje z Bavarsko in Avstrijo (v resnici pa se je največkrat celo deklarativno računalo predvsem na pomoč iz Rima). Prav tedaj so Slovenci kot posamezniki in kot skupnost še verjeli v sodelovanja z vzhodno sosedo v osimskem duhu in s tem dosledno tudi vsak dan delali.

Gre namreč za to, da so Slovenci v Italiji osvojili duh sodelovanja in dejansko zapolnili prostor, ki je ostal izpraznjen in neizkoriščen po znanih političnih dogodkih in

⁸ Cupin, D. (1982) Vprašanje materialne podlage manjšine v funkciji narodnostnega razvoja. Razprave in gradivo (15), 85-89.

⁹ Predmet redistribucije je zlasti enkratna, neponovljiva dobrina - ozemlje. Vendar v tem primeru so prerezporeditve na škodo manjšine.

¹⁰ Najbolj viden indikator uspešnega vključevanja Slovencev v gospodarstvo dežele Furlanije-Juljske krajine je razvoj šestih denarnih zavodov, ki delujejo v interesu ne le slovenske ampak širše obmejne skupnosti. Če poblizje pogledamo razvoj treh bančnih zavodov na Tržaškem, lahko vidimo, da v začetku sedemdesetih let ni bil zaupan tem zavodom niti odstotek vseh bančnih vlog pokrajine. Bistveno boljši je bil položaj petnajst let kasneje, ko je bilo v teh zavodih že 9% vseh vlog. Vendar je do najhitreje rasti prišlo v letih 1988-1992: v samo petih letih se je delež malo da ne podvojil, povzpel se je namreč na skoraj 17% vlog celotne pokrajine. Podobno sliko kaže razvoj goriških slovenskih denarnih zavodov, kar potrjuje podmeno, da ne gre za neko tržaško posebnost, pač pa za uspešno opravljanje vloge posredovanja na izrazito tranzitnem obmejnem območju. Tri goriške banke so prav tako v borih petih letih prešle od 9 odstotnega na 16 odstotni delež vlog celotne pokrajine. Če se omejimo na obmejno območje goriške pokrajine, je njihov delež pravzaprav še večji (približno 20% vseh vlog).

vsesplošnem revoltu mesta, ki je sledil Osimu. Gospodarske strukture, ki so bile v službi sodelovanja sosednjih gospodarstev in so iz tega tudi črpale energij za polet, torej niso nikoli imele namena biti rezervat za slovenska delovna mesta. Bile so predvsem v službi mednarodnega povezovanja in uveljavljanja tranzitnega in strateškega pomena tega prostora, v pomoč procesu internacionalizacije malih in srednjih industrij, ki prodirajo skozi ta prostor na Vzhod. V njih so se uveljavljali ljudje, ki so v to poslanstvo verjeli in so ga bili sposobni uresničevati z vsakdanjim delom in trudom.

Če so v njih zaposleni pretežno ali ponekod morda celo izključno pripadniki slovenske narodne skupnosti, gre razloge - kot rečeno - iskati ne v prejudicialnem zapiranjju ampak drugje, najprej v zgodovinskih danostih in izhodiščni zastopavljenosti, v kateri se je bila znašla slovenska narodna skupnost, nato pa vse do nedavna, ko so se vendarle razmere spremenile, tudi v pomanjkanju iniciative drugih subjektov na tem področju. Dokler je to obmejno območje delovalo kot zaprt sistem v odnosu do vzhodnih sosed, toliko časa so Slovenci v Italiji imeli pristo lovišče v trgovinskih in drugih odnosih s temi državami.

V trenutku, ko se je začelo postopno odpiranje, ko so nastopi italijanskih podjetij na sosednjih tržiščih vse pogostejši, ko postaja tudi v italijanskem okolju znanje slovenskega in drugih slovanskih jezikov cenjena dobrina, bo najbrž tudi videz ali bolje rečeno prevara, da so nekatera delovna mesta rezervirana le Slovincem, postopoma spuhтела.

Positivno je, da na italijanskem obmejnem območju krajevne uprave ne kažejo zadržkov nad vključevanjem Slovenije v EZ, večinoma se torej zavedajo pomena integriranja obmejnega prostora. Povsem naravno je, da se tega zaveda tudi slovenska narodna skupnost, saj ji proces integracije omogoča boljšo povezanost z glavnino narodovega telesa, kar je za skupnost, ki želi ohraniti narodne konotacije, neobhodno potrebno. V tem smislu je predvsem vprašanje Slovenije kot male nacije ali se želi vključiti v skupnost, kjer ta trenutek morebiti prevladujejo interesi večjih. Z vidika manjšine, je vsako zblíževanje z matico ne le koristno ampak celo odrešujoče.

Čezmejno sodelovanje so torej Slovenci v Italiji vedno jemali kot osnovno sestavino in predpogoj družbenega in gospodarskega razvoja. Tudi tedaj, ko ni bilo to sodelovanje še upoštevano kot prioriteto za razvoj obmejnih predelov dežele Furlanije-Juljske krajine.

Ko govorimo o čezmejnem sodelovanju med Italijo in Slovenijo, moramo seveda upoštevati različno tipologijo obmejnega pasu. Če gre na Tržaškem in Goriškem za odprto območje z izrazito tranzitno funkcijo, je območje videmske pokrajine že po naravni konfiguraciji zaprto, hribovito in težje prehodno. Zaradi tega so tako na eni kot na drugi strani meje, torej tudi na Tolminskem, prisotni negativni družbeni trendi, kot so depopulacija, gospodarska zaostalost in obubožanje družbene imovine. Taka območja zato zaslužijo posebno pozornost oblasti obeh držav. V ta namen je danes mogoče izkoristiti pomoč iz evropskih skladov, ki so na voljo čezmejnemu sodelovanju, za pobude in naložbe, ki so v korist povezovanja gospodarstev in ljudi, ki živijo na teh težje prehodnih odsekih državne meje. Že podpisani dogovor med Republiko Slovenijo in EZ sporazumno z Deželo Furlanijo-Juljsko krajino, ki zadeva PHARE Crossborder Cooperation Program, dejansko že gre v to smer. Podobno vlogo lahko na italijanski strani odigra evropski program INTERREG II.

Slovenska narodna skupnost se vključuje v čezmejno sodelovanje še na številne druge načine. Omeniti gre zlasti njen prispevek k odpiranju informacijskega prostora, ki

ga opravlja v splošnem z mediji, kakor tudi bolj specifično na ekonomskem področju za italijanske podjetnike, ki potrebujejo poslovne informacije o sosednjih gospodarstvih. Načrtovane so tudi bodoče pobude na področju formiranja za podjetnike in osebe podjetij iz Slovenije, za kar sta dali pobudo Slovensko deželno gospodarsko združenje (SDGZ) iz Furlanije-Julijske krajine in Gospodarska zbornica Slovenije. Izvajalec teh tečajev tržaški Slovenski deželni zavod za poklicno izobraževanje ima seveda namen poseči še na druge možne načine, samostojno ali pa skupno z drugimi sorodnimi zavodi iz dežele in Italije, v področje formiranja za potrebe obmejnega prostora.

Slovenska kulturno-gospodarska zveza (SKGZ) je v desetletjih aktivnega spremljanja obmejne politike izdelala več predlogov za pospešitev gospodarskega sodelovanja ob meji. Zadnji po vrsti vsebuje predlog vzpostavitve območja svobodne menjave in sodelovanja v obmejnem pasu, v duhu in po črki Sporazuma o sodelovanju med EZ in Slovenijo iz leta 1993. V duhu osimskega sporazuma in v smislu zamisli o integriranem pristaniškem sistemu je SKGZ stalno podpirala zamisel o tvornem sodelovanju med pristanišči, saj bi le z združenimi močmi lahko kljubovali konkurenci severnomorskih luk. Od nekdanje slovenske narodne skupnosti tudi zaveda pomena sodelovanje v gradnji infrastrukturnih objektov, še zlasti prometnic, ki bodo slovensko avtocesto os priložili na italijansko tako v Gorici kot v Trstu, s čimer bodo zagotovljene hitre povezave tako z Ljubljano kot tudi dlje z Madžarsko; ob tem ne gre prezreti pomena hitrih železniških povezav. Vendar pa imajo zastoji, do katerih prihaja v prometnih tokovih, pogosto tudi drugačen, često celo zelo banalen vzrok. Zunanjetrgovinski operaterji, špediterji in prevozniki, ki delujejo v okviru SDGZ, stalno opozarjajo na potrebo po olajšanju carinskih in administrativnih postopkov in kontrole na meji. S tem v zvezi obstaja sugestija, da bi se režim uredil in poenostavil po zgledu švicarsko-italijanske meje v Chiassu¹¹.

Paradoksalno je, da so danes - ko se prostor, ki je bil dolga leta zaprt pomembnejšim oblikam povezovanja, odpira zavedajoč se pomena novih odnosov s svojim neposrednim zaledjem, obenem pa kaže pripravljenost, da te odnose razvija na enakopravni ravni - pomembne institucije slovenske narodne skupnosti, ki so veliko prispevale za boljše povezanost obmejnega prostora, pod hudim udarom. Gre dejansko za ogrožanje manjšine, ki poteka prav v trenutku, ko se obmejni prostor čedalje bolj odločno odpira sodelovanju in povezovanju s svojim gospodarskim, za manjšino tudi narodnim zaledjem. Najbolj neverjetno pa je, da se je v trenutku, ko so pogovori med državama zašli na slepi tir, manjšina znašla med rimskim kladivom in nakovalom, ki se sicer ne ve čigavo je, vendar je več kot očitno, kako ga nekateri nastavljajo kar iz slovenske strani. Tako je manjšina danes v stanju velike negotovosti ob preteči perspektivi prisilne demobilizacije znatnega dela svojega družbenega, gospodarskega, kulturnega in tudi človeškega potenciala, skratka v položaju, ki v nekaterih aspektih spominja na stanje, v katerem je bila manjšina v petdesetih letih pred podpisom londonske spomenice o soglasju.

¹¹ Ratti, R. (1971) I traffici internazionali di transito e la regione di Chiasso. Fribourg: Éditions universitaires Fribourg.

Summary

Overborder economic cooperation and integration along the Italian-Slovene border - Italian Slovenes' experience

Author analyzes the situation of the Slovene national community in the '70s and '80s, along with the current position, through the prism of the understanding of the state borders phenomenon in economic science. With this purpose in mind, he first determines the character of the state border and interethnic relations in the ethnically mixed territory along the Italian-Slovene border throughout different historic periods.

Not long ago the then Italian-Yugoslav border functioned as the dividing line of two different systems. It separated two areas, peripheral within the two states; apart from that, the Italian side of the border region was also marginal in the economic sense. The border we live along is gradually changing its character: no longer functioning as a typically half-permeable border, it implies all the characteristics of a cross-roads. The new independent state of Slovenia, recently showing signs of quick economic revival and progress, will do away with differences in the development level.

Concerning interethnic relations in the ethnically mixed territory of Friuli-Venezia Giulia, the fact is that Slovene national community, over the past 20 years, has managed to form a basis, enabling the young generations to be part of integration processes of the border territory. They are thereby able to benefit from the specificity and comparative advantages of the language group they pertain to.

OKVIRNI PREGLED POTEKA, VZROKOV IN POMENA IZSELJEVANJA SLOVENCEV NA HRVAŠKO*

Vera Kržišnik-Bukić

Kar dve tretjini Slovencev s področja bivše Jugoslavije, a izven Slovenije, je živelo in živi v Republiki Hrvaški. V 19. stoletju je bilo število Slovencev na Hrvaškem relativno še večje, saj jih v kasnejših drugih jugoslovanskih deželah tedaj skoraj sploh ni bilo, le po habsburški okupaciji Bosne in Hercegovine so se začeli v nekaj stotih naseljevati tudi tja.

Slovenci na Hrvaškem postajajo praktično narodna manjšina po razpadu Jugoslavije oziroma državnem osamosvajanju Slovenije in Hrvaške, tako da se je z raziskovanjem preteklosti in sedanosti hrvaških Slovencev pravzaprav šele začelo in bo potrebno na sistematične in celostne raziskovalne rezultate o tej temi še počakati. Zato pričujoči prispevek govori le o okvirnem poteku, vzrokih, stanju in pomenu tega izseljevanja. Uvodno bi le še dodala, da Slovence, ki so živeli in živijo na Hrvaškem, ne gre obravnavati le kot izseljence, temveč tudi kot avtohtoni etnični element. Gre za določeno, npr. po popisu iz leta 1991, resda absolutno in relativno malo število predvsem ruralnih prebivalcev v obmejnih občinah s Slovenijo.¹ Gre pa tudi za tiste po poreklu slovenske meščane in meščanke, ki kot Zagrebčani in Zagrebčanke ali Rečani in Rečanke, Karlovčanke in Karlovčani, že tri ali več generacij tam živijo in se, čeprav v glavnem s Hrvati in Hrvatnicami zakonsko in sorodstveno vezani, čutijo za domače prebivalstvo, a vendar (tudi) s slovenstvom prežeto. Avtohtono slovensko prebivalstvo na Hrvaškem in razmerje med avtohtonim in alohtonim slovenskim etničnim elementom v sosednji deželi v preteklosti in sedanosti so seveda vprašanja, ki jih tu le omenjam.

Na Hrvaško so se Slovenci v manjšem številu začeli priseljevati že pred nekaj stoletji. Za vsa obdobja do danes velja, do so jih mikala predvsem večja mesta, še zlasti Zagreb in Reka.

Kranjski trgovci so v 15. stoletju dovažali na Reko železo, živino, kože, les, med njimi pa so nekateri iz Ljubljane, Škofje Loke, Kranja, Celja na Reki tedaj ostajali tudi živeti. To dejstvo dokazujejo imena ali vzdevki trgovcev, ki so se ohranili v uradnih spisih mesta iz prve polovice 15. stoletja, kot na primer: »Georgius trdo železo« iz Ljubljane, »Petru kruto železo« iz Škofja Loke, »Marija železnikova«.² Za svojega so-meščana so Rečani šteli in štejejo tudi slavnega slovenskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja, ki je v drugi polovici 17. stoletja »daljši čas« živel na Reki.³ Da so posta-

* Avtorica je pričujoči prispevek predstavila na Drugem mednarodnem znanstvenem srečanju raziskovalcev izseljenstva na Opčinah pri Trstu 8.10.1993

¹ Seštevek narodnostno izjavljenih Slovencev po popisu 1991 v 17-ih obmejnih občinah, vštevši Zagreb in Reko, daje število 14.580, kar je približno dve tretjini vseh Slovencev na Hrvaškem, ki jih je 22.376 ali 0,47 % nacionalno opredeljenega prebivalstva Hrvaške. Prim. Popis stanovništva 1991. Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljinama, Republički zavod za statistiku, Dokumentacija 881, Zagreb 1992, str. 14.

² F. Hauptman, Rijeka, Rijeka 1951, str. 34.

³ Prim. brošuro »Bazovica«, Reka 1977, str. 12.

jali sčasoma na Reki etnična konstanta, dokazuje že staro in v zgodovinskem spominu še prisotno poimenovanje Reke kot slovenskega mesta. Poleg trgovcev in gospodars-tvenikov je na Reki (tudi) že v 19. stoletju nekaj časa živelo več zelo znanih slovenskih intelektualcev, med katerimi npr. književniki Matija Čop in Janez Trdina, ki je bil nekaj časa profesor tudi v Varaždinu, podobno kot Matija Valjavec, ki je služboval tudi na zagrebški gimnaziji.

Posebno pomembno mesto med reškimi Slovenci si je v 19. stoletju pridobil podjetnik, mecen in politik Josip Gorup, v čigar hišo se je v 20. stoletju vselil slovenski kulturni dom, ki z imenom »Bazovica« uspešno deluje tudi danes.⁴ Še po popisu leta 1910 so našteli na Reki čez 3.000 Slovencev, približno toliko tudi leta 1948 in danes, največ, 4.748, pa jih je bilo po popisu leta 1953, čeprav bi bilo po spominih sodobnikov sklepati o precej večjem številu, saj je npr. samo v ladjedelnici tedaj dobilo delo okoli 1.000 Slovencev.⁵ O razmeroma močni in pomembni zastopanosti Slovencev na Reki neposredno po drugi svetovni vojni nedvomno priča tudi podatek, da je tu dve leti delovala štiri-razredna slovenska osnovna šola s tremi učiteljicami ob vodstvu neutrudne Zore Avsec, sicer tudi dolgoletne predsednice društva »Bazovica«.⁶

Največ Slovencev je bilo vedno v Zagrebu. Še posebej za Zagreb se je govorilo, da jih je v resnici veliko več kot jih je bilo našteto ob tem ali onem popisu. Med vojnima je npr. Krleža govoril o Zagrebu kot o tretjem ali četrtem največjem slovenskem mestu, še pred nekaj leti se je trdilo, da je v Zagrebu 80.000 Slovencev. Uradne številke so bile vedno znatno manjše. Po popisih med 1880 in 1910 je to število nihalo med okrog 4.000 do 7.000, po prvi svetovni vojni pa med blizu 9.000 (leta 1921) in preko 17.000 (leta 1931). Bistvena značilnost druge polovice 20. stoletja pa je, da število Slovencev v Zagrebu iz leta v leto močno upada. Po zadnjem popisu jih je le še 7.186.⁷ To je samo malo več kot pred 100 leti, ko so jih, po kriteriju materinega jezika našteli blizu 6.000, a je tedaj pomenilo čez 15 % zagrebškega prebivalstva, danes pa niti 1 %. Zanimiv je tudi podatek, da se je doseljevalo veliko več žensk kot moških (najnovejša statistika kaže, da znatno prevladujejo v Zagrebu Slovenke nad Slovenci tudi ob koncu 20. stoletja). O tem pa, da že v 19. stoletju Slovenci niso odhajali v Zagreb samo s trebuhom za kruhom, temveč zelo številni tudi zaradi šolanja, priča podatek o okoli 250 slovenskih fantov, ki so skozi štiri desetletja druge polovice prejšnjega stoletja obiskovali tam trgovsko šolo.⁸ Seveda so bili Slovenci v 19. stoletju v Zagrebu tudi učitelji. Za obdobje 1874 do 1932 je samo srednješolskih in visokošolskih slovenskih učiteljev E. Lilek navedel preko 30.⁹ Šolanje v Zagrebu je postalo v 20. stoletju še močnejši motiv za prihajanje Slovencev v največje hrvaško mesto, še posebej na študij, ki ni bil dosegljiv v Ljubljani. Čeprav so

⁴ Ob 30.letnici društva je o njegovih aktivnostih izšla brošura »Bazovica«, Reka 1977, z uvodnim prispevkom »O Reki in Slovencih v minulih dobah« dr. Antona Slodnjaka, str. 4-9.

⁵ Spominska pripoved Vinka Žiberta avtorici, Reka dne 6.3.1992. O gibanju popisnega števila Slovencev na Reki med l. 1880 in 1991 prim. V. Kržišnik-Bukić, »O Slovencih na območju Jugoslavije izven Slovenije po popisih prebivalstva 1921-1991«, Razprave in gradivo 26/27, Inštitut za narodnostna vprašanja Ljubljana 1992, str. 172-199. Tudi druge statistične podatke o Slovencih na Hrvaškem je v navedenem obdobju najti v tem tekstu.

⁶ Že omenjeno pričevanje V. Žiberta, kasnejšega predsednika slovenskega kulturnega društva »Bazovica«, avtorici.

⁷ Prim. V. Kržišnik-Bukić, isto.

⁸ Prim. A. Szabo, Regionalno porijeklo i socijalna struktura stanovništva grada Zagreba između 1880-1910 g., Radovi Instituta za hrvatsku povijest, Vol. 17, Zgreb 1984, str. 1101-109.

⁹ E. Lilek, Slovenci v tujini službujoči šolniki, v samozaložbi, Celje 1935, str. 18-25.

se večinoma vračali, pa so mnogi ostali tudi po študiju. Zaposlovali so se, se poročali, že v drugi generaciji v veliki meri tudi asimilirali. Tisti Slovenci, ki pa se niso bili pripravljeno odreči svoji narodni identiteti, pa so že 1927 leta ustanovili svoje kulturno društvo, ki z določenimi oscilacijami in notranjimi previranjmi ter časovnimi presledki deluje do današnjega dne in je z vrsto svojih dejavnosti in bogato knjižnico odigralo zelo pomembno vlogo pri ohranjanju slovenstva v Zagrebu. Kot eno društvo se pravzaprav javlja po drugi svetovni vojni (z imenom »Slovenski dom«, občasno tudi »Slomškovo kulturno-prosvetno društvo Slovenski dom«), a sta v času med dvema vojnama obstajali dejansko dve zelo agilni društvi: Slomškovo kulturno-prosvetno društvo (katoliško usmerjeno, od leta 1927) in Narodna knjižnica in čitalnica (popularno Nakič, ki se kot krog predvsem liberalno usmerjenih intelektualcev javlja konec leta 1929). Sicer pa se kot prvo slovensko kulturno društvo v Zagrebu lahko verjetno šteje akademsko društvo »Triglav«, ki se kot zbirališče slovenskih zagrebških študentov ustanovi kmalu po prvi svetovni vojni.¹⁰

Predolg bi bil spisek če bi hoteli tukaj samo navajati imena uspešnih in pomembnih zagrebških Slovencev v 20. stoletju. Tudi ker še ni ovrednoteno njihovo celotno delo, prispevek in prisotnost v Zagrebu, je bolje za sedaj - dokler pač še ni napisana monografija o društvenem življenju zagrebških Slovencev - izogniti se takemu navajanju. Je pa dejstvo, da so bili mnogi zelo vidni gospodarstveniki in trgovci, znanstveniki, univerzitetni učitelji, umetniki, športniki, itd. Zanimivo je, da so bili med njimi tudi številni gostilničarji, ki so v danih okoliščinah, posebej med obema svetovnima vojnama, tudi znatno prispevali k ohranjanju slovenskega duha v Zagrebu.¹¹

Verjetno je bil Karlovac v preteklosti za Slovence po pomenu tretje mesto na Hrvaškem. Za samo Hrvaško pa je bil pomen Slovencev, ko govorimo o Karlovcu, še večji, saj so bili praktično njegovi glavni graditelji. Ko je namreč nadvojvoda Karl, po katerem mesto nosi ime, leta 1579 ukazal graditi novo trdnjavo v Vojni krajini, je od samega začetka mesto gradilo okoli 800 Kranjcev in okoli 400 Štajercev in Korošcev, kot je poročal še Valvasor v svoji »Slavi Vojvodine Kranjske«. Sicer pa so zatem slovenski obrtniki, trgovci in uradniki prihajali v Karlovac tudi s svojimi družinami. Vzcvetelo je mesto in trdnjava z močnim slovenskim etničnim elementom, ki se je znatno selil iz Novega mesta, s čimer je le-to zato tedaj izgubljalo na veljavi.¹² Zgodovina življenja Slovencev v Karlovcu je dolga in bogata, o želji po ohranjanju slovenske narodne zavesti pa priča dejstvo, da so se prav v Karlovcu Slovenci na Hrvaškem v svojem društvu organizirali najprej že v začetku 20. stoletja. Kulturno društvo »Triglav« pa obstaja še danes, čeprav se je število Slovencev močno zmanjšalo, sorazmerno močnejše in hitreje kot v drugih hrvaških mestih. Še leta 1961 jih je bilo 933, pred dvema letoma pa le še 367.¹³

Hrvaška Istra je tista regija sosednje države, kamor so se v preteklosti Slovenci sorazmerno največ in najbolj zgodaj (še v zgodnjem srednjem veku) naseljevali. Izpostaviti kaže predvsem občine Opatija, Pulj, Labin in Buje. V Opatiji in okolici jih je bilo v 20.

¹⁰ Prim. npr. Zapisniki občnih zborov od 16.II.1930 do 22.I.1939, Arhivsko gradivo ohranjeno v prostorih društva na Masarykovi 13. Prim. npr. tudi Zagrebški tednik, I.1933, 1934.

¹¹ Prim. V. Kržišnik-Bukić, »Slovenski gostinci in pomen slovenskih gostiln v Zagrebu v 30. letih 20. stoletja«, Razprave in gradivo, št. 28, INV, Ljubljana 1993, str. 136-142.

¹² Slovenski dom Triglav, brošura, Karlovac 1960, str. 5.

¹³ Prim. statistične popise prebivalcev za l. 1961 in l. 1991, V. Kržišnik-Bukić, O Slovincih..., isto.

stoletju vedno 1.000 ali več, njihovo število se sicer počasi zmanjšuje, ne pada pa strmo. Za razliko od rudarskega Labina, kjer jih je bilo sredi stoletja blizu 900, zdaj pa jih le še kakih 250. Buje so zanimive iz več zornih kotov. Prvič, tu se število Slovencev v drugi polovici 20. stoletja stalno povečuje, drugič, pretežni delež slovenskega etničnega elementa je za razliko od večine ostalih hrvaških občin ruralno prebivalstvo in, tretjič, kar je s tem povezano, šele konkretna raziskava bi lahko odgovorila na vprašanje, v kolikšni meri gre za slovenske doseljence, v kolikšni meri pa so Slovenci v občini Buje avtohtono prebivalstvo. Pulj spada med samo štiri hrvaška mesta, kjer živi čez 1.000 Slovencev, saj je poleg Zagreba, Reke in Pulja danes nekaj več kot 1.000 Slovencev le še v Splitu.

Istra pa ni za slovensko-narodnostne raziskave zanimiva samo z etno-demografskega zornega kota, temveč tudi z zgodovinsko-političnega. Namreč v Istri - skozi stoletja primarno etnično razdeljeni med manjši (sevni) slovenski del ter večji hrvaški, delno pomešani s slovenskimi etničnimi otočki, ob seveda italijansko govorečem mestnem prebivalstvu - so Slovenci in Hrvati tradicionalni zavezniki v odporu do benečanskih oz. italijanskih gospodarjev, ki skušajo Slovane (Hrvate in Slovence) asimilirati in si jih v vsem podrediti. V tej dolgotrajni borbi gre, poleg številnih zavednih Hrvatov in Slovencev, ki so se medsebojno politično organizirali, pomembna vloga slovenski duhovščini. Spet je morda v kratkem prikazu bolje izogniti se omenjanju imen, je pa karakteristična leta 1973 zapisana sledeča misel hrvaškega duhovnika: »Zgodovina hrvatskih istrskih župnij bi morala z zlatimi črkami zapisati vse dobro, ki so ga za naš trpeči narod naredili slovenski duhovniki v zadnjih 100 letih.«¹⁴

Toda slovenski duhovniki imajo še posebne zasluge za ohranjanje tudi in seveda predvsem slovenstva na Hrvaškem. V tem pogledu je verjetno najpomembnejša njihova organizirana skrb za Slovence in Slovenke v Zagrebu, zlasti med obema vojnoma.¹⁵

Čeprav se število Slovencev na Hrvaškem nasploh konstantno zmanjšuje pa je zanimivo, da se v zadnjih desetletjih v Kvarnerju in ponekod v Istri celo povečuje. Ta pojav je pripisovati tudi težnjam že starejših Slovencev, da se selijo v klimatsko ugodnejše kraje. Državno osamosvajanje Slovenije in Hrvaške z vsemi spremljajočimi administrativno-statusnimi, materialnimi in drugimi omejevanji pa ne more imeti ugodnih vplivov na nadaljevanje takega že izkazanega trenda.

Manj je znano izseljevanje Slovencev v druge hrvaške obmorske kraje, res pa je, da ga je bilo manj in da je bilo bolj individualno. Za delom so tudi v Dalmacijo odhajali predvsem v večja mesta kot Zadar, Šibenik in posebej Split, kjer jih je po zadnjem popisu čez 1.000 in so ustanovili po osamosvojitvi obeh držav kulturno društvo »Triglav«, ki je razmeroma zelo dobro in sodobno organizirano.¹⁶

¹⁴ Leopold Jurca, *Moja leta v Istri pod fašizmom*, Spomini, Ljubljana 1978, str. 15

¹⁵ Prim. npr. Janez Hladnik, *Od »Triglava do Andov«*, Spomini, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1978, str. 126-129.

¹⁶ Pričevanje Boštjana Kordiša, predsednika slovenskega društva »Triglav«, dne 13.1.1993, avtorici. Ustanavljanje, delovanje in pomen slovenskih društev na Hrvaškem (vsaj 10 društev oz. njihovih podružnic) v preteklosti in sedanjosti, ki so bila vedno predvsem kulturno-prosvetno profilirana, delno pa tudi narodnostno-interesno (npr. v Zagrebu) ali pa npr. športno, predstavljajo seveda posebno pomemben vidik v sklopu slovenske izseljenske populacije in se zato prek projektna naloge o Slovencih na Hrvaškem ustrežno pozorno proučujejo; gre tudi v tem pogledu za pionirsko raziskovanje, saj nobeno od slovenskih društev na Hrvaškem še ni bilo sistematično znanstveno-raziskovalno obdelano.

Sta pa slovensko društvo in čitalnica v Splitu obstajala tudi pred drugo svetovno vojno, ko je, po spominih, živelo tam okrog 2.000 Slovencev, ki so si, med drugim, prek Ciril-Metodove vzajemne zavarovalnice organizirano medsebojno denarno pomagali. Tudi v Splitu in Dalmaciji so bili Slovenci pomembni kulturniki in profesorji. Toda npr. E. Lilek v svoji knjigi o slovenskih šolnikih ne omenja v Splitu niti enega slovenskega profesorja, niti znanega Lovra Mahničiča še iz prejšnjega stoletja, ki je sicer poučeval jezike tudi na Reki, a kot profesor v Splitu umrl. So pa slovenske umetnike in književnike v Splitu, v Dalmaciji in sploh na Hrvaškem podrobneje obdelovali hrvaški slovenisti, eden med njimi je napisal kar okrog 20 študij o teh Slovencih.¹⁷

Zanimivo bi bilo natančneje ugotoviti, kje ob današnji hrvaški obali se je kak Slovenec najprej naselil. Je bila to zagotovo Reka? Ali pa morda Dubrovnik, v katerem so, po raziskavah I. Vojeta v dubrovniškem arhivu, že v 15. stoletju živeli trije ljubljanski trgovci?¹⁸

Absolutno in relativno, čeprav malo, povečevanje Slovencev na Hrvaškem je ob zadnjem popisu l. 1991 opaziti tudi v Međimurju. To področje je iz slovenskega zornega kota v obdobju druge svetovne vojne predstavljalo tisti mejni prostor, kjer so v nekaterih vaseh, ki so tedaj pripadle Narodni republiki Hrvaški, Slovenci gotovo tudi avtohtoni etnični element.¹⁹ Sicer so pa skozi stoletja znani tesni gospodarski in kulturni stiki med Štajersko in Međimurjem, kjer sta Varaždin in Čakovec kot največji mesti, s tudi največ Slovencev, igrali seveda glavno vlogo. V knjigi »Bachovi huzarji in Iliri« Trdina, ki je bil profesor tudi v Varaždinu, priča, da je bila ena tretjina tamkajšnjih gimnazijalcev Štajercev, drugi pa so bili »bežjaki« oz. kajkavci, katerih pogovorni jezik je bil polj podoben slovenskemu kot tedanjemu hrvaškemu jeziku. Ti opisi ne presenečajo. Ne samo zaradi teritorialne bližine slovenskih krajev, temveč tudi ne zaradi dejstva, da je v drugi polovici 19. in do 30-ih let 20. stoletja na varaždinski Državni veliki gimnaziji poučevalo kar kakih 25 slovenskih profesorjev, od katerih so bili vsaj trije direktorji (kar so bili sicer tudi še v nekaterih drugih hrvaških mestih). Vsekakor gre tukaj omeniti prvega ravnatelja varaždinske gimnazije, iz leta 1773, Slovenca dr. Antona Rajšpa, bivšega jezuita, ki je vodil to šolo 13 let, vse do svoje smrti.²⁰

V različna obmejna področja s Hrvaško od Gorskega kotarja do Zagorja so se Slovenci precej doseljevali posebej od 70. let 19. stoletja naprej in še posebej iz bližnjih slovenskih krajev. Tako so na primer tedaj prišli nekateri viniški učitelji v vasi Duge

¹⁷ To je prof. Š. Jurišić iz Splita, o čemer je, in o splitskih in dalmatinskih Slovencih sploh, na terenu zbiral podatke Danko Plevnik, hrvaški publicist delno slovenskega porekla. Plevnik je o hrvaških Slovencih objavil vrsto zanimivih člankov v slovenskih in hrvaških časopisih v drugi polovici 80-ih in v začetku 90-ih let, ko je njegov feljton izhajal tudi v Delu. Na razpolago mi je bil Plevnikov rokopisni tekst, ki mu se zanj tudi tukaj zahvaljujem. Za razliko od Plevnikovega raziskovalno-dokumentarnega in tematsko zelo širokega pristopa, sta N. Mihačević (1993) in v V. Lukić (1994) o Slovencih na Hrvaškem prek podlistkov v Delu pisala ali izrazito spolitizirano (prvi) ali pa izrazito segmentarno (drugi).

¹⁸ Prim. I. Vojte, Ljubljanci v srednjeveškem Dubrovniku, Kronika, 3. l. 28, Ljubljana 1980, str. 171-175.

¹⁹ Sicer pa je etnična meja med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško relativno stabilna že skozi dolga stoletja. B. Grafenauer mejo med Slovenijo in Hrvaško opredeljuje kot »najstarejšo in najvišjo mejo v Jugoslaviji«, pri čemer s pojmom starosti označuje njeno zgodovinsko dozorelost, s pojmom »višina« pa njeno ustaljenost kot državne ali deželne meje. Prim. B. Grafenauer, Jugoslovanske medrepubliške in zunanje meje: »administrativne« ali zgodovinske zrasle?, Glasnik Slovenske matice, št. 1-2, Ljubljana 1991, str. 4-6.

²⁰ Prim. E. Lilek, isto, str. 8. Lilek navaja slovenske profesorje na Hrvaškem še v Karlovcu, Rakovcu, Senju, Otočcu, Gospiću, Bjelovarju, Požegi, Zemunu, Mitrovici, Vinkovcih, Sremskih Karlovcih, Osijeku, Slavon-skem brodu in Pakracu, str. 29-36.

Rese, nakar se je od leta 1885, ko je tam odprta prva predilnica na Balkanu, začelo organizirano priseljevati tudi iz drugih slovenskih krajev. Prvi tak val je trajal do prve svetovne vojne, drugi pa se je ujema z nastopom fašizma na Primorskem, ko se je, kot je znano, več deset tisoč Slovencev razselilo širom po Jugoslaviji, še posebej pa v večja hrvaška mesta. O teh slovenskih priseljencih na območju Duge Rese, ki so prihajali iz Ptuja, Maribora, Celja, Trsta, Ljubljane, Metlike Črnomlja, še danes pričajo slovenski priimki: Grmšek, Dular, Rot, Hegeduš, Jagodič, Prus, Kopač, Borštner, Podrekar, Meslinšek, Lenart, Dobelšek, Voučko, Burnik, Kok, Gajski, Žirovčič, Jurinjak, Govek. Zanimiv je znani primer slovenskega pesnika Franca Zagoričnika, ki se je v Dugi Resi rodil in nikoli asimiliral.²¹

Težko bi se reklo, da so bili kje na Hrvaškem Slovenci pretežno agrarno prebivalstvo, so pa, po virih iz 19. stoletja, že tedaj prihajali posamično v Slavonijo tudi kmetovati. Po pisanju ljubljanskih »Novic« v 60-ih in 70-ih letih prejšnjega stoletja se je neko število slovenskih kmetov vendarle podalo v nakup rodovitne slavonske zemlje, ko so jo tedaj tudi v slovenskih deželah odmevno oglaševali za prodajo tamkajšnji posestniki.²² Prek raziskav po slavonskih lokalnih arhivih, predvsem pa v Osijeku, bo morda mogoče kdaj bližje rekonstruirati tedanje slovensko doseljevanje v Slavonijo. Iz kasnejših virov in pričevanj pa ni razvidno, da se ne bi tam asimilirali, kar posredno navaja na sklep o slovenski maloštevilnosti in razpršenosti tega doseljevanja. Lahko bi se reklo, da je v tem pogledu ilustrativen podatek, ki izhaja npr. iz zadnjega popisa prebivalstva, po katerem se je v nemestnih oz. t. im. »ostalih« naseljih občine Osijek kot Slovencev opredelilo 67 prebivalcev.

Še en zgodovinski trenutek omogoča predpostavko, da je neka slovenska družina prišla in kot kmetovalska ostala v Slavoniji. Gre za nemški nacistični izgon Slovencev leta 1941, ko so prenekateri dobili zatočišče pri slavonskih kmetih. Velika večina Slovencev se je leta 1945 vrnila tudi iz Slavonije, kot sicer še iz drugih krajev za časa druge svetovne vojne formirane Nezavisne Države Hrvatske, vsak posamezni primer pa seveda ni raziskan. Čeprav so se Slovenci po vojni vrnili domov, je ta nekajletni čas izgnanstva tudi na določen način izseljensko vprašanje, tako v pogledu njihove lastne usode po različnih krajih NDH kot v pogledu vpliva, ki ga je njihova prisotnost, bivanje in delovanje imele za odnosno okolje.²³

Še kratkotrajnejše je bilo tisto »izseljevanje« Slovencev, ki so odhajali na kaka sezonska dela na Hrvaško. Šlo je predvsem za gozdna dela v Slavoniji, v približno pol leta trajajočem zimskem obdobju, na katera so se podajali v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja predvsem revnejši kmetje iz Notranjske, Kočevskega in Dolenjske. Članov takih organiziranih delovnih skupin se je oprijel vzdevek hrvatarji.²⁴ So pa gotovo mnogi, če ne vsako leto, pa precejkrat na ta način odhajali služiti kruha in so gotovo kakšen pečat svojega bivanja na Hrvaškem pustili tam tudi oni. Kaj se je dogajalo ob drugih, namreč poljedeljskih sezonskih delih, ki so jih po Hrvaškem opravljali tudi Slovenci, so vprašanja, ki se z njimi še ni ukvarjalo. Kakor tudi ne z množičnimi »izseljevanji«, ko v poletnih vročinah, odkar to finančno zmorejo, na deset tisočev Slo-

²¹ Prim. že omenjene raziskave in tekstualno gradivo D. Plevnika.

²² Prim. M. Drnovšek, Pot slovenskih izseljencev na tuje, Mladika, Ljubljana 1991, str. 59-60.

²³ Prim. Izgnanci, Društvo izgnancev Slovenije, Ljubljana 1993, str. 82-84.

²⁴ Z. Šmitek, Enciklopedija Slovenije, 4, Ljubljana 1990, str. 55.

vencev iz Slovenije za krajši ali daljši čas zasede privlačno in dolgo hrvaško obalo Jadrana.

Toda »pravi« slovenski izseljenci na področju Hrvaške so seveda tisti, ki so se tam ob neki priliki naselili in so stalno tam živeli ali živijo. S tem v zvezi bi kazalo posebej izpostaviti problem nasilnega izseljevanja. Namreč za Slovence so bile v 20. stoletju v tem pogledu vsaj trikrat usodne polvojne ali vojne razmere. V času širjenja italijanskega fašizma in zasedbe ene tretjine slovenskega ozemlja so Slovenci iz Primorske množično bežali in se selili največ v prostor tedanje Jugoslavije; po dosedanjih raziskavah jih je bilo okrog 70 tisoč. Šele ugotoviti pa bi bilo potrebno koliko točneje od tega števila na Hrvaško.²⁵ Prav tako je dobro znano, da je v času druge svetovne vojne iz Slovenije okrog 10.000 Slovencev izgnano in preseljeno v NDH (Hrvaška skupaj z Bosno in Hercegovino).²⁶

Malo ali nič pa ni znanega o usodi Slovencev, ki so sicer živeli in živijo na Hrvaškem, a so ob razpadu Jugoslavije ostali v okupiranih področjih dotedanje republike Hrvaške, torej krajih, poseljenih s pretežnim ali znatnim srbskim etničnim elementom, ki se po letu 1991 nahajajo pod kontrolo tam osnovane secesionistične Republike Srbske krajine. Slučajno gre res za kraje s sicer relativno manjšim odstotkom tam živečih hrvaških Slovencev. A ne glede na konkretne in natančne številke vendar za Slovence, ki se nahajajo praktično v okoliščinah vojnega stanja. Če vzamemo v obzir le popis iz leta 1991, se moramo vprašati, kaj se je na primer zgodilo in kaj se dogaja s 322 Slovencev v občini Beli Manastir. Z ozirom na splošno znana tragična dogajanja v Vukovarju v letih 1991/1992, kjer je bilo popisanih tudi 90 Slovencev, o katerih se kaj malo ve, je le upati, da niso doživeli in (ne doživljajo) največjega gorja. Morda je prav, da ta kratek okvirni prikaz slovenskega izseljevanja na Hrvaško končam prav ob poudarjanju dejstva, da je na Hrvaškem okrog 1000 Slovencev, ki v 90-ih letih 20. stoletja živijo v polvojnih in vojnih razmerah, in da so to, poleg bosanskih Slovencev, edini Slovenci na svetu, ki danes doživljajo tako usodo.

V še bolj strmjeni obliki bi bile glavne značilnosti slovenskega izseljevanja na Hrvaško v naslednjem.

1. Najprej glede poteka in številčnega stanja. Neračunojoč kak naselitveni val prednikov Slovencev na Hrvaško še ob prihodu Južnih Slovanov na območje vzhodnih Alp in Balkana, so se predniki Slovencev v sosednjo Hrvaško naseljevali že od 15. stoletja naprej, predvsem v mesta. Od srede 19. stoletja je po popisnih rezultatih, ki pa so kot zgodovinski vir zelo nezanesljivi in vprašljivi, a žal težko nadomestljivi, je bilo Slovencev na Hrvaškem več tisoč, kmalu celo okrog 17.000, leta 1880 čez 30.000, po popisu leta 1910 pa okrog 37.000 kolikor jih je bilo približno tudi za časa Kraljevine Jugoslavije. Po drugi svetovni vojni število Slovencev na Hrvaškem najprej raste, leta 1953 dosega vrh s popisanih 43.000, potem pa se vsakih 10 let za več tisočev zmanjšuje ter leta 1991 pristaja že pod številko 23.000, kar je le okrog pol odstotka celotnega prebivalstva sosedne države. Še po popisu leta 1981 so bili Slovenci številčno tretji narod na Hrvaškem (za Hrvati in Srbi), že čez 10 let pa so jih močno prehiteli Muslimani. Zmanjševan-

²⁵ Prim. T. Peruško, Slovensko primorje in Istra, Ljubljana 1953, str. 163; A. Vovko, Izseljevanje iz Primorske med obema vojnama, Zgodovinski časopis, 1, 1992, str. 87

²⁶ Prim. T. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945, Obzorja, Maribor 1968, cit. po srbohrvaški izdaji, str. 379

je števila Slovencev je posledica delno vračanja v Slovenijo, delno pa asimilacije v hrvaškem družbenem okolju.

2. Slovenci so se odseljevali na Hrvaško iz več razlogov:

- a) v najširšem smislu zaradi zaslužka oz. službe,
- b) drugi vzrok je zgodovinsko dejstvo bega pred fašistično Italijo po prvi svetovni vojni oz. preganjanje in deportacije s strani Nemčije v času druge svetovne vojne. Marsikatera slovenska družina je tudi po drugi svetovni vojni ostala živeti na Hrvaškem,
- c) vzpostavljanje zakonskih zvez Slovencev in Slovenk s prebivalkami in prebivalci Hrvaške,
- d) študij in šolanje sploh,
- e) selitev Slovencev po upokojitvi v obmorske kraje na Hrvaškem.

3. Pomen slovenskega izseljevanja na Hrvaško je mogoče ocenjevati v treh smereh.

a) največji pomen je slovensko izseljevanje imelo za Hrvaško, saj so bili Slovenci tam svoj čas investitorji, pomembni gospodarstveniki in drugi strokovnjaki, profesorji, umetniki, športniki, v velikem številu tudi hišne pomočnice, delavci različnih strok. Veliko so prispevali in prispevajo k razvoju in podobi Hrvaške.

b) Po drugi strani je imela od svojih izseljencev na Hrvaškem koristi tudi Slovenija, saj se je na primer v zadnjem času precejšnje število v Zagrebu visoko-strokovno šolanih Slovencev vrnilo v matično domovino. Pa tudi vsi drugi Slovenci, ki so se vrnilo, so pomembni, če ne zaradi drugega, potem pa vsaj zaradi povečanja števila samih Slovencev v Sloveniji, torej iz demografskih razlogov.

c) Izseljeni hrvaški Slovenci pa danes to svojo izseljenost gledajo predvsem v luči nastanka dveh samostojnih držav: Slovenije in Hrvaške. Skoraj vsi vprašani odgovarjajo, da so s tem izgubili, oziroma da se čutijo nekako prikrajšane.

Summary

Framework survey of the course, causes and Significance of the Slovene Emigration to Croatia

Neglecting some long-ago settlement wave of the Slovene ancestors to Croatia at the time of Southern Slavs arrival to the territory of the Eastern Alps and the Balkan, Slovenes had been settling in Croatia ever since the 15th century, primarily in towns. According to populations censuses data which are very unreliable and doubtful, but unfortunately hard to substitute, there were from the middle of the 19th century a few thousand Slovenes in Croatia, soon about 17.000, in 1880 over 30.000, and according to the 1910 census about 37.000 which was the number that remained unchanged during the period of the Kingdom of Yugoslavia. After W.W.II, the number of Slovenes in Croatia first increased (the 1953 census showed the highest number - 43.000), then decreased for a few thousand every ten years; in 1991 it was below 23.000, thus representing only about half a percent of the entire population of the neighbouring state. According to the 1981 census, the Slovenes were still the third largest national group in Croatia (after the Croats and the Serbs), but after ten years they were highly outnumbered by the Muslims. This decrease of the number of Slovenes is partly due to their returning to Slovenia, and partly to their assimilation in the Croatian social environment.

The Slovenes were emigrating to Croatia for a number of reasons: mostly because of work and earning a living; after W.W.I in order to escape from the fascist Italy; and during W.W.II to avoid persecution and deportations by Germans; to marry Croatian citizens; to study there; upon retiring to live at the coast.

The significance of the Slovene emigration to Croatia can be estimated in three main points: it was of highest significance for Croatia, since the Slovene immigrants acted as investors, important economists and other experts, professors, artists, sportsmen, but also house-maids and workers of various professions. They contributed greatly (and still do) to the development and image of Croatia. On the other hand, Slovenia also profited, since a considerable number of highly professional Slovenes educated in Zagreb later returned to their home country. All other Slovenes who returned to Slovenia are also important, if for no other than for demographic reasons, increasing the number of Slovenes in Slovenia. The Slovene emigrants in Croatia mainly view their present status in the light of the creation of two independent states, Slovenia and Croatia. When asked about their feelings, nearly all of them state they suffered a loss and feel somehow deprived.

STRATEGIJE ETNIČNE RAZPRAVE NA OBMOČJU RADGONE OD IZTEKAJOČEGA SE 19. STOLETJA DO 1920

Andreja Zemljič

»A curious phenomenon of this borderland between the Slavs and the Germans is that names mean nothing. In one town I visited the man representing the Slav side had a distinctly German name, and the German representative had an equally good Slav name. The two peoples so fade into each other that it is difficult to say what constitutes nationality. Language is not test, for they are mostly polyglot. There is nothing about the personal appearance of the people or the build of their towns that proves one contention or the other. German signboards in the towns are always carefully pointed out as proofs of German nationality; but it is impossible to say how much of this is due to the Germanising influence of the schools under the Austrian Empire.«

To je opis neprizadetega, namreč Shermana Milesa v pismu prof. A. C. Coolidge z dne 22. januar 1919.¹ Miles je bil sodelavec Coolidge Mission, ki se je udeležila mirovnih pogajanj v Parizu, vodil pa jo je Archibald Cary Coolidge (Coolidge je bil član American Mission to Negotiate Peace). Bil je pristojen za Štajersko in Slovenijo, da bi izdelal konkretne predloge za demarkacijsko črto in kasneje za določitev meje.

Citat kaže na značilnost tu obravnavane regije, namreč na nerazločljivost tu živečih ljudi in na včasih hkrati obstoječo globoko različnost, da, celo prepad.

Ko govorim o regiji, imam v mislih tisti mali konček današnje Štajerske na jugovzhodu, ki meji na današnjo Slovenijo. Kot središče regije obravnavamo mesto Radgona, kot okolico pa vasi Altneudörfel, Dedonci, Slov. Gorica, Ledumerje, Potrno, Pfarrsdorf, Pridovo, Žetince, Zenkovce, ki so jih 1969 leta združili v krajevno občino Radgona-okolica. Naše pravo zanimanje velja okolici, ker predstavlja belo liso na zemljevidu zgodovinskega opisa in rekonstrukcije. Znotraj te okolice nas zanimajo zlasti vasi Dedonci, Slov. Gorica, Potrna, Žetinci in Zenkovci. Raziskovalni projekt »Življenje z mejami« si je zadal nalogo, da bo sledil zgodovini in obnašanju tistih ljudi, ki so se znotraj meja nekdanjega graškega okrožja vsaj začasno opredelili za slovenski pogovorni jezik, ko je bilo potrebno evidentirati to značilnost. Moj del projekta zajema opisano regijo.

Gre torej za strategije etnične razprave v tej regiji v določenem času. Za to časovno obdobje sem določila pozno 19. stoletje in začetek 20., z etnično razpravo pa imam v mislih zapisana izrekanja za narod v širšem pomenu. Pri tem imamo opraviti z dvema stranema, ki se od časa do časa bojujeta ena proti drugi. Večinoma pa molči slovenska

¹ Siegfried Beer, Eduard G. Staudinger: Grenzziehung per Analogie. Die Miles-Mission in der Steiermark im Jänner 1919. Eine Dokumentation, v: Stefan Kamber, Gerlad Schöpfer (izd.), Als Mitteleuropa zerbrach. Zu den Folgen des Umbruchs in Österreich und Jugoslawien nach dem Ersten Weltkrieg. Graz, Leykam 1990 (Unserer Zeit Geschichte. 1), 139.

stran. Nemškonacionalna stran skoraj neprenehoma obvladuje javnost. Nasprotno pa je slovensko nacionalno gibanje le enkrat samkrat in za kratek čas zavzelo dominanten položaj.

V grobem lahko sestavimo naslednjo, dobro znano podobo: od leta 1848 so se začeli toni v nemškonacionalni javnosti (dejavnost društev, časopisi, literatura) zaostrovali in so proti koncu 19. stoletja dosegli enega od viškov. Prva svetovna vojna temu seveda ni škodovala in po njenem koncu je šlo vse naprej kot vedno. Na tem območju je bil razvoj malo drugačen v toliko, v kolikor so bili toni malo ostrejši in ker so ga od 1.12.1918 do 26.7.1920 zasedle čete SHS pod poveljstvom generala Maistra. Zaradi tega je bilo tudi z nacionalnega stališča zanimivo za slovensko nacionalno gibanje, ker bi priključitev tega območja državi SHS slednji prinesla gospodarske prednosti.² V tem času je prišlo do javno opazne slovenske razprave, ki je ni bilo niti pred tem niti potem. In tudi ta govor ni bil govor subjekta o sebi, temveč opis objekta. Nasprotno, po zasedbi je še tisto, kar je bilo prej pridržano slovenščini (cerkev, dom) postalo nemškonacionalno. Toliko o obrisih razvoja.

Kako je bilo torej videti življenje pred 1. svetovno vojno? Kar zadeva čas po sprejetju zakonu o društvih 1867, lahko tako za 19. kot tudi za 20. stoletje trdimo, da so imela v tem prostoru izključno prevlado nemškonacionalno in velikonemško naravnana društva.³ Isto velja za usmeritev političnih strank. Z drugimi regijami ta deli izredno togost socialne strukture in hierarhije. Dominantna društva kot pevsko društvo, radgonsko kolesarsko društvo, nemško telovadno društvo in kasneje društvo Južna marka so odločilno zaznamovala tudi družabno življenje. Odveč je dodati, da se je »družabno življenje« v celoti odvijalo v mestu in da okoliške občine niso bile vključene vanj. Obiskovali so jih »mestni ljudje« na svojih nedeljskih izletih. Članstvo v teh društvih je imelo seveda povratni učinek na družbeni ugled članov. Prav tako pomembno je bilo tudi nečlanstvo. Ta društvena struktura je bila izraz meščanske javnosti in je imela napadalen, agresiven namškonacionalni značaj. Seveda je obstajala tudi možnost, da bi se prebivalci okoliških občin udeleževali v nemškonacionalnih društvih, vendar so bili sprejemni pogoji sestavljeni tako, da so bili dostopni izključno pripadnikom nemške narodnosti, kot je bilo npr. z Nemškim nacionalnim društvom za Radgono in okolico (Deutsches Volksverein für Radkersburg und Umgebung).⁴ Načelno tudi to ne bi smel biti razlog, ker je šlo v bistvu za vprašanja prepričanja. Pri vseh društvih - od Harmoničnega društva (Harmonie Verein), ki je bilo kasneje prekrščeno v Pevsko in glasbeno društvo (Gesang und Musikverein), njegovo geslo pa je bilo »Od bregov Mure do obrežja Rena / krepko buči nemška pesem prek vse dežele« (Vom Rand der Mur bis an des Rheines Strand / Braus deutscher Sang mit Kraft durchs ganze Land),⁵ prek radgonskega Kolesarskega društva (Radfahrerverein),⁶ 1947. uradno razpuščenega, in Vinogradniškega društva (Weinbauverein),⁷ uradno razpuščenega 1948, ter Nemškega telovadnega

² Prim. Hennann Kurahs: Die Entwicklung der Stadt Radkersburg vom Zusammenbruch der österreichisch-ungarischen Monarchie bis zum Tode ihres Bürgermeisters Dr. Franz Kamniker. Graz 1985. Masch.Man. Disert. na Družboslovni fakulteti Univerze v Gradcu.

³ Prim. prav tam, 970-996.

⁴ Prim. Štajerski deželni arhiv (ŠDA), namestništvo (nam.) 53-39916/1901.

⁵ Prim. ŠDA, nam., 53 - 14918/1870.

⁶ Prim. ŠDA, NZ?. SD IV-Ver Ra 21 - 1946.

⁷ ŠDA, NZ. SD IV Ver Ra 80/1-1948.

društva Radgona (Deutscher Turnverein Radkersburg), razpuščenega že 1934⁸ - je bilo očitno na katero stran se nagibajo. Društva z najvišjim družbenim ugledom so bila vsa ukinjena zaradi nacionalsocialistične dejavnosti.

Pod površino te dominancje pa je katoliška cerkev predstavljala neke vrste zatočišče za tiste, ki so hoteli poleg nemškosocialnega govorjenja slišati še kakšno drugo. Katoliška cerkev in z njo povezane stranke so imele v mestu Radgona dokazano težak položaj, kar je bila nenazadnje lahko tudi posledica določene sprajljivosti do slovenskih prebivalcev župnije.⁹ To sprajljivost pa se da spet delno razložiti s tem, da so prebivalci (slov.) okoliških občin šteli k pravim vernikom in da je bilo »prebivalstvo v petih slovenskih občinah sicer večje kot v petih nemških podeželskih občinah«.¹⁰ Zato naj tudi ne preseneti, da je bilo tisto malo javnosti, kar se je doslej dalo najti, predvsem na tem območju. Verska društva s slovenskimi oznakami in številnim članstvom so predstavljala osnovo dominantne javnosti: Bratovščina ..., Bratovščina rožni venec, Bratovščina srca Jezusovega, Molitvena skupnost »Ob večni uri blaženo umreti« so nove privržence pridobivale iz slovenskih okoliških občin. Strogo verski značaj teh društev je bil s svojim defenzivnim ravnanjem v drastičnem nasprotju z meščanskimi društvi na nemško-nacionalni strani. Kot organizacijska oblika predmoderne niso imela nikakršnega emancipatorskega značaja. Ko so čete generala Maistra 1.12.1918 zasedle Radgono, se je ta položaj spremenil v toliko, da sta se sedaj v to meščansko javnost vključila dva slovenska dejavnika: katoliško-slovensko Izobraževalno društvo in tednik »Murska straža«. Slednji je društvu nekaj časa nudil možnost predstavljanja v javnosti.

Pri katoliško-slovenskem Izobraževalnem društvu, ki je bilo ustanovljeno 1910,¹¹ je zanimivo predvsem to, da ga je vodil nek kmet iz te okolice. Z zasedbo je društvo dobilo javni značaj, ker se je očitno zavzemalo za priključitev Radgone državi SHS. Da bi pripravili tla za jugoslovansko upravljanje, so v Radgoni izdajali slovenski časopis, za tiskanje katerega je bila zaplenjena tiskarna Semlitsch, ker lastnica tiskarne tega ni hotela delati.¹² Ta časopis se je imenoval »Murska straža« in je prvič izšel 19. aprila 1919. V njem so se sedaj redno pojavljala naznanila o Katoliško-slovenskem izobraževalnem društvu, kar navaja na sklep, da je sodeloval s člani. Politična orientacija lista je bila krščansko-socialna, kazala je tendence prosvetljevanja naroda in se zavzemala za volilno pravico žensk. Predvsem pa se je zavzemal za nacionalne interese države SHS. Z nacionalnega stališča naj bi mobiliziral slovenski del prebivalstva v regiji. Posledica je bila razcepitev tega dela prebivalstva na majhno skupino tistih, ki so bili naklonjeni SHS (okoli katoliškega Izobraževalnega društva) in pretežna večina tistih, ki so bili negativno naravnani do te države. Sčasoma je bilo opaziti vedno večjo zagrenjenost urednikov, ki bi jo lahko razložili kot posledico neuspešne nacionalne mobilizacije. K temu je prispevala tudi pomanjkljiva disciplina zasedbene vojske in prekoračitev pooblastil.¹³

List je bil tudi edini, ki je objavil izčrpen nekrolog Matiji Pintariču, tistemu kmetu iz Dedoncev, ki je ustanovil društvo. Ko je bil njegov predsednik, ga je 25. aprila 1919

⁸ ŠDA, NZ. 206 Ra 31/2 - 1934.

⁹ Prim. Kurahs 1985, 1062-1066.

¹⁰ Škofjski arhiv Gradec (ŠAG), Župnijske listine Radgona, VIII sl. 15, kaplani.

¹¹ ŠDA, Urad za Štajersko, Deželna vlada, odd. 13, 206 R/24-1939.

¹² Prim. prav tam.

¹³ Prim. Deutsches Leid in Radkersburg. Izd. Radgona in zasedene občine.

ubila ročna granata.¹⁴ Do konca zasedbe je list izčrpno poročal o vsaki dejavnosti društva, tudi o ustanovitvi slovenskih telovadnih društev Orel in Sokol. Ustanovljeno je bil tudi slovensko pevsko društvo. Po okupaciji je poročal tudi o prekoračitvi pooblastil nad tistimi, ki so bili naklonjeni SHS, potem pa je poročanje o Radgoni popolnoma utihnilo (uredništvo lista se je kasneje preselilo v Maribor). Ostala sta le še društvo, katerega razpustitev je bila kasneje zaradi lepšega prestavljena, namreč na leto 1918, in slovenska manjšina, ki se je razcepila na tiste, ki so se radikalno asimilirali, in privrženke države SHS brez kake druge vmesne opcije.

Prijubljena tema politične retorike lista je bila tema odpadništva, pri kateri so pogosto uporabili podobo »zatajene matere« (mati v slovenski nacionalni retoriki, kot je znano, igra veliko vlogo). Dan vstajenja je bil metafora za ozadje te retorike. Na nagovorjene so se obračali kot na »otroke in zaslepljence«, ki so jih pozvali, naj bodo spet na razpolago materi, namreč materi Jugoslaviji, ki naj bi jih čakala z odprtimi rokami. »Ne bo vas zavnila, čeprav ste ji že zadali tako veliko krvavečih ran! Sprejela vas bo kot svoje otroke, vas malo pokarala, kot vsaka dobra mati - toda potem vas bo poljubila in pritisnila na srce.«¹⁵ Poleg teme matere je predvsem opaziti, da je bil sovražnik v lastnih vrstah potisnjen v prvo strelsko linijo. Ni druga nacionalna skupina tista, ki jo napadajo, ampak načelno njihova lastna. Ni druga skupina tista, ki jo grajajo, temveč njihova lastna (»vsak nečlan /v Narodni Odbrani, op. avt./ pride na poseben seznam. Tako bomo imeli dober pregled nad tem, kdo spada k nam in kdo je naš nasprotnik.«)¹⁶

»Nemška mejna straža« (Deutsche Grenzschutz) je bila v mnogočem nasprotni pol »Murske straže«. Izhajala je od 21.9.1919 do 4.6.1922, 27.9.1924 pa se je spet pojavila kot Avstrijska mejna straža (Österreichische Grenzschutz) (do 1.7.1934). Kot glasilo Južne marke je zastopala tudi njena politična in svetovnonazorska stališča. Poleg strogega protižidovstva in protimarksizma je najti tudi tisto obliko nemškega nacionalizma, ki je značilna zlasti za avstrijsko južno mejo. Tako kot njenemu pendantu je tudi »Nemški mejni straži« šlo za nacionalno mobilizacijo in agitacijo, podobna pa je bila tudi njena zasnova. Pri njeni retoriki je bilo zanimivo predstavljanje »obmejnih Nemcev« in njihovih domnevnih sovražnikov »Slovencev«. Obrazložitev zgodovinskega položaja po prvi svetovni vojni, »potem ko smo med dolgo borbo med narodi neizrekljivo veliko storili in trpeli, se zelo žrtvovali ... in pričakovali nekaj čudovitega«, je, da je bila Spodnja Štajerska »nasilno odtrgana od živega telesa« in »žge kot boleča rana«¹⁷ in je v vsakem primeru krivica.

»Obmejnimi Nemcem« je pripisovala kulturno premoč: Nemci s »temi ljudmi« (Slovenci sic.) ne morejo imeti nič skupnega, ker se opredeljujejo za srednjeevropsko kulturo (v smislu Naumanna, sic.).¹⁸ Slovenska narodnost je v primerjavi z nemško manjvredna in nesposobna pritegniti Nemce.¹⁹ Razpoloženje slovenske inteligence je takšno, da se z nemško sploh ne more kosati.²⁰ Slovenski jezik se mora šele razviti in večina Slovencev govori slovensko z veliko nemških besed. To je dokaz manjvrednosti

¹⁴ Murska straža, 3.5.1919.

¹⁵ Murska straža, 19.4.1919. (pregl...).

¹⁶ Murska straža, 5.7.1919.

¹⁷ Deutsche Grenzschutz, 25.12.1919, božične misli deželnega svetnika Heinricha Wastiana.

¹⁸ Deutsche Grenzschutz, 8.2.1920.

¹⁹ Deutsche Grenzschutz, 17.7.1921.

²⁰ Deutsche Grenzschutz, 1.2.1920.

slovenščine.²¹ Značajske premoči Nemcev se pridružuje tudi gospodarska, ki stremi k temu, da bi bila dovzetna do nižjih slojev (piši: Slovencev).²²

Edina stična točka v popolni prevladi te fantazije o premoči je spolna privlačnost, ki se jo da brez truda uvrstiti med elemente premoči.

Iz vseh teh napadov pa so bili izvzeti tisti slovenski prebivalci okoliških občin, ki niso bili naklonjeni državi SHS. Okupacijske čete so »jugoslovanske roparske bande« in »tuleča horda surovih divjakov«.²³ Slovence doživlja kot agresivne in sovražne, ki so Nemce spremenili v žrtve. Zaradi prekoračitve pooblastil nediscipliniranih enot je bilo do začetka maja 1920 zaradi strelav ranjenih 60 oseb.²⁴ Toliko večje je bilo veselje ob umiku okupacijskih čet 26.7.1920. Ob tej priložnosti je bil napisan jubilejni zbornik »Deutsches Leid in Radkersburg« (Nemško trpljenje v Radgoni). Ta zbornik vsebuje časovno preglednico, ki obsega ves čas okupacije in s svojega stališča podrobno opisuje vsak dogodek v zvezi z zasedbenimi četami. Na prvih straneh so nabožne pesmi in teksti ter društva veljakov. Prav na prvi strani pa je posvetilo Društva Južna marka, ki izraža svoje čestitke in že ima tudi nalogo za sonarodnjake: »Potrebujemo Vas in čakamo na Vašo pomoč, da bi na naši južni meji izpopolnili nasip zvestih nemških src v strnjeni vrsti, ki ga noben naš sovražnik, poln mržnje, ne bo mogel porušiti.«²⁵ Ottokar Kernstock in Karl Adam Kappert sta prispevala bojovite pesmi, polne sovraštva. Sledile so še nekatere druge srce trgajoče pesmi, dokler ni Karl Adam-Kappert spet prišel do besede in delil nasvete, kako je treba v prihodnosti vzgajati mladino, namreč tako, da bo »ponosna na raso, vredna svojih prednikov, zvesta svoji krvi, dokler se nam ne bo posrečilo vrniti se v veliko nemško matično hišo.«²⁶

Nemška mejna straža 1.8.1920 ob osvoboditvi Radgone piše: »Kot sveta prisega zveni na štajerskih tleh ob sedanji južni meji: Spet si nemška in nemška ostani za večno!« To je hkrati programsko naznanilo sedaj v nemški Avstriji živečim Slovincem. Prekoračitve pooblastil in zločini s strani čet SHS med zasedbo so ustvarile potencial sovraštva, ki izključuje diferencirano stališče. Sedaj je bilo slovensko prebivalstvo tisto, ki je zahtevalo, da se odpusti slovenskega organista v Marijini cerkvi, ker naj bi pri službi božji povzročal nesrečo. Tudi slovenska poroka v župnijski cerkvi je tako razgrela duhove, da je to pripeljalo do pritožbe pri okrožnem dekanu.²⁷ Zanimiva je izrecna zahteva po prepovedi slovenskega petja v cerkvi. Očitno naj bi skrivalo v sebi neke nevarnosti. Zelo zgovoren je bil tudi zadnji stavek v tej zadevi: »Občine, ki so bile sprejete v župnijo, se čutijo upravičene, da si glede na dokončno pripadnost občine nemški državi Avstriji želijo, da bi se jih tudi pri vseh bogoslužnih dejavnostih obravnavalo kot nemške...«²⁸

V naslednjih letih in desetletjih si bo slovensko prebivalstvo izredno močno prizadevalo, da bi dokazalo svojo pripadnost nemški narodnosti. Vsake volitve in vsak praznik so se spremenili v dolžnost in verjetno ne bomo šli predaleč s trditvijo, da se je ta

²¹ Deutsche Grenzschutz, 29.2.1920.

²² prim. Deutsche Grenzschutz, 25.12.1929.

²³ Deutsche Grenzschutz, 1.8.1920.

²⁴ prim. Kurahs 1985, 315.

²⁵ Deutsches Leid in Radkersburg, 1920.

²⁶ prav tam.

²⁷ Deutsche Wacht, 6.5.1920.

²⁸ Deutsche Wacht, 22.8.1920.

dolžnost ohranila vse do danes. Po drugi strani pa se je zaradi tega, ker ni bilo več trenj, ohranil določen delež prebivalstva. V toliko se je molk pokazal kot uspešna strategija.

Summary

Strategies of Ethnic Discourse in Radgona Area from the end of the 19th century to 1920

The paper deals with strategies of ethnic discourse in the Radgona area from the end of the 19th century to 1920. The author ascertains the existence of two sides, fighting one another from time to time. While the German national side exerts a continuous control of the public life, the Slovene national movement has only once and for a shortwhile assumed a dominant position. The following is a brief outline of the development: since 1848, the atmosphere in the German national public started aggravating (societies' activity, papers, literature), which culminated by the end of the 19th century. Between 1918 to 1920, the territory was occupied by the units of the SHS state under the commandship of General Maister. Since the annexation to the SHS would result in some economic advantages, there was considerable public dispute in favour of Slovenes, unseen either before or after that period. However, after the liberation of Radgona, the domains formerly reserved for the Slovene language (church and home), turned German.

IDEAL »ČISTEGA NARODNEGA TELESA«, KRONOLOGIJA IZGINOTJA¹

Christian Promitzer

1. Izginotje dvojezičnosti

V najnovejši zgodovini avstrijske Štajerske je še marsikaj skritega. Tako ni splošno priznано dejstvo, da so v tej zvezni deželi bili oz. so še ljudje, katerih materin jezik je slovenščina. Tu ne gre za priseljence ali tako imenovane »naturalizirane« prebivalce, ki se čutijo Štajerce, temveč za ljudi, ki so se rodili na Štajerskem in so avstrijski državljani. Nedvomno je o obstoju teh ljudi pričal škof iz Seckau,² ko je maja 1922 na svojem vizitacijskem potovanju obiskal župnijo Lučane, nekaj kilometrov severno od takrat še nove državne meje.

»Med prebivalstvom župnije je 4508 katolikov in 26 protestantov, po narodnosti pa so Nemci in Slovenci, zaradi česar naj tudi dušni pastirji obvladajo oba jezika.«³

Škof pa ni zabeležil asimilacijskega pritiska, ki izhaja iz političnih in nacionalnih motivov, ki so mu izpostavljeni farani s slovenskim maternim jezikom vse od bojov na meji v letih 1918 in 1919 med četami novo nastale južnoslovanske države in (nemško)-avstrijskimi vojaškimi formacijami. Že leti pred škofovskimi vizitacijami, ko pogajanja o avstrijski južni meji še niso bila zaključena, je župnik Lučan pisal na ordinariat:

»1. februarja letos se je pojavil župan Lučan s prvim občinskim svetnikom in poveljujočim nadporočnikom tukajšnjega domobranstva in v kar najvljudnejši obliki izrazil prošnjo, naj opustim slovensko pridigo, vsaj dokler ne bo urejanje meje med Avstrijo in Jugoslavijo mimo; bati se naj bi namreč bilo, da se bo Lučane zahtevalo kot slovenski trg, če bodo tu pridige v slovenskem jeziku.«⁴

Župnik v svojem poročilu še omenja, da se je pri začasni opustitvi slovenske pridige komaj bati kakšne škode zato, ker so pridige manj obiskane. Zato je slovenska pridiga, ki je bila doslej vsake štirinajst dni, le še enkrat na mesec.⁵

Na sveti večer 1921 isti župnik svojemu škofu poroča o nedavnem ljudskem misijonu v fari Lučane in navaja, da je bilo od 3000 spovedi 800 v slovenskem jeziku:

»Opuščen je bil začetni načrt, da bi tudi precej slovenske pridige vključili v spovedni pouk, kot je bilo v navadi pri prejšnjih misijonih, ker je bilo pri nemškonacionalnih

¹ Ta prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta SOZ 8896 »Leben mit Grenzen. Zur Geschichte der Slowenen in der Steiermark«, ki ga financira avstrijski sklad za pospeševanje znanstvenih raziskav. Projekt vodita Karl Kaser in Karl Stocker. Sodelavci so: Andrea Haberl-Zemljčič, Martin Krusche in Christian Promitzer. Za prijazne napotke se zahvaljujem dr. Feliksu Bistru.

² Pastoralni diskurz mora vedno upoštevati zlasti jezik kot nosilni medij religiozne komunikacije. To sicer velja tudi za situacije, ki učinkujejo na množice kot sta pridiga in služba božja, veliko bolj pa za stike s posameznikom v obliki spovedi ali individualne molitve. Ta zasebnost, ki jo posvetna oblast komaj kdaj doseže, hkrati jamči tudi za resničnost izjav o jezikovnih razmerah s pastoralnega stališča.

³ Škofijski arhiv Gradec (v nad. okraj. ŠAG), Leutschach- bischöfliche Visitationen.

⁴ ŠAG, Leutschach- Pfarakten (neubestand), Verschiedenes; Lučane, 4.2.1920.

⁵ Prim. prav tam.

meščanih, opaziti razpoloženje, vsekakor šele zadnje dni neposredno pred misijonom, protislovenskim pridigam. Tudi glede dušnega pastirstva se zaradi opustitve slovenskih pridig ni bati velike škode, ker domači Slovenci, navajeni le svojega narečja, ne morejo slediti pridigi v knjižnem jeziku; drugače se navdve revnega obiska slovenske pridige, ki je bila doslej enkrat mesečno, ne bi dalo razložiti.⁶

Naredimo časovni preskok 26 let: 1. maja 1948 župnijski urad Lučan zaradi jugoslovenskih ozemeljskih zahtev napiše programsko spomenico - »Lučane na Štajerskem, nemška župnija«. V njej piše, da so bile vse listine in vsi spisi, župnijske matične knjige, napisi na pokopališču, kot tudi lastniki zemljiških gospojev v župniji Leutschach vedno nemški. Služba božja in šolski pouk sta potekala v nemškem jeziku. Kljub temu pastoralni diskurz ne dopušča tajejnega bistvenega dejstva, pa čeprav je predstavljeno popačeno. Župnija šteje 6000 prebivalcev. Le nekaj sto jih je rojenih Slovencev, toda vsi dobro znajo nemščino in so zvesti farani in dobri Avstrijci.⁷

Če preučimo semantiko tega stavka, lahko razberemo protislovje med biti rojen kot Slovenec in obstajati kot »dober Avstrijec«: da bi bil »dober Avstrijec«, se je treba izogniti »biti rojen kot Slovenec«. Danes naj bi bilo jasno, da biti »dober Avstrijec« nikakor ni le privilegij nemško govorečih. Toda to spoznanje ne izvira iz zgodnjega obdobja Druge republike. V kolikor je danes sprejeto, je to rezultat težavnega prepričevanja, ki so ga opravili predstavniki koroških Slovencev in gradiščanske hrvaške manjšine.⁸

Ideologiji, da so lahko le ljudje z nemškim maternim jezikom dobri Avstrijci, se je pridružila tudi metoda zamolčevanja, ki jo je uporabljala uradna in poluradna stran: leta 1958, tri leta po podpisu za avstrijske manjšine tako pomembne Državne pogodbe, v nekem članku poluradne publikacije »Berichte und Informationen des Österreichischen Forschungsinstitutes für Wirtschaft und Politik« piše, »... da problem obmejnega območja na Štajerskem ni nacionalen, ampak izključno gospodarski problem. Slovenska manjšina, o kateri iz nerazumljivih vzrokov govori Državna pogodba, ne obstaja.«⁹

2. Regija Lučane

Pot od odstranitve slovenskega jezika iz javnosti do zamolčevanja obstoja neke skupine z nenemškim maternim jezikom v primeru zvezne dežele Štajerske ni trajala niti štiri desetletja. Kakšno je ozadje tega procesa in po kakšnih stopnjah je potekal? Na Štajerskem so predvsem tri obmejne majhne regije, kjer tam stalno bivajoče prebivalstvo govori slovensko oz. je govorilo slovensko vse do nedavne preteklosti - radgonski

⁶ ŠAG, Lučane - Župnijski dokumenti (novo stanje), različno; Lučane, 24.12.1921.

⁷ Štajerski deželni arhiv (v nad. okrajsava ŠDA), Martktarchiv Leutschach, oroj. 3, zv. 16, Lučane, 1.5.1948

⁸ Kljub temu, da je bilo to prepričevanje nagrajeno le z atentati s pisimi bombami in z grožnjami z umorom, je pri vsej tragiki na nek način smešno, da se storilci že zaradi svoje ideologije zanesljivo nimajo za »dobre Avstrijce«, ampak za »vrle nemške junake«.

⁹ Das steirische Grenzland und seine Probleme, v: Berichte und Informationen des Österreichischen Forschungsinstitutes für Wirtschaft und Politik, 13.letnik (17.1.1958), št. 600, 1-3, tu 3.

kot na jugovzhodu, regija Lučane na jugu in območje Sobot na jugozahodu Štajerske. Ta prispevek obravnava le srednjega od treh imenovanih območij.¹⁰

Regija Lučane obsega površino komaj 75 km² (preden je bila začrtana meja po Senžermenski pogodbi 88 km²). Od komaj 6000 tam živečih prebivalcev (1910: 5858; 1934: 5729; 1991 pa le še 4328) se jih je pri zadnjih dveh ljudskih štetjih pred prvo svetovno vojno še 40 % opredelilo za slovenski pogovorni jezik.¹¹

Regija je precej gričevnata in na jugozahodu celo izrazito gorata. Gorski vrhovi Posrucka/Kozjaka segajo do 1000 m. Sredi te gorate in gričevnate pokrajine leži dolina Pössnitzbacha/Pesnice s trgom Lučane, edinim krajevnim središčem naselja. V okolici ni nobenih vaških struktur, ampak samo razsuto naselje. Tako so tri deželne okoliške občine Eichberg-Trautenberg/Brdo, Glanz/Klanci in Schlossberg/Gradišče prometno-geografsko in administrativno odvisne od osrednjega kraja Lučane. Tu so hodili kmetje v cerkev, tu so opravili svoja uradna pota in tu so na tedenskih in letnih sejmih prodajali svoje pridelke in nakupili vse tisto, česar niso mogli pridelati na svojih kmetijah. Obrtniki in trgovci v Lučanah pa so bili odvisni od kmetov iz okolice kot kupci njihovih pridelkov.

Za večinomoma gozdnati, gorati jug, jugozahod in sever regije je značilna živinoreja in v manjši meri tudi poljedelstvo. Toda oboje pogosto ne zadošča za preživetje. Zato je veliko lastnikov odvisnih od gozdarstva. Za jugovzhodni in vzhodni del regije - predvsem za območje občine Glanz/Klanci značilni obronki Windische Bühel/ Slovenskih Goric. Tu se bolj intenzivno ukvarjajo s poljedelstvom in z živinorejo, glavni vir dohodka pa je vinogradništvo.

Razlika med trgom Lučane in njegovo okolico ni bila le ekonomska in socialna - v Lučanah trgovci, obrtniki in v okoliških občinah kmetje, kajzarji, viničarji in posli - temveč tudi etnična. V okoliških občinah je leta 1910 živel preko 99 % slovensko govorečega prebivalstva. Tu so bile katastrske občine z jezikovno zelo mešanim prebivalstvom - slovenske kmetije so ležale v neposredni bližini nemških (Fötschach/Veče, Glanz/Klanci, Pössnitz/Pesnica, Remschnigg/Remšnik, Schlossberg/Gradišče), kot tudi jezikovno homogeni kraji, ki so bili bodisi pretežno nemški (katastr. obč. Eichberg/Brdo, Kranach/Kranje) bodisi slovenski (Grosswalz/Veliki Boč). Okoli 500 prebivalcev majhnega trga Lučane pa je bilo skoraj izključno nemško govorečih.¹²

3. Cerkev

Napetost med nemško govorečim trgom in okolico z mešano govorečim prebivalstvom je že stara, saj je obstajala že pred določitvijo meje in pred pojavom nacionalnih gibanj. Pa si pogledjmo področje cerkve: v 17. in 18. stoletju je bila v župniji Lučane

¹⁰ Glede Radgonskega kota primerjaj prispevek Andree Haberl-Zemljič v tem zvezku. Glede tretje regije primerjaj Johannes Moser/Elisabeth Katschnig-Fasch (izd.), *Blatten. Ein Dorf an der Grenze*, Gradec 1992, (= Kuckuck poseben zvezek 2).

¹¹ Prim. *Gemeindelexikon von Steiermark. Bearbeitet aufgrund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900*, Dunaj 1904, 136-138; *Spezialortsrepertorium von Steiermark. Bearbeitet aufgrund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*, Dunaj 1917, 73 sl.; *Die Ergebnisse der österreichischen Volkszählung vom 22. März 1934*. Štajerska, Dunaj 1935, 24; *Steierische Statistiken. Volkszählung 1991. Ergebnisse I*, Gradec 1993, 95 sl.

¹² Prim. prav tam.

božja služba skoraj izključno v slovenščini. Leta 1667 so se prebivalci Lučan pri škofu celo pritožili, da ni nemških pridig. To pa opozarja na veliko večji delež slovensko govorečih v regiji Lučane, kot tistih 40 %, ki so bili ugotovljeni v začetku tega stoletja. Še leta 1637 je za župnijo Lučane rečeno, da so »kmetje slovenski«.¹³

Od tridesetih let 19. stoletja naprej prihaja zaradi sporov o jeziku, v katerem naj bi potekale pridige za farane, do pravih grupiranj: 1834 je delegacija občanov iz Lučan poskušala seckaurskega škofa prepričati, da bi poleg nemške pridige pri zgodnji službi božji dovolil tudi pridigo v nemškem jeziku pri poznem bogoslužju vsako drugo nedeljo. Slovenske pridige bi bile potem samo še vsakih štirinajst dni. Škof pa je »zaradi pretežnega števila slovenskih faranov to odklonil«.¹⁴

Toda leta 1846 se je župnik v Lučanah spet pritožil pri škofu zaradi jezikovnih težav pri dušnem pastirstvu: »Lučane naj bi bile pregrada, kjer se prepletata dva naroda«. Zato je predlagal, da bi slovenska pridiga v bodoče potekala le še v novozgrajeni kapeli Hohenegg/Hohenek na Remšnikovem hribovju. Tako bi bila župnijska cerkev prepuščena nemško govorečim faranom. Škofijskemu ordinariatu in okrožnemu dekanu Maribora, ki mu je bila zaupana ta zadeva, pa se je posrečilo - kot je rečeno - s pastoralnega vidika prepričati nekoristno delitev župnije.¹⁵

Do leta 1889 ostane red pridig isti. Novi župnik Lučan pa ga »po zrelem premisleku«¹⁶ spremeni v skladu staro zahtevo delegacije iz leta 1834. Slovenske pridige od takrat naprej potekajo le še na štirinajst dni, nemške pa vsak teden. To odločitev je utemeljil s podatkom, da od 1133 hiš v njegovi župniji le v 17 starši ne razumejo nemško. 546 šoloobveznih otrok čisto dobro razume nemško, če že ne v 1. šolskem letu, pa po mojem prepričanju v 3. in 4. razredu.¹⁷

Nekaj let zatem, ko je bila po prvi svetovni vojni začrtana meja, je slovensko bogoslužje - kot smo že opisali - popolnoma odpadlo. Kar opazujemo, je proces nacionalne diferenciacije, ki poteka prek različnih stadijev: V 17. stoletju je pri sporu glede jezika, v katerem naj bi potekala pridiga, morda dejansko šlo le za problem razumevanja. Za 19. stoletje pa moramo ugotoviti, da se farani vedno bolj zavedajo, da se med seboj razlikujejo - ne le v tem, da so eni tržani in drugi kmetje, temveč tudi v tem, da govorijo drug jezik. Ta porajajoča se zavest o vzajemni različnosti je najprej omejena na regijo in je tudi ne gre precenjevati,¹⁸ toda pognala je že tako globoke korenine, da hoče župnik obe ti skupini tudi formalno ločiti. Ko potem dejansko pride do spremembe reda pridig na škodo slovenščine, to ni več samo izraz lokalne zavesti, ampak se zgodi že pod vplivom nadregionalnega nemškonacionalnega gibanja, ki se v Lučanah udomači konec 1880-tih let. Tu gre že za - kot bomo videli v nadaljevanju - zavesten boj za nacionalne posesti, v katerem je končno prevladal nemški nacionalizem.

S cerkvenega stališča je izjemo predstavljala le popolnoma slovenska katastrska občina Veliki Boč. Spadala je občino Gradišče in je ležala v župnijskem območju cerkve

¹³ Prim. ŠAG, Leutschach - Pfarakten (altbestand), Verschiedenes; predloženo Lučane, 18.7.1669; prav tam Pfarrer; Gradec, 2.3.1637.

¹⁴ Prim. ŠAG, Dechantliche Visitationen Leutschach; Lučane, 20.10. 1846.

¹⁵ Prim prav tam.

¹⁶ Pfarrchronik Leutschach, 1889.

¹⁷ ŠAG, Leutschach - Pfarakten (altbestand), Verschiedenes; Lučane, 9.10.1889.

¹⁸ Prim. bolj na splošno Eric. J. Hobsbawn, Nationen und Nationalismus, Mythos und Realität seit 1780, Frankfurt/New York 1992 2, 59 - 96.

Sv. Duha, ki je danes na državnem območju Slovenije. Pridige in druge bogoslužne dejavnosti tamkajšnjih duhovnikov so potekale pretežno v slovenskem jeziku.¹⁹

4. Šola

Drugo občutljivo področje je šola. Tu se zdijo razmere jasne od vsega začetka: V župnijski šoli v Lučanah, ki obstaja najmanj od prve polovice 18. stoletja, je bila učni jezik nemščina.

Pred šolsko reformo Marije Terezije je šolo obiskovalo le 10 - 20 otrok. Domnevati je, da so bili to otroci nemških tržanov. Otroci kmetov in kajzarjev so²⁰ morali pomagati na kmetijah svojih staršev.²¹ Ko je bila predpisana šolska obveznost in so tudi slovenski otroci drgnili šolske klopi, je ostalo pri pouku v nemškem jeziku. Ker otroci od doma niso znali nemščine, so jih morali naučiti tega jezika v prvem razredu. Edina koncesija, ki so jo imeli otroci zaradi materinega jezika, je bila, da so morali učitelji prvega razreda znati slovenščino.²² Leta 1894 pa je deželni šolski svet ukinitelji: »Prošnji za dodelitev učnega kadra z znanjem slovenskega jezika za imenovano šolo ne more biti ustrezno, ker c. kr. deželni šolski svet sedaj nima na razpolago primerne učnega kadra.«²³

V tem času je bilo - po šolski kroniki - še 40 % šolarjev s slovenskim maternim jezikom.²⁴

Izjema je le hribovska gorska šola Velikega Boča v Gradišču, ki je bila 1820 leta urejena sredi Kozjaka, saj je tu pouk potekal dvojezično vse do prve svetovne vojne.²⁵

5. Javnost

Samo na prvi pogled morda presenetiti, da je imel majhen trg s 500 prebivalci takšen vpliv na cerkev in šolstvo majhne regije z vsega 6000 ljudmi: skupaj so meje župnijskega in šolskega uradnega okoliša Lučan obsegale območje z mešanim jezikom, toda tako župnijska cerkev kot tudi šola sta bili v nemškogovorečem trgu. Župnik in vodstvo šole so bili vključeni v majhno skupino trških veljakov - gostilničarjev, trgovcev in obrtnikov, ki so nadzirali široka področja političnega in gospodarskega življenja.

Isti ljudje, ki so jih leta 1879 označevali kot »liberalne« in leta 1885 kot »napredno stranko«, ki so bili 1892 leta »nemški in napredni« in leta 1895 »nemškega prepričanja, se niso le dali večkrat izvoliti v občinski odbor trga Lučane,²⁶ ampak so opravljali tudi funkcije v najrazličnejših društvih in institucijah. Tako so bili člani krajevnega šolskega

¹⁹ Prim. ŠAG, Dechantliche Pfarrvisitationen Leutschach.

²⁰ Prim. 500 Jahre Markt Leutschach, Lučane 1959, 46.

²¹ Prim. ŠAG, Schulakten, Dechantl. Schulvisitationen Leutschach 1806-1836.

²² Prim. ŠAG, Dechantliche Pfarrvisitationen Gross St. Florian (2), poročila o vizitacijah 8.10.1866, 9.9.1867; ŠDA, deželni šolski svet, fasc. 3 - 1605/871.

²³ Prim. ŠDA, deželni šolski svet, fasc. 3 - 1605/871.

²⁴ Prim. Schulchronik Leutschach, Tabele o številkah učencev, šolska leta 1893/94, 1900/1901, 1901/1902.

²⁵ Prim. Slovenski narod z dne 7.8.1913, 2.

²⁶ Prim. Chronik von Leutschach, St.L.A., Handschrift 1578, II 26.11.1879, IV 22.12.1885, VI 18.2.1892, VII 7.5.1895.

sveta, sedeli so v predsedstvu in nadzornem svetu krajevne blagajne za predujem, tako pomembne za kmete in kajzarje v okolici, in vodili tudi krajevno gasilsko društvo. V nekrologu takšni osebi je največkrat pisalo: »... tudi narodna, gospodarska in humanitarna društva objokujejo izgubo zvestega in požrtvovalnega člana.«²⁷

Nič ne označuje odvisnosti treh okoliških občin od trga Lučane bolj kot dejstvo, da so občinski uradi dveh - Eichberg-Trautenburga in Klancih - kakor eksteritorialno na območju trga Lučane. Tej prevladi lokalnega centralnega kraja se je lahko v določeni meri odtegnila le občina Gradišče, kjer je imela v letih 1896 - 1906 slovensko-klerikalna skupina v občinskem odboru večino.²⁸ V Gradišču je od 1896. leta obstajala tudi slovenska posojilnica, za katero je dal pobudo župnik Sv. Duha.²⁹

6. Ekonomski vzroki

Niso pa bile le prednosti lokacije tiste, ki so veljakom majhnega trga Lučane omogočale vpliv na institucije, skupne z mešano govorečimi okoliškimi občinami. Tu je treba upoštevati tudi daljnosežnejše ekonomsko ozadje, ki ga je iskati v vedno večji odvisnosti kmetijstva od nadregionalnih trgov. Tako je bilo zlasti z vinogradništvom, kamor je denarno gospodarstvo prodrlo prej kot v druga gospodarska področja.³⁰ V trgovskih središčih in nadregionalnih trgih je v Vojvodini Štajerski prevladovala nemškogovoreča večina. In mali trg Lučane je za svoje neposredne sosede predstavljal najpomembnejše tržišče. Zato ne more biti naključje, da je v 19. stoletju pretežno slovensko govoreče prebivalstvo vinogradniške občine Klanci veljalo za »Nemcem naklonjeno.« Malce drugače se je sedaj razvijal položaj za prebivalstvo v občini Gradišče, zlasti v delu tega kraja Velikem Boču. Tamkajšnji slovenski hribovski kmetje so živeli izolirano, spadali so v pretežno slovensko župnijo Hl. Geist/Sveti Duh, imeli so svojo dvojezično šolo, svojo slovensko posojilnico, nekaj časa tudi slovensko-nacionalno večino v občinskem odboru. Ker so sami pridelali vso hrano, ki so jo potrebovali, so bili manj odvisni od od trga v Lučanah. Kadar so potrebovali denar, da bi si nabavili živino ali kmetijsko orodje, so prodali svoj les, ki so ga prevažali na jug v Dravsko dolino (v današnje Slovenijo).³¹

7. Pospešeno izginjanje

Proces izginjanja slovenskega jezika iz javnosti se je torej v regiji Lučane začel že desetletja pred razpadom monarhije. Krajevni nosilci procesa nastajanja nacije, ki se je od poznih 1880-tih let okreplil, je bila nemško-nacionalno naravnana elita trga Lučane. Ta elita - razen pri nekaterih slovensko-nacionalnih hribovskih kmetih v občini Gradiš-

²⁷ StLA, Handschrift 1578, XIX 2.9.1909, vgl. auch V 24.3.1890, XII 16.12.1904.

²⁸ Prim. StLA, HS 1578, VIII 12.12.1896, IX 23.3.1900, XI 24.6.1903.

²⁹ Prim. Slovenski Gospodar vom 26.3.1896., 107f.

³⁰ Prim. Michael Mitteraür, Formen ländlicher Familienwirtschaft im österreichischen Raum, in: Josef Ehammer/Michael Mitteraür, Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesellschaften, Wien/Köln/Graz 1986, 185-323, hier 224f.

³¹ Prim. Domovina z dne 19.3.1892, 68.

če - v mešano govorečih okoliških občinah ni naletela na omembe vreden odpor. Določitev meje po prvi svetovni vojni pa je odločilno pospešila že potekajoči proces izginjanja jezika, ki je bil v omenjenih aspektih šibkejši.

Tu se ne moremo spuščati v vzroke in potek bojev za slovensko-avstrijsko mejo v prostoru Lučane. Dejstvo je, da so bile južnoslovanske čete, ki so za nekaj časa zasedle območje Lučan, do prebivalstva zelo neprijazne in so si tako tudi med slovenskim prebivalstvom zapravili možno naklonjenost do priključitve mladi južnoslovanski državi in okrepile tendenco priključitve nemško nastrojeni Republiki Avstriji. Tako so predstavniki pretežno slovenske Vrhovnice/Langeegg, danes sestavnega dela občine Klanci, v začetku leta 1922 pojasnjevali:

»Prebivalstvo tu je pač večinoma slovenskega rodu, toda zanesljivo do 9/10 nemškega prepričanja in veselih, da se je končalo triletno južnoslovansko hlapčevstvo.«³²

Če kdo govori slovensko, to torej še zdaleč ne pomeni, da avtomatično deli tudi nacionalni ideal slovenstva³³ - še zlasti ne takrat, če celo prebivalstvo na drugi strani demarkacijske črte čuti, da mlada južnoslovanska država ekonomsko tiči v večjih težavah kot avstrijska sosedica.³⁴ Toda izražena želja prebivalstva po boljšem življenju v Avstriji tudi zahteva svojo ceno. Leta 1932 ni več zadoščalo, da si se navzven kazal »nemško prepričanega«, doma pa še naprej govoril slovensko. Tako se je krajevni šolski svet Vrhovnice pritoževal nad tamkajšnjimi učenci:

»V 80 hišah doma govorijo slovensko, temu zlu se naj bi zoperstavili z intenzivnejšim jezikovnim poukom, ki doslej ni bil možen.«³⁵

Malce drugače se je po določitvi meje pokazal položaj občine Gradišče. Občina je bila namreč razdeljena. Del tega kraja Veliki Boč z največjim deležem nacionalno zavednih Slovencev pa je bil celo na sredi razdeljen med Avstrijo in Jugoslavijo. Mejna črta je razdelila tudi več posestev. Cerkev Sv. Duha in z njo slovenska blagajna za predujem je pripadla Jugoslaviji, bližnja šola pa Avstriji.

Slovenski šolski ravnatelj, ki je pred boji za mejo vodil slovensko gibanje v občinskem zastopstvu, se je preselil nazaj v staro šolsko poslopje na jugoslovanskem ozemlju.³⁶ »Nemcem naklonjeno« okrnjeno občinsko zastopstvo tistega dela Gradišča, ki je ostal v Avstriji, je moralo ugotoviti, da med njihovo politično voljo in dejanskim stanjem obstaja razkorak, vsaj glede materega jezika občanov. Zato decembra 1920 zahteva, da naj bo v 1. razredu (novoodprte) ljudske šole v Velikem Boču pouk glede na krajevne jezikovne razmere dvojezičen.³⁷ Tej zahtevi je štajerska deželna vlada 14.3.1921 tudi ugodila.³⁸ Toda že deset let kasneje je nadrejeni okrajni šolski svet Arnfelsa/Arneža deželni šolski svet posvaril, »da za interese nemštva ni ugodno, če šolski

³² ŠDA, Länderzentralbüro A-5b-91/1922, ovoj A, E, 270a/1922.

³³ Prim. Robert G. Minnich, Govoriti slovensko - biti Slovenec. Jezikovni kodi in kolektivne samopodobe: nekja primerjav med Kanalsko in Ziljsko dolino, v: isti, Socialni antropolog o Slovencih. Zbornik socialnoantropoloških besedil (Ljubljana 1993) 89 - 127.

³⁴ Prim. Arhiv Slovenije, Predsedstvo deželne vlade, situacijska poročila 1920/II, Maribor 2.11.1920 št.12238/1920, Maribor 11.12.1920.

³⁵ StLA, LSR, 8 L 56/1932 v : fasc. 8 A-O/1932.

³⁶ Prim. Ivan Robnik, Narodno obrambno delo Družbe sv. Cirila in Metoda na Kozjaku, v: Koledar obrambne Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani 1941, Ljubljana 1941, 40 - 44.

³⁷ Citirano v sklepu deželne vlade od 14.3.1921. prim. StLA, Bezirksschulrat Arnfels, Heiligengeist v. J. 1861-1922.

³⁸ Prim. prav tam.

ravnatelj obvlada slovenščino.«³⁹ Posledica je bila, da so še ta začetni pouk slovenskega jezika ukinili.

8. Čisto narodno telo

Strukture jezikovnega razvoja in asimilacijskega procesa so sedaj še bolj jasno vidljive: še v času, preden se je dalo čutiti pojavljanje nacionalizma, je iz ekonomskih razlogov obstajala rahla naklonjenost do nemškega jezika, odvisna pa je bila tudi od različnega socialnega položaja tržanov in deželnega prebivalstva.

Od poznih 1880-tih let se je temu pridružil še nacionalni diferenciacijski proces, katerega nosilci so bili predvsem duhovniki in učitelji, ki večinoma niso prihajali iz regije. Višek so ti spori dosegli v oboroženih spopadih za mejo 1918/1919. Naenkrat se je nacionalni spor z lokalne ravni dvignil na raven, ki so jo določali državni interesi. Tako je »nacionalpolitični oddelek« pri štajerski deželni vladi sodeloval z nemškonacionalnim obrambnim društvom »Südmark« in »Nemškim šolskim društvom«, kadar je bilo treba sestaviti »kataster prebivalstva tuje narodnosti«. Tudi za določitev meje pristojni »Deželni centralni biro« je poskušal obe društvi pridobiti za to, da bi finančno podprla gradnjo »nemške šole« v mešanogovorečih Vrhovnicah.⁴⁰

Nikoli izrečeni cilj teh ukrepov je bil, da bi državna meja končno postala tudi etnična. To se naj bi zgodilo z jezikovno asimilacijo: Dokler je bila nacionalna pripadnost kulturnim značilnostim definirana kot jezik, je za prizadeto prebivalstvo vedno obstajala možnost, da so svojo kulturno drugačnost v javnosti zadržali zase in jo zatajevali. Zaradi tega je celo lokalno slovensko prebivalstvo, ki se je bilo pripravljeno prilagajati, postalo problem, ki se ga ni dalo obvladati z »asimilacijo«, temveč kvečjemu s takim. »Umvolkung«: Tako se je poleti 1938 skupina 18 nacionalsocialističnih študentov z Univerze Karla Franca v Gradcu odpravila na pot, da bi »preučila« tako imenovani problem v regiji Lučane: »Znanstveni« cilj skupine je bila raziskava »substance nemške narodnosti po krvi« v tej regiji, njen politični cilj »zagotovitev starega in priboritev novega življenjskega prostora izven državnih meja Velike Nemčije«. ⁴¹ V ta namen so šolarjem v ljudski šoli Lučane izmerili obseg lobanje, prebivalstvo regije so razdelili glede na jezik, ki so ga govorili doma, v vinogradniški občini Klanci pri Lučanah so na osnovi telesnih značilnosti razlikovali celo med »nemškim« in »slovenskim« tipom in na osnovi tega razlikovanja izračunali vsakokratni delež zemljiške posesti. Študentje so dali stranki NSDAP tudi navodila za ravnanje. Stranka naj bi med drugim skrbela za to, da bo v prostoru Lučan »proces ponemčevanja pospešen« in da bo »manjvreden človeški material čim hitreje odstranjen«, da bi se lahko lotili »ponovne osvojitve Spodnje Štajerske«. ⁴² Da potem le ni prišlo do »odstranitve manjvrednega človeškega materiala« iz lučanskega prostora, je bila posredna posledica nasilne ponovne priključitve Spodnje

³⁹ Prim. StLA, Landesschulrat, 8 G 73/1931 v: fasc. 8 A-Z/1931, Arnež, 18.4.1931.

⁴⁰ Prim. StLA, Nationalpolitische Abteilung, A5b-209NP/1922 v: fasc. A5b/1920-1922 oz. Länderzentralbüro A5b-223/1922 v: fasc. A, E, L270a/1920.

⁴¹ Willi Schüller Lebensfragen der Grenzbevölkerung untersucht an der steierischen Südgrenze, Arbeit im Reichsberufswettkampf der deutschen Studenten 1938/39, 4. zv., 303.

⁴² Prav tam, 343.

Štajerske leta 1941. To območje je nacionalsocialistom nudilo veliko večji prostor, da uresničijo etnične »čistilne ukrepe«, kot majhna regija Lučane.

9. Ponujena priložnost

Junija 1944 se je na Kozjaku utaboril Lackov partizanski odred, ki je pripadala Titovemu gibanju. Partizanom so se pridružili tudi nekateri pripadniki slovenskega prebivalstva občine Schlossberg. Kozjak hribovje južno od Lučan je do konca vojne ostal bojišče. Kmetje v teh krajih so morali partizanom dajati bivališče in hrano in to prikrievati gestapovcem, preoblečenim v partizane. Če se jim to ni posrečilo, so »prišli ponje«. Še v zadnjih tednih vojne so v Lučanah usmrtili okoli 80 dezerterjev.⁴³

Ko so partizani in bolgarske čete maja 1945 osvobodili Lučane, je župnik zapisal: »... da so bili partizani borci v pravem pomenu besede, verni, ob nedeljah so imeli službo božjo, ko so prevzeli oblast, so takoj razglasili versko svobodo, prirejali so zahvalnice in pozivali k udeležbi. Ko pa so jih nadomestili komunistični partizani iz ljubljanskega območja in iz Balkana, so morali katoliški partizani pogosto spet odstopiti od prevzetih funkcij in zaradi zagovarjanja katoliških interesov celo bežati čez mejo, da bi si rešili življenje.«⁴⁴

Dejansko so Lackov odred kmalu po koncu vojne umaknili v Jugoslavijo in so ga nadomestili z drugo enoto. Iz spominov borcev Lackovega odreda je razvidno, da so bolgarske čete med civilnim prebivalstvom Lučan zagrešile ekscese.⁴⁵

V prvih dveh letih po koncu vojne so protikomunistični slovenski belogardisti »pronicali«⁴⁶ prek območja Gradišča čez mejo v Jugoslavijo. Tako kot pred nekaj leti partizanom so morali tamkajšnji kmetje sedaj njim dajati streho nad glavo.⁴⁶

Hkrati je jugoslovanska stran, tako kot po prvi svetovni vojni, postavila ozemeljske zahteve. Leta 1947 je Župnik v Lučanah zapisal: »Odkrita zahteva Jugoslavije po Lučanah v januarju je povzročila splošno divjo osuplost: Veliko ljudi ni hotelo več delati, dneve in dneve so na trgu čakali na komisije za določanje meje, ki se jim je marsikdo vrgel k nogam in jih prosil za intervencijo. Ljudje so se brez vsake volje zapili, da jim ne bi bilo treba žlahtne kapljice izročiti bandam.«⁴⁷

Opredelitev za slovenski materni jezik je lahko v takšnih okoliščinah pomenila le glas za titoistično Jugoslavijo. In ta stigma se do najnovejše preteklosti ni kaj dosti spremenila.

10. Državna pogodba brez posledic

Izginotje slovenščine na Štajerskem ne gre razlagati le s subjektivnimi grožnjami, ampak tudi z objektivnimi vplivi - poleg dejavnikov ekonomske stabilizacije, ki so delovali

⁴³ Prim. Milan Ževart, Lackov odred 2 zv. (Maribor 1988), ŠAG, Dechantliche Pfarrvisitationen Dekanat Leutschach, Lučane, 31.12.1944, 31.12.1945.

⁴⁴ ŠAG, Dechantliche Pfarrvisitationen Leutschach, Lučane 31. december 1945.

⁴⁵ Prim. Ževart, Lackov odred, 1. zv., 401 sl.

⁴⁶ Prim. ŠAG, Leutschach - Pfarrakten (Neubestand), Verschiedenes, Lučane, 15.6.1947

⁴⁷ Prav tam.

že v 19. stoletju, določitev meje in odseljevanje iz obmejnega območja, ki je po prvi svetovni vojni narodnogospodarsko postal periferija. »Kronologijo« tega izginotja gre seveda opisati tudi z uspešnim delom nemškonacionalnih agitatorjev, ki se kaže zlasti v političnih ukrepih, katerih namen je bila ohranitev »čistega naroda«, in so jih uvedli po določitvi meje 1919. Vse to pa dopolnjuje ugotovitev, da državna meja, določena po prvi svetovni vojni, pomeni stalno grožnjo. Zato se je končno lahko uveljavilo stališče, da mora biti državna meja tudi etnična. Da o uresničitvi tega namena v 1950-tih letih še ni moglo biti govora, je razvidno iz poročila okrožnega dekana St. Floriana o njegovi vizitaciji župnije Lučane, v katerem je na nehoite dvoumen način pripomnil: »Z izjemo šole v Velikem Boču, kjer otroci na začetku šolanja ne znajo niti besedice nemško, je bil v vseh razredih učni cilj dosežen.«⁴⁸

Summary

The ideal of »the pure national body of the nation« Chronology of disappearance

A lot remains hidden in the recent history of the Austrian Styria. Thus, the fact that in this country have lived and still live people with Slovene as their mother tongue, is not generally acknowledged. In Styria there are mainly three border regions, the permanently settled population of which speaks Slovene or at least spoke Slovene until the recent past - the Radgona corner at the southeast, the Lučane region in the south and the Sobot district at the southwest of Styria. The article is focused on the middle one of the three districts.

The process of disappearing of the Slovene language from the public life began in the Lučane region decades before the dissolution of the monarchy. The local bearer of the process of nation-forming, which got stronger by the 1880s, was the nationally pro-German elite of the small market town of Lučane. Adding to this, there was the national differentiation process, the bearers of which were mainly priests and teachers, mostly from other regions.

The disappearance of the Slovene language from Styria was not merely due to subjective threats, but also to objective influences - apart from the factors of economic stabilization, which were already present in the 19th century, also the delimitation and emigration from the border region, which, after the WWI, became a periphery. This disappearance is a result of the successful activities of the German-national agitators, which is reflected in the political measures, the purpose of which is the preservation of the »pure nation«.

⁴⁸ ŠAG, Dechantliche Pfarrvisitationen, Kreisdekanat Gross-St. Florian, 1954.

KOROŠKI SLOVENCİ V LUČI SODOBNIH PROSTORSKIH, SOCIALNIH IN ETNIČNIH PROCESOV

Steinicke Ernst, Zupančič Jernej

1. Uvod

Vprašanju koroških Slovencev je posvečena dolga vrsta znanstvenih razprav, med katerimi prevladujejo različne zgodovinske, geografske, sociološke, pravne, etnološke, lingvistične in etnopolitične študije. Problematike so se lotevali tako slovenski kot avstrijski avtorji, vendar so pogosto prihajali do precej različnih ugotovitev. Enotni pa si bili glede socialne sestave in položaja koroških Slovencev. Pripadniki slovenske manjšine so poseljevali obmejno, naravno nekoliko manj ugodno podeželsko območje brez pomembnejših gospodarskih središč. V tem pasu se je razmeroma dolgo zadržalo kmečko prebivalstvo, še posebno pri manjšini. Pogosta so bila tudi mnenja, da je odročnost teh predelov pomagala ohranjati jezik in identiteto domačega prebivalstva. Vendar veljajo omenjene označbe le za obdobje, ko je prevladovala agrarna družba. Zanj je bila značilna intenzivna navezanost na razmeroma majhno območje, kjer so bili stiki med člani skupnosti številni in vsestranski, zunaj območja (občine, župnije, vaške skupnosti ipd.) pa skoraj niso posegali. Z industrializacijo in urbanizacijo so se zlasti mlajše generacije množično vključevale v družbeno dinamiko (šolstvo, zaposlitev, oskrba, javni mediji ipd.), pomen odnosov v lokalni skupnosti in v družini pa je polagoma slabel. Asimilacija je tedaj naglo napredovala še posebej zato, ker je faza industrializacije časovno sovpadala s političnim pritiskom na slovensko manjšino na avstrijskem Koroškem. Z nadaljevanjem urbanizacije in z začetkom terciarizacije ter s splošnim dvigom izobrazbene ravni tako pri pripadnikih večinskega naroda kot pri manjšini so se pričeli izboljševati tudi pogoji ohranjanja jezikovne in narodne identitete.

Na terciarizacijo in njene učinke so nekateri kot prim. Klemenčič opozarjali že v sedemdesetih letih. (Klemenčič, 1977) S povečano prekomejno gospodarsko izmenjavo med Koroško in Slovenijo se je spremenila tudi vloga slovenščine in posledično tudi vloga slovenske manjšine. Le-ta je ravno v tem času dosegla krepko socialno in politično preobrazbo. Pod vplivom splošnega prostorskega, socialnega in političnega razvoja na eni ter delovanja Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu na drugi strani se je manjšina socialno razslojila in praktično izenačila s pripadniki večinskega naroda. Hkrati se je izoblikoval nov način poselitve manjšine: poleg klasičnega območja slovenske poselitve na Koroškem se je precej okrepila prisotnost Slovencev v mestih Celovcu in Beljaku ter v obmestnem pasu, torej v gospodarsko in prebivalstveno izredno dinamičnih in hkrati tudi kvalitetnih bivalnih območjih. Slovenci so se urbanizirali (Zupančič, 1993, 115-123).

Zato se samo po sebi postavlja vprašanje odnosa med centralnimi in perifernimi območji ter učinki procesov v teh okoljih na narodnostni razvoj manjšine. V devetdesetih letih sta bili na to temo napisani dve obsežni študiji: J. Zupančiča z ljubljanske in W. Gameritha s salzburške univerze. Čeprav avtorja med seboj nista sodelovala in sta upo-

rabila različne metode, sta prišla do številnih podobnih ugotovitev glede socialnega razvoja in prestrukturiranja manjšine v odvisnosti od splošne preobrazbe Koroške. V nadaljevanju bomo osvetlili nekaj glavnih rezultatov. Da bi preveč ne obremenjevali besedila, bodo zapisana samo slovenska krajevna imena. Že sedaj je treba opozoriti, da se utegnemo srečati s podobnim razvojem in tendencami tudi pri drugih manjših narodnih skupnostih v Evropi.

2. Socialni razvoj manjšine na periferiji

Če razumemo pod pojmom perifernih območij tiste prostorske enote, ki zaostajajo v gospodarskem razvoju in so slabše opremljene z infrastrukturo kot druga območja, nam pogled na narodnostno - jezikovno karto Evrope odkrije vrsto etničnih skupnosti, ki jih povezuje skupna usoda bivanja v perifernih območjih. To so večinoma obmejna območja, odmaknjena od glavnih mest in gospodarskih središč. To velja tako za Galicijo v Španiji, Lužiške Srbe v Nemčiji ali pa skoraj vse narodnostne skupnosti v Italiji in Franciji, ne glede na to, da bi bilo v nekaterih primerih ustrežnejše govoriti o malih narodih brez lastne države. Tudi tri najpomembnejše manjšinske skupnosti v Avstriji, torej koroški Slovenci, gradiščanski Hrvatje in Madžari naseljujejo robna, obmejna območja države.

V perifernih območjih poteka družbena in prostorska modernizacija nekoliko počasneje in tudi kulturne in etnične posebnosti se tam praviloma dlje ohranjajo. To je še posebej lepo vidno pri manjših narodnostnih skupnostih. Z obrobno lego je pogosto povezana - neredko tudi fizično pogojena - izolacija, katera pomaga ohranjati tradicionalno strukturo in identiteto. V takih pasivnih območjih prihaja zaradi povpraševanja po delovnih mestih do odseljevanja mladih, kar vodi h kvalitativnemu in kvantitativnemu praznjenju in slabljenju demografske strukture. Število ostarelih se nadpovprečno poveča, kar po določenem času povzroči padec rodnosti in porast smrtnosti. Vrnitev delovnih migrantov navadno ne prispeva k izboljšanju demografske sestave, ker se vračajo predvsem starejši letniki. Dokler negativno selitveno bilanco izenačuje visoka rodnost, ostaja območje poseljeno. Toda tudi taka »zatočišča« ne morejo obvarovati pred asimilacijo, ki jo skuša izvajati državno organiziran večinski narod (Steinicke, 1991, 11-17).

Lego poselitvenega ozemlja manjšine na periferiji je mogoče imeti za dejavnik ohranjanja narodnostne podobe le v agrarni fazi razvoja. Z industrializacijo se okrepi mobilizacija tudi v razvojno zaostajajočih območjih in praviloma tudi asimilacija pripadnikov manjšine. Manjšina se prične ozemeljsko in številčno krčiti. Stopnja asimilacije je odvisna od številnih dejavnikov. Ta proces lahko zavirajo le strnjena poselitev, številčnost in njena gospodarska ter kulturna moč.

Gospodarsko - družbena preobrazba iz industrijske faze razvoja v postindustrijsko (terciarno) se navadno premalo upošteva. Ta prehod se je v mnogih predelih Evrope pričel v šestdesetih in sedemdesetih letih in je imel krepke učinke tudi na poselitvena območja manjšin. Turizem, trgovina, promet in druge uslužnostne dejavnosti so postale najpomembnejše gospodarske panoge. Na terciarnih dejavnostih temelječe gospodarstvo obmejnih in perifernih območij posameznih držav je dejavnik meddržavnega in mednarodnega povezovanja in sodelovanja. Obrobna lega nudi dobre pogoje za razvoj medna-

rodnega prometa in trgovine. Slabosti, ki izhajajo iz industrijske faze razvoja, postopoma izgubljajo svojo veljavo.

Preden gremo na obravnavo omenjenih vidikov na primeru južne Koroške, je potrebno na kratko pojasniti dosedANJI potek asimilacije pri koroških Slovencih.

3. Koroški Slovenci med ohranitvijo in asimilacijo

Poselitveno območje Slovencev na Koroškem obsega okrog 2500 km², na katerem je leta 1991 živelo 264620 prebivalcev. Na tem območju so se v dveh stoletjih zvrstile med nemško in slovensko govorečimi praktično vse oblike sobivanja; od začetnega mirnega sožitja preko gospodarskih in političnih konfliktov do odprte sovražnosti v vojaškem spopadu za ozemlje po koncu prve svetovne vojne. Po plebiscitu leta 1920, pri katerem se je večina volilnih upravičencev odločila za ostanek južne Koroške v okviru prve avstrijske republike, je sledil čas izredno agresivne asimilacijske politike nad koroškimi Slovenci. Pritiski so dosegli višek med drugo svetovno vojno, ko je bil del manjšine izpostavljen pregonu in fizičnemu uničevanju.

Asimilacija se je nadaljevala tudi v času druge avstrijske republike (Grafenauer, 1946, Randall, 1955, Barker, 1984). Do velikih napetosti je prišlo še v sedemdesetih letih, ko so nasilno odstranjevali dvojezične table (1972) in ob popisu posebne vrste (1976). Odnosi so se pričeli popravljati v osemdesetih letih. Od leta 1988 sodelujejo predstavniki obeh osrednjih slovenskih organizacij (NSKS in ZSO) v avstrijskem sosvetu za narodnostne skupnosti. Asimilacija je opazna tudi prostorsko, saj se je poselitveno ozemlje opazno skrčilo oziroma se je delež slovenskega prebivalstva na njem močno zmanjšal. S številčnim in ozemeljskim krčenjem so se Slovenci na Koroškem soočali tudi že v preteklih stoletjih. Le še ledinska in krajevna imena opozarjajo, do kam je segala slovenska naselitev. Po uradnih podatkih se je v dobrem stoletju (od 1880 do 1991) število slovensko govorečih zmanjšalo od 85051 na 14850 (skupaj z »windisch«), po slovenskih ocenah pa približno razpolovilo (od okrog 102000 na okrog 50000) (Zupančič, 1992).

Delež slovensko govorečih znaša danes po podatkih uradnega popisa 1991 5.7 % na dvojezičnem ozemlju in 2.8 % na celotnem Koroškem (skupina »windisch« je prišteta). Od 38 občin imata le dve slovensko večino: Sele (93.5 %) in Globasnica (51.6 %). Večji delež slovensko govorečih so imele ob zadnjem popisu še občine Železna kapla - Bela (41.8 %), Pliberk (skupaj z Bistrico pri Pliberku 41.1 %), Bilčovs (32.6 %), Žitara vas (26.1 %) in Šentjakob v Rožu (20.5 %). Imenovane občine ležijo vse (z izjemo Bilčovsa) v bližini slovensko - avstrijske meje. V drugih občinah je delež slovensko govorečih tako nazadoval, da lahko upravičeno govorimo o razpršeni poselitvi Slovencev na še pred desetletji kompaktno slovenskem območju.

Številne študije so dokazale, da zajema uradna statistika le del manjšinske populacije. Za to obstajajo vsaj trije poglobitvi razlogi:

1. Nejasno formulirana popisna kategorija »občevalnega jezika«. Pri popisih so ga mnogi razumeli kot jezik okolja in ne pogovorni jezik v družini (Rauchberg, 1891, Smith, 1986). Tako so se za jezik gospodarja pogosto opredeljevale osebe, ki so bile v istem gospodinjstvu (npr. kmetje, hlapci, dninarji, služkinje, varuške otrok ipd.) (Gamerith, 1993, 23).

2. Uvedba statistične kategorije »Windisch«. Prvič so jo uvedli ob nacističnem popisu leta 1939 in jo zadržali pri vseh kasnejših popisih. S tem so koroške Slovence razdelili v dve skupini. Izraz so zelo različno interpretirali, zato je bil pogosto predmet manipulacij (Klemenčič, 1990). Nekateri so ga razglašali celo za samostojno narodnostno - jezikovno skupino. Unkart, Glantschnig in Ogris (1984, 41-43) menijo, da je imel za narodno zavedne Slovence slabšalen prizvok in se zanj pri ljudskem štetju niso opredelili. Opozarjajo tudi, da so se za »windische« izjasnjevale osebe, ki govorijo slovensko koroško narečje, vendar se ne štejejo za pripadnike slovenske manjšine. Število oseb, izjasnjenih kot »windische«, je nazadovalo še hitreje kot število slovensko govorečih, predvsem pa se je izredno spreminjalo po posameznih občinah od popisa do popisa (Klemenčič, 1960). Precej zmede je vnesla tudi uvedba številnih jezikovnih kombinacij (npr. slovensko - nemško, nemško slovensko, slovensko - windisch itn.), uvedena s popisom 1951 (Klemenčič, 1990).

3. Jezikovno opredeljevanje v izrazito narodnostno in jezikovno mešanih okoljih. Zlasti v severnih in zahodnih predelih dvojezičnega ozemlja so živeli Slovenci že več generacij v nenehni stiki z nemško govorečimi. Ker so bili mnogi vključeni bolj v nemški kulturno - jezikovni krog (zaradi odsotnosti slovenščine v šolah, cerkvi uradih itd.), se je le s težavo oblikovala slovenska narodna zavest. V Ziljski dolini je bila dvojezičnost prisotna v družinah že v agrarni dobi. Zato v takih območjih uradni popisi zajamejo še manjši del dejanske slovenske populacije kot sicer. Vendar je treba omeniti tudi to, da jezikovna in narodnostna opredeljenost pri skupini, ki sicer nosi večino objektivnih znakov pripadnosti, ni povsem stabilna in se lahko ene in iste osebe ob različnih popisih različno opredelijo.

Preglednica 1: Število slovensko govorečih in »windische« po uradnih statističnih podatkih od 1939 - 1991.

popis leta	slovensko govoreči	windische	skupaj
1939	21701	21478	43179
1951	22367	19728	42095
1961	14001	11469	25478
1971	17014	3914	20928
1981	14204	2348	16552
1991	13962	888	14850

Vir: Ibounig, 1986; ÖSTAT 1993

Rezultate uradnih popisov so pogosto kritizirali številni raziskovalci te problematike (Grafenauer, 1960, Veiter, 1965, Klemenčič, 1977, Fischer, 1980, Steinicke, 1983, Reiterer, 1986, Grafenauer, 1990, Klemenčič, 1990). Jezikovna podoba Koroške bi bila zanesljivo drugačna, če bi poleg uradnih statističnih podatkov uporabili tudi ocene števila slovensko govorečih, ki slonijo na praktični rabi in znanju jezika manjšine. V neki drugi študiji smo strnili naslednje ugotovitve:

1. Po statističnih popisih je bilo leta 1981 na Koroškem 14200 slovensko govorečih (oziroma 16552 skupaj z windisch), leta 1991 pa 13962 (oziroma 14850).

2. Pri napisih na nagrobnikih (na izbranih primerih občin) se kljub nekaterim posameznim odklonom kaže precejšnja skladnost z uradnimi podatki: delež slovensko govorečih ob popisu in delež slovenski napisov na nagrobnikih so skorajda enaki).

3. Število dijakov slovenske gimnazije v Celovcu. Korelacija med številom vpisanih dijakov in številom slovensko govorečih pri popisu je visoka in pozitivna; s tem ne dokazujemo števila, temveč le razporeditev slovenske populacije.

4. Jezik pri bogoslužju v cerkvi; razporeditev se ujema z uradnimi podatki, vendar je delež rabe slovenščine bistveno višji. To kaže na precej večje število Slovencev.

5. Število učencev pri dvojezičnem pouku; razporeditev je skladna z uradnimi podatki, vendar je odstotek vpisanih otrok bistveno višji. V letu 1992 je bilo prijavljenih okrog 3000 otrok, kar predstavlja okrog 20 % celotne uradne manjšinske populacije (normalno bil bilo pričakovati okrog 6 %). Z ekstrapolacijo dobimo populacijo okrog 45000 oseb.

7. Na podlagi števila poslušalcev slovenskih radijskih oddaj je slovensko populacijo mogoče oceniti na okrog 50000 oseb (Klemenčič, 1986).

8. Na podlagi znanja slovenskega jezika je Reiterer manjšinsko populacijo ocenil na okrog 60000 oseb (Reiterer, 1986).

Iz prikazanega je mogoče sklepati, da so podatki uradne statistike kljub pogosto očitanim napakam do neke mere vendarle relevantni in da uradni podatki prikazujejo le trdno jedro manjšine, ki obsega približno tretjino dejanske manjšinske populacije. Razlika med rezultati uradnih popisov in ocenami se je spreminjala skladno s potekom političnih sprememb in splošno socialnogeografsko preobrazbo (Zupančič, 1993, 65-72).

4. Rezultati popisa leta 1991

Kljub pomanjkljivostim, ki jih izkazuje gradivo uradnih popisov, je le-to še vedno vredno obravnave. Predstavlja namreč dokaj strogo merilo, ki zajema v povprečju le tretjino dejanske manjšinske populacije. Za razliko od prejšnjih popisov prinaša zadnji iz leta 1991 nekaj zanimivih sprememb. Nazadovanje števila slovensko govorečih je bilo tokrat sicer tudi znatno (10.3 % na celotnem Koroškem, skupaj slovensko in windisch), vendar občutno manj kot pri prejšnjih popisih. Nazadovanje gre predvsem na račun skupine »windisch«, medtem ko kaže kategorija »slovensko« in »slovensko-nemško« trend stagnacije. Posebno zanimive pa so spremembe po posameznih občinah oziroma po območjih.

Število slovensko govorečih je nazadovalo v najpomembnejših območjih tradicionalne slovenske prisotnosti (v Rožu, Podjuni in v Karavankah), v znatni meri zaradi odseljavanja. Opazno se je število povečalo le v občini Galicija (za 38.1 %). Število je nazadovalo tudi v nekaterih občinah, ki ležijo izven mestnih regij Celovca in Beljaka (Pokrče za 59.3 %, Škofiče za 46.5 %, Rožek za 30.2 %).

V tretjini občin 11 od 36 (dve sta se kasneje razdelili; Pliberk na Pliberk in Bistrico pri Pliberku ter Straja vas na Strajo vas in Bistrico v Zilji) se je število slovensko govorečih povečalo. To se nanaša na občine, kjer je bila prisotnost Slovencev že tri desetletja

nizka (pod 10 %) ter za mesti Celovec in Beljak in primestne občine. Skratka, naraslo je v območjih, ki so gospodarsko in prebivalstveno dinamična in kjer živijo Slovenci praktično v pogojih prostorske razpršenosti. Porast v mestih je treba vsekakor pripisati doseljevanju zlasti mladih, višje in visoko kvalificiranih posameznikov, ki so tudi po prihodu v tuje jezikovno okolje zadržali jezik in identiteto. Drugačne narave pa je podvojitev števila slovensko govorečih v spodnji Ziljski dolini in v občinah Grebinj, Suha in Ruda. V tem primeru gre za drugačno jezikovno (narodnostno) izrekanje kot pred desetletjem. Da bi karseda zmanjšali možnost špekulacij, je bila v občinah Šmohor in Št. Štefan izvedena kratka anketa glede jezikovnega izrekanja, ki pa je potrdila tezo o jezikovni preorientaciji oziroma o ponovnem slovenske opredeljevanju. Verjetno gre porast pripisati tudi bistveno manjšemu pritisku na manjšino v takih občinah (Steinicke, Zupančič, 1994).

Popis 1991 je zabeležil tudi 1614 oseb s slovenskim občevalnim jezikom, ki pa niso avstrijski državljani in torej tudi ne pripadniki slovenske manjšine, temveč so se priselili na Koroško iz Slovenije. Prisotni so skoraj v vseh občinah narodnostno mešanega ozemlja in tudi izven njega, še posebno v najpomembnejših gospodarskih središčih (v Celovcu okrog 500, v Beljaku skoraj 180, v Pliberku, Borovljah in drugod). Njihova navzočnost je za manjšino pomembna, saj se preko priseljencev (verjetno gre večidel začasne priseljence) krepijo različni stiki med manjšino in Slovenijo, poleg tega pa lahko priseljenci sodelujejo v življenju manjšine na gospodarskem, kulturnem in šolskem področju.

Iz navedenega sledi, da se je v zadnjem desetletju tempo asimilacije vendarle nekoliko umiril in da se krepi prisotnost Slovencev v mestih. Po drugi strani pa je treba posebej naglasiti, da so spremembe pri narodnostno - jezikovnem opredeljevanju tudi rezultat socialnih in gospodarskih procesov na Koroškem in tudi pri slovenski manjšini.

5. Sodobna socialnogospodarska preobrazba

Vprašanju perifernih in centralnih območij na Koroškem se je v svojem delu posvetil Gamerith (1993). 121 koroških občin je razvrstil s pomočjo 51 demografskih in socialnogospodarskih variabel in s pomočjo Cluster ter Faktorske analize. Na ta način je ločil občine s potezami centralnosti in občine s potezami perifernosti.

Jasno je razvidno, da narodnostno mešano območje na južnem Koroškem ni enotno socialnogospodarsko strukturirano. Značilnosti periferije imajo občine v najožjem obmejnem pasu v Podjuni in Karavankah (Pliberk z Bistrico pri Pliberku, Železna Kapla, Globasnica, Žitara vas, Sele, Suha in Ruda). Ostalih predelov narodnostno mešanega ozemlja pa od leta 1981 dalje ne moremo več šteti za periferna območja.

Toda tudi periferno območje južne Koroške v primerjavi s predeli na severnem Koroškem še zdaleč ni gospodarsko pasivno. Dohodek na prebivalca je resda nižji od deželnega in državnega povprečja, toda starostna sestava, selitvena bilanca ter drugi demografski pokazatelji kažejo, da ima imenovanih sedem (osem) občin v resnici nekoliko boljši položaj od drugih perifernih območij na Koroškem. Nadpovprečen je delež študentov in tudi visoko izobraženih. Gamerith poudarja, da se kaže relativno zaostajanje omenjenih občin predvsem v primerjavi z osrednjo Koroško (Gamerith, 1993). Nasprotno pa je zlasti predel Celovca, Beljaka in njunega obmestja, ki vključuje območje razvi-

tega turizma ob Vrbskem jezeru in v zaledju, eno gospodarsko in prebivalstveno najbolj dinamičnih območij v Avstriji, sodeč po demografskih značilnostih.

Poselitveno območje Slovencev na južnem Koroškem ne kaže več slabega stanja na področju kmetijstva, industrije in obrti. Res je bila slovenska manjšina do sedemdesetih let pretežno agrarna in če bi verjeli samo uradnim statističnim podatkom, še do osemdesetih let (Meusburger, 1979, Suppan, 1983, Moser, 1982). Toda v naslednjih dveh desetletjih je prišlo do intenzivne socialne preobrazbe in dviga izobrazbene ravni.

Najpomembnejši impulz za ta razvoj je bilo ustanovitev Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu leta 1957. Pripadniki manjšine so dobili možnost, da poleg strokovne izobrazbe pridobijo tudi znanje o slovenskem jeziku, kulturi in zgodovini, kar krepi in pomaga ohranjati narodno zavest. Poleg slovenske gimnazije so lahko slovenski dijaki obiskovali tudi fakultativni pouk slovenščine na nekaterih drugih višjih šolah. Gimnazijo je v letih 1957 - 1992 obiskovalo 2586 dijakov, od katerih jih je okrog 1100 maturiralo. Na leto obiskuje šolo od 410 - 460 dijakov (povprečje zadnjih let). Do leta 1986 je bil delež otrok avstrijskih državljanov vedno nad 95 % (od tega 92 % z narodnostno mešanega območja), v drugi polovici osemdesetih let pa se je povečal odstotek dijakov iz Slovenije.

V času delovanja slovenske gimnazije se je socialna struktura staršev dijakov korenito spremenila. Do srede sedemdesetih let so prihajali dijaki predvsem iz kmečkih, delavsko-kmečkih in delavskih družin, v osemdesetih let pa so že pričeli prevladovati otroci nameščencev, izobražencev in podjetnikov. Iz kroga maturantov slovenske gimnazije se je izoblikoval sloj izobražencev, ki je postopoma prevzel vodilno vlogo v gospodarskem, šolskem, kulturnem in političnem življenju manjšine (Zupančič, 1993).

Znaten del nameščencev, izobražencev in tudi podjetnikov se je po končanem šolanju za stalno preselil v večja gospodarska središča, predvsem v Celovec in Beljak ter v njuno obmestje. Mestna populacija Slovencev ima večinoma višje poklice in pripada srednjemu sloju (pravniki, zdravniki, učitelji, profesorji, prevajalci, umetniki, inženirji ipd) (Zupančič, 1993). Podeželje je sicer še zadržalo znaten del kmečkega prebivalstva (pri slovensko govorečih 16 %, pri nemško govorečih 7 %), toda obenem je močna tudi tendenca po zaposlovanju v poklicih tim. terciarnega sektorja (ARGE Alpen-Adria, 1990, 178).

Turizem je za Koroško izjemno pomemben, saj temelji koroški gospodarski vzpon prav na njem. Koroška je postala tipična turistična pokrajina, vsa preprejena s turistično infrastrukturo. V tej luči je zelo pomembna gospodarska povezava s Slovenijo in odprtost meja. Od začetka osemdesetih let dalje štejejo turisti iz Slovenije posebno v zimski sezoni za dobre goste, ki prinašajo turističnemu gospodarstvu veliko dohodkov (Podlipnig, 1991). Še pomembnejši pa je postal tim. nakupovalni turizem za južno Koroško v drugi polovici osemdesetih let (Wastl-Walter/ Krutner, 1991). Trgovski sektor Koroške trgovinske zbornice je leta 1990 zabeležil milijarda šilingov prometa samo od kupcev iz Slovenije. Živahen prekomejni promet in trgovina delujeta vzpodbujevalno tudi na razvoj obeh največjih deželnih mest.

Ob krepitvi trgovine, prometa in turizma zaradi stikov s Slovenijo dobiva slovenščina na južnem Koroškem vlogo poslovnega jezika in ne zgolj narodnostnega simbola. Krepitev občutka pripadnosti k slovenski skupnosti dobiva manjšina tudi od slovenskih priseljencev iz Slovenije. Slednji se zaposlujejo predvsem v trgovini. Obrtniki iz Slovenije so še v osemdesetih letih prinesli na Koroško precej kapitala, bodisi v banke,

bodisi v manjša mešana podjetja. V tem oziru imajo podoben učinek tudi mešana podjetja, saj se tam zaposluje tehnično izobraženstvo (npr. Elan, IPM, Topsport ipd.).

V zadnjih letih se je nakupovalni turizem nekoliko zmanjšal zaradi razvoja konkurenčne ponudbe v Sloveniji. To velja tako za blago široke potrošnje kakor za določeno tehnično blago (računalniki, računalniška oprema, AV sredstva ipd.). Verjetno bodo v prihodnosti igrala večjo vlogo mednarodno orientirana trgovinska podjetja ter mešana industrijska ter obrtna podjetja. Povpraševanje po visokokvalificirani dvojezični delovni sili bo v takih pogojih praviloma večja. V tej luči je pomemben tudi vstop Avstrije v Evropsko zvezo, kar bo srednje in dolgoročno vplivalo tudi na slovensko skupnost v Avstriji. Ta tematika bo v prihodnosti zahtevala širšo interdisciplinarno obravnavo ter primerjavo s podobnimi etničnimi skupnostmi v združeni Evropi.

6. Ali lahko govorimo o narodnem preporodu koroških Slovencev?

Ob prej navedenih sodobnih procesih in gospodarskem stanju slovenske manjšine ne moremo več uvrščati med periferne manjšine, kljub temu, da del njenega poselitvenega ozemlja še vedno nosi nekatere značilnosti perifernih območij (Steinicke, Zupančič, 1994). V procesu socialnogospodarske preobrazbe se je slovenska manjšina urbanizirala, modernizirala in socialno izenačila s pripadniki večinskega naroda. Pri tem se je del slovenskih izobražencev preselil v Gradec in na Dunaj. S tem postajata obe mesti novi središči koroških Slovencev, ki so s Koroško kljub oddaljenosti dobro povezani. Toda po drugi strani to razseljevanje prispeva k nadaljnjemu slabenju slovenske prisotnosti na Koroškem.

Socialno-prostorski razvoj zadnji dveh desetletij kaže na izrazito terciarizacijo tudi koroškega podeželja. Turizem, promet in trgovina spreminjajo južno Koroško v gospodarsko, demografsko in socialno aktiven in dinamičen prostor. V terciarnih dejavnostih v obmejnem območju je slovenščina dobila vlogo poslovnega jezika, kar je odprlo delovne možnosti dvojezičnemu prebivalstvu. Dvojezičnost je postala prednost. Modernizacija manjšine, povezana z gospodarsko dinamiko njenega poselitvenega ozemlja in okrepljenimi stiki s Slovenijo je pomembno vplivala na zadržanje jezika in narodne identitete in obenem pripomogla tudi k zmanjševanju konfliktov med večino in manjšino.

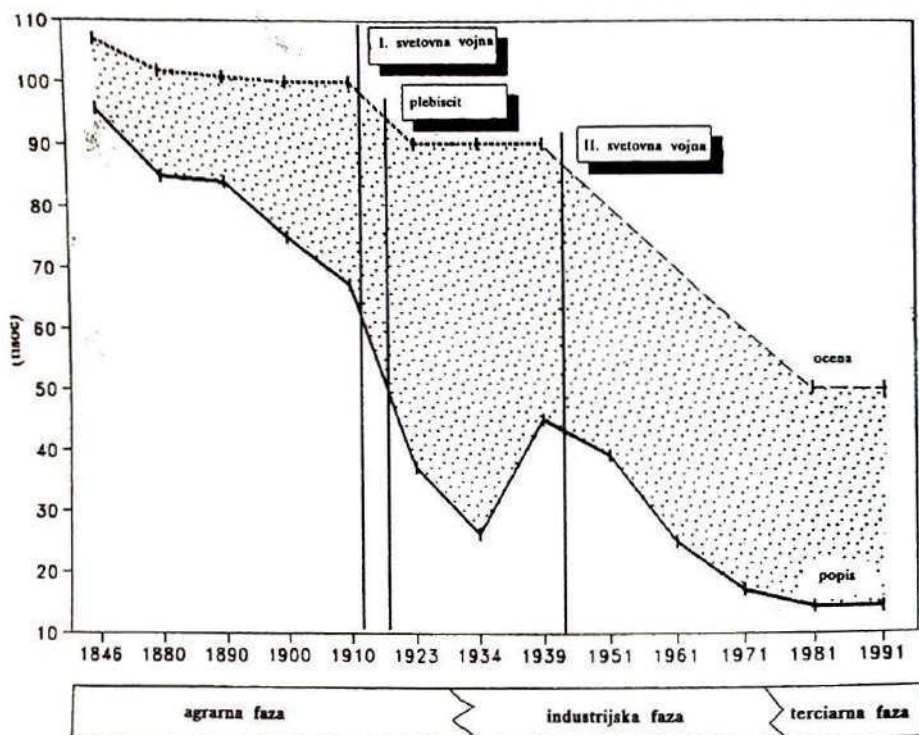
Vendar je v teh razmerah še težko govoriti o narodnem preporodu, čeprav je že nekaj znakov, ki kažejo na resno oživiljanje narodne identitete. Posledice evropske integracije so za manjše narodnostne skupnosti oziroma manjšine prej neugodne kot ugodne. Da vendarle ni vedno tako, nas prepriča primer Ladinov na južnem Tirolskem. Ti so se podobno kot Koroški Slovenci desetletja in stoletja soočali s številčnim in ozemeljskim zmanjševanjem. Toda v zadnjih letih se je pričel ugled ladinščine pri domačem prebivalstvu Grödentalu in Gadertalu dvigati. Med leti 1981 - 1991 se je število Ladincev opazno povečalo in sicer na podlagi okrepljene zavesti pripadnosti etnični skupnosti in ne zaradi povečane stopnje rodnosti ali priseljevanja Ladincev od drugod (Steinicke, 1993).

Podobno je mogoče pričakovati, da se bo pri delu koroškega prebivalstva, ki ima vsaj deloma slovenske korenine in trenutno pripada pretežno nemškemu jezikovnemu in kulturnemu krogu, zaradi možnosti, ki jih ponuja novi položaj slovenščine, spomnil

svojega slovenskega porekla in se morebiti naučil jezika. Res je, da imajo Korošci pred seboj precej težjo nalogo od Ladincev; eno in drugo stran obremenjujejo zgodovinsko pogojeni konflikti, ki so ustvarjeni tudi izven koroškega ozemlja (po drugi svetovni vojni se je Koroško priselilo več desettisoč Nemcev iz vzhodnoevropskih držav). Jezikovna preorientacija, ki je prišla do izraza ob zadnjem ljudskem štetju, že dovoljuje sklepati na določen etnični preporod. Ob tem seveda ne gre prezreti, da se je ponekod zaradi zmanjšanega pritiska slovenska jezikovna in narodna zavest le sprostila in se odkrila. Poudariti je treba tudi pomen manjšinske mestne populacije (v Celovcu, Beljaku), ki je sposobna zadržati jezik, kulturo in narodno identiteto, čeprav je integrirana v gospodarsko, kulturno in politično življenje večinskega naroda.

Slika 1

ŠTEVILŃNI RAZVOJ SLOVENSKE POPULACIJE NA KOROŠKEM (AVSTRIJA)
PO FAZAH SOCIALNOGEOGRAFSKEGA RAZVOJA

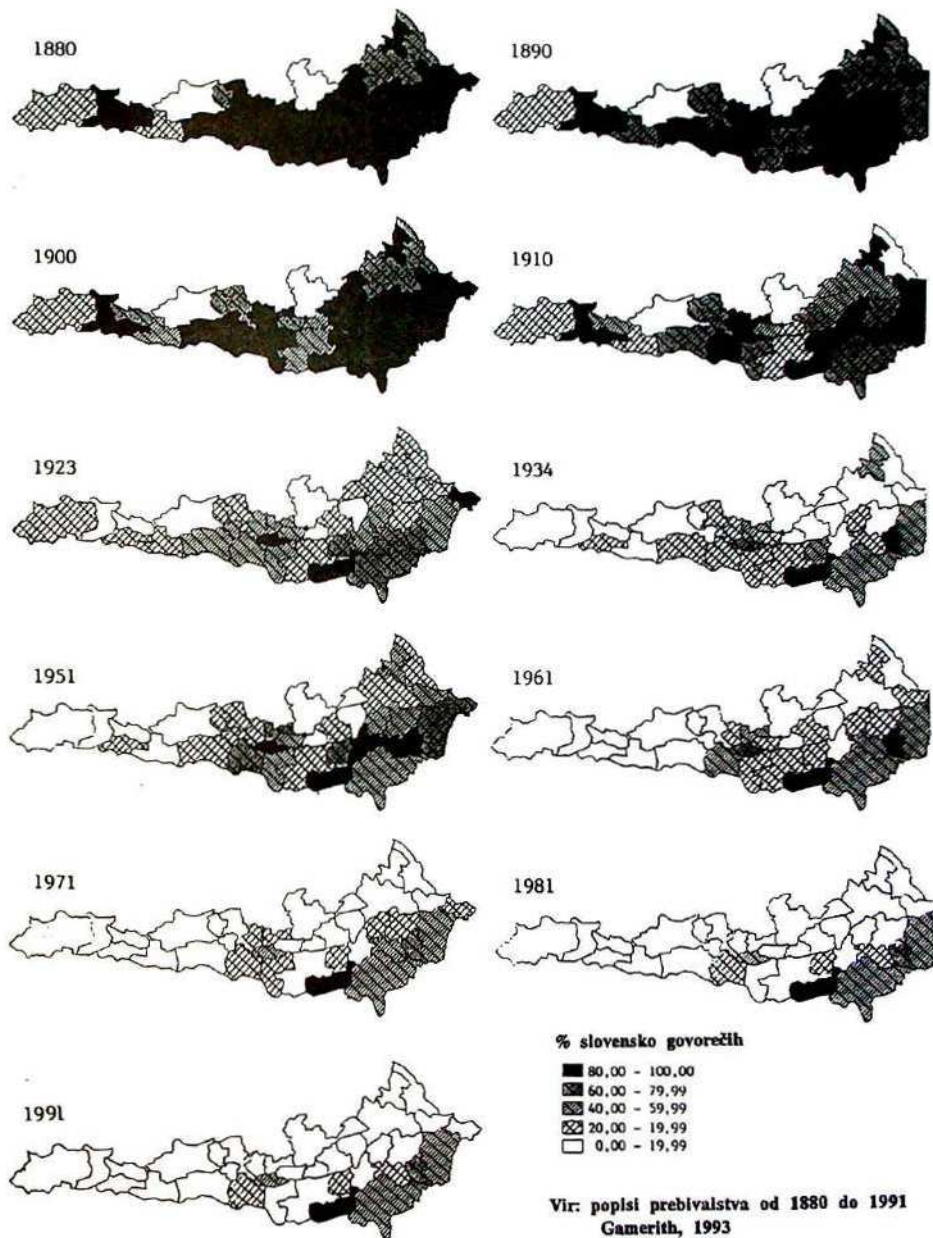

Različne objave prinašajo različne podatke o popisih in ocenah o številu Slovencev oziroma slovensko govorečih na avstrijskem Koroškem.

Vir: Zupančič, 1992, str. 155

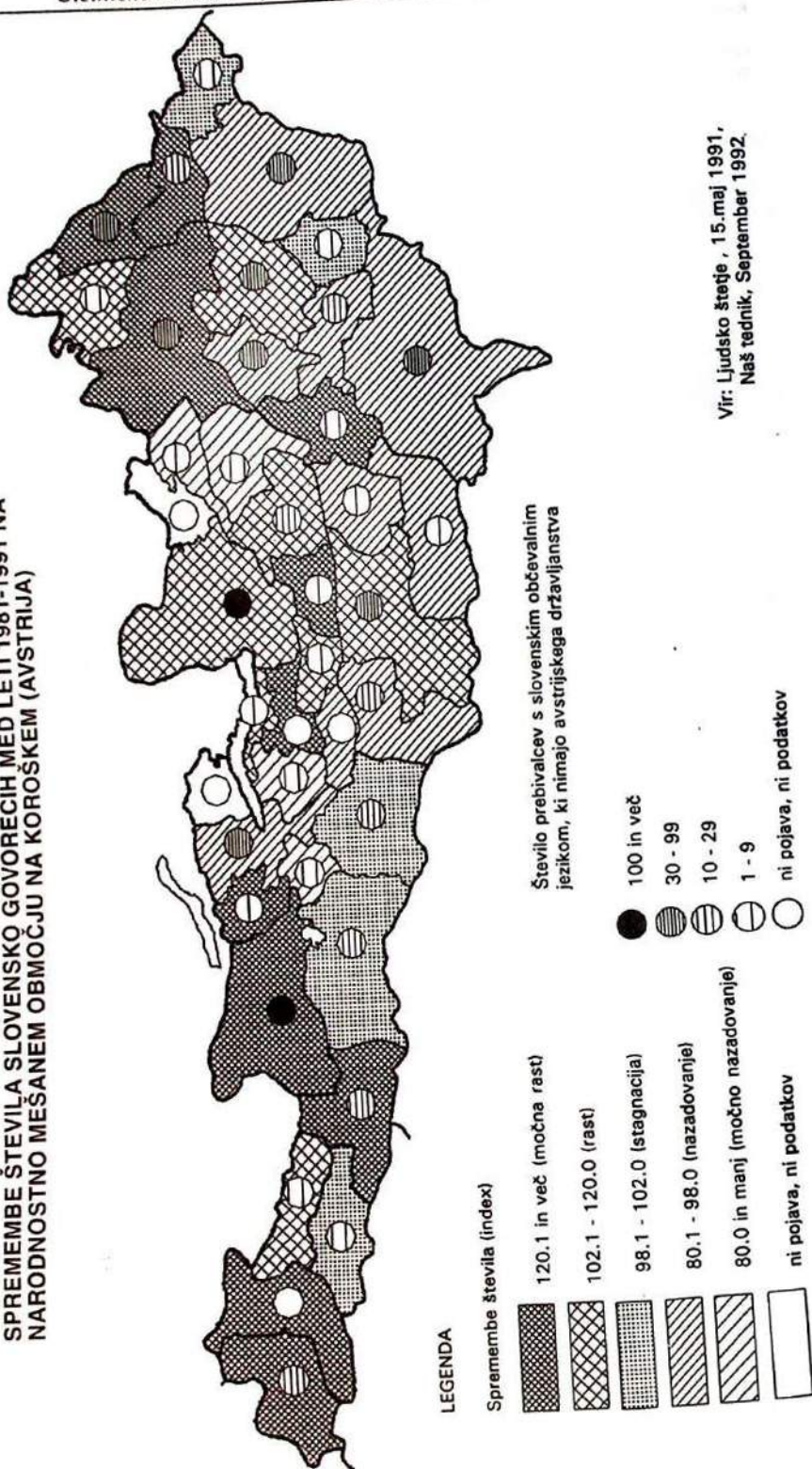
Karta 1

SPREMINJANJE DELEŽA SLOVENSKO GOVOREČIH V OBDOBJU 1880 - 1991
PO URADNIH STATISTIČNIH PODATKIH

Karta 2

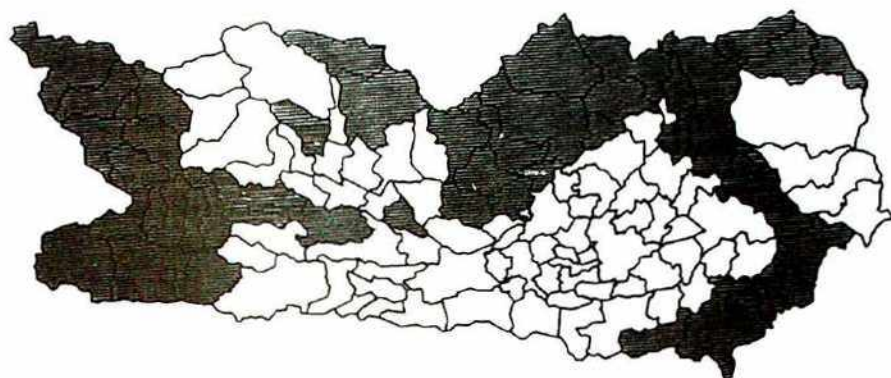
SPREMEMBE ŠTEVILA SLOVENSKEGO GOVOREČIH MED LETI 1981-1991 NA
NARODNOSTNO MEŠANEM OBMOČJU NA KOROŠKEM (AVSTRIJA)

Vir: Ljudsko števje, 15. maj 1991,
Naš tednik, September 1992.

Karta 3

CENTRALNA IN PERIFERNA OBMOČJA NA KOROŠKEM V OSEMDESETIH IN DEVETDESETIH LETIH

■ periferne občine
□ centralne občine

Vir: Gamerith, 1993, 325

Literatura

- ARGE Alpen-Adria**, 1990, DIE MINDERHEITEN IN ALPE-ADRIA RAUM. Deutsche Fassung, Klagenfurt.
- Barker T.**, 1984, THE SLOVENE MINORITY OF CARINTHIA. Columbia University Press, New York.
- Fischer G.**, 1980, DAS SLOWENISCHE IN KÄRNTEN, Klagenfurt - Wien.
- Gamerith W.**, 1993, GEOGRAPHISCHE UNTERSUCHUNGEN ÜBER DIE KÄRNTNER SLOWENEN ALS ETHNISCHE MINDERHEIT IN PERIPHERER LAGE, Dissertation, Salzburg.
- Grafenauer B.**, 1946, NARODNOSTNI RAZVOJ NA KOROŠKEM OD SREDE 19. STOLETJA DO DANES. Koroški koledar, Ljubljana.
- Grafenauer B.**, 1990, PROUČEVANJE PROBLEMATIKE POSAMEZNIH MANJŠINSKIH SKUPNOSTI, Narodne manjšine, SAZU, Ljubljana.
- Ibounig P.**, 1986, DIE KÄRNTNER SLOWENEN IM SPIEGEL DER VOLKSZÄHLUNG 1981, Amt der Kärntner Landesregierung, Klagenfurt.
- Klemenčič V.**, 1960, KRITIČNI PRETRES AVSTRIJSKEGA POPISA 1951 Z OZIROM NA JEZIKOVNO STRUKTURO NA KOROŠKEM, Razprave in gradivo, 2, Ljubljana, 101-182.
- Klemenčič V.**, 1977, GRENZREGIONEN UND NATIONALE MINDERHEITEN, Geographica Slovenica, 8, Ljubljana, 7-17.
- Klemenčič V.**, 1986, KOROŠKI SLOVENCİ DANES, Geografski obzornik, 23, 2-3, 51-57.
- Klemenčič V.**, 1990, METODOLOGIJA URADNIH POPISOV PREBIVALSTVA PRIPADNIKOV SLOVENSKE MANJŠINE V AVSTRIJI, ITALIJI IN NA MADŽARSKEM, Narodne manjšine, SAZU, Ljubljana.
- Meusburger P.**, 1979, AUSBILDUNGSNIVEAU UND SCHULISCHE SITUATION DER SLOWENEN IN KÄRNTEN VON 1848 BIS 1979, Innsbrucker Geographische Studien, 5, 229-264.
- Österreichische Rektorenkonferenz**, 1989, LAGE UND PERSPEKTIVEN DER VOLKSGRUPPEN IN ÖSTERREICH, Wien.
- Österreichisches Statistisches Zentralamt (ÖSTAT)**, 1983, Volkszählung 1981, Hauptergebnisse I., Wien.
- Österreichisches Statistisches Zentralamt (ÖSTAT)**, 1993, Volkszählung 1991, Hauptergebnisse I., Kärnten, Wien.

- Podlipnig K.**, 1991, DIE WIRTSCHAFTSBEZIEHUNGEN ZWISCHEN KÄRNTEN UND SLOWENIEN, Stand und Perspektiven, Mitteilungen des Arbeitskreises für Neue Methoden in der Regionalforschung, 21, 119-125.
- Randall R. R.**, 1955, THE POLITICAL GEOGRAPHY OF THE KLAGENFURT PLEBISCITE AREA, Worcester (Massachussets).
- Raucberg H.**, 1891, MITTHEILUNGEN UND MISCELLEN, Statistische Central - Kommission, Statistische Monatschrift XVII., Wien, 651-689.
- Reiterer A. F.**, 1986, Doktor und Bauer, ETHNISCHER KONFLIKT UND SOZIALER WANDEL IM LÄNDLICHEN BEREICH, Celovec.
- Smith A. D.**, 1986, SOCIAL AND CULTURAL CONDITIONS OF ETHNIC SURVIVAL, *Razprave in gradivo*, 21, Ljubljana, 15-26.
- Suppan A.**, 1983, DIE ÖSTERREICHISCHE VOLKSGRUPPEN. TENDENZEN IHRER GESELLSCHAFTLICHEN, Entwicklung im 20. Jahrhundert, Wien.
- Steinicke E.**, 1984, DAS KANALTAL (VAL CANALE). Sozialgeographie einer alpinen Minderheitenregion, Innsbrucker Geographische Studien, 11.
- Steinicke E.**, 1991, FRIAUL - BEVÖLKERUNG UND ETHNIZITÄT, Innsbrucker Geographische Studien, 19.
- Steinicke E.**, 1993, CHANCEN DER ETHNISCHEN MINORITÄTEN IM KÜNFTIGEN WESTEUROPA, Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft, 135, 203-214.
- Steinicke E., Zupančič J.**, 1994, DIE KÄRNTNER SLOWENEN - EINE VOLKSGRUPPE DER PERIPHERIE ?, *GW - Unterricht*, 53, Wien, 40-56.
- Veiter T.**, 1965, DIE SPRACH- UND VOLKSZUGEHÖRIGKEIT NACH DEN ERGEBNISSEN DER VOLKSZÄHLUNG VON 1939, *Europa Ethnica*, 22, 109-123.
- Wastl-Walter D., Krutner E.**, 1991, DIE BEDEUTUNG DES EINKAUFSTOURISMUS AUS SLOWENIEN FÜR KLAGENFURT UND SÜDKÄRNTEN, Mitteilungen des Arbeitskreises für Neue Methoden in der Regionalforschung, 21, 119-125.
- Zupančič J.**, 1992, VPLIV SOCIALNOGEOGRAFSKE PREOBRAZBE NA POLOŽAJ SLOVENSKE MANJŠINE NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM, magistrska naloga, FF, Ljubljana.
- Zupančič J.**, 1993, SOCIALGEOGRAPHIC TRANSFORMATION AND NATIONAL IDENTITY - The Case of the Slovene Minority in Carinthia (Austria), *GeoJournal*, 30, 231-234.
- Zupančič J.**, 1993, SOCIALNOGEOGRAFSKA TRANSFORMACIJA IN NARODNA IDENTITETA - primer slovenske manjšine na Koroškem (Avstrija), *Geographica Slovenica*, 24, 65-72.
- Zupančič J.**, 1993, NOVEJŠE SPREMEMBE V SOCIALNI STRUKTURI KOROŠKIH SLOWENCEV, *Razprave in gradivo*, 28, Ljubljana, 115-123.

Summary

Slovenes of Carinthia in the light of contemporary territorial, social and ethnic processes

The Slovenes of Carinthia are one of the European minorities which, in the course of their history, were ever confronted with two kinds of problems: the unfavourable economic situation in the area of their settlement and assimilation which was quickly and permanently diminishing the number of minority population as well as the territory of their autochthonous settlement. The state border position has for decades been the cause of lagging behind in the economic and social development, which was rather more noticeable with the minority than with the members of the majority nation. In the socially and spatially static agrarian society, the remoteness of territories settled by Slovenes and the predominantly peasant way of life were the ones that, to a certain degree, protected the language and national identity from the pressures of assimilation. With the industrialization, which, in Carinthia, gained ground sometime in the '30s, mostly the younger generation began to participate in the economic and social life more dynamically. Schools, administration, jobs and public media promoted German language and culture above all. During the industrialization and urbanization phase assimilation was very intense, partly due to strong political pressure upon the Slovene minority. In the seventies tertiarization of the space and society began. Tourism, traffic and commerce became the most important branches of economy. They affected most of the settlement territory of the Slovenes of Carinthia, being most intense in Klagenfurt, Villach, their suburbs and in the area surrounding the Carinthian lakes. The central and southern Carinthia can thus no longer be regarded as periphery nor can the Slovene minority be regarded as a periphery community. The increased influx of tourists (especially in the winter season) and crowds of customers from Slovenia changed the role of Slovene in the eighties. In the last two decades, the social structure of the Slovene minority changed thoroughly. From the circle of the Klagenfurt Slovene Grammar School graduates a stratum of Slovene intellectuals gradually originated; they were the ones to take over the leading role in economical, educational, cultural and political life of the minority. The last census in 1991 indicated the first signs of stabilization of the ethnic situation.

ZUR RECHTLICHEN UND GESELLSCHAFTLICHEN SITUATION VON SINTI/ROMA (»ZIGEUNERN«) IN ÖSTERREICH

Erika Thurner

Vorbemerkung 1: »Zigeuner« - ein unhaltbarer Sammelbegriff

Die »Zigeuner« sind eine in Österreich noch nicht bzw. erst seit kurzem¹ anerkannte ethnisch-soziale Minderheit, deren Geschichte und Lebenszusammenhänge erst ansatzweise erforscht sind. Seit über 300 Jahren leben sie im Gebiet des heutigen Österreich sesshaft, teilseßhaft oder »nomadisierend«. Seit 1945 haben nahezu alle einen festen Wohnsitz. Formaljuristisch sind sie - so sie die österreichische Staatsbürgerschaft besitzen - mit allen Rechten und Pflichten österreichischer StaatsbürgerInnen ausgestattet. Tatsächlich erfahren sie aufgrund ihrer »Herkunft« oder »Abstammung« Benachteiligungen und Diskriminierungen in den zentralen Lebensbereichen. Während es im kollektiven Gedächtnis der ÖsterreicherInnen Stereotypen und Vorurteile über die »Zigeuner« gab und gibt, ist das Wissen über deren Existenz in Österreich, ihre Herkunft und Geschichte noch immer ein Minderheitenthema.

Nur in der Fremdwahrnehmung galten/gelten die »Zigeuner« als eine Gruppe. Die Geschichte der »Zigeuner« ist eine Geschichte jahrhundertelanger Bedrängung und Verfolgung - mit dem nationalsozialistischen Holocaust als absolutem Höhepunkt. Diese problematische Vergangenheit hat im Bewußtsein der Betroffenen eine vordergründige Gemeinschaft geformt. Vordergründig, denn diese Solidargemeinschaft bot nicht allen Platz. Entfremdungen, Differenzen der Vergangenheit, aber auch durch die Verfolgungskriterien geschaffene neue Trennlinien (»Reinrassige«, Mischungsgrade) wirkten einem umfassenderen Zusammenhalt entgegen. Trotzdem ist es vor allem diese gemeinsame historische Erfahrung, die verbindet und ein Zusammengehörigkeitsgefühl wachhält.

»Zigeuner« ist eine Fremdbezeichnung, die negative Assoziationen auslöst; Stereotypen, Vorurteile und Projektionen werden durch diesen Begriff hervorgerufen und reaktiviert. Daher wird diese Bezeichnung von den meisten abgelehnt. »Zigeuner« ist zudem ein Sammelbegriff, mit dem die verschiedensten in und ausländischen Gruppen bezeichnet werden, also extrem inhomogene Bevölkerungsgruppen, deren einzige Gemeinsamkeit darin besteht, daß ihre Urahnen aus Indien stammen und von dort - teilweise vor mehr als 1.000 Jahren - auf unterschiedlichen »Reiserouten« nach Europa »wanderten«. Grund für diesen Exodus aus Indien: die politischen und wirtschaftlichen Verhältnisse.

Die »Zigeuner« als Gesamtheit gibt es nur in der Gegenüberstellung mit den Nicht-Zigeunern. Sie selber haben ursprünglich keine Sammelbezeichnung verwendet. Statt dessen verfügen sie über eigene Gruppennamen, die geographische (Herkunftsregion,

¹ Vgl. Postscriptum!

Wandergebiete) oder berufliche Bezüge aufweisen. Distanz und Abgrenzung gegenüber anderen Gruppen haben Tradition. Als übergeordnete Bezeichnung bietet sich »Rom« oder »Roma« an. Der Umstand, daß viele Sinti (siehe unten) nicht als Roma, sondern nur als Sinti (oder Sinte) angesprochen werden wollen, hat zur Schöpfung eines neuen Sammelbegriffes - »Sinti/Roma« statt »Zigeuner« inspiriert. Eigentlich handelt es sich um einen unbefriedigenden Kunstbegriff, der Probleme bereiten kann. Da wir aber über keinen neutralen Sammelnamen verfügen, werde ich unter »Sinti/Roma« alle österreichischen »Zigeuner« Gruppen subsumieren.

Vorbemerkung 2: Die österreichische »Zigeuner« Population

Die »Zigeuner« haben keine schriftliche Tradition; bis in die jüngste Zeit herauf wurde die eigene Geschichte durch Erzählen weitervermittelt. Grundlegende Untersuchungen zur Herkunft, Sprache und Gruppengliederung wurden von Sprachwissenschaftlern ab dem 17. Jh. durchgeführt. Ein Teil dieser Wissenschaftler hat aber nicht nur aufgeklärt, sondern zur Stereotypenbildung mit beigetragen. Details zur genauen Einteilung der »Zigeuner« werden von Mozes Heinschink vorgelegt werden. Hier sollen nur ganz kurz die wichtigsten, in Österreich lebenden »Zigeuner« Gruppen vorgestellt werden: Vor 1938 lebten in Österreich Burgenland-Roma, Sinti und Lovara (insgesamt 11.000).

Die größte Gruppe waren die Burgenland-Roma (oder: Ungrika-Rom; ca. 8.000); sie wurden bereits unter Maria Theresia und Joseph II in Westungarn - dem heutigen Burgenland - zwangsangesiedelt. Die Regulative der Habsburger hätten die völlige Assimilation der Roma bedeutet (Sprachverbot, Eheverbot, kompletter Bruch mit kulturellen und beruflichen Traditionen, etc.). Der Großteil der Roma konnte sich dem Ethnozid (Sprach und Kulturverlust) entziehen. Ab damals begann allerdings die Teilintegration: mit selbsthaften und halbselfhaften Lebensformen, durch Anpassung an die Umgebung, Vernachlässigung oder Verwässerung von eigener Tradition und Sprache. Die Roma sprachen neben dem Romanes - je nach Siedlungsgebiet - Ungarisch, Kroatisch oder Deutsch (mit burgenländischer Dialektfärbung). Die Anpassungsleistungenerfolgten aufgrund ökonomischer und gesellschaftlicher Zwänge; sie geschahen zwangsläufig, »automatisch« oder/und Zt. auch freiwillig.

Sinti und Lovara leben seit drei bis fünf Generationen in Österreich; sie sind über Deutschland (österreichische Sinti verstehen sich als eine Untergruppe der deutschen Sinti), den böhmischen Raum und im Süden aus Oberitalien und Slowenien nach Österreich eingewandert.

Sie lebten bis 1938 vorwiegend als Wanderzigeuner von ihren traditionellen Gewerben. Neben Pferden (Lovara) handelten sie mit verschiedensten Kleinwaren, Zt. mit selbstgefertigten kunstgewerblichen und kunsthandwerklichen Gegenständen. Nur ein kleinerer Teil von Frauen betrieb daneben die Wahrsagerei. In der Großfamilie hielt sich das eigene Wert und Normensystem; sie lebten nach ihren Sitten und Gebräuchen. Die Berührungspunkte mit den Gadsche (den Nichtzigeunern) waren sehr beschränkt. Sinti und Lovara sprachen überwiegend Romanes. Der Gebrauch der deutschen Spra-

che blieauf die Kontakte mit den Nichtzigeunern reduziert. Sinti und Lovara hatten aber - wie auch die Roma - keinen »angeborenen« Wandertrieb.

Seit jeher wurde ihnen ihr Nomadenleben zum Vorwurf gemacht, eine Möglichkeit zur Selbsthaftigkeit unter für sie akzeptablen Bedingungen (im Gruppenverband, weder Ghettoisierung noch Isolierung) war ihnen allerdings nie eingeräumt worden. Sinti und Lovara lebten bis 1938 mit eigener familienorientierter Sozialordnung, eigener Sprache und Kultur, scharf abgetrennt von der Bevölkerung ihres »Wirtslandes«.

In der Eigenwahrnehmung von Sinti, Lovara und Roma verstanden sie sich vor 1938 um sehr unterschiedliche Gruppen, die nur sehr begrenzte Kontakte untereinander pflegten. Heiraten zwischen Sinti, Lovara und Burgenland-Roma kamen eher selten vor. Die soziokulturelle oder sprachliche Auseinanderentwicklung hatte allerdings in den früheren »Gast« Ländern begonnen. Die den »Zigeunern« jeweils zugestandenen Lebensbedingungen und die Dauer der Aufenthalte waren dabei die prägenden Faktoren gewesen. Nur in der Fremdwahrnehmung galten sie als eine Gruppe - als »die Zigeuner«.

Zu den seit Jahrzehnten und Jahrhunderten in Österreich lebenden, beheimateten Romagruppen kamen mit den jugoslawischen und türkischen GastarbeiterInnen ab den 60er Jahren auch Roma aus diesen Ländern (Kalderash oder Kelderash, Xoraxané-Roma, Gourbet, Serbische Rom; Yerli: türkische Rom). Seit Ende der kommunistischen Herrschaft in Osteuropa strömen ab Jahresende 1989 mit den AsylbewerberInnen zahlreiche Roma nach Österreich. Zwischen österreichischen und ausländischen Roma gibt es nur/erst begrenzt Kontakte. Leiden GastarbeiterInnen in Österreich ohnehin schon unter ihrem niedrigen Sozialstatus, kann ein Bekenntnis zur Roma-Herkunft die sozialen Bedingungen noch verschärfen.

Vorbemerkung 3: Ausgegrenzt und an den Rand gedrängt

Etwa zwei Drittel der österreichischen Sinti/Roma wurden zwischen 1938 und 1945 Opfer der nationalsozialistischen Verfolgung und Tötungsmaschinerie - und dieser Holocaust wurde bis in die jüngste Zeit herauf verschwiegen und verharmlost. Ihre Anerkennung als Opfer ließ Jahrzehnte auf sich warten, ebenso die Leistung von Entschädigungszahlungen und Opferrenten. Der NS-Genozid hat zudem den Ethnozid - den Sprach und Kulturverlust - ausgelöst und verstärkt. Familien und Sozialstrukturen von Sinti/Roma wurden teilweise irreparabel zerstört.

Die sozioökonomischen und politischen Verhältnisse unseres Jahrhunderts bewirkten die nachhaltigsten Veränderungen für und auf diese Minderheit - auf deren Lebenszusammenhänge, das soziokulturelle Umfeld und damit auch auf ihre Identität. Ihrer Abdrängung in eine soziale Randgruppenposition wurde wenig entgegengesetzt. Nichts von der Mehrheitsgesellschaft - kaum etwas von den Sinti/Roma. Sie selbst haben bis in die jüngste Zeit herauf keine diesbezüglichen Forderungen gestellt. Das hängt mit ihrem Selbstverständnis zusammen, ihrem gesellschaftlichen Status, der Nicht Akzeptanz von Sinti/Roma in diesem Land. Sie sehen sich als »kleine Leute« und bescheiden sich - so man sie in Ruhe läßt - sogar mit dieser Randposition als

»drittklassige Bürger«. Sie fühlen sich höchstens geduldet, niemals akzeptiert. Geduldet dann, wenn sie sich anpassen, nicht auffallen, keine Forderungen stellen. Trotzdem sie aber der schleichenden Assimilation, setzen sie dem drohenden Ethnozid (Sprach- und Kulturverlust) die eigene Sprache und soziokulturelle Traditionen entgegen, sind sie rasch als »Zigeuner« erkannt, stigmatisiert, schikaniert oder registriert.

Sie nahmen in der Vergangenheit - viele aber auch noch heute - eine Defensivhaltung ein. Ihre starke Binnenorientierung und schwache Integrationsangebote ergänzten einander und wiesen ihnen den Weg zu einem »Leben im Verborgenen« oder zur Flucht in die Anonymität. NS-Erfahrungen und zigeunerfeindliche Kontinuitäten in der österreichischen Gesellschaft beschränkten die Existenzmöglichkeiten. Alle Lebensäußerungen und Existenzversuche der wenigen überlebenden KZ-HeimkehrerInnen wurden behindert, gehadet, diffamiert und sogar kriminalisiert.

Lebensverhältnisse von Sinti/Roma ab 1945

Offiziell gab es die Sinti/Roma in Österreich nicht. Die »Zigeuner« wurden als unterprivilegierte Minderheit, die sich eindeutigen rechtlichen Definitionen entzog, von den österreichischen Minderheitenschutzbestimmungen ausgeklammert. Das Volksgruppengesetz von 1976 definiert Volksgruppen »als in Österreich wohnhafte Gruppen österreichischer Staatsbürgerschaft mit nicht-deutscher Muttersprache und eigenem Volkstum«. Als das wurden sie nicht eingestuft. Nicht in Österreich und auch nicht anderswo. Indien hat sich erst 1978 als Mutterland der Roma/Sinti deklariert und beim Europarat und bei der UNESCO wurde ihnen zumindest ein beratender Status eingeräumt.

Volksgruppen und Menschenrechtsexperten, die sich vor Jahren mit dieser Thematik auseinandersetzten (z.B. Theodor Veiter), haben sich an starren Definitionen und Rechtsbestimmungen orientiert und zudem die Situation der Sinti/Roma nicht konkret beleuchtet; sie haben sich vielmehr auf Einschätzungen und stereotype Vorstellungen aus traditionellen wissenschaftlichen Untersuchungen verlassen, die häufig vorurteilstradierende Ergebnisse aufwiesen.

Erst in jüngster Zeit konnten politische EntscheidungsträgerInnen für dieses Problem interessiert werden: durch engagierte WissenschaftlerInnen und Vertraute der Sinti/Roma, gemeinsam mit den seit 1989 bestehenden Roma-Selbstorganisationen.

Die bisherige Nichtanerkennung hatte zur Folge, daß Sinti/Roma bei den Volkszählungen nicht eigens erfaßt wurden. Daher gibt es auch keine Zahlen über die österreichische »Zigeuner« Bevölkerung in der Zweiten Republik. Schätzungen belaufen sich auf 10.000 bis 15.000 (einschließlich der GastarbeiterInnen und der Neuzuwanderungen seit 1989: etwa 30.000).

Sinti/Roma wehren sich aus guten Gründen, aus tradierter Verfolgungsangst gegen jede Form von Erfassung. Es ist auch kein Wunder, wenn ein Teil von ihnen gar nicht wünscht, jetzt plötzlich einen Minderheitenstatus zu erhalten. Sie erwarten sich davon kaum Vorteile, sondern eine neuerliche Stigmatisierung. Erfassungen hatten in der

Vergangenheit für sie nie positive Entwicklungen zur Folge: Registriert, observiert und rasch gefaßt und verhaftet - das war die übliche Abfolge.

Die Angst und das Vorurteil charakterisieren im wesentlichen die Beziehung zwischen Sinti/Roma und den Nichtzigeunern ab der Nachkriegszeit. Aus den vor der NS-Zeit sehr großen Familien hatten oft nur ein oder zwei Personen überlebt. Die Angst vor weiterer Verfolgung, die Zerstreuung der Familien durch die Verfolgung und der Verlust der Familienangehörigen haben den auf Verwandtschaftsbeziehungen aufgebauten Gruppenmechanismus empfindlich gemacht und zerstört. Besonders der Verlust der alten Menschen, die für die Traditionspflege in den Familien wichtig waren und deren Todesrate in den NS-Lagern überproportional hoch war, hat zu tiefgreifenden Identitätserschütterungen geführt.

Die überlebenden Sinti/Roma kehrten an ihre Vorkriegswohnorte, ihre letzten Standorte zurück. Auch die meisten Sinti und Lovara wurden sesshaft und gaben nach 1945 zunächst ihre »fahrende« Lebensweise auf. Sie ließen sich häufig in ihren früheren Zuständigkeitsgemeinden nieder, also jenen Gemeinden, in denen sie in der Nazi-Zeit »festgesetzt« worden waren. Und ähnlich wie damals entwickelten die Kommunalbehörden Aktivitäten, die »Zigeuner« abzuschieben, und versuchten, die Nicht-Zuständigkeit zu beweisen. Papiere und Staatsbürgerschaften wurden verweigert, an eine Zurverfügungstellung von Wohnraum war nicht zu denken.

Ein »normales«, fixes Zuhause wurde von den meisten gewünscht. Auch jene, die weiterhin ein Wandergewerbe betreiben wollten, mußten laut Meldegesetz einen festen Wohnsitz vorweisen. Als KZ-HeimkehrerInnen erhielten einige vorübergehend eine »freiwerdende« Nazi-Wohnung zugewiesen. Generell war und blieb die Wohnungsfrage ein existentielles Problem wie auch für viele andere ÖsterreicherInnen. (Vom Mangelgut in der Nachkriegszeit zum Spekulationsobjekt der Gegenwart stellen Wohnungen und Häuser nach wie vor Objekte der Begierde dar.) Wollten Sinti/Roma nicht unfreiwillig Nomaden (oder vielmehr: Unterstandslose) bleiben, empfahl es sich, anonym in anderen Regionen oder größeren Städten nach Wohnmöglichkeiten und Arbeit zu suchen.

Exkurs 1: Siedlungspolitik bzw. Verteilung von Sinti/Roma in Österreich

Vor 1938 lebten in Österreich zirka 11.000 Sinti/Roma. Die zirka 3.000 Sinti/Lovara reisten in der wärmeren Jahreszeit mit Pferd und Wagen (einige Sinti auch schon mit Auto) durch die österreichischen Bundesländer. An den Stadt- und Ortsrändern gab es einige »genehmigte« Standplätze (Standdauer 24 bis 48 Stunden). Außerdem unterhielten Sinti/Lovara Kontakte zu Bauern, die sie regelmäßig aufsuchten (ihre »Osterbauern«, »Weihnachtsbauern«, etc.), und bei denen sie ihre Lagerplätze hatten; mitunter erhielten sie aber auch in Wirtschaftsgebäuden Unterkunft. Darüber hinaus hatten die Sinti/Lovara fixe Winterstandplätze in oder am Rande der größeren Städte (Wien, Landeshauptstädte). Über fest gemauerte Häuser, Wohnungen oder Grundstücke verfügten aber die wenigsten.

Ganz anders waren die Lebensverhältnisse der zirka 8.000 Roma (Volkszählung 1934: 7.179; NS bzw. Gendarmerie-Zählung 1938: 7.152). Sie lebten vorwiegend im Süd- und Mittelburgenland in eigenen Hütten und Häusern. Diese befanden sich fast überall außerhalb oder am Rande der Ortschaften. Die Roma waren bereits im 19. Jahrhundert als sesshafte Bevölkerung in Konskriptionslisten vermerkt; ab 1925 erhielt ein Großteil der Roma das Heimatrecht. Im Zuge der NS-Verfolgung wurden 1942 die Hütten und Häuser der Roma dem Erdboden gleichgemacht. Nur wenige Roma hatten über eigenen Grundbesitz verfügt; der restliche Boden war Gemeindegrund gewesen.

Die wenigen HeimkehrerInnen (in vielen Gemeinden kamen weniger als ein Zehntel der Vorkriegs-Romabevölkerung zurück) standen nicht nur vor dem Nichts, sondern waren mit der Ablehnung von Ortsobrigkeit und Bevölkerung konfrontiert. Viele Gemeinden versuchten jede Form von Verantwortung abzulehnen und die Roma aus ihrem Ort wegzubringen. Dort, wo dies nicht gelang, begann vielfach eine widerrechtliche Registrierung. Mit dem Anknüpfen an dieses System der »Sondererfassung« wurde die Abwanderung von Roma beschleunigt. Orte, die einen Zuzug genehmigten, knüpften an die Ghettoisierung der Vorkriegszeit an. Nur in Ausnahmefällen und anonym war es für Roma möglich, ein/e Wohnung/Haus im Ortskern zu bekommen. Unattraktive Gründe (z.B. neben Müllhalden) weit außerhalb der Gemeinden wurden den Roma zugewiesen.

Die KZ-Generation versuchte in ihrer ehemaligen Heimat Fuß zu fassen, entweder mit früher ausgeübten Berufen oder durch die Übernahme von Hilfsarbeitertätigkeiten (im Straßenbau, als Landarbeiter). Dagegen wanderte die Nachkriegsgeneration mehrheitlich nach Wien (und in andere Städte) ab. Die Wirtschafts und Arbeitsmarktlage im Burgenland kam dieser Entwicklung entgegen. Das Arbeitspendeln - ein typisches BurgenländerInnenschicksal - gestaltete sich für Roma als Möglichkeit, in der Anonymität Arbeit zu finden und mitunter einen sozialen Aufstieg zu schaffen. (Tages und Wochenauspendeln nach Wien, aber auch Saisonarbeit in Westösterreich).

Behelfsheime und Baracken stellten in der Nachkriegszeit auch für die übrige österreichische Bevölkerung erste Wohnmöglichkeiten dar. Die Kommunalbehörden waren allerdings daran interessiert, diese Kriegs- und Nachkriegsrelikte zu schleifen und andere Unterkünfte zur Verfügung zu stellen. Wer bis Ende der 50er Jahre/Anfang der 60er Jahre noch in den »Lagern« wohnte, gehörte zu den unteren sozialen Schichten oder zu den Randgruppen der Gesellschaft. Sinti/Roma, die sich nach dem Krieg in fast allen Bundesländern niederließen, lebten sehr lange in Baracken. Diese befanden sich meistens an der Peripherie und sie boten - trotz der Beengtheit und der niedrigen Wohnqualität - mitunter mehr »Lebensqualität« als andere Wohnsilos: Grünflächen, Kleingärten, nachbarschaftliche Kontakte, für Sinti/Roma sogar die Möglichkeit zum Leben in der Großfamilie. Die spätere Zuteilung einer neuen/anderen Gemeindeförderung war häufig mit der Trennung von der Verwandtschaft verbunden. Gleich blieb allerdings die Schichtenzuordnung und die damit verknüpfte Qualität der Wohngegend (mit dem Stigma von Wohnviertel und Nachbarschaft belastet, Negativeinflüsse auf Kinder, etc.). Nur für einen kleinen Teil der ehemaligen »Lagerbevölkerung« war mit dem Einzug in die neue Wohnung auch ein sozialer Aufstieg verknüpft.

Abgesehen von »illegalen Sondererfassungen« durch Gemeindeämter und andere Behörden, haben wir keine offiziellen Zahlenangaben und auch keine gebietsmäßigen Aufschlüsselungen. Wir können nur auf einige Fakten und empirische Daten zurückgreifen. Es ist davon ausgehen, daß die meisten Überlebenden des Holocaust zunächst ihre früheren Wohngebiete bzw. die Stätten ehemaliger Winterwohnungen und quartiere aufsuchten, um Verwandte und Freunde wiederzutreffen. Je nach »Aufnahme« und Existenzmöglichkeiten ließen sie sich dort nieder oder suchten Unterkunft in positiv erinnerten Wandergebieten. Für die erste Zeit spielten Zuzugsgenehmigungen ebenso eine Rolle wie die Verhältnisse in den Besatzungszonen. Es hing somit von vielen Faktoren ab, welche Region, welche Stadt oder welcher Ort zur neuen Heimat wurde.

Für die nächste Generation waren nicht nur alltägliche Diskriminierungen Anlaß zum Wohnortewechsel; Wirtschaftswandel und Modernisierung wirkten als zusätzliche Mobilisierungsfaktoren (60er, 70er Jahre: Abwanderung aus wirtschaftlichen Krisengebieten, Binnen-Arbeitsmigration, Auspendeln, Saisonarbeit, etc.).

Bei der Bevölkerungsverteilung können wir österreichweit von einem Ost-West-Gefälle ausgehen. In den zwei westlichsten Bundesländern - Vorarlberg und Tirol - leben/lebten am wenigsten Sinti/Roma, maximal einige Familien. Neben diesen wenigen Familien haben allerdings in den dortigen Fremdenverkehrsgebieten zahlreiche Roma als SaisonarbeiterInnen - zeitweise - gelebt. Allerdings anonym. Mit der Offenlegung ihrer Identität hätten sie nie Arbeit gefunden. Wieviele derzeit dort arbeiten/leben bzw. in »Mischehen« ansässig geworden sind, ist nicht ermittelbar.

In Salzburg und Oberösterreich (jeweils Stadt und Land) ist von einigen hundert Sinti/Roma auszugehen. Es können aber auch mehr - um die tausend - sein. Die meisten leben in den Landeshauptstädten. In Salzburg leben Sinti/Roma nur in der Stadt Salzburg und in einigen Umlandgemeinden (ausgenommen Einzelpersonen, die assimiliert und anonym leben). In Oberösterreich gibt es auch außerhalb von Linz andere »Zentren« (z. B. Steyr, Enns).

Meine Schätzungen (ohne jedweden Gewähr) für die Steiermark und für Kärnten liegen ebenfalls bei einigen hundert bis an die tausend Sinti/Roma. In der Steiermark dürfte das Zentrum Graz und Umgebung sein, in Kärnten ziehen Sinti Villach als Wohnsitz der Landeshauptstadt vor.

Die übrige geschätzte Sinti/Roma-Bevölkerung (einige tausend ÖsterreicherInnen) lebt in Niederösterreich, Wien und im Burgenland. Während vor der Nazi-Zeit das Burgenland das absolute Zentrum war, leben heute viel mehr Roma in Wien. Die Gründe - Anonymität der Großstadt, Arbeits- und Aufstiegsmöglichkeiten - wurden bereits genannt.

Exkurs 2: Arbeitsmöglichkeiten und Wirtschaftswandel

Nur wenige Sinti haben gleich nach Kriegsende Reisegewerbe und Wanderhandel wieder aufgenommen. Erst die verstärkte Reisetätigkeit deutscher Sinti hat die »ÖsterreicherInnen« ermutigt, um Gewerbescheine anzuschreiben und herumzureisen. Waren vielen schon in den 30er Jahren die Gewerbescheine nicht mehr verlängert oder sukzessive entzogen worden, wurden ihnen erneut Schwierigkeiten gemacht. Viele erhielten keinen Gewerbeschein, obwohl sie KZ-Überlebende waren und eine bevorzugte Behandlung erfahren hätten müssen. Was blieb als Ausweg: Handeln ohne Gewerbeschein!

Seit der Industrialisierung hatten die traditionellen Existenzmöglichkeiten für Sinti/Roma ohnehin eine Reduzierung erfahren. Der sozioökonomische Wandel ließ immer weniger Freiräume und Existenznischen offen. Technisierung und Modernisierung erfaßten auch die »Zigeuner«. Nicht mehr mit Pferd und Wagen, sondern mit Auto und Wohnwagen konnte die Mobilität entscheidend erhöht werden. Die häufigere Rückkehr in die feste Wohnung ließ sich mit dem »modernen Nomadenleben« leicht koordinieren.

Bevor die Peripherie an die zentralen Kommunikations- und Verkehrssysteme angeschlossen war, fungierten die »Fahrenden« als Informationsträger. Sie brachten Unterhaltung, Gesprächsstoff, Abwechslung, seltene Waren oder besondere Dienstleistungen in den ländlichen Alltag. Seit Einbruch des Konsumkapitalismus am Land sind diese ökonomischen Nischen im Schwenden. Zwischen reisenden Sinti (Roma) und einigen Bauern lassen sich aber auch heute noch Geschäfte machen. Bauerngründe werden vorübergehend zu Sinti-Standplätzen. Es handelt sich zumeist um Bauern in unattraktiveren Gegenden, abseits von Tourismus-Orten, die eine Zusatzeinnahme (Platzmiete) nötig haben. Dies ermöglicht den Sinti-Familien zusammenzukommen, um in der wärmeren Jahreszeit ein Gemeinschaftsleben zu führen.

Trotz der veränderten Lebens- und Arbeitsbedingungen, resultierend aus gesellschaftlichen Veränderungen, Umgebungsreaktionen und eigenen Bedürfnissen, gilt das Reisen - jetzt mit dem Auto - noch immer als ein Symbol für die Freiheit. Reisen als eine Möglichkeit, sich der Alltagsroutine, der Wiederkehr des gleichen, der seßhaften Enge zu entziehen. Das wünschen und realisieren auch viele andere ÖsterreicherInnen - zumindest im Urlaub.

Für Sinti (Roma) bedarf es zur Realisierung aber kaum ferner Ziele. Die Wahl des Zieles richtet sich mehr oder weniger nach den jeweiligen regionalen Freiheiten oder Beschränkungen, die sie immer wieder erfahren (Campingplatzverbote, Polizei/Gendarmeriekontrollen). Sie fahren dorthin, wo sich wirtschaftliche und soziokulturelle Bedürfnisse verbinden lassen. Sie wählen jene Orte und österreichischen Bundesländer aus, in denen man sie schon kennt und zumindest akzeptiert. Sie fahren dorthin, wo Campingplatzbesitzer oder Bauern auch kleinere Gruppen aufnehmen. Sicher, die Spontaneität bleibt dadurch eingeschränkt. Aber schon früher hatten Sinti/Roma nicht in den Tag hineingelebt und ihre Reiserouten nach Lust und Laune ausgewählt. Neben Wochen und Monatsmärkten oder Jahrmarktsorten waren schon immer Einstellungen der Bevölkerung und der Ordnungshüter reiseroutenbestimmend.

Ein Teil der Sinti (Roma) versucht noch heute, zumindest wochenweise, in der wärmeren Jahreszeit die Reste eines früheren »Zigeunerlebens« zu genießen. Unterwegs kommen die Familien für Wochen auf engerem Raum zusammen, leben gemeinsam in der Gruppe oder Großfamilie. Das sind Verhältnisse, die im Alltag der Sinti/Roma an ihren Wohnorten und durch Wohn- und Arbeitsbedingungen nicht mehr möglich sind. Und trotz ihrer Reiselust und der Freude am Leben in der Natur (im Wohnwagen, selten im Zelt) sind es weniger die temporäre Ortsungebundenheit, die frei macht, sondern vielmehr die Stärke und Geborgenheit in der Gruppe und die Erinnerungen an das frühere Leben, die gefühlsmäßig an die Jungen weitergegeben werden.

Die wirtschaftliche und berufliche Situation der Sinti/Roma ist heute so vielfältig wie ihre interne Schichtung. Durch die Benachteiligung in den zentralen Lebensbereichen - Wohnung, Ausbildung, Beruf - ist ein Großteil am unteren Ende der Einkommenskala angesiedelt. Einige haben den sozialen Aufstieg geschafft, sind erfolgreiche Geschäftsleute; einige sind bekannte Musiker. Sie sind nach außen hin integriert und akzeptiert. Kaum einer/eine hat früher seine »Zigeuner« Identität offengelegt. Das hätte sicher behindert. Sie haben sich - nach ihrem anderen/dunkleren Aussehen befragt - als »Südländer« deklariert. Erst heute wagen sie nach und nach ihre Zugehörigkeit zur Gruppe der Sinti/Roma zu bekennen - und das sogar mit Stolz.

Während die Roma je nach gebotenen Möglichkeiten in den verschiedensten selbstständigen Berufen arbeiten, streben Sinti/Lovara vorrangig eine berufliche Selbstständigkeit an. Wissenschaftler bezeichnen dieses Faktum als »vor-moderne« Einstellungen. Diese Charakterisierung deckt nur einen Teil der Motive ab. In den Reihen der Sinti (Lovara, Roma) existierten Berufstraditionen, die im Familienverband mit der Erziehung an die Kinder weitergegeben werden/wurden. Abgesehen von musikalischen Talenten, können dies verschiedenste (Kunst)handwerkliche und gewerbliche Fähigkeiten sein. Vergleichbar mit den Händlertraditionen im mediterranen Raum, spielt die Lust am Verkaufsakt - am Feilschen und Handeln - eine wesentliche Rolle. Dazu bedarf es einer guten Menschenkenntnis, der raschen Einschätzung des Gegenübers. All das sind Dinge, die zur »Berufsausbildung« dazugehören.

Hinter der Verweigerung, bestimmte Arbeiten anzunehmen, steckt mehr. Sie wurzelt im eigenen Wert und Normensystem (verschiedene Tätigkeiten sind tabuisiert, für Sinti verboten) und in dem Bewußtsein, daß abhängige Arbeitsverhältnisse unfrei machen. Viele Sinti wollen kein ungleiches Verhältnis mit Gadsche eingehen, keinem Gadsche-Chef als Unselbständige unterstellt sein. Diese Haltung hat sich seit der NS-Zeit noch verstärkt. Jene Sinti, die entsprechende Arbeitsverhältnisse eingingen, sahen sich mit den Vorwürfen ihrer Verwandten konfrontiert, für einen Gadsche - und somit für einen Nazi, für einen Verfolger der Sinti - zu arbeiten. Diese Kritik an einem für Sinti würdelosen, verräterischen Verhalten mag sich in der jüngeren Generation wieder entschärft oder verschoben haben.

Exkurs 3: Ausbildungsmöglichkeiten und Einstellungen zum Bildungssystem

Sinti/Roma haben vor 1938 teilweise Schulen besucht; mit dem »Anschluß« an Nazi-Deutschland wurde für die »Zigeuner« ein Schulverbot erlassen. Sinti/Roma waren daher bis zur Zweiten Republik vorwiegend Analphabeten. Die Elterngeneration der Nachkriegszeit hatte keinen Bezug und auch wenig Vertrauen in das österreichische Bildungssystem. Die Kinder waren - gleich den Erwachsenen - Diskriminierungen ausgesetzt. Zudem hatten Sinti-(Roma)-Kinder, bei denen in der Familie ausschließlich Romanes gesprochen wurde, Schwierigkeiten mit der deutschen Sprache, was sich im Schulunterricht negativ auswirkt. Sie erhielten keine Förderung; als Reaktion der Schulbehörde auf ihre Schwierigkeiten erfolgte die Abschiebung in Sonderschulen.

Von den Eltern bestand bis in die jüngste Gegenwart herein wenig Interesse an einer höheren Schulbildung für die Kinder: aus Angst vor der sprachlichen Entfremdung und vor anderen kulturellen Einflüssen und Bildungsinhalten. Die Skepsis gegenüber der Gadsche-Wissenschaft, die NS »Zigeuner« Verfolgung mit einleitete und rechtfertigte, verstärkte die Ablehnung gegenüber den staatlichen Bildungsinstitutionen. In Österreich gibt es daher erst sehr wenige Sinti/Roma mit höherer Schulbildung.

Fremdwahrnehmung und Projektionen

Dem größeren Teil der österreichischen Bevölkerung sind die Sinti/Roma kaum bekannt. Höchstens in einigen Ballungsgebieten gibt es mehr konkrete Kontakte. Sonst beschränkt sich die tatsächliche Wahrnehmung auf Zufallsbegegnungen oder auf organisierte Kulturveranstaltungen mit Sinti/Roma als KünstlerInnen. Ähnlich wie bei den Juden könnte man von zigeunerfeindlichen Haltungen ohne »Zigeuner« sprechen. Obwohl die »Zigeuner« in der Zweiten Republik als ignorierte, inhomogene Minderheit keine gesellschaftliche Rolle spielten, haben Vorstellungen über sie in Form von Klischees und Vorurteilen überlebt: Von den romantischen Bildern - auch sie sind Klischees und problematisch - über jene von den ZigeunerInnen als unheimliche, unheilvolle Fremde bis zu den kriminalisierenden Verzerrungen.

Das Individualgedächtnis kann sich historischer, ihm widerstrebender Einzelheiten oder Gesamtlinien entledigen, dagegen besitzen Kollektive eine überaus stabile Konsistenz und tradieren von Generation zu Generation ihre Bewußtseinskonstellationen mitsamt den darin gelegenen oder sie hervorruhenden Vorurteilen und Stereotypen.

Nicht in ihrem heutigen Erscheinungsbild oder Lebenszusammenhang, sondern in den alten Klischees bilden Sinti/Roma Projektionsflächen für xenophobe Phantasien. Die den Sinti/Roma angedichtete freizügige Lebensweise knüpft an frühe romantische Zigeunerbilder an. Literatur und Musik haben diese Phantasien angereichert und dadurch Vorurteile verfestigt.

Daß Sinti/Roma aufgrund ihrer geringeren Disziplinierung durch bürgerliche Erziehungsinstanzen (früher) emotionaler und sinnlicher leb(t)en, sei eine erlaubte gedankliche Konstruktion. Dagegen sind die den »ZigeunerInnen« angedichteten freizü-

gigen Lebensformen Projektionen. Ganz im Gegensatz zu diesen Phantasien unterliegt das Gemeinschafts und Zusammenleben strengen Riten. Die behauptete Freiheit ist ein Trugbild, vielmehr existier(t)en Meidungsvorschriften und Reinheitsgebote wie sie bei einer Vielzahl von nomadisierenden und sesshaften Naturvölkern zu finden waren: Sie betrafen vor allem die Frau bzw. die weiblichen Körperfunktionen, aber auch Personen in einem außergewöhnlichen Zustand (z. B. Sterbende, Tote).

In (unseren) Vorstellungen über die Fremden (Sinti/Roma) finden wir Anteile des gesellschaftlich und individuell Unbewußten. Vielfach handelt es sich um geschichtlich abgelagerte Fremdenbilder und deren Aktualisierungen und Übertragungen - sie werden in den alltäglichen Umgangsformen wirksam: als Ängste, Abgrenzungen oder Mischungsphobien, aber auch als exotische Liebhabereien.

Alltagsverhalten und kulturelle Besonderheiten

Für die nachfolgenden Ausführungen ist zu bedenken, daß Sinti/Roma seit Jahrhunderten in (mittel)europäischen Regionen leben. In vielen Bereichen haben sie sich zwangsläufig oder freiwillig angepaßt. Es gehört zur Kultur der Sinti (Roma), daß sie über ihr Sozialsystem, ihre kulturellen »Eigenarten«, über ihre eigenen Gesetze und ihr Moralverhalten nicht mit Gruppenfremden, nicht mit Gadsche sprechen. Nur sehr Vertraute und Freunde bekommen Einblick in die Innenwelt. Einige der Eingeweihten haben ihr Wissen öffentlich gemacht. Das bedeutet, daß uns über von Gadsche - aber vereinzelt auch von Sinti/Roma - verfaßte Bücher Einblick in früheres und gegenwärtiges »Zigeunerleben« vermittelt wird. Weder für die Vergangenheit können wir die Repräsentativität entsprechender Aussagen festlegen, noch wissen wir heute, wieviele Sinti/Roma und wie intensiv und konsequent sie nach ihren Traditionen leben. Was und mit welcher Intensität wird tatsächlich unter modernen Lebensbedingungen praktiziert: Die Trennlinien zwischen Vergangem (Ideal) und Gegenwärtigem sind schwer zu ziehen.

Ähnlich wie mit dem eigenen Sittenkodex verhält es sich bei den Sinti mit ihrer Sprache, dem Romanes. Sie hatte in früherer Zeit die Funktion einer »Geheimsprache«. Die eigene Sprache bot Abgrenzungsmöglichkeiten von der übrigen Gesellschaft. Sinti haben auch heute kein Interesse daran, daß die Sprache - gleich einer anderen Fremdsprache - von Nichtzigeunern gelernt und gelehrt werden kann. Jüngere Burgenland-Roma, die ihr Romanes nicht mehr beherrschen, wollen die Sprache neu erlernen. Viele schämten sich früher - unter diskriminierten Lebensbedingungen - für die »eigenartige« Sprache oder Sprachfärbung ihrer Eltern oder Großeltern.

Durch die Roma-Vereine haben sie einen Bewußtseinsschub erfahren. Die Sprache wurde zu etwas Besonderem aufgewertet. Sie haben einen anderen Bezug zu dieser Sprache, denn sie ist nicht Teil ihrer Identität und ihrer Alltagskultur. Deshalb gibt es auch von Seiten der Roma keinerlei Bedenken, die »Zigeuner« Sprache auch unter den Gadsche bekanntzumachen.

Während die Roma sich früh in vielem angepaßt haben, teilweise den Weg der Assimilation »freiwillig« wählten, fühlt sich ein Großteil der Sinti noch immer der eige-

nen Gruppen und Familienordnung zugehörig. Ihre Sozialordnung konstituiert/e sich über Familien und Gruppenbeziehungen. Die öffentlichen Funktionen in ihrer Gesellschaft waren/sind an Alter und Geschlecht gebunden. Verheiratete Männer (Gruppen, Familienälteste) üben die wichtigsten Funktionen, beispielsweise als Rechtssprecher, aus. Verstöße gegen die eigenen Gesetze und Moralvorstellungen werden in der Gruppe nach eigenen Strafbestimmungen sanktioniert.

Frauen haben direkt keinen Einfluß auf Gerichtsbarkeit oder wichtige Gruppenentscheidungen. Die Geschlechtertrennung durchzieht alle Bereiche. Frauen und Männer bilden eigene Gruppen im Alltag, beim Feiern in der Gemeinschaft, aber auch bis hinein in die Kleinfamilie. Frauen und Männer haben unterschiedliche Zuständigkeitsbereiche, aber auch unterschiedliche Gesprächsthemen. Viele Themen (z.B. Sexualität) sind bei den Sinti tabuisiert, können maximal in gleichgeschlechtlichen Gruppen besprochen werden. Vieles, was bei uns als typisch weiblich galt oder gilt, wird auch bei den Sinti/Roma den Frauen zugeordnet. In der Familie gilt der Mann als Oberhaupt, die Frau bildet den Familienmittelpunkt - über die Kleinfamilie hinausreichend. Kinder spielen nach wie vor eine große Rolle, heute allerdings ist die Kinderzahl geringer - und die Erziehung der Kinder bedeutet nicht ausschließlich den Lebensinhalt der Mütter. Die biologische und soziokulturelle Funktion als Mutter und Ehefrau wird auch von jungen Sinti-Frauen nicht in Frage gestellt; sie konstituiert vielmehr die weibliche Persönlichkeit. Die Kinder wurden/werden schon im Kleinkindalter als eigenständige Persönlichkeiten angesehen. Entsprechend früh mußten/müssen sie Verantwortung mit übernehmen, zum Familieneinkommen beitragen und die kleineren Geschwister betreuen.

Entgegen anderen patriarchalen Ordnungen stimmt die Dichotomie - Öffentlichkeit männlich, Privatbereich weiblich - aber nicht. Frauen waren nämlich für den Unterhalt der Familie zuständig bzw. mußten mit ihren Fähigkeiten zum Familienunterhalt beitragen. Ihre »wirtschaftliche« Bedeutung für die Familie, das Verfügen der Frau über Geld (früher: über Tauschwerte), erklärt die besondere Stellung der Frau in der Familie. Besonders in früheren Zeiten haben Frauen die prestigeträchtige Berufsarbeit (Handeln, Verkaufen) ausgeübt, während die Männer die Hilfsdienste verrichteten (Aufbau des Verkaufsstandes, Versorgung der Frauen mit Kaffee und Zigaretten, etc.).

Die Frauen sind zwar den Männern »untergeordnet«, verfügen allerdings über ein hohes Ausmaß an Autonomie und Selbstbewußtsein. Die im Alltag praktizierte Geschlechtertrennung beurteilen viele auch heute als positiv. Ein Bewußtsein von Frauen als den Männern/Familien dienende Individuen bildet sich kaum heraus, denn die Frauen erleben sich als starken Teil ihrer Binnengesellschaft. Weibliche Solidargemeinschaften und Netzwerke funktionieren, und viele Arbeiten werden im Frauenkollektiv erledigt.

Dort wo die Familienbeziehungen stimmen, wo eigene Werte und Normen die Lebenseinstellung dominieren und Distanz zu unserer Konsum und Leistungsgesellschaft herrscht, entwickeln auch die jungen Leute Ichstärke und Selbstbewußtsein. Verstärkt wird dieses Selbstbewußtsein durch Trotz und Stolz - als Reaktionen auf Diskriminierungen und das eigene Anderssein. Die schmale Bandbreite an Rollenmöglichkeiten,

die vorgegebenen Rollen und Beziehungsmuster geben den jungen Leuten zusätzliche Festigkeit.

Ein positiv besetzter Familienbegriff gilt als Symbol für das Überleben von Ethnien. Dies wird bei den Sinti (Roma) nicht in Frage gestellt. Während in unserem Gesellschaftssystem die partnerschaftliche Familie mit gleicher Pflichtenverteilung nicht nur zum Ideal, sondern zur Norm erhoben werden soll, nähert sich die materiell besser gestellte Sinti/Roma-Familie unserem - teilweise bereits überholten - bürgerlichen Familienmodell mit geschlechtsspezifischer Arbeitsteilung an. Wahrnehmbar sind Anpassungen an die moderne Kernfamilie und Brüche in den Alltagsstrukturen. Das Fernsehen und Videos strömen in die Binnenwelt ein; sie verdrängen eigene Kommunikations- und Erzähltraditionen und wirken als Reizfaktoren.

Die zunehmende Verletzung oder Mißachtung der Moralvorschriften bei den Sinti erscheint fast unumgänglich. Sie wird auf die heute häufigeren Mischehen und die modernen Lebensformen zurückgeführt. Seit Einbruch der Moderne in den Alltag sind Tabubrüche oft schwer vermeidbar. Den verlockenden Angeboten unserer Konsum- und Vergeudungsgesellschaft sind gerade jüngere Menschen besonders ausgesetzt. Burschen und Männer können sich über verschiedene Tabus leichter hinwegsetzen und unbefangener in der Gadsche-Gesellschaft verkehren. Wollen Mädchen und Frauen dem Sittenkodex gerecht werden, müssen sie auf freizügige Bekleidung und auf moderne Freizeitformen (in gemischten Gesellschaften) verzichten.

Daneben funktionieren noch immer großfamiliäre Beziehungsmuster und Gruppenkontakte auch über weite räumliche Distanzen, und zumindest für einen Teil der Sinti (Roma) bilden die eigenen Traditionen verbindliche Identitätsstützen und Orientierungslinien. Überliefert von den Alten (Familien, Gruppenälteste, heute über die Eltern), galten sie als unantastbar. Mit der Erklärung, diese Werte und Normen seien althergebracht und deshalb verpflichtend und richtig, wurden oder werden sie jedweder Reformierbarkeit entzogen. Der Sittenkodex der Sinti/Roma dürfte sowohl auf altindische Wurzeln zurückgehen, aber auch jüdische und altchristliche Einflüsse aufweisen. Für die Sinti bedeutet die Infragestellung allein schon eine Tabuverletzung.

Sinti und Roma: Unterschiedliche Zukunftserwartungen

Durch besondere Regeln des Zusammenlebens und durch spezielle Hygienevorschriften unterscheiden sich Sinti von den Gadsche, aber auch von anderen Roma-Gruppen, die diese Traditionen ganz oder teilweise aufgegeben haben. Die Sinti verstehen dies als signifikantes Unterscheidungsmerkmal. Den Gemeinsamkeiten, die sie und andere Roma-Gruppen verbindet, räumen die Sinti dagegen einen geringen Stellenwert ein.

Die Einhaltung ihrer Sitten erscheint den Sinti notwendig für den Gruppenerhalt, und es ist ihnen gelungen, dies auch unter schwierigen Bedingungen zu praktizieren. Dazu brauchen sie keine Öffentlichkeit. Sie wollen ihre Kultur nicht zur Schau stellen. Nur für sie ist das Festhalten an den Traditionen wichtig. Darüber hinaus wollen sie einigermmaßen integriert leben und existieren können und nicht als etwas Besonderes

herausgestellt werden. Das sind die Gründe, warum Sinti sich nicht für die Anerkennung als Minderheit engagiert haben.

Kontrastierend dazu hat in den letzten Jahren ein neues ethnisches Bewußtsein einen Teil der Roma (und auch einige Sinti) erfaßt. Roma haben Vereine gebildet und versuchen, verschüttete Traditionen wiederzubeleben. Eine neue/alte Festkultur soll zur Imageverbesserung beitragen. Künstlerische Fähigkeiten und Talente werden entdeckt und/oder der Öffentlichkeit vorgestellt. Diese Präsentationskultur stärkt das Selbstbewußtsein von bereits (teil)assimilierten Roma und bietet Identifikationsmöglichkeiten.

Ein Roma oder eine Romni zu sein, kann plötzlich auch positiv erlebt werden, auch wenn die Alltagszusammenhänge für viele noch sehr problematisch sind und viele Roma - auch junge Roma - noch immer unter Diskriminierung und Benachteiligungen zu leiden haben.

Die unterschiedlichen Einstellungen und Erwartungshaltungen von Sinti und Roma basieren auf Erfahrungswerten. Die Diskussionen - die Gespräche untereinander, zwischen den einzelnen Gruppen - sind auf jeden Fall ein wichtiger Prozeß: Bewußtseinsbildend, zur Absteckung eigener Positionen und Zukunftsvorstellungen. Das »Ende« ist noch offen.

Postscriptum

In der jüngsten Vergangenheit passierten zwei herausragende »Vorfälle«:

Im Dezember 1993 wurden die österreichischen Roma als sechste Volksgruppe anerkannt (neben Slowenen, Kroaten, Ungarn, Tschechen und Slowaken). Als autochthone Minderheit sollen sie zukünftig durch Bildungs und Kulturprogramme besonders gefördert werden.

Im Februar 1995 wurden vier österreichische Roma im burgenländischen Oberwart von Neo-Nazi ermordet. Dies war das opferreichste politische Attentat in Österreich nach dem Zweiten Weltkrieg.

Bibliographie:

Heinschink, Mozes F./Hemetek, Ursula (Hrsg.): ROMA - DAS UNBEKANNTE VOLK. Schicksal und Kultur, Wien/Köln/Weimar 1994.

Mayerhofer, Claudia: DORFZIGEUNER. Kultur und Geschichte der Burgenland-Roma von der Ersten Republik bis zur Gegenwart, Wien 1987.

Stojka, Ceija: WIR LEBEN IM VERBORGENEN. Erinnerungen einer Rom-Zigeunerin. Hrsg. von Karin Berger, Wien 1989.

Thurner, Erika: NATIONALSOZIALISMUS UND ZIGEUNER IN ÖSTERRICH. Veröffentlichungen zur Zeitgeschichte 2, hrsg. von Erika Weinzierl, Ernst Hanisch und Karl Stuhlpfarrer, Wien/Salzburg 1983.

Thurner, Erika: »ZIGEUNERLEBEN« IN ÖSTERRICH. Rechtliche und soziale Stellung von Sinti und Roma in Österreich, in: Reiner Bauböck, u.a. (Hrsg.), ... und raus bist Du! Ethnische Minderheiten in der Politik, Wien 1988.

Oral-History-Interviews with and Depositions by Roma and Sinti (1984-1993).

Povzetek

Pravni in družbeni položaj Romov in Sintov («ciganov») v Avstriji

V Avstriji do pred kratkim ni bilo Romov. Šele decembra 1993 so bili, z manjšinskim statusom, priznani kot šesta avstrijska narodna skupina. Ignoriranje, prezir in diskriminacija s strani avstrijskih dežel in s strani večinskega prebivalstva delujejo kot družbeni usmerjevalec: Romi so potisnjeni v obrobne socialne skupine. Etničnost t.i. ciganov (lasten jezik, družbena ureditev, sistem vrednot, itd.) ostaja skrito znanje nekaj "insiderjev"; rasla, spreminjala in razvijala se je skrita oče.

Članek obravnava družbeni položaj in razvojne možnosti Romov in Sintov v Avstriji. Izhodišče za slabe začetne pogoje po l. 1945 so bili odklonjen status žrtev nacizma po vojni, kot tudi odklonjena izplačila odškodnin. Kot povzročitelji pa so vzporedno delovali tudi deloma z nacistično propagando podkrepljeni predsodki.

Predmet analize je tako potek razvoja v večinski, kot tudi v Romski skupnosti. Tako kot tradicionalne, globoko zakoreninjene strukture predsodkov bodo predmet raziskave tudi družbene strukturne spremembe (modernizacija, ukinitve gospodarskih niš in tradicionalnih oblik življenja, in homogeniziranje življenjskih stilov). Nadaljna tematska področja so: heterogenost romske skupnosti (etnično socialne posebnosti skupin, pravni status: Avstrijci proti tujcem, itd) oz. divergentni integracijski vzorec in integracijske možnosti. Na kratko orisano imajo najnovejše smeri razvoja (samoorganiziranje, iskanje identitete in občutek lastne vrednosti) še nedefiniran konec.

CONSTITUTIONS IN MULTIETHNIC REALITY*

Mitja Žagar

1. Introduction

Ethnic pluralism is the reality of the contemporary world: at least a minimal level of ethnic plurality exists even in countries that have been traditionally perceived as ethnically homogenous. I doubt that a totally ethnic homogenous nation-state has ever really existed.¹ Nevertheless, the concept of ethnic homogeneity was a powerful force that helped build common collective identity in the territory of a certain state; it has been an important element of political ideologies that unified and mobilized population of nation-states - often connected with nationalism and used by nationalist movements and politicians.² (E.g. GELLNER, 1983: 1) The myth of (ethnic) homogeneity was born; furthermore, it was and still is believed to be true. Constitutions and political systems of almost all modern nation-states have been built and are still based on this myth; they pay little attention to the regulation of ethnic relations and protection of ethnic minorities.³

On the other hand, the contemporary world is being torn apart by ethnic conflict.⁴ Constitutions of many nation-states that failed to recognize and/or deal successfully

* This article is a slightly changed version of the article »NATION-STATES, THEIR CONSTITUTIONS AND MULTI-ETHNIC REALITY: Do Constitutions of Nation-States Correspond to Ethnic Reality?« that is to be published by The Journal of Ethno-Development. I would like to thank The Journal of Ethno-Development for the permission to publish this article.

¹ France is often cited as a typical example of the homogenous »(one)nation-state«; but in reality it is an internally diverse multi-ethnic society. Ethnic plurality of its population (especially if immigrant population is included) is substantial; this was - even more - so in the period of creation of French »nation-state« and nation (ethno-nation). (E.g. FOUGEYROLLAS, 1968)

² As the political ideology and principle, nationalism demands that members of a certain nation have »the political duty... to the polity which encompasses and represents... (this) nation.« This political duty »overrides all other public obligations, and in extreme cases (such as wars) all other obligations of whatever kind.« In this context, nationalism is the most demanding form of ethnic or group identification. (HOBBSAWM, 1990: 9) Nationalism, by definition, is exclusive and/or hegemonist, and is usually hostile to others. Being based on the idea of national unity, nationalism is incompatible with pluralism and democracy. Nationalism demands that every member of a nation fights for »national interests« and generally sees other interests - that may differ from »officially« proclaimed »national interests« - as undesirable; individuals, groups and political parties who advocate other interests are often called »national traitors« and nationalist movements try to eliminate them, if only they feel strong enough.

³ Moreover, children in schools are still taught this myth and mass-media are presenting it to their audience in almost all countries in the world. Even in the cases, where ethnic plurality is recognized constitutionally and legally and this fact is accepted by the official politics and politicians they see the existing ethnic plurality more a problem than a normal situation or even a comparative advantage.

⁴ The war in Bosnia-Hercegovina and recent massacres in Rwanda are the most visible cases of ethnic conflict in media in June of 1994, but they are just a tip of the iceberg. The list of countries that experienced more or less violent ethnic conflict in the recent past includes among others: some other parts of the territory of the former Yugoslavia and Soviet Union, Sri Lanka, Northern Ireland, Iraq, India, Tibet, Nicaragua, Honduras, East Timor, etc.

with the existing ethnic pluralism have contributed to the problem: These constitutions did not provide for procedures, mechanisms and institutions that could have effectively prevented, managed and/or solved escalating conflict.

This article examines the nature of the contemporary nation-states and their constitutions with regard to ethnic relations. The main questions in this context are: Do the existing constitutions of the contemporary nation-states correspond to ethnically plural and asymmetrical reality? If not, what can be done to improve them?

2. The Concept of the Nation-state: Myth and Reality

The concept of the nation-state has been shaped simultaneously with the process of formation of modern (ethno)nations⁵ in the very specific historical development in Europe from sixteenth and seventeenth century on.⁶ It was in this context that the state acquired its ethnic identity and content, and became the nation-state;⁷ the state is understood as a specific mean or even the only mechanism that can realize certain national interests of nations as specific ethnic communities.⁸ The majority of modern states were established and are still perceived as nation-states of certain nations - one could say »one-nation-states«. Nowadays the international community can, therefore still, be defined as the international community of nation-states. (More see, e.g.: DEUTCH, 1970: 22-24; MACARTNEY, 1934: 192-211; SETON-WATSON, 1977)

In this context it is interesting to note that international law does not define states in their ethnic dimension. (E.g. OPPENHEIM/LAUTERPACHT, 1948; STARKE, 1989) The classic and also generally accepted legal definition of states as persons of international law is provided by the Article I of The Montevideo Convention on Rights and Duties of States of 1933; it reads: »The State as a person of international law should possess the following qualifications: a) permanent population; b) defined territory; c) government; and d) capacity to enter into relations with other states.«

⁵ A **nation** or **ethno-nation** is »a stable, historically developed community of people with a territory, (specific) economic life, distinctive culture, and language in common«. (Webster's New Universal Unabridged Dictionary. Deluxe Second Edition. Dorset & Baber, USA, 1983: p. 1196.) The existence of a specific »national identity« shall be added to a definition: the consciousness and will of an individual shall exist to be a member of a certain nation, and an individual shall be recognized by other members of such an ethnic community as its member. (E.g. SCHLESINGER, 1987) The emergence of modern nations as specific ethnic communities was often conditioned on the existence of nation-states, and sometimes *vice versa*. (See e.g. GELLNER, 1983: 6-7, 53-58)

⁶ The main turning point in the process of formation of modern states from the perspective of the international community and relations was the (Peace) Treaty of Westphalia of 1648 which laid foundations of the status of states in the international community and principles of relations among them

⁷ The fact that the process of formation of modern nation-states in Europe went hand in hand with the process of formation of modern European nations has produced and still is reflected in a terminological problem in some languages. The same term »nation« is used to describe a specific ethnic community as was mentioned afore (Footnote 5) and a state as specific social organization and structure. In order to avoid misunderstandings in this article, the term »nation« is used only in the context of ethnic community.

⁸ It is important to note that a state is not just a form of organization of a society, but as Max Weber pointed out, a state is (above all) an agency within society which possesses a monopoly over legitimate violence. (e.g. WEBER, 1922 and 1989) On the other hand, a modern state in European tradition of the twentieth century became also a service of its citizens that shall provide certain social infrastructure and assure realization of certain needs (e.g. education, social security, health care and service, etc.).

Although the notion and concept of a »one-nation-state« could be considered unrealistic and even obscure in the plural ethnic reality of the modern world, nothing indicates the possible abolition of this concept in the near future. There has been a certain evolution in the concept and practice of existing nation-states especially with regard to protection of minorities and democratization, if we compared them to the classic model and historical practice. But the very notion that the nation-state should be primarily a tool to realize certain national interests of a dominant (ethno)nation, often at the expense of other distinct communities in a state hasn't been seriously challenged and/or substantially changed. (MANN, ed., 1990) Such a notion and the rather romantic understanding of the concept and principle of state sovereignty play an important role in politics as well - especially in the formulation of »national policies.« (E.g. SETON-WATSON, 1977) The importance of ethnic factors and elements in politics should not be underestimated; among others, the afore mentioned practice could effect and even block processes of integration at the international level.

From the perspective of ethnic conflicts, a modern nation-state could be observed as a generator of nationalism in some states. (GELLNER, 1983: 3-5; HOBBSBAWM, 1990: 9-12) This has to do with the already mentioned fact that the ethnic composition of population is to a certain extent plural in all existing states, although they are mostly still perceived as »one-nation-states«. Such a concept of the »one-nation-state« could generate conflicts between ethnic communities that dominate the state and ethnic groups that don't want to accept such domination. Distinct ethnic communities that are unhappy with arrangements within the existing states often seek a solution in the secession and creation of nation-states of their own.⁹

3. Modern Constitutions

Practically all states in the contemporary world officially claim that they are **constitutional democracies**. (E.g. ELSTER, SLAGSTAD, eds., 1988; GREENBERG, KATZ, OLIVIERO, WHEATLEY, eds., 1993) Their constitutions define the structure and functioning of their political systems. Constitutions proclaim some basic legal and political principles that lay foundations and determine the nature of a certain society. Constitutions regulate relations between citizens and their states (governments); they determine and guarantee human rights and liberties, and should provide for their realization. (BETH, 1962: 2-20; BOBBIO, 1987: 138-156; KELSEN, 1945, and 1951: 272-276)

The constitution is a set of rules: It is a legal document, more precisely, the basic law (norm) on which the whole legal and political system of a certain state is built. Hierarchically, it is the highest norm in a legal pyramid. Usually, constitutions are

⁹ This is conditioned by the fact that also minorities in the existing states perceive the »(one)nation-state« as the only proper tool to realize national interests of a dominant (ethno)nation - in this case their own interest. (e.g. KELLAS, 1991; STAVENHAGEN, 1990) It is frightening that although they are deprived distinct communities in the existing states, their nationalist policy usually treat (possible) future ethnic minorities in their state as a problem and does not pay much attention to the future status and protection of these minorities.

written documents¹⁰ adopted in a special procedure by parliaments (legislative bodies), special constitutional conventions or by the popular vote in the constitutional referendum.¹¹

Constitutions differ from country to country, and these differences are often substantial. Additionally, the nature, content and interpretation of a certain constitution are changing with time in the context of specific historic circumstances and development; these changes may be formal by adoption of amendments or a new constitution, but often they are just consequences of a new legal and/or political interpretation of the existing text in a new social and political situation. If the constitutions were initially mostly the act (law) of the state and government, they have been becoming more and more the act (law) of people focussed on human rights, liberties and democratic participation of people.

One should not forget that constitutions are political and ideological documents.¹² The act of adoption and proclamation of a new constitution is an important political event in the history of every country: it is the result of different political processes and usually of certain political compromises in a certain historical epoch. Every constitution expresses and promotes, at least to some extent, the prevailing ideology in a certain society at the time of its creation; it contains certain political views and ideals of its creators. There is a mutual influence because every constitution is conditioned by contemporary social and political processes and situations; however, after its adoption a constitution, in many ways, influences and conditions these processes.

3.1. Constitutional Presumptions, Principles and Goals

Every constitution is based on a set of common presumptions which are generally accepted in a certain society as unquestionable given facts - postulates. Although these presumptions are often understood and presented as absolute and eternal, in reality they are constantly changing. Also, they are a product of a certain time influenced by a specific history, culture, level of social and economic development, political processes, institutions, political and social ideologies and social situation in a certain society.

Some **basic constitutional presumptions** that are universally accepted in all democratic constitutions include (among others) the notion of the existence of:

¹⁰ But not every state has its written constitution: such exceptions are United Kingdom (due to the specific historic development of British constitutionalism) and Israel (because of theological/religious and ideological reasons). Both states, though, have their hierarchically built legal system based on some basic constitutional norms that among others define their political system, democratic institutions and procedures of decision-making. In both states there were (and still are) numerous initiatives to prepare and adopt a new written constitution which so far have failed to assure sufficient political and public support.

¹¹ In the U. K. there are no special procedures provided for the adoption of a document of a constitutional nature: due to the nature of the British constitution the parliament can adopt such a document in a regular legislative procedure. On the other hand, the constitutional referendum as the final act of the adoption of a new constitution or constitutional amendments - which is in some countries obligatory (e.g. Switzerland) - is usually combined with the special constitutional procedure in the parliament or constitutional convention.

¹² These two dimensions of constitutions are usually not even mentioned in official documents, media and (official or recommended) textbooks used in schools to teach and indoctrinate pupils and students about the constitution and political system of a certain country.

(i) a state, usually perceived as »(one)nation-state«;¹³

(ii) **sovereignty**, especially in its internal dimension as **sovereignty of a sovereign**.¹⁴ Modern democratic constitutions define the **people (citizens) as a sovereign**. (HINSLEY, 1986: 126-157) Constitutions presume also **sovereignty of a state** or external dimension of sovereignty which means the actual capability of a government to control the territory and population of a state, to enter into international relations with other states, to conclude and realize international agreements (treaties), and to comply with international law; the status of states as persons of international law defines their (formally equal) position in the international community.¹⁵ In this context, sovereignty of a state is often understood simply as its independence; (AKEHURST, 1984: 15-16; OPPENHEIM/LAUTERPAHT, 1948: 113-120)

(iii) **democracy**, which is functioning in practice;¹⁶

(iv) **human rights**. In this context, it is often presumed that the very proclamation and regulation of Human Rights by the constitution assure also their realization;

(v) a coherent, logical and hierarchical **legal system** with the constitution as the top of the pyramid; (KELSEN, 1970)

(vi) a **political system as a coherent, homogenous and symmetrical structure**, parts (segments) of which are at least similar if not the same (TARLTON, 1965; ŽAGAR, 1990 and 1992); etc.

These presumptions are the basis for the formulation of constitutional principles and goals that actually determine the nature, intentions and ideology of a certain constitution. Basic **constitutional principles** are guidelines for the interpretation of the constitutional/legal system and for the functioning of the political system and its institutions. On the other hand, following constitutional principles, **constitutional goals** define desired and expected results and outcomes of the functioning of the system. A few **constitutional principles and goals** that are accepted by almost all democratic constitutions in the world include (among others):

(i) **the principle of sovereignty of the people** which is the basis of modern democratic political systems;

¹³ Constitutions often recall the historical foundation (creation) of a certain state, but speaking of the very existence of the state I refer especially to the following elements of the state: defined territory and its borders, population, political system and government that controls effectively the territory and population. Based on the concept of the nation-state, constitutions may stress a specific »ethnic nature/dimension« of a certain state and its political system; such a state is often defined constitutionally as the state of the dominant nation. (e.g. SETON-WATSON, 1977)

¹⁴ **Sovereignty of a sovereign** can be described as a **supreme and absolute power and/or authority** of final decision by the ruler who is »recognized both as competent to decide and as able to enforce the decision.« (CRICK, 1972: 77)

¹⁵ The official recognition of the existence of the state by other states is usually considered one of preconditions for its full international legal personality. (e.g. DUGARD, 1987; OPPENHEIM/LAUTERPAHT, 1948; STARKE, 1989)

¹⁶ This term is used in different ways and can have several different meanings. In this context, the term »**democracy**« can indicate: (i) a social ideal and goal; (ii) a (social and political) ideology and policy; (iii) an ideal theoretical system (set of institutions); (iv) philosophical, theoretical, moral, political, etc. principles of organization of society; (v) in the practice existing social and political system(s) - polyarchy (DAHL, 1971: 1-14); (vi) a specific process of (social, political) decision-making - regulated with and based on defined and stable formal rules, procedures (rules of the game); (vii) the basic social contract based on broad social consensus; etc. (e.g. BOBBIO, 1987; DAHL, 1989; LIJPHART, 1977, 1984; SARTORI, 1987)

(ii) **democracy**, which is usually defined as both the principle and goal.¹⁷ As the constitutional principle it determines the nature of political system, designs its structure and democratic procedures, and provides guidelines for their functioning. In this context it is often described as majoritarian democracy, but modern democracy would be better defined as **limited majority rule**. The rule of (simple) majority is in democratic constitutions limited by democratic procedures, limited terms, human rights, rights and protection of minorities, and different systems of checks and balances, etc. (LIJPHART, 1984; SARTORI, 1986; VANHANEN, 1990) The constitutional goal deriving from this principle is to assure functioning of the democratic system and to protect the democratic nature of a certain political system and society. An important precondition in this context is the »institutionalization of democratic institutions and procedures« in the constitutional/legal system; it defines the framework of modern democracy, assures the stability of the political system and functioning of democratic institutions in a long term; (BARBER, 1984: 117-311)

(iii) **the rule of law** (Rechtstaat) as a central principle that assures coherence and functioning of constitutional/legal systems in the modern world. The internal coherence of the legal system is assured by its hierarchical structure based on the principle that lower legal norms should comply with higher ones, and that all legal norms should be in compliance with the constitution. The principle of the rule of law assumes also that the political system, all its institutions, legal persons and individuals follow and apply all relevant legal provisions. One of the main goals of modern constitutions is to assure the realization and functioning of constitutional/legal systems in practice. In this context, different mechanisms are being developed to prevent any violation of legal and constitutional provisions by states and their institutions; every political system, its institutions, and every public and state agency are bound and limited in their functioning by the constitution and legal regulation. To prevent violations of legal provisions by individuals and legal persons different institutions, such as the judicial system, public prosecution and police (repressive mechanisms), have been developed. Modern constitutional/legal systems carefully and precisely regulate and limit competencies, procedures and functioning of these institutions to assure and protect rights of individuals, groups and legal persons. (KELSEN, 1945 and 1970)

(iv) **Human Rights** are often described as the basis of modern democracy and the central issue (content) of democratic constitutions.¹⁸ The functioning of the political

¹⁷ In this context, I underline that democracy became the prevailing political ideology that influenced constitutions in the last two centuries: even those constitutions and regimes, that were and/or are considered undemocratic by most scholars and the common public opinion, usually proclaimed themselves democratic ones. Societies and political systems are constantly changing, and there are no permanent and absolute yardsticks to measure democracy: What was considered to be democratic a few decades ago may be considered undemocratic by today's standards. On the other hand, in contemporary world even the most totalitarian and authoritarian regimes have adopted a few democratic provisions and features that a century or few decades ago seemed to be radical and unrealistic in the most democratic countries of the time. (DAHL, 1989; LIJPHART, 1984; SARTORI, 1986; VANHANEN, 1990)

¹⁸ Modern constitutional history can be observed as the process of growth and development of human rights in the last two centuries; among the most important dimensions of this process have been the inclusion of new categories of people (including certain communities and groups) as subjects of human rights, development and expansion of already existing ones, and the introduction of several new rights. (BLAUSTEIN, SIGLER, ed., 1988) Traditional personal, civil and political rights have been supplemented with the development of economic, social and cultural ones; collective human rights have been added to traditional individual ones (although some still reject

system in a way that assures realization of all constitutional human rights is a central principle; in this context, constitutions usually proclaim principles of universality (universal nature) of human rights, and equality before law. Appropriate regulation, realization and protection of human rights can also be defined the main constitutional goals. The situation of human rights is considered an important indicator of the level of development of democracy in a certain society;

(v) **a state as a service of its citizens** is a relatively new concept and constitutional principle, based on democratic principles and ideology. Although this principle is universally accepted, there are several different interpretations of its content. The understanding of this principle in a certain country (state) conditions the formulation of specific goals. There is a general agreement in interpreting this principle that the people should freely elect their representatives, and thereby influence and control the political system. In the past, the state was used by the ruling elite as an instrument to control and subdue its people.¹⁹ The development of democracy should have assured democratic control of the people over the state.²⁰ Constitutional/legal systems have provided numerous institutions and procedural rules that should assure the realization of legally recognized interests of the people - especially citizens of a certain state. A state is expected also to perform other functions for the benefit of its citizens. Traditionally, a state has provided defense of a country, maintenance of law and order, functioning of financial and economic system, and the basic infrastructure of economy and life (e.g. irrigation, roads, bridges, ports, etc.). In the process of development some new important functions of a state have been added regarding the basic infrastructure (e.g. railways, airports, other communication systems, energy supply, etc.), labor regulation and protection (labor law), education, health, medical and social care, housing, protection of environment, etc. Sometimes governments of modern states provide these functions directly, but often they are involved only indirectly by the adoption of necessary legislation (regulation) and assuring (additional) finances.²¹ The objectives, nature and extent of these functions and activities of a state are very different from country to country, but they always demand a certain level of involvement of a state in the redistribution of wealth to assure at least a minimal level of services for those who wouldn't be able to afford them otherwise. These functions and services of a state are usually referred to as a concept of the welfare state which differs substantially from country to country;²² (E.g. GOULD, 1993; HANSEN, ed., 1993; KOLBERG, ed.,

the concept and even very existence of collective rights, e.g. MACHAN, 1989). The process of development of human rights is also a result of a constant interweaving of (internal) constitutional development in individual countries (states) with development in international law. (GIBSON, 1991; *Human Rights in International Law: Basic texts*, 1992; LUTZ, HANNUM, BURKE, eds., 1989)

1992; MISHRA, 1990) etc.

Derived from the concept of the »(one)nation-state«, these basic constitutional presumptions, principles and goals basically ignore the existence of ethnic pluralism. If the multi-ethnic nature of a certain society is taken into consideration, it is usually perceived as a problem rather than a normal situation. Nevertheless, several elements of these constitutional presumptions, principles and goals might provide a basis in the process of transformation of present political systems that will take into account the multi-ethnic and multicultural nature of modern societies.

3.2. Pluralism: Conflict and Cooperation

Conflicts are normal phenomena in every plural society; the very existence of different interests conditions conflicts. If we observed a certain society from political perspective, different interests and conflicts of these interests enable political mobilization and pluralism; different political ideologies try to present a coherent approach (policy) in solving social problems that takes into account specific interests of their followers and supporters. On this basis, political parties in democratic countries are searching for a majority support of voters that would enable them to realize their electoral promises and policy.

Democratic political systems should provide (social) infrastructure and channels for the expression, coordination, harmonization and realization of different politically expressed and organized interests. Political systems should be viewed as mechanisms for the management and resolution of all conflicts deriving from the existence of different interests. In this context it might seem surprising that the fear of conflict is one of the most powerful factors in the contemporary politics, but the universally accepted concept of the »(one)nation-state« provides a specific perspective. Based on this concept political systems are designed as homogenous, symmetrical, coherent, and usually hierarchical systems that should provide mechanisms and rules for a democratic decision-making process understood as the »system of simple majority rule«. ²³ In this context, conflicts and even the possibility of conflicts are seen as very dangerous destructive forces in a society that can destroy its political system.

Especially politicians from dominant nations often prefer to perceive their countries as ethnically homogenous »(one)nation-states« of titular nations. From their perspective the very existence of ethnic pluralism in a certain society is a severe problem. They see ethnic pluralism as an obstacle in building a viable and effective »political majority«. Namely, ethnic pluralism can contribute to the additional fragmentation of a certain electorate; ethnicity might be used as a powerful basis for political mobilization

handicapped, etc. Although it was traditionally often rejected in the context of American individualism, demands for health care reform and some other proposals to introduce different elements of the welfare state (known mostly from Europe) are being expressed and supported also in the U.S.

²³ In such a system all decisions would be made by a majority without taking into account interests of the opposition. The opposition would be made marginal and powerless regardless of its size, without any possibility to challenge the majority. It is often forgotten that certain limitations of a »simple majority rule« are necessary to prevent the abuse of »democratic institutions and procedures« for the introduction of dictatorship. These limitations should provide at least the basic protection of minorities and protect the opposition from the (sometimes even psychical) elimination by a majority that once won elections. (BOBBIO, 1989)

and it is often used in politics.²⁴ Furthermore, these politicians fear ethnic pluralism, because they see it as a source of possible ethnic conflicts in a certain society. (HOROWITZ, 1985; MONTEVILLE, ed., 1990) This fear has been further increased by recent disintegration of some states because of ethnic conflict.²⁵

The existence of pluralism is a necessary precondition of democracy; the existence of pluralism is inevitably also a source of conflicts at the same time. The concept of enforced monolithism and unity is incompatible with pluralism and democracy. Conflicts, on the other hand, are a common phenomena in democracy; it is the function of political systems to manage and resolve these conflicts in a democratic way, and especially to prevent their escalation into violent conflicts. It was the concept of the ethnically homogenous »(one)nation-state« based on myths of homogeneity and majority that conditioned the negative perception of social conflicts; all potentially positive and creative dimensions of conflicts have been neglected, and all negative and potentially destructive dimensions of social conflicts have been stressed. Social conflicts have been declared undesirable, dangerous and destructive, and we all were taught to fear them. Political systems have not developed adequate mechanisms for the management and resolution of potential social conflicts; nothing has been done to use the stimuli, and creative and constructive dimensions of social conflict in improving and developing of political systems and their segments. The ideological basis of most present democratic political systems has been the ideology of competition and individualism rather than the ideology of inclusion and cooperation. This is reflected in the existing socialization and education of people. Cooperation is being underestimated, although cooperation can often enable better results than individual competition; several problems cannot even be solved without cooperation. Nevertheless, political systems have not developed adequate procedures and instruments for the cooperation on specific projects and formation of temporary (non-party) »issue coalitions«.

Some tend to forget that no majority shall have an unlimited power in a democratic system in order to preserve and protect democracy in a long term; there have to be democratic mechanisms and procedures to challenge a certain majority. Different limitations of a simple majority rule were introduced to prevent abuse of democratic principles and institutions. Constitutional/legal systems usually define which important decisions have to be made or changed, only if a certain qualified majority exists in order to protect some basic interests of minorities and opposition. Protection of minorities, their participation in decision-making, and the required level of consensus about some central issues could be considered to be important yard-sticks of the devel-

²⁴ Especially the role of nationalism should be stressed in this context, which is (as already mentioned) incompatible with plural democracy. It is not unusual that some politicians of the dominant ethnic group following their own nationalist policy deny or want to abolish the very existence of ethnic pluralism in a certain society. At the same time, the existence and fear or hatred of »others« is used to mobilize followers and to enforce monolithism and ethnic union within their ethnic group; those individuals and associations within their own group who question or refuse to defend and promote »national interests« formulated by a nationalist movement or government are declared national traitors and risk expulsion. (e.g. GELLNER, 1983; HOBBSBAWM, 1990; KELLAS, 1991; SETON-WATSON, 1977)

²⁵ The dismantling of the former Soviet Union and Yugoslavia, and the division of the former Czechoslovakia are these recent cases; the developments in the former Soviet Union and Yugoslavia have shown how violent a process of dismantling of a state could be.

opment of democracy in a certain modern society. (SARTORI, 1987: 24-25, 30-31) Regardless of that, it is often still believed that the protection of distinct communities, special (collective) rights of minorities, and some other limitations of a »simple majority rule« are unnecessary complications in everyday life and political systems.

²⁶3.2.1. How are Modern Constitutions Equipped to deal with Multi-Cultural and Ethnically Plural Reality?

Constitutions of modern states are generally following presented presumptions and principles. Constitutions often do not recognize the existence of ethnic pluralism in respective countries; sometimes they even explicitly deny its existence. Although most constitutions officially define their country as the state of its citizens, these states are usually perceived as ethnically homogenous »(one)nation-states« of dominant nations. Their constitutional/legal systems are built as symmetrical, coherent and hierarchical systems; their symmetrical political systems usually do not reflect regional and other differences, and asymmetries that exist in practice in every country. Even if constitutions of some states recognize the existence of ethnic pluralism and/or their official policy declares the principle of protection of minorities, the concretion and realization of these declarations are often missing.²⁷

The reality usually differs substantially from the mentioned presumptions and constitutionally proclaimed principles and goals used as the basis for constitutions of »(one)nation-states«. The absence of constitutionally defined and regulated mechanisms and procedures for the management and resolution of ethnic conflicts is sometimes replaced by the existence of traditional mechanisms and customs that are providing the infrastructure for ethnic co-existence and cooperation in a certain society; different ethnic groups and distinct communities in a certain environment know and use these traditional mechanisms and customs, although they are usually not codified and legally regulated.²⁸ A dangerous problem may appear if such traditional mechanisms

²⁶ Such an opinion is usually advocated by nationalists, xenophobes and (neo)fascists, but with the growing economic and social problems in different countries it is becoming more and more appealing to the broader public. Foreigners and »others« are an easy target, a scape-goat that can be blamed for every problem; fear and hatred of foreigners and »all others« (different) is successfully used for the political mobilization of members of a certain ethnic group. (E.g. STROSS, 1992; VEEN, LEPSZY, MNICH, 1993)

²⁷ To confirm this, one should analyze the text (actual provisions) of different constitutions in the existing collections of the current and past constitutions of countries (states) in the world, such as: *Constitutions of the Countries of the World: A series of updated texts, constitutional chronologies and annotated bibliographies (Cumulative supplement since 1971)*, Edited by: Albert P. BLAUSTEIN, Gisbert H. FLANZ; Oceana Publications; Dobbs Ferry, NY 1971 on; *Constitutions of the Countries of the World: Historic Constitutions (Since 1971)*, Edited by: Albert P. BLAUSTEIN, Gisbert H. FLANZ; Oceana Publications; Dobbs Ferry, NY 1971 on; BLAUSTEIN, SIGLER, eds., 1988; etc.

²⁸ Such traditional mechanisms and customs in ethnically plural societies often prevented ethnic conflict or at least escalation of violent ethnic conflict (or larger proportions) for a long period of time. By defining rules of acceptable behavior they provided for (peaceful) co-existence and cooperation of distinct ethnic communities in a certain territory. These rules defined channels and ways of communication, nature of relations and exchange, code of behavior, mechanisms and procedures for the management of conflicts, mechanisms for prevention of violations and punishment for violation of these rules; they often defined also territorial or social boundaries of distinct communities and their position in a society. Although many traditional mechanisms for regulation of ethnic relations could not be considered democratic by today's standards, they were usually rather successful and

and procedures of ethnic co-existence and cooperation, and management of ethnic conflict have been destroyed by the introduction and functioning of constitutional/legal and political systems that have not replaced them by adequate new mechanisms of ethnic co-existence, cooperation and management of ethnic conflict.

We could conclude that modern constitutions are usually not equipped well for dealing with multi-cultural and multi-ethnic reality. Nevertheless, different constitutions have developed and introduced some (elements of) concepts and mechanisms of protection of ethnic minorities, special rights of minorities and distinct communities, autonomy of regions and local communities (regional and local government and self-management), political participation of minorities, and some other limitations a »simple majority rule« that can be useful in transforming of the existing constitutions of »(one)nation-states« into constitutions of ethnically plural states. This might be especially important if we took into consideration the role that the introduction and functioning of constitutional/legal systems have had in changing different societies, especially in the development and/or transformation of institutions and processes.²⁹

3.2.2. Regulation of Ethnic Relations: Different Regimes (Arrangements) of Protection

Constitutions seldom recognize the existence of ethnic pluralism very, but even when they do they tend to establish different legal regimes (arrangements) and status for different types of distinct ethnic communities. It is rather unusual that a state would be constitutionally defined as a multi-national state, and that different ethnic communities would be proclaimed as having an equal ethnic basis of this state;³⁰ in such a case, a constitution has to provide for mechanisms and rules that assure equal status and protection of such ethnic communities.³¹

Following developments in international law,³² some constitutions recognize the existence of ethnic minorities and provide certain special minority rights.³³ Special rights of ethnic minorities should assure the existence and development of ethnic minorities, their distinct language, culture and identity, establishment and functioning of their own associations and organizations, and their participation in the process of de-

effective because their development reflected a specific culture and situation in a certain environment. (E.g. BARTH, ed., 1969; HOROWITZ, 1985)

²⁹ As mentioned, constitutions are influenced by the time and social situation in which they are created; but in turn, after their introduction they also influence and change social situation.

³⁰ As this is the case with e.g. the Constitution of the Swiss Confederation and Belgium, and constitutions of the former Yugoslav federation (e.g. The Constitution of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia of 1974).

³¹ This includes issues such as equality of languages, scripts, adequate representation in institutions of political systems which can assured by proportional representation and/or minimal quotas, etc.

³² The Peace Treaties of Westphalia of 1648 marked the beginning of modern development of rights of religious and ethnic minorities: these treaties introduced the principle of freedom of conscience and religion and the obligation of states to grant toleration and self-government to distinct (Catholic or Protestant) religious communities. (BARON, 1985: 3)

³³ In the view of some critics, (special) rights of minorities should be abolished. They think that these special rights create unacceptable legal discrimination, and thereby constitute a violation of the principle of »absolute (formal) equality of everybody before law«. (MACHAN, 1989)

cision-making within the political system.³⁴ If we compared international law with constitutions and national legislation, concepts of protection of minorities in international documents are often more elaborated, and international standards of protection of minorities are higher than standards in constitutions and/or national legislation of most modern nation-states. (E.g. BARON, 1985; BROLMANN, LEFEBER, ZIECK, eds., 1992; THORNBERRY, 1990; WHITAKER, ed., 1984) The reluctance of governments of modern states that at least subconsciously still perceive their countries as ethnically homogenous »one-nation-states«, has often slowed or even blocked further development of the protection and rights of minorities in international law. Due to the reluctance and opposition of some states, it is rather unlikely that already existing international standards of protection of minorities will be translated into national legislation of these states anytime soon.

In accordance with international law, constitutions guarantee only specific status and protection of traditional ethnic or national minorities. Article 1 of the proposal for the Additional Protocol to the European Convention on Human Rights for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, concerning National Minorities and their Members defines a national minority as »a group of persons in a state who (a) reside on the territory of that state and are citizens thereof, (b) maintain long standing, firm and lasting ties with that state, (c) display distinctive ethnic, cultural, religious or linguistic characteristics, (d) are sufficiently representative, although smaller in number than the rest of the population of that state or of a region of that state, (e) are motivated by a concern to preserve their culture, their traditions, their religion or their language.«³⁵ (Report on an additional protocol on the rights of minorities to the European Convention on Human Rights, 1993: 4-5) Rights of minorities are often still perceived as individual rights of members of certain distinct ethnic communities, although the concept of collective rights has become more acceptable. In this context, constitutions and most international documents provide mostly for protection and rights of persons (individuals) belonging to ethnic minorities.³⁶ There are only a few international documents and constitutions that explicitly define rights of minorities

³⁴ Declaration on the Rights of Persons Belonging to National, Ethnic, Religious and Linguistic Minorities (A/RES/47/135) urges states to »protect the existence and national or ethnic, cultural and religious identity of minorities within their respective territories« and »encourage conditions for the promotion of that identity« by the adoption of »appropriate legislative and other measures«. (Article 1) Members of »national or ethnic, religious and linguistic minorities« should »have the right to enjoy their own culture, to profess and practise their own religion, and to use their own language, in private and public, freely and without interference or any form of discrimination«; they should »have the right to participate effectively in cultural, religious, social, economic and public life. «Persons belonging to minorities have the right to participate effectively in decisions on the national and, where appropriate, regional level concerning the minority to which they belong or regions in which they live, in a manner not incompatible with national legislation.« They »have the right to establish and maintain their own associations.« They should also »have the right to establish and maintain, without any discrimination, free and peaceful contacts with other members of their group and with persons belonging to other minorities, as well as contacts across frontiers with citizens of other states to whom they are related by national or ethnic, religious or linguistic ties.« (Article 2)

³⁵ See also: PETRI, 1977: 89-104.

³⁶ E.g. Declaration on the Rights of Persons Belonging to National, Ethnic, Religious and Linguistic Minorities (A/RES/47/135) adopted by the General Assembly of the United Nations on December 18th, 1992 defines rights of persons belonging to minorities mostly as individual rights, although it stresses that »(p)ersons belonging to minorities may exercise their rights, including those set forth with the present Declaration, individually as well as in community with other members of their group, without any discrimination.« (Article 3/1.)

also as collective rights of these distinct ethnic communities.³⁷

If at least a few constitutions and legal systems provide different arrangements and mechanisms of protection and participation of traditional ethnic minorities (e.g. PALLEY 1982: 6-19), there is practically no protection for (new) immigrants and immigrant communities. These immigrants came to countries of their current residence relatively recently, although in some case two, three or more generations ago; they are usually not citizens of a country of their current residence, and therefore do not have rights based on citizenship of this country.³⁸ As individuals immigrants without a citizenship have a legal status of aliens or resident aliens, and they enjoy basic human rights that belong to any person regardless of citizenship; as distinct communities their existence is legally not recognized at all. There are a few developments in different international documents (e.g. EC/EU, ILO) and law that are establishing at least some basic protection and social security of migrant workers. Although there is a belief that a protection similar to that of traditional ethnic/national minorities should be provided for immigrants and immigrant communities as new ethnic minorities, it is very unlikely that such a development is possible soon due to objections of most nation-states.³⁹

3.2.3. Ethnicity and Citizenship

Citizenship or nationality, as some call it, is a special and sometimes the only (legal) link between a sovereign state and its citizens - individuals who live, usually permanently, in a territory of a certain state and possess a special guaranteed legal status. Citizenship can be defined as »the legal status of membership of the collectivity of individuals whose acts, decisions, and policy are vouchsafed through the legal concept of the state representing those individuals.« (STARKE, 1989: 340) It is the national legislation of a certain states that defines and regulates citizenship of this state;⁴⁰ citizenship, its legal regulation and policy of citizenship of a certain states, is usually an important and ardent political issue that can polarize (or, sometimes, homogenize) national political scene in a certain historical moment. Citizenship legislation of a certain state determines the criteria and procedure how an individual becomes a citizen

³⁷ E.g. the Constitution of the Republic of Slovenia (of 1991) defines the rights of traditional ethnic minorities as collective and individual rights of autochthonous ethnic communities and their members. (E.g. Article 65) It is interesting to mention, that the Constitution of the Republic of Slovenia (of 1991) on the initiative of representatives of ethnic minorities in the Constitutional Commission replaced the term »ethnic/national minority« with the term »autochthonous ethnic communities« to avoid the possible negative connotations of the term »minority«.

³⁸ This means that they do not have rights of citizens and especially political rights; thereby, they are basically excluded from political life. They can get these rights only if they become citizens of a country of their residence, which in some cases is extremely difficult

³⁹ See e.g.: Community and Ethnic Relations in Europe: Final Report of the Community Relations Project of the Council of Europe, Council of Europe / Conseil de l'Europe, MG-CR(91) 1 final E.

⁴⁰ International law mostly deals with different problems and conflicts of national citizenship laws, and cases when a certain person does not have his or her citizenship (e.g. double or multiple citizenship, statelessness, disputed citizenship of married women). Citizenship establishes a link between a person and a state which is permanent, even in a case when this person no longer lives in the territory of this state; in such a case, international law and national legislations establish rights and responsibilities of a person and state (e.g. entitlement for diplomatic protection abroad, etc.). (STARKE, 1989: 341-347)

of the state; citizenship laws define the nature and content of this (legal) status, relation and link between the citizen and the state, and the rights and obligations of the citizen and the state.⁴¹ (e.g. BRUBAKER, ed., 1989; MEEHAN, 1993)

The concept of citizenship as such is often perceived as ethnically neutral in theory; citizenship belongs or, at least, should belong to all the people who live in a territory of a certain state and/or who qualify for it on the basis of general conditions.⁴² On the other hand, ethnicity or, more precisely, belonging to a certain ethnicity (ethnic origin, blood-link) is often an important criterion in acquiring of citizenship in present practice of states.⁴³ Such a practice is a reflection of the already presented concept of the (one)nation-state, and of the role that ethnicity plays in the current politics in the world.

In the context of ethnic relations in ethnically plural modern societies, citizenship plays an important role. Although rights and protection of aliens have been increasing in the process of development of human rights both at the level of international law and national legislation, several rights and especially (political) participation in the decision-making process within political system are still reserved only for citizens of a certain state. The protection of ethnic minorities is provided only for members of traditional ethnic/national minorities; the very definition of these minorities stresses that their members are citizens of the state in which territory they live. As mentioned, many think that these rights and protection belong only to individuals who belong to these traditional ethnic minorities, and deny the very existence of any kind of collective rights and protection.

Although their families may live in a certain country for several generations, immigrants can usually acquire citizenship of the state where they permanently reside only with naturalization. The procedure of naturalization is often rather complicated, and quite often immigrants are unable to fulfill required preconditions.⁴⁴ If an immigrant became a citizen, he or she as an individual acquires usually all rights that the consti-

⁴¹ In view of some citizenship is understood as a special contract between a certain state and its citizens that determines on the one hand obligations and duties of the state in relation to citizens and on the other hand rights and duties of individual citizens in the relation to the state.

⁴² Usually, a child, although he or she was born abroad, can be or become a citizen of a certain state if his or her parents were citizens of this country in the time of the child's birth; in some cases it is sufficient if at least one of the parent was a citizen of this country.

⁴³ E.g. Croatia, Estonia, Germany, Ireland, Lithuania, Slovenia, etc. have national legislation that provide for ethnic Croats, Estonians, Germans, Irish, Lithuanians, Slovenes, etc., if they were born abroad and were citizens of a foreign country, a simplified procedure for acquiring respective citizenship (in comparison with regular procedure for naturalization); in this context, some national legislations accept and allow dual citizenship, and even in such cases provide for immediate acquiring of citizenship (e.g. Ireland, Lithuania, etc.).

⁴⁴ National legislation often requires that a person who wants to become a naturalized citizen of a certain state resides permanently in its territory for a certain period of time (usually from 1 to 10 years), has a job or sources of support, does not violate its laws, etc. The procedure of naturalization requires that the applicant has come to a certain, legally determined age. Often, a special test is required in which the applicant has to prove the knowledge and command of the official language, history, constitutional/legal and political system of the country, etc. (E.g. BRUBAKER, ed., 1989) The required level of test-scores and preconditions might be in some cases very high, so that it is practically impossible or at least very difficult for an applicant to become a citizen (e.g. Lithuania, Estonia, etc.). In some cases, national legislation does not only provide a long period of uninterrupted permanent residence in the territory of the state, but knows also surveillance of applicants by the immigration authorities after the request for naturalization is made to find out whether applicants are well assimilated in their environment and fit to become citizens (e.g. Switzerland).

tution and legislation of a certain state provide and guarantee to the citizens. As mentioned, states do not recognize officially the existence of distinct immigrant communities and do not provide any special mechanisms of protection of these communities and their members; the fact that an individual becomes a citizen changes nothing in this context. Nevertheless, immigrants with citizenship have all political rights; they can participate in the political process, and try to influence decisions important for the preservation and development of the distinct identity, culture and life of their immigrant communities.⁴⁵

4. Conclusion: Dimensions of Ethnic Policy

The myth of the »one-nation-state« and its ethnically homogenous population influenced also ethnic policy of states. As mentioned, states often denied the very existence of ethnic pluralism within their population; several states did not recognize even the existence of traditional ethnic minorities. In this context, the ethnic policy of states was traditionally viewed simply as minority policy; on the other hand, the absence of official ethnic policy or policy of ethnic homogeneity, was the ethnic policy of states that refused to recognize the very existence of traditional minorities in their territory.⁴⁶

The context of ethnic policy has changed substantially in this century: ethnic diversity of population and the consciousness about the existence of ethnic and cultural diversity in modern societies have increased dramatically. The more integrated and interwoven international community, economic interdependence and international trade, technological progress and better transportation, developed communication, etc. are a few factors of such a change. On the one hand, these factors contributed and are still contributing to increased internal and international migrations that are changing ethnic structure of population both in the emigration and immigration societies. On the other hand, the knowledge and consciousness of the traditionally existing regional, ethnic and cultural diversity have strengthened in societies that were usually perceived ethnically and homogenous. All this influences and slowly also changes also the ethnic policy of states; although states still often refuse to recognize the existence of ethnic pluralism officially, their ethnic policy addresses some issues of ethnic and cultural diversity. The mentioning of multi-cultural reality and proclamation of »multi-culturalism«⁴⁷ have become popular in some political circles especially in the West, although this has provoked fierce reactions of advocates of the traditional concept of

⁴⁵ In case of some international integrations, there are some attempts to create a special legal regime for citizens of members states who live in other member states; in this context, they should have the right to participate in local elections and in elections of their local/regional representatives at the level of the international integration (e.g. European Union). (E.g. MEEHAN, 1993)

⁴⁶ As mentioned, there were only a few multi-national states that officially recognized ethnic plurality of their population and declared different distinct ethnic communities constitutive or titular nations of these states. In these cases, their ethnic policy would include the regulation and management of ethnic relations among those ethnic communities as its central issues.

⁴⁷ With the exception of Canada that adopted a number of political documents, and legally regulated several issues of multi-culturalism, most states do not officially define what this concept actually means. In several cases, changes and developments in language of politicians are not reflected and translated into official ethnic policy, legislation and practice.

ethnically homogenous nation-states.

There is no doubt, that in the time of intensified international migrations issues of immigration, and in some countries also issues of emigration are becoming central issues of ethnic policy of modern states. Changes in the ethnic structure of population caused by processes of migration are taking proportions that could simply not be ignored by ethnic policy.⁴⁸ Ethnic policy will have to formulate new approaches, concepts and ideologies of ethnic relations, and new legislation will have to be developed that will correspond to a new, more dynamic changing ethnic reality.

Ethnic policy of every state is a relatively independent segment of global national policy, and there are also several external factors that can condition it. From the perspective of its formulation, application and consequences one should take into consideration different internal and external (international) dimensions of the ethnic policy of a certain state.

4.1. The Influence of the International Community and International Law

As mentioned, international law plays an important role in the historical development of rights of ethnic minorities. Several recent developments and increased standards of protection of minorities have yet to be translated from international law into national legislation of states. Due to the reluctance of some important states, it is likely that the pressure of the international community to introduce the highest existing international standards of protection of minorities in national legislation will be used rather seldom and selectively.

In the context of attention paid to human rights and protection of minorities at the level of the international community and regardless of passivity and opposition of some states, »a rather comprehensive set of instruments to protect minority rights seems to have been constructed or, at least, seems to be under construction by the international community« which includes »the developments in the thinking about the legitimacy of intervention by the international community in the case of gross and systematic violation of human rights.« (KOCH, 1993: 3) These developments will influence constitutions and national legislation of states at least in a long run, and hopefully contribute to better situation of ethnic minorities in the future.

It may be expected, that the »intervention by the international community in the case of gross and systematic violation of human rights« will be at least in some cases used also in the future. The decision to apply the collective »humanitarian« intervention should be in every case made by the UN in accordance with the Charter; such a solution »must be applied equally and respect the principle of proportionality.« There might be a possibility that »an obligation of international community to intervene when human rights are grossly and systematically violated« could be developed in international law. (KOCH, 1993: 3, 4)

⁴⁸ These changes are obviously irreversible, and have already changed and replaced traditional culture and ways of life in different environments. The changing situation is a challenge to governments that will have to manage the new situations; this includes the danger of different conflicts and instability that usually accompanied major cultural and social changes in different societies in history.

With regard to the protection of immigrants and distinct immigrant communities that in many ways resemble traditional ethnic minorities, the situation seems to be less optimistic. The existing international standards and level of their protection are rather low, and states are rather reluctant to implement even these standards. (E.g. COSTA-LASCOUX, 1990) It is rather unlikely that some standards and solutions in the protection of traditional ethnic minorities will be applied to protect immigrants and their communities; taking into account some recent developments, practice of states, and growing xenophobia in several countries one might fear that the situation and protection of immigrants in these countries might even worsen.

The international community, media and especially international public can play an important role in promoting rights of minorities and new approaches in ethnic policy of states. There is a need to inform people about multi-ethnic and multi-cultural nature of modern societies; to overcome the fear of ethnic plurality all advantages and possible problems of increasing ethnic diversity should be presented. Media and international public are especially important factors of the promotion of the concept and ideology of cooperation that seem to be the basis of good ethnic relations in ethnically plural environment.

Reactions and protests of international public against violations of rights of ethnic minorities and immigrants can be a powerful factor in the process of formulation of ethnic policy of a state. Public pressure for the collective international humanitarian intervention in the case of gross and systematic violation of human rights might at least in some cases deter a government from such a practice.

The protection of minority rights and good ethnic relations are generally accepted as an important element and prerequisite of modern democracy. On the other hand, the existing model and concept of the »(one)nation-state« seems to ignore such a conclusion; there has been no or very little change in the concept of political system of nation-states that is still based on abstract theoretical models built on the presumption of the symmetrical, ethnically homogenous and harmonious society.

In the context of growing ethnic diversity in most environments, there is obviously a need for a new model of the state, ethnically speaking as neutral a »body politic« as possible. Such a state should recognize and promote the existence of ethnic and cultural pluralism. Its political system should be built on the principles of inclusion, tolerance, cooperation, and recognition of ethnic, cultural and social plurality and diversity of its population. A political system should recognize the possibility of different conflicts, and provide channels for expression, coordination and realization of different specific interests. This political system should provide mechanisms for the protection and participation of distinct communities; it should develop also different institutions, mechanisms and procedures for the prevention and management of possible conflicts (including ethnic conflicts), and offer different peaceful and democratic means and ways for resolution of existing conflicts.

To assure functioning of such a system people have to be informed about the multi-ethnic and multi-cultural structure and nature of their society. They have to know as much of different cultures as possible, and especially they should be taught to acknowledge and respect differences. It is important to create channels and ways of communication and cooperation among different distinct communities that will take into account cultural differences and a specific nature of every individual culture. This in-

cludes the creation of informal mechanisms for the management and resolution of conflicts.

I would argue that the ideology of such a system should be human rights, cooperation and democracy, but it has to take into account also different content and nature of these concepts in different cultures present in a certain society; it has to find the common and universal elements of these cultures, and build on consensus and compromise to prevent even the feeling and fear of inequality and domination.

It is almost impossible that such developments will happen soon taking into consideration the present situation and developments in the world. On the other hand, it is this situation that urgently requires development of alternative concepts that will be able to manage ethnically plural reality and assure some social stability necessary for the future democratic development. That is, why I offer a few elements of such an alternative concept in this conclusion.

At the same time, I would suggest that the immediate strategy could be the pressure on governments to implement at least mechanisms and standards for the protection of ethnic minorities and regulation of ethnic relations that already exist in national legislation of different states. Governments should be pressed to sign and ratify international documents that regulate the protection of ethnic minorities and immigrants, to translate them into national legislation, and to increase national standards of their protection at least to the level of international standards. There is a need to change also the education and political socialization of citizens to at least recognize the existence of ethnic and cultural pluralism in a certain state; it is in this context that the importance of good ethnic relations and cooperation need to be promoted.

References:

Michael AKEHURST, *A MODERN INTRODUCTION TO INTERNATIONAL LAW* (1984), Fifth Edition; George Allen and Unwin; London, Boston, Sydney 1984.

Benjamin R. BARBER, *STRONG DEMOCRACY: PARTICIPATORY POLITICS FOR A NEW AGE* (1984), University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1984.

Salo W. BARON, *ETHNIC MINORITY RIGHTS: SOME OLDER AND NEWER TRENDS* (1985), The tenth Sacks Lecture delivered on 26th May 1983; Oxford Center for Postgraduate Hebrew Studies; Oxford, England, 1985.

Frederick BARTH, (ed.), *ETHNIC GROUPS AND BOUNDARIES* (1969), Universitetsforlaget; Oslo / Little & Brown; Boston 1969.

Loren P. BETH, *POLITICS, THE CONSTITUTION AND THE SUPREME COURT: AN INTRODUCTION TO THE STUDY OF CONSTITUTIONAL LAW* (1962), Harper & Row Publishers; New York, Evanston, London 1962.

Albert P. BLAUSTEIN, **Jay A. SIGLER**, ed., *CONSTITUTIONS THAT MADE HISTORY* (1988), Edited, compiled and introduction by: **A. P. BLAUSTEIN**, **J. A. SIGLER**; Paragon House Publishers; New York 1988.

Norberto BOBBIO, - *DEMOCRACY AND DICTATORSHIP: THE NATURE AND LIMITS OF STATE POWER* (1989), Polity Press; Oxford 1989.

- THE FUTURE OF DEMOCRACY: A DEFENSE OF THE RULES OF THE GAME (1987), Polity Press; Oxford 1987.

Catherine BROLMANN, Rene LEFEBER, Marjoleine ZIECK, eds., PEOPLES AND MINORITIES IN INTERNATIONAL LAW (1992), M. Nijhoff; Dordrecht, Boston 1992.

William Rogers BRUBAKER, ed., IMMIGRATION AND THE POLITICS OF CITIZENSHIP IN EUROPE AND NORTH AMERICA (1989), University Press of America; Lenham, MD, Washington, D.C. 1989.

Jacqueline COSTA-LASCOUX, »ANTI-DISCRIMINATION LEGISLATION: BELGIUM, FRANCE, NETHERLANDS, COMMITTEE OF EXPERTS ON COMMUNITY RELATIONS« (1990), (MG-CR (90) 2), (Report prepared by Jacqueline COSTA-LASCOUX), Council of Europe / Conseil de l'Europe, Strasbourg 9 January 1990.

Bernard CRICK, »SOVEREIGNTY« (1972) - in International Encyclopedia of the Social Sciences, Vol. 15; David L. SILLS, (ed.); The Macmillan Company & The Free Press, New York; Collier-Macmillan Publishers, London; Manufactured in the USA, Reprint edition 1972 (C 1968), pp. 77-82.

Robert A. DAHL,

- DEMOCRACY AND ITS CRITICS (1989), Yale University Press; New Haven & London 1989.

- POLYARCHY: PARTICIPATION AND OPPOSITION (1971), Yale University Press; New Haven, London 1971.

Karl W. DEUTSCH, POLITICAL COMMUNITY AT THE INTERNATIONAL LEVEL: PROBLEMS OF DEFINITION AND MEASUREMENT (1970), Archon Books; USA 1970.

John DUGARD, Recognition and the United Nations (1987), Hersch Lauterpacht Memorial Lectures; University of Cambridge, Research Centre for International Law, Grotius Publications Limited; Cambridge 1987.

John ELSTER, Rune SLAGSTAD, (eds.), CONSTITUTIONALISM AND DEMOCRACY (1988), Cambridge University Press; Cambridge, New York 1988. (Published in collaboration with Maison des sciences de l'homme, Paris.)

Pierre FOUGEYROLLAS, POUR UNE FRANCE FEDERALE - VERS L'UNITE EUROPEENNE PAR LA REVOLUTION REGIONALE (1968), Mediations, Editions Denoel; Paris 1968.

Ernest GELLNER (1983), NATIONS AND NATIONALISM (1983), Cornell University Press; Ithaca & London.

Douglas GREENBERG, Stanley N. KATZ, Melanie Beth OLIVIERO, Steven C. WHEATLEY, (eds.), CONSTITUTIONALISM AND DEMOCRACY: Transitions in the Contemporary World (The American Council of Learned Studies Comparative Constitutionalism Papers) (1993), Oxford University Press; New York, Oxford 1993.

John S. GIBSON, INTERNATIONAL ORGANIZATIONS, CONSTITUTIONAL LAW, AND HUMAN RIGHTS (1991), Praeger, New York 1991.

Arthur GOULD, CAPITALIST WELFARE SYSTEMS: A Comparison of Japan, Britain and Sweden (1993), Longman; London, New York 1993.

Erik Jorgen HANSEN, ed., WELFARE TRENDS IN THE SCANDINAVIAN COUNTRIES (1993), M.E. Sharpe; Armonk, N.Y. 1993.

F. H. HINSLEY, SOVEREIGNTY (1986), 2nd edition, Cambridge University Press; Cambridge 1986.

Eric J. HOBSBAWM, NATIONS AND NATIONALISM SINCE 1789: Programme, Myth, Reality (1990), Cambridge University Press; Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney 1990.

Donald L. HOROWITZ, ETHNIC GROUPS IN CONFLICT (1985), University of California Press; Berkeley, Los Angeles, London 1985.

Human Rights in International Law: Basic texts (1992), Compiled by the Directorate of Human Rights, Council of Europe; Council of Europe Press; Strasbourg 1992.

James. G. KELLAS, THE POLITICS OF NATIONALISM AND ETHNICITY (1991), Macmillan; London 1991.

Hans Kelsen,

- GENERAL THEORY OF LAW AND STATE (1945), Translated by Anders Wedberg; Harvard University Press; Cambridge, Mass. 1945.

- OPŠTA TEORIJA PRAVA I DRŽAVE (General Theory of Law and State) (1951), Izdanje »Arhiva za pravne i društvene nauke«; Beograd 1951.

- PURE THEORY OF LAW (1970), Translation from the Second (Revised and Enlarged) German Edition (Reine Rechtslehre) by Max KNIGHT; University of California Press; Berkeley, Los Angeles, London 1970.

Koen KOCH, »NOT A DEUS EX MACHINA, BUT A BARON VON MUNCHHAUSEN: SOME THOUGHTS ABOUT THE INSTRUMENTS OF THE INTERNATIONAL COMMUNITY AND FORMS OF INTERVENTION IN THE FIELD OF MINORITY RIGHTS PROTECTION« (1993), Paper for the 12th Annual Conference of the Institute for EasWest Studies »Minority Rights and Responsibilities: Challenges in a New Europe«; Lake Bled, Slovenia, May 21-23, 1993.

Jon Eivind KOLBERG, ed., THE STUDY OF WELFARE STATE REGIMES (1992), M. E. Sharpe; New York 1992.

Arend LIJPHART, DEMOCRACIES: PATTERNS OF MAJORITARIAN AND CONSENSUS GOVERNMENT IN TWENTY-ONE COUNTRIES (1984), Yale University Press; New Haven, London 1984.

Ellen L. LUTZ, Hurst ANNUM, Kathryn J. BURKE, eds., NEW DIRECTIONS IN HUMAN RIGHTS (1989), University of Pennsylvania Press; Philadelphia 1989.

C. A. MACARTNEY, NATIONAL STATES AND NATIONAL MINORITIES (1934), Oxford University Press; Humprey Milford; London 1934.

Tibor R. MACHAN, *INDIVIDUALS AND THEIR RIGHTS* (1989), Open Court; La Salle, Illinois 1989.

Michael MANN, ed., *THE RISE AND DECLINE OF THE NATION STATE* (1990), Basil Blackwell; Oxford, Cambridge (Mass.) 1990.

Elizabeth M. MEEHAN, *CITIZENSHIP AND THE EUROPEAN COMMUNITY* (1993), Sage Publications; London, Newbury Park, Calif. 1993.

Ramesh MISHRA, *THE WELFARE STATE IN CAPITALIST SOCIETY: POLICIES OF RETRENCHMENT AND MAINTENANCE IN EUROPE, NORTH AMERICA AND AUSTRALIA* (1990), Harvester Wheatsheaf, New York, London 1990.

Joseph V. MONTEVILLE (ed.), *CONFLICT AND PEACEMAKING IN MULTIETHNIC SOCIETIES* (1990), Lexington Books; Lexington, Toronto 1990.

L(assa Francis Lawrence). **OPPENHEIM**, *INTERNATIONAL LAW: A TREATISE* (1948), Vol. I: Peace; 7th edition edited by: **H(ersch)**. **LAUTERPACHT**; Longmans, Green and Co.; London, New York, Toronto 1948.

Claire PALLEY, *CONSTITUTIONAL LAW AND MINORITIES* (1982/1978), Report No. 36, Minority Right Group; London 1982 (First published in April 1978, reprinted in 1979 and 1982.)

Ernest PETRIC, *MEDNARODNOPRAVNO VARSTVO NARODNIH MANJŠIN* (The Protection of Ethnic Minorities by the International Law) (1977), Založba Obzorja; Maribor 1977.

»REPORT ON AN ADDITIONAL PROTOCOL ON THE RIGHTS OF MINORITIES TO THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS« (1993), Rapporteur: Mr. Worms, France Socialist; Parliamentary Assembly, Council of Europe: ADOC 6742. 1403-15/1/93-2-E, 19 January 1993.

Philip SCHLESINGER, »ON NATIONAL IDENTITY: SOME CONCEPTIONS AND MISCONCEPTIONS CRITICIZED.« (1987), *Social Science Information/Information sur les sciences sociales* (London, Paris), Vol. 26, No. 2, 1987, pp. 219-264.

Hough SETON-WATSON, *NATIONS AND STATES* (1977), Methuen; London; or Westview Press; Boulder, Colorado 1977.

J. G. STARKE, *INTRODUCTION TO INTERNATIONAL LAW* (1989), 10th edition; Butterworths; London 1989.

Rudolfo STAVENHAGEN, *THE ETHNIC QUESTION: CONFLICTS, DEVELOPMENT, AND HUMAN RIGHTS* (1990), United Nations University Press; Tokyo, Hong Kong 1990.

Richard STROSS, *POLITICS AGAINST DEMOCRACY: RIGHT-WING EXTREMISM IN WEST GERMANY* (1992), Translated from German by Lindsay BATSON; Berg; New York 1992.

Charles D. TARLTON, »SYMMETRY AND ASYMMETRY AS ELEMENTS OF FEDERALISM: A THEORETICAL SPECULATION« (1965), *The Journal of Politics*, Vol. 27, No. 4., November 1965; pp. 861-874.

Patrick THORNBERRY, INTERNATIONAL LAW AND THE RIGHTS OF MINORITIES (1990), Clarendon Press; Oxford, England / Oxford University Press; New York 1990.

Tatu VANHANEN, THE PROCESS OF DEMOCRATIZATION: A COMPARATIVE STUDY OF 147 STATES, 1980-88 (1990), Crane Russak; New York, Bristol, Washington, London 1990.

Hans-Joachim VEEN, **Norbert LEPSZY**, **Peter MNICH**, THE REPUBLIKANER PARTY IN GERMANY: RIGHT-WING MENACE OR PROTEST CATCHCALL? (1993), The Washington Papers 162; Foreword by Karl H. Cerny; Praeger, Westport, Conn. 1993

- THE PROTESTANT ETHIC AND THE SPIRIT OF CAPITALISM (1989), translated by Talcott Parsons; introduction by Anthony Giddens; Unwin Paperbacks; London 1989.

- WIRTSCHAFT UND GESELLSCHAFT (1922), bearbeitet von Max Weber; J. C. B. Mohr / P. Siebeck; Tübingen 1922.

Ben WHITAKER, ed., MINORITIES: A QUESTION OF HUMAN RIGHTS? (1984), Pergamon Press; Oxford, New York, Toronto, Sydney, Paris, Frankfurt 1984.

Mitja ŽAGAR, - »THE MODEL OF ASYMMETRICAL DECISION-MAKING AS A MEAN OF PROTECTION AND OF ASSURING EQUAL RIGHTS FOR ETHNIC MINORITIES IN MULTI-ETHNIC (ETHNICALLY PLURAL) SOCIETIES« (1992), The Journal of Ethno-Development, Vol. 1, No. 1, Detroit, March 1992, pp. 91-102.

- SODOBNI FEDERALIZEM S POSEBNIM POUČENJEM NA ASIMETRIČNI FEDERACIJI V VEČNACIONALNIH DRŽAVAH, Doktorska disertacija (Modern Federalism and Elements of Asymmetrical Federation in Multi-Ethnic States; Ph.D. Dissertation) (1990), Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Pravna fakulteta, Ljubljana, junija 1990.

Povzetek

Ustave v večnarodnosti resničnosti

Članek analizira teoretični koncept (eno)nacionalne-države in mit o etnični homogenosti, na katerem temeljijo ustave sodobnih držav. Pri tem navaja in opredeljuje nekatere ustavne domneve (presumpcije) in načela, iz katerih sodobne ustave izhajajo. Te domneve in načela se pogosto razlikujejo od družbene stvarnosti, ki je pluralna in zato vsaj do določene mere nujno tudi konfliktna; družbeni pluralizem je nujen pogoj za demokracijo in hkrati tudi vir konfliktov. Zaradi strahu pred konflikti pa ustave pogosto omejujejo tudi družbeni pluralizem, čeprav s tem hkrati ogrožajo tudi demokracijo kot eno temeljnih ustavnih domnev in načel. Tako ustave večinoma ne upoštevajo pluralne etnične realnosti ter zato ne ponujajo ustreznih možnosti in mehanizmov za urejanje medetničnih odnosov, za zaščito etničnih manjšin ter za upravljanje in razreševanje etničnih konfliktov. Standardi in praksa, ki se v posameznih državah na teh področjih uveljavljajo, so v veliki meri pogojeni z razvojem mednarodnega prava in naravo mednarodnih odnosov. Nedvomno je potrebno razviti in dograditi obstoječe mehanizme in standarde urejanja medetničnih odnosov in zaščite manjšin, vsaj dolgoročno pa bi bilo potrebno preobraziti tudi koncept in naravo sedanjih nacionalnih držav tako, da bosta ustrezala etnično pluralni strukturi in naravi njihovega prebivalstva.

WHAT IS HAPPENING TO THE CONCEPT OF ETHNICITY?*

Thomas Hylland Eriksen

Introduction: The Problem

It is widely held, by social scientists as well as by lay people, that the members of human groups have an »innate« propensity to distinguish between insiders and outsiders, to delineate social boundaries and to develop stereotypes about »the other« in order to sustain and justify such boundaries. If this is indeed the case, ethnicity can be conceived of as being nearly as universal a characteristic of humanity as gender and age - unlike phenomena like nationhood and nationalism, which have been so conceptualised in the academic community as to concern the modern world only (Anderson 1991, Gellner 1983). Marx and Engels held, probably correctly, that sex, age and insider-outsider distinction were universal criteria of differentiation. But if, on the one hand, ethnicity as we conceptualise it can be shown to be a product of a particular kind of society, it can of course not be regarded as an ahistorical and universal phenomenon.

The question to be explored in this short paper consists in this ambiguity in the conceptualisation of ethnicity. Can it fruitfully be regarded as a relational property of any social system, or should the concept rather be confined to a specific kind of historical society, notably those which are regarded as modern societies? In exploring this question, I shall draw on selected theoretical and meta-theoretical contributions to the analysis of ethnicity, beginning with Fredrik Barth's »Introduction« to his edited volume *Ethnic Groups and Boundaries* (Barth 1969), which to my mind represents the clearest defence of an ahistorical concept of ethnicity.

1. Defining Concept or Defined Space?

While certain arguments in Barth's discussion may seem obsolete (such as the section on ecology) and others were perhaps less original than they may have seemed at the time (cf. e. g. the first chapter of Leach's *Political Systems of Highland Burma*, Leach 1954, or Mitchell's *The Kalela Dance*, Mitchell 1956), his article represented an important break with a formerly widespread, largely essentialist view of ethnicity, and it therefore deserves its prominent place in the history of anthropological ethnicity studies. Instead of highlighting the concern with social boundaries as characterising ethnicity, as a replacement for the former criterion of »cultural differences« - which is the single most influential idea in his article - I shall draw attention to the underlying epistemological assumptions of the model.

* In an earlier version, this article was presented at the conference »The Anthropology of Ethnicity«, Workshop 1, Amsterdam, 15-18 December 1993.

The concept of ethnicity developed by Barth in his »Introduction« could roughly be labelled a naturalist one. Although a main original contribution of his essay consisted in stressing that ethnic identities are created from within and not by virtue of »objective« cultural differences, thereby giving him the label »subjectivist« in some quarters, he also makes it clear, if implicitly, that ethnic phenomena are endemic to humanity under certain circumstances, and not confined to any particular kind of society. More specifically, Barth locates the emergence of ethnic distinctions to growing differentiation within societies and the concomitant development of a systematic division of labour, divergent standards of evaluation and constraints of interaction (Barth 1969, pp. 17-18). Disentangling the concept of ethnicity from concepts of race and culture, the main epistemological contribution of Barth's article consisted, perhaps, in his refining and relativising the concept of society, while not discarding it completely. He shows that societies may be poly-ethnic and thus contain delineated and distinctive groups, that societies under certain circumstances split into several societies, that the boundaries of societies may be not only relative but also »permeable« in the sense that people may permanently cross into another society (i.e. another ethnic group), and finally, that the members of an ethnic group need not share all the characteristics deemed as defining of the group (a polythetic »family resemblance« is sufficient).

On the other hand, the actual status differentiation within a society (notably ethnicity as an imperative status) is taken for granted in the greater part of the text and so is, by implication, social structure. The systems of relationships entailed by ethnicity in various contexts are implicitly regarded by Barth as comparable, and in the final parts of his essay (pp. 29 ff.), he goes on to discuss contextual variations and their implications for analysis. The actual boundary mechanism which defines ethnicity is, in other words, held constant and is implicitly assumed to be context - independent. Ethnicity thus becomes, in Barth's version, an important defining concept and thereby a formal comparative concept, an analytical bridgehead not confined to any particular kind of society or historical era. Barth's view is underpinned by the other contributions to *Ethnic Groups and Boundaries* (cf. especially Haaland's, Izikowitz's and Knutsson's contributions), which largely deal with interethnic relations in non-modern or non industrial societies, where ethnicity has yet to become a mobilising force in mass politics and where »identity politics« is still a foreign idea.

The view of ethnicity presented in Abner Cohen's important *Essay on the anthropology of power and symbolism* (Cohen 1974a), as well as in the important *Introduction* to his edited ASA monograph *Urban Ethnicity* (Cohen 1974b), differs from that of Barth in this regard. Whereas Barth could be represented as a moderate realist (to speak with the terminology of Scholasticism), Cohen makes it clear that he is a committed nominalist: to him, ethnicity is neither more nor less than a useful heuristic concept tailored to make sense of particular, historically delineated process such as urbanisation in Africa. Cohen thus identifies ethnicity with the political process whereby »some interest groups exploit parts of their traditional culture in order to articulate informal organisational functions that are used in the struggle of these groups of power« (1974a, p.91). A few pages later, he elaborates the notion by adding, among other things, that ethnicity »involves a dynamic rearrangement of relations and of customs and is not the result of cultural conservatism or continuity« (1974a, p.97). In Cohen's analysis, ethnicity appears as neither more nor less than a form of corporate traditionalism, and is as

such confined to modern circumstances - in most cases presupposing institutional differentiation, relatively widespread literacy and the state.

However, like Barth, Cohen also depends on ahistorical, formal, defining concepts. Unlike Barth, who developed his boundary model partly to evade the pitfalls of structural-functionalism (cf. Barth 1966), Cohen embraces structural-functionalist explanation, using it explicitly as a general comparative frame into which he puts, under certain historical and political circumstances, the empirical phenomena classified as ethnicity. This logic is also evident in Cohen's ethnographic analyses of Hausas in Ibadan and Creoles of Freetown. In other words: Whereas ethnicity appears as a natural social phenomenon to Barth, it is relegated to the status of an historically contingent phenomenon in Cohen - in other words still, as a part of the defined space; as a part of the society under scrutiny. A question to which we shall have to return is, obviously, whether the two authors have the same phenomenon in mind when talking about ethnicity.

2. Constructivism and Historical Accounts

A. L. Epstein's *Ethos and Identity* (Epstein 1978) marked a decisive shift in focus in the social anthropological study of ethnicity. Whereas Barth and Cohen implicitly agree that ethnicity is best seen as a kind of politics, Epstein calls attention to the identity dimension of ethnicity rather than the political dimension, and draws heavily on social psychology, notably Erik H. Erikson's work, in arguing that »we need to supplement conventional sociological perspectives by paying greater attentions to the nature of ethnic identity« (Epstein 1978, p. 5).

However, contrary to what one might expect from Epstein's programmatic statement at the outset of his three studies, he does not leave »conventional sociological perspectives« out. In a manner which resembles, probably not accidentally, Victor Turner's analyse is of the work of ritual symbols, Epstein combines a cognitivist concern with symbolic meaning and a foundation in sociological analysis in what is one of the most profound studies of ethnic identification to date. It is also clear that Epstein, like Cohen, considers ethnicity largely as the creation of modernity. His cases, from the Copperbelt, Melanesia and contemporary Jewish Diaspora, indicate that the formation of ethnic identities, and that socially organised and orchestrated communication of cultural distinctiveness which constitutes ethnicity, belong to situations of rapid and uncontrollable social change - in a word, the impact of the modern world. Epstein's social psychological approach could be seen as complementary to Cohen's sociological view, in that it looks into the non-utilitarian and non-functional aspects of individual meaning creation in the process of ethnogenesis, but also in that it deals with essentially the same kind of social situation.

A fourth main position could be described as the social constructivist view. Drawing inspiration from all three »classic« perspectives outlined, but defending a position stressing the importance of the reflexive formation of identity, representatives of this view more explicitly and frequently more viciously dissociate ethnicity from »race« and »culture«, often focusing on the ways in which ethnic identities and boundaries are historically arbitrary and the constructs of members of an elite looking for political power and/or material gain - or again, the construct of a dominating group seeking to

intimidate dominated groups by imposing ethnic labels on them. Each in their way, Eugene Roosen (1989) and the editors of the ASA monograph *History and Ethnicity* (Chapman et al. 1989) represent such a strategy, which stresses the importance of the »native's point of view« in the development of ethnic identities. Their views are perhaps truly »subjectivist« (unlike Barth's, which combines subjective and objective factors) since they regard ethnic groups as possible, but not necessary products of creative endeavour under particular historical circumstances. In their view, culturalist explanations of ethnicity are as invalid as racist explanations of social race, since ethnic identity formation involves the more or less haphazard appropriation of, and overcommunication of, alleged cultural traits. The degree to which societal factors are granted explanatory power within this school of thought varies; Benedict Anderson, for example, could clearly be classified as constructivist, although he insists on the necessity of objective technological forces, notably print capitalism, for ethnic (or national) identities to appear.

The final approach to ethnicity studies to be mentioned here could be described as the historically informed one. This view has emerged as a component of the general increased interest in historical analysis in anthropology, which began when Marxist and so-called neo-Marxist currents were in fashion and which has continued up to this day. John and Jean Comaroff, in *Ethnography and the Historical Imagination* (Comaroff & Comaroff 1992), make a clear statement of related positions when they state, in their engaging comparison of ethnicity and totemism, that »contrary to the tendency ... to view it as a function of primordial ties, ethnicity always has its genesis in specific historical forces, forces which are simultaneously structural and cultural« (p. 50).

The modern world renders values comparable through monetarisation; it also renders cultural differences comparable and thereby simulates the emergence of ethnic groups - in Comaroff & Comaroff's words, »ethnicity has its origins in the asymmetrical incorporation of structurally dissimilar groupings into a single political economy« (p. 54). This kind of view is supported by several other scholars, for instance in John Peel's important work from Nigeria (e. g. Peel 1989), where he argues, *contra* Abner Cohen, that although Yoruba ethnicity emerged historically in response to social changes imposed by colonialism, it did emerge under specific circumstances which included important cultural dimensions - and that Yoruba ethnicity could not be accounted for satisfactorily without consideration of cultural and historical factors. This argument could well be directed against extreme social constructivist positions as well as against Cohen's structural-functionalist explanation: Peel shows that although ethnic identities may appear as inventions, they are certainly not arbitrary inventions, and historical causation severely limits not only the range of options for the intentional construction of identities, but also their form.

3. The Map-Territory Problem

The discussion engaged in so far may seem to resemble former metatheoretical discussions of the ethnicity concept; the old subjectivist-objectivist and primordialist-instrumentalist debates (cf. Eriksen 1993). However, such distinctions no longer seem to reflect the main theoretical differences. The positions outlined could perhaps be de-

scribed as naturalist (Barth), structural-functionalist (Cohen), mentalist (Epstein), constructivist (Roosens, Chapman et al.), and historicist (Comaroff, Peel), and could apparently be arranged on a continuum from extreme subjectivism (the constructivist position) to a moderate objectivism (Comaroff). However, to be fair, all positions grant that ethnicity is contingent on a combination of subjective and objective factors although the stress on their dimension varies.

Regarding the issue of culture as a determining force in ethnicity vs. culture as reified ideological fantasy, the most primordialistically inclined views are perhaps those of Epstein and Barth, but all authors dealt with have distanced themselves from the Weberian idea that ethnic identities are »natural« and could therefore be treated as independent variables. When Barth is labelled a »naturalist«, this is merely intended to call attention to his formal, empirically empty model of ethnicity - his ethnicity concept is a defining one, but not an agent of causation.

The debates on subjective vs. objective and primordial vs. instrumental thus seem to have been transcended. The most pressing issue regarding the epistemological status of the concept of ethnicity, in other words, seems to be the relationship between ethnicity as a property of intergroup relationships *tout court*, and ethnicity as the product of a particular kind of historical situation.

In order to disentangle different aspect of this question, it may be useful to look into the actual conceptualisations. In other words: Do different analysts speak of the same thing when they say »ethnicity«?

4. Levels of Inquiry

The most fundamental fact of ethnicity, as investigated by the anthropologists, is the application of a systematic distinction between »we« and »the others«. A mass of anthropological work form the most diverse societies indicate that such distinctions are indeed universal. Studies such as Middleton's Lugbara witchcraft or Leach's of Kachin society, indicate that the we-they distinction is a perennial feature of human groups. The moment they come into contact with other groups, it seems, ethnicity appears. (With hindsight, we may, perhaps, add: Ethnicity then appears at least in the eye of the beholder.) Further, as Hirschfeld (1988) has argued, even very young children seem to be able to distinguished more or less spontaneously between »kinds« of people - in other words, humans seem to be genetically predisposed for this kind of distinction. Epstein's view of ethnicity resonates with this perspective on humanity. He regards the search for, and psychological need for, a sound, secure and more or less bounded social identity as fundamental, and connects this need - under particular historical circumstances - to the formation of ethnic identities.

Are social identities, seen as contrastive labels and mutually exclusive classifications, necessarily and always to be considered as ethnic ones? Do any other features of relationship need to be presented in order for a particular configuration to be labelled »ethnic«? This seems to me to be the heart of the matter. The Comaroffs' reply is »yes«, and they classify e.g. the Nuer-Dinka relationship as a totemic one, not an interethnic one, since it is the expression of a »different kind of consciousness« (1992, p. 55).

Ethnicity occurs when perceived cultural differences make a social difference; that much is obvious. A useful comparative definition nevertheless requires greater accuracy, and it might here be noted that all of the analysts cited arrive at heuristically useful, although different definitions.

The next, inevitable question must be: Which conceptualisation of ethnicity is the most useful one in anthropological comparison? The empirically empty, formal concept advocated by Barth gives us the option of very wide-ranging comparisons of ethnic phenomena, as it theoretically includes Yanomamö-Mestizo, Norwegian-Sami, Fur-Baggara, Black British-White British relationships as well as many other sets of relations which have little in common apart from the ongoing social reproduction of ethnic boundaries. At least in the case of the Fur-Baggara relationship, modernisation did not seem to have influenced it to any significant degree at the time of Haaland's (1969) fieldwork (notwithstanding O'Brien's, 1986, historical analysis of Sudanese ethnogenesis).

The outcome of comparisons at this level of generality is limited to highly abstract findings such as: Ethnicity implies both dichotomisation and complementarisation - both contrasting and comparison (Eidheim 1969); individuals may cross ethnic boundaries without disturbing their basic functioning (Haaland 1969); the relationship between culture and ethnicity is not a one-to-one relationship (Blom 1969); and the even more general level: ethnicity entails making differences comparable. This kind of comparison, while it runs the risk of comparing apples and pears, clearly has its value since it enables us to ask further, more specific questions to our material. For example, the various interethnic situations may be compared with regard to openness vs. closure, dominance vs. equity, and varying correlations between ethnicity and the division of labour.

What this conceptualisation of ethnicity does not promise is a better understanding of the emergence of particular ethnic identities and particular interethnic relationships. That, however, can be achieved from research on particular societies; the point is that an all-encompassing, formal concept of ethnicity may serve as a starting-point or a bridgehead for the investigation of the unique features of a particular society (cf. Eriksen 1992: chaps. 1-2).

At this point, it could be objected that such a manoeuvre entails a brutal and deeply positivist comparison of contexts which cannot meaningfully be compared - for example individualistic and holistic societies, where »ethnicity« cannot exist in the same way. This would probably have been Dumont's argument, had he engaged in this discussion: elsewhere (e. g. Dumont 1983), he has criticised contemporary European social scientists for tacitly assuming that the European logic of action and individualist metaphysics were universal.

5. Modern Reflexivity

In line with this reasoning, it has been argued that not only should ethnicity be seen largely as a construct, but is indeed, in many cases, the construct of the analyst (Fardon 1987, Ardener 1989). Earlier, Aidan Southall (1976) has argued that the »Nuer« and »Dinka«, seen as ethnic groups, were to a certain extent the construct of Evans-

Pritchard and Lienhardt, respectively: neither people could conceivably have defined themselves as members of »peoples« in the meaning of »imagined communities«. Fardon and Ardener argue what is essentially the same point with respect to two West African peoples, the Chamba and Kole, respectively. Surely, Fardon concedes, the Chamba invoked »us-them« distinctions in precolonial times, but these were more fluid, more situational and overlapping, and on the whole less clear-cut than ethnic distinctions, where a definite boundary is being drawn.

The history of nationalism may give clues as to the origin of the current anthropological concept of the ethnic group. As a matter of fact, the concept of »tribe«, as well as that of »ethnic group«, is conceptually close kin to the European concept of the nation as culturally homogenous, united and sovereign. The very concept of the ethnic group thus appears as a child of nationalism - in which case it may indeed be of limited use in the study of non-modern societies.

However, in Fardon's article at least, it turns out that the Chamba have eventually come to regard themselves as an ethnic group in a way roughly reminiscent of the anthropological conceptualisation of ethnic groups. As a matter of fact, they have partly picked up the anthropological usage, partly been influenced by social processes transforming their society into one where ethnic groups (in this sense) may come about - in a word, literate capitalist state societies with a formal educational system. In an epistemologically and methodologically confusing way, thus, so-called informants have in recent years appropriated the concepts and analyses of anthropologists and have thereby turned these concepts into empirical material or »data«. The situation may be approaching one of parameter collapse (Ardener's apt term) where our concepts of culture and ethnicity, formerly defining concepts *par excellence*, collapse into the defined space - rather than serving as conceptual footholds, they become part of the social reality which needs to be accounted for.

This, evidently, is the kind of ethnicity Roosens talks of in his analyses of the Huron Indians and the Luba of Kasai (Roosens 1989). The Hurons, in particular, have self-consciously fashioned »a culture« and a social identity which fits perfectly with the contemporary view of minorities and minority politics, which enables them to pursue political goals within the context of the Canadian state - and which owes a lot to anthropological concepts and models. This option was not presented to Haaland's Fur, although it seems clear that they held ideological notions about their cultural distinctiveness vis-à-vis the Baggara.

6. Ethnicity and Diffusion

Studies such as Roosens' *Creating Ethnicity* indicate the fruitfulness of an historically bound ethnicity concept. In this book, which presents a wide range of interethnic situations, the author has tailored an ethnicity concept encompassing the sociopsychological and reflexive dimensions of ethnicity as well as the political ones. Simultaneously, Roosens argues that »among human beings, whatever their cultural tradition, ... a number of material goods and values, whose production originated in Western society, are highly desirable«. In Roosens' analysis, ranging from the Hurons in Quebec to mi-

norities in Belgium, ethnicity, while it has not necessarily been directly diffused, appears as a kind of response to the diffusion of certain vital dimensions of modernity.

A more explicit diffusionist view is taken by Peter Worsley (1984), who remarks that it is surely not without academic interest that Tamils in Sri Lanka, before the separatist Tamil Eelam movement emerged, must have watched newsreels from the West Bank informing them about the Palestinian struggle.

This kind of perspective is, if adopted in comparative studies of ethnicity, not without epistemological consequences. If we are to focus on ethnic self-consciousness as it is being spread by mass media or migration, or as it is being developed through similar historical processes in different societies, then the classical anthropological form of comparison through »quasi-experiments« relating discrete and presumably isolated societies to each other, must be discarded. In my view, it is clear that this method will have to go. In this seamless world, it is no longer feasible to keep variables constant in the anthropological quasi-experiment of comparison: there is too much distortion for this style of comparison to be viable. Instead, a sensible strategy for comparison must trace out interconnections between societies and account for their local expressions. These interconnections include »objective« as well as »subjective« aspects, and ethnicity, whether studied as contrasting identities or as political organisations, must in today's world be viewed in relation to globalisation processes. This does not imply that ethnicity is »ontologically« merely a by-product of capitalism, the state and modern mass media, but that its expressions are at least today contingent on such parameters.

Such an historically bound concept of ethnicity enables us to compare modernities within a larger conceptual framework, which I cannot present here (but cf. Eriksen 1993: ch. 8). A few points can nevertheless be suggested, however briefly.

Edvard Hviding, a Melanesianist, has argued (1993) that the general tendency towards cognatic kinship among Solomon Islanders has in recent years been challenged by a strong concern with construing kinship as unilineal, usually patrilineal. Hviding explains this as an expression of political interests in achieving territorial rights and tight corporate organisation at the clan level. This development is very similar to the development described by Fardon (1987), in his study of Chamba ethnogenesis: it is contingent upon modernity, colonialism, literacy, private property, individualism and several other parameters which, after their introduction, makes discrete contexts comparable along new lines. In other words, an historical location of ethnicity as we know it may include contextual variables as well as the naked facts of ethnic distinctions, and makes it possible to compare empirical features of societies, not simply formal characteristics.

7. Concluding Remarks

Instead of framing the question of the nature of ethnicity somewhere within or around the familiar instrumentalist/primordialist dichotomy, I have chosen to discuss it as a concept. For ethnicity is first and foremost a concept and not a natural phenomenon. As a concept it exists at (at least) two levels, that of the analyst and that of the native. Is it possible - or even desirable - to keep the two apart? If we do, it will retain its wide-ranging comparative potential; if we do not, it will enable us to describe local contexts in a more experience-near fashion than otherwise.

Ethnicity can be seen as a universal social phenomenon, and it can be seen as a modern cultural construct. It can be conceptualised as a peculiar kind of informal political organisation (Cohen), as an aspect of personal identity involving contrastive, mutually exclusive labelling (Epstein), as the reflexive appropriation of a »cultural estate«, history and concomitant political rights (Roosens), as a product of colonialism and capitalism (Comaroff, Fardon), or as a functional boundary mechanism separating endogamous groups (Barth). If, say, the reflexive, traditionalist self-identity aspect forms the focus of the analysis, a narrow, historically bound concept of ethnicity is called for. If, on the contrary, the research aims at mapping out, say, aspects of basic processes of interaction or of social identity formation, then a more encompassing and formal conceptualisation is needed. The question should not, therefore, be framed as »what is ethnicity«, but rather as »how can we most fruitfully conceptualise ethnicity?«. I suspect that most controversies over definitions stem from an inadequate distinction in this regard: from an implicit (or explicit) concern with »essences« and a positivist innocence with regards to the ontological status of our concepts. Most of them, in the social disciplines at least, have a fairly short lifespan, and there is no reason to believe that the presently - still - useful concept of ethnicity will still be with us in a few years. As I have suggested, the boundary between ethnicity as folk concept and as analytical tool is currently under stress: natives have their own, anthropologically informed theories of ethnicity - and it seems that the concept, hitherto a defining concept, is about to collapse, as Ardener would have put it, into a defined space. Perhaps it is time to prepare ourselves to replace our ethnicity concepts with terms like traditionalism, culturalism, politicised culture and informal political organisation in an increasing number of cases. Such concepts will create a new defined space, possibly one more beneficial to research.

References:

- ANDERSON, Benedict.** 1983. *IMAGINED COMMUNITIES. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London: Verso.
- ARDENER, Edwin.** 1989. *THE VOICE OF PROPHECY AND OTHER ESSAYS.* Ed. Malcolm Chapman. Oxford: Blackwell.
- BARTH, Fredrik.** 1966. *MODELS OF SOCIAL ORGANISATION.* London. RAI Occasional Papers, no. 23.
- BARTH, Fredrik.** 1969. Introduction. Pp. 9-38. In: Fredrik Barth (ed.). 1969. *ETHNIC GROUPS AND BOUNDARIES. The social Organisation of Cultural Difference.* Oslo: Scandinavian University Press.
- BLOM, Jan-Petter.** 1969. *ETHNIC AND CULTURAL DIFFERENTIATION.* Pp. 75 - 85. In: Fredrik Barth (ed.). 1969. *ETHNIC GROUPS AND BOUNDARIES. The social Organisation of Cultural Difference.* Oslo: Scandinavian University Press.
- CHAPMAN, Malcolm, Marion McDonald & Elizabeth Tonkin.** 1989. *INTRODUCTION - HISTORY AND SOCIAL ANTHROPOLOGY.* In: Malcolm Chapman, Marion McDonald & Elizabeth Tonkin. 1989. *HISTORY AND ETHNICITY.* London: Routledge.
- COHEN, Abner.** 1974a. *TWO-DIMENSIONAL MAN.* London: Tavistock.
- COHEN, Abner.** 1974. *INTRODUCTION: THE LESSON OF ETHNICITY.* In: Abner Cohen (ed.). 1974. *URBAN ETHNICITY.* London: Tavistock.
- COMAROFF, John and Jean COMAROFF.** 1992. *ETHNOGRAPHY AND THE HISTORICAL IMAGINATION.* Boulder: Westview.
- DUMONT, Louis.** 1983. *ESSAIS SUR L'INDIVIDUALISME.* Paris: Seuil.
- EIDHEIM, Harald.** 1969. *WHEN ETHNIC IDENTITY IS A SOCIAL STIGMA.* In: Fredrik Barth (ed.). 1969. *ETHNIC GROUPS AND BOUNDARIES. The social Organization of Cultural Difference.* Oslo: Scandinavian University Press.
- EPSTEIN, A. L.** 1978. *ETHNOS AND IDENTITY: Three Studies in Ethnicity.* London: Tavistock.
- ERIKSEN, Thomas Hylland.** 1992. *US AND THEM IN MODERN SOCIETIES: Ethnicity and Nationalism in Trinidad, Mauritius and Beyond.* Oslo: Scandinavian University Press.
- ERIKSEN, Thomas Hylland.** 1993. *ETHNICITY AND NATIONALISM: Anthropological Perspectives.* London: Pluto.
- FARDON, Richard.** 1987. *'AFRICAN ETHNOGENESIS': Limits to the Comparability of Ethnic Phenomena.* Pp. 168-188. In: Ladislav Holy (ed.). 1987. *COMPARATIVE ANTHROPOLOGY.* Oxford: Blackwell.

GELLNER, Ernest. 1983. NATIONS AND NATIONALISM. Oxford: Blackwell.

HAALAND, Gunnar. 1969. ECONOMIC DETERMINANTS IN ETHNIC PROCESSES. In: Fredrik Barth (ed.). 1969. ETHNIC GROUPS AND BOUNDARIES. The social Organization of Cultural Difference. Oslo: Scandinavian University Press.

HIRSCHFELD, Lawrence. 1988. ON ACQUIRING SOCIAL CATEGORIES: Cognitive Development and Anthropological Wisdom. *MAN*, Vol. 23, pp. 611-638.

HVIDING, Edvard. 1993. Personal communication.

IZIKOWITZ, Karl G. 1969. NEIGHBOURS IN LAOS. In: Fredrik Barth (ed.). 1969. ETHNIC GROUPS AND BOUNDARIES. The social Organization of Cultural Difference. Oslo: Scandinavian University Press.

KNUTSSON, Karl Eric. 1969. DICHOTOMIZATION AND INTEGRATION. In: Fredrik Barth (ed.). 1969. ETHNIC GROUPS AND BOUNDARIES. The Social Organization of Cultural Difference. Oslo: Scandinavian University Press.

LEACH, Edmund R. 1954. POLITICAL SYSTEMS OF HIGHLAND BURMA. London: Athlone.

MITCHELL, J. Clyde. 1956. THE KALELA DANCE. Manchester: Manchester Univ. Press, Rhodes-Livingstone Papers No. 27.

O'BRIEN, Jay. 1986. TOWARD A RECONSTITUTION OF ETHNICITY: Capitalist Expansion and Cultural Dynamics in Sudan. In: *American Anthropologist*, Vol. 88, pp. 898-906.

ROOSENS, Eugeen. 1989. CREATING ETHNICITY. The Process of Ethnogenesis. Newsbury Park, Calif., London: Sage.

SOUTHALL, Aidan. 1976. NUER AND DINKA ARE PEOPLE: Ecology, Ethnicity and Logical Possibility. *MAN*, vol. 11/4, pp. 463- 491.

WORSLEY, Peter. 1984. THE THREE WORLDS. Culture & World Development. London: Weidenfeld & Nicholson.

Povzetek

Kaj se dogaja s konceptom etničnosti?

Tako družboslovci kot laiki splošno menijo, da imajo pripadniki človeških skupin »vrojeno«
potrebo po razlikovanju med »nami«
in »njimi«, s čimer se vzdržujejo meje med sociološko dis-
tinktivnimi »nami«
in »drugimi«. Če sprejmemo, da je temu tako, potem je etničnost mogoče
pojmovati kot enako univerzalno lastnost človeštva kot npr. spol in starost. V nasprotju s takim
pojmovanjem etničnosti se je za nacionalnost in nacionalizem uveljavilo naziranje, po katerem sta
ta dva pojva izključno stvar modernosti. Avtor se v svojem prispevku osredotoča na to večpo-
menskost etničnosti, ki je po eni interpretaciji lastnost določene (moderne) vrste družb, po drugi
pa je ahistorična in univerzalna.

V nadaljevanju avtor pregleduje konceptualizacije več prominentnih avtorjev v socialni an-
tropologiji, ki so pisali in pišejo o etničnosti (Fredrik Barth, Abner Cohen, A.L. Epstein, John in
Jean Comaroff, John Peel, Eugene Rosens, Peter Worsely in še nekateri). Izpostavlja bistvene
epistemološke in ontološke razlike med njihovimi gledišči, ki jih je mogoče med drugim videti kot
povsem različno podatkovno in vsebinsko polnjenje kategorije etničnosti. Zato avtor zaključuje, da
bistveno epistemološko vprašanje v antropoloških etničnih študijah ni »Kaj je etničnost?«, temveč
prej »Kako je najbolje mogoče konceptualizirati etničnost«
(kot uporabno abstrakcijo socialne
resničnosti v presoji modernih družbeih procesov)? Poseben indic te problematike je po avtorje-
vem mnenju padec vsebin termina iz »nedefiniranega«
(abstraktno teoretskega) prostora v
»definiran«
prostor, v katerem si pomenskost termina prilaščajo nestrokovne sfere, ki so se izviri-
no informirale pri strokovni rabi. Zato meni, da se je v mnogih sodobnih »etničnih«
situacijah
termin pomensko izpraznil: morda ga bodo v mnogih primerih kmalu nadomestile bolj definirane
deskripcije, kot so »tradicionalizem«, »kulturalizem«, »politizirana kultura«
in »neformalna
politična organizacija«.

A PATH TOWARDS THE CARTOGRAPHY OF SLOVENE NATIONAL IDENTITY

Felicita Medved

Trying to fathom the cartography of national identity and the imaginary community of the nation-state has proven to be a more complex task than many theories suggest. The Slovene case is no exception.¹

At the very heart of the problem lies the difficulty of defining the modern nation. This is a result of the variety and complexity of the phenomena it denotes, and also of the very nature of scientific thought, above all the tendency to search for universal laws as well as specialisations and limits imposed by methodology. Finding agreed definitions of the key concepts in the field of national/its phenomena as the *conditio sine qua non* of all dialogue, is »perhaps the central difficulty of the study of nations and nationalism«² and terminological chaos and linguistic imbroglio one of the »key barriers to understanding.«³ The (im)possibility to arrive at a satisfactory theoretical definition of nation may lie in the fact that we are dealing with one of the many concepts of which, as declared by Bagehot in 1874, »we know the meaning until someone asks us, but which we cannot simply and coherently explain«,⁴ because as Connor recently argued it »is known intuitively and unquestionably, a matter of attitude and not of fact.«⁵

The purpose of this paper is to argue that what Slovenes have »known« intuitively is not a matter of attitude from the past immemorial but a cultural artefact created and cultivated through several generations as a response to the concept of a modern nation. This response is intellectually and politically inspired by two main sources, the French Revolution and the Romanticism of Central Europe, while socially and economically based on the modernisation.

¹ This paper is an outline of a segment of the Ph. D. thesis in progress: Slovenes in Sweden: A Study of Migration and Homeland Identity, 1945-1995. Department of Human Geography, Stockholm University.

² Hutchinson, John and Smith, Antony D. (eds.) 1994: *Nationalism*. Oxford, New York: Oxford University Press. p. 3f.

³ Connor, Walker 1994: *Ethnonationalism*. The Quest for understanding. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

⁴ Bagehot, W. 1874, as cited in Janjić, Dušan 1988: The Nation. *Razprave in gradivo (Treatises and Documents)* 21: 33-38. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. p. 38.

⁵ Connor, *op. cit.* 4. Emphasis original.

1. Variations on the concept of a modern nation

The roots

The word nation in itself is older than the modern idea of nation.⁶ Over time the term nation took on many of the meanings which characterise modern nations and only gradually acquired a political connotation.⁷ During the Enlightenment of the late eighteenth century, coinciding with the establishment of modern states on the ruins of traditional monarchies, the word nation passed into the sphere of ideology and acquired a meaning which legitimised and justified the authority of the state or confirmed its territorial needs and aspirations.⁸ With the spread of the doctrine of popular sovereignty, the revolutionary doctrine identifying *le peuple* as the front of all political power, the Third Estate could claim to represent the nation. Conceptions gradually changed so that the very idea of *la nation* came to be almost completely identified with *l'état*. The idea of nation now meant the community based on democracy and political equality of citizens. This implied that the idea of a nation-state, as pointed out by Weber, is frequently confused with the very concept of the state.⁹ At the same time grounds were laid for employing nation and state as synonyms, although, as suggested by Connor, the very coining of this hyphenate illustrated an appreciation of the vital differences between them.¹⁰ Indeed, the state »confiscated« the national idea; the meaning of the term shifted to mean people as understood in the Latin word *populus*, thus as membership of a political entity. Since the latter was to be a democratic state, nation was to mean people with equal political rights and obligations. This implied the demand for unity and indivisibility of all people in a historically spatially limited territory, the citizens of which were now to be called Nation. It was not for *ethnos*, or in its Latin twin »nation«, but for *Staatsvolk*, to become the Nation.¹¹ Or as Just put it: »A people is what it is because it is of its land«.¹²

⁶ *Natio* is the Latin word and stems of *nasci*, meaning to be born. As such it implies some idea of origin which is essentially independent of individual will. Note: the word Nature stems from the same verb.

⁷ The term was for example denoting groups with broadly similar linguistic origins irrespective of their geographical dispersion, like »natio anglica«, or occupying a definite territory like »nazione fiorentina«; and during the seventeenth century, came to mean those who ruled. See for example Janjič, *op. cit.* and Snyder, Louis L. 1976: *Varieties of Nationalism: A Comparative Study*. New York: Holt, Rinehart and Winston. p. 17f.

⁸ Margue, Pierre 1979: *Contre L'État-Nation*. Paris: Editions Denöel. pp. 44-45; Rizman, Rudi 1979: *Mark-sizem in nacionalno vprašanje*. Ljubljana: Cankarjeva založba. pp. 40-43.

⁹ Weber, Max 1978: *Economy and society: an outline of interpretive sociology*, edited by Guenther Roth and Claus Wittich (transl. by Ephraim Fishoff). Berkeley: University of California Press.

¹⁰ Connor, *op. cit.* 96.

¹¹ Many intellectuals have been engaged in the battle to properly define terms and neologisms deriving from words like *populus* (L.), *natio* (L.), *ethnos* (Gr.) *civis* (L.) and others. From its early use a complex vocabulary trying to delimit human groups has not been socially neutral, but laid out along dimensions of inclusion and exclusion, difference and otherness, majority and minority, shortly in a duality of »us« and »them« classifications of people, by themselves or by others. While *ethnos* may mean nation, it does not mean nation-state or state, for which the English word nation has become a near synonym. For more discussion on social/historical factors of development of the distinction between nation/state and nation/people, see, for example Just, Roger 1989: *Triumph of the Ethnos*, in *History and Ethnicity* edited by Tonkin, Elizabeth, McDonald, Marion and Chapman, Malcolm, 71-88. London and New York: Routledge; Chapman, Malcolm, McDonald, Marion, and Tonkin, Elizabeth 1989: Introduction - History and Social Anthropology, in Tonkin, Elizabeth, McDon-

Setting the boundaries

It is difficult to describe the stages of transformation of both land and social space into political territories and spaces, but the process of bounding space which started from a modest areal scale has had, as Gottmann has shown, an inherent and enduring tension between two fundamental factors, accessibility and diversity.¹³ Geographical space as defined by accessibility, must be continuous in real physiographic and in perceived spatial terms, although conditions of accessibility are diversified by variety of physical and cultural forms and also limited, even if limits vary according to technological advances. Historically the prime role of political subdivision has been to maximise the limited, available space.

Ever since the fifteenth century, though limited and in many respects also finite, European geographical space has also been expanding. In the process, society not only partitioned and diversified geographical space but also organised and regulated it. Territoriality, however, was reasserted as a powerful organisational and behavioural phenomenon only when population began to increase significantly in scale and diversity. This was, as Edward Soja observed, *a cultural and symbolic territoriality* which began with the origins of the cultured primate, though achieving prominence in society only with emergence of the state, and probably its fullest flowering as an organisational basis for society in the formally structured, compartmentalised, and fiercely defended nation-state.¹⁴

Forms of human political organisation developed from hunting and agricultural communities, leading to the city, the religious civilisation with a God-like king, and the dynastic realm or empire of expanding and inclusive borders. A model of the organisation of the world into mutually exclusive nation states originated in western Europe, where dynastic transactions, prevalence of Christianity and geographical continuity over a very long time produced fairly homogenous populations in the state building cores. This consolidation was largely a consequence of expulsion, flight or voluntary exile of deviant religious minorities.

During the eighteenth and nineteenth centuries the evolving system of nation states, under the impact of a triple Western revolution - in the spheres of the division of labour, administration and culture - involved the formation of a new subjectivity; one based upon identification with *national space* and *political nation* rather than a selfhood rooted solely in a social hierarchy, religious order or local authority.

Constructing a national framework

In the national construction of social space to identify the »nation« with the historical territorial state, common territory and its political framework constitutes a founda-

ald, Marion and Chapman, Malcolm (eds.) *op.cit.* 1-21; Hobsbawm, Eric J. 1990: *Nations and nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹³Just, *op.cit.* 75.

¹⁴Gottmann, Jean 1973: *The significance of territory*. Charlottesville: University of Virginia Press.

¹⁵Soja, Edward W. 1971: *The political organization of space*. Washington: Association of American geographers Resource Paper Number 8, p. 30.

tion and arena of the many cultural and social changes, involved in the process of »nation building-destroying«. ¹⁵ In an attempt to construct cultural homogeneity assimilation of the cultural pool of an established state to the »high culture« was largely done by standardising a single national language through a centrally state-run education system. ¹⁶ As suggested in Anderson's view of space and time regarding the modern nation state, »print capitalism« was the principal material condition, »a new way of linking fraternity, power and time meaningfully together«, ¹⁷ repeating vernacular print images to become naturalised into a relatively homogenous set of practices of a kind of imagined community. This facilitated spatial, yet extra-experiential identification of the autonomous subject with the larger, linguistically delimited and (rhetorically) equally autonomous body-politic. Integrative and didactic regimes acquired an effective vehicle for information and propaganda which allowed an expansion of capabilities of reflexive monitoring of the state, in Giddens' words the »bordered power-container«. ¹⁸

Moreover, as noted by Williams and Smith, it is the »land« which allows realisation of »goals of sovereignty, fraternity, identity and regeneration«. ¹⁹ By concretely expressing the language of power on the land, a constructed field of meanings and symbols is disseminated towards, as Homi Bhabha would put it, the »totalisation« of national culture. In his view of nation as narration Bhabha talks about this antagonistic and ambivalent perspective establishing the cultural boundaries of the nation so that they may be acknowledged as »containing thresholds of meaning that must be crossed, erased, and translated in the process of cultural production«. ²⁰ He refers to social and in a way psychological space, but one could argue the same for the physical space. For, the total homogenisation of national culture involves among others, reconstruction of the geographical area of the nation state, planned according to the visionary of the modernist and progressive. For example, large efforts are aimed at infrastructure construction, with implantation of political symbolism and investment in idealisation of symbolic »national« landscapes. ²¹

Just like linking every citizen into national organisation by the principle of the »civic, political religion« of modernisation, through an uniform code of law and educa-

¹⁵ The argument of »nation-building or nation destroying« was put forward by Walker Connor in his critique of American scholarship school of political development theory with, as he put it, a »catch phrase« nation-building, mainly criticising Deutsch theory of nationalism and social communication. Connor, *op. cit.* 28-67. Whether nations can be destroyed, I agree with Seton-Watson, is a subject for dispute. Seton-Watson, Hugh 1977: *Nations & States. An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*. London: Methuen. p. 2, emphasis original.

¹⁶ Gellner, Ernest 1983: *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell. pp. 39 ff.; Weber, Eugen 1977: *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France 1870-1914*. London: Chatto & Windus.

¹⁷ Anderson, Benedict 1983: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso. p. 36.

¹⁸ Giddens, Anthony 1985: *The Nation State and Violence*. Cambridge: Polity Press. p.119 and 210.

¹⁹ Williams, Colin and Smith, Anthony D.: The national construction of social space. *Progress in Human Geography* 7 (4): 502-518, p. 510.

²⁰ Although Homi Bhabha talks about a nation I think his argument is more valid for a nation-state. See Bhabha, Homi 1990: *Narrating the Nation*, in Hutchinson, John and Smith, Anthony D. (eds.) *op. cit.* 306-312, p. 309.

²¹ Mosse, G. 1975: *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars Through the Third Reich*. New York: Howard Fertig. Weber, Eugen *op. cit.*; Zelinsky, Wilbur 1988: *From State into Nation: The Shifting Symbolic Foundations of American Nationalism*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

tional system, every corner of territory needs to be linked to the political centre, to be unified by erosion of local loyalties as well as powers of intermediate institutions in order to strengthen political and cultural power of the state. Reshaping social and physical space of a state and taking full ownership requires popular mobilisation, commitment, solidarity and national consciousness. Therefore, as Gramsci observed, the state cannot only act as an instrument of a particular class, but in the name of »national interests«, achieves cultural legitimacy of a hegemony in a process of continuous consensus, balancing the dominant class and other groups.²² Thus, only when this agreement and conscious attachment of popular »masses« is achieved, have most Frenchmen begun to describe France as their *pays*. Eugen Weber has shown that this conquest was slow, it took as long as »what they were thought came to coincide with experience.«²³ It is only then that the state territory becomes a truly national, externalised expression of collectivity in a project of »homeland« identity creation.

The plurality of cultures

The Enlightenment purported to proclaim true and universal ideas and principles and provided possibilities offered by the social and political applications of scientific thought. Romanticism as a primarily literary-intellectual movement was the Central European reaction to the Enlightenment. Against the universal and timeless, clearly measured logical structure, the reaction glorified the individual, the national, the historical, the inner life and its expression. Feeling, as opposed to the coldness and sterility of reason, held a better claim to the truth. It was the emotional vacuum within the framework of the secular and therefore disorienting values of Enlightenment that Romanticism was able to fill.

The Romantic philosophers and rebels made a clear distinction between nations, which they defined as communities or moral and cultural groupings, and *stato nazionale*, a term they brought into popular usage as a state which comes into being as a result of the triumph of the *principio di nazionalita*, which they held to be the highest principle in life of the people.²⁴

Such an intellectual conception can be seen as a *ressentiment*, of (French) »civilisation and progress« and the assumption of their universal validity. This resentment being a mixture of envy, reaction against and aspiration toward the material advantages and ideological primacy of French and English models of the time. Herder, Rousseau's German disciple and one of the main inspirers of the German Romantic movement and historicism as a philosophical outlook, proposed an alternative view of human development. He attacked the assumption that the historical self-development of humanity was a unilinear process, leading to the high and dominant point of European

²² Salamini, Leonardo 1981: *The Sociology of Political Praxis*. An introduction to Gramsci's theory. London, Boston and Henley: Routledge & Kenan Paul. pp. 71-125.

²³ Weber, Eugen *op.cit.* 46. The term *pays*, awkward and untranslatable, as Weber points out, has fundamental significance of »native land«. It applies more to local than to national territory, but it is above all an entity whose members have something in common, experience, language, a way of life. It reflects more cultural than administrative divisions.

²⁴ Chabod, Frederico 1974: *L'idea di nazione*. Bari: Editori Laterza. pp. 22f.

culture. »The very thought of a superior European culture is a blatant insult to the majesty of Nature,« he wrote in his major unfinished work.²⁵ In Herder's view, humanity had its roots in and derived its values from a number of cultures. He spoke of specific and variable cultures of different nations and periods, moreover of social and economic groups within a nation. According to Isaiah Berlin, Herder set in motion an idea that every people and every age could be »truly understood and judged only in terms of its own scale of values.«²⁶

With Herder culture became plural which represented a decisive innovation. Application however was exceptionally complicated. Firstly, as suggested by Raymond Williams, it was used as an attack on what was seen as the »mechanical« character of the emerging civilisation, both in its abstract rationalism and »inhumanity« of current industrial development; secondly to distinguish between »material« and »human« development, politically shifting between radicalism and reaction and in the confusion of major social changes, often fusing elements of both; and thirdly, to emphasise traditional cultures including the new concept of *Volk*.²⁷

It should be noted here, though it only adds to already complicated and much disputed relationship between culture and civilisation, that at the end of the nineteenth century the same kind of distinction between »material« and »spiritual« development with a reversal of terms, culture being material and civilisation spiritual, was made by Alexander von Humboldt, one of the founding fathers of modern geography. In general, however, the opposite distinction has been dominant and to speak of »cultures« in the plural has indeed become common twentieth century sociology and anthropology, and by extension in general use. Chapman, McDonald and Tonkin, for example, state that »perhaps social anthropology's major intellectual contribution in the twentieth century« has been »the observations that other people's truths are contained in their own classifications and understanding, and that our own culture offers no self-evidently privileged standard of verity.«²⁸ The question of whether there is any context-free truth left at the end of exercise has of course, become an issue of many disciplines, among them the philosophy and sociology of science.²⁹

Furthermore, in the contemporary ideological constellation, when the glorification of post-modern »culture« at the expense of modern »civilisation« is again fashionable, it would be, as proposed by Slavoj Žižek, theoretically productive to arrange into a semiotic square the two oppositions: culture-primitivism and civilisation-barbarism. This means that culture and barbarism do not exclude each other. The opposite of barbarism is not culture but civilisation. In other words culture in itself, as long as it is affirmed in its opposition to civilisation, sets free barbaric potential, as for example exemplified by Hegel when he speaks of *Barbarismus der reinen Kultur*. The barbarism of this century as it was committed, took place within the nation which glorified its culture against superficial Anglo-Saxon and French civilisation. Those who planned and directed the

²⁵ Herder as cited from *Ideas on the Philosophy of the History of Mankind (1784-91)*, in Williams, Raymond 1976: *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society*. Fontana/ Croom Helm. p. 79.

²⁶ Berlin, Isaiah 1976: *Vico and Herder*. London: The Hogarth Press. p. xxii.

²⁷ Williams, Raymond *op. cit.* 76-82.

²⁸ Chapman, Malcolm, McDonald, Marion, and Tonkin, Elizabeth *op. cit.* 10.

²⁹ See also Medved, Felicita 1992: *Ali so rezultati znanosti objektivni ali ideološke konstrukcije? Znanje za razvoj*. Ljubljana: Delo. October, 1992.

»final solution« of Jewish question were the same persons who after a hard day's work enjoyed Beethoven's string quartets, supreme achievements of a German culture.³⁰

The »Pufendorf tradition«

Apparently it was Herder who coined the word *Nationalismus*, yet, according to Berlin, he was not a »nationalist«, and his idea of »belonging« was posed as a social not as a political idea.³¹ His main contribution to political ideas, Birch has observed, was to have emphasised the emotional importance to human beings of their membership of a distinct cultural group, and the desirability of basing political authority upon such groups.³² As argued by Frühwald, Herder was a son of the Enlightenment who perceived the building of a *Kulturnation* by language as a duty of the state. As he did not believe in gradual automatic development he described the three layers of nation-building as the »Pufendorf tradition«: first, building a nation by itself, acknowledging developable characteristics; second, building a nation by institutions such as theatres, academies, libraries, universities; and third, by sporadic but essential copying of other nations.³³

Almost contrary to Herder's tolerant historicism and both moral and cultural relativism was Fichte's emphasis on aggression and messianic political vision. Herder believed language had an intrinsic value as the expression of *Volk* culture, considering French as a high class dialect, a jargon, yet it was Fichte's conviction »that whenever a separate language is formed.....there a separate nation exists, which has the right to take independent charge of its affairs and to govern itself.«³⁴

Consequently, Herder was searching for a »moral fatherland« which could exist in competition with the spiritual and cultural powers of the peoples of Europe and of the world, whereas Fichte considered *Volk und Vaterland* as a carrier and an »IOU« for earthly eternity. The honourable human being could, according to him, only find continuity in his nation and in order to save it he even should be willing to die, so that the nation could live on.³⁵

Conclusively, the Enlightenment was the intellectual vanguard of the progressive secularisation of spiritual life, with its cold rationalism resulting in an emotional vacuum. As a reaction to this, the romantic idea of nation was conceived primarily as a socio-cultural value. Nevertheless, it was precisely the export of the American and French revolutions political doctrine of popular sovereignty, that gave the romantic idea of a nation a tremendous impetus. This doctrine then can and should be seen in general terms as a doctrine about the organisation of political authority or good government.

³⁰ Cf. Žižek, Slavoj 1991: *For they not what they do*. Enjoyment as a Political Factor. London: Verso. p. 225.

³¹ Berlin, Isaiah op. cit. See also Morgenbesser, Sidney and Lieberman, Jonathan 1991: Isaiah Berlin, in *Isaiah Berlin*. A celebration, edited by Edna and Avishai Margalit. 1-30. Chicago: Chicago University Press; and Taylor, Charles 1991: The Importance of Herder, in Margalit, Edna and Avishai (eds.) op.cit. 40-63.

³² Birch, Anthony H. 1989: *Nationalism and national integration*. London: Unwin Hyman. p. 18.

³³ Frühwald, Wolfgang 1986: Die Idee kultureller Nationbildung und die Entstehung der Literatursprache in Deutschland, in *Nationalismus in vorindustrieller Zeit*, edited by Dann, Otto: 129-142. München: R. Oldenbourg Verlag. pp.137f.

³⁴ Fichte, Johann Gottlieb as cited from Addresses to the German Nation 1845, in Birch op. cit. 19 ff.

³⁵ Frühwald, op. cit. 140.

However, it was applied only to particular communities. For the romantics these were the submerged, unspoiled, »authentic« communities, that should be entitled to govern themselves in their own state. In promoting »the Sacred Fatherland in the place of the Holy Church«, as emphasised by Krejčí and Velínský, the nationalism of the romantic period was therefore able to satisfy a deep socio-psychological need which neither the men of the Enlightenment nor rationalists of any other period were capable of understanding.³⁶

Over the past two hundred years it has become apparent that many communities have moved increasingly towards greater political self-determination. The pace of this process varied from country to country, and also with respect to social groups and strata, until nationalism as a means of collective self-assertion spread over the whole of Europe. Language in the Herderian sense as a means of expression of a *Volk*, indirectly became important, if not central to the modern definition of nationality and to the popular perception of it. One of the main reasons, as set out by Anderson,³⁷ is that where an elite literary and administrative language exists, however small the size of its users, it can become a strong element of what is often referred to as »proto-national« cohesion. If it creates a community of this intercommunicating elite which coincides with a particular territorial state area or vernacular zone, it can be a model for the as yet non-existent larger community of »the nation«. In the absence of the state standard, in other words the »Queen's language«, the standard of correctness may be established according to the *landsmaal* tradition. A constructed language, especially when printed to become a common language appears to be more permanent and hence by an optical illusion, as Hobsbawm observed, more »eternal« than it really was.³⁸ Modern nationalism thus goes beyond the objectively instrumental identification of community with language and its communicative role in the reorganisation of economic and political systems, as Deutsch concluded,³⁹ to the identification of authenticity with a particular language, experientially unique. Fishman has argued that the focus on a vernacular is more than functional a *substantive* hub of nationalism, safeguarding behavioural and sentimental links of speech community in its temporal and spatial framework.⁴⁰

I shall attempt to show in a Slovenian context that via language »peoples without history« voice their cultural history, self-identify their national identity and gradually extrapolate linguistic differentiation to the sociocultural »homeland« of their community, which in the process aspires towards political independence.

Thus, the crux of the modern nation is the formation of a nation-state. A state presupposes the existence of territory. The relationship between a modern nation and the geographical circumscription of its »homeland« as well as political incorporation in the former or the latter is therefore reversible. In either case an identity is asserted between »people« and »territory«. Polemically therefore I can reverse Just's statement putting it

³⁶ Krejčí, Jaroslav and Velínský, Vítězslav 1981: *Ethnic and Political Nations in Europe*. London: Croom Helm, p. 61.

³⁷ Anderson, *op. cit.*, especially 46-49 and chapter 5.

³⁸ Hobsbawm, *op. cit.* 61.

³⁹ Deutsch, Karl W. 1966: *Nationalism and Social Communication*. Cambridge, Massachusetts and London, England: M.I.T. Press. (2nd edition).

⁴⁰ Fishman, Joshua A. 1989: Language and nationalism: Two integrative essays. Part II. (1972). *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*. Clevedon, Philadelphia: Multilingual Matters 45: 269-367.

as follows: A land is what it is because it is »of« its people. Consequently, the concept of a modern nation is rather than anything else a territorial one.

The self-unfolding of Slovenes

The traumas of modernisation and secularisation disturbed social order in the essentially feudal and largely preindustrial Ruritania of the 1800s Central European Habsburg empire. Common sentiments of peasants and smallholders arising out of the shared aspects of daily existence following the timely cycles of »agrarian rhythms« and life, frequently expressed in a rich folklore of festivals and customs, were shattered, as also the microcosm of the »real«, the »natural«. Place and nationally bound sense of permanence became a surviving factor in someone's identity, even if a nation was not distinct and had to be (re)built or invented on fragments of history, *Volk* culture and myth.

The historical relationship between nationalism and modernisation has been much discussed. Is nationalism an instrumental response to modernisation, or as Greenfeld recently defined it, a specific conceptual perspective that has defined modernity from sixteenth-century England to nineteenth-century Russia.⁴¹ Why can it not be both?

For Slovenes in the context of the Habsburg empire, transformation from the feudal into centralised administrative and military regime, the reforms of Maria Theresa and the Emperor Joseph II, gave some new hope in future, while the French Revolution and short Napoleonic regime united a part of the Slovene and Croatian lands, adopting the colloquial language of peasants as a legitimate vehicle of official communication and documentation. Changes of this kind disturbed and in a way split up thoughts and feelings which from then on bear a stamp on Slovene cultural, social and political existence. From the beginning of the nineteenth century, combined with a reaction against German and Italian cultural imperialism, in a reciprocal interaction between ideas and structures - the »real«, the imperial and the Western European - the Slovene national identity constituted itself through resistance and defence as something that was being experienced as endangered or lost.

Group identity usually evolves through communication between participants within a territorial frame. The space-related identity of Slovenes was moulded by the range of the communication network and the intensity of the interacting processes. In the pre-industrial era the dominance of localised interactions satisfied the everyday life of a land-bound peasant. The transformation of people's awareness from a locally bound spatial identity to a larger regional and national territorial setting occurred within historical events and often an externally imposed administrative frame.⁴²

Slovenes did not live in either a geographically or politically homogeneous unit. The physiography of the Slovene ethnic area is varied, encompassing Alpine and Karst regions, the Pannonian piedmont, a coastal strip, and the Ljubljana and Celovec/Klagenfurt basins. The imperial administrative apparatus divided Slovenes be-

⁴¹ See Greenfeld, Liah 1992: *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge, MA: Harvard University Press, pp.1-26.

⁴² Velikonja, Joseph 1994: The Quest for Slovene National Identity, in *Geography and National Identity*, edited by David Hooson. 249-256. Oxford, UK & Cambridge USA: Blackwell. p. 249.

tween five political jurisdictions and the city of Trieste, each of which included in a varying degree other national groups. In addition to this Austrian domain, some Slovenes lived across the Mura river in Hungary, and yet other inside Venetian Friulia.⁴³ Each of these geographic and administrative divisions gradually formed an individual cultural, linguistic-dialectic and economic-interest unit. The cleavages between the »Carniolian«, the »Styrian«, the »Carinthian« Slovenes were further aggravated because Slovenes fell under separate ecclesiastical jurisdictions.

Although it is therefore easy to underestimate or exaggerate the collective consciousness of Slovenes before the early nineteenth century, it can be stated with some confidence that they were aware of differences in language and culture between themselves and their German, Italian and Hungarian neighbours. They were »other« if not »self-defined« and also the terms *Slovenci* and *Slovenija* were coming into wide use.⁴⁴ Despite a certain identity in the way of conceiving the external world, the process towards an all-Slovene identity was neither fast nor smooth. Indeed until the present day the three levels of space-related identity - local, regional and national - persist in their continual interaction.

The Slovene awareness emerged through written language. The Slovene language attained already during the Reformation, at least for some time, considerable cultural and political significance. The early seeds of literary movement must be attributed to the industriousness of Slovene Protestant reformers, although some manuscripts, like the Freising Fragments from the eleventh century, are of an earlier date. However, despite the well-known 1584 Dalmatin's Bible and also some Slovene Roman Catholic books, which were mainly the literary efforts of the clergy, and some thematic and functional broadening under the influence of the Italian Baroque in the seventeenth century, followed by the pre-romantic Enlightenment movement, a »high« Slovene language did not evolve before the nineteenth century.

Then the Slovene national movement started with a tiny group of intellectuals who had access to education and financial support of the emerging Slovene and also German bourgeoisie. Anton Tomaž Linhart, Valentin Vodnik, Jernej Kopitar, Franc Miklošič and Francé Prešeren to name but a few recognised in their *ethnie* an embryo of the Slovene nation.⁴⁵ Expertise and curiosity in combination with enthusiasm from the penetrating ideas of the Enlightenment initiated the recognition of a nation in themselves, potentially *the* Slovene nation. With Rousseau, Herder, Mazzini and Goethe as their patrons, they studied history, geography and vernaculars to build up a literary language

⁴³ The 1846 Austrian census counted 428,000 Slovenes and Serbo-Croats in Carniola, 92 per cent of its population. According to the same census there were 363,000 (36%) of Slovenes in Styria, 96,000 (30 %) in Carinthia, 128,000 (67 %) in Gorizia and 25,000 (31.5 %) in Trieste. After 1866 27,000 Slovenes remained in Venezia, when it was annexed to Italy and in 1867 45,000 were added to Transleithia by the Ausgleich. Figures quoted in Rogel, Carole 1977: *The Slovenes and Yugoslavism 1890-1914*. East European Monographs XXIV. New York: Columbia University Press. p.121.

⁴⁴ The meaning of »Slovene« was not yet clearly defined, at times it meant »Slovene«, at others it was synonymous with »Slav«. Only in the last decades of the nineteenth century the term became widely associated with its present meaning.

⁴⁵ Linhart was a historian, Vodnik a poet, Kopitar a linguist and state censor in Vienna from 1810-1848, Miklošič a linguist, and Prešeren a lawyer and a poet. Extensive exploration into *ethnie* was done by A. D. Smith in his »continuity, but not identity« approach of nation to be or not to be. Gellner notes that from the »ethnic map« of Europe only a few have »survived« to give language and name to a modern nation-state. Smith, Anthony D. 1986: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell; Gellner, *op. cit.*

out of the vocabularies, grammars and syntaxes of the crown lands of Carniola, Carinthia, Styria, Istria and Gorizia.

Scribanus more gentis, laquamur more regionis was the manner of the Slovene literary language construction. Initially it started from the central Slovenian region, based on the Lower and Upper Carniolian vernaculars. Among a handful of language planners the integration of vernaculars into literary Slovene caused much discussion. They did not agree upon methods and emphasis, and mainly two trends were discernible in the 1830s: one culturally oriented toward folk idiom and politically legitimist, the other culturally cosmopolitan and leaning toward liberalism.⁴⁶ The appeals of the Illyrian movement to build the »Illyrian« literary language as the common language of South Slavs did not take root in Slovene lands. When the Vienna agreement was signed in 1850, concerning one language for Croatian and Serbian writers, the concept of Slovene as a separate and individual language already gained broad support and led to a synthesis of the Slovene literary language.⁴⁷ Nonetheless, it was only in the second half of the nineteenth century, when the *landsmaal*-type literary Slovene, sacrificing the Slovene literary traditions in the peripheral regions, which were less reachable by the printed word, mainly because of the political administrative division, could perform a unifying function, both linguistically as well as sociolinguistically.⁴⁸

Francé Prešeren, who was eventually persuaded to devote his talents to write in Slovene as well as German, and his followers, in my view gave expression to the theory of Herder that poetry as »national thinking« is a sensual power that speaks directly to the heart of the people, convincing them that shattered and worried about material existence as they might be, they are still one people.⁴⁹ The spatial definition of their *narod*, as outlined in Prešeren's sonnets, was their society's *habitat*, the soil, terrain and even the stars above, given by God, to cherish and love. Herein they have celebrated the glories and suffered the pains, in this soil-rooted memory gives them the right to inherit and possess it from generation to generation. Therefore they should unite and liberate themselves in their *domovina*.⁵⁰

⁴⁶ See Rogel, *op. cit.* 6-11.

⁴⁷ Although the Illyrian movement that occurred in several waves, did not succeed in attracting Slovenes, it left some marks on the Slovene language, among them Czech spelling form 1839 and close interaction of linguistic traditions between Slovene and Croatian. The only Slovene of note who accepted Gaj's Illyrism was a Styrian poet Stanko Vraz. See Lencek, Rado L. 1982: *The structure and history of the Slovene language*. Columbia University. Slavica. pp. 251-293. See also note 79.

⁴⁸ The contemporary Slovene literary language is in fact artificial, modelled on idealised Slavic pattern and there is a profound discrepancy between its written and spoken form.

⁴⁹ Francé Prešeren (1800-1849) was one of those national poets who were apt to express the »essence« of a nation, celebrating the aesthetics and emotional value of the language, semantically inspired by Slovene pietism. His poetry may be seen as a reaction to the new disillusionment by Metternich regime in the period 1814-1848. It is not rare that he is torn between reason and emotion, between universalism and uniqueness, »internationalism« and nationalism associating heritages of the Enlightenment and Romanticism. A typical example is his »A Toast«, presently the Slovene national anthem. Slovene political leaders of different periods, similarly to politicians of diverse ideological strains all around the world, have frequently made use not only of national poetry, but indeed of an appeal to the emotional essence of a nation, triggering it through symbols and metaphors.

⁵⁰ *Narod* is derived from the verb »roditi se«, meaning to be born. It is however in some way more precise than the Latin *natio*, as it refers to links of kin. *Narod*, as used in Slovene cannot be equated neither with the state nor the state population. Although certain territory may be held essential to *narod*, *narodnost* usually translated as nationality, but frequently also as ethnicity, is abstract word meaning a quality of belonging to a

If sifting among imported concepts of the Western European Enlightenment led Slovene Enlightenment thinkers to rationally investigate the society around them, establishing the foundation of Slovene historical writing, their concept of Slovenia was given a direction and purpose by Slovene Romantics who maintained that the people's culture expressed the real spirit of a nation, »the creative genius of a collective segment of mankind.«⁵¹ At the dawn of the national and social struggles Prešeren and his poems, published at the vital historical moment in 1847, created a national and human testament, encouraging his people in their quest for cultural growth and consolidation, while at the same time strengthening the political will of their leaders. The concept of a Slovene nation merged with the idea of »homeland«; the next logical step was to associate these two with the concept of popular sovereignty.⁵²

Realisation of the national principle, however, that nations and states were *destined* for each other,⁵³ as prophesied by the national politicians of the era, consequently, to be proclaimed the right of »self-determination«, by the time of collapse of Europe's last internal empires, largely depended on military power.⁵⁴

Miroslav Hroch's conceptualisation of nationalism distinguishes three phases of national movements in the Habsburg Monarchy and tsarist Russia: phase A as a period of scholarly interest in national language, history and geography, phase B as a period of national patriotic agitation and phase C in which national movements achieved their success definitively as a mass movement.⁵⁵ If one would be inclined to see development of the Slovene national movement in »stages« then the 1848 »spring of nations« marked the beginning of the phase B. Although many, delighted that the old order had been overthrown, celebrated the revolt, few were aware of the issues involved and few even understood the leading political trends of the time. Political activity among Slovenes was not in any sense a mass movement and the overall Slovene participation in the

nation, and is perceived as detached from territory. It is not assumed to be lost by emigration, or acquired by immigration. Two other distinctions have to be made clear as well. First, *narodnost* does not mean citizenship. Second, the former meaning has to be distinguished from categorisations which came about in the nineteenth century, from legal Austrian terminology, holding *narod* as being superior to *narodnost* (in German *Nationalität*, in Magyar *nemzetiség*) with the purpose of denying the status of the former to those categorised as the latter. Post WW II Yugoslavia adopted and further developed this categorisation in legal terminology. *Domovina*, homeland is in Slovene rarely genderised though the word fatherland exists.

⁵¹ Rogel, *op. cit.* 6.

⁵² Zwitter, Fran 1947: *Narodnost in politika pri Slovencih. Zgodovinski časopis*. Vol. 1. 31-69. pp. 32f.

⁵³ Gellner, *op. cit.* 4. My emphasis. I found Gellner's definition of nationalism as »primarily a political principle which holds that political and national unit should be congruent« (1983:1), appropriate in this context although his modernist theory stresses the primacy of material conditions and relies on socio-economic explanation of nationalism, and not on its emotional appeal. Some authors consider only nationalism inspired by Romanticism, to be »real« nationalism. See for example Pfaff, William 1993: *The Wrath of Nations. Civilization and the Furies of Nationalism*. New York: Simon & Schuster.

⁵⁴ The principle of »self-determination« was proclaimed at the end of European »classical« internal empires, from which Europe has not yet recovered. Wilson's attempt to redraw Europe according to this principle was, to cite Birch, »as everyone now knows, the most disastrous piece of policy-making ever engaged in by a well-intentioned politician«. Birch, *op. cit.* 23. However, one should not forget that it has been proclaimed as the right, by politicians widely separated in ideology and in the Covenant of the League of Nations as well as in the Charter of the United Nations.

⁵⁵ Hroch, Miroslav 1992: Language and National Identity, in *Nationalism and empire: the Habsburg Empire and the Soviet Union*, edited by Richard L. Rudolph and David F. Good. 65-76. St. Martin's Press in association with the Center for Austrian Studies, University of Minnesota. See also Hobsbawm *op. cit.* 11f.

revolutionary tide of the time was more modest when compared with that of some other subject peoples of the Habsburg empire who were, after all, stronger in every respect.

Nevertheless, when the revolution came, Slovenes were, due to the work of the cultural nationalists, more a nation than they had been. And once the literary language was self-identified as the single most important factor of Slovenes as a social and cultural community, the national movement and its linguistic programme were due to extend by formulating new aims. Only when culturally intellectualised vernacular is mastered by members of the given group, however small, does it become equal to the language of the *Herrschaft*. Gaining legitimacy by its language quality the »Cinderella« nation aspired to external recognition of its language and territorial entity in which it was spoken. And the more explosive the language problem was, the more the language became a central symbol of Slovene national identity and cultural independence. Language assumed an ideological role and nationalism turned political. For it was the state which had to be manipulated if »nationality« was to become a »nation«, or even if its existing status was to be safeguarded against assimilation. Because the linguistic diversity which was irrelevant to administrative unity, as Weber pointed out in his study about the modernisation of rural France, became significant when it was »perceived as a threat to political - that is, ideological - unity«.⁵⁶

The deeper reasons for the political role of the language and culture however should be sought in the processes of social and economic transformation, especially after serfdom was abolished. If a nation, as defined by Deutsch, is »a product of a complementary communication«,⁵⁷ then communication is impossible without a standardised language. The process of modernisation advanced social mobility and communication; a growing number of people become literate, and the choice of the official language and the medium of education determined which individuals or groups had access to better jobs. The educated Slovenes did in fact often use a different language at work, and could do so in greater numbers as they assimilated into the dominant language. In a long time perspective of »inter-ethnic continuum«, especially with Germans it was not unnatural for many Slovenes to merge with their German compatriots since they possessed fewer cultural tools with which to maintain their identity, especially when rising socially. At the same time it cannot be said that Germans remained uninfluenced by Slovenes. Nevertheless, assimilation or denationalisation as well as the political emancipation of the subject peoples is a complex phenomenon that can perhaps be best studied from the perspective of a collective psychology rooted in shifting socioeconomic relationships.⁵⁸ However, when the culturally intellectualised mother tongue already strengthened national consciousness, the political programme was set to abolish »public/private« life bilingualism. For educated Slovenes it became a matter of honour, prestige and loyalty and could therefore represent an instrument to bring about the cultural entity that covered internal differentiation and conflicts of society. For prospective proto-élites, as Fishman noted, the vernacular has been not only of »theoretical« interest

⁵⁶ Weber, *op. cit.*

⁵⁷ Deutsch, *op. cit.*

⁵⁸ For a fine analysis of simultaneously centripetal and centrifugal forces acting on the development on Carinthian Slovene national consciousness see Suppan, Arnold 1978: Zwischen Assimilation und national-politischer Emanzipation. Die Kärntner Slovenen vor und im Ersten Weltkrieg. *Österreichische Osthefte*, 20: 292-382.

but very much an instrument of power - for themselves and for the people.⁵⁹ On the other hand, the leaders mainly came from the lower strata of the social structure; they were barely becoming »urban« people and had little political experience or education in a civic society. They could hardly set out political argumentation or slogans calling for civil rights. Cultural demands were closer and more understandable to them and to the groups they had to address in their appeals.

Therefore, the 1848 first Slovene political programme contained demands for unification of fragmented territory into one kingdom or crownland to be called *Slovenija* with an assembly in Ljubljana; the introduction of Slovene in schools and in government administration, and the independence of Austria from Frankfurt. The latter demand was posed because it soon became clear that in the name of national self-determination German liberals were attempting to include those Austrian territories which had been a part of German Confederation in a greater German Union. Slovene territories were especially coveted as they could provide Great Germany with access to Trieste and the sea.⁶⁰ Three centres of political agitation were formed. Forty-four intellectuals in Vienna, led by Slavacist Fran Miklošič, presented a list of demands to the Carniolan Estates. In Ljubljana Janez Bleiweis, the conservative editor of the first political Slovene newspaper, also called for the unification of all Slovenes, while political clubs of students in Graz and Vienna produced petitions to the Emperor.⁶¹

The few Slovene nationalists were unable to find a strong support.⁶² The Slovene peasant population, as Pleterski has illustrated in the Carinthian context, had lively opinions about the abolition of manorialism, but the social structure itself largely excluded ties to political liberalism.⁶³ While demands for the abolition of the old system could only be based upon natural law, support for the radical democratic idea of unified Slovenia involved a sense of individual rather than collective national consciousness. As Barker rightly observed, at this point the handful of Slovene nationalists »had no effective weapon to draw from the arsenal of history.«⁶⁴

The recovered monarchy in 1849 published a constitution as it had promised, but it provided for a completely centralised empire though it nominally at least recognised the principle of equality for all peoples and the inalienable right of preserving and cultivating one's nationality. The gains of nationalities were however minimal. In the absence of an administrative frame for what has been emerging as Slovenia, the advocacy stayed within cultural manifestations. The decade of the Bach police régime was hardly a suitable milieu for nationalist political activity, even as Rogle put it for »political amateurs

⁵⁹ Fishman, *op.cit.* 272.

⁶⁰ Apih, Josip 1888: *Slovinci in 1848. leto*. Ljubljana: Matica Slovenska. p. 76.

⁶¹ *Ibid.*; Zwitner, *op. cit.*

⁶² The Unified Slovenia programme is by some Slovene historians referred to as the minimum program. The maximum program rested on political Illyrism, was somewhat less defined and had even less popular support. Even those who were active politically in 1848 remained divided, not only on this issue but also on the issue of the Unified Slovenia as well as on the question of a German union. See for example Rogle, *op. cit.*

⁶³ Pleterski, Janko 1965: *Narodna in politična zavest na Koroškem. Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške v letih 1848-1914*. Ljubljana: Slovenska matica. See also Barker Thomas M. with the collaboration of Moritsch, Andreas 1984: *The Slovene Minority of Carinthia*. East European Monographs. New York: Columbia University Press.

⁶⁴ Barker, *op.cit.* 59

loyal to Austria.⁶⁵ The first map that traced territorial framework of Slovene lands with Slovene place-names, having been produced in 1853 by Peter Kozler, was confiscated.⁶⁶

However, the national awakening continued. It was mainly the struggle for the Slovene language in the schools and churches of hundreds of villages and in local administration, led by schoolmasters, priests and local journalists. And those, like the Father Slomšek, who condemned the revolution, considering popular political movements illegitimate but believed that use of the mother tongue was related to eternal salvation, made important advances in stimulating a sense of national identity among the people.⁶⁷ Supported by small Slovene but also German capitalists and by the Church, publishing enterprises arose and the national awakening reached its peak in the creation of libraries, theatres, reading clubs - *čitavnice* and sport societies, self-organised at a communal level, reflecting the organisational resources available to the people, but also the increasing eagerness and vogue.

The awareness of a common and unified language among the majority of Slovenes coincided with the transformation of the communication system, especially with the major innovation by the completion of the Vienna-Trieste railway in 1857. The economic evolution towards a market economy meant the beginning of a new system that reached beyond localised, self-contained economic, social and cultural patches, gradually integrating them in larger than regional entities. One-day journeys from »home« to nearby towns, were subsequently followed by migration to distant urban centres, and also extensive emigration abroad. Increased travel, interacting with a drive for cultural uplift, began to link people and regions that for centuries had lived separately, in spite of the external appearance of unification under the Habsburg political power. Velikonja has rightly emphasised that the once stable local identities, which satisfied the common need to »belong« for most people, and accepted foreign rule, its language, demands and rules as a necessary evil, began to accept a higher awareness, something between the homely local area and enormous empire.⁶⁸ This was the territory of the emerging linguistic and sociocultural area of the Slovenes. Thus, the administrative divisions which in 1848 were questioned only by a few, began to be questioned by many more.

Losing leadership in Central Europe, Austria was forced to alter her policy at home. In the 1860s the regime embarked upon a series of experiments regarding the constitutional structure of the Empire. The October Diploma of 1860, the regime's first attempt at a new constitution, put forth a federalist solution based on the old crownlands and granted for an imperial diet of limited powers. It was soon succeeded by the centralistic 1861 February Patent, which gave the empire a bicameral legislature but which permitted the German bourgeoisie to predominate.⁶⁹

In the absence of Slovene political parties, Carinthian Andrej Einspieler in collaboration with Matija Majar, proposed to unify the Slovenes by joining together two historic units, the Kingdom of Illyria and the Duchy of Styria, that might be called »Inner Austria«.⁷⁰ This so-called »Maribor programme« of 1865 was never adopted, it is how-

⁶⁵ Rogel, Carole 1977: *The Slovenes and Yugoslavism 1890-1914*. New York: Boudier. p. 18.

⁶⁶ Peter Kozler, *Zemljovid Slovenske dežele in pokrajin*, 1853.

⁶⁷ Zwitter, *op.cit.* 38ff.

⁶⁸ Velikonja, *op.cit.*, 249f. and 252.

⁶⁹ For details see Macartney, C. A. 1968: *The Habsburg Empire, 1790-1918*. London: Chapter 11.

⁷⁰ Rogel, *op.cit.* 19f.

ever interesting since it attempted to give historic validity to its claims, while the 1848 Unified Slovenia programme put forward demands based on »ethnic« claims.

Slovenes were directly affected by the 1867 *Ausgleich*, in which Hungarians were accommodated. When Austria lost Venetia in 1866, about 27,000 Slovenes in Slovene Venezia (Benečija) were left in Italy; with the Compromise 45,000 were assigned to Hungarian part of the monarchy.⁷¹ This meant that at the time when the drive for Slovene unification was under way, significant sectors of territory and their inhabitants, ethnically Slovene, came under the jurisdiction of external authorities.⁷²

Slovenes scored a few initial successes concerning the demands of the official use of Slovene made in 1848. In connection with the petition of the Slovene deputies to the *Reichsrat* in 1867, the demands to implant Slovene as an official language were approved for Lower Styria and for Carniola.⁷³ The development in Carinthia and the Littoral however became much more complicated. Efforts towards teaching at all grade levels and Slovene administration were only partially successful, thwarted by Germanisation in the former and, after 1920, by Italisation in the latter. Slovene nationalism was thus for a long time a struggle about language in »office and school«.⁷⁴

In addition, since 1848 the central concern of Slovene leaders had been to bring all Slovenes into one unit. The Austrian Empire has been assumed to be the larger political framework. After 1867 this was no longer necessarily the case. As Baker pointed out, by sacrificing pro-imperial forces in the interests of the two *Herrenvölker*, Francis Joseph opened the doors to centrifugal forces. Although some guarantees were given to the Slavs, as the February Patent was extended and made perpetual for Cisleithian Austria, they proved to be insufficient. The politically weaker nationalities wanted the door of autonomy to open all the way.⁷⁵

Slovenes continued working toward an all-Slovene programme and, due to the developments in Europe, seriously began to consider the likelihood of Austria's demise. After the 1867 promulgation of the *Vereinsgesets*, an important legal change by which broader segments of the population were enabled to organise on a national political basis, the all-Slovene programme made new progress. Emanating from Lower Styria for the purpose of drumming up popular enthusiasm large outdoor meetings - *tabori* - were held in all provinces. They are considered to be the first real example of popular Slovene political activity and indeed the attendance was high in both towns and countryside. This may be because attention was given to economic problems, but some would regard these meetings as a kind of national plebiscite in favour of a United Slovenia.⁷⁶

From the 1870s however, alternative ideas of bringing together Slovenes with the southern Slavs appeared among some Slovenes, resulting mainly from their conviction of Slavs having been betrayed by the Germans and Magyars. The beginnings of these

⁷¹ Zwitter, Fran 1967: The Slovenes in the Habsburg Monarchy. Austrian History Yearbook, Vol.III, Pt.2. 159-188.

⁷² Velikonja, *op.cit.* 250.

⁷³ Barker, *op.cit.*

⁷⁴ The struggle for the Slovene university for example, included in the demands of the 1848 political programme, took almost hundred years, only to be established in 1920. Not surprisingly though since especially universities as Hobsbawn rightly observed for the nineteenth century, became the most conscious champions of nationalism. His argument however, is equally valid for other times and places.

⁷⁵ Barker, *op.cit.* 66-69.

⁷⁶ Melik, Vasilij 1969: Slovensko narodno gibanje za časa taborov. *Zgodovinski časopis*, XXIII: 75-88.

ideas may be looked for in the short-lived annexation of Croatian and Slovene lands to the Napoleonic »Illyrian« provinces. However short this period was (1809-14), it left its mark. The Napoleonic regime is remembered for its attempt to implement some measure of peasant emancipation, general equality under law, and freedom of speech, including native language newspapers. Politically more significant, however, was the administrative structure and the complementary assumption about national identity. As Velikonja expressed it, »the Slovene territory and its people were never the same again.«⁷⁷

Furthermore, Lampe holds an opinion that the subsequent impact of this period of French theory and practice, what Anderson identifies as »new nationalism«, is to be found primarily in the leftist Yugoslav ideologies of the early twentieth century and the administrative structures introduced after both world wars by the Yugoslav governments.⁷⁸ While this can be debated, even more so can the influence of the French regime on the Illyrian movement, a trend that most strongly developed in Croatia. Illyrism which was initially a cultural and linguistic movement got many impulses from German Romanticism, Russian Slavophilism and Czech Panslavism. Later it took on different (re)interpretations, one of them being the Yugoslav option.⁷⁹

In the last quarter of the nineteenth century the political constellation gradually assumed a mature form in the Carniolian context. Socio-economic, ideological and national elements coalesced. Slovenes gained control in the provincial diet and from 1883 until the collapse of monarchy the political scene was dominated by two parties: the clerical-conservative Slovene People's Party and the liberal Progressives. They both stood for Trialism,⁸⁰ the former with their motto »all for religion, home and the Emperor«⁸¹ with

⁷⁷ Velikonja, *op.cit.* 250.

⁷⁸ Lampe, John R. 1994: The failure of the Yugoslav national idea. *Studies in East European Thought*, 46, 1-2: 69-89, p. 74; Anderson, *op.cit.* 191-195.

⁷⁹ Between 1829-35 dr. Ljudevit Gaj, publisher and editor of »Danica ilirska« worked out the orthographic reform of the Croatian language, based on widely used štokavski dialect. He pleaded for the right to use Croatian, since the official start to the transition from Latin to Magyar across all of the Hungarian crown lands was introduced in 1827. In Serbia which in the meantime gained considerable autonomy from its titular Ottoman rulers, Vuk Karadžić also worked on reforming štokavski dialect and distrusted Illyrian movement. Gaj's Illyrism eventually became associated with Count Drašković's program for Illyrian political union (1832) which would have included most Slovene territories. Vienna, unclear as to the nature of Croat South Slav national activities, felt politically pressed by these demands and feared the orientation towards Serbia. After 1843, the term Illyrian was officially forbidden. Adherents thereafter started to use the word »Yugoslav«, which at the time, according to Rogel, had primarily »ethnic« rather than political connotations. See Rogel, *op.cit.* 12. Illyrian idea was later essentially reinterpreted into two main trends. One may be called »Greater Croatia state right concept«, with its chief exponent Ante Starčević, the other the »Yugoslav concept«. Yugoslavism, promoted by Bishop Ivan Juraj Strossmayer, and formulated as an ideological system by another Catholic priest and a historian, Franjo Rački, was the integrationist ideology of the Croatian nation, as well as a supranational concept. Relationship between the two components of this ideology was therefore unstable and also came into conflict with Serbia's national aspirations.

⁸⁰ The conversion of the dualistic Austro-Hungarian state into a trialistic entity, through the recognition of South Slavs as equal partners. The term was employed by the Archduke Francis Ferdinand, but his position in regard to it was vague. Among respective positions of Slovenes, Croats and those Serbs involved, views differed from person to person and over time.

⁸¹ In Slovene »Vse za vero, dom, cesarja«. The daily »Slovenec« also carried this motto. Clericals and the clergy acted as a united body in Slovene politics, directing Slovene programme that was nationalistic, but strict in its Catholic orientation. Both could easily merge with the Austrian idea. For the priest Janez Evangelist Krek, who largely contributed to the Slovene Catholic thought, the nation was an extension of the family unit within which the essential God-given dignity of each human being was nurtured. He was inclined toward Christian Socialism: »National sentiment is a part of social feeling«. Quoted in Rogel, *op.cit.* 128.

more conviction. So did also, though later established and much weaker, the Social Democrats.⁸²

Slovene Clericals developed a pro-Austrian Southern Slav national programme, to counter German and Russian threats, and had largely agreed that the best association was with Croats of the Empire. For some of them, particularly Janez Evangelist Krek, Germany symbolised liberalism, capitalism and its perversion of individualism. In his view, the centralised secular state advocated by German liberals had become a political goal of capitalism and would soon conclude that Trieste and the Adriatic coast was indispensable to the continued development of the German economy. On the other hand, to oppose Slovene liberals who had raised the issue of idealising »Mother Russia«, Krek saw the Russian church and the Russian imperial regime as having forced an inferior culture upon those Slavs who had become Orthodox. Clericals felt the clear solution was to extend the benefits of Western Catholicism with its superior culture and high degree of civilisation to the deprived Orthodox. Moreover, it was Austria's purpose and her mission to defend Western Christianity. That is, as they claimed, where the Austrian idea really evolved, binding together the Austrian peoples, including the Slovenes.⁸³

Slovene Liberals who became more unified only in the 1890s, mainly because of Clerical opposition, had their political base in the middle class. Ljubljana mayors, Ivan Hribar and Ivan Tavčar, in the first decades of the twentieth century devoted much effort to modernise the town and to create the foundation of a Slovene middle-class capitalism, believing that only a thriving commercial class could make realistic political and national demands in a modern world. They opposed socialism, but got on quite well with the Slovene Clericals. Nurturing the ideal of a rational, secular, creative and free-thinking man, who expressed his freedom through literary efforts, most viewed Germanising as a violation of free expression. Their Slavism, however, was Russophile. The essential rationale of Slovene liberal Pan-Slavism was that in search of national identity Slovene Pan-Slavs had always taken pride in being members of a greater linguistic family. It was clear that Russian language achieved exceptional heights of creative expression and in following them small Slavic peoples could ensure their freedom from the bonds of German culture. What Liberals had in mind politically with regard to Slavic solidarity was never explicitly stated. In any case they could not find Liberal Croats with whom they could work, and had closer relations with Czechs. Still, on the eve of W.W.I they were calling for an Austro-Slav federation and for Austro-Russian friendship.⁸⁴

Social democrats were not a monolithic party, but rather a forum in which those who could not or would not conform to liberal or conservative party allegiances could

⁸² The background to Carniolan political development is more complex than indicated above. Major internal dissension among Slovenes, between liberals and clerical conservatives however occurred at the noted point. In Carinthia and Trieste the Slovenes managed to avoid major internal split because they had to consider the overwhelming strength of the opposing nations. Consult on this, among others: Gestrin, Ferdo and Melik, Vasilij 1966: *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, pp. 259-269; Zwitter, Fran 1964: Slovenski politični preporod XIX stoletja v okviru evropske nacionalne problematike. *Zgodovinski časopis*, 18: 75-153; Arnez, John A. 1958: *Slovenia in European Affairs; Reflections on Slovenian Political History*. New York: Studia Slovenica; Rogel, *op.cit.*

⁸³ For more detail see Rogel, *op. cit.* 28-39.

⁸⁴ *Ibid.* 40-50.

express their views. The national policy of the »Yugoslav social democratic party« as the party was called, was socialist. They were essentially Austro-Marxist, and the group of »Masarykites« endorsed the revisionism of Eduard Bernstien. For some nationalism was synonymous with the Slovene class struggle against the non-Slovene oppressor. The Brno Congress of the Austrian party in 1899 favoured preserving the Empire, as federalism based on »national« units. Ebin Kristan, however, offered an alternative, proposing that party should work toward a two-level federalisation, one administrative, the other national, relating to cultural matters. The latter involved the »principle of personality« which has since been widely associated with Renner. In 1907 Henrik Tuma advocated expansionist »Yugoslavism« and viewed economic and geographical realities as sufficient reasons for the Austro-Balkan unit. In the controversial 1909 Tivoli resolution Kristan, however, called for the »complete« national unification of Yugoslavs.⁸⁵

In spite of these programmes, South-Slavism in the Serbian sense as well as Pan-slavism were not major forces among Slovenes and should not be given undue emphasis. Even the revived debate on cultural Yugoslavism did not achieve any real accord. The Slovenes were captured for the Yugoslav idea only by the sweep of events of the first World War, and the *Preporod* group of young students and Slovene writer Ivan Cankar were alone to advocate a formation of an independent Yugoslav state. However Cankar believed that the Southern Slavs should regard each nation and its respective culture as being equal. Only on this basis could the Yugoslav idea fulfil itself.⁸⁶

In 1917 Slovenes were among those who called for a federal reorganisation of the Habsburg monarchy. A club of Slovene, Istrian and Dalmatian delegates, led by the Slovene cleric Anton Korošec in the Viennese parliament, presented the »May Declaration« which called for a self-governing state, comprising all South Slavic regions of the empire, based on the principle of nationality, yet remaining under the Habsburgs. Croatian groups in Hungary acceded to the Manifesto. Out of desperation the Vienna government finally worked up the reconstitution of the Empire on an autonomous federal basis, indeed exactly what the perspicacious had advocated back in 1848. But the »Austrian solution« was already hopeless. The South Slavs of the empire proclaimed independence of the state of Slovenes, Croats and Serbs. At the same time Italy was already occupying land assigned to it as a war reward by the secret Treaty of London. Feeling threatened and being internationally unrecognised, the self-proclaimed state, almost in panic, asked for Serbian military assistance.

In the unfolding of events following the painful birth of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes (SHS), the Slovenes were distributed among four different »nation-states«.⁸⁷ The 1921 constitution of the Kingdom of SHS split the Slovene lands into two administrative units, further hindering the attempts at integration, while the 1931 constitution of Yugoslavia recognised the Slovene entity in Dravska banovina. However, at the same time the drive for total Yugoslav integration became the guiding principle of

⁸⁵ *Ibid.* 51-62.

⁸⁶ *Ibid.* 102-117.

⁸⁷ 1. The Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes was recognised on the presumption that they constituted a single nation of three names. In the light of the time they were called a »race of three tribes«. Consequently, in 1929 Kingdom was renamed to Yugoslavia. 2. Northern Carinthia was acquired by Austria in one of the 1920 »classical« plebiscites. 3. Around 350,000 or a quarter of then Slovene population lived on lands given to Italy as a war reward by the secret London agreement (1915), confirmed by Rapallo Treaty (1920), resulting in exodus of Slovenes in the inter-war period. 4. Some Slovenes remained in Hungary.

»homogeneous« Yugoslavia, Only »national« political parties were recognised and existence and activities of provincial institutions were weakened. Nevertheless, the internal consolidation of Slovenes continued, though the links with Slovenes in neighbouring states were weakened. The Yugoslav authorities had little interest in »conationals« abroad, while at the same time regimes in Austria and Italy towards national minorities were restrictive and assimilationist.⁸⁸

In summary, for centuries the existing mosaic pattern of small entities derived from the short distance interaction of territorial and social behaviour, slowly gave way in the nineteenth century to a larger interactive system, based on the transformation of the communication system and the beginnings of the capitalist economy. The geography of spatial integration, and the economic, social and cultural connections made the expansion of identity from local to regional and to national Slovene possible, but did not succeed in generating a »Yugoslav« identity. Literary figures, initially influenced by imported ideas, played a prominent role as creators, planners and, together with teachers and priests, as disseminators of the Slovene literary language and promoters of the »discovery« of the national homeland. Successive political attempts failed to bring into reality the aspiration for Slovenia, which remained unrecognisable on the political map or in the administrative vocabulary until 1945. Through all the years of detriment, culture provided Slovenes with some form of continuity of the cartography of national identity.

After 1945 most Slovenes were united into a pseudo-statehood in the form of the socialist republic of Slovenia in the Yugoslav federation.⁸⁹ Communist power and peace was posed at a very high price and left Slovenes ideologically divided with autonomy under the communist regime being severely restricted.⁹⁰

This vacuum resulted in a hunger for culture and its insignia in language and literature, art and architecture, shaping further action and fantasy and thereby seeking a substitute for political unity. Disillusioned, occasionally giving up hope of their own political nation, and even doubting in themselves and their own homeland, culture remained the driving power in the Slovenes' quest for self-realisation, and indeed was a substitute for the lack of political independence.

2. The paradox of the modern nation

The nature of the modern nation is a paradox. On the one hand, the nation designates modern community delivered from the traditional »organic« ties, a community in which the pre-modern links tying down the individual to a particular estate, family or religious group are broken. The traditional corporate community is replaced by the modern nation-state whose constituents are citizens: people as abstract individuals. This state, »a legal and political organisation with the power to require obedience and loyalty

⁸⁸ Velikonja, *op.cit.* 251.

⁹⁰ The mass westward flight of various military groupings and civilians occurred in the course of April and May 1945. Some were repatriated to Yugoslavia, only to be massacred within hours of their arrival. An estimated 10,000 were Slovenes. Consult on this Tolstoy, Nikolai 1986: *The minister and the massacres*. London: Century Hutchinson.

from its citizens». ⁹¹ is now to be superimposed over ties of blood, the familial, religious and regional authority. From this perspective the term »nation« means a purely political, rationalised and secularised arrangement with a system of liberties, rights and obligations as well as a type of authority. As such it is not a property of any particular group. Its democratic aims set at horizons of *liberté, égalité et fraternité* are indeed grounded in universalism and humanism. Nevertheless, in the self-understanding of the nineteenth-century democracies, democracy and nation-state became viewed as nearly identical entities. In other words, democracy could not but be interpreted as the political arrangement of a particular »nation«, or rather, in accordance with its Greek heritage, »demos« was identified with »ethnos«. ⁹²

On the other hand the nation concept can never be reduced to a network of purely symbolic identifications with rituals and emblems like flags and anthems. There is always a kind of »surplus of real« that sticks to it. To define itself, national identity must appeal to the materiality of »common roots« and of »blood and soil«. The Canadian case of »the roots of the future« may be very illustrative. For even an immigration country like Canada, constituted by a consensus among civil servants, has been recognising that the concept of citizenship as the binding force of the world's first multiculturalism legislation, passed in the late 1980s, does not suffice for a »poetic national soul«. ⁹³ As Dominique Schnapper has aptly expressed it in another context, »Sovereignty and citizenship are fictions«. ⁹⁴ Citizenship, a matter of obligations and reciprocal benefits, demands solidarity. ⁹⁵ It also implies general suffrage, thus defining *demos*, and conscription, which demands an emotional attachment and loyalty to country, *la patrie*. ⁹⁶ Therefore, »nation« can be seen as a premodern »leftover« which functions as an inner condition of modernity. However, the most important form into which »organic inventory« aspires to transform itself within the modern, post-traditional universe of the substanceless Cartesian subjectivity, in order to give a nation at the same time a formalised, legalistic account and a feel of mystical blessing is culture. As indicated by Gellner culture is »an elusive concept....deliberately left undefined.« ⁹⁷

The crucial point is to conceive both aspects in their interconnection, in the junction of Nature and Culture to the point of the Lacanian notion of »suture«. ⁹⁸ The modern nation, a European phenomenon, arrived when the empires declined. Unlike the King

⁹¹ Seton-Watson, *op. cit.* 1.

⁹² Cf. Medved, Felicita 1993: Swedish Multiculturalism: the Case of Slovene Immigrant Organizations. *Geographica Slovenica* 24: 93-104. Ljubljana: Institute of Geography of the University of Ljubljana.

⁹³ Medved, Felicita 1993: Québec, un détail majeur, in *Gerum* 19, 129-169. Umeå: Umeå University. Department of Geography. p.135; and Medved, Felicita 1995: *Québec, «la nation» within grasping distance of its «destiny»?* Paper presented at the Centre for Research in International Migration and Ethnic Relations Research Seminar. Stockholm University.

⁹⁴ Schnapper, Dominique: *The Idea of Nation*. Paper at the conference »Etnicitet och Social mobilisering«. Umeå, 25-26 November 1994. Unpaginated.

⁹⁵ On citizenship see for example: Hammar, Tomas 1990: *Democracy and the Nation State*. Research in Ethnic Relations Series. Avenbury; Brubaker, Rogers (ed.) 1989: *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America*. New York: University Press of America and Marshall Fund of the United States; Brubaker, Rogers 1992: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge, MA; London, England: Harvard University Press.

⁹⁶ The concept of *patria* as identified with political-territorial loyalty has its own distinctive history that will not be traced here. Still, contemporary nationalism weighs heavily upon the meaning of patriotism.

⁹⁷ Gellner, *op. cit.* 43.

⁹⁸ Cf. Žižek, *op. cit.*

with whom the cultural-symbolic function immediately coincides with a natural determination, making all other subjects lose their roots in some preordained organic social body, a nation must, so to speak, create itself. This is what I believe/experience nationalism to be about.

The *cosa nostra* syndrome

Contemporary academic discussions of nationalism have mostly treated it as a force in the modernisation and development of a political society to fit it into the progressive conception of historical evolution, in order to demonstrate that it is transitional or non-essential. The proponents of the modernist school see nations and nationalism as offshoots of modernity. They depart from economic bases of society and often view ethnicity as fundamentally instrumental. More social and sociobiological approaches claim that nations and nationalisms are perennial or primordial. »Perennialists« point to the antiquity of collective cultural ties and sentiments, whereas proponents of primordialism see nations and ethnic communities as natural units of history, in its sociobiological version genetically determined through what van der Berghe has called »kin selection« and »inclusive fitness«. This latter version can be paralleled with the so called »territorial imperative«, still another approach to the study of nationalism proposed by Robert Ardrey which sees »patriotism« not as something taught but as biologically innate.⁹⁹

Most frequently different adjectives and prefixes of nationalisms, nationalists as well as nations are categorised in series of dual oppositions like for example state/ territorial/ rational /civic versus cultural/ ethnic/ organic/authoritarian to name but a few. There is a tendency to see the twin routes, *à la française* and *Gründlichkeit*, to the formation of modern nations as to produce two ideals of the nation.¹⁰⁰ This is a restrictive reading of the modern nation; which deducts from the legitimising principles of nationalism as territory/democracy or history/ethnicity and agents who acted as an *ersatz* deity. In this context it is hardly relevant who has been the educator/manipulator of the cultural change towards its standardisation and patriotism; the bureaucratic, centralising, »rational« state or the more utopian new priesthood of some Romantic intellectuals, or for that matter the »new bourgeoisie« of the »post-modern/Cold War« era, in order to bring state-to-nation or nation-to-state. What is crucial however is that political future as opposed to cultural past, modernism as opposed to historicism, territorial as opposed to ethnic, both build on the *cosa nostra* syndrome of *historic national territory* and *national culture*.

Williams and Smith propose that nationalism may be viewed as the dominant mode of politicising space by treating it as a distinctive and historic territory.¹⁰¹ Simultane-

ously, however, nationalism is a politicisation of culture by treating it as a distinctive culture, holding it at the most (re)productive position, materially to set the boundaries of national cultural geography, and »spiritually« through bounding, not as much the »biological«, as the gaining, preserving and constantly reformulating higher symbolic orders of sharpening collective identity, preserving it from threats of »the others.«

The first type takes *a priori* territory of the state as its basis, with a jurisdiction also strictly bound as a basis of inclusion/exclusion of community of citizens. But the Republic inherited the territorial unit of a cultural jigsaw. For the purpose of achieving cultural homogeneity and national unity - which is perceived as the expression of a general will - the state-nation becomes a mass education and construction enterprise never ceasing to incorporate groups and territories within the borders of the state that are considered by themselves, or by those who claim to speak for them, to belong to the nation.¹⁰² However, the more abstractly the concept of state-nation is presented, the less one notices discrepancies between theory and practice. For example, if one assimilates certain ideas one is French - the citizen, is an abstract approach to being and feeling which are something concrete. It is invention imposed upon the »real«,¹⁰³ Therefore the newly arrived immigrants, integrated into a community of theoretically equal cannot be a part of *pays réel* as they do not share the same meanings, values, myths and symbols as the majority of citizenry. Even the assimilated, in an hour of national humiliation or political hysteria, can easily be declared and treated as hidden and potentially dangerous aliens. For indeed the Greek model of democracy and of *polis* was quite imperfect. It comprised the notion of barbarian. As declared by Hegel in 1821, »the civilised nation is conscious that the rights of barbarians are unequal to his own and treats their autonomy as only a formality.«¹⁰⁴ The multicultural cityscapes of the post-modern era are celebrated in the form of newly-arrived spices or even occasionally through appreciated »primitive« handicrafts, degrading them to mere superficialities for the benefit of making »our« places more loveable to live in and for the sake of the nation's dominant »ethnos« pleasant »intensities«.¹⁰⁵ The image of the Stockholm metropolitan symbol of the Globe for example, the architectural dream come true, to become a mosque, however is the physical materialisation of the cultural influx, therein often perceived, to paraphrase Petöfi, as an ulcer on the body of the homeland. Metaphorically speaking, the principle of *ius soli*, based in the principle of fraternity and its perceived condition, has in so far failed to surmount the myth of *ius sanguinis*.

However it is exactly what the West has made so much its own affair, or even property: territoriality, citizenship, legal codes and even political culture, the western na-

¹⁰² Cf. Seton-Watson *op.cit.* 3 and Medved, 1992: Novi regionalizem in evropska integracija. *Znanje za razvoj*. Ljubljana: Delo. February, 1992. Seton-Watson when referring to nationalism as organised political movement depicts two generally sought aims of such movements; the independence and national unity. The former is »the creation of a sovereign state in which is the nation is dominant,« the latter the incorporation within the frontiers of this state of all groups which are considered by themselves, or by those who claim to speak for them, to belong to the nation. I extend the argument to territories, if a territory is defined as an area over which persons or institutions exercise some degree of explicit control.

¹⁰³ Cf. Weber, Eugen *op.cit.*, especially 95-114.

¹⁰⁴ Hegel 1821, cited by Birch *op. cit.* 29.

¹⁰⁵ »Intensities« are a whole new ground of emotional ground tone, which can best be grasped by a return to older theories of the sublime. Jameson, Fredric: Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism. *New Left Review* 1984: 146: 53-92. p.58.

nationalism's ability to redefine the environment as a distinctly political territory, which, when diffused became an idea of other national formations. What remains true is that historical-geographical situations, the histories as *res gestae*, unlike myths, have indeed been different.¹⁰⁶ One could agree with Bell, that »what a nation remembers of itself... is a major source of its political culture«.¹⁰⁷ To construct a »political culture«, the problem of achieving cultural and social integration, unity with a sense of cohesion and territorial roots to legitimate »homeland« as a set of borders, becomes an exercise of remembrance of a selected combination of episodes of history, myths and symbols, immune to revision unless for immediate consumption. Even more so, when the strongly American held view, in itself not nationalistic, that people should be free to govern themselves, foreign rule being illegitimate through the principle of self determination, becomes a part of a »dream« ever since »the Inquiry« started to draw state borders out of maps and files of statistics on national groups« concentrations, and when practical problems occurred urged the individualistic device of a plebiscite or referendum. This, I agree with Pfaff, differentiates Central and Eastern European nationalisms from those in Western Europe as well as in other parts of the world. Since defining communities entitled to govern themselves has never been solved - for how indeed can one define *Qu'est-ce qu'une nation?*¹⁰⁸ - when sociological, cultural or institutional concepts do not suffice, political practice seems to hold on a nation best defined as »a society which either governs itself, has done so in the past, or has a credible claim to do so in the not-too-distant future«.¹⁰⁹ For, as Hobsbawm argued, »the real »nation« can only be recognised *a posteriori*.«¹¹⁰ Therefore it presupposes the existence of nations before they acquire political expression. This circularity implies the logic of fantasy which, as I shall argue on the case of the late twentieth-century Slovene nationalism, ties together the temporal and spatial »auto-poetic« logic of the Nation.

The nexus of space-time-being

Modernisation as with all social processes arises primarily from the historical and geographical dynamics of modes of production, unevenly developed across different regional social formations, inscribing different historical geographies. It is a continuous process of societal restructuring that is periodically accelerated to produce a significant recomposition of the ontological nexus of space-time-being in their concrete forms. Berman has described this change in the nature of modernity, as a mode of vital experience...of space and time, of the self and others, of life's possibilities and perils - that is shared by men and women all over the world...¹¹¹ From the turbulent period between

¹⁰⁶ On history as *res gestae*, *rerum gestarum* and other meanings, see for example Gemer, Kristian 1994: Stat och etnicitet i europeisk tradition. *Invandrade & Minoriteter* 5-6: 21-28, p. 22.

¹⁰⁷ Bell, D.V.J. 1992: *The Roots of Disunity. A study of Canadian Political Culture*. Toronto: Oxford University Press. p. 5.

¹⁰⁸ A famous phrase of Ernest Renan's 1882 lecture. See reprint in Hutchinson, John and Smith, Antony D. (eds.) *op. cit.* 17-18.

¹⁰⁹ Birch *op. cit.* 6.

¹¹⁰ Hobsbawm *op.cit.* 9.

¹¹¹ Berman, Marshall 1982: *All That Is Solid Melts Into Air. The Experience of Modernity*. New York: Penguin Books. p.15.

1830 and 1850 which Hobsbawm termed the age of revolution, until the present times, the spatio-temporal rhythm of modernisation has undergone three or even four identified synchronic crises affecting almost all societies simultaneously. In each of these, restructuring of the ways of seeing and of interpreting space and time in economic, political and cultural life has occurred, resulting in crucial rewriting of the world political landscape. Taking us towards the approaching *fin de siècle*, the international system is again in a search of a »new world order« and there is competition between the logic of economics or, as Jameson declared, the cultural logic of late capitalism, entailing globalisation, interdependence and regional integration and that of politics in which the present reality of fragmentation seems to be getting the upper hand.¹¹²

The reconstruction of national identities in the epoch of simultaneity and juxtaposition, as Foucault calls it, re-emerges out of complexities, paradoxes and uncertainties. The ways in which people seek to find some security and permanence in what Harvey has coined the »time-space compression« of modern social life, locked in the kaleidoscope of global and local, the universal and particular, space and place is, once again often destructive, return to the place-bound sense of geopolitics and destiny, essentially captured in the philosophy of Being, suffused with spatial memory, over the transitoriness of Becoming. When the past equilibrium of the Cold War is no longer valid and the »new world order« is an utopian dream, it is difficult to grasp a world where, as Marx once said and Berman so vividly described, »all that is solid melts into air«. It appears to be only »us-here-now« capable of transforming the disorientation and disintegration. Still and all, in the midst of the void of values the perception of »us-here-now« is just like the object called »space-time« in the universe we look at. In the past and the future light cones it is seen as it was in the past.¹¹³

The auto-poetic logic of the Slovene nation

The Slovene nationalism revives as a response to the particularities of contemporary political-economic and cultural processes, filling a similar socio-psychological need as in the romantic period, accompanied by aestheticization of politics. In the latter appeal to mythology and ritual has a strong role to play. The structure of the myth corresponds to the voyage into the past where the nation is already present at its own conception. In nationalist ideology,¹¹⁴ as Žižek observed, the fantasy construct is a way for the subject to fill out the »missing link« of its genesis, by enabling it to retreat into the past and

¹¹² On long waves of capitalist and regional development, periodicity and spatialisation see for example: Jameson, *op.cit.* 78. Mandel, Ernest 1980: *Long waves of capitalist development*. Cambridge: Cambridge University Press; Marshall, Michael 1987: *Long Waves of Regional Development*. London: Macmillan. Soja, Edward W. 1989: *Postmodern Geographies*. The Reassertion of Space in Critical Social Theory. London, New York: Verso, especially Chapter 1. Harvey, D.1989: *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Basil & Blackwell

¹¹³ The comparison of space and time in physics and geography is, in my view, stimulating. A popular text on space and time in theoretical physics can be found in Hawking, Stephen W. 1988: *A Brief History Of Time*. London: Bantam Books. Chapter 2.

¹¹⁴ Hugh Seton-Watson doubts whether nationalism deserves to be called an ideology. William Pfaff claims that nationalism is not an ideology, however, he makes an important point claiming that nationalism occupies the moral and emotional ground otherwise held by political ideology. Seton-Watson *op. cit.* 445; Pfaff, *op. cit.* 14.

appear as its own cause. The past is »trans-coded« as Nation, »an imagined political community« that already existed and to which we are supposed to return through a liberation struggle. Furthermore, in this »auto-poetic« system, the synchronous symbolic order fills the void of nation's »origins« by means of narration.¹¹⁵

Through nationalist »geography of representations«¹¹⁶ layers of accumulated experiences, memories, myths and thoughts constituting the sophisticated strata of national (sub)consciousness are submitted to a profound revisioning as *Memoria*, a process of fantasy making. The collapse of dual distinction of fact and fiction, of history and myth, reality and symbolism provided nationalism not only to achieve collective consciousness and internal solidarity of the national population, but as well, as I have tried to outline earlier, to make sense to the outside »international« community.

In the process of auto-emancipation from a »spiritual homelessness«, which the failure of the building of the communist project left behind, as Rein Ruutsoo¹¹⁷ has recently argued in an Estonian context, the historical dimension of identity serves as an orientational element of the new self-construction of individual, regional and national-collectivistic identity. It gives practical life a temporal and spatial frame and matrix, a conception of space in the course of time.

Literature on nation-building and nationalism has highlighted that traditions related to national cultures are recent in origin, »invented« in the period of intense nation-building and often associated with particular geographical locations. These places frequently take on a mythical value for the national population and acquire hegemonic status and image as heartlands of a collective cultural consciousness.¹¹⁸

Slovenes had never governed themselves independently but were, save for a short period, in the medieval rudimentary state of Carantania. As a precedent of a political tradition, the legal character of the principality of Carantania was invoked, proof of which was supposedly furnished by the ceremony of the ducal installation.¹¹⁹ Basing themselves on a selection of modern historical research, Slovene patriots and propa-

¹¹⁵ Dieter Hombach detects outlines of the same so-called »auto-poetic« logic in contemporary systems theory, a symbolic structure organised around the »missing link« as point of its inherent limit. The main effort in formalising the »auto-poetic« systems is to transform their starting initial conditions by means of retroactive »trans-coding.« See Hombach, Dieter 1990: *Die Drift der Erkenntnis*. München: Raben Verlag and cf. Zizzek, *op.cit.*

¹¹⁶ I use here the term »geography of representations« as widely used in francophone social science. The concept owes much to Piaget and refers to the manner in which human beings presently perceive something based upon an accumulated set of experiences and memories; and represent, imagine and value this phenomenon in verbal, written, mental or graphical form. Harvey inspired by Lefebvre, captures the history of conceptions of space and time in a three-dimensional »grid« of spatial practices: material spatial practices, representations of space and spaces of representation, characterised as the experienced, the perceived and the imagined. See for example Bailly, Antoine S. 1993: Spatial Imaginary and Geography: A Plea for the Geography of Representations. *GeoJournal* 313: 247-250 and Harvey, *op.cit.* Chapter 13.

¹¹⁷ Ruutsoo, Rein 1995: The perception of historical identity and the restoration of Estonian national independence. *Nationalities Papers*, 23, 1: 167-179. p. 167.

¹¹⁸ Smith, *op.cit.*; Anderson, *op.cit.*; Hobsbawm, E. and Ranger, T.(eds.) 1983: *The invention of tradition*. Cambridge; Johnson, Nuala C 1993: Building a nation: an examination of the Irish Gaeltacht Commission Report of 1926. *Journal of Historical Geography*, 19, 2: 157-168.

¹¹⁹ A short review and a list of main works on the history of medieval Carantania to that date can be found in Barker, *op.cit.* See also Wolfram, Herwig 1991: Karantanija med vzhodom in zahodom (Carantania between the East and the West. Avars, Bavarians and Lombards in the 8th and 9th Century). *Zgodovinski casopis* 45: 2: 177-187.

gandists of the first decades of the twentieth century reinforced the popular memory of Carantania, creating a national shrine for its people. One of the claims to Carinthia, both in 1918 and again in 1945, was justified on the constitutional character of Carantania, in its core on the »holy ground« of the Celovec/Klagenfurt basin. The government of Yugoslavia stated that:

»The first Slovene state - Carantania - was situated on this territory. Slovene Carinthia was the center of this state, to which the rich traditions of the Slovene people are bound; it was in the Middle Ages the cradle of the Slovene state independence and of the Slovene people.«¹²⁰

In the second half of the 1980s during the struggle towards the independence and international recognition of Slovenia in 1991, the necessary resource for the elaboration of a democratisation programme was found most quickly by turning to the past. However, strategy and tactics employed did not make claim to the »cradle of the Nation«, but emphasised the democratic tradition of Carantania as the state of the Slovenes. The formulated »democratic« historical identity has become a resource to mobilise history in the endeavour of society as an entity of material, mental and social structures reacting against what has been perceived to be imposed »non-historical«, »non-authentic« economic, social and cultural deformation. »We«, the Slovenes not only had an independent state of our own, »the first Slav state«, but a democratic state as proven by the procedure of ducal installation, a tradition which substantially contributed to the development of Western parliamentary democracy. Therefore, it is natural that after a millennium of oppression and lost freedom we have to liberate ourselves, revive democracy and restore independence. Mobilised citizenry stimulated by this dimension of identity on a collision course with contemporary reality of Yugoslavia expressed itself in »new awakening« and self-determination. It also rather identified with the West as opposed to the non-democratic and authoritarian Balkans. In the popular sense there was nothing »nationalistic« about breaking away from something that was anyway dying, even less so when it became clear that this was only possible through national statehood. Furthermore, in a process more than century old the 1990 referendum in support of independence and the declaration of sovereignty of Slovenia in 1991 were understood as concluding acts by which the Slovene nation achieved its internal self-assertion. To aid recognition within »the family of nations«, however, comprehension, interpretation and mediation of the medieval democratic state with skilful diplomatic offensive in a political atmosphere promoting democracy and market economy in Eastern and Central Europe, made sense to the international community's demands in the framework of tautological circularity enabling them to grasp the inevitable present of a small »non-historic« peoples.

¹²⁰ As quoted in Barker, *op.cit.* 206, from the Memorandum of the Government of the Federative People's Republic of Yugoslavia on Slovene Carinthia, the Slovene Frontier Areas of Styria and the Croats of Burgenland.

Jugoslavenstvo à la brotherhood and unity

The complexity and failure of the »brotherhood and unity« Yugoslav modernist project launched by the communist system after W.W.II have been extensively debated recently. I shall outline just some of the important perspectives.

Nation-building in this area developed out of the weaknesses of two empires, the Habsburg and the Ottoman, and the increasingly active presence of great European powers further complicated situation. The whole region entered the game of nation-states at the stage when state apparatuses had become greatly extended, and the need for an »imagined community« communicative framework that could become a source of taxes, soldiers, and legitimation correspondingly increased. Separate nationalisms as Serbian, Croatian, Slovene and »Yugoslav« were therefore all essentially unitary. Because they came late more emphasis was placed on cultural-ethnic homogeneity, reaching its extreme in World War II and the civil war (1941-1945), and in the 1990s.

The essential requirement for the first state bearing the name Yugoslavia to survive, as indeed also for the second, was some form of political agreement between Croats and Serbs. The collapse of such an agreement, in spite of the 1939 *Sporazum* that afforded Croatia an internal autonomy, creating a confederal island in the middle of a centralised regime, set no federal precedent for the second Yugoslavia.¹²¹

The Communists claimed to represent all nationalities rather than simply defend one group. The first of four constitutions (1948, 1953, 1963 and 1974) set down a federal framework, seeking to reconcile two competing principles, the ethnic with the civic, but filled it with the unitary substance of party power and presumed fading of national differences. It acknowledged »four equalities«, of individual citizens under law, of six republics, and five South Slav nations, with Bosnian Muslims identified as a separate group.¹²² Federalism, however, is not a political ideology, but a way of sharing political power among different peoples within a state. It is a belief that different peoples do not need states of their own to enjoy self-determination and that people who share geography, economic space and some history may agree to share a single state, while retaining substantial degrees of self-government over matters essential to their identity as peoples. Communist leaders did not provide implementation of equalities proclaimed because they were confident that their Yugoslav national idea, *jugoslovenstvo* of brotherhood and unity, would make balancing arrangements unnecessary. Lampe claims that federation was not the Yugoslav national idea until the 1960s. It was instead an idea that a single Yugoslav nationality supposedly already existed and could be called forth to support a viable nation-state.¹²³ Still in 1988, the Military Council, an advisory body to the Minister of Defence, made a statement that Yugoslavia is »a unitary federal country.«¹²⁴

¹²¹ Cf. Lampe, *op.cit.* 80-83.

¹²² The fourth was the presumption of equal contribution to the Partisan war effort by all the nations. Bosnian Muslims were recognised as a nation in 1971 census. Hungarians, Albanians or Italians and others who had a »mother country« in an another state were categorised as *narodnosti* - nationalities. Other groups as »other ethnic groups«. See for example Yugoslav ethnic censuses.

¹²³ Lampe, *op.cit.*

¹²⁴ Magass, Branka: *The Destruction of Yugoslavia*. London, New York: Verso. p.143. Emphasis original.

The Yugoslavism was based not only on the principle of proletarian internationalism, but also on experiences from W.W.II. One was that the Nazi machine was defeated, the other was to discredit all narrow ethnic nationalisms. Communists were the winners of the civil war, workers and peasants together struggling against bourgeois nationalists supported by reactionary religious elements. The assumption was that both national and religious identities would cease to be significant in a socialist society.

The revision of the constitution in 1953, after the break with Soviet Union provided some decentralisation and weakening of the centrally planned economy thereby placing more economic power and control of the media and education in the hands of republics and local party leaders. At the same time it charted a non-Soviet course, subsequently known under the name of Titoism: self-management in domestic economy and non-alignment in foreign affairs. The 1964 constitution proclaimed self-management as devolution of power from central planners to the factory floor, and presupposed the »withering away of the state.« The mid-1960s liberal reform had severe consequences because of structural changes. Yugoslavia opened the door to labour emigration but also to tourism. The distribution of economic resources and investment funds became a daily debate in party circles and among the people. Slovenia and Croatia claimed they received fewer foreign currencies than they generated, which escalated into the 1971 revolt. The 1974 constitution ratified liberum veto for all republics and both autonomous provinces. The national bank and army remained the only federal institutions.

Tito's death in 1980 coincided with the rising economic crisis. The Party had to find a new internal balance after the departure of its charismatic president, but its leadership proved weak and divided in response to the first waves of economic troubles and to the accumulation of national, economic and social frustrations that exploded in Kosovo in the spring of 1981. At the same time the initially hidden scope of the economic problems and of foreign debt was made public. Roots of the economic problem were structural. Extractive industry along with other infrastructure investments such as agriculture, transport, energy and health were systematically neglected, while processing industry mostly financed by foreign loans depended on imported raw materials and technology. In an attempt to deal with the economic crisis, Yugoslavia became entangled between the demands of the International Monetary Fund and socialism.¹²⁵ The decline of living standards was drastic, the number of strikes doubled every year throughout the 1980s. Divergence between the Communist Party and the workers and severe strain on the political cohesion of the country's economic policies produced powerful tendencies toward regional fragmentation, putting a question mark over Yugoslavia's very existence. The politics of national chauvinism, especially in Serbia and Macedonia, was often systematically fanned by party and state functionaries. In a set of increasingly open struggles for the political control of constituent parts, Milošević became the undisputed leader of Serbia in 1987, while in 1988, Slovenia escaped what looked like a military coup. The crushing of the Kosovo demonstrations following a hunger strike by

¹²⁵ The party managed to cobble together the so-called Long-Term Programme of Economic Stabilisation and Development, the first in a series of a kind of compromises how to deal with the economic crisis. The crude monetarism of the IMF terms meant nothing but further trouble for Yugoslav economy, and termination of the self-management. For more detail see among others Magass, *op.cit.*; Bartlett, Will 1992: Foreign Trade and Stabilization Policy in a Self-Managed Economy: Yugoslavia in the 1980s, in *Yugoslavia in Transition. Choices and Constraints* edited by John B. Allcock, John J. Horton and Marko Milivojević. 328-263. New York, Oxford: Berg.

a thousand miners in February 1989 and the termination of regional autonomies were so crude that any prospect of reconciliation with other republics on Serbia's terms was discredited.¹²⁶

Slovenia, my country

According to Edvard Kardelj, the principal theoretician/ideologue of Yugoslav Communism, the Slovene nation would - in line with Marxist interpretation of history - eventually be internationally integrated in the new world order of communism. In spite of this interpretation which became the principal teaching of post war era, and in spite of the fact that Slovenes were quite successfully integrated into the Yugoslav political system, »class consciousness« which was supposed to surpass national affiliation as well as any territorial attachments never succeeded in taking firm hold among Slovenes. Society was polarised into Communists and a more silent majority of »negative identification« with the system. Degrees of identification with different levels of space-related identities always existed in the minds and attitudes of individuals, conditioned by life experiences and aspirations. Nevertheless, culture and partly religion remained forms of social symbolisation of the »we«-feeling identity. Besides, the creation of a Slovene national identity has always taken place within the context of larger political units. It had already been a historical tradition and strategy of Slovenes »to render to Caesar the things that are Caesar's« while through the medium of a distinctive language to create sub-state level institutions to stand between the state and individual. Their precise form has varied over time, from a parish identity in the nineteenth century to peace movements in the 1980s, but they have always acted as the focus of common action and identity. It is precisely this political culture that made Slovene nationalism no less faint than others in the post-war Yugoslavia, but one that took a very specific form.¹²⁷ Identification of Slovenes with Yugoslavia was an export commodity rather than anything else.

Slovenia had an advantage of being socially and economically more developed than other parts of Yugoslavia, partly due to its geographic position. With the so-called quaternary, if not tertiary, sector of economy developing relatively well, and gradual media and advertising liberalisation, new class fractions expanded, contributing to the growth of the »new bourgeoisie«. This acquisition of the means for consumption, saw the rise of a flexible economy in the neighbouring western and central European regions, with the outstanding example of the »united colors« of Benetton marketing niche, reminding them of particular qualities of Slovenia. Slovenes became aware they could have a different agenda concerning economic policy, in which individual and private entrepreneurship establishing small and medium-size companies would be more flexible than

¹²⁶ The federal paramilitary police that moved into Kosovo, without Slovenes who were in support of miners, used tear gas and automatic weapons. Belgrade, after the crush of demonstration throughout Kosovo, celebrated the new republican constitution with street music, fanfares and free refreshments, and Yugoslavia's new prime minister Ante Marković congratulated Milošević. In Kosovo, no public funerals and mourning were allowed. No one was held responsible for shootings. Yugoslavia was fast becoming as perceived in Slovenia a lawless and barbarous country.

¹²⁷ See also Allcock, John B. 1992: Rethorics of Nationalism in Yugoslav Politics, in Allcock, John B. Horton, John J. and Milivojević, Marko (eds.) *op.cit.* 276-296. pp. 287ff.

large socialist enterprises. With increasing economic, political and social instability in Yugoslavia coupled with stronger tendencies towards centralisation and reduction of national rights, this fact became strongly emphasised by the emerging »new« generation of political and professional élites, who acquired experience of the working the system and learned how to exercise power. They assessed the social and political context in which economic development without sacrificing cultural specificity could be achieved, by generating the nationalist movement in the direction of integrating social and economical struggle with the nationalist aims. In 1988, the Slovene party leader Milan Kučan advocated a reform from above, in the direction of greater political pluralism and »mixed economy«. In his view »Yugoslavia that was not socialist and democratic was not possible.¹²⁸

In the shaping of a new, effective and positive identity, the reconciliation among Slovenes for national unity and co-ordinated activity to reach a consensus on goals and ways of achieving them proceeded as opportunities arose. In an interplay of desires for solid social values to live by and roots in a stable and coherent socio-spatial past, at the same time embracing abundant possibilities of modern life, of economic, social and personal growth, the élites could achieve a coalition of different groups, seeking a firm »identity« in the globalisation of everyday life that »spreads all our identities all over the map«¹²⁹ by appealing to allegiance to the »national conscience« and to the »homeland«. With emphasis on prestige and image, the forces of culture as both explanations and loci of active struggle turned to aestheticisation of politics, both persons as places.

It was particularly the academic élite, gathered around the literary journal *Nova revija* some of whose arguments resembled those of the nineteenth century, and the youth journals *Mladina* and *Katedra* that became involved in the debates surrounding definitions of Slovene identity, statehood and its future. Although democracy, civil society and market economy were their main arguments, they ensured that defence of the Slovene language as the cornerstone of the education system against the erosion through Yugoslavisation came high on the political agenda.

Moreover, the defence of the charismatic mother tongue once again became a matter of honour and political prestige, especially at the 1988 military court trial in Ljubljana. The Slovene Four, three *Mladina* journalists and a pacifist sergeant of the Yugoslav People's Army, accused for handling a secret military document, insisted on using Slovene as opposed to Serbo-Croat. The latter was the only communication language in the Yugoslav military forces and was largely resented by Slovenes. Under this particular circumstance it became a symbol of political, that is national, oppression. The violation of the defendants right to be tried in their own language in the capital of Slovenia and before a military tribunal, against the express demand both of defendants and of all popular and official bodies was not just a unitarist provocation; it was understood as a

¹²⁸ Delo, 5 November 1988. Reply to Janez Janša's open letter. In 1988, Slobodan Milošević on the other hand clamoured for an authoritarian state in the language of populist nationalism, heavily relying on »enemies« - found in the Albanian population and on the editorial boards of student and youth journals. With the collapse of Federal Party authority and developments in Kosovo and Slovenia a third option to emerge could be military rule. Mr. Kučan became the first and present president of the Republic of Slovenia.

¹²⁹ Benman, Marshall *op. cit.* 35.

sign of things to come.¹³⁰ The Slovene language therefore became a symbol of liberty and human rights, cultural protest being formulated into political action for democracy and civil society. A spontaneous mass solidarity with the victims, the chief co-ordinator of this democratic movement being the then-established Committee for Protection of Human Rights, soon turned into a »people's trial« of the Army itself. This mass character of mobilisation can be explained by the conviction that the republic barely escaped a military coup. Rumours that the Army had planned widespread arrests of Slovene intellectuals and activists in the meantime proved to have a solid foundation. One of the four, Janez Janša with skilful aestetisation of his personality with the help of part of the media, made substantial political capital. Emerging as a »winner« on the political scene, he later became the first Slovenian Minister of Defence, largely responsible for the successful resistance against the Yugoslav army in June 1991.

The trial, which made clear the limits of the republican leadership's power and confirmed the Federal state's refusal to defend the constitutional status of the Slovene language, had a large significance for further political development. The episode of the trial became to be conceptualised in terms of the »militarisation of the Yugoslav state« and of the »civil society« of Slovenia. The use of the language emerged as a symbol of the nature of this structural conflict. The future of Slovene independence was thus seen to depend upon the integrity of republican institutions in terms of the concept of civil society. In 1989 Slovenia proclaimed a new constitution for eventual confederalism or secession, giving the republic legislative sovereignty. At the same time, the collapse of Communist regimes across Eastern and Central Europe removed the last rationale for even a socialist regime, followed by free elections. Lengthy negotiations within the federation failed to produce an acceptable compromise.

If socio-spatial dialectic is thought in terms of dynamics of culture and, in the potential connection between projects of space-shaping and advertising encouraging specific spatial practices, then these actions were among the most powerful processes in moulding people's consciousness of Slovenia, »our homeland« and the recreation of the sense of the *Kulturgemeinschaft Mitteleuropa*. For example, the extensive advertising campaign under the slogan *Slovenija, moja dežela*¹³¹ started in the early 1980s. With clean, idealised »romantic« landscapes of countryside and kind, hard working people, this campaign came in the time of the environmentalist, »green« movement, clearly sending the message of a return to nature and unspoiled beauty. This country is to be »mine« because it is different from the rest of the state as »we« are different from »them«. Putting it like this, the »republican« identity is not exclusively ethnic but opened to widening and to an integration of identity by those who accept it. At the same time the »national« action for the financial support of the »Yugoslav ski-pool«, which consisted of Slovenes, was launched with tremendous success, strengthening national pride with successes on the world sport scene. The construction of the built environment, by revitalisation of old town cores as well as construction of private

¹³⁰ Of course, this was not the first time that such a violation occurred. The use of Serbo-Croat was quite common in trials of Kosovo Albanians who at the time formed around 80 per cent of political prisoners in Yugoslavia.

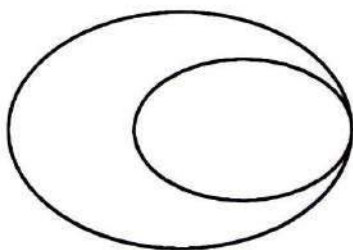
¹³¹ »Slovenija, my country«. *Dežela* means both country and countryside. Note: In the spring of 1995 an advertising could be observed along the roads of Croatian Istria under the slogan *Neka moja Istria blista* - Let my Istria shine.

single houses, turned away from the modernist, the massive and the »socialist« to emphasising aesthetics, the historical and the vernacular in order to provide community-life outlook and the Central European atmosphere, not only as a matter of a status symbol but as a matter of national distinction.¹³² Some parallels with Carl Schorske's *Fin-de-siècle Vienna* can certainly be drawn.¹³³

Closing a Circle

Within a historical framework, centuries-long discrepancies between the layout of administrative territorial organisations and cultural content shaped the attitudes of Slovenes trying to assert their »loyalty« and with it their own identity. The self-creation of a Slovene national identity in a two-centuries long interwoven process of intellectual, social and political awakening embraced ideas of Enlightenment and dreams of Romanticism. In the process of affirmation through all turbulent periods of reinterpretation of space in national and political life, the »nationalised« strip of land of the nation state has not become the »ethnic area« of Unified Slovenia, but the territorial unit of the republic as defined in post-World War II Yugoslavia.

If one accepts Anderson's depiction of nationality or nation-ness as well as nationalism as »cultural artefacts that, once created... became »modular,« capable of being transplanted... to a variety of social terrains to merge and being merged with a correspondingly wide variety of political and ideological constellations»¹³⁴ and also considers the three phases of Herder's »Pufendorf tradition«, then the Slovene discourse of the Nation acquires this significance by building itself and by the import of ideas and practices, both western as well as eastern, civic and cultural, and individualistic as well as collective. In this way nationalism closes the circle, with the Nation-state coming into being, but by this very closure introduces a supplementary one.¹³⁵

¹³² Needless to add, in the new state projects on the landscapes continue with large national and multinational investments in the traffic and telecommunication infrastructure.

¹³³ Schorske, Carl E. 1980: *Fin-de-siècle Vienna*. New York: A.A. Knopf.

¹³⁴ Anderson, *op. cit.* 4.

¹³⁵ Hobsbawm, drawing from Hroch's model, has argued that national movements achieved their success definitively as mass movements. However, as I have tried to argue here, it is inherent in the nature of the modern nation that the »definitive success« of nationalism transforms itself into what is sometimes referred to as the »inner eight«.

Povzetek

Korak k kartografiji slovenske narodne identitete

Članek je razdeljen na dva dela. Prvi išče korenine pomena koncepta modernega naroda, kot sta ga v ideološki superstrukturi artikulirali Francoska Revolucija in Srednjeevropska Romanika in skuša opisati stopnje transformacije geografskega in družbenega prostora v politično omejene teritorije kot oblike organizacijskega in vedenjskega fenomena. Kulturna in simbolična teritorialnost, ki je našla pomembno mesto s pojavom države, resnično »zacveti« šele z organizacijsko bazo družbe v formalno strukturane in kruto hranjene nacionalne države.

Drugi del članka izpostavlja paradoks modernega naroda kot političnega racionaliziranega in sekulariziranega aranžmaja abstraktnih državljanov, ki čeprav negira materialnost »organskega«, v fikciji suverenosti in državljanstva z eluzivnim konceptom kulture sloni prav na inventarju skupnih korenin, porekla in historičnega ozemlja. Zatorej sodobne teorije nacionalizma, ki kategorizirajo nacionalizme, nacionaliste in narode v nekakšne dvojne opozicije, bodisi da izhajajo iz modernistične šole in ekonomske baze družbe ali iz sociološke in socio-biološke, ponujajo le restriktivno branje naroda.

Članek zaključuje z mislijo, da se z ustanovitvijo države Slovenije, »definitivni uspeh« nacionalizma transformira v novi krog, neločljivo »vrojeno« v koncept in prakso modernega naroda.

»ETNIČNA IDENTITETA« IN DRUŽBENA RACIONALIZACIJA

Gero Lenhardt

1. Izhodišče: meščanski in proletarski univerzalizem

Meščanska družba, tako pričakujejo njeni zagovorniki vse do danes, bo dopustila razvoj interesov posameznikov kot splošno človeških. Svobodni trg naj bi izključil možnosti, tako si predstavljajo, da bi kdorkoli s silo šel preko potreb drugih. Če v gospodarskih odnosih ne bi bilo stanovskih ali drugih učinkom tujih restrikcij, bi se bili posamezniki pri prosti menjavi prisiljeni vzajemno priznavati v različnosti svojih potreb. Vsak bi si lahko glede na svojo primernost in nagnjenja prosto kultiviral okolje in s tem samega sebe. To pričakovanje je povezano tudi s politično vlogo meščana. Svoboda in enakost kot temelj za oblikovanje politične volje naj bi končala nepregledno tradicijo in politični moči nadela uzde splošno človeškega razuma. Kratko povedano, formalna enakost trga in demokratične pravne države naj bi zanikala individualne interese, skrbela pa za splošno pravičnost in razum (Prim. Habermas 2, 1965).

Tezo o oblikovanju enakih in skupnih interesov vsebuje tudi marksistična kritika meščanske družbe, tu seveda z dodatkom, da se enakost in skupnost interesov v kapitalizmu samo negativno producirata kot odtujevanje vseh posameznikov od vseh njihovih življenjskih pogojev. Do tega rezultata je prišel Marx, ko je proučeval organizacijo meščanskega dela in ne le menjalna razmerja pri kroženju dobrin. Organizacijska načela procesa uporabe kapitala bi obvladovala vedno več posameznikov, prodrli v vedno več njihovih življenjskih področij in vedno bolj agresivno nasprotovala njihovim interesom. Naraščajoče (1) prilagajanje, (2) podružbljanje in (3) odtujevanje življenjskih pogojev pa bi posamezniki uporabili kot priložnost, da bi v revolucionarnem prevratu interese vsakega posameznika izvedli kot splošno človeške interese, tako je razmišljal Marx v svoji teoriji revolucije (Marx/Engels 1968).

V nasprotju z meščanskim in marksističnim upanjem o tvorbi racionalnih univerzalnih interesov pa manjšinska sociologija vedno bolj pogosto opaža posebna socialna gibanja. Njeni člani se ne definirajo kot meščani in tudi nimajo posploševalnih aspiracij, ampak posebne. Pri tem se zdi, da se navezujejo na predmeščanske tradicionalistične razlike. Njihov skupni imenovalac je ideja o izvorni skupnosti. Ta skupnost naj bi veljala kot temelj posebnih kulturnih tradicij in vezi in - takšne so predstave - naj bi združevala člane tudi s krvnimi vezmi. Krvna in kulturna zveza naj bi bila elementa ustvarjanja enotnosti z vsakič različno težo.

Vzporedje svetovljansko-republikanskih in ljudsko-nacionalističnih idej se je pokazalo tudi pri zlomu NDR. Oprijemljivo je bilo pri najbolj pogosto uporabljenih parolah. Po besedilu so bile skoraj identične, po vsebini pa bistveno različne. »Wir sind das Volk!« (Mi smo narod!), je bil klic, s katerim se je začela vstaja. »Wir sind ein Volk!« (Mi smo en narod!) pa je bil drugi, s katerim se je končala vstaja v združevalnem procesu nemške države. Prva parola dopušča, da pomislimo na samozavesten »the people« in »le peuple«, s katerima so ZDA in Francija v revolucionarnih gibanjih nekoč narod

razglasile za političnega suverena. V Nemčiji je pojem ljudstva pomenil večinoma izvorno skupnost in se je povezal z nacionalno čistim nacionalizmom in rasno čistim rasizmom. Zdi se, da se je v NDR uveljavil republikanski pomen. Toda še preden so se demonstranti lahko kot »narod« oklicali za političnega suverena, je spet prevladal stari pojem o narodu. Želja po demokraciji in svobodnejših življenjskih razmerah zanesljivo ni ugasnila. Predstavljala je pomemben motiv pri zahtevi po državni enotnosti. Toda narodno razumevanje gibanja se je spremenilo. Postalo je čisto nacionalno. Zahteve po državni enotnosti niso več opravičevali z individualnim interesom kot zadnjim načelom zakonitosti, temveč z zaklinjanjem na izvorno skupnost. Ne zato, ker bi to hoteli, ampak zato, ker z zahodnimi Nemci tvorijo en narod, in bi - tako kot v naravnem procesu - »skupaj raslo tisto, kar spada skupaj.«

Nacionalistične motive najdemo tudi v številnih etničnih ali etnično obarvanih regionalnih gibanjih, npr. v Belgiji, Baskiji, Irski, Južni Tirolski, na Korziki, v Romuniji itd. Države s centralno upravljanim gospodarstvom nacionalizma niso presegle, ampak so ga seveda reproducirale v zatajevani obliki. Nacionalistično obarvana gibanja se oblikujejo v Sovjetski zvezi proti moskovskim centralnim oblastem, pa tudi trdnost jugoslovanske federacije je v nevarnosti. Sanje bratske svetovne civilizacije, bodisi meščanskega ali proletarskega značaja, so bile žrtvovane nacionalističnim razlikam.

Nacionalno čisti nacionalizem in ideje demokratične pravne države si nasprotujejo (Winkler 1985). Slednjim ustreza, da se posamezniki prosto soočijo s svojimi družbenimi razmerami in si na ta način v svobodnem razgovoru pridobijo identiteto. Te življenjske razmere vključujejo prejšnjo zgodovino. Toda posamezniki nanjo niso usodno navezani, ampak naj bi se z njo lahko neodvisno in kritično soočili. Prizadevanje po samorazumevanju in intelektualni neodvisnosti pa je sovražnik vsake tradicije. Nasprotuje namreč verovanju v brezpogojno veljavo družbenih norm, ki je značilnost tradicionalizma. Demokratični procesi samorazumevanja ustvarjajo jasnost, ki ni etnična, ampak je kot možnost skupna vsem ljudem, ne glede na to, kateri materialni izraz bi si rada priskrbela razsvetljena zavest.

Zdi se, da so razprave o kulturni identiteti, narodnosti ali posebni pravici za etnične skupine končale proces racionalizacije. Sociološki opazovalci teh konfliktov vsekakor še včasih verjamejo, da bodo lahko odkrili ponovni pojav prvotne tradicije. Razjasnitev tega odmika družbenega razvoja od sprejete poti iščejo v najrazličnejših družbeno-gospodarskih perspektivah.

Naslednja razmišljanja naj bi prispevala k tej razpravi. Njihovo izhodišče je teorija racionalizacije Maxa Webra. Poleg tega bodo v osnovnih oblikah orisane novejša teorije o segregaciji na trgu delovne sile, ki so nastale predvsem v ZDA. Pokazali naj bi, da razširjanje verovanja v etnično skupnost nikakor ne pomeni, da tradicija spet dobiva avtoriteto. Etnocentrizem je veliko bolj izraz procesa modernizacije in s tem tudi sovražnik tradicije. Ne gre ga razumeti psihopatološko, saj je veliko bolj izraz realnosti primernega ravnanja z iracionalno realnostjo strukture družbe. Izhaja iz tega, da se kljub preseganju tradicionalne avtoritete ni posrečilo posameznih interesov tako institucionalizirati, da »bi bil svoboden razvoj vsakega posameznika pogoj za svoboden razvoj vseh« (Marx/Engels 1968, str. 43). Dejstvo, da nacionalistična gibanja v liberalno-demokratičnih državah danes veliko šibkeje pridejo do izraza kot v komunističnem svetu, opozarja na pomen, ki v tej zvezi pritiče birokratski racionalnosti. Webrova teori-

ja verovanja v etnično skupnost in teorija birokracije pojasnjujeta povezavo med birokratizacijo in etnocentrizmom.

2. Kulturna identiteta

Glavne predstave v znanstvenih in političnih razpravah o oblikovanju etničnih skupin so povezane s pojmom kulturne identitete. Zato najprej spregovorimo o tem. Pojem kulturne identitete je nadomestil pojem narodnosti. Pojem narodnosti se je spreminjal, čisto podobno kot pojem izvorne skupnosti, s katerim je najtesneje povezan, med naravoslovnimi dednostnimi teorijami in ideološkimi predstavami o skupnosti. Narava ali tradicija sta tu veljali kot usodni sili, ki so jima posamezniki podvrženi.

Pojem kulturne ali etnične identitete pa se, nasprotno, približuje modernemu individualizmu. Vsebuje predstavo, da je vsak v svoji notranjosti »opremljen« z osebnostjo. Za to osebnost velja, da se je sposobna razvijati, zahteve njenega razvoja pa so postale merilo, po katerem se meri ureditev družbe. Družbene razmere ne veljajo za nedotakljivo usodno silo, temveč za institucije, s katerimi lahko razpolagaš. Te predstave se odražajo v zunanjepolitični razpravi, v konfliktu glede vprašanja, ali naj bi priseljence asimilirali ali pa negovali tisto, kar velja kot njihova kulturna identiteta, ki so jo prinesli s seboj. Zvezna republika naj se spremeni v multikulturno družbo, tako zahtevajo zagovorniki etnične identitete priseljencev.

Ta zahteva je motivirana protinacionalistično, toda vsake toliko časa je v nevarnosti, da bo uporabila pojme nacionalizma. Takrat nacionalno-konservativni skrbi za nemško narodnost ne nasprotuje s pojasnjevanjem, ampak seveda s skrbjo za veliko narodnosti. Pojem kulturne identitete deli namreč z romantičnim pojmom narodnosti vrsto problematičnih določil. Z modernim individualizmom ne ravna v resnici resno, ampak seveda problematizira obrobna področja družbe.

Kulturna identiteta velja za družbeni konstrukt. Njen družbeni značaj, tako kaže neka bolj poglobljena raziskava, pa se seveda vidi v tem, da družbena struktura posameznike s socializacijo prisili v določene oblike obnašanja. Posamezniki veljajo za lastnike čvrste aparata sposobnosti, potreb in motivov za ravnanje, ki določa individualno obnašanje.

Na družbeno posredovano pridobitev te notranje opreme je reducirano tisto, kar individualni identiteti daje družbeni značaj. Pri tem ni upoštevano, da tisto, kar posameznik hoče ali more, šele v interakciji z zunanjimi življenjskimi okoliščinami dobi konkretno obliko, da človek identitete preprosto ne poseduje, ampak jo v interakciji z okoljem vsakič aktivno oblikuje. Pri tem z življenjskimi okoliščinami dane možnosti ravnanja ne tvorijo bolj ali manj daleč začrtanih meja praznega manevrskega prostora, kamor lahko vdirajo določene osebnostne značilnosti in se tu izživijo. Življenjske okoliščine so za to, kar se izraža kot individualna identiteta, veliko bolj konstitutivne (Krappman 1978). Posameznik se obnaša kot delavec, kot del staršev, kot državljan ali kot tujec, kot znanstvenik itd. Teh vrst družbenega obstoja pa se sploh ne da izvajati v praksi in jih torej dojeti ne glede na materialne in družbene razmere, v katerih posameznik omenjena določila šele pridobi. Nihče se ne zna obnašati v navedenih vlogah, če ne more razpolagati s primernimi družbenimi, materialnimi in kulturnimi viri. Kot celokupnost notranjih

spособnosti pa se jih očitno ne da opisovati. Če pa jih abstrahiramo, je pojem posameznika in njegove identitete brez vsebine (Adorno/Dirks 1956).

Tej nevarnosti vsake toliko časa podleže način govorjenja o kulturni identiteti. Kar je odločilno za razvoj in življenjske priložnosti posameznikov, njihov poklicni in politični obstoj, tu ni upoštevano. Ureditvi teh življenjskih področij in izkušnjam, ki jih imajo tu posamezniki, se ne pripisuje nobenega kulturnega pomena. Tako tematizira pojem kulturne identitete, zelo podobno kot Herderjev pojem naroda, fenomene, ki so za individualno eksistenco prej zunanji in slučajni (Lenhardt 1990).

Pojem etnične identitete poleg tega implicira, da pripadniki večine svoje potrebe in sposobnosti v danih okoliščinah lahko zadovoljivo izrazijo, da se vsaj oni identificirajo s svojimi življenjskimi okoliščinami. Tej predstavi je treba ugovarjati, da se struktura družbe razvija neodvisno in v nasprotju s potrebami, ki jih producira na strani posameznikov - tudi tistih v večini. Da dinamika družbenega razvoja ne sledi stališčem, v katerih lahko posamezniki spet spoznajo svoje interese, je eno osnovnih spoznanj sociologije od Marxa prek Webra do Luhmanna.

Področje načinov vedenja, na katerega meri pojem kulturne identitete, je torej ozko, ustrezno omejene pa so tudi politične zahteve po negovanju etnične identitete in ureditvi multikulturne družbe. Nanašajo se predvsem na vprašanja prireditvene kulture, predvsem na izobraževalno politiko. Te zahteve se lahko sklicujejo na liberalno načelo, da naj bi posamezniki lahko sami razpolagali s svojimi življenjskimi perspektivami. Moderna intervencijska država mora za to ustvariti pogoje.

Ta zahteva po negovanju etnične identitete je seveda v najostrejšem nasprotju s tradicionalizmom. Le-ta zahteva brezpogojno priznavanje tradicionalne avtoritete in izključuje neodvisno individualno odločitev. Poskusi negovanja etnične tradicije propadejo zaradi modernih sredstev, ki iščejo njihove protagoniste, da bi jih za to mobilizirala. Negovanje etnične tradicije tako samo postane del racionalizacijskega procesa.

To lahko ponazorijo izobraževalno-sociološka razmišljanja. Izobraževalna politika, ki se loti preteklosti priseljencev, je možna šele takrat, kadar njihovo kulturno izročilo postane stvar odločitev v rokah državnih birokracij in je prenešana na izobraževalne ustanove. To predpostavlja, da se je brezpogojna veljava tradicije umaknila racionalnemu planiranju in odločanju, da je socialna identiteta tistih, ki se učijo, identiteta učencev izobraževalnih ustanov, in da je izobraževalni kader stopil na mesto paternalne avtoritete ali drugače urejene tradicionalne vzornosti. Ta socialna razmerja ne ostanejo zunaj vsebin, ki jih je treba posredovati: spremenijo jih v šolsko snov. Šolski pouk lahko v temo spremeni kulturo, ki so jo priseljenci pustili za sabo. Avtoritete pa ji ne more dati. Lahko jo samo poskuša pojasniti in sicer z znanstvenimi sredstvi. Le-ta pa so v nasprotju s tradicionalnim verovanjem v avtoriteto. Temu pogledu je sledila izobraževalna politika v obdobju reforme petdesetih in šestdesetih let in je opustila poskuse negovanja narodnosti, s katerimi so dotlej »obdelovali« nemške šolarje v ljudskih šolah.

Etnična gibanja tudi onstran izobraževalno-političnih prodorov, popolnoma v nasprotju z njihovim samoumevanjem, prispevajo k uveljavitvi formalno-racionalnih razmer. Med svojimi člani skrbijo za politično angažiranje, ki uničuje tradicionalne usmeritve obnašanja in oblikovanje skupin, v kolikor so sploh obstajale. Primer za to so regionalistična gibanja. Za svoj obstoj se nimajo zahvaliti nenadoma spet prebujenemu nagnjenju do lokalnih značajev, marveč nastanejo v nasprotovanju odločitvam gospodarskih velesil in centralnih državnih ureditev, ki ogrožajo lokalne razmere. Toda naspro-

tovanje temu teh razmer ne ohrani, ampak jih razveljavi: do takrat nezdržljive družbene sile se združijo, usmerijo se na državno centralno nasilje in sicer z demokratičnimi organizacijskimi tehnikami, in tako postanejo del moderne demokracije združenj (Hannan 1979).

Analogno velja za politiziranje neke druge posebne kategorije, namreč kategorije žensk. Konflikt tu ni v tem, da je tradicionalna vloga ženske razpadla, temveč da so ženske v modernih vlogah udeleženke tržišča in državljanke diskriminirane. Žensko gibanje ni v opoziciji v imenu tradicionalne ženske vloge, ampak ob sklicevanju na liberalni stavek o enakosti. Njihovi pristaši se pri tem organizirajo v organizacijske oblike, ki so v modernem boju interesov običajne, svoje potrebe povzemajo v čisto podobne interese kot so tisti, katerih nastanek je pri moških že prej dopustil birokratski proces racionalizacije. Kratko rečeno, žensko gibanje na različne načine prispeva k uničevanju tradicionalnih kulturnih razlik med spoloma.

Del procesa racionalizacije so tudi konflikti, v katere je vpletena generacija starih. »Pogoltni staruhi - bogatijo starci na račun mladih?«, tako je Konrad v *Die Zeit* (št. 39, 23.9.1988, str. 23) povzel konflikt, ki je nastal ob socialno-državno urejenih starostnih kategorijah. Ni ga sprožilo nenadno razmišljanje o tradicionalnih zahtevah do dostojanstva starih itd., in ne meri na to, da bi njihov propad zadržal ali vrnil v prvotno stanje. Gre za storitve pokojninskega in zdravstvenega zavarovanja, torej za status starih kot klientov socialno-državnih ureditev. In pri tem se prizadeti angažirajo kot državljani.

Etnične ali druge socialne razmejitve po askriptivnih značilnostih torej niso dolžne zahvale ponovnemu oživljanju tradicionalnega verovanja v avtoriteto, marveč so del procesa racionalizacije. To, da ne morejo temeljiti na tradiciji, pa ne pomeni, da so samo, ustvarjena z namenom manipuliranja. Po Webrovi terminologiji so proizvod formalnega racionaliziranja življenjskih razmer, ki poraja materialno-iracionalne posledice. Porazdelitev teh posledic v družbi je pomembna determinanta oblikovanja etničnih in drugih askriptivnih kategorij v modernem spopadu interesov. Tvorbe etnične skupnosti tudi ne moremo interpretirati kot proizvod modernizacijskega procesa, ki je še v zgodnjih fazah nastajanja ali pa neenakomerno napreduje, kot to počne Esser (1988). Empirično veliko govori na to, da se s prehodom iz liberalne pravne države v socialno državo možnost oblikovanja etničnih ali drugih askriptivnih kategorij povečuje (pri tem prim. naslednji poglavji 4 in 5).

3. Pojem odnosov v etnični skupnosti v teoriji zahodne racionalizacije Maxa Webra

Weber se je na dveh mestih svojega dela ukvarjal z odnosi v etnični skupnosti. Bili so tema njegovih nastopnih predavanj leta 1895 v Freiburgu (Weber, 4. izdaja 1980, str. 1-25). Krajši oris tega predmeta je tudi v kratkem poglavju iz »Gospodarstvo in družba« (Weber 1972, str. 234-244).

V freiburškem nastopnem predavanju o politiki nacionalne države in narodnega gospodarstva so izhodišče spremembe v sestavi zahodnopruskega prebivalstva. Prodiranje tržnogospodarskih strukturnih elementov v zahodno Prusijo, tako Weber, je dopustila krčenje deleža nemškega prebivalstva, povečalo pa poljskega. Weber razlaga ta razvoj kot ogrožanje nemštva in je zaradi tega vznemirjen.

V teoretičnem arzenalu njegove analize ni najti le gospodarsko-socioloških pojmov, ampak tudi rasistične predstave, ter agresivne kulturno-šovinistične stereotipe njegovega časa:

»Nemške kmete in dninarje z vzhoda ne bodo izrinili z rodne grude politično močnejši sovražniki v odkritem sporu: V tihem in puščobnem boju ekonomskega vsakdanjika so z nižjo raso potegnili krajši konec, zapuščajo domovino in se bližajo potopitvi v temno prihodnost.« (a. a. O., str.12)

Drugače kot v trdem boju človeka s človekom, tako zmerja Weber, se ne da pridobiti »manevrskega prostora v tuzemskem bivanju«, »interes za zaviranje slovanske poplave« se ne more uveljaviti (a. a. O., str. 10). Weber se tu povezuje z rasizmom, s kulturnim šovinizmom, z besnim nacionalizmom in s takoimenovanimi prvobitnimi psihičnimi temelji nacije, torej proti racionalnosti meščanskega žitja in bitja.

Prav ti pojmi so tudi tema teorije odnosov v etnični skupnosti v »Gospodarstvu in družbi.« Toda tu ne dajejo navodila za analizo, ampak predstavljajo njen predmet. In Weberu poslej ne gre več za »bitko za manevrski prostor,« ampak za rešitev svobode gibanja posameznika in za razum proti tendencam okamenelosti birokracije.

Weber predstavi svoje teorijo etničnih skupnih odnosov samo na enajstih straneh. Zato ima prej značaj nekakšne skice. Je pa zato kar najbolj bogata z implikacijami, ker se navezuje na teoreme, ki so na drugih mestih v »Gospodarstvu in družbi« izčrpane razloženi. Obravnavani so predvsem trije tipi etničnih skupnih odnosov: rasizem, verovanje v etnično skupnost in končno nacionalizem.

Pri vsakem od teh tipov etničnih skupnih odnosov Weber najprej proučuje vprašanje: odslikavajo občasno poudarjene povezujoče skupnosti socialna razmerja realistično? Za nas danes nič več presenetljiv odgovor je: ne. Potem se Weber obrne na tiste, ki gojijo rasistične in etnocentristične predstave. Pojasniti hoče, zakaj ne morejo primerno zaznavati družbenih razmer. Pri tem zasleduje razvoj in posledice verovanja v etnično skupnost do tiste stopnje racionalitete, na kateri postane sestavni del formalnoracionalne ureditve in prevzame obliko nacionalne države.

Weber definira rasizem, etnično skupno vero in nacionalizem kot tipe zavesti, v katere posamezniki usmerijo svoje socialno ravnanje. Te ravnanijske usmeritve sovpadajo v tem, da sploh ne utemeljujejo realnega družbenega ravnanja in s tem tudi nobenega podružbljanja.

To v primeru rasizma ni presenetljivo. Rasa sama neposredno ne vodi k nikakršnemu socialnemu odnosu, ampak postane v socialnem ravnanju relevantna le takrat, ko jo tisti, ki jih to zadeva, vrednotijo kot pomembno. Rasistične predstave lahko olajšajo stike med posamezniki, ki pa so dejansko povezani iz popolnoma drugih vzrokov kot pa zaradi rasne enakosti. In prav tako se lahko povežejo s socialno strukturnimi skupin-skimi razmejitvami in konflikti. Vseeno rasistične predstave sploh ne zajemajo resnične narave socialnih odnosov in ostanejo tistim, ki jih to zadeva, prikriti.

»Kdor hoče biti zaradi svojega zunanjega videza drugačen, naj »dela« in »je,« kar hoče, nasploh zaradi tega zaničevan ali obratno, naj trajno ostane nadmočen, praznoverno čaščen. Zavračanje je pri tem primarno in normalno.« (Weber 1972, str. 234)

Misel izvorne skupnosti pa ne privzema nujno rasističnih oblik; le-te so šele novejšega datuma. Protijidovstvo je sprožilo antisemitizem npr. šele v 19. stoletju. Družbene skupine so v vseh obdobjih ohranjale izvorno skupnost, da bi svojo tradicijo mitološko

povečevale s fikcijo skupnega očeta ali skupne matere. Za razliko od rasizma Weber govori tu o verovanju v etnično skupnost.

Takole definira: skupinsko ravnanje je etnično pogojeno, kadar nekdo svoje ravnanje usmeri v verovanje v etnično skupnost. Vez, s katero so posameznik čuti povezanega z drugimi, ima lahko najrazličnejše kvalitete, na splošno pa je grobo tkana. Občutki etnične skupnosti se zanetijo z načinom življenja, ki je povezan z navadami, običaji in šegami, torej s posebnostmi kuhinje in oblačil, s svojevrstnostjo odnosov med spoloma, s predstavami o skupnem izvoru, z načinom urejanja pričesk, s skupnim jezikom itd.

Te skupne značilnosti pa so glede na oblike, ki podružbljanje ali podružbljanje dejansko utemeljujejo, slučajne. Etnična skupnost, tako Weber, je le »domnevna« skupnost, ne pa resnična »skupnost.«

»Etnična skupnost (v tu mišljenem pomenu) zato sama kot taka ni skupnost, temveč samo moment, ki olajšuje to skupnost. Pospešeno se približuje najrazličnejšemu, predvsem seveda iz izkušenj: političnemu podružbljanju. Po drugi strani pa vsepovsod v prvi vrsti goji politično skupnost, da bi v svojih še tako umetnih razčlenitvah prebujala vero v etnično skupnost...« (a. a. O., str. 237)

Glede aktualnih razmer v Zvezni republiki Nemčiji se Webrova teza o veri v etnično skupnost glasi takole: obstajajo običaji in navade, v katerih se priseljenci razlikujejo od Nemcev. Toda te razlike določajo ravnanje samo v tistih življenjskih področjih, ki moderno družbo oblikujejo kot zasebno ali intimno področje. Izven meja družine in sosedov so navade in običaji samo manjšega pomena. Na trgu delovne sile, v javnosti in v odnosu do države proste pogodbe in državni zakoni tvorijo odločilne oblike podružbljanja. Socialna identiteta priseljencev je tu v pretežni meri podobna identiteti nemškega stalnega prebivalstva. Organizirana je v vlogah tržnega udeleženca, državljana do države in v vlogi državljana socialne države. Razlike med domačini in tujim stalnim prebivalstvom sledijo predvsem iz razlik njihovega pravnega položaja in ne iz predhodne socializacije ali navezanosti na šege in običaje. Tujci imajo manj pravic kot domačini. Pravna diskriminacija ustvarja razmere segregacije.

Nacionalizem: slepota za realnost etnocentrizma ni ovira, da ne bi bil racionaliziran, birokratsko urejen in da ne bi imel politične moči. Webrova tipologija s to mislijo pride do pojma nacionalizma. V veri v nacionalno skupnost deluje enaka, manj racionalna pojmovnost kot v veri v etnično skupnost. Temu se pridruži še misel, da bi gojili ali razširili politično moč etnične skupnosti.

»Nacionalnost« z »narodom« običajno deli »etnični« smisel, vsaj normalno, nejasno predstavo, da mora biti kot »skupno« občutenemu osnova izvorna skupnost.«

In dalje:

»Pri pojmu »nacija« se vedno znova čutimo opozorjeni na odnos do politične moči, in očitno je torej »nacionalno« - kadar sploh je nekaj enotnega - posebna oblika patosa, ki se povezuje s skupnim jezikom, s skupno veroizpovedjo, skupnimi navadami in skupno usodo povezano skupino ljudi z mislijo na njim lastno, že obstoječo ali od njih po njej hrepenečo politično organizacijo moči, in sicer več ko je poudarka na »moči«, toliko bolj specifični.« (a. a. O., str. 244).

O nastanku in razširjanju rasizma, etnocentrizma in nacionalizma Weber še ni predložil prepričljive teorije. Seveda obstajajo naznačitve in te se zdijo na prvi pogled protislovne. Z naraščajočo racionalizacijo socialnih odnosov, tako argumentira po eni stra-

ni, na pomenu izgublja vera v izvorno ali kultno skupnost. Izginotje vere v etnično skupnost je zanj veljalo kot simptomatično za stopnjo racionaliziranja neke družbe.

»Še pri Helenih je postala vsaka še tako samovoljno izpeljana razčlenitev države osebna zveza, vsaj s kultno skupnostjo, pogosto z umetnim prednikom... Torej to ne pomeni, da je bila helenska država realna ali glede nastanka praviloma plemenska ali rodovna država, ampak je to simptom za na splošno majhno stopnjo racionalizacije ravnjanja v helenski skupnosti. Obratno pa je to za večjo racionalizacijo oblikovanja rimske politične skupnosti simptom, da so njihovi stari shematski pododdelki (kurije) tisto versko, etnični izvor hlinjeno pomembnost zelo malo atrahirali.« (a. a. O., str. 237 sl.)

Od visoko racionaliziranih modernih družb bi bilo torej pričakovati, da je etnocentризem postal nepomemben. Empirično temu seveda ni tako, kot je Weber sam videl. Zaradi tega je bil deležen kritike, da si njegova teorija etničnega podružbljanja in teorija racionalizacije druga drugo nasprotujeta. V manjšinskih gibanjih in regionalističnih ali nacionalističnih konfliktih naj bi se izrazilo ponovno prebujenje prvotne tradicije, proces racionalizacije naj bi se končal.

Ta kritika temelji na dveh nespornostih. Teorija vere v etnično skupnost ne trdi, da tradicionalna avtoriteta spet dobiva na veljavi. Ta predstava je bolj vsebina samoprevare etničnih skupin, ki jo Weber kritizira pri rasizmu, etnocentризmu in nacionalizmu in pred katero želi njegova analiza opozoriti opazovalca.

Prevara je samo proizvod procesa racionalizacije:

»Ta »umetna« oblika nastanka vere v etnično skupnost popolnoma ustreza nam znani shemi preinterpretiranja racionalnih podružbljanj v osebne stike v skupnosti.« (a. a. O., str. 237)

Pri omenjenih Helenih se je vera v prednike povezala s tradicionalno vero v avtoriteto, v modernem etnocentризmu pa z interesom. Značilne za etnocentrično usmerjanje ravnjanja je njen popolnoma netradicionalen instrumentalizem. Gre za interese, ne za večne vrednote tradicije.

»Z naraščajočim številom tekmecev v odnosu do pridobitnega manevrskega prostora tu narašča interes udeležencev v konkurenci, da jo na kakršenkoli način omejijo. Oblika, v kateri se to ponavadi zgodi, je: da kakršnokoli na zunaj ugotovljivo znamenje dela (aktualno ali potencialno) tekmeča: rasa, jezik, veroizpoved, krajevni ali socialni izvor, poreklo, bivališče itd. drugi uporabijo kot povod za to, da si ga prizadevajo izključiti iz konkurence.« (a. a. O., str. 201)

»Nenaravnost« etnične razmejitev je tu očitna: interes diskriminirajočih, ki se etabli- rajo kot večina, ni naperjen predvsem proti tistemu, kar je na diskriminiranih tuje, tem- več proti tistemu, v čemer sta večina in manjšina usklajeni. Tako tujcem sovražne gru- pacije v Zvezni republiki ne zahtevajo, naj se dajo Turki krstiti in da jejo polpete names- to njihove tradicionalne mesne jedi! V centru neonacionalizma je namreč zahteva, naj tujci izpraznijo delovna mesta in stanovanja.

Diskriminirane manjšine so v tujcem sovražnem stereotipu ponazorjene kot tekme- ci v boju interesov. In neobremenjene s tradicionalizmi so tudi individualne samodefinci- je na strani večine. Tisti, ki jih to zadeva, se tukaj razumejo kot interesenti, tudi če se jih poleg tega narobe razume kot pobožne zastopnike višjih vrednot in usodnih sil. Na popolnoma moderne lastnosti osebnosti se naleti tudi, ko se preučuje, kje se ima večina za močnejšo od manjšine. Ustrezni predsodki se zelo pogosto nanašajo na storilnostno

načelo in z njim povezane analne sekundarne odlike kot pridnost, čistost, zanesljivost, točnost etc., ki so v birokratskem procesu racionalizacije postali pomembni.

4. »Etnična identiteta« in instrumentalna racionalnost

Etnocentrizem in njegove rasistične in nacionalistične variante spodbujajo interesi. Šele potem, ko je ravnanje, ki ga vodijo interesi, zakonito, se lahko razvije vera v moderno etnično skupnost. Orientacija interesov naj bi tu neposredno po Weberu pomenila, da je posameznikom, neobremenjenim z vero, cilj obvezujoča moč absolutnih vrednot, zavedajoč se svojih notranjih razpoloženj in zunanjih okoliščin ravnanja in da svoja sredstva uporabljajo glede na kriterije učinkovitosti. Značilnosti usmerjanja interesov ne predstavljajo kvalitete, kot npr. materialni značaj, in tradicija ni smisel za nematerialno »višje«, ampak šteje način utemeljitve: o interesih lahko posameznik odloča zakonito, o tradiciji pa ne.

Za nastanek etnocentrizma je pomemben še en pogoj: namreč družbena slabost usmerjanja interesov. Velja sicer za zakonito, vendar zadeva ob materialne odpore, ki jih je težko preseči. Ta slabost se izraža v etnocentrizmu v zaklinjanju nadindividualne avtoritete in usodnih sil. Ne zaradi posameznikov samih veljajo njihove potrebe in njihovi interesi za zakonite, ampak je potrebno še dodatno utemeljevanje. Zato se zagovarja obstoj avtoritete, ki stoji nad vsemi interesi in sama ne potrebuje nobene nadaljnje utemeljitve in ki naj bo predvsem neogrozljiva. Kdor je udeležen pri tej vse obvezujoči sili, taka je predstava, je upravičen do zahtev po zadovoljevanju interesov. In deležni so je vsi, ki se izkažejo z določenimi značilnostmi. Tako neogrozljive kot zadnje vrednote naroda, porekla, rase itd., tako neogrozljiv interes tistih, ki so se združili v njihovem imenu.

Te predstave o dostojanstvu napeljujejo na misel o stanovskih razmerah, v katerih so tradicionalne norme določile samodefincijo in življenjske možnosti. Seveda, etnično dostojanstvo ni veljalo za sakrosantno, temveč za smotno. Z etničnimi kategorijami se je razpolagalo instrumentalno. Zloglasni izrek »kdo je Žid, določam jaz« pojasnjuje to povsem netradicionalno samovoljo na najbolj drastičen način.

Kako pride do tega vzporedja tostranske orientacije interesov in ciljnega zaklinjanja nadindividualni onostranski avtoritete? Weber je pripomnil: »In za vsemi »etničnimi« nasprotji stoji popolnoma skladno z naravo stvari nekje misel »izvoljenega ljudstva.« (Weber 1972, str. 239) Zahteva po priznanju mora biti utemeljena z onostranskim, ker je njegova osnova v tostranstvu tako majhna. Majhna je pa zato, ker se kljub preseganju tradicije ni posrečilo vzpostaviti takih razmer, »v katerih je svoboden razvoj vsakega posameznika pogoj za svoboden razvoj vseh.« (Marx/Engels 1968, str. 43) Interes enega najde v interesu drugega mejo in ne predpostavke. Zato se lahko individualni interes legitimira le z uveljavljanjem dostojanstva, ki ima svoje korenine izven empiričnih interesov. Vzporedje interesa in onstranske avtoritete ne izenačuje le etnocentrizma, temveč moderno birokratsko družbo čisto na splošno. V njenih najpomembnejših socialnih razmerah, v svobodni menjavi in v birokraciji je individualni subjektiviteti priznavanje hkrati dano in zavrnjeno.

Svobodna menjava naj posameznikom omogoči razvijati interese s tem, da jih sili v vzajemno priznavanje različnosti svojih potreb. Na ta način pride v odnos lastnikov

blaga »pravni moment osebe in svobode, v kolikor jo vsebuje« (Marx 1953, str. 155). Toda že odnos menjave vsebuje moment nepriznavanja subjektivitete, svoje lastne in pogodbenikove. Glede na lastne potrebe je seveda drugi zanimiv kot sredstvo, pa tudi sam se moraš spremeniti v sredstvo drugega, če naj pride do menjave. Razmere menjave ne ustvarjajo skupnih interesov, ampak »sebične« (Marx, a. a. O., str. 156). Kako zelo se mora nekdo v menjavi instrumentalizirati, je odvisno od razdelitve moči med kontrahenti. Tako lastni potrebi bolj ustreza odprava enakosti kot njeno ohranjanje, zato ima menjava nujno osnovo, ki ostane izven dispozicije interesov, torej predvsem moč države.

Instrumentalizem popolnoma obvladuje mezdno delo. V pogodbi o delu zaposleni podjetju priznavajo dispozicijsko oblast nad njihovo delovno silo. Zato na delu socialna identiteta posameznika ni institucionalizirana kot identiteta subjekta, ampak kot identiteta delovne sile, s katero razpolagajo drugi. Delo ne sledi njenim interesom, ampak je sredstvo za interese, ki ležijo izven dela. Webrova teorija o birokraciji meri na postvaritev socialne identitete posameznika in po lastni izjavi se tu Weber ujema z Marxom: »Še zlasti pa je ta neizbežna univerzalna birokratizacija tisto, kar se skriva za najpogostejše citiranim socialističnim geslom – geslom o »ločitvi delavca od delovnih sredstev.« (Weber 1980, str. 498)

Tako je samo realistično, če nekdo osnove za zahteve po subjektivnem priznanju išče izven empiričnih interesov. Kajti njegov interes utegne biti enak interesom mnogih drugih, v danih razmerah pa jim interes ni skupen.

Ne enkrat se imajo delavska gibanja za svojo trdnost zahvaliti skupnosti interesov. V glavnem so zastopala interese, v katerih so si bili njeni člani enaki, in merjeno s tem interesom ima seveda zavzemanje za nekaj instrumentalen značaj. Pod temi pogoji se racionalno obnaša predvsem »prisklednik.« Kajti bojevito zavzemanje za nekaj je individualno potratno, izgledi za uspeh so negotovi, in posameznik večinoma prejme priborjene ugodnosti, tudi če sam ni sodeloval v boju. Sindikalna trdnost ima zato svoje korenine izven interesa, za katerega mu gre. Izvira iz negovanja »stanovskih« norm in časti, ki posamezniku zagotavljajo njegovo dostojanstvo, in v dobršnem delu iz socialnega pritiska, ki ga lahko izvaja skupina v imenu tega dostojanstva (prim. tudi pogl. 6).

Zavračanje subjektivnega priznanja, instrumentalizem in ciljno uveljavljanje neizpodbitne avtoritete tvorijo torej elemente individualne orientacije ravnanja, ki ni omejeno na etnocentrizem. Kdor realistično zasleduje svoje interese, se tudi sicer ne more izogniti takšnim orientacijam. Etnocentrizmu je vnaprej dan še potek mejnih linij, na katere se lepi. Da so etnične kategorije samovoljne v primerjavi z dejanskimi socialnimi razmerami, še ne pomeni, da bi si jih lahko diskriminirajoči prosto izmišljali. Veliko prej jih jemljejo kot dane okoliščine. To je najbolj razvidno pri nacionalizmu, organizacijskem načelu svetovne družbe. Nacionalne države utemeljujejo pravno enakost med državljani in razmere neenakosti med državljani in tujci popolnoma neodvisno od tega, kaj posamezniki hočejo ali morejo. Popolnoma vseeno je, na katerih interesih se meri vrednost ali ne vrednost nekega posameznika, državljanstva se ne da odtegniti največjemu nekoristnežu in tujec si ga ne zasluži tudi z največjo storilnostjo. Kot nekoč stan, tako je državljanstvo odvisno od naključja rojstva. To pa je v svetovni družbi postalo pomembnejši življenjski pogoj kot razredna pripadnost. Tu ne velja: »Vsakemu po njegovi storilnosti«, temveč: »Vsakemu po njegovem državljanstvu.«

Etnocentrizem in njegove variante so podvrženi vedenjskim orientacijam v racionalnost, ki naj bi bile institucionalizirane z demokratično pravno državo in svobodnim trgom. Ta ugotovitev pa ni v nasprotju z Webrovo teorijo racionalizacije, ampak ustreza njenemu glavnemu izsledku. Weber ga je povzel v pogosto citirani podobi o ohišju podložnosti, v katerega se strdi socialna struktura, ker je bil proces racionalizacije instrumentalno razpolovljen. V birokratskem ohišju se stemni zavest, ki jo imajo posamezniki o življenjskih razmerah in samih sebi. Na to zvezo mečejo luč novejše empirične študije o etnični mobilizaciji. Kažejo, kako nastanejo razmejitvene črte, in so primerne za preverjanje in substanci Webrovih perspektiv.

5. Etnična diskriminacija in trg delovne sile v novejših manjšinsko-socioloških teorijah

Teza o nepravilnem značaju etnične poskupljenosti predstavlja skupni imenovalec številnih študij, ki so se jih lotili v ZDA v zvezi s pojmom »ethnicity«. Kažejo, da se rasne ali etnične značilnosti na instrumentalen način za moderen boj interesov demokracije zvez uporabi, v ta namen aktivira ali celo samovoljno izmišlja. Implicitno ali tudi eksplicitno človek najde v vseh teh študijah opozorila na tiste strukturne značilnosti, ki jih je Weber povzel v pojmu nenaravnost ravnanja etnične skupnosti.

Ta misel se manifestira v teorijah, ki sprašujejo po etnični segregaciji na trgu delovne sile, v tem, da imajo obliko lastninskih razmerij in delitve dela za dano in etnocentrizem seveda poskušajo dognati v mehanizmih statusne alokacije. Kratko povedano, gre samo za to, kako na strani ponudb trga delovne sile nastanejo etnične razmejitve in katerim tako nastalim manjšinskim skupinam ostane pristop do določenih možnosti zaposlitve zaprt.

Kot samo po sebi razumljivo ostaja obstoj socialnostrukturnih kategorij meznega delavca in delodajalca izven razprave. Tako se zdijo z etnično diskriminacijo pogojene modifikacije tržnogospodarske statusne alokacije - sociološko gledano - neznatne, če se jih meri na tistih, ki nastanejo zaradi socialnih posegov države ali sindikalnega oblikovanja monopola. Ta ugotovitev se ne dotika dejstva, da je lahko etnična diskriminacija za prizadete kar najbolj obremenjujoča.

Nikakor ni samo po sebi razumljivo, da je oblika razmer zaposlovanja in delitve dela predpostavljena. V novejši zgodovini je lahko najti oblike diskriminacije, ki so popolnoma razveljavile tržno razmerje. Skrajne oblike diskriminacije predstavljata npr. suženjstvo ali ravnanje z na milijone delavci, ki so jih nacisti odvedli na prisilno delo. Med temi oblikami brezpravja in tržnogospodarsko alokacijo so oblike diskriminacije bolj ali manj radikalno izključene. Mehanizmi izključitve so lahko pri tem na različnih področjih poklicnega obstoja različno izraziti in ni nujno, da sovarirajo (Portes 1979; Olzak 1983). V zgodovini je pogosto prišlo do delne izključitve. Wallerstein (1974) kaže, da je bila značilna za ekonomsko ekspanzijo na obrobni območjih zahoda.

Marksistični avtorji iščejo ključ za razlago etnične diskriminacije na strani povpraševanje na trgu delovne sile. Poskušajo pokazati, da zastopniki procesa uporabe kapitala iz etnocentričnega razcepa delavstva potegeje koristi in ga zato sprožajo (prim. marksistično standardno delo Castlesa/Kosacka).

Da se kapital ravna po geslu »divide et impera«, je seveda iz različnih vzrokov malo prepričljivo. Marx je pokazal, da moč kapitala nad delavci nenazadnje temelji tudi na konkurenci med delavci, tj. na njihovi zamenljivosti. Izčrpno je opisal težave, s katerimi se morajo boriti podjetja, dokler so obstajale meje zamenljivosti personala (MEW 23, str. 389 sl.). Pri tem je imel v mislih strokovnjake, ki jih zaradi njihove kvalifikacije niso mogli brez nadaljnjega zamenjati. Njegov argument pa velja tudi glede na tvorjenje etničnih kategorij. Kajti etnična kategorizacija delovne sile je istega pomena, ker člani različnih etničnih skupin ne morejo biti zamenjani drug proti drugemu, konkurenca je zato manjša. Glede na stanje svobodne konkurence bi morala etnična diskriminacija položaj delojemalcev izboljšati in ne, kot se pričakuje, poslabšati.

Poleg tega je popolnoma vprašljivo, če bi bili zastopniki kapitala sploh v položaju, da bi delojemalstvo na ta način razstavili na večino in manjšino. Če jim pripisujemo takšno moč, potem se takoj pojavi vprašanje, zakaj je del delojemalstva privilegiran in zakaj niso neugodne delovne razmere vsiljene vsem.

Glede na vsa v osnovnih obrisih začrtana vprašanja se zdi bolj verjetna teza, da kapital seveda potegne koristi iz etnične diskriminacije, vendar iz tiste, ki je že obstajala in je torej ne proizvede sam. Kapital počne tisto, kar vedno počne: razširja se in na najbolj univerzalen način prizadene interese vseh delavcev - tako temeljit je pač. Različen družbeni položaj večine in manjšin dopušča, da se interese manjšine prizadene radikalneje kot interese večine in da se iz njihovega zaposlovanja vleče ekstra dobiček. Na ta način bi kapital prispeval k reprodukciji etnične diskriminacije, ki pa ima svoje korenine tudi drugod (prim. Reich 1981). Privatna lastnina predstavlja ravnanski potencial z največjo zmogljivostjo prilagajanja in se zato lahko profitno prilagodi različnim pogojem okolja, ne glede na to, ali je trg delovne sile etnično razslojen ali ne.

Tezi, da kapital etnično diskriminacijo upošteva, reproducira, ne pa producira, ustrezajo tudi razmišljanja Gordona (1972). Gordon izhaja iz teorije dvojnega trga delovne sile. Tehnični napredek, tako argumentira, dopušča nastanek velikih firm z oligopolnimi položaji na tržišču, ki prinašajo visoke dobičke in torej lahko tolerirajo visoke mezde in sindikalno organizacijo. Zaradi napredne delovne tehnike naj bi bilo zahtevno in zahteva visoko stopnjo discipline in tehničnih sposobnosti (Döringer/Piore 1971; Edwards 1975). Gordon dodaja tezo, da si že od nekdaj diskriminirane manjšine takšnih kvalifikacij ne morejo pridobiti, zato je za prvi sektor trga delovne sile ne pridejo v poštev. Če kadrovska politika upošteva etnične kriterije, potem jih zato, ker bi se dalo od tu sklepati na storilnostni deficit. Tako ostajajo pripadniki manjšin na periferiji trga delovne sile, kjer je delo nezahtevno, vendar pa obremenjujoče, kjer kariere niso možne, gotovost delovnih mest pa tako kritična, da niti sicer običajna delovna etika ne more biti stabilno internalizirana. Tako nastane *circulus vitiosus*. Koncentracija črnih in drugih manjšin na manj ugodnih področjih trga delovne sile torej ni izraz etnične diskriminacije zaradi kapitala, ampak ravno nasprotno rezultat kadrovske politike, ki je orientirana na načelo storilnosti.

Iz nasprotja med mezdnim delom in kapitalom izhaja tudi Bonacicheva (1979) v svoji teoriji o razcepljenem trgu delovne sile (*split labor market theory*). Agente etnične diskriminacije pa ne išče na strani kapitala, ampak pri delavcih. Le-ti naj bi naleteli na zgodovinsko nastale spremembe v mezdah med različnimi etničnimi skupinami. Višje mezde za privilegirane skupine skrivajo nevarnost, da bi jih nadomestili s cenejšo delovno silo diskriminiranih. Da bi se tej nevarnosti postavili po robu, se privilegirani or-

ganizirajo, da bi šibkejše in zato toliko bolj nevarne tekmece izključili. Pristop do določenih poklicev, obratov ali sektorjev na trgu delovne sile jim je zaprt. Potencialni skupni interes delavstva se tako spremeni v posebne interese etničnih skupin.

Te teorije ne gre brez nadaljnjega prenesti na razmere v Zvezni republiki. Do konflikta, ki ga opisala Bonanicheva, tu prihaja na državnih mejah. Sindikati se strinjajo s strankami v tem, da naj izvenevropska delovna sila ostane izključena iz zveznega nemškega trga delovne sile. Znotraj meja pa človek nalet na čisto drugačne razmere, ker so sindikati Zvezne republike visoko centralizirani. Od začetka politike najemanja so lahko uveljavili pravico zastopanja za vse tuje delojemalce in poskrbeli za to, da se sme zdomce zaposlovati le pod pogoji kolektivne pogodbe. Visoko centralizirani nemški sindikalizem načrtava tendencam etnične diskriminacije ozke meje in postavlja temelje za podoben razredni položaj in s tem podobne razredne interese med Nemci in tujci. To poenotenje ustreza njegovim pogojem funkcioniranja. Njihova pogajalska moč je odvisna od tega, da zagotavljajo monopol nad zastopanjem za vse delojemalce. Etnična konkurenca bi oslabil njihov položaj.

Tako daleč skicirane teorije etnične segregacije trga delovne sile so stran kapitala in sindikate privilegiranih večin potisnila v vidno polje. Nasprotno pa se teorija segregiranega trga delovne sile začena pri etničnih skupinah samih (Light 1972; Yancey et. al. 1976; Cummings 1980). Tu se izhaja iz naslednje teze: posamezne etnične skupine imajo raje določene dele trga delovne sile, tu se prilagodijo in specializirajo. Razvijajo gostoto mrežo odnosov vzajemne pomoči, živijo v prostorski koncentraciji, pri tem gojijo star jezik in tako same ustvarjajo ovire, ki jih ločujejo od ostale družbe.

Ta teza predstavlja do neke določene mere inverzijo teorij čikaške šole (Warner et al. 1945). Neposredno po razmišljanjih Parka (1950) je čikaška šola poudarila, da etnične skupnosti svoje člane emocionalno podpirajo na težki poti prilagajanja na novo družbo, na koncu asimilacijskega procesa pa so same odveč. Pri tem se je pripisovalo, da so etnične skupnosti dolžne zahvalo podaljšanju domačega načina življenja in občutku povezanosti z imigracijsko deželo. Tej misli so v Nemčiji podobne predstave, povezane s pojmom nacionalne ali etnične identitete. Teorija segregiranega trga delovne sile pa trdi, da je kultura priseljencev predvsem produkt priselivitvene situacije, torej ne predstavljajo rešene tradicije, temveč bolj ali manj racionalno prilagoditev razmeram priseljenjske družbe. K tem razmeram spadajo šovinizem priseljenjske družbe, strukture trga delovne sile, socialnodržavne institucije itd. (posamezne teh elementov so proučili Sassen-Kob 1979; Portes et. al. 1980; Reitz/Ashton 1980; Schmitter 1980; Woodrom et. al. 1980).

Če človek sledi tem študijam, potem na strani manjšin ne gre opazovati tradicije ali osebnih lastnosti, ampak celotne družbene strukturne razmere kot odločujoče vzroke določitve etničnega segmentiranja. Med njimi pa spet, tako se zdi, državnim intervencijam pritiče velik pomen. Državni intervencionizem je zato v središču neke druge teoretične zasnove za razlago etnične diskriminacije. O tem bo govor sedaj.

6. Etnocentrizem in socialna država

Razvoj liberalne pravne države v socialno državo predstavlja v liberalnokonservativni teoriji etnocentrizma Glazerja in Moynihana (1975) odločilen določiten vzrok etnične mobilizacije. Avtorja izhajata iz paradoksnega zapažanja, da se v talilnem loncu ameriške družbe kulturne razlike med priseljenci prej ko slej zmanjšajo, da pa hkrati etnične lastnosti kot kriteriji tvorjenja skupin pridobijo na pomembnosti.

»Amerikanci postajajo vedno bolj »amerikanski« in njihove etnične razlike zbledijo. Toda medtem ko sodelujejo v tem procesu, postajajo hkrati vedno bolj »etnični.« (a. a. O., str. 16)

Prilaganje načinov življenja na norme formalne racionalnosti in naraščanje pomena etnične pripadnosti sta procesa, ki se vzajemno pogojujeta. Priti iz tradicionalnih razmer in postati Amerikanec, kot je rečeno v citatu, pomeni podrediti se modernim družbenim razmeram na račun tradicionalnih norm poskupinjenja - če še kje sploh obstajajo. Tudi priseljenec iz arhaične kulture je prisiljen obstajati kot mezdni delavec, kot državljani in državljan socialne države in se podrediti normam in materialnim danostim moderne družbe. Kaj pa v tej zvezi pomeni, da Amerikanci hkrati postanejo »še bolj etnični«? Kratko rečeno, to pomeni tisto, na kar je Weber že opozoril, da so namreč občutki etnične pripadnosti v službi političnega boja in da so aktivirani za ta namen. Etnične organizacije konkurirajo torej s klasičnim organizacijskim sredstvom demokracije, stranke, ki temelji na univerzalistični državljski vlogi. Po partikularističnih askriptivnih kriterijih rase in etnične pripadnosti se vedno bolj pogosto ustanavlja politična interesna združenja in se jih pošilja v boj pluralistične demokracije združenj.

Razvoj liberalne pravne države v socialno državo, tako avtorji, predstavlja odločilni pogoj za izgrajevanje etničnih organizacij. Socialno skrbstvo posameznikov je v modernih razmerah vedno manj odvisno od uspehov na tržišču, ki si jih mora posameznik sam priboriti, in vedno bolj od političnih odločitev države blaginje. Očitno je treba politične organizacije ustanavljati po kriteriju etnične in rasne pripadnosti, da bi vplivali nanje. Kdor nastopa kot pripadnik manjšine, takšen je utilitarističen argument Glazerja in Moynihana, postavlja zahteve le za omejeno število posameznikov, ki jih je treba državi zadovoljiti z nižjimi izdatki in so zato obetavnejši.

Še ena strateška prednost etnocentrične demokracije združenj je v tem, da etnične organizacije znotraj modernega statusnega reda zastopajo več kot le finančne interese in zahteve. Njihovo ukvarjanje z jezikom, vero, izvorom, tradicionalno ali na novo izmišljeno šego je resno mišljeno. Etnične organizacije obljublajo svojim članom tudi smisel življenja. Regresija strank v »stroje volilnega boja« (Weber) in sindikatov v birokracije, ki manj branijo življenjske interese delavcev kot pa monetarizirajo, vabi k alternativnim poskusom kulturnega razmejevanja in tako sprošča pot tudi za etnocentrične samodefinitivne. Negovanje stare ali novoproducirane narodnosti odpira tem organizacijam pomemben emocionalen vir. Interes in stanovska čast, na katero je naletel že Weber, tvori tudi po tej teoriji kar najbolj učinkovito pogonsko gorivo etnične segregacije. Etničnost, tako povzema Bell (1975), je močnejša od čistih interesnih organizacij, ker interes povezuje z učinkovitimi vezmi.

Etnične organizacije so modernega značaja, ker so interesne organizacije in to pomeni, da so njihovi cilji in v ta namen pritegnjena sredstva predvsem formalno-racionalnega značaja. Te organizacije so moderne celo tam, kjer gre po lastni izjavi za

negovanje tradicije. Sklep o zavzemanju za oživljanje ali ponovno oživljanje tradicij predstavlja neke vrste orientacijo ravnanja, ki je sama popolnoma netradicionalna: tradicije nedvomno veljajo in že misel, da bi lahko odločali o njihovi veljavi, jih oropa njihove avtoritete. Ta odločitev iz tradicije napravi folkloro. Predmeti, ki naj simbolizirajo etnično pripadnost in tradicijo, so v glavnem blago in kot takšne se jih konzumira. Resnejša prizadevanja za zgodovino določenih manjšinskih skupin, kot npr. Black Study Programs, bi bila popolnoma napačno razumljena, če bi v njih videli ponovno oživljanje tradicije. Na visokih šolah so jih popolnoma upravičeno institucionalizirali, ker je treba zgodovino določenih skupin osvojiti znanstveno, to je netradicionalistično.

Teorija Glazerja in Moynihana je bila razumljena kot kritika emancipacijskih poskusov črncev v ZDA, zato so jih zavrnili predvsem na levi. Dejansko je Civil Rights Movement kolikor mogoče neprimeren primer za pojem »ethnicity«. Kajti Civil Rights Movement ni iskal etnično specifičnih partikularističnih interesov, ampak je zastopal zahteve univerzalnega značaja, zahteve po civil rights.

Neuspešnost svobodnega trga in politična zahteva, ki izhaja iz tega dejstva, namreč da naj socialna država poskrbi za enakost v materialnem rezultatu, skoraj neizogibno vodi v birokratsko implementacijo askriptivnih kategorij. Sledijo iz deprivilegirajočih posebnih položajev, v katere moderni družbeni razvoj pahne neko število posameznikov. Ti posebni položaji označujejo tudi socialne meje med večino in tistimi, ki se pojavljajo kot manjšina in se zavzemajo za svoje interese.

»Zakon o državljanskih pravicah iz leta 1964 je bil predvsem utelešenje liberalnih pričakovanj: »Rasa, barva kože, vera, spol, nacionalni izvor: vse te askriptivne kategorije naj se določijo za nezakonite. Nihče naj ne bo definiran v tako primitivnih in spotikljivih pojmi. Zlasti vlada naj bo slepa za barve.« Toda le nekaj ur po tem, ko je zakon postal pravnomočen, je začela zvezna vlada prvič v ameriški zgodovini zahtevati vedno bolj podrobne preglede od vseh možnih skupin zaposlenih, praktikantov, otroških vrtaric, otrok v otroških vrtcih, visokošolskih učiteljev, receptork v predprostorih - preglede glede na raso, barvo kože in spol.« (a. a. O., str. 10)

Na kategorijah socialne strukture, ki so posameznikom dane predvsem od države, temelji tudi sovražnost do tujcev, ki jo opazimo v delih zahodnonemške javnosti.

7. Sovražnost do tujcev v ZRN

Manjšine v Zvezni republiki se od večine razlikujejo predvsem v tem, da imajo status tujcev. Pojem tujca povzema pravne posledice za posameznike, ki živijo v notranjosti države, ne da bi bili njeni državljani. Te pravne razlike stojijo indiferentno nasproti osebnim in kulturnim značilnostim. Tujci so v Zvezni republiki glede na matično državo in trajanje bivanja na različan način pravno diskriminirani.

Izoblikovanja in razvoja diskriminirajočih zakonov ne vodijo šovinistična ali tujcem sovražna občutja. Politika vseh vlad do tujcev je bolj ustrezala političnim nujnostim na trgu delovne sile. Razumeti se jo da le kot sestavni del politike socialne države, ki mora biti v okoliščinah naperjena proti vsem delavcem.

Vladam pa se vsiljuje poskus, da bi stroške krize prevalile na tujce. Kajti v kolikšni meri lahko država prizadene interese posameznikov, je funkcija njenih sredstev, in očitno pri tujcih segajo dlje kot pri domačinih. Proti celi vrsti državnih intervencij se Nem-

cem ni treba braniti, ker kot državljani uživajo pravno zaščito. Tujci pa se pred določenimi državnimi intervencijami ne morejo braniti, ker jim državljanski status *activus* ni odprt. Ne smejo voliti, oblikovanje njihove politične volje je podrejeno posebnim zakonskim restrikcijam - kdor vzbuja pozornost, ga lahko preganjajo itd. Šibkejši politični položaj tujcev torej pomeni večjo zmožnost ukrepanja države.

Najbolj agresivne oblike diskriminacije je verjetno ustvarila social-liberalna vlada pod zveznim kanclerjem Schmidtom. S prednostjo domačinom je poskrbela za možnost poseganja v obstoječe delovne pogodbe, da bi delovna mesta določenih kategorij sprostila tujcev za nemške brezposelne. To diskriminirajoče pravilo je utegnila sugerirati posebna bližina socialdemokratske stranke do delojemalstva. Ta namen je spodletel zaradi odpora kapitala. Podjetja se državi niso hotela dati pregovoriti v njeno kadrovske politiko, in tudi sicer se ne čutijo posebej zadolžena za nacionalistična občutja.

V klicu »Tujci ven!« je politika zvezne vlade do tujcev v javnosti našla svoj odmev. Sovražnost do tujcev dobiva med politiko do tujcev in gospodarsko krizo nerazumno racionalnost. Nemci, ki hočejo v krizi varovati svoje interese, se obnašajo v skladu z realnostjo, če diskriminacijo tujcev s strani države sprejmejo ali zahtevajo. Kajti v konkurenčnem boju je šibkost sotekmecev pogoj lastnega uspeha. Pri tem lahko v računu izoliranega posameznika komaj naredi kakšno razliko, če ekonomski boj sledi konkurenčni storilnosti ali pa politično regresivnim pritiskom države. Po popolnoma iracionalni značilnosti prehoda za nemške delojemalce spremeni zvezna vlada diskriminacijo v sredstvo zagotavljanja življenjskih interesov, ki se mu da težko izogniti. Tako deluje kot katalizator, ki naj bi strah pred krizo spremenil v sovražnost do tujcev. Njeno obljubo, da bo zmanjšala število tujih konkurentov, je treba razumeti kot zagotovilo, da priznava interese Nemcev.

Javnost ne deli filigranskih nacionalističnih razlik, s katerimi se strinja politika zvezne vlade. Medtem ko mora priseljevalna politika v imenu ustavno definirane nemškega rodu neko število Poljakov, Romunov in Rusov razglasiti za Nemce, čeprav ne znajo niti ene same nemške besede, ustvarja nova desnica fronto proti priseljencem, celo če »izvirajo« iz Prenzlauer Berga v vzhodnem Berlinu. »Moral bi ostati tam gor«, morajo poslušati priseljenci na delovnem mestu. Predstavnica društva »Pomoč s srcem« takole povzema svoje izkušnje s pomanjkljivo sposobnostjo javnega nacionalističnega razlikovanja: »Vedno slabše je, ker vse (priseljence) mečejo v isti koš.« Med pravnimi kategorijami tistih, ki iščejo azil, tujimi delojemalci, izseljenci in priseljenci ter obiskovalci iz NDR javnost dela le malo razlike. Tem pravnim pojmom z njihovimi nacionalističnimi implikacijami so postavili nasproti eno samo vseobsegajočo kategorijo, kategorijo priseljenih uporabnikov storitev socialne države: »Oni dobijo denar in nas odtegujejo od zdravja«, tako je nekdanji župan Charlottenburga povzel razpoloženje (prim. »Zuwanderer müssen mit dem Neid der Kollegen rechnen.« V: Der Tagesspiegel z dne 16.2.1989, str. 14).

Kriterij, po katerem se tu etnično diskriminira, ima za vsebino popolnoma abstraktno stališče priseljevanja; če pogledamo poljski in šlezijiški izvor velikega števila zahodnoberlinskih družin, potem je treba to vsebino natančneje določiti le kot čas priselitve. Diskriminirajočim pa ne gre enostavno za materialne prednosti. Večina njih bo preskrbljena z delovnimi mesti in stanovanji in komaj kdo se bo predajal navzvenemu prepričanju, da mu lahko desna stranka priskrbi isto, če bi mu to manjkalo. Morda še pomembnejše kot materialne ugodnosti same so zahteve po socialnem priznanju in dostojanstvu, ki so

implicitirane v ustreznih zahtevah. Nationalsocialisti, na to je treba tu spomniti, svojim privržencem niso obljubili materialnih prednosti, ampak jim zagotavljajo zahteve po dostojanstvu. Zdi se, da ima v izvorni skupnosti osnovo, odporno proti krizi.

Da priseljencem manjkajo specifične kulturne kvalitete in da to pomanjkanje stoji nasproti razmeram, ki so v skladu s predpisi, je predstava, ki jo je najti tudi v manjšinski sociologiji. Številne publikacije so »sposobnost integracije« in »probleme prilagajanja« priseljencev, kot tudi njihova »lastna kulturna identiteta« spremenile v temo. To se je zgodilo s političnimi nameni, ki jim ni nič bolj oddaljeno kot nemško-nacionalni šovinizem. In vendar, tako je opazil Elias, se sociologija ne izmuzne vedno specifično nemškemu kulturnemu pojmu romantike. Povezave s humanističnim univerzalizmom je odstranil in v prvobitnem iskal tisto čisto posebno in bistveno posameznih družb. Ta kulturni pojem ne označuje svetovljanstva, temveč etnocentrizem.

»Morda je prav ta popolna izključitev humanističnih in moralnih prizvokov, skupaj s poudarjanjem preteklosti, izročila ... prispevala k prevzemanju pojma »kultura« - bolj ali manj v pomenu, ki ga je pridobil kot simbol podobe Nas močno nacionalno nastrojenih in konservativnih sekcij nemških srednjih razredov - prek družbenih ved, kot sta kulturna antropologija in sociologija. Če kdo išče pojem, ki je predstavljal razlikujoče se lastnosti neke določene družbe kot v bistvu nespremenljive in hkrati kot tradicijo, ki je bila posredovana iz preteklosti, potem je pojem kulture, kot se je izoblikoval v teku svojega nemškega razvoja, ta cilj brez dvoma zelo dobro izpolnil.« (Elias 1989, str. 177)

Literatura:

Adorno, Theodor W., in Dirks, Walter (izd.): INDIVIDUUM, v: Soziologische Exkurse, Frankfurter Beiträge zur Soziologie, zv. 4, Frankfurt na Maini 1956, str. 40-54.

Baker, David, in Lenhardt, Gero: »AUSLÄNDERINTEGRATION, SCHULE UND STAAT.« V: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 40 (1988), 1, str. 40-61.

Beck, Ulrich: RISIKOGESELLSCHAFT. AUF DEM WEG IN EINE ANDERE MODERNE. Frankfurt na Maini: Suhrkamp 1986.

Bell, David: »ETHNICITY AND SOCIAL CHANGE.« V: Glazer, Nathan, in Moynihan, Daniel P. (izd.), Ethnicity, Theory and Experience. Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press 1975, str. 141-176.

Blaschke, Jochen (izd.): HANDBUCH DER WESTEUROPÄISCHEN REGIONALBEWEGUNGEN. Frankfurt na Maini: Syndikat 1980.

Bonacich, Edna: »A THEORY OF ETHNIC ANTAGONISM: THE SPLIT LABOR MARKET THEORY.« V: American Sociological Review, 37 (1972), str. 547-559.

Bonacich, Edna: »THE PAST, PRESENT, AND FUTURE OF SPLIT LABOR MARKET THEORY.« V: Maggett, C.B. and Leggon, C. (izd.), Research in Race and Ethnic Relations. Greenwich: CT: JAJ Press 1979, str. 17-64.

Bourdieu, Pierre: »L'IDENTITE ET LA PRESENTATION. ELEMENTES POUR UNE REFLEXION CRITIQUE SUR L'IDEE DE REGION.« V: Actes de la Recherche Sociale, (1980), 35, str. 63-72.

Castles, Stephen, in Kosack, Godula: IMMIGRANT WORKERS AND THE CLASS STRUCTURE IN WESTERN EUROPE, Oxford; London: IRR 1973.

Cummings, Scott: »WHITE ETHNICS, RACIAL PREJUDICE, AND LABOR MARKET SEGMENTATION.« V: American Journal of Sociology, 75 (1980), str. 938-950.

Doeringer, Peter B., in Piore, Michael J.: INTERNAL LABOR MARKETS AND MANPOWER ANALYSIS. Lexington, Mass.: Lexington Books 1971.

Dohse, Knut: AUSLÄNDISCHE ARBEITER UND BÜRGERLICHER STAAT. Königstein/Ts.: Anton Hain 1981.

Edwards, Richard: »THE SOCIAL RELATIONS OF PRODUCTION IN THE FIRM AND LABOR MARKET STRUCTURE.« V: Edwards, R., Reich, M., in Gordon, D.M. (izd.), Labor Market Segmentation. Lexington, Mass.: Heath 1975, str. 3-26

Edwards, R., Reich M., in Gordon, D.M. (izd.): LABOR MARKET SEGMENTATION, Lexington, Mass.: Heath 1975.

Elias, Norbert: STUDIEN ÜBER DIE DEUTSCHEN, Frankfurt am Main, 1989.

Esser, Hartmut: ETHNISCHE DIFFERENZIERUNG UND MODERNE GESELLSCHAFT, v: Zeitschrift für Soziologie, 17, 1988, str. 235-248.

Glazer, Nathan, in Moynihan, Daniel P.: THEORY AND EXPERIENCE. Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press 1975.

Gordon, David M.: THEORIES OF POVERTY AND UNDEREMPLOYMENT. Lexington, Mass.: Lexington Books 1972.

Habermas, Jürgen: STRUKTURWANDEL DER ÖFFENTLICHKEIT. NEUWIED: Luchterhand 1965.

Hannan, Michael T.: »THE DYNAMICS OF ETHNIC BOUNDARIES IN MODERN STATES.« V: Hannan, Michael T., in Meyer, John W., NATIONAL DEVELOPMENT AND THE WORLD SYSTEM, Chicago; London: University of Chicago Press 1979, str. 253-275.

Hechter, Michael: »GROUP FORMATION AND THE CULTURAL DIVISION OF LABOR.« V: American Journal of Sociology, 84 (1978/79), str. 293-318.

Lenhardt, Gero: »WISSENSCHAFTLICHER INSTRUMENTALISMUS UND DIE SOZIALE KONSTRUKTION ETHNISCHER MINDERHEITEN.« V: Dittrich, E., in Radtke, Franz O. (izd.), Ethnizität. Die wissenschaftliche Konstruktion einer Kategorie. Opladen: Westdeutscher Verlag (v tisku).

Light, Ivan: ETHNIC ENTERPRISE IN AMERICA. BERKELEY: University of California Press 1972.

Lipset, Seymour M.: »IST AMERIKA KONSERVATIV?« V: Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung »Das Parlament«, B 52/1987. Dezember 1987.

Marx, Karl, in Engels, Friedrich: »MANIFEST DER KOMMUNISTISCHEN PARTEI.« V: Marx/Engels - Ausgewählte Schriften, zv.1 Berlin/DDR: Dietz Verlag 1968, str.15-54.

Marx, Karl: GRUNDRISSE DER KRITIK DER POLITISCHEN ÖKONOMIE. Berlin/DDR 1953.

Marx, Karl: DAS KAPITAL, zv. 1, (MEW, zv.23).Berlin/DDR, Dietz Verlag 1972.

Morokvasic: JUGOSLAWISCHE FRAÜN. Die Emigration und danach. Basel: Strömfeld, Roter Stern 1987.

Nagel, Joane, and Olzak, Susan: »ETHNIC MOBILIZATION IN NEW AND OLD STATES: AN EXTENSION OF THE COMPETITION MODEL.« V: Social Problems, 30 (1982), str. 127-143.

Olzak, Susan: »ETHNIC MOBILIZATION IN QUEBEC«: V: Ethnic and Racial Studies, 5 (1982), str. 253-275.

Olzak, Susan: »CONTEMPORARY ETHNIC MOBILIZATION.« V: Annual Review of Sociology, 9 (1983), str. 355-374.

Olzak, Susan: »CAUSES OF ETHNIC CONFLICT AND PROTEST IN URBAN AMERICA 1877-1889.« V: Social Science Research, 16 (1987), str.185-210.

Park, R.E.: RACE AND CULTURE, Glencö, Ill.: The Free Press 1950.

Priori, Michael: BIRDS OF PASSAGE: MIGRANT LABOR AND INDUSTRIAL SOCIETIES. New York: Cambridge University Press 1979.

Portes, Alejandro: »ILLEGAL IMMIGRATION AND THE INTERNATIONAL SYSTEM«: V : Social Problems, 26 (1979), str. 425-438.

Portes, Alejandro, in Bach, R.L.: »IMMIGRANT EARNINGS: CUBAN AND MEXICAN IMMIGRANTS IN THE UNITED STATES«: V: International Migration Review, 14 (1980), str. 315-341.

Ragin, Charles: »CLASS, STATES, AND »REACTIVE ETHNIC CLEAVAGES«: The Social Basis of Political Regionalism.« V: American Sociological Review, 42 (1977), str. 438-450.

Reich, Michael: Racial Inequality. Princeton, N.J.: Princeton University Press 1981.

Reitz, J., in Ashton, M. : »UKRANIAN LANGUAGE AND IDENTITY RETENTION IN URBAN CANADA«: V: Canadian Ethnic Studies, 12 (1980), str. 33-54.

Sassen-Kob, Saskia: »COLOMBIANS AND DOMINICANS IN NEW YORK CITY.« V: International Migration Review, 13 (1979), str. 314.331.

Schmitter, Barbara E.: »IMMIGRATIONS AND ASSOCIATIONS: THEIR ROLE IN THE SOCIO-POLITICAL PROCESS OF IMMIGRANT WORKER INTEGRATION IN GERMANY AND SWITZERLAND.« V: International Migration Review, 14 (1980), str. 179-192.

Wallerstein, Immanuel: THE MODERN WORLD-SYSTEM. New York: Academic Press 1974.

Warner, Lloyd et al.: THE SOCIAL SYSTEMS OF AMERICAN ETHNIC GROUPS. New Haven: Yale University Press 1945.

Weber, Max: WIRTSCHAFT UND GESELLSCHAFT. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1972.

Weber, Max: »DER NATIONALSTAAT UND DIE VOLKSWIRTSCHAFTSPOLITIK.« V: Weber, Max, Gesammelte Politische Schriften, izd. Johannes Winckelmann. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1980, str. 1-25.

Winkler, Heinrich Q. (izd.): NATIONALISMUS. Königstein/Ts.: Athenäum 1985.

Woodrom, E., Rhodes, C., in Feagin, J.R.: »JAPANESE AMERICAN ECONOMIC BEHAVIOR: ITS TYPES, DETERMINANTS, AND CONSEQUENCES.« V: Social Forces, 5 (1980), str. 1235-1254.

Yancey, W., Ericksen, E., in Juliani, R.: »EMERGENT ETHNICITY: A REVIEW AND REFORMULATION.« V: American Sociological Review, 41 (1976), str. 391-403.

Summary

»Ethnic identity« and social rationalisation

Contrary to the bourgeois and marxist aspirations for the formation of universal interests, social movements representing specific interests are increasingly recorded by the minority sociology. In their understanding of themselves they relate to the preserved tradition. The aim of this article is to prove ethnic orientation to be the product of the rationalisation process. The author's opinion is based upon the Weber theory of belief in ethnic community and supported by empirical studies, mostly from the USA. The bureaucratisation of living conditions in a modern state generates ethnocentrism.

**NEKAJ HIPOTEZ O KVADRATURI KROGA:
USTAVA SFRJ IN PROCES OSAMOSVAJANJA
REPUBLIKE SLOVENIJE
(Etnična dimenzija osamosvajanja Slovenije)***

Mitja Žagar

Uvod

1.

V svojem prispevku obravnavam ustavo Socialistične federativne republike Jugoslavije iz leta 1974 predvsem v njeni etnični dimenziji z gledišča procesa osamosvajanja Republike Slovenije. Pri tem me predvsem zanimata etnična dimenzija odnosov v jugoslovanski federaciji ter njen vpliv na razvoj in razplet »jugoslovanske krize.« Odgovoriti želim zlasti na osrednje vprašanje: »Ali je ustava jugoslovanske federacije iz leta 1974 olajšala in celo omogočila demokratizacijo in proces osamosvajanja, ali pa ju je mogoče le ovirala in celo bistveno otežila?«

V svojem prispevku kot nekakšne oporne točke v iskanju odgovora na osrednje vprašanje ponujam šest (hipo)tez, ki sicer dokaj poenostavljeno in mogoče premalo pojasnjeno osvetljujejo posamezne segmente dogajanja v nekdanji jugoslovanski federaciji v začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja in vlogo, ki jo je v teh dogajanjih igrala jugoslovanska ustavna ureditev iz leta 1974.

2.

Kompleksnost družbene realnosti, procesov in trendov razvoja terja, da pri družboslovnem proučevanju vedno obravnavamo le droben izsek ali celo posamezne elemente družbene realnosti. Tudi v tem primeru je dobljeni rezultat le bolj ali manj točen približek k proučevani družbeni realnosti. Pri tem se nekako sama po sebi vsili primerjava družboslovnega proučevanja z izračunom kvadrature kroga: izračun kvadra-

* Ta prispevek je v glavnem nastal oktobra 1993 v času, ko sem kot gostujoči Fulbrightov predavatelj predaval na Wayne State University v Detroitu (Michigan, ZDA) v okviru priprav na znanstveni posvet Slovenske akademije znanosti in umetnosti »Slovenci in država« (ki je bil od 9. do 11. novembra 1994 v Ljubljani). Vsaj na posamezna razmišljanja, poglede in ocene, ki jih predstavljam v tem prispevku, so vplivali pogovori s kolegi in študenti v ZDA, ki sem jim poskušal razložiti posamezna dogajanja v Sloveniji in nekdanji jugoslovanski federaciji v času po letu 1974. Ti pogovori so me opozorili na posamezna vprašanja in možne perspektive, o katerih prej doma nisem veliko razmišljal, ki pa so se pokazali kot pomembni z gledišča celovite predstavitve obravnavane problematike. Dejstvo, da sem pisal prispevek daleč od doma mi je omogočalo tudi določeno distanco od obravnavane problematike in sočasnega dogajanja doma, ki bi sicer gotovo vplivalo na moje pisanje.

ture kroga je namreč vedno le približek; z bolj natančnim izračunom konstante se napaka sicer zmanjšuje, vendar je popolnoma odpraviti ne moremo.

Eden od problemov družboslovnega proučevanja je, da napak in njihovega vpliva pogosto ne poznamo, se jih ne zavedamo in jih niti ne moremo predvideti, saj se poleg nekaterih pričakovanih omejitev vedno pojavljajo tudi nove in nepričakovane napake; zaradi kompleksnosti in narave družbene realnosti in posameznih pojavov namreč noben posamezen raziskovalni projekt ne more predvideti, zajeti in upoštevati prav vseh elementov in dejavnikov ter njihovih medsebojnih povezav in odnosov, ki tvorijo, opredeljujejo in pogojujejo družbene pojave, procese in trende razvoja.

Bolj kot to velja za naravoslovno proučevanje, na družboslovno proučevanje in njegove rezultate vpliva subjektivni dejavnik. Subjektivni dejavnik vpliva že na izbiro in opredelitev teme proučevanja ter postavitev izhodiščnih hipotez, na izbiro raziskovalnih metod in njihovo uporabo pri proučevanju ter na izbiro in opredelitev elementov, spremenljivk in konstant, relevantnih za proučevanje posameznega družbenega pojava ali procesa, na samo njihovo proučevanje in merjenje ter zbiranje podatkov. Subjektivni dejavnik vpliva tudi na rezultate analize in interpretiranje dobljenih rezultatov ter na oblikovanje teoretičnih modelov in teorij.¹ Ne glede na to, koliko elementov, dejavnikov in okoliščin neka raziskava vključi, proučuje in upošteva, se vedno znova dogodi, da zaobide ali spregleda kakšen element, dejavnik ali okoliščino, ki se glede na obstoječe znanje in spoznanja zdijo nepomembni in obrobni, pa se kasneje izkaže, da lahko ključno vplivajo na razvoj.

Čprav bi pričakovali, da se dobljeni rezultati bolj približajo realnosti, če proučujemo in upoštevamo večje število elementov in dejavnikov, se kaj lahko zgodi, da postanejo raziskovalni rezultati, hipoteze, teorije ter kompleksni in zapleteni teoretični modeli nepregledni, nejasni in celo nerazumljivi; poleg tega praviloma obstajajo različne močne interpretacije dobljenih raziskovalnih rezultatov, ki so praviloma pogojene z izbranim izhodiščem. Pri tem moramo zato ponovno opozoriti tudi na subjektivno pogojenost sleherne interpretacije.

3.

Omenjene omejitve ter dejstvo, da prispevek obravnava relativno nedavna dogajanja in procese, ki še niso dobro proučeni in katerih mnoge okoliščine in informacije nam (še?) niso znane in dostopne, v mnogočem pogojujejo naravo tega prispevka in tudi opredeljujejo njegov doseg. V tem prispevku omenjena dogajanja in procese smo v Sloveniji in takratni Jugoslaviji nedavno vsi skupaj živeli, doživljali ter bili vanje neposredno vpleteni, kar seveda tudi vpliva na interpretacijo posameznih okoliščin in dogajanj ter na ponujene odgovore; mogoče to slednje niti ni slabo, če le na to morebitnega nevtralnega bralca opozorimo in mu tako ponudimo še dodatno dimenzijo v oblikovanju njegove lastne predstave in podobe proučevanega obdobja in vprašanj.

¹ Še najbolj se subjektivni dejavnik pokaže v tistih primerih, ko različni strokovnjaki iste rezultate uporabljajo in interpretirajo popolnoma različno - pri čemer se vsi sklicujejo na uporabo relevantnih in priznanih znanstvenih metod. Glej npr.: Gunnar MYRDAL: »Objektivnost v družboslovnih raziskavah« (1972), *Teorija in praksa*, Letnik IX, št. 3/1972, str. 448-459.

I. Zgodovinski okvir sprejema ustave SFRJ leta 1974 in jugoslovanska kriza v osemdesetih in devetdesetih

4.

Sprejem »nove ustave« SFRJ² leta 1974 je bil označen kot prelomnica v razvoju jugoslovanske federacije in političnega sistema socialističnega samoupravljanja.³ »Novo jugoslovansko ustavo« kaže razumeti tudi kot reakcijo na dogajanja in razvoj v drugi polovici šestdesetih let in na začetku sedemdesetih let; zlasti z gledišča teorije upravljanja in razreševanja konfliktov je pri tem zanimivo, da je »nova ustava« po uspešnem obračunu takratnega vodstva z »nacionalizmom in (buržoaznimi oz. malomeščanskimi) liberalističnimi tendencami«⁴ vnesla v politični sistem posamezne elemente in vsebine, ki so jih zagovarjali zagovorniki omenjenih uradno obsojenih gibanj in zavrnjenih tendenc. V formalnem smislu je namreč ta ustava pomenila decentralizacijo jugoslovanske federacije in političnega sistema nasploh, okrepitev samostojnosti in vloge socialističnih republik ter uvedbo nekaterih novih mehanizmov in oblik organiziranja, ki naj bi omogočili širšo udeležbo ljudi v procesu političnega in samoupravnega odločanja ter izražanje t. i. pluralizma samoupravnih interesov, ki bi jih lahko označili kot posamezne elemente procesa demokratizacije.⁵ Te spremembe so pomembne ne glede na to, da je bila njihova temeljna funkcija predvsem ohranjanje temeljne narave in vsebine takratne družbene ureditve ter ohranjanje strukture vladajočega režima. Tako so bile spremembe na nek način le kozmetični popravki obstoječega sistema, za katere se je kasneje izkazalo, da dolgoročno niso bile zadostne in uspešne. Po drugi strani pa bi globlje spremembe že terjale in povzročile globalne družbene spremembe vključno s spremembo obstoječih družbenih odnosov; to bi dejansko pomenilo odpravo takratnega sistema, družbene ureditve in monopola obstoječega vladajočega režima, česar vladajoče strukture (tudi) iz načelnih ideoloških razlogov v takratnih razmerah niso bile pripravljene storiti.

Kljub nekaterim problemom so v tem času hitro rasli tudi blaginja ter družbeni in osebni standard jugoslovanskih državljanov. Jugoslavijo so zaradi njene izjemno hitre gospodarske rasti v svetu pogosto omenjali kot nekakšen »mini gospodarski čudež«; z dejstvom, da si je Jugoslavija pri tem pomagala s tujimi krediti, si takrat nihče ni belil glave. Poudariti je namreč treba, da je zlasti v času prve naftne krize in po njej zadolževanje v tujini, ki je v osemdesetih letih privedlo do dolžniške krize številnih držav in

² Ustava SFRJ, Uradni list SFRJ, št. 9/1974; in popravki v št. 11/1974.

³ Glej npr.: Majda STROBL, Ivan KRISTAN, Ciril RIBIČIČ: Ustavno pravo SFR Jugoslavije (1986), četrta, spremenjena in dopolnjena izdaja, časopisni zavod Uradni list SR Slovenije, Ljubljana 1986, str. 86-88.

⁴ V svojem referatu na X. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije je Josip Broz Tito - kot predsednik SFRJ in ZKJ - ugotovil, da so izkušnje pokazale, da sta »največja nevarnost za socializem in samoupravljanje tehotizem in birokratizem z nacionalizmom, liberalizmom in dogmatizmom kot svojimi ideološkimi kritji.« (Josip Broz TITO: »Boj za nadaljnji razvoj socialističnega samoupravljanja v naši državi in vloga Zveze komunistov Jugoslavije« - v X. Kongres ZKJ, Komunist, Ljubljana 1974, str. 38.)

⁵ Glej npr. koncept razvoja, kot ga opredeljuje Edvard KARDELJ: *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja* (1977), Komunist, Ljubljana 1977.

zlasti držav v razvoju, veljalo v svetu za običajno prakso.⁶ Celó več: Jugoslavija je zaradi svoje relativno ugodne gospodarske situacije in zanesljivosti pri plačevanju svojih obveznosti zlahka dobivala relativno ugodne tuje kredite, ki so zagotavljali potrebna dodatna sredstva za njene tekoče potrebe.

Obstoj in razvoj delavskega samoupravljanja,⁷ gospodarski in družbeni razvoj ter (vsaj navidez) relativno uspešno gospodarstvo, relativno visoka življenjska raven ter rast družbenega in osebnega standarda ljudi, visoka raven ustavno zajamčenih človekovih pravic, odprtost Jugoslavije v svet in njena neuvrščena politika, stalni stiki in izmenjave s tujino tako na institucionalni kot zasebni ravni, itd. so bili razlogi, da so na »jugoslovanski eksperiment« v svetu mnogi gledali pozitivno in celo z navdušenjem kot na »tretjo pot« in alternativo razvoja.⁸

5.

Kljub omenjenemu je potrebno ugotoviti, da je bila »nova ustava« SFRJ v mnogočem predvsem ideološki programski dokument specifičnega zgodovinskega obdobja. Čeprav je bil uradno jugoslovanski politični sistem opredeljen kot nestrankarski politični sistem, je šlo dejansko upoštevanje njegovo naravo za enostrankarski politični sistem; ta se je sicer pomembno razlikoval od političnih sistemov držav t. i. »realnega socializma«, bil je bolj odprt in manj represiven, vendar pa je tako dejansko kot tudi formalno ohranjal dominantno ustavno vlogo zveze komunistov, ki so jo temeljna načela ustave opredeljevala takole:

»Zveza komunistov Jugoslavije, pobudnik in organizator narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije in zavestni nosilec teženj in interesov delavskega razreda, je po zakonitosti zgodovinskega razvoja postala organizirana vodilna idejna in politična sila delavskega razreda in vseh delovnih ljudi pri graditvi socializma in pri uresničevanju solidarnosti delovnih ljudi ter bratstva in enotnosti narodov in narodnosti Jugoslavije.

Zveza komunistov Jugoslavije je s svojim usmerjevalnim idejnim in političnim delom v sistemu socialistične demokracije in družbenega samoupravljanja glavni pobudnik in nosilec politične dejavnosti za varstvo in za nadaljnji razvoj socialistične revolucije in socialističnih samoupravnih družbenih odnosov, posebno pa za krepitev socialistične družbene in demokratične zavesti, in je za to odgovorna.«⁹

⁶ Glej npr.: Peter NUNNEKAMP: *The International Debt Crisis of the Third World: Causes and consequences for the world economy* (1986), Wheatsheaf, Brighton 1986; Lorie TARSHIS: *World Economy in Crisis: Unemployment, inflation, and international debt* (1984), J. Lorimer in association with the Canadian Institute for Economic Policy, Toronto 1984.

⁷ To velja tako za teoretični okvir in model delavskega in kasneje družbenega samoupravljanja kot tudi za njuno dejansko normativno zasnovo.

⁸ Z oznako »tretja pot« ali »tretja možnost« za jugoslovanski model so pri tem različni opazovalci mislili zlasti na alternativo obstoječim ideološkim modelom ter obstoječim političnim sistemom kapitalističnih držav na eni strani in političnim sistemom držav t. i. »realnega socializma« na drugi strani. Tretja pot je hkrati pomenila tudi alternativo bipolarni strukturi in ureditvi mednarodne skupnosti, ki jo je v tem času predstavljalo gibanje neuvrščenih držav, v katerem je Jugoslavija kot ena od ustanoviteljic skoraj trideset let igrala pomembno vlogo.

⁹ Prvi in drugi odstavek razdelka VIII Temeljnih načel ustave SFRJ (1974).

Zaradi odsotnosti političnega pluralizma ter normativne opredelitve položaja in dejanske vloge zveze komunistov strokovna dela objavljena na zahodu Jugoslavije (večinoma) niso uvrščala med poliarhije oziroma med demokratične politične sisteme,¹⁰ čeprav so na drugi strani posamezni avtorji vsaj občasno in posredno tudi pohvalili raven in obseg participacije ljudi v političnih procesih ter zlasti teoretične zamisli in naravo samoupravljanja.¹¹

Prav zaradi posameznih specifičnosti takratnega jugoslovanskega političnega sistema in njegove odprtosti v svet, zaradi relativno visoke življenjske ravni in relativno uspešnega družbenega razvoja, zaradi relativno visoke ravni človekovih pravic in svoboščin ter zaradi njegove uspešnosti v urejanju medetničnih odnosov in preprečevanju nasilnih etničnih konfliktov na zahodu nekateri ta režim označujejo kot »prijazno« ali »benigno diktaturo« - zlasti še ob upoštevanju položaja in družbene vloge predsednika Tita. Pri tem bi lahko ugotovili tudi, da so prav odprtost in posamezne specifičnosti jugoslovanskega političnega sistema do določene mere odprle tudi politični prostor in vsaj v posameznih segmentih omogočile postopno demokratizacijo, ki je pomembno obeležila zlasti razvoj v Sloveniji.

6.

Če analiziramo dinamiko in naravo ustavnega razvoja jugoslovanske federacije v obdobju po drugi svetovni vojni, bi lahko ugotovili, da so bile relativno pogoste ustavne spremembe praviloma ideološko in politično pogojena in zasnovana reakcija takratnega vladajočega režima in uradne ideologije na zaostrene konfliktno situacije v posameznih obdobjih. Pri tem kaže ugotoviti, da je spreminjanje in dopolnjevanje ustav v svetu običajna in uveljavljena praksa reakcije sistema na družbene spremembe, saj tudi v najbolj stabilnih in urejenih demokracijah razvoj privede do bistveno spremenjenih okoliščin (v določenih časovnih obdobjih), ki terjajo spremembe tudi v ustavni ureditvi, da bi politični sistem v novih razmerah sploh lahko deloval.¹² Specifičnost jugoslovanskega primera je bila zlasti velika dinamika teh sprememb v relativno kratkem časovnem obdobju.

Prva ustava po končani drugi svetovni vojni je leta 1946 po končani »narodnoosvobodilni vojni in socialistični revoluciji« opredelila Jugoslavijo kot »ljudsko republiko« ter formalno uveljavila federativno ureditev. Z ustavo opredeljen politični sistem je bil izrazito hierarhičen in centraliziran ter se je zgledoval predvsem

¹⁰ Glej npr.: Robert A. DAHL: *Polyarchy: Participation and Opposition* (1971), Yale University Press; New Haven, London 1971; Roy C. MACRIDIS: *Contemporary political ideologies: Movements and regimes* (1983), Little, Brown and Company; Boston & Toronto 1983, in *Modern political regimes: Patterns and institutions* (1986), Little, Brown and Company; Boston, Toronto 1986; Tatu VANHANEN: *The Process of Democratization: A Comparative Study of 147 States, 1980-88*, (1990), Crane Russak; New York, Bristol, Washington, London 1990.

¹¹ Glej npr.: Robert A. DAHL: *Democracy, Liberty and Equality* (1986), Norwegian University Press; Denmark 1986; *Dilemmas of Pluralist Democracy: Autonomy vs. Control* (1982), Yale University Press; New Haven, London 1982; in *A Preface to Economic Democracy* (1985), University of California Press; Berkeley 1985; Tatu VANHANEN: prav tam.

¹² Več o tem glej npr.: Robert A. GOLDVIN, Art KAUFMAN (ed.): *Constitution makers on constitution-making: The experience of eight nations* (1988), American Enterprise Institute for Public Research, Washington, D.C., 1988.

po sovjetski stalinski ustavi, čeprav je ob tem upošteval tudi nekatere specifičnosti jugoslovanskega razvoja in situacije.¹³ Uveljavitev tega sistema je vsaj v posameznih elementih pomenila diskontinuiteto z medvojnim razvojem, v katerem se je tudi zaradi specifičnih okoliščin uveljavila dokajšnja decentralizacija, je pa hkrati omogočila utrditev in stabilnost vladajočega režima.

Ustavne spremembe leta 1953¹⁴ so bile pogojene z notranjimi in mednarodnimi dimenzijami konflikta z Inform-birojem, saj se je po konfliktu s Sovjetsko zvezo in uspešnem obračunu z »informbirojevci« doma¹⁵ kazala potreba po oblikovanju alternativne in specifične »jugoslovanske poti« ter specifičnega modela jugoslovanskega socializma. Odgovor na to je bilo postopno uveljavljanje ideologije in modela delavskega in kasneje tudi družbenega samoupravljanja v začetku petdesetih let.¹⁶ Nekakšen hibridni sistem, ki ga je s spremembami in dopolnitvami ustave FLRJ uveljavil ustavni zakon iz leta 1953,¹⁷ kmalu ni več ustrežal spreminjajoči se ideologiji in uveljavljenim političnim opredelitvam, poleg tega pa so se pojavljali številni problemi v njegovem uresničevanju.

Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije iz leta 1963¹⁸ ni samo spremenila uradnega imena države, ampak je pomenila ustavno opredelitev in uveljavitev ideje in ideologije samoupravljanja. Ta ustava je temeljila na ideološko pogojeni utvari, da bo razvito družbeno samoupravljanje razrešilo vse družbene konflikte in protislovja.¹⁹ Med drugim so ob sprejemanju ustave menili in upali, da bo samoupravljanje razrešilo in mogoče celo odpravilo probleme v medetničnih odnosih v večnacionalni jugoslovanski skupnosti.²⁰ To se je odražalo tudi v tem, da je zbor narodov v zvezni

¹³ Ustavno besedilo in komentar glej: *Novi ustavi: Zbirka ustava donekih posle drugog svetskog rata (1948)* Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd 1948, str. 11-40, 155.

Obdobje, v katerem sta jugoslovanska ustavna ureditev in uradna ideologija sledila zgledom Sovjetske zveze, je jugoslovanska teorija označevala kot obdobje »ljudske demokracije.« Temeljne značilnosti političnih sistemov, ki so jih vladajoči režimi in uradna teorija opredeljevali kot »države ljudske demokracije«, so bile: državna lastnina, razraščeni hierarhični in centralizirani državni aparat, centralizirano administrativno gospodarstvo, osrednja vloga in monopol vladajoče komunistične (ali podobne) partije in njene uradne ideologije. (Glej npr.: **Majda STROBL, Ivan KRISTAN, Ciril RIBIČIČ**: prav tam, str. 51.)

¹⁴ Glej: Ustavni zakon o temeljnih družbene in politične ureditve FLRJ in o zveznih organih oblasti, Uradni list FLRJ, št. 3/1953.

¹⁵ Pri tem kaže omeniti mogoče celo nekoliko ironično zgodovinsko dejstvo, da so takratnemu jugoslovanskemu režimu obstoj zelo centraliziranega in hierarhično strukturiranega političnega sistema in državnega aparata in oblasti ter v uveljavljena vloga in položaj komunistične partije Jugoslavije na podlagi ustave iz leta 1946, ki je povzela sovjetski model, dejansko olajšali obračun z Inform-birojem.

¹⁶ Več o tem glej npr.: **Majda STROBL, Ivan KRISTAN, Ciril RIBIČIČ**: prav tam, str. 69-79.

¹⁷ Prečiščeno besedilo takratne ustave glej: *Novi ustav Federativne narodne republike Jugoslavije: Ustavni zakon od 13. 1. 1953 i ustav od 31. 1. 1946 (dijelovi koji nisu ukiniti) (1953)*, sa pogovorom prof. dr. Jovana ĐORĐEVIĆA; Izdanje »Službenog lista FNRJ«, Beograd 1953, str. 7-48. Naravo in namen ustavnih sprememb in njihov ideološki okvir zanimivo ilustrira spremna beseda dr. Đorđevića: prav tam, str. 105-129.

¹⁸ Ustava SFRJ, Uradni list SFRJ, št. 14/1963.

¹⁹ Sprejem ustave SFRJ v zvezni ljudski skupščini 7. aprila 1963 je s političnega in ideološkega gledišča pomenil nadaljevanje procesa uveljavljanja socialistične samoupravne demokracije, ki se je začel s sprejemom »ustavnega zakona (1953)«. Integralno samoupravljanje naj bi omogočalo »odmiranje (oblastne) države«, razreševanje in odpravljanje vseh družbenih konfliktov ter uveljavljanje svobode slehernega posameznika in sleherne družbene skupnosti, kar se v praksi ni zgodilo. (Glej npr.: **M. STROBL, I. KRISTAN, C. RIBIČIČ**: prav tam, str. 80-81.)

²⁰ V povojnem obdobju sta na oblikovanje uradne etnične politike in normativne ureditve bistveno vplivali ideologija in nacionalna (etnična) politika KPJ oz. Zveze posebno poglavje »Federacija komunistov Jugoslavije (ZKJ). Pri tem je zlasti pomemben »Program ZKJ« (1958), ki tej problematiki namenja in odnosi med

skupščino obstajal le kot nekakšen poddom zveznega zbora,²¹ ki se obvezno sestane le ob obravnavi predloga za spremembo zvezne ustave; fakultativne seje so bile predvidene, ko je šlo za zadeve, ki so pomembne za uresničevanje enakopravnosti narodov in republik, ali za zadeve, ki se nanašajo na pravice republik, ki so določene z ustavo SFRJ.²² Šele izbruhu nacionalizma in zaostreni medetnični konflikti, ki so spremljali ekonomsko in družbeno krizo v drugi polovici šestdesetih let, so jasno pokazali, da so problemi v medetničnih odnosih in (večinoma) latentni (med)etnični konflikti v Jugoslaviji obstajali ves povojni čas, kar se je odrazilo tudi v ustavnih dopolnilih sprejetih v letih 1967 in 1968 ter v letu 1971.

Že I. ustavni amandma je tako okreplil položaj zbora narodov, ki mora (z gledišča enakopravnosti republik, narodov in narodnosti ter ustavnih pravic republik) zdaj obvezno obravnavati tudi predlog družbenega plana, zakone in sklepe o financiranju in prihodkih države ter predloge temeljnih in splošnih zakonov. Na zahtevo petih svojih članov ali predsednika zvezne skupščine lahko obravnava vse zadeve, ki so pomembne za enakopravnost republik, narodov in narodnosti ali pa se nanašajo na z ustavo določene pravice republik. Pri tem je zbor narodov v okviru svojih pristojnosti enakopraven z zveznim zborom.²³ Zaostreni medetnični odnosi so se odrazili tudi v ustavnih amandmajih leta 1968, ki so zbor narodov opredelili kot prvi zbor zvezne skupščine ter pomembno okrepili njegovo vlogo in pristojnosti.²⁴ Ustavni amandmaji so opredelili

narodi Jugoslavije,« ki nacionalno vprašanje obravnava kot pomembno vprašanje obstoja večnacionalnih skupnosti in poudarja pomen uresničevanja načela samoodločbe narodov, kot ga je poudarjal že narodnoosvobodilni boj kot podlago za oblikovanje jugoslovanske federacije. Program ugotavlja, da je za uresničevanje enakopravnosti narodov bistvena ekonomska enakopravnost ter poudarja pomen ekonomske razvitosti kot materialne osnove enakopravnosti in zato terja skupno angažiranje za razvoj manj razvitih območij. Načelo »bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov« ter zaščito in zagotavljanje družbenega položaja narodnih manjšin program opredeljuje kot temelje jugoslovanske večnacionalne skupnosti. Kot negativen pojav na področju mednacionalnih odnosov kritizira zlasti nacionalizem (kot »ostanke buržoaznega nacionalizma«) ter poudarja pomen razvoja duha in prakse socialističnega internacionalizma, ki omogoča uresničitev delavsko razrednih ciljev in zlasti ekonomske osvoboditve. To kaže, da se je tudi v programu ZKJ uveljavil razredni pristop pri obravnavanju nacionalnega vprašanja, kar se je odražalo tudi v normativni ureditvi medetničnih odnosov v Jugoslaviji, ki zanemara pomen ugotavljanja, preprečevanja, upravljanja in (raz)reševanja (med)etničnih konfliktov v jugoslovanski večetnični skupnosti. Tudi Program ZKJ gradi na »fikciji«, da bosta integralen razvoj samoupravljanja ter na njem temelječa politika omogočala preseganje konfliktno razredne družbe in (v verjetno dolgoročnejšem procesu) razrešila tudi probleme v medetničnih odnosih. (Glej npr.: *Program Zveze komunistov Jugoslavije: Sprejet na sedmim kongresu Zveze komunistov Jugoslavije (1978)*, Deveti ponatis, ČZP Komunisti, Ljubljana 1978, str. 157-166.)

²¹ V zbor narodov (kot poddom zveznega zbora) skupščine republik volijo po 10 poslancev, skupščini avtonomnih pokrajin pa po pet poslancev. (165. in 166. člen ustave Ustave SFRJ, 1963)

²² Če ni mogoče doseči soglasja v zveznem zboru, ki o zadevah vedno razpravlja in odloča kot enoten dom, in mnenje zbora narodov ni upoštevano, posamezne zadeve leto dni ni mogoče uvrstiti na dnevni red sej skupščine. (Glej: 190. in 191. člen ustave SFRJ, 1963)

²³ Amandma I amandmajev k ustavi SFRJ iz leta 1963, Uradni list SFRJ, št. 18 /1967, ki določa tudi, da poslanci zbora narodov, kadar ta samostojno obravnava določeno zadevo, ne sodelujejo pri odločanju v zveznem zboru, kar je logična posledica opredeljene enakopravnosti teh dveh zborov.

²⁴ Zbor narodov, v katerega republike delegirajo po 20 in avtonomni pokrajini po 10 poslancev, ki jih izvolijo republiške ali pokrajinske skupščine, samostojno obravnava zadeve, ki se nanašajo na zagotavljanje enakopravnosti republik in avtonomnih pokrajin ter druge zadeve, ki so v njihovem skupnem interesu; kot enakopraven zbor (s pristojnim zborom delovnih skupnosti) odloča vedno, kadar je z ustavo predvideno v zvezni skupščini dvodomno odločanje. Po posebnem postopku, ki ga določa poslovnik tega zbora (na zahtevo 10 poslancev zbora), lahko predhodno obravnava vsako vprašanje, ki je pomembno za enakopravnost republik, narodov in narodnosti ali vsako vprašanje, ki posega v ustavne pravice republik in avtonomnih pokrajin. Ker imajo ostali zbori po 120 poslancev, je s 140 poslanci zbor narodov postal tudi največji zbor skupščine.

zgodovinski nastanek in pomen ter tudi okrepili položaj obeh socialističnih avtonomnih pokrajin Kosova in Vojvodine v sestavi socialistične republike Srbije, ki sta bili po statusu sicer izenačeni z ustavo SFRJ leta 1963.²⁵

7.

Ob tem kaže ugotoviti, da posamezne ustavne spremembe v povojnem razvoju jugoslovanske federacije do sprejema ustave SFRJ leta 1974 niso bile naključne, ampak so temeljile na analizah takrat obstoječega ustavnega političnega sistema in njegovih slabosti; te analize pa so bile pogosto ideološko in politično pogojene in zasnovane.²⁶ Ideološka pogojenost teh analiz je določala tako razumevanje in oceno stanja, opredeljevanje problemov, njihovo analizo in oceno ter iskanje močnih rešitev kot tudi predlagane in sprejete usmeritve in rešitve.

Avtorji teh analiz in ocen so se očitno zavedali obstoja številnih problemov ter njihovega močnega vpliva na družbeno situacijo in razvoj; zlasti so te analize poudarjale problem razkoraka med normativnim in stvarnim ter vedno znova ugotavljale, da se sprejete politične usmeritve ter normativna ureditev ne uresničujejo ustrezno v praksi. Tako so te analize pogosto obravnavale in kritizirale birokratizacijo in odtujevanje državne administracije, njeno togost in neprilagodljivost, ugotavljale so probleme v uveljavljanju, delovanju in razvoju sistema samoupravljanja, probleme povezane z družbeno lastnino, s participacijo ljudi v procesih odločanja itd. Analize so ves čas poudarjale tudi pomen medetničnih odnosov ter načela »bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov«, ki se je kot temeljno ustavno načelo uveljavilo tudi v jugoslovanski ustavni ureditvi; uradna politika se je ves čas zavedala, da sta obstoj in krepitev nacionalizma pomembna - če ne kar ključna - nevarnost za obstoj in nadaljnji razvoj večnacionalne jugoslovanske skupnosti. Zato ne preseneča, da so uradni partijski in državni dokumenti nacionalizem obsojali in opozarjali na njegovo nevarnost, ter da je takratna oblast takoj odločno reagirala ob pojavih nacionalizma.²⁷

(Ustavna amandmaja VII in IX k ustavi SFRJ, 1963, Uradni list SFRJ, št. 55/1968.) Če družbeni plan, proračun ali zakoni za njuno uresničevanje niso bili pravočasno usklajeni in sprejeti, začasno veljajo akti v besedilu, kot ga je sprejel zbor narodov, pristojni zbori pa se razpustijo; v ustavno revizijskem postopku prav zbor narodov razglašča spremembe ustave. (Amandmaja IX in XII (1968) k ustavi SFRJ, 1963.)

²⁵ Amandma XVIII (1968) k ustavi SFRJ, 1963, je namesto starega imena Kosovo in Metohija uveljavil novo ime za to pokrajino: Kosovo. V primeru neskladja med pokrajinskimi ter med zveznimi in/ali republiški zakoni in predpisi je določena prednost republiških in/ali zveznih predpisov. V okviru urejanja enakopravnosti narodov in narodnosti (etničnih manjšin) v Jugoslaviji amandma XIX opredeljuje pravico do uporabe lastnega jezika pripadnikov narodnosti pred javnimi organi in v javnem poslovanju v skladu z republiški ustavami in zakoni, kar pomeni z gledišča ustavne zaščite razširitev pravic narodnih manjšin v Jugoslaviji.

²⁶ Pri tem kaže v prvem obdobju omeniti vlogo Moše PIJADE ter kasneje zlasti vlogo Edvarda KARDELJA in njegove prispevke, ki so bili kasneje objavljeni v seriji knjig *Problemi naše socialistične gradive*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1956-1973. Med njegovimi deli kaže pri tem omeniti še: *Svobodno združeno delo, hribske diskusije* (1978), Državna založba Slovenije, Ljubljana 1978; ter njegovo zadnjo obsežnejšo analizo »političnega sistema socialističnega samoupravljanja« in predlogov za njegov nadaljnji razvoj: *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja* (1977), Komunist, Ljubljana 1977. Na omenjene analize so pogosto pomembno - če ne kar ključno - vplivali tudi predlogi, mnjenja, ocene in analize Josipa Broza Tita.

²⁷ Na nevarnost nacionalizma in porušenih medetničnih odnosov ter na pomen uveljavljanja načela »bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti« so tako opozarjali praktično vsi dokumenti povojnih

Zanimivo je, da so različne analize posamezne probleme in konflikte zaznale in pogosto nanje opozorile, še preden so se ti zaostri. Razloge za različne probleme ter za razkorak med normativnimi opredelitvami in dejansko prakso so te analize večinoma pripisovale nedoslednemu uresničevanju in zlorabam obstoječih ustavnih, pravnih in političnih rešitev, nezadostni informiranosti in usposobljenosti ljudi, njihovi premajhni motiviranosti za družbeni in politični angažma ter zlasti za participacijo v političnih in samoupravnih procesih odločanja, itd. Analize so pogosto ponujale tudi različne rešitve, ki naj bi razrešile potencialne probleme in konflikte ter omogočile uresničitev temeljnih političnih in normativnih izhodišč in usmeritev. Rešitev so praviloma iskale v spremembah in dograditvah normativnega sistema, ki naj bi spremenile obstoječo »negativno prakso«, pri čemer so avtorji takih rešitev pogosto precenjevali pomen in vpliv pravnega sistema na dejanski razvoj. Poleg tega so predlagane in uveljavljene normativne rešitve, ki so sicer predvidele različne mehanizme in načine za participacijo ljudi ter terjale njihovo aktivno sodelovanje, pogosto vzpostavljale zapletene in zelo podrobno urejene postopke in mehanizme, ki naj bi predvsem zagotavljali stabilnost in predvidljivost sistema,²⁸ so pa dejansko odvrčali ljudi od aktivne participacije. Poleg tega so ti zapleteni postopki in mehanizmi omejili ali včasih celo onemogočili iniciativnost ljudi in njihovo ustvarjalnost ter razvodeneli nekatere interese, ki naj bi se uveljavili v postavljenem sistemu; takšna ureditev je uveljavila tudi prakso, v kateri je bilo pogosto več časa namenjenega postopkom in formalnim vprašanjem kot pa vsebini posameznih zadev in pobud, kar je še dodatno vplivalo na manjši interes in participacijo ljudi.

8.

Čeprav so bile vse omenjene ustavne spremembe formalno pripravljene in sprejete v skladu s takrat veljavnim ustavno-revizijskim postopkom, je zanimivo analizirati, kdo je najprej sprožil pobudo za dopolnitev in spremembo ustave. Pri tem lahko ugotovimo, da so pobude navadno prišle iz najožjega vodstva komunistične partije oziroma zveze komunistov Jugoslavije, ki je bilo hkrati praviloma tudi najožje državno vodstvo.

Prav tako lahko ugotovimo, da so KP/ZKJ, najožje državno vodstvo in zlasti osebno predsednik Tito odigrali ključno vlogo pri preprečevanju, upravljanju in razreševanju morebitnih družbenih konfliktov ali blokad v političnem sistemu. To je bilo še toliko bolj pomembno, če upoštevamo dejstvo, da ustavni in pravni sistem Jugoslavije nista predvidevala in urejala posebnih postopkov za upravljanje in razreševanje morebitnih konfliktov, saj je uradno upoštevalje vladajočo ideologijo veljalo, da je - oziroma, da

kongresov Komunistične partije/Zveze komunistov, zlasti v šestdesetih in sedemdesetih letih pa so na omenjene probleme opozarjali v svojih javnih nastopih tudi skoraj vsi ključni jugoslovanski politiki - npr. Tito, Kardelj, Bakarič, Vlahović v svojih nastopih na kongresih in pomembnejših forumih ZKJ ter v nekaterih javnih nastopih.

²⁸ Pri tem kaže ugotoviti, da so takšne rešitve - čeprav so bile na prvi pogled in z gledišča posameznika zelo komplicirane in nepregledne - sicer omogočale kanaliziranje različnih interesov v zapletene mehanizme in postopke samoupravnega sistema, vendar so hkrati omogočale tudi nadzor nad dogajanjem in procesi ter zagotavljale prostor za politično akcijo in posredovanje družbenopolitičnih organizacij in državnih organov v primerih, ko bi se v sistemu začeli pojavljati, oblikovati in uveljavljati za obstoječi sistem in režim nezaželeni in nesprejemljivi ali celo nevarni interesi.

vsaj postaja - Jugoslavija nekonfliktna družba. Takšen sklep je temeljil na strahu, da bi morebitni konflikti lahko ogrozili razvoj in obstoj sistema, ter na prepričanju, da bo uveljavljeno samoupravljanje na vseh področjih življenja omogočilo ljudem uresničevanje njihovih specifičnih interesov v usklajevanju z interesi drugih ter njihovo sodelovanje in vpliv v političnem odločanju - zlasti še v zadevah povezanih z njihovimi interesi.

Nasploh lahko v večini družb zasledimo skorajda paničen strah pred konflikti, ki ga poznajo tako v tradicionalnih zahodnih demokracijah kot tudi v družbah na prehodu v demokracijo ter v različnih avtokratskih in totalitarnih sistemih. Ta strah je posledica dejstva, da konflikte izobrazevalni in politični sistemi ter večina družbenih organizmov in struktur obravnavajo kot negativne in nezaželene pojave. Pri tem se nekako pozablja na dejstvo, da sam obstoj pluralizma na različnih področjih v družbi pogojuje različne interese in s tem tudi možne konflikte različnih interesov; obstoj konfliktov ali vsaj potencialnih konfliktov sam po sebi torej ni problem, ampak je normalno stanje v slehernem okolju, kjer obstajata pluralizem in kakršna-koli različnost.²⁹ Problem predstavlja dejansko strah pred konflikti ter pogosta odsotnost mehanizmov in pravil, ki omogočajo demokratično srečanje in usklajevanje različnih interesov ter miroljubno razreševanje morebitnih konfliktov.

Demokratični mehanizmi v etnično homogenih državah navadno ponujajo določene mehanizme za razreševanje različnih konfliktov, ki kljub strahu ali včasih tudi zaradi strahu pred konflikti večino potencialnih in obstoječih družbenih konfliktov uspejo razrešiti po demokratični poti znotraj institucij političnih sistemov; na drugi strani v etnično pluralnih državah ali v državah, kjer demokracija niti formalno ni uveljavljena ali je bila uvedena nedavno in se šele uveljavlja v praksi, strah pred konflikti pogosto paralizira delovanje političnega sistema ter morebitne mehanizme in postopke za preprečevanje, upravljanje in razreševanje različnih družbenih konfliktov, kar povzroča različne krizne situacije in pogosto »nesistemske« ali celo protipravne reakcije različnih subjektov - vključno z državnimi oblastnimi strukturami.

9.

Zgodovinski razvoj v Jugoslaviji v osemdesetih letih je pogojila vrsta zelo specifičnih dogodkov, zgodovinskih okoliščin in procesov, ki so končno privedli tudi do razpada jugoslovanske federacije. Med njimi kaže po mojem mnenju - kot ključne z gledišča obravnavane problematike - omeniti in strnjeno opredeliti zlasti naslednje:

i) Smrt predsednika Tita leta 1981 je pomenila konec nekega specifičnega obdobja jugoslovanske zgodovine. Z družbenega in političnega prizorišča je izginila pomembna zgodovinska osebnost, ki je bila ključna za nastanek jugoslovanske federacije in njen razvoj, ter ki je pomembno sooblikovala in obarvala tudi povojni razvoj mednarodne skupnosti in odnose v njej.

²⁹ Več o tem glej npr.: *Cintia H. ENLOE: Ethnic conflict and political development (1973)*, Little, Brown & Company, Boston 1973, str. 15-34; *Mitja ŽAGAR: Sodobni federalizem s posebnimi poudarkom na asimetrični federaciji v večnacionalnih državah (1990)*, Doktorska disertacija, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Pravna fakulteta, Ljubljana, junija 1990, str. 276-292.

Če analiziramo notranje odnose in razvoj jugoslovanske federacije po drugi svetovni vojni, lahko zlahka ugotovimo, da je predsednik Josip Broz Tito praviloma opravljal ključne oblastne funkcije v posameznih obdobjih; hkrati ob tem velja poudariti, da je bila ves čas njegova dejanska družbena vloga še precej večja in vplivnejša. Tito je bil namreč hkrati tudi prvi človek v KPJ/ZKJ, ki je dominirala politično življenje. Kot karizmatična politična in zgodovinska osebnost je bil poleg tega Tito tudi simbol in posebitev uspešne narodnoosvobodilne vojne in socialistične revolucije, povojnega razvoja in uveljavljanja samoupravljanja, borec za svobodo in pravičnost v svetu ter ključni voditelj gibanja neuvrščenosti.

Tako sta bila osebnost in vloga predsednika Tita pomembna integrativna in sredotežna (centripetalna) dejavnika v političnem sistemu, ki sta zagotavljala koherentnost in trdnost političnega sistema ter stabilnost družbenega življenja. V primeru kriz in konfliktov je predsednik Tito s svojimi javnimi nastopi in karizmo lahko mobiliziral in prepričal množice. S svojim ugledom in družbeno močjo je vplival na sprejem političnih odločitev in delovanje posameznih državnih in političnih forumov. Njegov položaj in vloga v KPJ/ZKJ sta mu zagotavljala ključen položaj v političnem dogajanju; kot vrhovni poveljnik oboroženih sil je imel neposreden nadzor tudi nad mehanizmom oborožene državne represije. Ob tem kaže ugotoviti, da je v primerih, ko je zlasti ob posameznih zaostritvah in konfliktih neposredno posredoval v družbenem in političnem življenju, praviloma uporabljal svojo karizmo in družbeni ugled, represivne ukrepe pa le občasno in v relativno omejenem obsegu - za razliko od številnih drugih zgodovinskih osebnosti, ki so imele podoben monopol nad oblastjo.

ii) Družbena kriza v Jugoslaviji se je v osemdesetih letih vse bolj zaostrovala; če se je sprva morebiti še zdelo, da gre predvsem za ekonomsko krizo, se je zelo kmalu pokazalo, da je kriza zajela vsa družbena področja in pomembno vplivala na družbene odnose. Že v začetku osemdesetih let - z nemiri na Kosovu leta 1981 - so se začele izražati tudi etnične dimenzije te krize, ki so izzvale ostro in represivno reakcijo takratnih srbskih in tudi jugoslovanskih oblasti.³⁰ Ob tem so se dejansko že tudi začeli kazati obrisi konflikta med zagovorniki represivne rešitve in med nasprotniki represije, ki se je kasneje vse bolj oblikoval in izražal kot konflikt med nasprotniki in zagovorniki demokratizacije in odpiranja političnega prostora.

Takratna uradna jugoslovanska politika dolgo časa ni hotela priznati obstoja družbene krize, čeprav se je spoznanje o razkoraku med normativnim sistemom in opredeljenimi političnimi cilji ter med dejansko družbeno stvarnostjo vse bolj krepilo. Šele proti sredini osemdesetih let je uradna politika najprej priznala obstoj ekonomske krize in začela pripravljati »program ekonomske stabilizacije«, sredi osemdesetih let pa je uradno začela priznavati obstoj širše družbene in politične krize. Tako je v procesu analiz in razprav ter na podlagi vrste separatov, ki so obravnavali posamezna področja, leta 1985 nastala »Kritična analiza delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja«, ki opozarja na nekatere probleme v delovanju političnega sistema ter na razkorak med normativnim in stvarnim na posameznih področjih. V pripravi tega dokumenta in opredelitvi problemov se je pokazala vrsta različnih mnenj in pogledov na naravo, vsebino in delovanje političnega sistema, kar se je izražalo tudi v različnih

³⁰ Glej npr.: Misha GLENNY: *The Rebirth of History: Eastern Europe in the Age of Democracy* (1990), Penguin Books; London 1990, str. 132-138.

predlogih za razreševanje posameznih problemov in postopoma v oblikovanju različnih konceptov nadaljnjega razvoja.³¹ Kot pomembna politična dilema se je ob tem postavljalo vprašanje, ali gre le za probleme v uresničevanju in delovanju obstoječega političnega sistema socialističnega samoupravljanja ali pa gre morebiti tudi za probleme v sami naravi, vsebini in strukturi tega političnega sistema.

Ob tem kaže omeniti, da po »Smerih razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja« ter po Kardeljevi in Titovi smrti vse do dokumenta »Kritična analiza delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja« v Jugoslaviji ni bilo poskusa resne in obsežnejše politične in strokovne analize političnega sistema in njegovega delovanja. Kakorkoli kritično že ocenjujemo Kardeljeve ter druge strokovne in politične ocene in analize družbene stvarnosti in političnega sistema iz prejšnjih obdobj, lahko ugotovimo, da so pogosto dokaj zgodaj opozorile na posamezne politične in družbene probleme ter tako političnemu sistemu in njegovim subjektom omogočile pravočasno reakcijo nanje. V svoji ideološki naravnosti so praviloma tudi ponudile določeno rešitev ali vsaj način reševanja ugotovljenega problema, ki je ob prepričanju, da že sam sprejem normativnih sprememb in političnih odločitev lahko pomembno spremeni družbeno prakso, pogosto predvideval predvsem normativne spremembe političnega sistema.³²

Uradno zanikanje obstoja krize na začetku osemdesetih let, odsotnost ustreznih kontinuiranih strokovnih in političnih analiz in ocen tedanjega družbenega stanja, dogajanja in procesov razvoja, političnega sistema in njegovega delovanja so povzročili precejšnjo zamudo pri oblikovanju politike in programov, ki naj bi omogočili razreševanje posameznih problemov in družbene krize. Poleg tega se je pokazala tudi neučinkovitost in nesposobnost sistema, ki ni mogel zagotoviti potrebnega družbenega konsenza in pravočasno pripraviti, uskladiti in sprejeti ustrezne splošno sprejete politike, protikriznih in stabilizacijskih ukrepov in dokumentov ter konkretnega programa dejavnosti, ki bi mobiliziral ljudi in vse segmente političnega sistema v procesu razreševanja družbene krize.

iii) Zaostrovanje družbene krize, vse večje nezadovoljstvo ljudi, trenja med republikami in pokrajinami oziroma njihovimi vodstvi ter dejstvo, da na krizo obstoječi sistem ni bil sposoben ustrezno in uspešno reagirati, so povzročili postopno razpadanje sistema. Vse bolj se je kazalo, da v normativni sistem niso bili vgrajeni integracijski mehanizmi in dejavniki, ki bi sledili in jasno opredelili interes za skupno življenje v jugoslovanski federaciji; prav tako obstoječi normativni sistem ni oblikoval in uredil mehanizmov in postopkov za usklajevanje različnih konfliktih interesov ter za preprečevanje družbenih konfliktov oziroma za njihovo upravljanje in razreševanje.

³¹ Glej: *Kritična analiza delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja (1985)*, Zvezni družbeni svet za vprašanja družbene ureditve, Delavska enotnost, Ljubljana 1985.

³² Pri tem pogosto ali celo praviloma takšne spremembe niso temeljile na strokovnih analizah, ki bi ugotavljale, če in koliko so posamezne normativne spremembe sploh uresničljive v praksi ter koliko odražajo dejansko družbeno situacijo, ampak so temeljile na uradnih ideoloških predpostavkah in izhodiščih. Tako se je pogosto zgodilo, da posamezne normativne spremembe, ki naj bi razrešile obstoječe ali potencialne probleme, obstoječe družbene prakse sploh niso upoštevale in zato tudi niso bile uresničljive v praksi; v nekaterih drugih primerih pa je uveljavitev določenih sprememb, ki niso upoštevale obstoječe družbene realnosti, povzročila nepričakovane spremembe in rezultate, ki so bili v nasprotju s prvotnim namenom in političnimi pričakovanji.

To je postalo posebno očitno po smrti predsednika Tita ter v procesu postopnega razkrajanja in razpada Zveze komunistov Jugoslavije. Predsednik Tito kot osrednja osebnost jugoslovanske politike in šef države ter ZKJ kot nosilka političnega monopola (oziroma njeno ožje vodstvo) sta v preteklih obdobjih na podlagi svoje formalne in dejanske družbene vloge predstavljala ključna integracijska dejavnika v političnem sistemu, hkrati pa sta se uveljavila tudi kot mehanizem za preprečevanje in razreševanje obstoječih družbenih konfliktov. Ko sta omenjena dejavnika prenehala opravljati svojo - neformalno in formalno - integracijsko funkcijo ter funkcijo preprečevanja, upravljanja in razreševanja konfliktov, so se pokazali in okrepili vsi dezintegracijski dejavniki in vse centrifugalne sile, ki so pogojile nadaljnji razvoj.

Pri tem je razpad ZKJ potekal kot proces, ki se je najprej kazal v vse večji samostojnosti posameznih republiških in pokrajinskih organizacij zveze komunistov in njihovih vodstev, v konfliktih med njimi zaradi različnih interesov in konceptov razvoja ter v neučinkovitosti »načela demokratičnega centralizma«, ki je prej predstavljalo temeljni princip njenega delovanja. Pokazalo se je, da je bil nemogoč kompromis med obema temeljnima različnima konceptoma nadaljnega razvoja, položaja in narave ZKJ, od katerih je en zagovarjal nadaljnjo decentralizacijo in notranjo demokratizacijo, drugi pa večjo centralizacijo ter ponovno uveljavitev »načela demokratičnega centralizma« in notranje discipline. Do dokončnega razpada ZKJ je prišlo na 14. izrednem kongresu februarja 1990, ko sta celotna slovenska delegacija in večina hrvaške delegacije ta kongres zapustili.³³

iv) Še preden je prišlo do razpada ZKJ in zatem celotnega političnega sistema jugoslovanske federacije na začetku devetdesetih let, so se jasno pokazali različni in med seboj diametralno nasprotni koncepti bodočega razvoja ter njihovi nosilci. Na eni strani je šlo za koncept decentralizacije jugoslovanske federacije in okrepitve samostojnosti federalnih enot, ki naj bi na zvezni ravni uresničevale le tiste skupne interese in pristojnosti, za katere bi se poprej soglasno dogovorile. Na drugi strani je šlo za koncept okrepitve federacije in koncentracije številnih funkcij na zvezni ravni. Hkrati je prvi koncept predvideval tudi postopno notranjo demokratizacijo federalnih enot in uveljavljanje političnega pluralizma, medtem ko je drugi koncept terjal okrepitev položaja in družbene vloge zveze komunistov v skladu z normativnimi opredelitvami ter je nasprotoval demokratizaciji in uveljavljanju političnega pluralizma.³⁴

Omenjene ideološke in politične konflikte so spremljali: zaostrovanje ekonomske in družbene krize; vse večja negotovost in nezadovoljstvo ljudi; zavest, da obstoječi politični sistem ne deluje in ne zmore razreševati vse hujše družbene krize in uveljaviti

³³ Znotraj ZKJ je šlo za trenja med »reformistično in bolj liberalno« slovensko organizacijo ter med ZK Srbije pod vodstvom Slobodana Miloševića, ki se je zavzemala za ponovno okrepitev in centralizacijo ZKJ. S podporo in prek ZKJ je Milošević želel uresničiti svojo represivno politiko do Albancev na Kosovu ter srbsko ekspanzijo v Jugoslaviji. Ko so slovenska organizacija in kasneje še nekatere druge organizacije (hrvaška, del bosanskohercegovske) zapustile 14. izredni kongres ZKJ januarja 1990, je to pomenilo dokončen razpad ZKJ, ki je bila več kot štiri desetletja nosilec oblasti in vodilna politična sila v Jugoslaviji. (Glej npr.: V. P. GAGNON, Jr.: »Yugoslavia: Prospects for Stability« (1991), *Foreign Affairs*, Vol. 70, No. 3, Summer 1991, str. 18-35; Dennison RUSINOW: »Yugoslavia: Balkan Breakup?« (1991), *Foreign Policy*, No. 83, Summer 1991, str. 143-153.)

³⁴ Prvi koncept razvoja se je oblikoval zlasti v Sloveniji, zagovarjala pa ga je tudi Hrvaška, medtem ko je drugi koncept zagovarjala Srbija ob podpori črne gore.

(zlasti nujno potrebne) gospodarske reforme; občutek, da v Jugoslaviji nihče ni zadovoljen, saj so na eni strani manj razviti trdili, da jih izkoriščajo razvitejši deli federacije, na drugi strani pa so razvitejši deli prav tako trdili, da so izkoriščani, saj morajo prispevati ogromna sredstva - na katera sploh ne morejo vplivati, da bi bila produktivno in učinkovito uporabljena - za razvoj nerazvitih, itd. V takšnih pogojih je bil obstoječi sistem vse pogostejše blokiran in popolnoma nemočen, da bi uspešno reagiral na nakopičene probleme. Prav tako tudi ni bilo mogoče pripraviti in sprejeti normativnih sprememb, ki bi omogočile normalnejše delovanje političnega sistema, saj zaradi različnih in nasprotnih interesov ter zaradi obstoja diametralno nasprotnih konceptov razvoja ni bilo mogoče doseči soglasja, ki je bilo po veljavni ustavni ureditvi potrebno za sprejem ustavnih sprememb.

Še preden je obstoječi sistem formalno razpadel, se je v praksi odprl prostor za nova pravila in novo politično prakso; ponujala se je možnost za prerazporeditev in osvojitve oblasti. To je v praksi prvi spoznal Slobodan Milošević, ki je leta 1987 prišel na čelo srbske zveze komunistov. Po letu 1988 je začel najprej utrjevati svojo oblast v Srbiji, kasneje pa se je poskusil uveljaviti tudi kot jugoslovanski voditelj. Pri tem se ni bal uporabiti na srbskem nacionalizmu temelječe populistične politike, ki je s preprostimi gesli pritegnila in mobilizirala srbske množice, in zaostrovanja konfliktov znotraj Srbije, kar mu je omogočilo obračun s pokrajinskimi vodstvi ter kasneje formalno minimiziranje ali kar dejansko odpravo avtonomije obeh pokrajin. Opozarjanje na obstoječe slabosti političnega sistema in obljube, da bodo njegova politika in konkretne rešitve te probleme in slabosti odpravile ter zagotovile dostojno življenje in socialno varstvo ljudi, so prav tako pomenile pomemben del njegove politične strategije.

Podobno strategijo in taktiko kot v Srbiji je Milošević poskusil uporabiti tudi za osvojitve oblasti na zvezni ravni. Pri tem je svojo politiko in koncept poskusil predstaviti kot boj za ohranitev jugoslovanske federacije ter obstoječega političnega sistema in ustavne ureditve, ki jo je s svojo politiko dejansko kršil in začel rušiti. Predloge za reformo političnega sistema in federacije, ki so prihajali iz zlasti iz Slovenije in Hrvaške, je Milošević navadno takoj zavrnil ter jih razglasil za neustavne in protirevolucionarne. Na drugi strani je sprejem nove ustave Republike Srbije v septembru 1990 - še pred izvedbo prvih večstrankarskih volitev v republiki - tudi formalno pomenil poseg v ustavo SFRJ, saj je srbska ustava pomembno spremenila položaj ter omejila pristojnosti in položaj avtonomnih pokrajin,³⁵ ki sta bili v skladu z zvezno ustavo opredeljeni tudi kot konstitutivna elementa federacije in so bili njuni predstavniki neposredno vključeni v sestavo zveznih organov.³⁶ Agresivnost srbske politike v federaciji se je kazala tudi v vplivu, ki ga je imel Milošević in delno tudi širše srbsko vodstvo na politiko Srbov in njihovih političnih organizacij zunaj meja republike Srbije, kjer so se kmalu začeli zaostrovati odnosi med novimi republiškimimi vodstvi ter med Srbi in njihovimi političnimi voditelji v teh republikah.

Omenjena Miloševićeva agresivna politika in koncept razvoja, ki je nasprotoval decentralizaciji in demokratizaciji, sta v večini preostalih republik kmalu začela vzbujati

³⁵ Glej: 6. in 108.-112. člen ustave Republike Srbije. Ustav republike Srbije (1990), Službeni glasnik Republike Srbije, št. 1/1990.

³⁶ Glej: 3. člen ustave SFRJ, 1974, ter tudi npr. člene 289, 291, 292, 321 (ki je bil spremenjen s 1. točko amandmaja IV iz leta 1981 in kasneje nadomeščen z amandmajem XLI leta 1988) in 348 (ki je bil nadomeščen z drugim odstavkom 1. točke amandmaja XLIII leta 1988).

strah in odpor - zlasti usmerjen proti agresivnemu srbskemu nacionalizmu, ki je očitno hotel prevzeti kontrolo nad federacijo; vse to je še poglobilo konflikte v Jugoslaviji in hkrati poudarilo njihovo etnično dimenzijo, kar je okrepilo tudi položaj in vlogo nesrbskih nacionalizmov v drugih okoljih.

Poleg tega kaže ugotoviti, da je uveljavitev agresivne in izključujoče po svoji naravi populistične Miloševićeve politike v Jugoslaviji po letu 1988 najprej pomembno omejila, kasneje pa sploh popolnoma ukinila sleherno možnost za oblikovanje političnega kompromisa v procesu dogovarjanja o bodočem razvoju in oblikovanju političnih usmeritev. Sposobnost za sklenitev kompromisov je praviloma nujna podlaga za demokratsko reformo političnega sistema in za njeno uresničitev; poleg tega lahko ugotovimo, da je kljub vsem svojim omejitvam in monistični naravi znotraj obstoječega prostora jugoslovanski politični sistem v celotnem obdobju po drugi svetovni vojni poskušal uveljaviti dogovarjanje in politične kompromise kot temeljno pravilo in metodo svojega delovanja.

v) Mednarodne okoliščine in dogajanja v svetu v osemdesetih letih in v začetku devetdesetih let so pomembno vplivali tudi na dogajanja in razvoj v Jugoslaviji: ekonomska recesija in zaostrena dolžniška kriza sta prispevali k zaostrovanju ekonomske krize tudi v Jugoslaviji. Spremembe odnosov v mednarodni skupnosti, zlasti postopno razkrajanje in razpad varšavske zveze ter kasneje na začetku devetdesetih let tudi razpad Sovjetske zveze so prinesle konec hladne vojne in dotlej obstoječe bipolarne ureditve sveta, kar je posledično spremenilo položaj in vlogo Jugoslavije v mednarodni skupnosti in mednarodnih odnosih. Razpad bipolarne svetovne ureditve je pomembno spremenil tudi položaj in vlogo neuvrščene gibanja in neuvrščenih držav v mednarodnih odnosih, saj je bila tradicionalna neuvrščena politika pogojena prav z bipolarno strukturo mednarodne skupnosti, kar je vplivalo tudi na jugoslovansko zunanjo politiko. Čeprav na eni strani tradicionalne bipolarne ureditve ni več, pa se na drugi strani še niso oblikovali niti zametki nove mednarodne ureditve, pri čemer kaže ugotoviti, da se uradne zunanje politike pogosto še vedno obnašajo, kot da hladna vojna še ni končana, ter ravnajo po pravilih in modelih oblikovanih v bipolarnem sistemu mednarodnih odnosov, kar se je odrazilo tudi v odnosu mednarodne skupnosti do jugoslovanske krize; itd.³⁷

V letu 1990, ko se je jugoslovanska kriza že resno zaostila in ko so v posameznih republikah pripravili prve večstrankarske volitve po drugi svetovni vojni, so se v mednarodni skupnosti bali zlasti močnega razvoja in nekontroliranega razpada Sovjetske zveze in posledic, ki bi jih to dogajanje lahko imelo na mednarodno skupnost in mednarodne odnose ter zlasti na poslabšanje mednarodne stabilnosti in varnosti. Razkrajanje bipolarne mednarodne ureditve je pomembno vplivalo na mednarodni položaj in vlogo Jugoslavije pri ohranjanju mednarodnega miru in stabilnosti, ki jo je imela prej kot neuvrščena država na stičišču med dvema ključnima vojaškima blokoma. Na Jugoslavijo in zaostrovanje jugoslovanske krize so na zahodu začeli gledati predvsem kot na močen zgled in negativen primer za Sovjetsko zvezo; vztrajanje na enotnosti ter ozemeljski integriteti in celovitosti Jugoslavije je bilo hkrati tudi sporočilo posameznim de-

³⁷ Glej npr.: Stanley HOFFMAN: »Delusions of World Order« (1992) - v *New York Review of Books*, Vol. XXXIX, April 9, 1992, str. 37-43.

javnikom v Sovjetski zvezi, naj dobro premislijo svojo politiko in ravnanja, če želijo dobre odnose z zahodom.

Vztrajanje zahoda in zlasti ZDA na ozemeljski celovitosti in integriteti Jugoslavije spomladi leta 1991 so si takratni jugoslovanski vojaški in politični vrh ter srbsko vodstvo razlagali kot zeleno luč za posredovanje v Sloveniji, ki je - potem, ko so bili zavrnjeni vsi njeni predlogi za reformo jugoslovanske federacije ali za njeno preoblikovanje v konfederalno skupnost - 25. junija 1991 razglasila svojo samostojnost.³⁸ pri tem kaže poudariti, da je tudi ob razglasitvi samostojnosti in suverenosti Slovenija še vedno poudarjala, da se je pripravljena pogajati o povezovanju z državami, ki bodo nastale na območju dotedanje SFRJ, in celo o oblikovanju (konfederalne) skupnosti suverenih držav na območju dotedanje SFRJ.³⁹

Vojaška intervencija v Sloveniji je dejansko pomenila konec jugoslovanske federacije in začetek tragične jugoslovanske krize. Čeprav so predstavniki in opazovalci evropske skupnosti, kot ključni dejavnik mednarodne skupnosti v jugoslovanski krizi v tem obdobju, vztrajali na šestmesečnem prehodnem obdobju, v katerem je bilo uresničevanje samostojnosti in neodvisnosti Slovenije in Hrvaške zamrznjeno, je bilo bolj ali manj jasno, da možnosti za kompromis skorajda ni več bilo. Uradno mednarodno priznanje neodvisnosti in suverenosti Slovenije in Hrvaške ter kasneje - na podlagi kriterijev za priznanje, ki jih je sprejela evropska skupnost - tudi ostalih jugoslovanskih republik, ki so za priznanje zaprosile, je bilo tako (zlasti tudi zaradi pritiskov mednarodne javnosti ob vojni v Sloveniji in kasneje na Hrvaškem) le še vprašanje časa.

10.

V kontekstu omenjenih dogodkov, okoliščin in procesov kaže - preden predstavim svoje hipoteze o pomenu in vlogi ustave SFRJ iz leta 1974 v procesu demokratizacije in osamosvajanja Republike Slovenije - nekoliko podrobneje obravnavati še ustavne amandmaje k tej ustavi, ki so bili sprejeti na začetku in ob koncu osemdesetih let.

Ustavni amandmaji leta 1981 so bili sprejeti neposredno po smrti predsednika Tita.⁴⁰ Z njimi naj bi politični sistem prilagodili novim okoliščinam in zagotovili njegovo uspešno delovanje. Tako so ti amandmaji uveljavili načelo kolektivnega vodstva, ki naj nadomestilo osrednjo in integrativno vlogo predsednika Tita v političnem sistemu, čeprav je bilo bolj ali manj jasno, da njegove vloge - zlasti še ob upoštevanju njegove osebne karizme - ne bo mogoče v celoti nadomestiti. Na ravni federacije naj bi kolektivno vodstvo dodatno zagotovilo predvsem enakopravno zastopnost in vpliv republik in pokrajin na procese odločanja, pri uvajanju te rešitve nasploh pa so razmišljali tudi o tem, da bo načelo kolektivnega vodstva omogočalo vključevanje večjega števila sposobnih ljudi in zlasti strokovnjakov v delo osrednjih kolektivnih organov oblasti in samoupravljanja.⁴¹ Poleg tega so ti amandmaji urejali tudi trajanje mandatne dobe izvol-

³⁸ Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, Uradni list RS, št. 1 (leto 1), 1991.

³⁹ 2. alineja točke III Deklaracije ob neodvisnosti, Uradni list RS, št. 1 (leto 1), 1991.

⁴⁰ Ustavni amandmaji (I do VIII) k ustavi SFRJ, Uradni list SFRJ, št. 38/1981.

⁴¹ Amandma I (1981) k ustavi SFRJ, 1974.

jenih in imenovanih funkcionarjev in drugih nosilcev samoupravnih funkcij ter omejili možnost njihove reelekcije.⁴² Sprejem teh amandmajev je spremljala tudi široka politična kampanija za uveljavljanje krajših - najpogosteje enoletnih ali dvoletnih - mandatorov in omejevanja reelekcije za nosilce individualnih političnih in drugih javnih funkcij. Taka praksa naj bi okrepila vpliv in nadzor ljudi nad delom izvoljenih in imenovanih funkcionarjev, hkrati pa naj bi tudi zagotovila, da se v rokah teh funkcionarjev ne bi nakopičilo preveč oblasti.

Ob tem kaže poudariti, da podpora takšnim usmeritvam ni bila povsem enotna in da so se pojavljali tudi posamezni pomisleki. V praksi se je kasneje pokazalo, da je uveljavitev teh amandmajev ter z njimi kolektivnega vodstva, skrajšanja mandatorov in omejitev reelekcije pogosto prinesla prav nasprotno rezultate od pričakovanih; zlasti v pogojih zaostrene družbene krize so včasih omenjene rešitve še dodatno zmanjšale sposobnost sistema za reagiranje in ukrepanje ter otežile ali celo blokirale njegovo normalno delovanje. Kot sem že omenil, obstoječa oblast sprva sploh ni hotela priznati obstoja družbene krize, kasneje pa nanjo ni več mogla ustrezno reagirati.

Poglabljanje in zaostrovanje družbene krize v Jugoslaviji v drugi polovici osemdesetih let ter nesposobnost obstoječega političnega sistema, da pravočasno in uspešno reagira nanjo, so nedvoumno terjali reformo sistema. Pri tem se je pokazalo, da v novih pogojih ni bilo mogoče doseči potrebnega soglasja glede narave in vsebine te reforme. Poleg tega so se v tem času vse bolj izrazito začele kazati tudi temeljne razlike med različnimi koncepti reagiranja na krizo in nadaljnjega razvoja jugoslovanske federacije, pri čemer bi te razlike in konflikt sprva najbolje lahko opredelili kot konflikt med zagovorniki decentralizacije in povečane samostojnosti federalnih enot na eni strani ter med zagovorniki centralizacije in okrepljene vloge federacije na drugi strani. V opisanih okoliščinah se je začel sprva prikrit, kasneje pa vse bolj očitien postopen proces razkroja političnega sistema in njegovih posameznih mehanizmov.

Zadnja poskusa reforme sta bila program ekonomske reforme in preнове gospodarstva predsednika zveznega izvršnega sveta Markovića ter novembra leta 1988 sprejeti amandmaji k ustavi SFRJ iz leta 1974.⁴³ Ti so bili predstavljeni in predlagani kot nujno potrebna ustavna podlaga za uresničevanje ekonomske reforme ter tudi za postopno reformo in demokratizacijo političnega sistema. Podrobnejša analiza teh ustavnih amandmajev pokaže, da je bilo končno sprejeto besedilo v mnogočem zelo splošen in nedorečen kompromis med različnimi koncepti razvoja; spremembe so bile dejansko dokaj omejene in parcialne, vseeno pa so odprle nove možnosti razvoja. Na gospodarskem področju je bil tako še vedno pretežno uveljavljen sistem »dogovorne ekonomije« in poseganja države v gospodarjenje, so pa spremembe omogočile začetek reforme in širše uvajanje tržnega gospodarjenja. Sprejete spremembe na področju političnega sistema so bile večinoma le »kozmetične«; kljub temu so pomenili ustavni amandmaji postopno razgrajevanje delegatskega skupščinskega sistema, niso pa oblikovali niti še obrisov novega političnega sistema - saj glede njihove narave in vsebine ni bilo mogoče doseči potrebnega soglasja. Poleg tega so sprejete ustavne spremembe pomembno porušile koherentnost ustavnega sistema, saj posamezni deli ureditve niso bili več povsem kompatibilni z ostalimi deli ter zlasti z opredelitvami, načeli in usmeritvami

⁴² Amandmaji II-VII (1981) k ustavi SFRJ, 1974.

⁴³ Ustavni amandmaji (IX-XLVIII) k ustavi SFRJ, Uradni list SFRJ, št. 70/1988.

zapisanimi v temeljnih načelih ustave SFRJ, v katere ustavni amandmaji ob odsotnosti političnega soglasja niso posegli.⁴⁴

Na sprejem ustavnih amandmajev in izhodišč za ekonomsko reformo lahko gledamo kot na nekakšen kompromis, s katerim nihče ni bil popolnoma zadovoljen. Zvezni izvršni svet je poudarjal, da so sprejete spremembe sicer formalno omogočile začetek ekonomskih in političnih reform, da pa so bile pogosto preozke in nezadostne ter tudi niso dale zveznemu izvršnemu svetu tistih pristojnosti, ki bi jih ta potreboval za uresničitev reform. Zagovorniki centralizacije so se pritoževali, da federacija ni dobila dovolj pristojnosti, da bi se lahko uspešno lotila razreševanja družbene krize. Kritiki v Sloveniji in zagovorniki decentralizacije pa so na drugi strani ugotavljali, da pomenijo ti amandmaji skrajno še sprejemljivo mejo centralizacije, še zlasti pa so kritizirali določbo o financiranju jugoslovanske ljudske armade, ki je to institucijo postavila v izjemen in privilegiran položaj.⁴⁵

V času po sprejemu ustavnih amandmajev so se konflikti in družbena kriza zaostriili že do te mere, da ni bilo več mogoče zagotoviti konsenza za njihovo uresničevanje in za nadaljnjo reformo političnega sistema ter potrebne družbene mobilizacije in kohezije za uresničevanje ekonomske reforme.

Vseeno so amandmaji k ustavi SFRJ iz leta 1988 omogočili demokratizacijo ter postopno uveljavljanje političnega pluralizma in večstrankarskega sistema; pri tem kaže ugotoviti, da so ti procesi v različnih okoljih v Jugoslaviji potekali različno hitro in intenzivno, kar je vsaj v določeni meri še dodatno zaostriilo obstoječe družbene konflikte. Na drugi strani sta takrat veljavna ustava in politični sistem pomenila tudi omejitve v uveljavljanju večstrankarskega političnega sistema, kar je vsaj v prvem obdobju ob koncu osemdesetih let terjalo uporabo številnih kompromisnih rešitev.

Proces sprejemanja amandmajev k republiškim in pokrajinskim ustavam v letu 1989, ki naj bi zagotovil uskladitev republiških in pokrajinskih ustav s spremenjeno ustavo SFRJ ter omogočil začetek gospodarske in politične reforme, pa je odprl prostor in ponudil možnost za nove, obsežnejše in širše spremembe. Posledica tega so bile še nekatere nove razlike med ustavnimi ureditvami v posameznih republikah. Omenjeno možnost je izkoristila in uporabila zlasti Slovenija,⁴⁶ ki je z ustavnimi amandmaji v normativnem delu slovenske ustave uveljavila pravico do samoodločbe in do ekonomske suverenosti delovnih ljudi in občanov Slovenije,⁴⁷ in ki je tudi uveljavila širše normativne temelje in okvire za uveljavljanje tržne ekonomske reforme in za uveljavljanje večstrankarskega sistema, s čimer je bil postavljen ustavni okvir za izvedbo prvih pravih večstrankarskih volitev v Sloveniji po drugi svetovni vojni spomladi leta 1990.

Omenjeni proces se je nadaljeval v posameznih republikah s sprejemanjem novih ustavnih amandmajev ter s sprejemanjem novih republiških ustav v začetku devetde-

⁴⁴ Glej npr.: **Mitja ŽAGAR**: Primerjalna analiza amandmajev k ustavam SR in SAP iz leta 1989 v primerjavi z ustavo SFRJ (1974) in ustavnimi amandmaji (1981, 1988): Primerjava amandmajev k ustavi SFRJ (1988) z amandmaji k ustavam SR in SAP iz leta 1989 (1989), Razmnoženo gradivo, naročnik: Predsedstvo SR Slovenije, Ljubljana, oktober - november 1989, str. 7-8.

⁴⁵ Glej: **M. ŽAGAR**: prav tam, str. 3-8, 42, XXVII. Financiranje JLA je urejal amandma XXXVIII.

⁴⁶ Ustavni amandmaji IX-XC k ustavi SR Slovenije, Uradni list SRS, št. 32/1989.

⁴⁷ Glej ustavni amandma X in XI (1989) k ustavi SRS. Omenjene določbe so v drugih delih Jugoslavije ostro kritizirali, jih označevali kot »slovenski separatizem« in »razbijanje Jugoslavije« ter poudarjali, da so določbe navedenih slovenskih amandmajev protiustavne. (Glej tudi: **M. ŽAGAR**: prav tam, str. 72)

setih let, kar je tudi z normativnega gledišča pomembno spremenilo ustavni sistem jugoslovanske federacije in prispevalo k njegovemu dokončnemu razpadu.

II. (Hipo)teze

11.

Tako v času pred prvimi večstrankarskimi volitvami spomladi leta 1990 kot tudi po njih je bilo temeljno uradno politično izhodišče slovenske politike, da je potrebno v procesu ustavnih sprememb, uveljavljanja samostojnosti Slovenije in sprejema nove slovenske ustave dosledno spoštovati načelo ustavnosti in zakonitosti ter veljavne postopke za ustavno revizijo. Pri tem niso upoštevali le slovenske ustave, ampak so vse do razglasitve suverenosti in neodvisnosti slovenske države upoštevali tudi zvezno ustavo, čeprav se v praksi njene določbe skorajda ali celo večinoma niso več uresničevale, so se pa pogosto kršile.

Nasploh za ustavo SFRJ kaže ugotoviti, da je bila po sprejemu ustavnih amandmajev leta 1988 v mnogočem notranje nekoherentna in celo protislovna, kar je v nekaterih primerih omogočalo glede na izbrana in uporabljena ideološka in politična izhodišča zelo različne interpretacije vsebine in pomena posameznih njenih določb. Tako je pogosto prihajalo do posameznih sporov pri interpretaciji posameznih določb zvezne ustave ter skladnosti ali neskladnosti posameznih določb republiških in pokrajinskih ustav s to ustavo, kar je, kot sem že omenil, še zaostriilo nasprotja in konflikte v Jugoslaviji.

12.

1. (hipo)teza: Ustava mora zagotoviti družbeno stabilnost, red in uspešno delovanje političnega sistema, odvrniti pa mora tiste dejavnike in preprečiti vse pojave, ki bi družbeni red, stabilnost in uspešno delovanje sistema onemogočali in ogrozili.

Ustava kot temeljni pravni dokument in temelj sodobnih političnih sistemov je praviloma izraz družbenega in političnega konsenza v posamezni državi v nekem obdobju, je pa vsaj do določene mere tudi ideološki dokument, instrument in mehanizem, ki izraža zlasti elemente vladajoče ideologije in njenih izhodišč. Ključna naloga vsake ustave je, da zagotovi družbeno stabilnost in uspešno delovanje političnega sistema ter da prepreči in razreši morebitne družbene konflikte, ki bi to lahko ogrozili.

Ideološko izhodišče ustave SFRJ iz leta 1974 je bilo, da se v Jugoslaviji izgrajuje brezrazredna in nekonfliktna družba, kar je pomembno pogojilo naravo in strukturo političnega sistema, ki ga je ta ustava začela uveljavljati. Zaradi omenjenega ideološkega izhodišča tako zvezna ustava kot tudi republiške in pokrajinske ustave v politični sistem niso vgradile formalnih mehanizmov in postopkov za preprečevanje, upravljanje in razreševanje različnih družbenih konfliktov znotraj institucij političnega sistema. Za razvoj v osemdesetih letih pa je bilo ključno dejstvo, da sta v političnem sistemu prenehala obstajati in opravljati tovrstno funkcijo tudi oba neformalna dejavnika, ki sta bila hkrati tudi ključna centripetalna sila celotnega političnega sistema. Kot

sem že omenil, sta v obdobju po drugi svetovni vojni funkcijo mehanizma za preprečevanje, upravljanje in razreševanje družbenih konfliktov v Jugoslaviji dejansko in neformalno opravljala predsednik Tito in KPJ/ZKJ na podlagi njune formalne vloge in položaja v političnem sistemu ter tudi na podlagi njunega dejanskega političnega monopola.

V pogojih zaostrene družbene krize brez formalnih mehanizmov in postopkov za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov obstoječi ustavni sistem tako ni uspel opravljati svoje temeljne družbene funkcije, ki jo lahko opredelimo kot zagotavljanje družbene stabilnosti in uspešnega delovanja političnega sistema, ki omogoča lahko ustrezno reagiranje na obstoječo politično situacijo in morebitne probleme. Ker ustava te svoje temeljne funkcije ni opravila, so se nasprotja in družbeni konflikti še zaostрили, kar je končno - ob nesposobnosti, da bi oblikovali in sprejeli za vse vpletene strani sprejemljivo rešitev - privedlo do razpada jugoslovanske skupnosti.

V pogojih, ko ni bilo mogoče doseči konsenza glede vsebine ustavnih določb in njihovega uresničevanja, so se v različnih okoljih pojavile in uveljavile različne interpretacije posameznih določb zvezne ustave, ki so bile pogojene s specifičnimi interesi, politiko in ideologijo teh okolij. Pri tem tudi ni bilo mogoče zagotoviti za vse sprejemljivega realnega in objektivnega presojanja ustavnosti in zakonitosti tovrstnih interpretacij ter sklepov in dokumentov, ki so jih na podlagi teh različnih interpretacij v posameznih okoljih sprejemali.

13.

2. (hipo)teza: Jugoslovanska ustavna ureditev iz leta 1974 je upoštevala večetnično naravo federacije in je izrecno poudarjala enakopravnost narodov in narodnosti.⁴⁸

Kot temeljno izhodišče je pri tem poudarjala načelo bratstva in enotnosti, ki naj ga ti narodi in narodnosti v jugoslovanski skupnosti uresničujejo.⁴⁹ Poleg tega je ustava predvidela tudi vrsto mehanizmov, ki naj enakopravnost jugoslovanskih narodov in narodnosti oziroma njihovih republik in avtonomnih pokrajin zagotovijo. Tako ustava določa, da sta v skupščini SFRJ oba domova sestavljena paritetno, zlasti zbor republik in pokrajin pa naj bi zagotavljal enakopravnost republik in avtonomnih pokrajin (v okviru njihovih pravic in dolžnosti) ter enakopravnost narodov in narodnosti.⁵⁰ Ustava izrecno opredeljuje zadeve, o katerih ta zbor odloča na podlagi soglasja skupščin vseh republik in obeh avtonomnih pokrajin, da bi bila tako zagotovljena njihova enakopravnost: v teh zadevah ni mogoče sprejemati sklepov in predpisov, ki bi bili v nasprotju z

⁴⁸ Prvi odstavek razdelka I temeljnih načel ter 1. in 245. člen ustave SFRJ, 1974.

⁴⁹ Razdelek I temeljnih načel ustave SFRJ, 1974.

⁵⁰ 289., 291. in 292. člen ustave SFRJ, 1974. Tako je ustava določala, da delegacije skupščin republik in avtonomnih pokrajin v zboru republik in pokrajin predstavlja po 12 delegatov iz vsake republike ter po 8 iz avtonomne pokrajine. V zvezni zbor v vsaki republici ne glede na njeno velikost (število volilcev) izvolijo po 30 delegatov, v vsaki avtonomni pokrajini pa 20 delegatov. S tem naj bi v obeh zborih skupščine zagotovili v kar največji meri enakopravnost republik (kot nacionalnih držav) ter vseh narodov in narodnosti (narodnih manjšin).

interesi federalnih enot.⁵¹ Paritetna sestava je bila predvidena tudi v predsedstvu SFRJ, ki je predstavljalo kolektivnega šefa države, enakopravno etnično strukturo pa naj bi upoštevali tudi pri oblikovanju zveznega izvršnega sveta, zvezne vlade.⁵² Zanimivo je, da se je pariteta med drugim uveljavila tudi v organiziranosti in delovanju Zveze komunistov Jugoslavije ter v organiziranosti in delovanju drugih družbenopolitičnih organizacij.

Dejstvo, da je zvezna ustava priznavala in poudarjala večetnično naravo jugoslovanske skupnosti ter da je uveljavljala in varovala etnično pluralnost in enakopravnost, je v tem kontekstu prav gotovo pomembno. Vendar pa kaže ob tem takoj opozoriti na dejstvo, da je ustava pri tem izhajala iz že omenjene ideološke predpostavke, da so bili večji etnični konflikti v Jugoslaviji razrešeni že v času narodnoosvobodilne vojne, medtem ko naj bi bodoče probleme v medetničnih odnosih odpravilo razvito družbeno samoupravljanje.

Uveljavitev etničnega pluralizma kaže, da je jugoslovanska ustavna ureditev dopuščala in omogočala določeno raven in posamezne segmente družbenega pluralizma tudi v političnem sistemu, čeprav seveda politični pluralizem večstrankarskega tipa ni bil dovoljen. To je verjetno vsaj v posameznih okoljih olajšalo procese demokratizacije ter uveljavljanje večstrankarske politike in političnega sistema.

14.

3. (hipo)teza: Po ustavi SFRJ iz leta 1974 je bila jugoslovanska federacija formalno (in vsaj v določenih segmentih tudi dejansko) bolj decentralizirana kot ostale federacije v svetu.

Če analiziramo razvoj jugoslovanske federacije zgolj s formalnega gledišča, je bila jugoslovanska federacija na podlagi ureditve ustave FLRJ iz leta 1946 po sovjetskem vzoru relativno centralizirana, kasneje pa se je v njej vse bolj uveljavljala decentralizacija. Če primerjamo le njeno normativno ureditev z drugimi ureditvami federalnih držav v svetu lahko ugotovimo, da je bila formalno jugoslovanska federacija dokaj decentralizirana.⁵³

⁵¹ Gre zlasti za zadeve gospodarskega razvoja, finančne in monetarne politike, financiranje federacije, ustanovitev skladov in ratifikacijo mednarodnih sporazumov, pa tudi za sprejem poslovnika zbora. Le v izjemnih primerih, ko bi nastale motnje na trgu ali občutna škoda za skupnost, je bilo po posebnem postopku mogoče s preglasovanjem sprejeti začasne ukrepe, ki pa veljajo le dokler ni doseženo soglasje o novem predlogu, oziroma največ leto dni (členi 295-296 ter 298-304 ustave SFRJ (1974).)

⁵² Paritetna sestava predsedstva SFRJ organa je bila zagotovljena vse od njegove uvedbe v naš ustavni sistem (amandma XXXIV iz leta 1971 k ustavi SFRJ, 1963). Po ustavi SFRJ (1974) je bil sprva po smrti predsednika Tita poleg predstavnikov republik in pokrajin, ki jih volijo republiške in pokrajinske skupščine, v predsedstvu tudi predsednik ZKJ (321. člen ustave SFRJ, 1974; 1. točka amandmaja IV, 1981) vse do sprejema amandmaja XLI (1988), ko so v predsedstvu ostali le predstavniki republik in pokrajin. Sestava zveznega izvršnega sveta: 4. odstavek 348. člena ustave SFRJ (1974), ki je bil kasneje nadomeščen z 2. odstavkom 1. točke amandmaja XLIII iz 1988. leta.

⁵³ Glej npr.: Ivo D. DUCHACEK: *Comparative federalism: The territorial dimension of politics* (1970), Modern comparative politics series, Holt, Reinhart and Winston, Inc., New York, Chicago, San Francisco, Atlanta, Dallas, Montreal, Toronto, Sydney, London 1970; in Power maps: *Comparative politics of constitutions* (1973), American Bibliographical Center - Clio Press, Inc., Santa Barbara, London 1973.

Tako je ustava SFRJ iz leta 1974 jugoslovansko federacijo opredelila kot zvezno državo, ki je »državna skupnost prostovoljno združenih narodov in njihovih socialističnih republik ter socialističnih avtonomnih pokrajin Kosova in Vojvodine v sestavi Socialistične republike Srbije.«⁵⁴ Ustava poleg tega izrecno opredeljuje socialistično republiko kot »državo, ki temelji na suverenosti naroda ter na oblasti in samoupravljanju delavskega razreda in vseh delovnih ljudi.«⁵⁵ Socialistične avtonomne pokrajine ustava ne opredeljuje kot (nacionalne) države, ampak le kot »avtonomno socialistično samoupravno demokratično družbenopolitično skupnost«, ki naj zagotovi etnično enakopravnost in ohranitev etnične pluralnosti te skupnosti.⁵⁶ Uveljavljeno pravilo enumerativne opredelitve federalnih pristojnosti, načelo domneve pristojnosti v korist republik, enaka zastopanost v federalnih organih ter v zboru republik in pokrajin skupščine SFRJ uveljavljeno odločanje s soglasjem je formalno gledano v primerjavi s prejšnjimi obdobji in federacijami v svetu še okrepilo samostojnost in položaj republik in do določene mere tudi avtonomnih pokrajin.⁵⁷

V praksi sta kohezijo sistema in vsaj v posameznih obdobjih po drugi svetovni vojni dokajšnje mero centraliziranosti zagotavljala predsednik Tito in zlasti KPJ/ZKJ kot nosilka političnega monopola, saj je bilo v tej organizaciji uveljavljeno načelo »demokratičnega centralizma«. Ob upoštevanju dejstva, da je bila velika večina vseh ključnih vodilnih kadrov članov te organizacije, postane vpliv KPJ/ZKJ še bolj jasen. Vseeno pa kaže ugotoviti, da so se postopoma tudi dejansko decentralizacija in z njo avtonomnost in samostojnost republik in tudi pokrajin krepili.

V osemdesetih letih se je samostojnost republik tudi dejansko začela krepiti, povezano s tem pa so se tudi porajali predlogi za normativno spremembo sistema: na eni strani so je pojavljali predlogi za nadaljnje uveljavljanje decentralizacije in krepitev samostojnosti republik in tudi pokrajin, na drugi strani pa so bili predlogi za centralizacijo in okrepitev pristojnosti in moči federacije. V tem okviru so se oblikovali različni predlogi za reformo federacije, glede katerih pa ni bilo mogoče doseči potrebnega soglasja za spremembo zvezne ustave. Naj pri tem omenim le slovenske predloge za oblikovanje asimetrične federacije ter kasneje slovenske in hrvaške predloge za oblikovanje konfederalne skupnosti.⁵⁸ Vsekakor je vse večje uveljavljanje avtonomije in samostojnosti republik pomembno prispevalo k razlikam v njihovem razvoju in zlasti v hitrosti procesa demokratizacije in uveljavljanja političnega in strankarskega pluralizma v posameznih okoljih, k specifičnemu ustavnemu razvoju v posameznih republikah, k jasnejšemu oblikovanju in izražanju specifičnih interesov posameznih republik, pa tudi k zaostrovanju konfliktov med njimi.

⁵⁴ 1. člen ustave SFRJ, 1974.

⁵⁵ 1. razdelek temeljnih načel in 4. člen ustave SFRJ (1974), ki poudarja »dvojno naravo« republike, ki je hkrati »socialistična samoupravna skupnost delovnih ljudi in občanov ter enakopravnih narodov in narodnosti.«

⁵⁶ 4. člen ustave SFRJ (1974) izrecno določa, da ustava SR Srbije določa tudi, katere pravice se uresničujejo na ravni republike kot celote. Na podlagi tega člena so kasneje v Srbiji utemeljevali ukinitve avtonomije obeh pokrajin z ustavo Republike Srbije (1990).

⁵⁷ Glej npr. člene 244, 267, 271, 273-279, 281, 283, 286, 290, 291 in 292 ustave SFRJ iz leta 1974, ter ustavne amandmaje XXIX, XXXVI, XXXVII, že omenjeni sporni amandma XXXVIII, ki ureja financiranje JLA, in amandma XXXIX k ustavi SFRJ iz leta 1974, ki so bili vsi sprejeti leta 1988.

⁵⁸ Glej npr.: Mitja ŽAGAR: Sodobni federalizem - s posebnim poudarkom na asimetrični federaciji v večnacionalnih državah (1990), str. 325-437.

15.

4. *(hipo)teza*: Pravica do samoodločbe je temeljna in neodtujljiva človekova pravica.

Pravica do samoodločbe kot (kolektivna) pravica naroda oziroma prebivalstva na določenem ozemlju, da sami in svobodno določijo svoj pravni in upravni (administrativni) status, je ena temeljnih človekovih pravic opredeljenih v mednarodnih pravnih dokumentih.⁵⁹ Ta pravica je odigrala pomembno vlogo v procesu dekolonizacije, kasneje pa se je do nje v mednarodni skupnosti oblikovalo dokaj negativno stališče, ki je v mnogočem vplivalo tudi na stališča in reakcijo mednarodne skupnosti ob zaostrovanju jugoslovanske krize v začetku devetdesetih let; šele po razpadu Sovjetske zveze se je to negativno stališče začelo postopoma spreminjati.⁶⁰

Ustava FLRJ iz leta 1946 je na eni strani postavila dokaj centraliziran politični sistem, ki je bil v največji meri podoben sočasnemu političnemu sistemu v Sovjetski zvezi in nekaterih drugih vzhodnoevropskih držav, ki jih teorija opredeljuje kot »države ljudske demokracije«. Na drugi strani pa je opredelila jugoslovansko zvezno republiko kot »skupnost enakopravnih narodov, ki so na temelju svoje pravice do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, izrazili svojo voljo, da živijo skupaj v federativni državi.«⁶¹ Pri tem je zanimivo dejstvo, da ustava ni več poudarjala pravico slehernega naroda oziroma republike, »da izstopi iz federacije, če se ne strinja z obliko vlade, ki bi jo drugi narodi sprejeli proti njegovi volji,« ki jo je prej izrecno določala deklaracija o temeljnih pravicah narodov in državljanov Demokratične federativne Jugoslavije.⁶² Ob tem kaže poudariti, da je bilo o uvrstitvi pravice jugoslovanskih narodov do samoodločbe v ustavo precej razprav, čeprav je bilo prav poudarjanje te pravice v času narodnoosvobodilnega boja ena bistvenih značilnosti jugoslovanskega narodnoosvobodilnega boja, ki je povezovala vse narode. Ob sprejemanju ustave pa je očitno prevladal strah,

⁵⁹ Glej npr.: Prvi odstavek 1. člena mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah ter prvi odstavek 1. člena mednarodnega pakta o političnih pravicah. Deklaracija o načelih mednarodnega prava, ki zadevajo miroljubne odnose in sodelovanje med državami v skladu z ustanovno listino združenih narodov (Rezolucija GS št. 2625 XXV iz leta 1970) priznava to načelo kot temeljno načelo mednarodnega prava, vendar hkrati poudarja tudi nekatere njegove omejitve: (nothing in the foregoing paragraphs shall be construed as authorizing or encouraging any action which would dismember or impair, totally or in part, the territorial integrity of political unity of sovereign and independent States conducting themselves in compliance with the principle of equal rights and self-determination of peoples as described above and thus possessed of a Government representing the whole people belonging to the territory without distinction as to race, creed or colour.

⁶⁰ Glej npr.: **Eyassu GAYIM**: *The Principle of Self-Determination: A Study of its Historical and Contemporary Legal Evolution* (1989), Published in cooperation with The Norwegian Institute of Human Rights, Oslo 1989; **Morton H. HALPERIN, David J. SCHEFFER, with Patricia L. SMALL**: *Self-Determination in the New World Order* (1992), Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C., 1992; **Rudolfo STAVENHAGEN**: *The Ethnic Question: Conflicts, Development, and Human Rights* (1990), United Nations University Press; Tokyo, Hong Kong 1990, str. 65-70.

⁶¹ Glej: 1. člen ustave FLRJ - v knjigi: **Novi ustavi: Zbirka ustava donetih posle drugog svetskog rata (1948)**, str. 11. Glej tudi: **Branko PETRANOVIĆ, Momčilo ZEČEVIĆ**: *Jugoslovanski federalizam: Ideje i stvarnost, Tematska zbirka dokumenta, Prvi tom 1914-1943* (1987), Prosveta, Beograd 1987, str. 234-244; **M. STROBL, I. KRISTAN, C. RIBIČIĆ**: prav tam, str. 52-71.

⁶² Citat: Deklaracija o temeljnih pravicah narodov in državljanov Demokratične federativne Jugoslavije - v knjigi: *Prvo in drugo zasedanje AVNOJ; 26. in 27. novembra 1941 in 29. in 30. novembra 1943* (1973), Komunist, Ljubljana 1973, str. 289.

da bi tako jasno opredeljena pravica do odcepitve (secesije) slehernega jugoslovanskega naroda oziroma republike lahko povzročila razpad nove države.⁶³

V normativnem delu ustav SFRJ iz leta 1963 in 1974 določbe o pravici narodov do samoodločbe ne najdemo več, ampak jo najdemo le še v besedilu temeljnih načelih obeh ustav, ki so bila sicer izhodišče za razlago in uporabo ustavnih določb.⁶⁴ Pri tem sta bila zlasti sporna formulacija in dejstvo, da je bila pravica do samoodločbe narodov opredeljena v zgodovinskem kontekstu narodno-osvobodilne vojne, ko je bila oblikovana jugoslovanska federacija. Nekateri - zlasti srbski - avtorji so zato to določbo razlagali tako, da so svojo pravico do samoodločbe narodi Jugoslavije uresničili s tem, ko so se združili v Jugoslavijo; drugi avtorji pa so poudarjali, da so s svojim dejanjem med narodnoosvobodilno vojno narodi sicer uresničili svojo pravico do samoodločbe, vendar pa ta pravica s tem dejstvom ni ugasnila, saj gre za trajno pravico, ki je vezana na dejstvo obstoja posameznega naroda.⁶⁵

Slovenija je pri tem vztrajala na mnenju, da je pravica narodov do samoodločbe trajna in neodtujljiva ter da vključuje tudi pravico do odcepitve, kar je potrdil tudi leta 1989 sprejeti amandma X k ustavi SR Slovenije iz leta 1974.⁶⁶

V letu 1991 je mnenje, da pravica narodov do samoodločbe ne ugasne, v Jugoslaviji vse bolj prevladalo, prav tako pa se je vse bolj poudarjala tudi suverenost republik kot (nacionalnih) držav. S formalnim mednarodnim priznanjem Slovenije in Hrvaške ter kasneje Bosne in Hercegovine ter Makedonije je takšno stališče potrdila tudi mednarodna skupnost.

⁶³ Glej npr.: B. PETRANOVIĆ, M. ZEČEVIĆ: prav tam, str. 230-233.

⁶⁴ Temeljna načela v uvodnem delu ustave SFRJ iz leta 1963 so nekakšna posebnost jugoslovanske ustave, ki jo je sprejela kasneje tudi ustava SFRJ iz leta 1974. čeprav gre za ideološka ter politično-programska izhodišča ustave, iz katerih izhaja normativni del besedila, pa so po večinsko sprejetem mnenju temeljna načela bila sestavni del ustave, ki ga je potrebno spoštovati in uresničevati, čeprav so njihove določbe zelo splošne in včasih v ustavi ni razdelanih posebnih mehanizmov za njihovo uresničevanje. Predvsem pa naj bi temeljna načela pomenila opredelitev temeljnih pravnih načel ter izhodišča in merilo, po katerem se presojajo vse pravne in samoupravne norme ter delovanje vseh in vsakogar; zato so včasih govorili celo o »nadustavni« naravi teh določb. (Več o tem glej npr.: M. STROBL, I. KRISTAN, C. RIBIČIČ: prav tam, str. 89-90.)

⁶⁵ O naravi jugoslovanske federacije in odnosov v njej ter različna stališča o suverenosti in pravici do samoodločbe glej npr.: Zvonko LEROTIČ: *Jugoslovanska politična klasa i federalizam* (1989), Biblioteka Globus, Globus, Zagreb 1989; Bosna M. NENADIĆ: *Veće republika i pokrajina Skupštine SFRJ* (1988), Naučna knjiga, Beograd 1988; Pavle S. NIKOLIĆ: *Federacija i federalne jedinice: Uticaj federalnih jedinica na vršenje federalne vlasti, Ustavno-pravni aspekt* (1989), Novinsko-izdavačka ustanova Slučeni list SFRJ, Beograd 1989; *Za konfederalno Slovenijo: Zbornik razprav* (1990), Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1990.

⁶⁶ Omenjeno določbo vsebuje tudi 3. člen ustave Republike Slovenije iz leta 1991, Uradni list RS, št. 33/1991.

16.

5. (hipo)teza: Ustava SFRJ iz leta 1974 in dodatno amandmaji k tej ustavi iz leta 1988 so odprli družbeni in politični prostor za uveljavljanje družbenega, etničnega, interesnega in kasneje tudi političnega pluralizma.

Kljub vsem svojim slabostim je ustava SFRJ iz leta 1974 omogočila notranjo diverzifikacijo razvoja ter uveljavljanje etničnega in določenega obsega interesnega pluralizma. Ta prostor je omogočil proces demokratizacije, ki je različno hitro potekal v različnih okoljih in ki je končno omogočil tudi uveljavljanje strankarskega pluralizma - sprva v Sloveniji sicer vsaj formalno v okviru socialistične zveze delovnega ljudstva. Leta 1988 so amandmaji k ustavi SFRJ prostor še nekoliko bolj odprli ter omogočili sprejem ustavnih amandmajev k ustavi SRS leta 1989. Amandmaji k slovenski republiški ustavi pa so dejansko postavili ustavni temelj političnemu pluralizmu ter omogočili oblikovanje in delovanje političnih strank. S tem so omogočili tudi večstrankarske volitve leta 1990, po katerih je v Sloveniji oblast prevzela koalicijska vlada prejšnjih opozicijskih strank.

17.

6. (hipo)teza: Na ustavo SFRJ iz leta 1974 so se sklicevali vsi, tako tisti, ki so nasprotovali sleherni spremembi, tisti, ki so terjali decentralizacijo in demokratično reformo federacije, kot tudi tisti, ki so zahtevali centralizacijo federacije, širitev njenih pristojnosti ter ponovno (o)krepitev političnega monopola in oblasti zveze komunistov.

Tako so ustavo SFRJ skupaj z amandmaji kot podlago za svoja stališča in ravnanje uporabljali tudi politični nasprotniki demokratizacije, decentralizacije in uveljavljanja samostojnosti nekdanjih jugoslovanskih republik. Pri tem so trdili, da branijo ustavno ureditev ter njena temeljna načela in usmeritve, saj se borijo proti separatističnim težnjam posameznih republik - zlasti Slovenije, ki so po njihovem mnenju ogrožale ne le ustavno ureditev ampak celo sam obstoj jugoslovanske federacije. Kot protiustavne in nedopustne so na podlagi teh argumentov razglašali in takoj zavrnili tudi predloge za reformo federacije in njeno decentralizacijo ter kasneje predloge za oblikovanje konfederalne skupnosti zainteresiranih nekdanjih jugoslovanskih republik. Ne-nazadnje je armada uporabila argument, da brani ustavno ureditev in ozemeljsko celovitost Jugoslavije tudi takrat, ko se je odločila za posredovanje v Sloveniji in s tem začela »desetdnevno vojno« 26. junija 1991, kar je dejansko pomenilo ne le konec jugoslovanske federativne skupnosti ampak je tudi izničilo možnosti za njeno preoblikovanje v konfederalno skupnost.

Dejstvo, da ob koncu osemdesetih let ni obstajala potrebna politična volja in zato ni bilo mogoče doseči soglasja za obširnejše, temeljitejše in celovitejše ustavne spremembe, je povzročilo, da je postal jugoslovanski ustavni sistem po sprejemu ustavnih amandmajev leta 1988 notranje nekoherenten in da so bili posamezni deli ustave v nasprotju z drugimi. To je veljalo zlasti za odnos med temeljnimi načeli ustave in spremenjenimi deli normativnega dela besedila, pri čemer so bile te spremembe nujno

potrebne za zagotovitev normativne podlage za začetek ekonomskih reform. Vse to je seveda omogočalo obstoj bistveno različnih in celo diametralno nasprotnih razlag posameznih ustavnih določb, kar je bilo še zlasti sporno ob odsotnosti sistemskih mehanizmov, ki bi omogočili ustrezno in demokratično razreševanje omenjenih in drugih družbenih konfliktov.

III. Sklep

18.

Na koncu tega prispevka je bolj ali manj jasno, da ne bom mogel ponuditi jasnega in enostavnega odgovora na temeljno vprašanje: v procesu osamosvajanja Republike Slovenije je hkrati ustava SFRJ iz leta 1974 odigrala na eni strani pozitivno vlogo v posameznih primerih in na drugi strani negativno v drugih.

Na eni strani je namreč ustava SFRJ iz leta 1974 s kasneje sprejetimi ustavnimi amandmaji odprla družbeni in politični prostor za proces demokratizacije ter za povečano avtonomijo in samostojnost republik. Ustavni amandmaji iz leta 1988 so kljub svoji nedorečenosti in omejenosti vseeno odprli prostor tudi za oblikovanje ustavnih temeljev političnega pluralizma v Sloveniji; nenazadnje se je Slovenija na določbe temeljnih načel ustave SFRJ sklicevala takrat, ko je z ustavnimi amandmaji leta 1989 v normativnem delu slovenske ustave opredelila pravico do samoodločbe in postavila temelj ekonomski suverenosti.

Na drugi strani pa so določbe ustave SFRJ pomenile tudi oviro. Tako je bilo potrebno ob začetkih uveljavljanja političnega pluralizma in večstrankarske politike iskati zasilne rešitve in kompromise, da ni prišlo do preostrih reakcij v ostalih delih jugoslovanske federacije. Ob uveljavljanju slovenske suverenosti in samostojnosti je bilo potrebno upoštevati ne le normativne okvire zvezne ustave, ampak tudi politično situacijo in sočasno razmerje sil v Jugoslaviji. Poleg tega so prav v imenu ustave SFRJ zvezne institucije in zvezna armada pripravile in izvedle intervencijo v Sloveniji.

Kakorkoli že: ustava SFRJ ni uspela opraviti svoje temeljne naloge in ohraniti jugoslovanske federalne skupnosti. S tega gledišča je bila ta ustava prav gotovo neuspešna. Njeno protislovno vlogo v procesu razpada jugoslovanske skupnosti in osamosvajanju nekdanjih jugoslovanskih republik pa z različnih gledišč lahko ocenimo zelo različno.

Literatura:

Robert A. DAHL:

- DEMOCRACY, LIBERTY AND EQUALITY (1986), Norwegian University Press; Denmark.
- DILEMMAS OF PLURALIST DEMOCRACY: AUTONOMY VS. CONTROL (1982), Yale University Press; New Haven, London.
- POLYARCHY: PARTICIPATION AND OPPOSITION (1971), Yale University Press; New Haven, London.
- A PREFACE TO ECONOMIC DEMOCRACY (1985), University of California Press; Berkeley.

Ivo D. DUCHACEK:

- COMPARATIVE FEDERALISM: The territorial dimension of politics (1970), Modern comparative politics series, Holt, Reinhart and Winston, Inc., New York, Chicago, San Francisco, Atlanta, Dallas, Montreal, Toronto, Sydney, London 1970.
- POWER MAPS: COMPARATIVE POLITICS OF CONSTITUTIONS (1973), American Bibliographical Center - Clio Press, Inc., Santa Barbara, London 1973.

Cintia H. ENLOE: ETHNIC CONFLICT AND POLITICAL DEVELOPMENT (1973), Little, Brown & Company, Boston 1973.

V. P. GAGNON, Jr.: »YUGOSLAVIA: PROSPECTS FOR STABILITY« (1991), Foreign Affairs, Vol. 70, No. 3, Summer 1991, str. 18-35.

Eyassu GAYIM: THE PRINCIPLE OF SELF-DETERMINATION: A STUDY OF ITS HISTORICAL AND CONTEMPORARY LEGAL EVOLUTION (1989), Published in cooperation with The Norwegian Institute of Human Rights; Oslo, 1989.

Misha GLENNY: THE REBIRTH OF HISTORY: EASTERN EUROPE IN THE AGE OF DEMOCRACY (1990), Penguin Books; London 1990.

Robert A. GOLDVIN, Art KAUFMAN (ed.): CONSTITUTION-MAKERS ON CONSTITUTION-MAKING: THE EXPERIENCE OF EIGHT NATIONS (1988), American Enterprise Institute for Public Research, Washington, D.C., 1988.

Morton H. HALPERIN, David J. SCHEFFER, with Patricia L. SMALL: SELF-DETERMINATION IN THE NEW WORLD ORDER (1992), Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C., 1992.

Stanley HOFFMAN: »DELUSIONS OF WORLD ORDER« (1992) - v New York Review of Books, Vol. XXXIX, April 9, 1992, str. 37-43.

Edvard KARDELJ:

- SMERI RAZVOJA POLITIČNEGA SISTEMA SOCIALISTIČNEGA SAMOUPRAVLJANJA (1977), Komunist, Ljubljana 1977.
- SVOBODNO ZDRUŽENO DELO, BRIONSKE DISKUSIJE (1978), Državna založba Slovenije, Ljubljana 1978.
- KRITIČNA ANALIZA DELOVANJA POLITIČNEGA SISTEMA SOCIALISTIČNEGA SAMOUPRAVLJANJA (1985), Zvezni družbeni svet za vprašanja družbene ureditve, Delavska enotnost, Ljubljana 1985.

Zvonko LEROTIČ: JUGOSLOVENSKA POLITIČKA KLASA I FEDERALIZAM (1989), Biblioteka Globus, Globus, Zagreb 1989.

Roy C. MACRIDIS,

- CONTEMPORARY POLITICAL IDEOLOGIES: MOVEMENTS AND REGIMES (1983), Little, Brown and Company; Boston & Toronto 1983.

- MODERN POLITICAL REGIMES: PATTERNS AND INSTITUTIONS (1986), Little, Brown and Company; Boston, Toronto 1986.

Prvo in drugo zasedanje AVNOJ; 26. in 27. novembra 1941 in 29. in 30. novembra 1943 (1973), Komunist, Ljubljana 1973.

Gunnar MYRDAL: »OBJEKTIVNOST V DRUŽBOSLOVNIH RAZISKAVAH« (1972), Teorija in praksa, Letnik IX, št. 3/1972, str. 448-459.

Bosa M. NENADIĆ: VEČE REPUBLIKA I POKRAJINA SKUPŠTINE SFRJ (1988), Naučna knjiga, Beograd 1988.

Pavle S. NIKOLIĆ: FEDERACIJA I FEDERALNE JEDINICE: UTICAJ FEDERALNIH JEDINICA NA VRŠENJE FEDERALNE VLASTI, USTAVNO-PRAVNI ASPEKT (1989), Novinsko-izdavačka ustanova Službeni list SFRJ, Beograd 1989.

Peter NUNNEKAMP: THE INTERNATIONAL DEBT CRISIS OF THE THIRD WORLD: CAUSES AND CONSEQUENCES FOR THE WORLD ECONOMY (1986), Wheatsheaf, Brighton 1986.

Branko PETRANOVIĆ, Momčilo ZEČEVIĆ: JUGOSLOVANSKI FEDERALIZAM: IDEJE I STVARNOST, Tematska zbirka dokumenta, Prvi tom 1914-1943 (1987), Prosveta, Beograd 1987.

Prvo in drugo zasedanje AVNOJ; 26. in 27. novembra 1941 in 29. in 30. novembra 1943 (1973), Komunist, Ljubljana 1973.

Dennison RUSINOW: »YUGOSLAVIA: BALKAN BREAKUP?« (1991), Foreign Policy, No. 83, Summer 1991, str. 143-153.

Rudolfo STAVENHAGEN: THE ETHNIC QUESTION: CONFLICTS, DEVELOPMENT, AND HUMAN RIGHTS (1990), United Nations University Press; Tokyo, Hong Kong 1990.

Majda STROBL, Ivan KRISTAN, Ciril RIBIČIČ: USTAVNO PRAVO SFR JUGOSLAVIJE (1986), četrta, spremenjena in dopolnjena izdaja, časopisni zavod Uradni list SR Slovenije, Ljubljana 1986.

Lorie TARSHIS: WORLD ECONOMY IN CRISIS: UNEMPLOYMENT, INFLATION, AND INTERNATIONAL DEBT (1984), J. Lorimer in association with the Canadian Institute for Economic Policy, Toronto 1984.

Tatu VANHANEN: THE PROCESS OF DEMOCRATIZATION: A COMPARATIVE STUDY OF 147 STATES, 1980-88, (1990), Crane Russak; New York, Bristol, Washington, London.
Za konfederalno Slovenijo: Zbornik razprav (1990), Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1990.

Mitja ŽAGAR:

- PRIMERJALNA ANALIZA AMANDMAJEV K USTAVAM SR IN SAP IZ LETA 1989 V PRIMERJAVI Z USTAVO SFRJ (1974) IN USTAVNIMI AMANDMAJI (1981,1988): Primerjava amandmajev k ustavi SFRJ (1988) z amandmaji k ustavam SR in SAP iz leta 1989 (1989). Razmnoženo gradivo, naročnik: Predsedstvo SR Slovenije, Ljubljana, oktober - november 1989
- SODOBNI FEDERALIZEM S POSEBNIM PoudarkOM NA ASIMETRIČNI FEDERACIJI V VEČNACIONALNIH DRŽAVAH (1990), Doktorska disertacija, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Pravna fakulteta, Ljubljana, junija 1990.

Summary

A few hypotheses dealing with the squaring of a circle: the Constitution of SFRY and the process of Slovenia's gaining independence

This article analyzes the role of the Constitution of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia of 1974 in the process of dismantling of the former Yugoslav federation and in creating of the independent Republic of Slovenia. Special attention is paid to ethnic dimensions of the federation and these processes. The role of the Constitution of the SFRY was controversial: on the one hand it opened social and political space for social, ethnic and political pluralism and for the decentralization and democratic reforms of the federation; on the other hand it was an important limiting factor used by opponents of democratic reforms to argue for their proposals and for centralization of the federation. Though, the main problem of the Constitution of the SFRY of 1974 was that it did not provide mechanisms and procedures for the detection, management and resolution of (possible) ethnic and other social conflicts.

CONSTITUTIONAL POSITION OF THE AUTOCHTHONOUS ETHNIC MINORITIES IN SLOVENIA

Ivan Kristan

The implementation of the rights of ethnic groups in Slovenia is characterised by the existence of two autochthonous ethnic communities (minorities) - Hungarian and Italian. So it is relevant to this discussion to explain the constitutional position of these two autochthonous ethnic communities (minorities).

In fact, there is a third autochthonous community, but without a corresponding mother state: Romany (Gypsy) community. But in contrast with Hungarian and Italian communities, whose special rights are defined in the Constitution, the special rights of the Romany community will be defined by statute (law). The law regulating the special rights of Romany community shall be prepared in cooperation with its representatives.

Let us first make a remark concerning terminology. In the present Slovenian Constitution and legislation, the term »ethnic minority« is not used; instead the term used is »ethnic community«. The purpose behind replacing the term »minority« with »community« is to avoid the negative or pejorative connotation of the term »minority«. This replacement was made on the initiative of representatives of the ethnic minorities in the Constitutional commission responsible for drafting the text of the present Constitution. But for the purpose of professional discussion, I believe the term »ethnic minority« is used in a neutral sense without negative connotations felt by members of the national minority.

In the framework of the catalogue of Human Rights and Basic Freedoms in the present Constitution of the Republic of Slovenia, additional special rights are guaranteed to the two autochthonous ethnic minorities, Hungarian and Italian. Some of these rights are:

- the right to be directly represented in the first Chamber (Državni zbor, State Chamber) and in organs of local self-government (municipality or commune, region),
- the right to consent statutes and other regulations concerning only the rights and status of both minorities,
- the right to use their own native language,
- the right to bilingual public services,
- the right to education and schooling in their native language or in bilingual schools,
- the right to free use of their national symbols,
- the right to establish self-governing ethnic communities (organisations),
- the right to cooperation with the nation of their homeland.

One important starting point in regulating the status (rights) of the autochthonous ethnic communities is that this status doesn't depend of their numerical strength. So the rights of both the Italian and Hungarian ethnic communities shall be guaranteed regardless of how many members each of the communities have. This principle is important,

because most of the populations in Slovenia is Slovene and the two ethnic groups in question have low percentages: figures from the last census 1991: Slovenes 1.965,986 (87.8 %), Hungarians 8.503 (0.43 %) and Italians 3.064 (0.16 %).

The Constitution stipulates an obligation on the Republic of Slovenia to support morally and financially the implementation of the defined rights of the Hungarian and Italian ethnic communities.

In my opinion the most important guarantees for the status and rights of ethnic minorities are on the institutional level. Six aspects should be mentioned:

- First: the Constitution itself is the most important element of these guarantees: on the one hand, it defines the catalogue of human rights and basic freedoms, including the special rights of autochthonous ethnic communities; on the other hand it secures the protection of this rights;

- Second: autochthonous ethnic communities are directly represented in the Parliament in the first Chamber (Državni zbor); each Community has one deputy, directly elected by the members of the Hungarian and Italian communities respectively;

- Third: in contrast with all other laws and political decisions in parliament, where the majority rule applies, in cases where only ethnic communities are concerned, the consent of the ethnic communities is required: no statute (law) concerning the implementation of the constitutional rights and status of the ethnic communities, can be enacted without the consent of the representatives of the ethnic communities;

- Fourth: In the first chamber (Državni zbor) is a Committee for minorities (consisting of representatives of both the Hungarian and Italian communities and other deputies), authorised to discuss laws and other enactments concerning the status and implementation of the rights of ethnic communities, to discuss matters concerning education, schooling, economic activity, mass media and publishing houses of the ethnic communities, the development of contacts between the Hungarian and Italian communities and their mother nation. The Committee is authorised to propose measures for implementation of the rights of both ethnic communities; such committees for minorities exist in ethnically-mixed communes (in the Italian area: Koper, Izola, Piran; in the Hungarian area: Lendava, Murska Sobota);

- Fifth: on the local level in the ethnically-mixed territories (Hungarian-Slovene, Italian-Slovene), in the municipal assemblies each ethnic community is adequately represented, as regulated by municipal statute;

- Sixth: in the framework of government bodies is the Office for Minorities, responsible for monitoring the position of both minorities and providing possibilities for the functioning of their organisations in several fields of political and social life.

These institutional conditions enable the implementation of the above special rights of the two ethnic communities.

The special rights of both ethnic communities are collective as well as individual rights. As collective rights, they apply to the ethnic community as a whole, regardless of its numeric strength. As individual rights, they belong to every single member of this ethnic community. When to apply rights to the ethnic group as a collective and when to individual members of the group, depends upon the nature of the rights.

One very important issue is the right of members of the Hungarian and Italian community to use their own native language and the right to education and schooling in their native language. This has consequences regarding the official language in Republic

of Slovenia and the use of language by individuals in dealings with public agencies, implementing their rights.

In the Republic of Slovenia, the official language is Slovene. In addition, in those areas where Italian or Hungarian ethnic communities live, the official language is also Italian or Hungarian.

While everyone in dealing with public agencies has the right to use his/her own language and script in the manner determined by statute (law), both ethnic communities have the right to bilingual administration. State organs, judicial authorities and public services use both languages in dealing with members of the Hungarian and the Italian ethnic communities. Furthermore all public signs, public notices and the like are always bilingual.

The system of Upbringing and Education for the Italian or Hungarian community is based on special curricula, ensuring that in these schools they teach both the minority language and Slovene and pay special attention to familiarising students with the culture, history and geography of the mother country in order to maintain their ethnic identity. There are two different models of upbringing and education: the Italian community attends monolingual (Italian) schools, while the Hungarian community attends bilingual schools (Hungarian-Slovene) together with Slovene pupils.

The right to free use of the national symbols of the ethnic community is significant. In practice, this is manifested through the use of the flag and anthem. But some problems can be provoked, if the flag and anthem of the ethnic minority were the same as the flag and anthem of an other state (mother state).

Each ethnic minority cultivates a dynamic and close relationship with its mother nation and mother country on many levels and in different forms (guest performances, exchange of artistic groups, assistance of mentors, additional training of teachers, scholarships, direct material assistance to minority organisations a.s.o.).

Until recently, greater assistance has been extended to the Italian minority in Slovenia, but lately Hungary has been paying more attention to its minority in Slovenia and has established rather intense ties with it.

In addition, in November 1992 the Republic of Hungary and the Republic of Slovenia signed a special agreement on the protection of the Hungarian minority in Slovenia and the Slovenian minority in Hungary. This agreement represents a new opportunity to foster all forms of protection of both the Hungarian and Slovenian minorities.

Both the Italian and Hungarian ethnic communities enjoy high standard for their special rights and their entire status - several international monitoring missions have already confirmed that ethnic minorities in Slovenia are protected even better than international standards demand. Many eminent representatives of both communities gained recognition and respect in Slovene political and public life: the mayor of the largest ethnically-mixed commune (Koper) is a member of the Italian minority, and Slovenia's current ambassador to Hungary is a member of Hungarian minority.

The present model of securing special rights of the ethnic minorities and the entire status will be further improved in line with general trends in Europe.

Recently, the law of self-governing ethnic communities was passed in the Parliament. Such self-governing ethnic communities have existed in Slovenia for several years and have very good reputation among the members of both minorities. At the

level of communes (municipalities) the self-governing communities, in accordance with the law, decide with the local assembly on matters concerning the ethnic minority. They deal with matters concerning the status of ethnic minority and prepare proposals and initiatives for competent organs etc.

Povzetek

Ustavni položaj avtohtonih narodnih manjšin v Sloveniji

Uresničevanje pravic narodnih manjšin v Sloveniji zaznamuje obstoj dveh avtohtonih narodnih skupnosti (manjšin) - madžarske in italijanske. V okviru človekovih pravic in temeljnih svobod, ki jih zagotavlja sedanja ustava republike Slovenije, imata obe avtohtoni narodni manjšini še dodatne posebne pravice.

Posebne pravice obeh manjšin so tako kolektivne kot individualne. Kot kolektivne pravice se nanašajo na narodno manjšino kot celoto, ne glede na njeno številčnost, kot individualne pravice pa pripadajo vsakemu posameznemu članu narodne manjšine. Vprašanje, kdaj se določene pravice nanašajo na manjšino kot celoto in kdaj na posameznika, zavisi od narave samih pravic.

Italijanska in madžarska narodna manjšina uživata visoko raven zaščite, tako glede posebnih pravic kot glede celotnega statusa; številne mednarodne nadzorne misije, ki so obiskale Slovenijo, so potrdile, da zaščita narodnih manjšin v Sloveniji celo presega mednarodne standarde.

Nedavno je bil v parlamentu sprejet nov Zakon o samoupravnih skupnostih. Tovrstne skupnosti imajo v Sloveniji že dolgoletno tradicijo in med pripadniki obeh manjšin uživajo velik ugled. Na občinski ravni te samoupravne skupnosti, v skladu z zakonom, v sodelovanju s krajevno skupščino odločajo o stvareh, ki zadevajo manjšino. Obravnavajo problematiko statusa narodnih manjšin in pripravljajo predloge in pobude za pristojne državne organe.

OKVIRNA KONVENCIJA SVETA EVROPE ZA ZAŠČITO NARODNIH MANJŠIN

Vera Klopčič

Manjšinsko vprašanje je bilo v zgodovini Evrope kot celote do sedaj obravnavano z različnih zornih kotov - bodisi z negativnim predznakom - kot problem odnosov med sosednjimi državami in kot problem znotraj posamezne države, ali pa z pozitivnim predznakom, kot bogastvo Evrope kot celote, kot možnost vzpostavitve mostu med dvema sosednjima državama in kot prispevek k kulturni raznolikosti in bogastvu vsake posamezne države.

Danes je manjšinsko vprašanje v Evropi prisotno v številnih oblikah kulturnega, gospodarskega in političnega sodelovanja.

Na področju pravnega urejanja manjšin je Svet Evrope že v prvem letu svojega obstoja (1949) v poročilu Parlamentarne skupščine Odboru za pravna in administrativna vprašanja pripoznal pomen »širše zaščite varstva pravic narodnih manjšin«.

Že v letu 1961 je Skupščina pripravila predlog (priporočilo 285) osnutka posebnega člena, ki naj se vključi v Evropsko Konvencijo o človekovih pravicah in zagotovi dodatno zaščito za pripadnike narodnih manjšin. Osnutek tega člena se glasi: »Osebam, ki pripadajo narodni manjšini ne bo zanikana pravica, da v skupnosti z ostalimi člani njihove skupine, dokler je to v skladu z javnim redom uživajo lastno kulturo, uporabljajo lasten jezik, ustanovijo lastne šole in pouk v jeziku po lastni izbiri ali da izpovedujejo in prakticirajo lastno vero«.

Sam pristop v tem osnutku je primerljiv z dikcijo sprejetega člena 27 Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah, ki je bil sprejet v okviru Organizacije Združenih narodov in se prav tako začne z besedami: »... Osebam, ki pripadajo etničnim, verskim ali jezikovnim manjšinam ne bo odvzeta pravica...«. Tekst Sveta Evrope govori le o pripadnikih narodnih manjšin, besedilo člena 27 Mednarodnega pakta OZN o državljanskih in političnih pravicah, pa govori o pravicah pripadnikov etničnih, verskih in jezikovnih manjšin in zajema pripadnike različnih skupin - manjšin. O primerjavi obsega pojma »narodne manjšine«, kot se uporablja v citiranih dokumentih Sveta Evrope ter »etničnih, verskih in jezikovnih manjšinah«, ki ga uporablja 27. člen Pakta, se pojavljajo različna mnenja. V poročilu Odbora o človekovih pravicah Sveta Evrope iz leta 1973 o pravicah narodnih manjšin, je bilo ob tej primerjavi oz. ob vprašanju ali ta dva pojma pokrivata isto področje ugotovljeno, da so »nekateri eksperti menili, da ja, nekateri pa da ne« (str. 7, točka B. 27). Videti je da so imeli bolj prav tisti eksperti, ki so »menili, da ne«, saj je Deklaracija OZN iz leta 1992 dodala pridevnik »narodnih« poleg »etničnih, verskih in jezikovnih manjšin« s čimer je pripoznala posebno vsebino pojma »narodna manjšina«.

Dikcija »... da osebam, ki pripadajo etničnim, verskim ali narodnim manjšinam ne bo zanikala oziroma odvzeta kaka pravica« pomeni pripoznanje dejstva samega obstoja manjšin in pravic njihovih pripadnikov, vendar pa je dolžnost države le v tem, da to tolerira. Pot od priznanja t.i. »negativnega varstva« do postopnega spoznavanja o nuj-

nosti priznanja posebnih pravic za pripadnike posamezne manjšine, ki naj jim države zagotovijo možnosti za obstoj in ohranjanje identitete (tki. »pozitivno varstvo«) je bila dolgotrajna in naporna. Prepletale so se teoretična, študijska in normativna dejavnost v različnih mednarodnih organizacijah. Po dolgoletnih študijskih naporih in številnih poizkusih in pripravljenih osnutkih posameznih strokovnjakov, skupin, nevladnih organizacij in posameznih držav, je prišlo do bistvenega premika v normativni dejavnosti po letu 1990, s sprejetjem Deklaracije OZN o pravicah pripadnikov etničnih, verskih in jezikovnih manjšin (1992), Listine Sveta Evrope o varstvu manjšinskih in regionalnih jezikov (1992) in Dokumentov KEVS-a, zlasti dokumentov iz Kopenhagna (1990).

Politične spremembe v Evropi so v zadnjem času ponovno opozorile na nujnost urejanja položaja narodnih manjšin, zaradi ohranitve miru in stabilnosti v Evropi. Konferenca o evropski varnosti in sodelovanju je izoblikovala politična načela, na katerih naj sloni nadaljnje mednarodno pravno urejanje, v Svetu Evrope pa so se ponovno okrepila prizadevanja za izoblikovanje ustreznega pravnega instrumenta o varstvu narodnih manjšin.

Na srečanju najvišjih predstavnikov držav članic Sveta Evrope na Dunaju (oktober 1993) so se v Svetu Evrope odločili za kompromisno pot glede sprejemanja posebnega dokumenta o manjšinskem varstvu - dodatni protokol k Evropski konvenciji o človekovih pravicah (EKČP) naj bi vseboval le pravice na kulturnem področju, obenem pa bi se pričelo delo na sprejetju širše zasnovane konvencije o zaščiti narodnih manjšin, ki bo sprejemljiva za čim širši krog držav in odprta tudi za nečlanice.

V januarju 1994 je v okviru Sveta Evrope začel delovati poseben odbor strokovnjakov, predstavnikov držav članic Sveta Evrope (CAHMIN - Ad hoc odbor za zaščito narodnih manjšin), z nalogo, da v skladu z že sprejetimi mednarodnimi dokumenti in načeli KEVS-a pripravi osnutek konvencije in osnutek teksta dodatnega protokola k EKČP.

Ad hoc odbor za zaščito narodnih manjšin je v svojem delu upošteval do sedaj že opravljeno delo v Svetu Evrope, Konferenci o evropski varnosti in sodelovanju in Organizaciji Združenih narodov. Pod predsedstvom gospoda Philipa Boillata (Švica) je CAHMIN v relativno kratkem času uspel pripraviti tekst Okvirne konvencije o zaščiti narodnih manjšin, (dalje v tekstu Okvirna konvencija oz. Konvencija), ki ga je ministrski odbor Sveta Evrope sprejel na sestanku 10. novembra 1994 in svečano odprl za podpis 1. februarja 1995.

Razprave o vprašanjih, kjer ni bilo možno doseči soglasja so bile zaključene z glasovanjem in prevladalo je »večinsko stališče«. Poročila z sestankov odbora kažejo, da so bili nekateri izidi zelo tesni - npr. za en ali dva glasova so bili preglasovani predlogi o vključitvi posebnih članov o »lojalnosti« pripadnikov narodnih manjšin, o »vključitvi različnih variant členov o dvojezičnih napisih oziroma napisih v jeziku narodne manjšine«, ter o različnih načinih implementacije konvencije. Razprava o elementih za definicijo pojma narodne manjšine je pokazala, da konsenz ni mogoč, niti ne o kriteriju, ali je nujno, da so pripadniki manjšin državljani omenjene države članice. Že ob sprejemu teksta Okvirne konvencije se je kot odprto vprašanje postavljalo vprašanje postopka njenega uresničevanja, še posebej zaradi sprejetega pragmatičnega pristopa oz. dejstva, da Okvirna konvencija ne vsebuje definicije pojma narodnih manjšin.

Ob razpravi o dopustnosti rezerv (ki načeloma niso dopustne za dokument, ki vsebuje načela) oz. predlogu, da se sicer ne dovolijo rezerve vendar pa države obvezno poda-

jo interpretativno klavzulo »o obsegu do kje nameravajo izpolnjevati načela konvencije«, je prišlo celo do ponovitve glasovanja. Po izmenjavi mnenj in pomislekov se je večina delegacij premislila in odločila za možnost dopustitve rezerv ravno zaradi nedorečenosti, ki izhaja iz pomanjkanja definicije pojma narodne manjšine (glej poročilo šestega sestanka CAHMIN-a).

V vsebinskem pogledu so se izraženi pristopi držav v delu CAHMIN-a razlikovali zlasti glede:

- namena v Konvenciji zapisati veliko več in bolj obvezujočega v prid varstva narodnih manjšin,
- glede odklanjanja vsake razprave o kriterijih, ki bi jih vključevala definicija narodne manjšine,
- glede stališča, da že EKČP daje dovolj pravne podlage za varstvo narodnih manjšin in so nadaljnja zagotovila v bistvu nepotrebna,
- glede načina implementacije, kjer je Slovenija podprla zamisel o ustanovitvi posebnega odbora neodvisnih strokovnjakov, ki bi imel tudi pojasnjevalno vlogo pri interpretaciji konvencije.

Vsa ta vprašanja so bila v skladu z pravili delovanja teles Sveta Evrope in demokratičnih ustanov razrešena z (pre)glasovanjem, oz. prepuščena v odločanje ministrskemu odboru. Sprejeti tekst je torej izraz kompromisa, dejanski vzroki različnih pristopov pa so v različnem dejanskem in pravnem položaju narodnih manjšin v državah članicah Sveta Evrope.

Okvirna konvencija pomeni korak naprej v mednarodnopravnem varstvu človekovih pravic in narodnih manjšin, saj povzema načela, ki so se najprej izoblikovala v študijski in teoretični dejavnosti in se nato izrazila tudi v normativni dejavnosti Organizacije Združenih narodov, Sveta Evrope in Konference o evropski varnosti in sodelovanju. To so načela o mednarodno pravni naravi varstva narodnih manjšin, o prepovedi ukrepov nasilne asimilacije, pomenu participacije pripadnikov narodnih manjšin in pomenu priznanja nujnosti posebnih ukrepov za ohranjanje identitete.

Konvencija je prvi celoviti in obvezujoči mednarodno pravni dokument o varstvu narodnih manjšin. V preambuli je priznan pomen zaščite manjšin za stabilnosti, varnost in mir v Evropi, ter pomen ohranjanja in razvoja identitete narodnih manjšin za pluralistično in demokratično družbo. Države se zavezujejo ustvarjati ustrezne pogoje za izražanje, ohranjanje in razvoj identitete narodnih manjšin, kakor tudi za ustvarjanje vzdušja tolerance in dialoga, ki naj omogoči, da kulturna raznolikost postane obogatitev vsake družbe.

To so tista izhodišča, ki pomenijo premik v dosedanji obravnavi narodnih manjšin v mednarodnih odnosih in odražajo prodor spoznanja o pomenu varstva narodnih manjšin za Evropo kot celoto, ob spoštovanju in ohranjanju različnosti, ki jo bogatijo. Ohlapna dikcija, iskanje kompromisnih rešitev in izogibanje nekaterim »težavnim« vprašanjem pomeni odraz dejanskih razlik v pojmovanju vsebine manjšinske zaščite. Sprejeti tekst lahko poimenujemo kot skupno razumevanje vloge narodnih manjšin v Evropi danes. Odraža torej duh časa, zgodovinske okoliščine, ter dejansko stopnjo pripravljenosti posameznih držav soočiti se z izzivi dejanskega izboljšanja položaja narodnih manjšin.

Okvirna konvencija ne vsebuje definicije pojma »narodna manjšina«, kar kaže, da se je CAHMIN, zavedajoč se dosedanjih težav pri iskanju definicije v dosedanji normativni dejavnosti mednarodnih organizacij, temu vprašanju enostavno izognil. V skladu s

splošnim pristopom v konvenciji, ki večkrat poudari diskrecijsko pravico držav, pa pomanjkanje definicije, pojma narodne manjšine ne ovira samega uresničevanja konvencije.

Ker gre pri Okvirni konvenciji za dokument Sveta Evrope pa je ob razlagi posameznih pojmov potrebno upoštevati do sedaj sprejete dokumente Sveta Evrope in do sedaj podane elemente za definicijo pojma narodnih manjšin v dejavnosti Sveta Evrope, ki tvorijo takoimenovani evropski standard na področju varstva narodnih manjšin.

Priporočilo parlamentarne skupščine 1134 iz leta 1990 o pravicah manjšin loči splošna načela glede pravic manjšin, nato pa še posebej obravnava pravice narodnih in jezikovnih manjšin. Priporočilo parlamentarne skupščine 1201 iz leta 1993, ki vsebuje tudi predlog dodatnega protokola k EKČP (Evropski konvenciji o človekovih pravicah) vsebuje naslednjo definicijo pojma narodne manjšine:

- a) da bivajo na območju te države in so njeni državljani,
- b) ohranjajo dolgo trajajoče (long standing), močne in še trajajoče vezi s to državo,
- c) imajo različne etnične, kulturne verske in jezikovne značilnosti,
- d) so dovolj številčno zastopani, čeprav manjši v številu od ostalega prebivalstva države ali regije države,
- e) so motivirani ohraniti to kar odlikuje njihovo skupno identiteto, vključno z njihovo kulturo, tradicijo, vero in jezikom.

Upošteva te dokumente izhaja, da so iz pojma »narodne manjšine« kot se uporablja v teh dokumentih izključeni nedržavljeni ali tujci, delavci migranti in begunci. Pripadniki teh skupin so upravičeni do posebnega varstva v okviru drugih dokumentov in dejavnosti Sveta Evrope (npr. participacija migrantov v javnem življenju na lokalni ravni, itd.).

Konvencija zavezuje države k upoštevanju splošnih načel mednarodnega prava in izvajanju določil v dobri veri, ter spoštovanju ozemeljske celovitosti in integritete drugih držav. K spoštovanju teh načel, kakor tudi k spoštovanju ustave in notranje zakonodaje posameznih držav pa so zavezani tudi pripadniki narodnih manjšin. Že v prvem členu Okvirna konvencija poudari, da je varstvo narodnih manjšin del mednarodno pravnega varstva človekovih pravic.

K Konvenciji je CAHMIN sprejel tudi posebno obrazložitevno poročilo, ki daje napotke za nadaljnje uresničevanje Konvencije. Vsebuje tolmačenje nekaterih odprtih vprašanj, ki so se pojavljala že ob obravnavi posameznih določil, niso pa zajeta v normativnem delu Konvencije.

Temeljne značilnosti Konvencije so:

- Okvirna Konvencija o zaščiti narodnih manjšin je programski dokument, ki naj z ohlapno dikcijo zagotovi dovolj prostora za presojo držav o sprejemanju najustreznejših ukrepov, ki naj pripadnikom posamezne manjšine zagotovijo možnosti za ohranjanje in izražanje identitete.

- Določila Konvencije niso direktno uresničljiva, temveč se izvajajo skozi notranjo zakonodajo in ukrepi vladne politike posamezne države.

- Okvirna konvencija ne vsebuje splošne definicije pojma narodne manjšine, temveč uveljavlja pragmatičen pristop, saj na tej stopnji ni bilo mogoče doseči konsenza vseh sodelujočih članic Sveta Evrope o tem vprašanju.

- Odločitev o pripadnosti manjšini je stvar osebnega izbora vsakega posameznika, ki naj se opredeli ali želi biti obravnavan kot pripadnik manjšine ali ne.

- Konvencija je odprta tudi za nečlanice (misli se na države udeleženke KEVS-a).

- Implementacija oz. kontrola nad izvajanjem konvencije je prepuščena Ministrskemu odboru, na podlagi predloženih poročil držav podpisnic.

- Okvirna konvencija govori o pravicah pripadnikov narodnih manjšin in nikakor v nobenem primeru ne uvaja kolektivnih pravic.

- Okvirna konvencija povzema stališče, da ne vodijo nujno vse jezikovne etnične, verske in kulturne razlike k oblikovanju narodnih manjšin.

Ko Okvirna konvencija povzema do sedaj sprejeta načela mednarodne skupnosti, kakor tudi spoznanja o celoti in pomenu mednarodnopravnega varstva človekovih pravic in manjšin, obenem poudarja medsebojne povezanosti med ravno uresničevanja teh načel in pravic, ter stopnjo demokratičnosti sodobnih družb. V takem pristopu je dovolj prostora tako za ustrezno obravnavo pravic pripadnikov posameznih narodnih manjšin kot tudi za ravnanje posameznih držav ob sprejemanju ustreznih ukrepov za ohranjanje in izražanje identitete.

Vendar pa so tudi po sprejemu okvirne konvencije ostala odprta nekatera vprašanja, ki so se pojavljala tudi v dosedanjem koncipiranju mednarodno pravnega varstva narodnih manjšin. To so vprašanja definicije pojma narodne manjšine, pravne oblike dokumenta o varstvu narodnih manjšin in načina implementacije oz. nadzora mednarodne skupnosti.

Pričakovati je okrepljeno študijsko dejavnost tudi na mednarodni ravni, ki bo omogočila teoretično dograditev nedorečenih določil Konvencije, tako kot se je to zgodilo ob sprejemu Mednarodnega Pakta OZN o državljanskih in političnih pravicah, ki je spodbudil Podkomisijo za preprečevanje diskriminacije in zaščito manjšin, da po skoraj 30 letih svojega delovanja naroči posebnemu poročevalcu F. Cappotortiju izdelavo posebne študije o pravicah pripadnikov etničnih verskih, kulturnih in jezikovnih manjšin. Ena od ugotovitev te študije je bila tudi, da ni možno podati splošno sprejete definicije pojma »manjšine«, ker se dejanski položaj manjšin od države do države zelo razlikuje, »države pa bi želele ohraniti čimbolj proste roke«¹ v obravnavi manjšin tudi vnaprej. Predlagan je bil tudi sprejem posebne Deklaracije ali drugega ustreznega akta, ki bo podrobneje razdelal obseg člena 27. Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah. To je bila spodbuda začetka dela na osnutku predloga Deklaracije o pravicah pripadnikov narodnih, etničnih, verskih in jezikovnih manjšin (v letu 1978). Po 15 letih pa je bila Deklaracija tudi sprejeta na Generalni skupščini OZN (1992).

Pomen za Slovenijo

Za Slovenijo je okvirna Konvencija pomembna iz več vzrokov - zaradi možnosti izboljšanja položaja slovenskih manjšin v zamejstvu, kakor tudi kot možnost potrditve in

¹ CAPOTORTI Francesco, Study of the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities - New York, United Nations, 1979 - Preface IV.

predstavitve že uveljavljenih načel in prakse v urejanju položaja narodnih manjšin v Sloveniji.

Slovenija je že ratificirala vse pomembnejše mednarodne dokumente o človekovih pravicah, ki jo med drugim obvezujejo tudi k spoštovanju pravic posameznikov, ki pripadajo, etničnim, verskim in jezikovnim manjšinam (člena 27 Mednarodnega Pakta OZN o državljanskih in političnih pravicah) in k spoštovanju načela nediskriminacije tudi glede elementa »pripadnosti narodnih manjšin« (14. člen EKČP). Oba omenjena dokumenta sta neposredno izvršljiva za države, ki jih ratificirajo in imata že utečen način implementacije oz. nadzora nad izvrševanjem. Na podlagi določil Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah je bil ustanovljen poseben odbor strokovnjakov, ki proučuje poročila držav članic. Izvajanje določil EKČP pa se preverja v delu evropske komisije in evropskega sodišča, kar je najbolj izpopolnjen mehanizem implementacije kakega mednarodnopravnega akta o človekovih pravicah.

V primerjavi s tema dvema dokumentoma je najpomembnejša razlika v sami naravi okvirne konvencije, ki ni neposredno izvršljiva in prepušča državam diskrecijsko pravico glede načina izvrševanja.

Okvirna konvencija povzema načela, ki obvezujejo države za delovanje navznoter (z notranjo zakonodajo in vladnimi ukrepi), za delovanje nasproti drugim državam, kakor tudi za delovanje samih pripadnikov narodnih manjšin, ki morajo spoštovati sprejeta načela mednarodnega prava, kakor tudi notranjo ustavno in zakonsko ureditev.

Razlika v pojmovanju »posebnih ukrepov«, ki jih navaja Konvencija za pospeševanje identitete narodnih manjšin in pristopom v ustavno zakonodajni ureditvi Slovenije je v tem, da jih konvencija pojmuje bolj fleksibilno, »kjer in dokler so potrebni, v takem obsegu kot se so potrebni« in nikakor ne v imperativnem smislu za določen teritorij. V ustavni in zakonodajni ureditvi R Slovenije pa so posebni ukrepi oz. posebne pravice pripadnikov narodnih manjšin vezane na določeno območje, ki je določeno kot narodnostno mešano območje.

Tak prožen pristop v Okvirni konvenciji dopolnjuje tudi določilo, ki države obvezuje, da se morajo vzdržati ukrepov nasilne asimilacije, posameznikom pa je dana možnost, da se sami opredelijo ali želijo biti obravnavani kot pripadniki manjšine ali ne.

Glede pravnega urejanja položaja narodnih manjšin sodi Slovenija med tiste države, ki so že v Ustavi opredelile narodne manjšine in njihove posebne pravice. Zato bi bilo možno, da bi kot prispevek k nadaljnji ureditvi in dograjevanju varstva manjšin tudi na mednarodni ravni, v okviru dejavnosti Sveta Evrope za spremljanje nadaljnjega uresničevanja Konvencije Slovenija pripravila mednarodni strokovni posvet ali okroglo mizo, kjer bi model urejanja pravnega položaja narodnih manjšin v R Sloveniji primerjali z ureditvijo v dvostranskih sporazumih, evropskimi standardi in določili dokumentov OZN.

Podatki o dosedanjih podpisih, pristopih in ratifikacijah okvirne konvencije kažejo, da jo je do 11.05.1995 podpisalo 27 držav, ratificirala pa le ena (Romunija).²

Enaindvajset držav (med njimi tudi R Slovenija) je okvirno konvencijo podpisalo že 1.02.1995, s čemer so potrdile pripravljenost uresničevati in spoštovati načela Dunajskega vrha o varstvu narodnih manjšin in pomenu urejanja njihovega položaja za Evropo kot celoto.

² Glej v prilogi tabelo o pristopu držav k Okvirni konvenciji za zaščito narodnih manjšin.

OKVIRNA KONVENCIJA ZA ZAŠČITO NARODNIH MANJŠIN
(stanje 1.8.95)

Države članice	Datum podpisa	Datum ratifikacije ali pristopa	Datum, ko je stopila v veljavo	R: Rezerve D: Deklaracije T: Teritorialne deklaracije
Albanija	29/06/95			
Andora				
Avstrija	01/02/95			
Belgija				
Bolgarija				
Ciper	01/02/95			
Češka rep.	28/04/95			
Danska	01/02/95			
Estonija	02/02/95			
Finska	01/02/95			
Francija				
Nemčija	11/05/95			D
Grčija				
Madžarska	01/02/95			
Islandija	01/02/95			
Irska	01/02/95			
Italija	01/02/95			
Latvija	11/05/95			
Liechtenstein	01/02/95			
Litva	01/02/95			
Luksemburg	20/07/95			d
Malta	11/05/95			
Nizozemska	01/02/95			
Norveška	01/02/95			
Poljska	01/02/95			
Portugalska	01/02/95			
Romunija	01/02/95	11/05/95		
San Marino	11/05/95			
Slovaška	01/02/95			
Slovenija	01/02/95			
Španija	01/02/95			
Švedska	01/02/95			
Švica	01/02/95			
Turčija				
Velika Britanija	01/02/95			
države nečlanice				nobena

Literatura:

CAPOTORTI, Francesco: STUDY OF THE RIGHTS OF PERSONS BELONGING TO ETHNIC, RELIGIOUS AND LINGUISTIC MINORITIES. - New York : United Nations, 1979. - 114 str.; 30 cm.

ČLOVEKOVE pravice: ZBIRKA TEMELJNIH MEDNARODNIH DOKUMENTOV / (zbralo, prevedlo in uredilo Društvo za Združene narode za Združene narode za SR Slovenijo, 1988 (Ljubljana) : Formatisk). - 170 str.; 21 cm.

KLOPČIČ, Vera: CULTURAL RIGHTS IN MULTINATIONAL COMMUNITIES. - V: Kleine Nationen und ethnische Minderheiten im Umbruch Europas / edited by Silvo Devetak, Sergej Flere, Gerhard Seewann. str. 200 - 203.

PETRIČ, Ernest: MEDNARODNOPRAVNO VARSTVO NARODNIH MANJŠIN. - Maribor : Obzorje, 1977. - 462 str.; 20 cm. - (Sociološka in politološka knjižnica; 7).

Summary*The Framework Convention of the Council of Europe
for the Protection of National Minorities*

Recent political changes in Europe have again called for the necessity of settling the status of national minorities, in order to preserve peace and stability in Europe. At the Conference on Security and Cooperation in Europe, political principles were formed, upon which further international legal regulation should be based, while in the Council of Europe endeavours for the creation of an adequate legal instrument for the protection of national minorities have been gaining ground. In January 1994 a special expert committee was founded within the Council of Europe, consisting of representatives of member states, which in a relatively short time prepared the text of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. The Framework Convention is the first wholesome and compulsory legal document on the protection of national minorities. It is a step ahead in the international legal protection of human rights and national minorities, since it is based upon principles, first shaped in the study and theory sphere, and afterwards expressed also in the normative activity of the UN, the Council of Europe and the CSCE. These are the principles of the international legal character of national minority protection, and of the significance of the recognition of the necessity of special measures for identity preservation.

STATO DI REALIZZAZIONE DI UN DIRITTO EUROPEO DELLE MINORANZE NAZIONALI

Cristoph Pan

Signore e Signori vorrei esprimere il mio piacere di essere ospite della Slovenska Skupnost a Trieste. Non vorrei fare un discorso in senso proprio. Il Signor Breclj mi ha gentilmente lasciata molta libertà nella scelta dell' argomento. Vorrei perciò cogliere l'occasione di confrontarvi con qualche considerazione sul problema minoritario in Europa e di informare su attualità che ritengo importanti nel contesto degli sforzi in corso a creare una tutela giuridica efficace per i vari gruppi etnici in Europa, le cosiddette minoranze nazionali.

1. Il problema minoritario

Secondo l'opinione pubblica generale

- in Italia si parla l'italiano,
- in Germania il tedesco
- ed in Francia il francese.

Questo però non corrisponde alla realtà. Perché

- in Italia oltre all' italiano vengono parlate tradizionalmente altre undici lingue da circa 3 milioni di cittadini (p. e. sardo, ladino, tedesco, provenzale, occitano, albanese, sloveno, greco, catalano, croato, francese e rom);
- in Germania oltre al tedesco vengono parlate almeno altre quattro lingue (p. e. danese, frisone, sorabo, rom);
- in Francia oltre al francese tradizionalmente esistono circa 4 milioni di cittadini di almeno sette altre madrelingue (p. e. tedesco, bretone, occitano, catalano, corso, olandese, basco).

Da questo esempio si possono dedurre due conclusioni essenziali:

a) se l'opinione pubblica non riesce a rendersi conto delle realtà esistenti, questo significa semplicemente che l'esistenza di minoranze nazionali non causa il minimo danno per le maggioranze nazionali.

b) Oppure si potrebbe concludere all' inverso: se l'esistenza delle minoranze nazionali causasse qualche problema per le maggioranze nazionali, l'opinione pubblica citata che in Italia si parla l'italiano, in Germania il tedesco ed in Francia il francese, non esisterebbe più!

Difatti mi sto chiedendo: Il fatto che a Bolzano parlo in tedesco con i miei amici può disturbare il sig. Tizio a Bologna o il sig. Caio a Roma? Per niente, perché Tizio e Caio non se ne accorgono neanche! Se il sig. Breclj a Trieste parla in sloveno con il sig. Breziger, questo non crea nessun disturbo né a Tizio a Bologna né a Caio a Roma. Tizio

e Caio non sanno neanche che i sig. Brecej e Breziger esistono. In più: milioni di turisti di tutte le lingue del mondo ogni anno girano per tutta l'Italia, un fatto che senza dubbio è da considerare in modo molto positivo per il bilancio nazionale e non da fastidio a nessuno. Allora da che cosa deriva questo solito atteggiamento negativo delle maggioranze nazionali di fronte all'esistenza delle minoranze nazionali?

La risposta è molto semplice:

Gran parte delle maggioranze nazionali sono prive di conoscenze sul problema minoritario, si limitano a prendere atto dell'esistenza del cosiddetto problema minoritario molto superficialmente e non sanno in che cosa questo possa consistere. Per ragioni di cautela di regola però a fenomeni sconosciuti ci si avvicina con un certo scetticismo e si è tentati di giudicarli piuttosto negativamente.

In sintesi: Il primo problema da risolvere è quello costituito dalle maggioranze nazionali. Sono loro la chiave per la risoluzione del problema minoritario! Quindi bisogna risolvere questo primo problema togliendo alle maggioranze nazionali il deficit di informazione facendole capire che l'esistenza di minoranze nazionali non le nuoce di fatto, ma anzi, che per loro costituisce anche un vantaggio! Se questo tentativo riuscisse, una buona parte del problema sarebbe risolta. Perché contro le maggioranze nazionali le minoranze nazionali comunque non riescono ad ottenere nulla!

Il vero problema delle minoranze nazionali dunque è quello di poter convincere le maggioranze nazionali che accettando le minoranze nazionali non possono perdere nulla, ma guadagnare tanto.

2. Il retroscena

L'Europa - e con questo termine intendo dire il territorio dall'atlantico alle urali - conta circa 750 milioni di abitanti, senza tener conto dei lavoratori migranti e dei rifugiati.

Questi circa 750 milioni di europei

- si ripartiscono su circa 70 etnie (vale a dire popoli grandi e piccoli) e

- sono organizzati politicamente in 45 Stati europei di cui 9 - con meno di mezzo milione di abitanti - sono considerati stati nano: Andorra, Islanda, Liechtenstein, Lussemburgo, Malta, Monaco, San Marino, Vaticano, Cipro.

Rimangono 36 Stati da prendere in considerazione. Di questi 31, cioè la stragrande maggioranza, sono nati come *«Stati nazionali»*, 5 invece come *«Stati plurinazionali»*. Di quest'ultimi 1, la Bosnia-Erzegovina, attualmente non esiste quasi più, un altro, la nuova Repubblica Federale della Jugoslavia si è già cambiato nello Stato Nazionale dei Serbi, ed un terzo, la Federazione Russa con mezzi di violenza cerca di mantenere la propria integrità territoriale. Solo due di questi 5 stati plurinazionali, cioè il Belgio e la Svizzera, finora si sono resi praticamente immuni contro il vito dell'idea dello Stato Nazionale.

Considerarsi uno *«Stato Nazionale»* significa scambiare la realtà con la finzione che la popolazione di questo Stato sia etnicamente omogenea! Di fatti per esempio l'art. 2 primo capoverso della nuova Costituzione della Romania del 8 dicembre 1991 dichiara *«La sovranità nazionale appartiene al popolo romeno»*... In realtà sul territorio della Romania da tanti secoli vivono circa due dozzine di minoranze nazionali costituendo

almeno il 21 % dell'intera popolazione! Sarebbe stato corretto tener conto di questa realtà innegabile nella Costituzione nuova dicendo che la sovranità nazionale è basata sulla *»popolazione della Romania«*. Invece si è preferito negare la realtà e fingere una omogeneità etnica che non esiste!

Uno solo dei 36 Stati in Europa, il Portogallo, potrebbe avvicinarsi all'impostazione classica di uno Stato Nazionale con la popolazione etnicamente omogenea! Tutti gli altri Stati europei sono etnicamente eterogenei, in un grado più o meno ampio.

Dal punto di vista scientifico si parla di uno *»Stato Nazionale«*, se le minoranze nazionali costituiscono meno del 10 % della popolazione intera. Se invece le minoranze nazionali superano il 10 % della popolazione intera dello Stato si parla di *»Stato Plurinazionale«*.

Applicando questi criteri scientifici, i 36 Stati europei si dividono in

- 16 Stati nazionali con la quota della popolazione dei gruppi etnici sotto il 10 % ;
- 20 Stati plurinazionali con la quota della popolazione dei gruppi etnici dal 10-50 %.

Nonostante ciò 31 dei 36 Stati europei si considerano loro stessi Stati nazionali!

3. Europa delle maggioranze e minoranze nazionali

Il risultato dello sviluppo sul campo politico-organizzativo diretto verso lo Stato Nazionale di fronte a circa 70 popoli ed etnie esistenti in Europa può essere riassunto in 5 osservazioni significative:

a) circa la metà dei popoli europei, di regola quelli con più di 4 milioni di persone appartenenti, hanno potuto valorizzare il principio dello Stato Nazionale a loro favore: sono riusciti a crearsi uno Stato proprio, di cui sono il popolo titolare e nel quale costituiscono la maggioranza della popolazione.

b) L'altra metà dei popoli europei, di regola quelli con meno di 4 milioni di persone appartenenti, non hanno potuto valorizzare nello stesso modo il principio dello Stato Nazionale: non possiedono uno Stato proprio, non possono costituire la maggioranza della popolazione nello Stato di cui sono cittadini e devono accontentarsi a formare delle minoranze nazionali.

c) I circa 750 milioni di europei vanno dunque divisi in due categorie; al massimo 650 milioni appartengono a circa 33 maggioranze nazionali, almeno 100 milioni appartengono ad almeno 250-300 minoranze nazionali che con poche eccezioni come p. e. in Belgio, Svizzera, Spagna o Finlandia non figurano come parte integrante dello Stato.

d) Di media in ogni Stato europeo tradizionalmente esistono almeno cinque lingue e culture. Con poche eccezioni (p. e. Belgio, Svizzera, Finlandia, Spagna) di queste cinque lingue e culture una sola e cioè quella della relativa maggioranza Nazionale, è ufficialmente riconosciuta e costituisce quindi la lingua e cultura *»nazionale«*, mentre le quattro altre - di media - possono sopravvivere soltanto privatamente resistendo con più o meno successo ad una pressione d'assimilazione più o meno grave. 31 delle 70 lingue e culture europee sono quindi da considerare privilegiate, 39 invece svantaggiate!

e) Dall'altra parte quasi tutte le lingue europee, anche quelle privilegiate con lo stato di *»lingua nazionale«* - cioè le circa 70 meno l'inglese, il norvegese e lo spagnolo - , si

trovano allo stesso tempo in una o più situazioni minoritarie: p. e. il tedesco che è la lingua nazionale in Germania, Austria, Svizzera si trova almeno dodici volte in una posizione minoritaria (in Italia, Francia, Belgio, Danimarca, Polonia, Cechia, Slovacchia, Russia, Ungheria...); il russo si trova almeno nove volte in una situazione minoritaria, l'ungherese almeno 7 volte, il polacco ed il romeno almeno 6 volte e così via.

4. Il dilemma della discriminazione

Dopo la svolta in Europa nel 1989, la CSCE-Carta di Parigi per la Nuova Europa del novembre 1990 ha dichiarato come principi superiori per la ricostruzione della nuova Europa la democrazia ed i diritti dell'uomo. Però proprio questi due principi superiori che dovrebbero beneficiare tutti gli europei in maniera uguale, dividono gli europei in una società di due classi:

a) la democrazia è diretta dalla *«legge del maggior numero»* come ultima istanza per la formazione legittima del potere. Questo criterio decide quali delle forze concorrenziali per il potere vanno al governo ed in opposizione.

Una minoranza nazionale che per definizione numericamente è comunque sempre inferiore al resto della popolazione di uno Stato, sarà sempre esclusa dalla libera concorrenza per il potere legittimo sotto il criterio democratico *«del maggior numero»*.

b) I diritti dell'uomo sono diritti universali, non sono divisibili e la loro validità non può essere legata ad un numero. Ciò nonostante nella maggior parte degli Stati europei - gli Stati membri del Consiglio d'Europa non fanno eccezione - esiste una differenza significativa in base numerica: perchè non è lo stesso se due si comportano nello stesso modo!

Mentre l'uno si può identificare senza problemi con la lingua e cultura della sua etnia usando p. e. la madrelingua, anche inconsapevolmente, a condizione che appartenga ad una maggioranza nazionale, l'altro che appartiene ad una minoranza nazionale comportandosi nello stesso modo si trova dinnanzi a difficoltà più o meno gravi.

Risultato: la Convenzione Europea per i Diritti dell'Uomo che in articolo 14 divieta la discriminazione per sesso, religione, razza ecc. non garantisce alle minoranze nazionali un'uguale tutela come alle maggioranze nazionali!

Il problema delle minoranze nazionali quindi è immanente al sistema. Per risolverlo di conseguenza non bisogna eliminare il sistema, ma invece *correggerlo!* La correzione del sistema democratico e dei diritti dell'uomo, complementandolo con la tutela positiva delle minoranze nazionali, è l'unica via di scampo dal dilemma. Un'alternativa non esiste. Tutte le altre vie portano alla destabilizzazione ed infine alla guerra.

5. Tentativi recenti di risoluzione del problema

Dal 1989 la situazione politica mondiale è notevolmente mutata. Anche l'Europa sta cambiando. Dopo il superamento del dualismo ideologico il rinnovamento dell'Europa

sta prendendo forme concrete: l' Europa come Unione politica, economica e sociale, fondata sui principi dello Stato di diritto democratico e del pluralismo culturale.

Mentre lo sviluppo tecnologico, economico e sociale ha registrato nel corso del nostro secolo un progresso vertiginoso, la soluzione politica del problema delle minoranze nazionali non è andata al di là di pochi tentativi concreti che del resto rappresentano più l'eccezione che la regola.

I problemi irrisolti delle minoranze nazionali uniti ad aspirazioni nazionalistiche che dovrebbero già essere superate, costituiscono la miscela esplosiva che ha portato all'inizio del ventesimo secolo alla Prima Guerra Mondiale e che, alla fine dello stesso secolo, ha scatenato le guerre civili tra serbi, sloveni, croati e bosniaci. Non per caso Sarajevo significa simbolicamente l'inizio e la fine del nostro secolo. Nell'arco di questo periodo infatti i progressi nel superamento dell'effettiva causa del conflitto sono abbastanza moderati.

Le variazioni dei confini sono generalmente dolorose e cruento, ma non sono in grado di risolvere i problemi delle minoranze nazionali più di quanto lo siano il genocidio o l'espulsione che dal 1948 sono considerati crimini dal diritto internazionale, anche se la loro prevenzione e punizione da parte della Comunità Internazionale è ancora in fase embrionale, come il «caso Jugoslavia» lo dimostra.

La «Jugoslavia» è potenzialmente ovunque vi siano focolai di conflitto simili, sia per espansione (Kosovo, Voivodina, Macedonia) che per ripetizione (Azerbajdzan, Georgia, Moldavia...).

L'unico modo per scongiurare pericoli immediati per la pace e la stabilità in Europa consiste nel prendere atto del fatto che la problematica delle minoranze nazionali si possa risolvere soltanto completando il sistema dei diritti dell'uomo per mezzo di strumenti pacifici dello Stato di diritto.

L'Europa sembra aver individuato il pericolo e il modo di scongiurarlo. Il problema delle minoranze nazionali coinvolge gli stati reciprocamente e minaccia quindi direttamente o indirettamente tutti gli stati d'Europa. Esso deve quindi essere risolto su un piano internazionale in modo vincolante per tutti. Così a partire dalla metà del 1990 tale argomento è stato posto con sempre maggiore frequenza all'ordine del giorno delle Comunità internazionali (CSCE, Consiglio d'Europa, Unione Europea, ONU).

Tutte queste proposte, progetti e delibere - con o senza rilevanza di diritto internazionale -, attualmente in esame al fine di elaborare un diritto delle minoranze nazionali internazionale hanno una cosa in comune: essi riflettono senza eccezioni soltanto il punto di vista degli stati, essendo discussi, negoziati e deliberati soltanto da rappresentanti degli Stati nelle loro qualità di capi di Stato e di governo, di ministri, alti funzionari, parlamentari o esperti. Anche quando occasionalmente vengono consultati, in fase preparatoria, rappresentanti delle minoranze nazionali, questi ultimi non hanno alcun potere decisionale.

Non si deve tuttavia in alcun modo dimenticare che il dibattito sul diritto delle minoranze nazionali ha un carattere fundamentalmente antagonistico e che richiede quindi - in via di principio - l'intervento dei due parti contraenti, e cioè:

- lo Stato in veste di concedente, tenuto a riconoscere i diritti delle minoranze nazionali e
- le minoranze nazionali che chiedono allo Stato il riconoscimento di tali diritti.

Nella questione delle minoranze nazionali si vedono dunque contrapposte due parti in conflitto: la prima come concedente e l'altra come richiedente. Esse non si differenziano soltanto per i loro interessi diversi o contrastanti, ma anche per la disparità dei mezzi dei quali dispongono: gli Stati possono perseguire ed assicurare i loro interessi tramite istituzioni nazionali ed internazionali con le loro risorse, mentre le minoranze nazionali non hanno a disposizione nulla di simile. Proprio questo potrebbe essere un motivo fondamentale per cui le minoranze nazionali non sono ancora riuscite a superare questa loro posizione debole in confronto a quella molto più forte degli Stati.

Un diritto delle minoranze nazionali internazionale, la cui validità debba protrarsi nel tempo, necessità di un dialogo tra entrambe le parti, tra la posizione dello Stato e quella delle minoranze nazionali, e ciò nell'interesse di entrambe le parti: le possibilità di una soluzione duratura della questione delle minoranze nazionali in Europa vengono incrementate infatti quando alla necessaria esperienza degli esperti degli Stati si affiancano le esperienze delle minoranze nazionali in rapporto al problema in questione.

Per dare un contributo costruttivo per l'auspicato dialogo fra la posizione degli Stati e quella delle minoranze nazionali, l'UFGE già nel 1992 ha presentato un progetto di Convenzione sui diritti fondamentali dei gruppi etnici in Europa (Dichiarazione di Cottbus del 1992). Questo progetto è stato rielaborato ed aggiornato e dinnuovo presentato alla riunione dei delegati della UFGE del 1994. Questo progetto per una protezione complessiva dei gruppi etnici in Europa è composto da due parti tra loro complementari:

1. un progetto di Protocollo addizionale alla Convenzione europea sui diritti dell'Uomo sui diritti fondamentali delle persone appartenenti a gruppi in Europa, e
2. un progetto di discussione per una Convenzione speciale sui diritti d'autonomia dei gruppi etnici in Europa.

La riunione dei delegati della UFGE in occasione del 35° congresso a Danzica il 12 maggio 1994 ha accolto con soddisfazione l'aggiornamento della dichiarazione di Cottbus, ne ha preso atto ed ha incaricato la presidenza di portarla avanti presso le istanze europee ed internazionali competenti.

6. I risultati concreti fin d'ora

a) In giugno 1992 dopo tanti anni di trattative nel Consiglio d'Europa è stata deliberata la Carta Europea per le lingue regionali e minoritarie. In novembre 1992 questa Carta è stata aperta alla firma. Fin'ora hanno firmato 12 Stati di cui solo 2 Stati, la Norvegia e la Finlandia, l'hanno anche ratificata. Ci vorrebbero invece almeno 5 ratificazioni per l'entrata in vigore.

b) Il 9 novembre 1994 il Comitato dei Ministri del Consiglio d'Europa ha deliberato la Convenzione Quadro per la tutela delle minoranze nazionali. Il primo febbraio 1995 è stata firmata a Strassburgo da 21 dei complessivamente 33 Stati membri del Consiglio d'Europa: Austria, Cipro, Danimarca, Finlandia, Ungheria, Islanda, Irlanda, Italia, Liechtenstein, Lituania, Paesi Bassi, Norvegia, Polonia, Portogallo, Romania, Slovacchia, Slovenia, Spagna, Svezia, Svizzera e Gran Bretagna. Altri 6 Stati la firmeranno tra poco, tra questi il Belgio, la Germania, il Lussemburgo e la Cecchia.

Questa Convenzione Quadro è il primo vero strumento vincolante in campo di diritto internazionale, però per entrare in vigore dev'essere ratificato da almeno 12 Stati membri del Consiglio d'Europa.

c) Il 19 novembre 1994 è stato deliberato lo strumento dell'Iniziativa Centraleuropea (CEI) in forma di una dichiarazione politica vincolante. All'Iniziativa Centraleuropea appartengono i seguenti dieci Stati: Austria, Bosnia-Erzegovina, Italia, Croazia, Macedonia, Polonia, Slovacchia, Slovenia, Cecchia ed Ungheria.

d) In più in novembre 1994 il Comitato d'Esperti per la Tutela delle Minoranze Nazionali del Consiglio d'Europa (CAHMIN) ha iniziato *»i lavori per la redazione di un Protocollo che integri la Convenzione Europea sui Diritti dell'Uomo in ambito culturale con disposizioni che garantiscano diritti individuali in particolare per persone appartenenti a minoranze nazionali«*. Nel frattempo questo comitato si è incontrato tre volte e pare che intenda concludere i suoi lavori entro la fine di giugno 1995.

7. Osservazioni sui risultati concreti

a) Per quanto riguarda la Carta Europea per le lingue regionali e minoritarie, che dopo quasi tre anni dalla deliberazione è stata ratificata solo da due Stati, è completamente imprevedibile quando potrà entrare in vigore. Se il ritmo attuale delle ratificazioni resta uguale, non sarà ancora in vigore nell'anno 2000.

b) In un primo commento della Convenzione Quadro del Consiglio d'Europa la UFGE l'ha giudicata come segue:

La Convenzione Quadro è un primo passo. Se fossero state recepite le proposte contenute nel progetto di Convenzione dell'UFGE, il Consiglio d'Europa avrebbe raggiunto la grande apertura in direzione della tutela delle minoranze. Purtroppo però le proposte essenziali dell'UFGE non sono state accolte. Dopo la deliberazione del Comitato dei Ministri però il Consiglio d'Europa non può più ritirarsi: la tutela delle minoranze nazionali è diventato un argomento ufficiale del Consiglio d'Europa. Questo processo è irreversibile!

Una comparazione della Convenzione Quadro con la Raccomandazione 1201/1933 dell'Assemblea Parlamentare del Consiglio d'Europa - nonostante la natura diversa di questi due strumenti - è utile per conoscere la posizione del Comitato dei Ministri sulla questione delle minoranze nazionali, particolarmente in vista della preparazione di un Protocollo Addizionale in corso. La comparazione di questi due strumenti fa vedere, che la Convenzione Quadro non contiene alcuni degli elementi essenziali della Raccomandazione 1201:

- La Convenzione Quadro non definisce il termine *»minoranza nazionale«*. Perciò la questione delle cosiddette *»nuove minoranze«*, cioè dei lavoratori migranti e dei rifugiati, resta aperta. Esistono delle ottime ragioni di separare queste due questioni ben diverse e di non trattarle in modo identico. L'ommissione della definizione del soggetto della Convenzione Quadro può indurre al massimo riserbo anche gli Stati più benevoli!

- Nella Convenzione Quadro non è espressamente concesso il diritto alla fondazione di partiti politici propri, anche se la giurisprudenza della Corte Europea dei Diritti dell'Uomo desume un tale diritto già dal diritto alla libertà di riunione pacifica e alla

libertà di associazione previsto in art. 11 primo capoverso della Convenzione Europea dei Diritti dell'Uomo!

- Il diritto all'uso della lingua minoritaria è previsto solo per il rapporto con le autorità amministrative, non però davanti ai tribunali e nei procedimenti giudiziari!

- Il diritto all'affissione di informazioni e di indicazioni topografiche nella lingua minoritaria è soggetto a notevoli restrizioni: La Convenzione Quadro permette l'affissione di informazioni nella lingua minoritaria solo nell'ambito privato. Per quanto riguarda le indicazioni topografiche la Convenzione Quadro, al posto di assicurare questo diritto, si limita a dire che *«gli Stati debbano aspirare ad una soluzione in considerazione delle condizioni particolari del rispettivo Stato»*.

- L'espressione *«gli Stati aspireranno...»* invece di *«assicureranno»* si ripete anche nel regolamento dell'istruzione nella lingua minoritaria, e in più in questo contesto si parla solo di *«possibilità adeguate»* e ciò anche solo *«in quanto possibile»!*

- La Convenzione Quadro evita di menzionare espressamente il concetto di autonomia, lasciando così questa questione delicata alla piena, anche arbitraria, discrezione degli Stati!

Come risultato ne deriva una tendenza retrograda nella Convenzione Quadro in confronto alla Raccomandazione 1201/1993 ed è da temere che questa penetri anche nella proposta per un Protocollo Addizionale del Comitato dei Ministri ora in stato di elaborazione, con che rimarebbero in sospenso tante questioni sulla tutela delle minoranze in Europa così essenziali come la prevenzione di conflitti.

c) Lo strumento della Iniziativa Centraleuropea (CEI) per la tutela dei diritti delle minoranze - come noto - è stato deliberato il 19 novembre 1994 a Torino in forma di dichiarazione politica vincolante per i dieci Stati membri.

In confronto alla Convenzione Quadro del Consiglio d'Europa questo strumento CEI nei suoi 27 articoli contiene 2 progressi notevoli: con la definizione del termine *«minoranza nazionale»* in art.1 è stata raggiunta finalmente una prima apertura, l'art. 21 permette espressamente alle minoranze nazionali anche la costituzione di partiti politici propri. Un meccanismo di garanzia internazionale però non è previsto.

d) Nelle tre sessioni di novembre, dicembre e febbraio scorsi il Comitato d'Esperti per la tutela delle minoranze nazionali a Strassburgo (CAHMIN) ha discusso i seguenti punti:

- le disposizioni in questione sono già coperte dalla Convenzione Europea dei Diritti dell'Uomo ed i Protocolli successivi ?

- le disposizioni in questione sono diritti fondamentali universali o meno ?

- le disposizioni in questione corrispondono ad un fabbisogno vero e proprio o meno?

- le disposizioni in questione sono direttamente esigibili per le vie legali del Consiglio d'Europa o meno?

Partendo da ciò è stato elaborato un'elenco delle materie possibilmente da regolare, come p. e. il diritto

- all'identità culturale,

- di sviluppare attività culturali,

- della libera scelta dell'appartenenza ad un gruppo etnico,

- ai nomi propri,

- all'uso della propria lingua in privato ed in pubblico,

- all'uso della propria lingua nei contatti con le autorità pubbliche,
- di imparare una lingua di propria scelta,
- alla formazione degli adulti,
- di costituire istituzioni culturali e d'istruzione,
- alla tutela dell'eredità culturale e scientifica,
- all'accesso ai mass media,
- alla proprietà intellettuale,
- al ricorso.

Nell'esaminazione delle questioni sopraindicate svoltasi finora pare che siano state eliminate gran parte delle materie sopraindicate per diverse regioni e sembra che siano rimaste solo due questioni che dovrebbero diventare il contenuto del Protocollo Addizionale: Questioni linguistiche e d'istruzione. In più è previsto regolare queste due questioni rimaste per tutti gli europei; il che vuol dire, che queste materie non devono essere regolate separatamente per gli appartenenti a minoranze nazionali, facendo parte di tutti gli europei.

L'UFGE già in novembre 1994 aveva chiesto di essere udita dal Comitato d'Esperti per la tutela delle minoranze nazionali a Strassburgo (CAHMIN) per potersi contrapporre a queste tendenze minimalistiche. Dopo tre mesi la domanda dell'UFGE è stata respinta con l'argomento dei limiti del tempo, che però il Comitato d'Esperti sarebbe disposto ad accettare una presa di posizione per iscritto. L'UFGE è molto dispiaciuta di questo fatto, anche perchè l'argomento dei limiti del tempo non è stato fatto valere nello stesso modo di fronte al gruppo di Friburgo. Questo gruppo di Friburgo è composto da alcuni scienziati, che sono sostenitori di questa tendenza minimalistica e che inoltre non rappresentano nessuno al di fuori di loro stessi. L'UFGE invece è democraticamente legittimata di parlare per 84 organizzazioni membri di 65 gruppi etnici con più di 30 milioni di appartenenti in 27 Stati !

L'UFGE nella sua risposta al Consiglio d'Europa ha dato espressione al suo dispiacere per il fatto sopraindicato, però nonostante tutto ha elaborato una presa di posizione per iscritto sui lavori in corso nel CAHMIN, nella quale esprime chiaramente la sua posizione.

Stati europei secondo quota percentuale dei gruppi etnici e stabilità

(Agosto 94)

quota della popolazione dei gruppi etnici:	Stati:
senza gruppi etnici	Portogallo
sotto 10 %	ALBANIA, Danimarca, Germania, Finlandia, Francia, GRECIA, Gran Britannia, Irlanda, Italia, Norvegia, Austria, Polonia, Svezia, Cecchia, Ungheria
10 - 20 %	BULGARIA, Lituania, Paesi Bassi, Romania, Slovacchia, Slovenia, Turchia
20 - 30 %	Croazia, Spagna, UKRAINA, Bielorussia
30 - 40 %	Estonia, Jugoslavia (Srbia, Montenegro), Macedonia, Moldavia
40 - 50 %	LETTONIA
Stati plurinazionali	Belgio, Bosnia-Erzegovina, Russia, Svizzera

grassetto: conflitti etnici violenti**MAIUSCOLETTO:** tensioni etniche con stati confinanti*Corsivo:* zona con tensioni etniche

Gruppi etnici in Europa: Tentativo di un prospetto quantitativo ¹ (Agosto 1994)

Stati ²	Abit. 1991/91 (milioni)	popolazione- titolare- (%)	numero minimo dei gruppi etnici	Minimo di persone app. (in 1.000)
1. Albania	3,3	93,0	4	233
2. Belgio	10,0		3	9.091
3. Bosnia-Erz.	4,4		4	4.060
4. Bulgaria	9,0	80,0	7	1.821
5. Danimarca	5,2	97,3	3	123
6. Germania	80,1	91,9	5	337
7. Estonia	2,0	61,5	8	726
8. Finlandia	5,0	93,6	2	302
9. Francia	57,0	90,0	8	4.000
10. Grecia	10,3	91,8	6	281
11. Gran Britannia	57,6		4	1.082
12. Irlanda	3,5	99,0	1	30
13. Italia	57,8	94,2	11	3.348
14. RF Jugoslavia				
a) Serbia	9,8	66,0	12	2.849
b) Montenegro	0,6	66,0	4	164
15. Croazia	4,8	78,1	6	686
16. Lettonia	2,7	52,5	5	1.220
17. Lituania	3,8	80,2	9	707
18. Macedonia	2,0	64,6	7	778
19. Moldavia	4,4	64,5	5	1.488
20. Paesi Bassi	15,1	86,9	1	600
21. Norvegia	4,3	96,9	2	52
22. Austria	7,8	93,4	6	128
23. Polonia	38,2	95,6	12	1.652
24. Portogallo	9,9	100,0		
25. Romania	23,0	88,0	21	2.698
26. Russia	ca. 118,7 ³	82,0	43	19.963
27. Svezia	8,6	99,5	2	45
28. Svizzera	6,8		4	5.151
29. Slovacchia	5,3	85,7	8	753
30. Slovenia	1,9	87,8	9	153
31. Spagna	39,0	73,0	5	9.030
32. Cecchia	10,3	90,0	7	845
33. Turchia	57,3	82,9	12	9.835
34. Ucraina	52,0	72,7	19	13.842
35. Ungheria	10,3	90,0	13	949
36. Bielorussia	10,3	77,9	5	2.390
Totale	752,1		283	101.412

¹ Si tratta principalmente di dati ufficiali, che in genere si rivelano troppo bassi: nella maggior parte dei casi le dichiarazioni dei gruppi etnici stessi, in particolare quelle delle nuove democrazie dell'Europa dell'Est, superano i dati ufficiali da uno a due terzi. Fonti: «Fischer Weltalmanach» 1992/1993/199; Consiglio d'Europa, «Situation des Langues Régionales ou Minoritaires en Europe (CAHLR)», Decembre 1993; Parlamento Europeo, «Relazione Kilbifetz», Gennaio 1994; Rudolf A. Mark, «Die Völker der Sowjetunion: ein Lexikon, Opladen. Verl. 1989»; J. Frowein, R. Hofmann, S. Oeter, «Das Minderheitenrecht europäischer Staaten, Teil I. Springer-Verlag 1993»; «White Paper, Ministry of Foreign Affairs of Romania, June 1991»; Italia-Ministero dell'Interno. Primo Rapporto sullo Stato delle Minoranze in Italia, 1994

² Senza gli Stati-«Micro» e piccolissimi (Andorra, Islanda, Liechtenstein, Lussemburgo, Malta, Monaco, San Marino, Vaticano, Cipro).

³ Russia solo all'ovest dell'Urali (calcolo approssimativo).

Povzetek

Stanje realizacije evropskih pravic nacionalnih manjšin

Avtor se v prispevku sooča z manjšinsko problematiko v Evropi in poudarja potrebo po oblikovanju učinkovite pravne zaščite različnih etničnih skupin, tako imenovanih nacionalnih manjšin v Evropskem kontekstu.

V javnosti prevladuje mnenje, da se v Italiji govori italijansko, v Nemčiji nemško, v Franciji francosko ipd. To pa ne ni povsem v skladu z realnostjo, ker recimo v Italiji poleg italijanščine je tradicionalno v uporabi še enajst jezikov, podobna je situacija v Nemčiji, Franciji ipd.

Približno 750 milijonov Evropejcev je razdeljeno v dve kategoriji: okrog 650 jih pripada nacionalno večinskim skupnostim, najmanj 100 milijonov nacionalnim manjšinam. Podobna je situacija z večinskimi - manjšinskimi jeziki, oziroma je še bolj kompleksna.

Kot ključni problem nacionalnih manjšin navaja nujnost prepričevanja nacionalnih večin, da sprejetjem nacionalnih manjšin ne izgubljajo ničesar pridobijo pa dosti.

OKVIRNA KONVENCIJA ZA ZAŠČITO NARODNIH MANJŠIN¹

Strasbourg, november 1994

Države članice Sveta Evrope in druge države, podpisnice te okvirne konvencije, so se glede na to da je cilj Sveta Evrope doseči večjo enotnost med svojimi članicami z namenom ohranjati in uresničevati ideale in načela, ki so njihova skupna dediščina, glede na to da je eden od načinov, s katerimi si prizadevajo za doseg tega cilja, ohranjanje in nadaljnje uresničevanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin, v želji, da bi sledili deklaraciji šefov držav in vlad držav članic Sveta Evrope, sprejeti 9. oktobra 1993 na Dunaju, odločeni, da na svojih ozemljih varujejo obstoj narodnih manjšin, glede na to da so prevrati v evropski zgodovini pokazali, da je zaščita narodnih manjšin bistvenega pomena za stabilnost, demokratično varnost in mir na tej celini, glede na to da bi morala pluralistična in resnično demokratična družba ne le spoštovati narodno, kulturno, jezikovno in versko identiteto vsakega pripadnika narodne manjšine, ampak tudi ustvariti ustrezne pogoje, ki pripadnikom narodnih manjšin omogočajo, da izražajo, ohranjajo in razvijajo to identiteto, glede na to da je ustvarjanje ozračja strpnosti in dialoga potrebno za to, da je kulturna raznolikost vir in dejavnik - ne razdvajanja, ampak bogatenja vsake družbe, glede na to da uresničevanje strpne Evrope in Evrope blagostanja ni odvisno le od sodelovanja med državami, ampak je zanj potrebno tudi čezmejno sodelovanje med lokalnimi in regionalnimi organi brez škode za ureditev in ozemeljsko celovitost vsake države, upošteva Konvencijo o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin in njenih protokolov, upošteva prevzetih obveznosti glede zaščite narodnih manjšin v konvencijah in deklaracijah Združenih narodov in v dokumentih Konferenca o varnosti in sodelovanju v Evropi, še zlasti kopenhaškega dokumenta z dne 29. junija 1990, odločene, da opredelijo načela, ki jih je treba spoštovati in obveznosti, ki izhajajo iz njih, da bi v državah članicah in drugih državah, ki bi postale podpisnice tega instrumenta, zagotovili učinkovito zaščito narodnih manjšin ter pravic in svoboščin njihovih pripadnikov, v okviru vladavine prava ob spoštovanju ozemeljske celovitosti in državne suverenosti držav, odločene, da uresničujejo načela, določena v tej okvirni konvenciji, s pomočjo notranje zakonodaje in ustrezne vladne politike, dogovorile, kot sledi:

¹ Neuraden prevod.

I. del

1. člen

Zaščita narodnih manjšin ter pravic in svoboščin pripadnikov teh manjšin je sestavni del mednarodnega varstva človekovih pravic in kot taka spada v okvir mednarodnega sodelovanja.

2. člen

Določila te okvirne konvencije se uporabljajo v dobri veri, v duhu razumevanja in strpnosti in v skladu z načeli dobrega sosedstva, prijateljskih odnosov in sodelovanja med državami.

3. člen

1. Vsak pripadnik narodne manjšine ima pravico, da prosto izbira, da se ga kot takega obravnava ali pa ne, in taka izbira ali uresničevanje pravic, povezanih s to izbiro, nima za posledico nobenih neugodnosti.

2. Pripadniki narodnih manjšin lahko uresničujejo pravice in uživajo svoboščine, ki izhajajo iz načel te okvirne konvencije, kot posamezniki ter v skupnosti z drugimi.

II. del

4. člen

1. Pogodbenice se obvezujejo, da bodo pripadnikom narodnih manjšin zagotovile pravico enakosti pred zakonom in enakega zakonskega varstva. V tem pogledu je prepovedana vsaka diskriminacija, ki temelji na pripadnosti narodni manjšini.

2. Pogodbenice se obvezujejo, da bodo na vseh področjih gospodarskega, socialnega, političnega in kulturnega življenja po potrebi sprejele ustrezne ukrepe za spodbujanje popolne in dejanske enakosti med pripadniki narodne manjšine in pripadniki večinskega naroda. V tej zvezi bodo ustrezno upoštevale posebne pogoje pripadnikov narodnih manjšin.

3. Ukrepi, sprejeti v skladu z drugim odstavkom, se ne štejejo za diskriminacijsko dejanje.

5. člen

1. Pogodbenice se obvezujejo, da bodo spodbujale potrebne pogoje, da bodo pripadniki narodnih manjšin ohranjali in razvijali svojo kulturo ter ohranjali bistvene sestavine svoje identitete, in sicer svojo vero, jezik, tradicije in kulturno dediščino.

2. Brez škode za ukrepe splošne integracijske politike, se bodo pogodbenice izogibale politiki in praksi, katerih namen je asimilacija pripadnikov narodnih manjšin proti njihovi volji in bodo zaščitile te osebe pred kakršnimi koli dejanji, katerih namen je taka asimilacija.

6. člen

1. Pogodbenice bodo spodbujale duh strpnosti in medkulturnega dialoga in sprejele učinkovite ukrepe za spodbujanje medsebojnega spoštovanja in razumevanja ter sodelovanja med osebami, ki živijo na njihovem ozemlju, ne glede na njihovo narodno, kulturno, jezikovno ali versko identiteto, še zlasti na področju izobraževanja, kulture in občil.

2. Pogodbenice se zavezujejo, da bodo sprejele ustrezne ukrepe za zaščito oseb, ki jim lahko grozi diskriminacija, ali so izpostavljene diskriminacijskim dejanjem, sovraštvu ali nasilju, do katerih prihaja zaradi njihove narodnostne, kulturne, jezikovne ali verske identitete.

7. člen

Pogodbenice zagotavljajo spoštovanje pravice katerega koli pripadnika narodne manjšine do mirnega zborovanja, svobode združevanja, svobode izražanja ter svobode mišljenja, zavesti in vere.

8. člen

Pogodbenice se obvezujejo, da bodo priznale, da ima vsak pripadnik narodne manjšine pravico, da izraža svojo vero ali prepričanje in da ustanavlja verske ustanove, organizacije ter društva in združenja.

9. člen

1. Pogodbenice se zavezujejo, da pravica do svobode izražanja vsakega pripadnika narodne manjšine vključuje svobodo mnenja ter sprejemanja in dajanja informacij in idej v jeziku manjšine brez vmešavanja javnih organov in ne glede na meje. Pogodbeni-

ce v okviru svojih pravnih sistemov zagotavljajo, da pripadniki narodnih manjšin pri svojem dostopu do občil niso zapostavljeni.

2. Prvi odstavek ne preprečuje pogodbenicam, da bi brez diskriminacije in na podlagi objektivnih meril zahtevale dovoljenja za radijsko in televizijsko oddajanje ali za filmska podjetja.

3. Pogodbenice ne ovirajo pripadnikov narodnih manjšin pri ustanavljanju in uporabi tiskanih občil. V pravnem okviru radijskih in televizijskih oddaj bodo v kar največjem obsegu in ob upoštevanju določil prvega odstavka zagotavljale, da se pripadnikom narodnih manjšin da možnost, da ustanavljajo in uporabljajo lastna občila.

4. V okviru svojih pravnih sistemov sprejmejo pogodbenice ustrezne ukrepe, da bodo pripadnikom narodnih manjšin olajšale dostop do medijev in pospeševale strpnost ter dopuščale kulturni pluralizem.

10. člen

1. Pogodbenice se zavezujejo, da bodo priznale, da ima vsak pripadnik/vsaka pripadnica narodne manjšine pravico, da svobodno in brez vmešavanja uporablja svoj jezik manjšine in to zasebno in v javnosti ter ustno in pisno.

2. Na področjih, na katerih že po tradiciji ali v večjem številu živijo pripadniki narodnih manjšin, in če ti pripadniki to zahtevajo, ter če taka zahteva ustreza dejanskim potrebam, si bodo pogodbenice prizadevale, da v kar največji možni meri zagotovijo pogoje, ki bi omogočili uporabo jezika manjšine v odnosih med pripadniki manjšine in upravnimi organi.

3. Pogodbenice se zavezujejo, da bodo vsakemu pripadniku/vsaki pripadnici narodne manjšine v jeziku, ki ga ta razume, zagotovile pravico do pravočasnih informacij o razlogih za njegovo/njeno aretacijo ter o naravi in vzrokih za kakršno koli obtožbo proti njemu/njej in pravico da se brani v tem jeziku, če je potrebno z brezplačno pomočjo tolmača.

11. člen

1. Pogodbenice se zavezujejo, da bodo priznale, da ima vsak pripadnik/vsaka pripadnica narodne manjšine pravico, da uporablja svoj priimek (patronim) in lastna imena v jeziku manjšine ter pravico do uradnega priznanja teh imen v skladu z načini, določenimi v pravnem sistemu pogodbenic.

2. Pogodbenice se zavezujejo, da bodo priznale, da ima vsak pripadnik/vsaka pripadnica narodne manjšine pravico, da v jeziku svoje manjšine namešča znake, napise in druge zasebne informacije, ki so namenjene očem javnosti.

3. Na področjih, ki jih naseljuje precejšnje število pripadnikov narodnih manjšin, si pogodbenice prizadevajo, da v okviru svojega pravnega sistema in po potrebi vključno s sporazumi z drugimi državami ter ob upoštevanju svojih posebnih pogojev, poskrbijo za napise tradicionalnih lokalnih imen, imen ulic in drugih topografskih znakov, namenjenih javnosti, tudi v jeziku manjšin, kjer je dovolj zahtev za take oznake.

12. člen

1. Pogodbenice sprejmejo, kadar je to primerno, ukrepe na področju izobraževanja in raziskav, da s tem spodbujajo poznavanje kulture, zgodovine, jezika in vere svojih narodnih manjšin in večinskega naroda.

2. S tem v zvezi pogodbenice med drugim zagotavljajo primerne možnosti za usposabljanje učiteljev in dostop do učbenikov ter omogočajo lažje stike med dijaki/študenti in učitelji različnih skupnosti.

3. Pogodbenice se obvezujejo, da bodo za pripadnike narodnih manjšin spodbujale enake možnosti za dostop do izobraževanja na vseh ravneh.

13. člen

1. V okviru svojih izobraževalnih sistemov pogodbenice priznavajo, da imajo pripadniki narodnih manjšin pravico do ustanavljanja in vodenja lastnih zasebnih ustanov za izobraževanje in usposabljanje.

2. Uresničevanje te pravice ne bo imelo za posledico nobenih finančnih obveznosti za pogodbenice.

14. člen

1. Pogodbenice se zavezujejo, da bodo priznavale, da ima vsak pripadnik/vsaka pripadnica narodne manjšine pravico, da se nauči jezika svoje manjšine.

2. Na področjih, na katerih že po tradiciji ali v večjem številu živijo pripadniki narodnih manjšin, in če je za to dovolj zahtev, si pogodbenice prizadevajo, da v okviru svojih izobraževalnih sistemov v kar največji možni meri zagotovijo, da imajo pripadniki narodnih manjšin enake možnosti za učenje jezika manjšine ali za izobraževanje v tem jeziku.

3. Drugi odstavek tega člena se uresničuje brez škode za učenje uradnega jezika ali poučevanje v uradnem jeziku.

15. člen

Pogodbenice zagotavljajo potrebne pogoje za učinkovito sodelovanje pripadnikov narodnih manjšin v kulturnem, družbenem in gospodarskem življenju ter pri javnih zadevah, še zlasti pri tistih, ki jih neposredno zadevajo.

16. člen

Pogodbenice ne bodo sprejemale ukrepov, ki spreminjajo razmerje prebivalstva na področjih, ki jih naseljujejo pripadniki narodnih manjšin, in katerih namen je omejevati pravice in svoboščine, ki izhajajo iz načel te okvirne konvencije.

17. člen

1. Pogodbenice se zavezujejo, da se ne bodo vmešavale v pravico pripadnikov narodnih manjšin, da navezujejo in vzdržujejo proste in miroljubne čezmejne stike z osebami, ki zakonito bivajo v drugih državah, še zlasti s tistimi, s katerimi si delijo narodno, kulturno, jezikovno ali versko identiteto ali skupno kulturno dediščino.

2. Pogodbenice se zavezujejo, da se ne bodo vmešavale v pravico pripadnikov narodnih manjšin, da sodelujejo v dejavnostih nevladnih organizacij, tako na državni kot mednarodni ravni.

18. člen

1. Pogodbenice si bodo prizadevale, da bodo po potrebi sklepale bilateralne in multilateralne sporazume z drugimi državami, še zlasti s sosednjimi državami, z namenom, da zagotovijo zaščito pripadnikov narodnih manjšin, ki jih to zadeva.

2. Kadar je to primerno, bodo pogodbenice sprejele ukrepe za spodbujanje čezmejnega sodelovanja.

19. člen

Pogodbenice se zavezujejo, da bodo spoštovale in uresničevale načela te okvirne konvencije, pri čemer bodo upoštevale le take omejitve, ki so določene v mednarodnih pravnih instrumentih, še zlasti v Konvenciji za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, v kolikor so te pomembne za pravice in svoboščine, ki izhajajo iz omenjenih načel.

III. del

20. člen

Pri uresničevanju pravic in svoboščin, ki izhajajo iz načel te okvirne konvencije, mora vsak pripadnik/vsaka pripadnica narodne manjšine spoštovati zakonodajo države ter pravice drugih, še zlasti pravice pripadnikov večinskega naroda in pripadnikov drugih narodnih manjšin.

21. člen

Nič v tej okvirni konvenciji se ne razlaga tako, kot da vključuje kakršno koli pravico, da sodeluje pri kakršni koli dejavnosti ali stori kakršno koli dejanje, ki je v nasprotju s temeljnimi načeli mednarodnega prava in še zlasti suverene enakosti, ozemeljske celovitosti ter politične neodvisnosti držav.

22. člen

Nič v tej okvirni konvenciji se ne razlaga, kot da omejuje ali krati človekove pravice in temeljne svoboščine, ki se lahko zagotovijo po zakonih katere koli pogodbenice ali po katerem koli sporazumu v katerega je ta pogodbenica vključena.

23. člen

Razume se, da se pravice in svoboščine, ki izhajajo iz načel te okvirne konvencije, v kolikor so predmet ustreznega določila Konvencije za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin ali njenih protokolov, ujemajo s temi določili.

IV. del

24. člen

1. Odbor ministrov Sveta Evrope spremlja izvajanje te okvirne konvencije s strani pogodbenic.

2. Pogodbenice, ki niso članice Sveta Evrope, sodelujejo pri mehanizmu za izvajanje konvencije v skladu s pogoji, ki jih je treba še določiti.

5. člen

1. V enem letu, ko ta okvirna konvencija začne veljati za določeno pogodbenico, ta posreduje generalnemu sekretarju Sveta Evrope popolne informacije o zakonskih in drugih ukrepih, ki jih je sprejela za uveljavitev načel iz te okvirne konvencije.

2. Po tem vsaka pogodbenica generalnemu sekretarju obdobjno, in kadar to zahteva Odbor ministrov, sporoča vse dodatne informacije, pomembne za izvajanje te okvirne konvencije.

3. Generalni sekretar Odboru ministrov posreduje podatke, sporočene v skladu z določili tega člena.

26. člen

1. Pri presojanju primernosti ukrepov, ki jih je pogodbenica sprejela, da bi uveljavila načela iz te okvirne konvencije, Odboru ministrov pomaga svetovalni odbor, katerega člani morajo imeti priznano strokovno znanje s področja zaščite narodnih manjšin.

2. Odbor ministrov določi sestavo svetovalnega odbora in njegov poslovnik v roku enega leta od uveljavitve te okvirne konvencije.

V. del

27. člen

Ta okvirna konvencija je na voljo za podpis državam članicam Sveta Evrope. Do datuma, ko začne konvencija veljati, je na voljo za podpis tudi vsaki drugi državi, ki jo k podpisu povabi Odbor ministrov. Treba jo je ratificirati, sprejeti ali odobriti. Listine o ratifikaciji, sprejetju ali odobritvi se hranijo pri generalnem sekretarju Sveta Evrope.

28. člen

1. Ta okvirna konvencija začne veljati prvega dne v mesecu, ki sledi trimesečnemu obdobju po datumu, ko je dvanajst držav članic Sveta Evrope izrazilo soglasje, da jih ta konvencija zavezuje v skladu z določili 27. člena.

2. Za državo članico, ki naknadno izrazi soglasje, da jo ta okvirna konvencija zavezuje, le-ta začne veljati prvega dne v mesecu, ki sledi izteku trimesečnega obdobja po datumu shranitve listine o ratifikaciji, sprejetju ali odobritvi.

29. člen

1. Po uveljavitvi te okvirne konvencije in po posvetovanju z državami pogodbenicami lahko Odbor ministrov Sveta Evrope povabi vsako državo nečlanico Sveta Evrope, ki je bila povabljena k podpisu konvencije v skladu z določili 27. člena, pa tega še ni storila, kot tudi katero koli drugo državo nepogodbenico, da pristopi h konvenciji, in sicer s sklepom, ki ga sprejme večina, kot je določeno v 20.d členu Statuta Sveta Evrope.

2. Za vsako državo, ki je pristopila k okvirni konvenciji, ta začne veljati prvega dne v mesecu, ki sledi izteku trimesečnega obdobja po datumu shranitve listine o pristopu pri generalnem sekretarju Sveta Evrope.

30. člen

1. Vsaka država lahko v času podpisa ali kadar shrani listino o ratifikaciji, sprejetju ali odobritvi, določi ozemlje ali ozemlja, za mednarodne odnose katerih je odgovorna, in za katera bo veljala ta okvirna konvencija.

2. Vsaka država lahko kadarkoli kasneje z izjavo, naslovljeno na generalnega sekretarja Sveta Evrope, razširi uporabo te okvirne konvencije na katero koli drugo ozemlje, določeno v tej izjavi. Za tako ozemlje začne ta okvirna konvencija veljati prvega dne v mesecu, ki sledi izteku trimesečnega obdobja po datumu, ko generalni sekretar prejme tako izjavo.

3. Vsaka izjava iz prejšnjih dveh odstavkov, ki se nanaša na ozemlja, omenjena v tej izjavi, se lahko prekliche z uradnim obvestilom, naslovljenim na generalnega sekretarja. Preklic začne veljati prvega dne v mesecu, ki sledi izteku trimesečnega obdobja po datumu, ko generalni sekretar prejme tako uradno obvestilo.

31. člen

1. Vsaka pogodbenica lahko kadarkoli odpove to okvirno konvencijo z uradnim obvestilom, naslovljenim na generalnega sekretarja Sveta Evrope.

2. Taka odpoved začne veljati prvega dne v mesecu, ki sledi izteku šestmesečnega obdobja po datumu, ko generalni sekretar prejme to uradno obvestilo.

32. člen

Generalni sekretar Sveta Evrope obvesti države članice Sveta, druge države podpisnice in vsako državo, ki je pristopila k tej okvirni konvenciji o:

a) vsakem podpisu,

- b) shranitvi vsake listine o ratifikaciji, sprejetju, odobritvi ali pristopu,
- c) vsakem datumu uveljavitve te okvirne konvencije v skladu z 28., 29. in 30. členom,
- d) vsakem drugem dejanju, uradnem obvestilu ali sporočilu v zvezi s to okvirno konvencijo.

V dokaz tega so podpisani, ki so bili za to pravilno pooblaščen, podpisali to okvirno konvencijo.

Sestavljeno v dne v angleščini in francoščini, pri čemer sta obe besedili enako verodostojni v enem samem izvodu, ki se hrani v arhivih Sveta Evrope. Generalni sekretar Sveta Evrope pošlje overjene kopije vsaki državi članici Sveta Evrope in vsaki državi, ki je bila povabljena, da podpiše to okvirno konvencijo ali k njej pristopi.

EVROPSKA LISTINA ZA JEZIKE REGIJ ALI MANJŠIN¹

(Začasna izdaja)

Uvod

Države članice Sveta Evrope, podpisnice te listine, so se, upoštevajoč, da je cilj Sveta Evrope doseči večjo enotnost med članicami, še zlasti z namenom, da bi varovali in uresničevali vzore in načela, ki so njihova skupna dediščina;

upoštevajoč, da zaščita zgodovinskih jezikov evropskih regij ali manjšin, izmed katerih so nekateri v nevarnosti, da bodo sčasoma izumrli, prispeva k ohranitvi in razvoju evropskega kulturnega bogastva ter tradicij;

upoštevajoč, da je pravica do uporabe jezika regije ali manjšine v zasebnem in javnem življenju neodtujljiva pravica v skladu z načeli, vsebovanimi v Mednarodnem paktu Združenih narodov o civilnih in političnih pravicah, ter v duhu Konvencije Sveta Evrope za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin;

sklicujoč se na delo, ki se izvaja v okviru KVSE in še zlasti na Helsinško sklepno listino iz leta 1975 ter dokumenta Kopenhagenskega sestanka iz leta 1990;

poudarjajoč vrednost medsebojnega prepletanja kultur in večjezičnosti in upoštevajoč, da varstvo in spodbujanje jezikov regij in manjšin ne smeta biti v škodo uradnim jezikom ter potrebi, da se le-teh naučimo;

zavedajoč se, da varstvo in spodbujanje jezikov regij ali manjšin v različnih evropskih državah in regijah pomeni pomemben prispevek pri izgrajevanju Evrope, ki temelji na načelih demokracije in kulturne raznolikosti v okviru državne suverenosti in ozemeljske celovitosti;

upoštevajoč posebne pogoje in zgodovinsko tradicijo različnih regij evropskih držav, sporazumele o naslednjem:

I. DEL - Splošne določbe

1. člen - Definicije

Za namene te listine:

- a) izraz »jeziki regij ali manjšin« pomeni jezike:
- i) ki jih tradicionalno uporabljajo na določenem ozemlju države državljanji te države, ki tvorijo skupino, ki je številčno manjša od preostalega dela populacije te države, in
 - ii) ki se ločijo od uradnega jezika (uradnih jezikov) te države. Izraz ne vključuje niti narečij uradnega jezika (uradnih jezikov) države, niti jezikov migrantov.

¹ Neuraden prevod.

b) izraz »ozemlje, na katerem se uporablja jezik regije ali manjšine« pomeni geografsko območje, v katerem je omenjeni jezik način izražanja določenega števila ljudi, kar opravičuje sprejem različnih varstvenih ter spodbujevalnih ukrepov, ki jih predvideva ta listina;

c) izraz »izvenobmočni jeziki« pomeni jezike, ki jih uporabljajo državljani države in ki se ločijo od jezika ali jezikov, ki ga, oziroma jih uporablja preostali del prebivalstva te države, in ki ga, kljub temu da se tradicionalno uporablja na ozemlju te države, ni možno povezovati z določenim geografskim območjem te države.

2. člen - Obveznosti

1. Vsaka pogodbenica se zavezuje, da bo uveljavljala določbe 2. dela za vse jezike regij ali manjšin, ki se govorijo na njenem ozemlju in ki so v skladu z definicijo iz 1. člena.

2. Glede posameznega jezika, določenega v času ratifikacije, sprejema ali odobritve te listine v skladu s 3. členom se vsaka pogodbenica zavezuje, da bo uporabljala najmanj petintrideset odstavkov ali pododstavkov, izbranih med določbami 3. dela te listine, od katerih so vsaj trije izbrani iz vsakega izmed 8. in 12. člena in en iz vsakega od 9., 10., 11. in 13. člena.

3. člen - Podrobni pogoji

1. Vsaka država pogodbenica bo v svojem uradnem dokumentu o ratifikaciji, sprejemu ali odobritvi te listine določila vsak jezik regije ali manjšine ali uradni jezik, ki se v manjši meri uporablja na njenem celotnem ozemlju ali delu ozemlja in na katere se bodo nanašali odstavki, izbrani v skladu z 2. odstavkom 2. člena.

2. Vsaka pogodbenica lahko kadar koli pozneje sporoči Generalnemu sekretarju, da sprejema obveznosti, ki izhajajo iz določb katerega koli drugega odstavka listine, ki ga ni že prej določila v svojem uradnem dokumentu o ratifikaciji, sprejemu ali odobritvi te listine, ali da bo uporabila 1. odstavek tega člena za druge jezike regij ali manjšin, ali za ostale uradne jezike, katerih uporaba je manj razširjena na njenem celotnem ozemlju ali na delu njenega ozemlja.

3. Obveznosti, določene v prejšnjem odstavku, se štejejo za sestavni del ratifikacije, sprejema ali odobritve te listine in bodo imele enako veljavo od datuma notifikacije.

4. člen - Obstoječe varstvo

1. Nobenega od določil te listine ni mogoče tolmačiti kot omejevanje ali odvzemanje pravic, ki jih zagotavlja Evropska konvencija o človekovih pravicah.

2. Določbe te listine ne bodo vplivale na ugodnejše določbe, ki zadevajo položaj jezikov regij ali manjšin, ali pravni položaj oseb - pripadnike manjšin, ki že obstajajo v kateri od pogodbenic ali pa so predvidene z ustreznimi dvostranskimi oziroma večstranskimi mednarodnimi sporazumi.

5. člen - Obstoječe obveznosti

Ničesar iz te listine ni mogoče tolmačiti kot pravico do opravljanja katere koli dejavnosti, ki bi bila v nasprotju z nameni Listine Združenih narodov ali drugih obveznosti po mednarodnem pravu, vključno z načelom neodvisnosti in ozemeljske celovitosti držav.

6. člen - Informacije

Pogodbenice se zavezujejo, da bodo pazile na to, da so zadevne oblasti, organizacije in osebe obveščene o pravicah in dolžnostih, določenih s to listino.

II. DEL - Izpolnjevanje ciljev in načel v skladu s 1. odstavkom 2. člena

7. člen - Cilji in načela

1. Glede na jezike regij ali manjšin na ozemljih, kjer se takšni jeziki uporabljajo, in glede na položaj posameznega jezika, politika, zakonodaja in praksa pogodbenic temeljijo na naslednjih ciljih in načelih:

a) priznanje jezikov regij ali manjšin kot izraz kulturnega bogastva;

b) spoštovanje geografskih območij posameznih jezikov regij ali manjšin, da bi s tem zagotovili, da že obstoječe ali nove upravne delitve ne ustvarijo ovire pri spodbujanju zadevnega jezika regije ali manjšine;

c) potreba po odločni akciji pri spodbujanju jezikov regije ali manjšine ter jih na ta način zaščititi;

d) olajšanje oziroma spodbujanje uporabe jezikov regije ali manjšine tako v ustnem kot pisnem izražanju, v javnem in zasebnem življenju;

e) vzdrževanje in razvoj odnosov na področjih, ki jih vključuje ta listina med skupinami, ki uporabljajo jezik regije ali manjšine in ostalimi skupinami v tej državi, ki uporabljajo ta jezik v identični ali podobni obliki, kakor tudi vzpostavitev kulturnih odnosov z ostalimi skupinami v državi, ki uporabljajo različne jezike;

f) zagotavljanje primernih oblik in sredstev poučevanja in študija jezikov regij ali manjšin na vseh ustreznih stopnjah;

g) zagotavljanje sredstev, ki bi omogočali osebam, ki ne govorijo jezik regije ali manjšine vendar pa živijo na območju, kjer se tak jezik uporablja, da se ga naučijo, če si to želijo;

h) pospeševanje študija in raziskav jezikov regij ali manjšin na univerzah ali enakovrednih institucijah;

i) pospeševanje primernih oblik mednarodnih izmenjav za jezike regij ali manjšin, ki se uporabljajo v identični ali podobni obliki v dveh ali večih državah, na področjih, ki jih vključuje ta listina.

2. Pogodbenice se zavezujejo, da bodo opustile, če tega do sedaj še niso storile, kakršno koli neupravičeno razlikovanje, izključevanje, omejevanje ali kakršne koli neupravičene prednosti glede uporabe jezika regije ali manjšine in katerih cilj bi bil odvrniti oziroma ogrožati njihovo ohranitev ali razvoj. Sprejem posebnih ukrepov v prid jezikov regij ali manjšin, katerih namen je spodbujati enakost med uporabniki teh jezikov in ostalo populacijo, ali ki upoštevajo njihove specifične pogoje, se ne šteje za diskriminacijo napram uporabnikom bolj razširjenih jezikov.

3. Pogodbenice se obvezujejo z ustreznimi ukrepi pospeševati medsebojno razumevanje med vsemi jezikovnimi skupinami v državi in to tako, da cilji vzgoje in izobraževanja v državi vključujejo spoštovanje, razumevanje in strpnost do jezikov regij ali manjšin, ter spodbujati sredstva javnega obveščanja, da sledijo istim ciljem.

4. Pri določanju svoje politike do jezikov regij ali manjšin se pogodbenice obvezujejo, da bodo upoštevale izražene potrebe in želje skupin, ki uporabljajo takšne jezike. Če bo potrebno, se skupine spodbujajo k ustanavljanju organov, z namenom, da bi svetovali oblastem o vseh zadevah, ki se nanašajo na jezike regij ali manjšin.

5. Pogodbenice se zavezujejo, da bodo *mutatis mutandis* izvajale načela navedena v 1. do 4. odstavku zgoraj tudi pri jezikih brez ozemlja. Vendar pa se bosta, v zvezi s temi jeziki, narava in obseg ukrepov, ki jih je treba sprejeti za uveljavitev te listine, fleksibilno določali upoštevajoč potrebe in želje in ob spoštovanju tradicije in značilnosti skupin, ki uporabljajo zadevne jezike.

III. DEL - Ukrepi v prid uporabi jezikov regij ali manjšin v javnem življenju v skladu z obveznostmi, prevzetimi v 2. odstavku 2. člena

8. člen - Izobraževanje

1. Glede izobraževanja se pogodbenice obvezujejo, da bodo na področju, kjer se takšni jeziki uporabljajo, v skladu s položajem vsakega teh jezikov in brez škode za poučevanje uradnega jezika/uradnih jezikov države:

a)

- i poskrbele za zagotavljanje predšolskega izobraževanja v ustreznih jezikih regij ali manjšin; ali
- ii poskrbele, da znaten del predšolskega izobraževanja poteka v ustreznih jezikih regij ali manjšin; ali
- iii izvajale enega od ukrepov navedenih pod i in ii zgoraj vsaj za tiste otroke, katerih družine to želijo in katerih število se šteje za zadostno; ali
- iv podpirale oziroma spodbujale uveljavitev ukrepov iz točke i do iii zgoraj, če oblasti nimajo neposredne pristojnosti na področju predšolskega vzgoje;

b)

- i poskrbele za osnovnošolsko izobraževanje v ustreznih jezikih regij ali manjšin; ali
- ii poskrbele, da znaten del osnovnošolskega izobraževanja poteka v ustreznih jezikih regij ali manjšin; ali
- iii poskrbele, da v okviru osnovnošolskega izobraževanja, poučevanje ustreznih jezikov regij ali manjšin predstavlja sestavni del učnega načrta; ali
- iv izvajale enega od ukrepov navedenih pod i do iii zgoraj vsaj za tiste otroke, katerih družine to želijo in katerih število se šteje za zadostno;

c)

- i poskrbele srednješolsko izobraževanje v ustreznih jezikih regij ali manjšin; ali
- ii poskrbele, da znaten del srednješolskega izobraževanja poteka v ustreznem jeziku regij ali manjšin; ali
- iii v srednješolskem izobraževanju poskrbele, da je poučevanje jezikov regij ali manjšin sestavni del učnega načrta; ali

- iv izvajale enega od ukrepov omenjenih pod točkami i do iii zgoraj vsaj za tiste učence, ki to želijo ali v primeru, da si to želijo njihove družine, če so v zadostnem številu;
- d)
- i poskrbele za tehnično in poklicno izobraževanje v ustreznih jezikih regij ali manjšin; ali
 - ii poskrbele, da znaten del tehničnega in poklicnega izobraževanja poteka v ustreznih jezikih regij ali manjšin; ali
 - iii poskrbele, da je v tehničnem in poklicnem izobraževanju poučevanje ustreznih jezikov regij ali manjšin sestavni del učnega načrta; ali
 - iv izvajale enega od ukrepov omenjenih pod točkami i do iii zgoraj vsaj za tiste učence, ki to želijo ali v primeru, da si to želijo njihove družine, če so v zadostnem številu;
- e)
- i poskrbele, da izobraževanje na univerzah in druge oblike visokošolskega izobraževanja potekajo v jezikih regij ali manjšin; ali
 - ii poskrbele za študij teh jezikov kot univerzitetnega ali visokošolskega predmeta; ali
 - iii če se zaradi vloge države napram visokošolskim institucijam ne morejo izvajati določila iz pododstavkov i in ii, spodbujale oziroma dovolile, da se na univerze ali v druge oblike visokošolskega izobraževanja uvede poučevanje v jezikih regij ali manjšin, ali zagotovi sredstva za študij teh jezikov na univerzi ali v drugih visokošolskih ustanovah;
- f)
- i sprejele določila s katerimi se zagotovi izobraževalne tečaje za odrasle in nadaljnje izobraževanje delno ali v celoti v jezikih regij ali manjšin; ali
 - ii ponuditi takšne jezike kot šolski predmet pri izobraževanju odraslih in nadaljnjem izobraževanju; ali
 - iii če oblasti nimajo neposredne pristojnosti na področju izobraževanja odraslih, podpirale oziroma spodbujale poučevanje teh jezikov v okviru izobraževanja odraslih in nadaljnjega izobraževanja;
- g) sprejele določila, da se zagotovi poučevanje zgodovine in kulture, katerih odraz je jezik regije ali manjšine;

h) zagotovile osnovno in nadaljnje izobraževanje učiteljev, ki so zadolženi, da izvajajo določila iz odstavkov a do g, ki jih je pogodbenica sprejela;

- i ustanovile nadzorni organ ali organe, ki bodo odgovorni za spremljanje ukrepov in doseženega napredka pri uvajanju ali razvoju poučevanja jezikov regij ali manjšin in za sestavljanje periodičnih poročil o njihovih ugotovitvah, ki bodo javno objavljena.

2. Na področju izobraževanja in kar zadeva ozemlja na katerih se jeziki regij ali manjšin tradicionalno ne uporabljajo, se pogodbenice obvezujejo, da bodo dovolile, spodbujale ali uvajale izobraževanje v jeziku regij ali manjšin ali poučevanje jezika regij ali manjšin na ustreznih stopnjah izobraževanja, če to opravičuje število ljudi, ki uporabljajo jezik regije ali manjšine.

9. Člen - Sodne oblasti

1. Pogodbenice se zavezujejo, da bodo za okrožja, za katera so sodni organi pristojni in v katerih število prebivalcev, ki uporabljajo jezike regij ali manjšin, opravičuje spodaj navedene ukrepe glede na položaj posameznih jezikov in pod pogojem, da možnosti, ki jih ponuja ta odstavek, sodnik ne šteje za oviro pri dobrem sojenju:

a) v kazenskih pravnih postopkih:

- i zagotovile, da sodišča na zahtevo ene od strani vodijo pravne postopke v jezikih regij ali manjšin; oziroma
- ii zagotovile obtožencu pravico do uporabe njegovega jezika regije ali manjšine; oziroma
- iii zagotovile, da se prošnje in dokazi, ne glede na to ali so pisni ali ustni, ne bodo šteli za nesprejemljive izključno zato, ker bodo izraženi v jeziku regije ali manjšine; oziroma
- iv na zahtevo pripravile spise v zvezi s sodnim postopkom v ustreznih jezikih regij ali manjšin, po potrebi s pomočjo tolmačev ali prevajalcev, kar ne bo povzročilo dodatnih stroškov za zadevno osebo;

b) v civilnih pravnih postopkih:

- i zagotovile, da sodišča na zahtevo ene od strani vodijo pravne postopke v jezikih regij ali manjšin; oziroma
- ii dovolile, če mora ena od strani v sporu osebno priti pred sodišče, da se izraža v jeziku regije ali manjšine, ne da bi to predstavljalo dodatne stroške; oziroma
- iii dovolile, da se dokumente in dokaze predloži v jeziku regij ali manjšin, po potrebi s pomočjo tolmačev in prevajalcev;

c) v postopkih pred sodišči pristojnimi za upravne zadeve:

- i zagotovile, da sodišča na zahtevo ene od strani vodijo pravne postopke v jezikih regij ali manjšin; oziroma
- ii dovolile, če mora ena od strani v sporu osebno priti pred sodišče, da se izraža v jeziku regije ali manjšine, ne da bi to predstavljalo dodatne stroške; oziroma
- iii dovolile, da se dokumente in dokaze predloži v jezikih regij ali manjšin, po potrebi s pomočjo tolmačev in prevajalcev;

d) skušale zagotoviti, da izvajanje zgoraj omenjenih pododstavkov i in iii odstavkov b in c in da, če bo potrebno, pomoč tolmačev in prevajalcev ne bo povzročila dodatnih stroškov za zadevne osebe.

2. Pogodbenice se zavezujejo:

a) da ne bodo znikale veljavnosti pravnih dokumentov, sestavljenih v državi, izključno zaradi tega, ker so sestavljeni v jeziku regije ali manjšine; ali

b) da ne bodo med pogodbenicami znikale veljavnosti pravnih dokumentov, sestavljenih v državi, izključno zato, ker so sestavljeni v jeziku regije ali manjšine, in da bodo zagotovile, da se pravni dokumenti lahko uveljavljajo proti tretjim, ki ne uporabljajo teh jezikov pod pogojem, da so seznanjeni z vsebino dokumenta preko oseb, ki ga uveljavljajo; ali

c) ne bodo med pogodbenicami znikale veljavnosti pravnih dokumentov, sestavljenih v državi, izključno zato, ker so sestavljeni v jeziku regije ali manjšine.

3. Pogodbenice se zavezujejo, da bodo v jezikih regij ali manjšin zagotovila najpomembnejša nacionalna zakonska besedila in tista besedila, ki se nanašajo zlasti na uporabnike teh jezikov, razen če niso taka besedila zagotovljena že na drug način.

10. člen - Upravni organi in javne službe

1. V okviru upravnega območja države, v kateri število prebivalcev, ki so uporabniki jezikov regij ali manjšin, opravičuje spodaj določene ukrepe - ter v skladu s položajem vsakega jezika - se pogodbenice obvezujejo, da bodo, v kolikor je to možno:

- a)
 - i poskrbele, da upravne oblasti uporabljajo jezike regij ali manjšin; ali
 - ii poskrbele, da bodo vsi njihovi uradniki, ki so v stiku z javnostjo, uporabljali jezike regij ali manjšin, kadar bodo v stiku z ljudmi, ki se nanje obračajo v teh jezikih; ali

- iii poskrbele, da uporabniki jezikov regij ali manjšin lahko predložijo ustne ali pisne prošnje in prejmejo odgovor v teh jezikih; ali
- iv poskrbele, da uporabniki jezikov regij ali manjšin lahko predložijo ustne ali pisne prošnje v teh jezikih; ali
- v poskrbele, da uporabniki jezikov regij ali manjšin lahko z enako veljavnostjo predložijo dokumente v teh jezikih;

b) dajale prebivalstvu na razpolago upravna besedila in obrazce, ki so v splošni rabi, v jezikih regij ali manjšin ali v dvojezičnih verzijah;

c) dovolile upravnim organom, da sestavljajo dokumente v jeziku regije ali manjšine.

2. Glede lokalnih in regionalnih organov na območjih, kjer je število prebivalcev, ki uporabljajo jezike regij ali manjšin takšno, da opravičuje spodaj določene ukrepe, se pogodbenice obvezujejo, da bodo dovolile oziroma spodbujale:

a) uporabo jezikov regij ali manjšin v okviru regionalne ali lokalne uprave;

b) možnost za uporabnike jezikov regij ali manjšin, da predložijo ustne ali pisne prošnje v teh jezikih;

c) regionalne skupnosti, da objavljajo uradne dokumente tudi v ustreznih jezikih regij ali manjšin;

d) lokalne skupnosti, da objavljajo uradne dokumente tudi v ustreznih jezikih regij ali manjšin;

e) regionalne skupnosti, da uporabljajo jezike regij ali manjšin v razpravah v svojih skupščinah, ne da bi izključevali uporabo uradnega jezika oz. uradnih jezikov države;

f) lokalne skupnosti, da uporabljajo jezike regij ali manjšin v razpravah v svojih skupščinah, ne da bi izključevali uporabo uradnega jezika oz. uradnih jezikov države;

g) uporabo ali sprejem tradicionalnih in pravih oblik krajevnih imen v jezikih regij ali manjšin, po potrebi skupaj z poimenovanjem v uradnem jeziku oz. uradnih jezikih.

3. Glede javnih storitev, ki jih zagotavljajo upravni organi ali druge osebe v njihovem imenu, se pogodbenice obvezujejo, da bodo v okviru območja, na katerem se uporabljajo jeziki regij ali manjšin, in v skladu s položajem vsakega jezika ter v kolikor bo to mogoče:

a) zagotovile, da se jeziki regij ali manjšin uporabljajo pri opravljanju storitev; ali

b) dovolile uporabnikom jezikov regij ali manjšin, da predložijo prošnje in prejmejo odgovor v teh jezikih; ali

c) dovolile uporabnikom jezikov regij ali manjšin, da predložijo prošnje v teh jezikih.

4. Z namenom, da bi uresničevali določbe 1., 2. in 3. odstavka, ki so jih pogodbenice sprejele, se pogodbenice obvezujejo, da bodo sprejele naslednje ukrepe:

a) prevajanje in tolmačenje, če se to zahteva;

b) zaposlitev in, kjer bo potrebno, izobraževanje zadostnega števila uradnikov in drugih zaposlenih v javnih službah, če se to zahteva;

c) v skladu s prošnjami in možnostmi uslužbencev javnih služb, ki govorijo jezik regije ali manjšine, da so imenovani na območjih, kjer se ta jezik uporablja.

5. Pogodbenice se obvezujejo, da bodo dovolile uporabo ali sprejem rodbinskih imen v jezikih regij ali manjšin na prošnjo zadevnih oseb.

11. člen - Sredstva javnega obveščanja

1. Pogodbenice se obvezujejo, da bodo za uporabnike jezikov regij ali manjšin na območjih, kjer se ti jeziki govorijo, v skladu s položajem vsakega jezika, v obsegu posredne ali neposredne pristojnosti oblasti, njihove moči ali vloge na tem področju ter ob spoštovanju načela neodvisnosti in avtonomije sredstev javnega obveščanja:

a) v obsegu v katerem radio in televizija opravljata poslanstvo javne službe:

i zagotovile ustanovitev vsaj ene radijske postaje in enega televizijskega programa v jezikih regij ali manjšin; ali

ii spodbujale oziroma omogočale ustanovitev vsaj ene radijske postaje in enega televizijskega programa v jezikih regij ali manjšin; ali

iii sprejele ustrezne ukrepe, da televizijske in radijske postaje uvrstijo na program oddaje v jezikih regij ali manjšin;

b)

i spodbujale oziroma omogočale ustanovitev vsaj ene radijske postaje v jezikih regij ali manjšin; ali

ii spodbujale oziroma omogočale redno oddajanje radijskih programov v jezikih regij ali manjšin; ali

- c)
 - i) spodbujale oziroma omogočale ustanovitev vsaj enega televizijskega programa v jezikih regij ali manjšin; ali
 - ii) spodbujale oziroma omogočale redno oddajanje televizijskih programov v jezikih regij ali manjšin;
- d) spodbujale oziroma omogočale produkcijo in distribucijo avdio in avdiovizualnih del v jezikih regij ali manjšin;
- e)
 - i) spodbujale oziroma omogočale ustanovitev oziroma podporo vsaj enemu časopisu v jezikih regij ali manjšin; ali
 - ii) spodbujale oziroma omogočale redno objavo časopisnih člankov v jezikih regij ali manjšin;
- f)
 - i) pokrivalo dodatne stroške tistih sredstev javnega obveščanja, ki uporabljajo jezike regij ali manjšin, če zakon na splošno določa finančno pomoč za sredstva javnega obveščanja; ali
 - ii) zagotovile že obstoječe ukrepe finančne pomoči tudi za avdiovizualne produkcije v jezikih regij ali manjšin;
- g) podpirale izobraževanje novinarjev in ostalega osebja sredstev javnega obveščanja, ki uporabljajo jezike regij ali manjšin.

2. Pogodbenice se obvezujejo, da bodo zagotovile neposredno sprejemanje radijskih in televizijskih oddaj iz sosednjih držav v jeziku, ki se uporablja v enaki ali podobni obliki kot je jezik regije ali manjšine in da ne bodo nasprotovale ponovnemu prenosu radijskih in televizijskih oddaj iz sosednjih držav v takšnem jeziku. Pogodbenice se nadalje obvezujejo zagotoviti, da ne bo nobenih omejitev glede svobode izražanja in prostega pretoka informacij v tisku, napisanega v jeziku, ki se uporablja v enaki ali podobni obliki kot je jezik regije ali manjšine. Ker izvajanje zgoraj omenjenih svoboščin vključuje veliko dolžnosti in odgovornosti, so lahko zanje predvidene take formalnosti, omejitve ali kazni, predpisane z zakonom in so potrebne v demokratični družbi, v interesu nacionalne varnosti, ozemelske celovitosti ali javne varnosti, za preprečevanje nereda in kriminala, za zaščito zdravja ali morale, za zaščito dobrega imena ali pravic drugih, za preprečevanje razkritja zaupnih informacij ali za zagotavljanje avtoritete in nepristranosti sodstva.

3. Pogodbenice se obvezujejo poskrbeti za to, da se interesi uporabnikov jezikov regij ali manjšin predstavijo ali upoštevajo v okviru organih, ki se lahko ustanovijo v skladu z zakonom in so odgovorni za zagotavljanje svobode in pluralizma sredstev javnega obveščanja.

12. člen - Kulturne dejavnosti in ustanove

1. Glede kulturnih dejavnosti in ustanove - še posebej knjižnic, videotek, kulturnih centrov, muzejev, arhivov, akademij, gledališč in kinematografov, kakor tudi literarnih del in filmskih produkcij, ljudskega kulturnega izražanja, festivalov in kulturne industrije, vključno z inter alia uporabo novih tehnologij - se pogodbenice obvezujejo, da bodo na območjih, na katerih se taki jeziki uporabljajo, ter v obsegu pristojnosti oblasti, njihove moči ali vloge na tem področju:

a) spodbujale tiste vrste izražanja in pobude, ki so specifične za jezike regij ali manjšin in spodbujale različne možnosti dostopa do del v teh jezikih;

b) spodbujale različne možnosti dostopa v drugih jezikih do del v jezikih regij ali manjšin, tako da bodo pomagale in razvijale dejavnosti prevajanja, sinhroniziranja, naknadnega sinhroniziranja in opremljanja s podnapisi;

c) spodbujale dostop do del v drugih jezikih v jezikih regij ali manjšin, tako da bodo pomagale in razvijale prevajanje, sinhroniziranje, naknadno sinhroniziranje in opremljanje s podnapisi;

d) zagotovile, da organi, odgovorni za organiziranje in podporo različnih kulturnih dejavnosti, primerno združijo znanje in uporabo jezikov in kultur regij ali manjšin pri dejavnostih, za katere dajo pobudo ali za katere zagotovijo pomoč;

e) omogočale, da imajo organi, odgovorni za organizacijo in podporo kulturnih dejavnosti, na razpolago osebje, ki bo dobro obvladalo zadevni jezik regije ali manjšine, kakor tudi jezik-e preostalega prebivalstva;

f) spodbujale neposredno sodelovanje predstavnikov uporabnikov jezika regije ali manjšine v ustanovah in programih kulturnih dejavnosti;

g) spodbujale oziroma pospeševale ustanavljanje organa ali organov, odgovornih za zbiranje, shranjevanje in predstavitev ter objavljjanje del v jezikih regij ali manjšin;

h) po potrebi ustanovile oziroma spodbujale in financirale storitve prevajanja in terminoloških raziskav, zlasti z namenom, da bi vzdrževale in razvijale ustrezno upravno, komercialno, gospodarsko, družbeno-tehnično ali pravno izrazoslovje v vsakem jeziku regije ali manjšine;

2. V zvezi z območji, z izjemo tistih, kjer se jeziki regij ali manjšin tradicionalno uporabljajo, se pogodbenice obvezujejo, da bodo dovolile, v kolikor število uporabnikov jezika regije ali manjšine to opravičuje, spodbujale oziroma zagotavljalje ustrezne kulturne dejavnosti ali objekte v skladu s prejšnjim odstavkom.

3. Pogodbenice se obvezujejo, da bodo v svoji kulturni politiki v tujini dale ustrezno mesto jezikom regij ali manjšin in kulturi, katere odraz so.

13. člen - Gospodarsko in družbeno življenje

1. V zvezi z gospodarskimi in družbenimi aktivnostmi, se pogodbenice obvezujejo, da bodo v celi državi:

a) izločile iz svoje zakonodaje vsako določbo, ki neupravičeno prepoveduje ali omejuje uporabo jezikov regij ali manjšin v dokumentih, ki se nanašajo na gospodarsko ali družbeno življenje, še zlasti v pogodbah o delu ter v tehničnih dokumentih kot so navodila za uporabo proizvodov ali opreme;

b) v notranjih pravilnikih podjetij in v osebnih dokumentih prepovedale vstavljanje katerih koli določb, ki izključujejo ali omejujejo uporabo jezikov regij ali manjšin vsaj med uporabniki istega jezika;

c) nasprotovale praksi, katere namen je odvracanje od uporabe jezikov regij ali manjšin v zvezi z gospodarskimi in družbenimi dejavnostmi;

d) pospeševale oziroma spodbujale uporabo jezikov regij ali manjšin tudi z drugimi sredstvi poleg že zgoraj navedenih.

2. V zvezi z gospodarskimi in družbenimi dejavnostmi se pogodbenice obvezujejo, v kolikor so oblasti pristojne na območju, kjer se jeziki regij ali manjšin uporabljajo, in v kolikor je to možno:

a) vključevale v svoje finančne in bančne predpise določbe, ki dovoljujejo na osnovi postopkov, ki so v skladu s komercialno prakso, uporabo jezikov regij ali manjšin pri sestavljanju plačilnih nalogov (čeki, menice, itd.) ali drugih finančnih dokumentov, ali pa bodo, kjer bo to primerno, zagotovile izvajanje takšnih postopkov;

b) v gospodarskem in družbenem sektorju, ki sta neposredno pod njihovim nadzorom (javni sektor), organizirale dejavnosti za spodbujanje uporabe jezikov regij ali manjšin;

c) zagotovile, da socialnovarstvene ustanove kot npr. bolnice, domovi za upokojence in drugi domovi, omogočajo sprejem in oskrbo oseb, ki uporabljajo jezik regije ali manjšine in ki potrebujejo nego zaradi slabega zdravja, starosti ali iz ostalih razlogov, v njihovem jeziku;

d) s primernimi sredstvi zagotovile, da so navodila za varnost sestavljena tudi v jezikih regij ali manjšin;

e) omogočile dostop do informacij pristojnih oblasti, ki se nanašajo na pravice potrošnikov, tudi v jezikih regij ali manjšin.

14. člen - Čezmejne izmenjave

Pogodbenice se obvezujejo, da bodo:

a) uporabljale že obstoječe dvostranske in večstranske sporazume, ki jih vežejo z državami, v katerih se uporablja isti jezik, v enaki ali podobni obliki, ali, če bo potrebno, sklenile takšne sporazume, tako da bodo spodbujale stike med uporabniki istega jezika v zadevnih državah na področju kulture, izobraževanja, informiranja, poklicnega usposabljanja in stalnega izobraževanja;

b) v dobro jezikov regij ali manjšin omogočale oziroma spodbujale čezmejno sodelovanje, še zlasti med tistimi regionalnimi in lokalnimi skupnostmi, na območju katerih se uporablja isti jezik v enaki ali podobni obliki.

IV. DEL - Uporaba listine

15. člen - Periodična poročila

1. Pogodbenice bodo Generalnemu sekretarju Sveta Evrope periodično predložile v obliki, ki jo predpiše Odbor ministrov, poročilo o politiki, ki jo izvajajo v skladu s II. delom te listine in o ukrepih sprejetih za izvajanje določb III. dela. Prvo poročilo mora biti predloženo v enem letu po datumu, ko je ta listina za zadevno pogodbenico začela veljati, druga poročila pa vsaka tri leta po prvem poročilu.

2. Pogodbenice bodo svoja poročila objavile.

16. člen - Pregledovanje poročil

1. Poročila, predložena Generalnemu sekretarju Sveta Evrope, bo na podlagi 15. člena pregledal strokovni komite, ki bo sestavljen v skladu s 17. členom.

2. Organi ali združenja, ki bodo legalno ustanovljena v eni od pogodbenic, lahko odbor strokovnjakov opozorijo na zadeve glede obveznosti, ki jih je ta pogodbenica sprejela v skladu s III. delom te listine. Po posvetovanju z zadevno pogodbenico, lahko odbor strokovnjakov upošteva te informacije pri pripravi poročila določenega s 3. odstavkom spodaj. Ti organi ali združenja lahko nadalje predložijo izjave v zvezi s politiko, ki jo vodi pogodbenica v skladu z II. delom.

3. Na podlagi poročil, omenjenih v 1. odstavku, ter informacij, omenjenih v 2. odstavku, mora odbor strokovnjakov pripraviti poročilo za Odbor ministrov. Temu poročilu bodo priložene še pripombe pogodbenic in jih lahko Odbor ministrov javno objavi.

4. Poročilo, omenjeno v 3. odstavku, mora predvsem vsebovati predloge odbora strokovnjakov, namenjene Odboru ministrov, da bo le-ta lahko pripravil, če bo to potrebno, priporočila za eno ali več pogodbenic.

5. Generalni sekretar Sveta Evrope bo parlamentarni skupščini vsake dve leti predložil podrobno poročilo o izvajanju listine.

17. člen - Odbor strokovnjakov

1. V odboru strokovnjakov bo imela vsaka pogodbenica enega člana, ki jih bo imenoval Odbor ministrov iz seznama najbolj neoporečnih in priznanih strokovnjakov s področja zadev, ki jih obravnava listina in ki jih bo predlagala zadevna pogodbenica.

2. Člani odbora bodo imenovani za obdobje šestih let in bodo lahko ponovno imenovani. Član, ki ne bo mogel dokončati mandata, bo nadomeščen v skladu s postopkom, določenim v 1. odstavku; nadomestni član bo svoje delo opravljal do konca mandata svojega predhodnika.

3. Odbor strokovnjakov bo sprejel svoj poslovnik. Generalni sekretar Sveta Evrope bo zagotavljal storitve sekretariata.

V. DEL - Končne določbe

18. člen

Ta listina je odprta za podpis držav članic Sveta Evrope. Listino je treba ratificirati, sprejeti ali odobriti. Instrumenti ratifikacije, sprejema ali odobritve so deponirani pri Generalnem sekretarju Sveta Evrope.

19. člen

1. Listina bo začela veljati prvega dne v mesecu, ki sledi izteku trimesečnega obdobja po datumu, ko bo pet držav članic podalo soglasje, da jih listina zavezuje v skladu z določbami 18. člena.

2. Za vsako državo članico, ki bo naknadno podala svoje soglasje, da jo listina zavezuje, bo listina začela veljati prvega dne v mesecu, ki sledi izteku trimesečnega obdobja po datumu deponiranja instrumenta ratifikacije, sprejema ali odobritve.

20. člen

1. Ko listina začne veljati, lahko Odbor ministrov povabi katero koli državo, ki ni članica Sveta Evrope, da pristopi k tej listini.

2. Za katero koli državo, ki pristopi, bo začela listina veljati prvega dne v mesecu, ki sledi izteku trimesečnega obdobja po datumu deponiranja instrumenta o pristopu pri Generalnemu sekretarju Sveta Evrope.

21. člen

1. Vsaka država lahko ob podpisu ali ob deponiranju instrumenta ratifikacije, sprejema, odobritve ali pristopa izrazi enega ali več pridržkov k 2. -5. odstavku 7. člena listine. Drugi pridržki niso sprejemljivi.

2. Vsaka država pogodbenica, ki je izrazila pridržek v skladu s predhodnim odstavkom, ga lahko v celoti ali delno umakne, tako da o tem obvesti Generalnega sekretarja Sveta Evrope. Umik pridržka bo začel veljati na datum, ko Generalni sekretar sprejme takšno obvestilo.

22. člen

1. Vsaka pogodbenica lahko kadar koli odpove listino z obvestilom, ki ga naslovi na Generalnega sekretarja Sveta Evrope.

2. Takšna odpoved začne veljati prvega dne v mesecu, ki sledi izteku šestmesečnega obdobja po datumu, ko je Generalni sekretar prejel obvestilo.

23. člen

Generalni sekretar Sveta Evrope bo obvestil države članice Sveta in vse države, ki so pristopile k listini o:

- a) vsakem podpisu;
- b) deponiranju vsakega instrumenta ratifikacije, sprejema, odobritve ali pristopa;
- c) vsakem datumu začetka veljavnosti te listine v skladu z 19. in 20. členom;
- d) vsakem obvestilu, prejetem na podlagi uporabe določil 2. odstavka 3. člena;
- e) vsakem drugem dejanju, obvestilu ali sporočilu, ki se nanaša na to listino.

V dokaz tega so spodaj podpisani, ki so zato pravilno pooblaščen, podpisali to listino. Sestavljeno v Strasbourg, dne, v angleškem in francoskem jeziku, pri

čemer sta obe besedili enako verodostojni, v enem izvodu, ki bo shranjen v arhivih Sveta Evrope. Generalni sekretar Sveta Evrope bo predal overjen izvod vsaki državi članici Sveta Evrope in vsaki državi, ki je bila povabljena, da pristopi k tej listini.

MANJŠINE - DRŽAVE ČLANICE	
3.5.1993	
Avstrija	S
Belgija	
Bolgarija	
Ciper	S
Danska	S
Finska	S
Francija	
Nemčija	S
Grčija	
Madžarska	S
Islandija	
Irska	
Italija	
Liechtenstein	S
Luksemburg	S
Malta	S
Nizozemska	S
Norveška	S
Poljska	
Portugalska	
San Marino	
Španija	S
Švedska	
Švica	
Turčija	
Velika Britanija	
S: podpis	

**BIBLIOGRAFIJA SODELAVCEV
INŠTITUTA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
ZA LETO 1994**

Marinka Lazić

mag. Boris JESIH

Objavljena dela

ETHNIC minorities in Slovenia (eds. Vera Klopčič and Janez Stergar). - 2nd revised and enlarged ed. - Ljubljana: Institute for ethnic studies; Information bureau, 1994, 70 str.

(S sodelavci; V istem letu je izšel tudi ponatis)

MEDETNIČNI odnosi in politika. - Razprave in gradivo (Ljubljana), 1993, 28, str. 86-91

(Izšlo 1994)

MOŽNOSTI političnega zastopanja manjšin. - V: Manjšine v prostoru Alpe-Jadran, Ljubljana, 1994, str. 162-168

ODNOS avstrijskih in jugoslovanskih (slovenskih) oblasti do slovenske manjšine v avstrijski zvezni deželi Štajerski. - V: Narodne manjšine. 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski (ur. Boris Jesih), Ljubljana 1994, str. 228-234

Die SLOWENISCHE Minderheit in der Steiermark - ein völkerrechtliches oder ein politisches Problem? - V: Steirische Slowenen: Zweisprachigkeit zwischen Graz und Maribor, Graz, 1994, str. 113-118

Uredništvo

KOROŠKI vestnik. - (Ljubljana), 28, 1994, 1-2, 104 str.

ODNOS avstrijskih in jugoslovanskih (slovenskih) oblasti do slovenske manjšine v avstrijski zvezni deželi Štajerski. - V: Narodne manjšine. 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski (ur. Boris Jesih), Ljubljana 1994, 368 str.

Ekspertize

ELEMENTI za primerjavo manjšinske zaščite sudetskih in južnotirolskih Nemcev, Slovencev v Italiji in Italijanov v Sloveniji. INV, Ljubljana 1994, 15 str.
(Soavtorji Janez Stergar, Miran Komac in Samo Kristen;)

mag. Vera KLOPČIČ

Objavljena dela

ETHNIC minorities in Slovenia (eds. Vera Klopčič and Janez Stergar). - 2nd revised and enlarged ed. - Ljubljana : Institute for ethnic studies; Information bureau, 1994, 70 str.

(S sodelavci; V istem letu je izšel tudi ponatis)

OKVIRNA konvencija o zaščiti manjšin. - Slovenski vestnik (Celovec), 1. 12. 1994, str. 2

PRAVICE manjšin v evropskih dokumentih. - V: Manjšine v prostoru Alpe-Jadran. - Ljubljana, 1994, str. 105-110

PRAVNO varstvo manjšin. - Razprave in gradivo (Ljubljana), 1993, 28, str. 92-101
(Izšlo 1994)

INFORMACIJA o dvojezičnem poslovanju na narodnostno mešanih območjih v Republici Sloveniji. - Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije, 20, 1994, 3, str. 70-82

(S sodelavci)

SLOVENIJA in manjšine. - Glasnik UNESCO (Ljubljana) 14, 1994, 42, str. 2

The USE of the language of the Italian and Hungarian ethnic minorities in the work of judiciary organs in the Republic of Slovenia. - Applied linguistics (Ljubljana) 1993, 1, str. 26-34.

(Izšlo 1994)

Uvodna in druga vabljenaa predavanja

LEGAL status of Roma in international documents International conference Protection of Minorities in Contemporary European circumstances with special emphasis on Central-Eastern Europe, Maribor 25-26 november 1994

Uredništvo

ETHNIC minorities in Slovenia (eds. Vera Klopčič and Janez Stergar). - 2nd revised and enlarged ed. - Ljubljana: Institute for ethnic studies; Information bureau, 1994, 70 str.

(S sodelavci; V istem letu je izšel tudi ponatis)

Ekspertize

INFORMACIJA o položaju Romov v Avstriji, Italiji, na Madžarskem, Češkem in Slovaškem. - INV, 1994, 22 str.

(S sodelavci)

dr. Miran KOMAC

Objavljena dela

QUESTI Slavi bisogna eliminarli: usoda Beneške Slovenije? - Razprave in gradivo (Ljubljana), 1993, 28, str. 124-135
(Izšlo 1994)

OCENA: Adrijan Pahor, Il crepuscolo del TLT e i partiti autonomi sloveni (1952-1954). - Zgodovinski časopis (Ljubljana) 48, 1994, 1, str. 133-134

OCENA: Mario Gariup, La Val Canale fra le due guerre mondiali. - Zgodovinski časopis (Ljubljana) 48, 1994, 1, str. 132-133

Jana KRANJEC MENAŠE

Objavljena dela

INFORMACIJA o dvojezičnem poslovanju na narodnostno mešanih območjih v Republiki Sloveniji. - Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije, 20, 1994, 3, str. 70-82

(S sodelavci)

Ekspertize

INFORMACIJA o položaju Romov v Avstriji, Italiji, na Madžarskem, Češkem in Slovaškem. - INV, 1994, 22 str.

(S sodelavci)

dr. Vera KRŽIŠNIK BUKIĆObjavljena dela

SLOVENSKI gostinci in pomen slovenskih gostiln v Zagrebu v 30-ih letih 20. stoletja. - Razprave in gradivo (Ljubljana), 1993, 28, str. 136-142
(Izšlo 1994)

IN MEMORIAN: BRANKO PETRANOVIĆ. - Zgodovinski časopis (Ljubljana) 48, 1994, 3, str. 403-406

Okrogla miza

Mednarodna multidisciplinarna okrogla miza o knjigi Vere Kržišnik Bukić CAZINSKA BUNA 1950 (prva izdaja Sarajevo 1991, reprint Ljubljana 1993), Hrvatsko udruženje za društvene i humanističke znanosti, Zagreb, 23. marca 1994.

Ekspertize

SLOVENCI v obmejnih hrvaških občinah pred državno osamosvojitvijo Slovenije in Hrvaške. - INV, 1994, 31 str.
(Raziskovalna naloga za MZZ RS)

Sonja KURINČIČ MIKUŽObjavljena dela

INFORMACIJA o dvojezičnem poslovanju na narodnostno mešanih območjih v Republiki Sloveniji. - Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije, 20, 1994, 3, str. 70-82
(S sodelavci)

PRAVNI položaj slovenske narodne manjšine v Italiji 1981-1993. - Razprave in gradivo (Ljubljana), 1993, 28, str. 181-201
(Soavtor: P. Slamič; Izšlo 1994)

Ekspertize

INFORMACIJA o položaju Romov v Avstriji, Italiji, na Madžarskem, Češkem in Slovaškem. - INV, 1994, 22 str.
(S sodelavci)

Karmen MEDICA

Objavljena dela

BILINGUISME et/est milieu: une hypothese descriptive expliquée par l'exemple istrien.
- Applied linguistics (Ljubljana) 1993, 1, str. 74-80
(Izšlo 1994; Soavtor Srdja Orbanic)

INFORMACIJA o dvojezičnem poslovanju na narodnostno mešanih območjih v Republiki Sloveniji. - Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije, 20, 1994, 3, str. 70-82
(S sodelavci)

MIGRAZIONI ed esodi: il »caso« istriano. - La Ricerca (Rovigno) 1994, 9, str. 10-11

OCENA: Razprave in gradivo. - Društvena istraživanja (Zagreb) 1994, 1, str.

La STATO e la stato nazionale. - Ricerche sociali (Rovigno) 1993, 4, str. 37-41
(Izšlo 1994)

ZNANSTVENI skup: 18. kongres A. I. D. L. C. M. - Društvena istraživanja (Zagreb) 1993, 8, str. 1058-1059
(Izšlo 1994)

Uvodna in druga vabljena predavanja

ETNIČNA in narodnostna identiteta: procesi etnične fuzije in etnične fizije - aplikacija na Istro
Znanstveni skup: Identitet, razlika i miješani brak u »perifernim« kontekstima, Pula 21.-22. 10. 1994

The ISTRIAN regionalism 15th Conference »Europe of regions«: Regionalism and the Europe of the future - experiences, chalenges and possibilities, Kobenhavn, 19.- 22. 8. 1994

PROSPECTS in different nations in Central and Eastern Europe Mednarodna konferenca: Nationalism, a factor of violence? Barcelona, 9. - 11. 6. 1994

dr. Renata MEJAKObjavljena dela

ČEZMEJNI stiki prebivalcev Lendave s sosednjo Madžarsko. - Razprave in gradivo (Ljubljana), 1993, 28, str. 65-85
(Izšlo 1994)

KAKO nastaja podoba o Sloveniji pri prebivalcih Monoštra. - V: Slovenski koledar 1995 (Monošter), 1994, str. 85-90

NOV prispevek k zgodovini Slovencev v Porabju I. - Porabje (Monošter), 2. 6. 1994, str. 4

NOV prispevek k zgodovini Slovencev v Porabju II. - Porabje (Monošter), 16. 6. 1994, str. 4

OCENA: STIPKOVITS, Ferenc: Porabski Slovenci. - Zgodovinski časopis (Ljubljana) 1994, 3, str. 424-425

Das ZWEISPRACHIGE Schulwesen in Lendava/Prekmurje: Über das zweisprachige Schulwesen und das Verhältnis der Eltern zur zweisprachige Schule in Lendava. - V: Mit Sprachen leben : Praxis der Mehrsprachigkeit. - Klagenfurt/Celovec : Drava 1994, str. 112-124

mag. Katarina MUNDA HIRNÖKObjavljena dela

JAVNA občila na narodnostno mešanem območju v Lendavi. - Razprave in gradivo (Ljubljana), 1993, 28, str. 46-64
(Izšlo 1994)

KAJ je več vredno? - Porabje (Monošter), 3. 11. 1994, str. 5

MEDIJI in slovenska manjšina na Madžarskem. - V: Manjšine v prostoru Alpe-Jadra. - Ljubljana, 1994, str. 253-256

MEDIJI med slovensko manjšino na Madžarskem. - Koroški vestnik (Ljubljana), 28, 1994, 1-2, str. 48-50

NAZAJ k zemlji. - Porabje (Monošter), 19. 5. 1994, str. 4

PREDSTAVITEV Porabja. - Porabje (Monošter) 2. 6. 1994, str. 4

SLOVENCİ na Ogrskim. - V: Slovenski koledar 1995 (Monošter), 1994, str. 90-93

SLOVENSKO izražanje med osnovnošolci v Porabju. - V: Podoba našega otroka v Porabju. - Trst : SLORI, 1994, str. 25-32.
(SLORI ; 123)

Uvodna in druga vabljená predavanja

MEDIJI in slovenska manjšina na Madžarskem.
Predavanje na splošnem seminarju za IV. letnike in podiplomce na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo FF, Ljubljana 11. 5. 1994

Ekspertize

INFORMACIJA o položaju Romov v Avstriji, Italiji, na Madžarskem, Češkem in Slovaškem. - INV, 1994, 22 str.
(S sodelavci)

dr. Albina NEČAK LÜK

Objavljena dela

ETHNIC minorities in Slovenia (eds. Vera Klopčič and Janez Stergar). - 2nd revised and enlarged ed. - Ljubljana : Institute for ethnic studies; Information bureau, 1994, 70 str.
(S sodelavci; V istem letu je izšel tudi ponatis)

JEZIKOVNI pouk v dvojezični šoli : predstavitev učinkov inovacije. - V: Učiti drugi/tuji jezik - kje, koga, kako. - Ljubljana, 1994, str. 131-146
(Skupni evropski projekt TEMPUS - 3767)

LANGUAGE component of the interethnic relations issues in the ethnically mixed regions along the Slovene-Hungarian border. - Razprave in gradivo (Ljubljana), 1993, 28, str. 28-37
(Izšlo 1994)

MEDETNIČNI odnosi v slovenskem etničnem prostoru. - Razprave in gradivo (Ljubljana), 1993, 28, str. 5-14
(Izšlo 1994)

MEDETNIČNI odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava - pismo 1994: Raziskovalni projekt: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru. Komparativna

analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske: vprašalnik in sumarni pregled rezultatov. - INV, 1994, 40 str.
(S sodelavci)

MEDETNIČNI odnosi in narodna identiteta v slovenski Istri: Raziskovalni projekt: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru. Komparativna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske: vprašalnik in sumarni pregled rezultatov. - INV, 1994, 138 str.
(S sodelavci)

O slovenskem jeziku v Monoštru. - V: Slovenski koledar 1995 (Monošter), 1994, str. 78-84

SALA Congress 1993. - Applied linguistics (Ljubljana) 1993, 1, str. 191-194
(Izšlo 1994)

SECOND language acquisition in the Slovene Hungarian setting. - Applied linguistics (Ljubljana) 1993, 1, str. 147-157
(Izšlo 1994)

SECOND language learning in a bilingual school. - V: Las lenguas en la Europa Comunitaria. - Amsterdam : Rodopi 1994, str. 279-288.
(Dialogos Hispanicos; 14)

SPORAZUMEVANJE v večkulturnem okolju : nekaj raziskovalnih pristopov. - V: Manjšine v prostoru Alpe-Jadran. - Ljubljana, 1994, str. 194-204

VEČKULTURNO / večjezično okolje in šola: raziskovalno poročilo. - Ljubljana, 1994, 30 str.

Kongresi in vabljen predavanja

ETHNIC, linguistic and cultural diversity in Slovenia: educational policy and practice CDCC
Project »Democracy, human rights, minorities: educational and cultural aspects. Workshop on »Human rights and minorities in the new European democracies : educational and cultural aspects«, Lohusalu, Estonia, 20-23 oktober 1994

Les LANGUES dans le contexte social et scolaire de la Slovenie. - Cours intensif Tempus 3767/93, Ljubljana, 6 - 10 juin 1994.
(Soavtorica Martina Križaj-Ortar; Posvet je organizirala Univerza v Ljubljani)

INNOVATION de l'enseignement bilingue dans les classes de la primaire du Prekmurje.
- Cours intersif Tempus 3767/93, Ljubljana, 6 - 10 juin 1994

PAR chemin quelques informations sur la Slovenie, sa politique nationale et linguistique. - Cours intersif Tempus 3767/93, Ljubljana, 6 - 10 juin 1994. - (Soavtorica Lucija Čok)

MUTABILITY of ethnicity: the case of the Slovene minority in Hungary
Third European expert meeting of the project Overlapping cultures and plural identities:
The Multiple identity: What is it and how does it work? Ljubljana 19-20 junij 1994

mag. Sonja NOVAK LUKANOVIČ

Objavljena dela

DVOJEZIČNA vzgoja in izobraževanje: vloga v družbi in stališča posameznikov. -
Razprave in gradivo (Ljubljana), 1993, 28, str. 38-45
(Izšlo 1994)

ETHNIC minorities in Slovenia (eds. Vera Klopčič and Janez Stergar). - 2nd revised
and enlarged ed. - Ljubljana: Institute for ethnic studies; Information bureau, 1994, 70
str.
(S sodelavci; V istem letu je izšel tudi ponatis)

MINORITY language and education - the case of the Hungarian language in Slovenia.
- Applied linguistics (Ljubljana) 1993, 1, str. 140-146
(Izšlo 1994)

METODE in strategije učenja tujega/drugega jezika v osnovni šoli. - Šolski razgledi
(Ljubljana), 13. 6. 1994, str. 11

The POSITION of Italian and Hungarian minority in Slovenia: educational aspect. - V:
Council for Cultural Co-operation, DECS/Rech (94) 67. Educational research
Workshop on »Minority education«, Bautzen 11-14 october 1994

VEČKULTURNOST in družba. - V: Manjšine v prostoru Alpe-Jadrana: zbornik. -
Ljubljana : Vlada Republike Slovenije, 1994, str. 185-193

VEČKULTURNO / večjezično okolje in šola: raziskovalni projekt: raziskovalno poročilo.
- INV, 1994, 68 str.
(RN; 68)

UČITI drugi jezik: kje, koga, kako? - Delo (Ljubljana), 6. 7. 1994, str. 15

UČITI drugi/tuji jezik. - Primorska srečanja (Nova Gorica) 1994, 163, str. 788-789

VEČKULTURNO / večjezično okolje in šola: raziskovalni projekt: fazno poročilo. - INV, 1994, 30 str. (RN; 68a)

Das ZWEISPRACHIGE Schulwesen in Lendava/Prekmurje: Schuler und die zweisprachige Grundschule in Prekmurje. - V: Mit Sprachen leben: Praxis der Mehrsprachigkeit. - Klagenfurt / Celovec: Drava 1994, str. 125-134

Uvodna in druga vabljenaa predavanja

The ROLE of education in the protection of minorities (the case of Hungarian minority in Slovenia)

International conference Protection of Minorities in Contemporary European circumstances with special emphasis on Central-Eastern Europe, Maribor 25-26 november 1994

SOME reflections on ethnic identity in multiethnic/multicultural societies

Third European expert meeting of the project Overlapping cultures and plural identities: The Multiple identity: What is it and how does it work? Ljubljana 19-20 junij 1994

Janez STERGAR

Objavljena dela

ETHNIC minorities in Slovenia (eds. Vera Klopčič and Janez Stergar). - 2nd revised and enlarged ed. - Ljubljana: Institute for ethnic studies; Information bureau, 1994, 70 str.

(S sodelavci; V istem letu je izšel tudi ponatis)

ŠTIRI poti med koroške Slovence. - 1. natis. - Ljubljana: Klub koroških Slovencev, 1994, 72 str.

»AL' je kaj trden most?«. - Šolski razgledi (Ljubljana) 45, 1994, 16, str. 1

(Uvodnik predsedujočega RO SVIZ pred 3. skupščino Sindikata vzgoje, izobraževanja in znanosti Slovenije)

FINANČNO poslovanje Slovenske matice v letih 1992 in 1993. - Glasnik Slovenske matice (Ljubljana) 18, 1994, 1-2, str. 84-86

KOROŠKI Slovenci na Dunaju po letu 1918. - V: Dunaj in Slovenci. - Ljubljana 1994, str. 99-104

KRPAN v cesarjevih gajih. - Šolski razgledi (Ljubljana) 45, 1994, 12, str. 3
(Intervju predsedujočega SVIZ Janku Svetini o delu Sindikata vzgoje, izobraževanja in znanosti Slovenije)

OBVESTILA o izhajanju Zgodovinskega časopisa. - Zgodovinski časopis (Ljubljana) 48, 1994, 2, str. 281

ODMEVI boja za Radgono po prvi svetovni vojni v avstrijskih in jugoslovanskih predstavnih telesih. - V: Narodne manjšine. 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski. - Ljubljana : SAZU 1994, str. 243-256

OGRIS, Hanzi. - V: Enciklopedija Slovenije, 8. zv. - Ljubljana 1994, str. 103

OGRIS, Tomaž. - V: Enciklopedija Slovenije, 8. zv. - Ljubljana 1994, str. 104

ORGANIZACIJE, društva, ustanove in glasila koroških Slovencev v Avstriji: V. del. Z (Zveza slovenskih organizacij) - Z (Zvezna gimnazija in Zvezna realna gimnazija za Slovence v Celovcu). - Koroški vestnik (Ljubljana), 28, 1994, 1-2, str. 65-104
(Uredila Nada Vilhar; Sodelavec Janez Stergar)

OSVOBODILNA fronta za Slovensko Koroško. - V: Enciklopedija Slovenije, 8. zv. - Ljubljana 1994, str. 202-203

OSWALD, Janez. - V: Enciklopedija Slovenije, 8. zv. - Ljubljana 1994, str. 204

PERŠMANOVA domačija. - V: Enciklopedija Slovenije, 8. zv. - Ljubljana 1994, str. 308

POHVALNO o Sloveniji. - Delavska enotnost (Ljubljana) 53, 1994, 15, str. 9
(Poročilo o East/West konferenci Education International 28. - 30. 3. 1994 v Bukarešti. Pod naslovom »Učitelji nasprotujejo nestrpnosti« objavljajo tudi Šolski razgledi (Ljubljana) 45, 1994, 8, str. 2)

SINDIKALNI pogled na plače v negospodarstvu: variacije na temo statistika. - Šolski razgledi (Ljubljana) 45, 1994, 3, str. 5
(Objavlja tudi Delo (Ljubljana) 19. 2. 1994, str. 39; Skrajšana objava Delavska enotnost (Ljubljana) 10. 2. 1994, str. 4-5)

SKLEPNE besede. - V: Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski, Ljubljana 1994, str. 288-295. - (Narodne manjšine ; 3)
(Soavtorji: Anton Vratuša, Mirko Križman, Feliks J. Bister. Lastno besedilo str. 291-292)

SLOVENCİ zunaj državnih meja. - Prešernov koledar 1995 (Ljubljana) 1994, str. 75-83

74. koroški »Oktoberfest«: koroški plebiscitni obletnici na rob: 74 let (leto manj kot tričetrto stoletja) pozneje. - Slovenec (Ljubljana) 15. 10. 1994, str. 36

ZVEZA, slovenskih organizacij: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 28, 1994, 1-2, str. 65-70
(Soavtorja Nada Vilhar in Majda Šulc)

ZVEZA, slovenskih žena: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 28, 1994, 1-2, str. 98-99 (Soavtorja Nada Vilhar in Majda Šulc)

ŽELIMO pravičen dogovor: novi predsednik SVIZ. - Delo (Ljubljana) 28. 2. 1994

Uvodna in druga vabljená predavanja

ETHNIC situation and minority rights in Slovenia

Poročilo na East/West Conference, Education International, Bukarešta, 28. - 30. 3. 1994, 3 str.

POLOŽAJ zamejskih Slovencev po določitvi državnih meja 1947 oz. 1955 v dejavnosti republike Slovenije in jugoslovanske federacije

Referat na znanstvenem posvetu Slovenci in država, Ljubljana 9. - 11. 11. 1994, 8 str.

PODLAGE in predlogi za določitev nove izhodiščne plače v negospodarstvu od 1. 7. 1994 dalje. - SVIZ, Ljubljana 1994, 5 str. + 6 str. pril.

POROČILO o delu sindikalne konference raziskovalnih organizacij Slovenije v letu 1993. - SVIZ, Ljubljana 1994, 3 str. + 1 pril.

POROČILO o delu sindikalne konference raziskovalnih organizacij Slovenije v letu 1994. - SVIZ, Ljubljana 1994, 2 str.

POROČILO o izvajanju ekspertiznega programa Inštituta za narodnostna vprašanja v letu 1994. - INV, Ljubljana 1994, 4 str.

PREDLOGI novih gesel in dopolnitev gesel za slovenski prevod Knauerjevega leksikona. - INV, Ljubljana 1994, 10 str.

REPLIES to the questionnaire on combating racism, xenophobia, antisemitism and intolerance in the member states of the Council of Europe. - INV v imenu Republike Slovenije za Svet Evrope, Ljubljana 1994, 12 str.
(Soavtorica Damijana Zelnik)

VPRAŠANJE **izhodiščnih** plač v negospodarstvu v letu 1995 ter **regresa** za letni dopust 1994 in 1995. - **SVIZ**, Ljubljana 1994, 4 str. + 3 str. pril.

Uredništvo

BRATOŽ, Rajko: Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev. - 1. natis. - Ljubljana, 1994. - (Zbirka Zgodovinskega časopisa; 12)
(Namestnik **glavnega** urednika ZČ in opremljevalec knjige)

ENCIKLOPEDIJA Slovenije: 8. zv.: Nos-Pli. - Ljubljana 1994
(Urednik **strokovnega** področja - zamejstvo)

ETHNIC **minorities** in Slovenia. - 2nd revised and enlarged ed. - Ljubljana 1994
(Sourednik z **Vero** Klopčič; V istem letu je izšel tudi ponatis)

GRAFENAUER, Bogo: Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje. - 1. natis. - Ljubljana 1994. - Zbirka Zgodovinskega časopisa; 10)
(Namestnik **glavnega** urednika in opremljevalec knjige)

mag. Irena ŠUMI

Objavljena dela

KULTURA v zgodovini vede: psihologizem v ameriški antropologiji. - V: Antropološki zvezki 3. - Ljubljana, 1993.
(Izšlo 1994)

SLOVENE **codes** proficiency and patterns of language use in Kanalska dolina/Val Canale. - Applied linguistics (Ljubljana) 1993, 1, str. 63-73
(Izšlo 1994; Soavtor Salvatore Venosi)

Uredništvo in prevodi

ANTROPOLOŠKI ZVEZKI 3. - Uredila in prevedla Irena Šumi

Nada VILHAR

Od leta 1990 dalje je zaposlena v specializiranem INDOK centru INV najprej kot dokumentalist - informator za področje Avstrije. Leta 1993 je bila izvoljena v naziv višji strokovni sodelavec - dokumentalist.

Poleg tega se je strokovno udeleževala v obdobju 1990-1991 kot tajnik Medakademijejskega odbora za proučevanje narodnih manjšin in narodnosti pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti ter v obdobju 1991-1994 kot tajnik Delovne skupine za proučevanje narodnih manjšin in narodnosti pri Predsedstvu Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

1989

Raziskovalna naloga

EKONOMSKO-DEMOGRAFSKI razvoj madžarske narodnosti v Prekmurju z vidika regionalnega razvoja. III. del. - Ljubljana, INV, 1989, 76 str.

Ekspertize

VLOGA in položaj slovenske narodnostne skupnosti v zamejstvu v ekonomskih procesih in vključevanje v obmejno gospodarsko sodelovanje. - INV, 1989, 34 str.

ZVEZA slovenskih zadrug v Celovcu. - Organizacije, društva, ustanove in glasila koroških Slovencev v Avstriji : korekturni zvezek. - INV, 1989, str. 53-54

1990

Objavljena dela

EKONOMSKA proučevanja med manjšinami. - Razprave in gradivo, (Ljubljana) 1990, 23, str. 38-39

GOSPODARSTVO slovenske narodnostne skupnosti v Avstriji in vključevanje v obmejno gospodarsko sodelovanje. - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana) 24, 1990, 3-4, str. 70-85

Ekspertize

VLOGA in položaj slovenske narodnostne skupnosti v Avstriji v ekonomskih procesih in vključevanje v obmejno gospodarsko sodelovanje. - Ljubljana, INV, 1990, 16 str.

VLOGA in položaj slovenske narodnostne skupnosti v zamejstvu v ekonomskih procesih in vključevanje v obmejno gospodarsko sodelovanje.- Ljubljana, INV, 1990, 42 str.

EKONOMSKA problematika v etničnem vprašanju.- Ljubljana, INV, 1990, 3 strani. (Prispevek za posvetovanje štirih inštitutov v okviru 2. etnične delavnice štirih inštitutov: SLORI v Trstu, SZI v Celovcu, Centra za zgodovinske raziskave v Rovinju in Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani.- Ljubljana, 9. 1. in 10. 1. 1990 v prostorih Centra za mednarodno sodelovanje

1991

Objavljena dela

ORGANIZACIJE društva, ustanove in glasila koroških Slovencev v Avstriji. A (Akademija slovenskih bogoslovcev v Salzburgu) - K (Koroški odbor Svetovnega slovenskega kongresa): I. del. - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 67 - 111
(Sodelavec Janez Stergar)

BERGOVA, galerija. Pliberk: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 70

BIRO, za narodno skupnost: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 71-73

CELOVŠKI, zvon: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 73-74
(Soavtorja Majda Šulc in Janez Stergar)

CENTER, avstrijskih narodnosti: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 74-75
(Soavtorica Majda Šulc)

CLUB, tre popoli: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 75

DIALOG,: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 75-76

- DRUŠTVO, Glasbena šola: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 76-77
(Soavtorica Majda Šulc)
- DRUŠTVO, Naš otrok: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 78-79
- DRUŠTVO, prijatelj revije Celovski zvon: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 79
- DRUŠTVO, upokojencev Št. Jakob v Rožu: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 80
(Soavtorica Sonja Kurinčič Mikuž)
- DRUŠTVO, upokojencev Podjuna: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 81
- DRUŽINA, in dom: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, 81-82
(Soavtorja Majda Šulc in Janez Stergar)
- DUŠNOPASTIRSKI, urad: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 82-83
(Soavtor Janez Stergar)
- DVOJEZIČNA, ljudska šola v Celovcu (zasebna): iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 84
- DVOJEZIČNA, ljudska šola v Celovcu (javna) : iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 85
- DVOJEZIČNA, zvezna trgovska akademija: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 86-88
- ENOTNA LISTA - EL,: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 88-90
- GALERIJA, Falke: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 90
- GALERIJA, Rožek: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 91
- INICIATIVNA, skupina »Slovenščina, moj jezik«: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 91-92
(Soavtor Janez Stergar)

INTERESNA, skupnost kulturnih iniciativ na Koroškem (IG KIKK): iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 92

KATOLIŠKI, delovni odbor (KDO) Katoliške akcije. Katoliška mladina. Katoliška študirajoča mladina. Katoliška otroška mladina. Katoliška prosveta. Referat za izobražence. Referat za žene. Referat za družine: iz Organizacije, društva, ustanove... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 93-97
(Soavtor Janez Stergar)

KATOLIŠKI, dom prosvete »Sodalitas« v Tinjah: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 97-98
(Soavtor Janez Stergar)

KLUB, koroških ribičev: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 99-100
(Soavtorica Majda Šulc)

KLUB, Mladje: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 100
(Soavtorica Majda Šulc)

KLUB, prijateljev lova: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 100-101
(Soavtorica Majda Šulc)

KLUB, slovenskih študentov in študentk na Dunaju - KSSŠD: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 102-104
(Soavtorja Janez Stergar in Boris Jesih)

KLUB, slovenskih študentk in študentov v Gradcu - KSSŠG: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 105-106
(Soavtorica Majda Šulc)

KLUB, slovenskih študentov in študentk na Koroškem - KSSŠK: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 106

KMEČKA, izobraževalna skupnost - KIS: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 107

KONVENT, šolskih sester v Šentrupertu: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 108-109

KOROŠKA, dijaška zveza - KDZ: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 110-111
(Soavtorica Majda Šulc)

KOROŠKI, odbor Svetovnega slovenskega kongresa: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), 25, 1991, 3-4, str. 111

PODATKI, o publicistični dejavnosti manjšin: publicistična dejavnost slovenske narodnostne skupnosti na Madžarskem v obdobju 1981 - 1991. V: Narodne manjšine. 2, Položaj hrvaške, slovenske in srbske manjšine na Madžarskem. - Ljubljana: SAZU, 1991, str. 297 -308

Uredništvo

ORGANIZACIJE, društva, ustanove in glasila koroških Slovencev v Avstriji : 1. del. - Vestnik koroških partizanov, Ljubljana, 25, 1991, 3-4, str. 67 - 111
(Sodelavec prof. Janez Stergar)

1992

Informacijsko - dokumentacijska naloga

ORGANIZACIJE, društva, ustanove in glasila koroških Slovencev v Avstriji v letu 1991: tretji izpopolnjeni priročnik. - Ljubljana, INV, 1992, 169 stran
(Sodelavec Janez Stergar)

Dokumentacijsko gradivo

DOKUMENTACIJSKO, gradivo o avstrijsko - slovenskih odnosih s posebnim ozirom na veljavnost Avstrijske državne pogodbe: Prva mapa. - Ljubljana, INV, 1992, 42 enot

Objavljena dela

ORGANIZACIJE, društva, ustanove in glasila koroških Slovencev v Avstriji. K (Koroški partizanski pevski zbor) - N (Narodni svet koroških Slovencev: II del. - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 1-2, str. 68-123
(Sodelavec Janez Stergar)

KRŠČANSKA, kulturna zveza: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 1-2, str. 69-105

Alpski klub »Obir« na Obirskem, str. 73; Ansambel »Korenika« v Šmihelu, str. 74; Društvo »Godba na pihala« v Šmihelu, str. 74; Farna mladina v Šentjakobu, str. 75 (Soavtorica Majda Šulc); Farna mladina Št. Lipš, str. 75-76 (Soavtorica Majda Šulc); Farna mladina v Vogrčah, str. 76 (Soavtorica Majda Šulc); Katoliška mladina Pliberk,

str. 77; Katoliška prosveta v Št. Ilju, str. 78 (Soavtorica Majda Šulc); Katoliška prosveta v Šentjakobu v Rožu, str. 78; Katoliška prosveta v Šmarjeti, str. 78-79; Katoliško prosvetno društvo »Drava« v Žvabeku, str. 79-81; Katoliško prosvetno društvo »Planina« v Selah, str. 81-83; Katoliško prosvetno društvo v Šmihelu, str. 83; Kulturno društvo »Peter Markovič« v Rožeku, str. 84; KDZ Lutke »Mladje« Celovec, str. 85; Lutkovna skupina dunajskih študentov, str. 85; Mešani pevski zbor »Jakob Petelin Gallus« Celovec, str. 85-87; Mešani pevski zbor »Podjuna-Pliberk«, str. 87-88; Mladinska skupina v Ledincah, str. 88-89; Moški pevski zbor »Kralj Matjaž« v Libučah, str. 89; Oder »Mladje« KDZ, str. 90; Otroška mladina v Škocijanu, str. 90-91; Pevsko društvo »Sele« v Selah, str. 91; Prosvetno društvo »Lipa« v Velikovcu, str. 91-92; Slovensko kulturno društvo v Celovcu, str. 92; Slovensko kulturno društvo v Globasnici, str. 93 (Soavtor Janez Stergar); Slovensko prosvetno društvo »Danica« v Št. Primožu in Društvo Kulturni dom v Šentvidu v Podjuni, str. 94-95; Slovensko prosvetno društvo »Dobrač« na Brnci, str. 95-96 (Soavtor Janez Stergar); Slovensko prosvetno društvo »Drabosnjak« na Kostanjah, str. 96-97; Slovensko prosvetno društvo »Edinost« v Štebnu, str. 97-98; Slovensko prosvetno društvo »Jepa-Baško jezero« v Ločah, str. 98-100; Slovensko prosvetno društvo »Kočna« v Svečah, str. 100-101; Slovensko prosvetno društvo »Rož« v Št. Jakobu v Rožu, str. 101; Slovensko prosvetno društvo »Srce« v Dobrli vasi, str. 102-103; Slovensko prosvetno društvo »Trta« v Žitari vasi, str. 103; Slovensko prosvetno društvo »Zvezda« v Hodišah, str. 104; Športno društvo DSG Sele/Zell, str. 104-105.

MLADA, Enotna lista: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 1-2, str. 106

MLADI, rod - šolski list za koroško mladino: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 1-2, str. 106-107

MLADINSKI, dom Slovenskega šolskega društva: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 1-2, str. 108-109
(Soavtorica Majda Šulc)

MODESTOV, dom: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 1-2, str. 109-110

MOHORJEVA, družba v Celovcu: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 1-2, str. 110-117
(Soavtor Janez Stergar)

NARODNI, svet koroških Slovencev: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 1-2, str. 117-123
(Soavtor Janez Stergar)

ORGANIZACIJE, društva, ustanove in glasila koroških Slovencev v Avstriji.- N (Naš tednik) - S (Slovenska prosvetna zveza).- III. del. - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 3-4, str. 60-118
(Sodelavec Janez Stergar)

- NAŠ, tednik: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 3-4, str. 60-63
- NAUTIK, klub Korotan: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 3-4, str. 63
- NEDELJA, - cerkveni list krške škofije: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 3-4, str. 63-65
- OTROŠKA, skupina Palčki: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 3-4, str. 66
- OTROŠKI, vrtci: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 3-4, str. 66-72 Otroški vrtec Zavoda šolskih sester v Št. Petru pri Št. Jakobu v Rožu, str. 66-67; Dvojezični otroški vrtec »Naš otrok - Unser Kind« Celovec, str. 68-69; Dvojezični otroški vrtec Slovenskega šolskega društva Celovec, str. 68-69; Dvojezični otroški vrtec Slovenskega šolskega društva Šentprimož v Podjuni, str. 69-71; Dvojezični otroški vrtec Slovenskega šolskega društva Škofiče, str. 71-72; Dvojezični otroški vrtec v Šmihelu pri Pliberku, str. 72; Dvojezični otroški vrtec v Pliberku, str. 72.
- PLESNI, teater »Ikarus«: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 3-4, str. 73-74
- PODEŽELSKA mladina Podjuna: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 3-4, str. 74
- PODJUNSKI, ribiški klub: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 3-4, str. 74-75
- SKUPNOST, južnokoroških kmetov: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 3-4, str. 75-78
(Soavtor Janez Stergar)
- SLOMŠKOV, dom: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 3-4, str. 78
- SLOVENSKA, gospodarska zveza: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 3-4, str. 79
(Soavtorica Sonja Kurinčič Mikuž)
- SLOVENSKA, kmečka zveza: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 3-4, str. 79-81
(Soavtorja Janez Stergar in Majda Šulc)

SLOVENSKA, prosvetna zveza: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 3-4, str. 81-118 (Soavtor Janez Stergar) Društvo »Godba napihala«, str. 87-89; Gledališče ob Dravi, str. 89; Kulturno društvo »Peter Markovič« v Rožeku, str. 89-90; Mešani pevski zbor »Podjuna«, str. 91-92; Mešani pevski zbor »Kralj Matjaž«, str. 93; Slovensko prosvetno društvo »Bilka« Bilčovs, str. 94-95; Slovensko prosvetno društvo »Bisernica« Celovec, str. 95-96; Slovensko prosvetno društvo »Borovlje« Borovlje, str. 96-98; Slovensko prosvetno društvo »Danica« in Društvo Kulturni dom v Šentprimozu v Podjuni, str. 98-100; Slovensko prosvetno društvo »Dobrač« Brnca, str. 101; Slovensko prosvetno društvo »Drabosnjak« Kostanje, str. 101-102; Slovensko prosvetno društvo »Edinost« Pliberk, str. 102-103; Slovensko prosvetno društvo »Edinost« Škofiče, str. 103-104; Slovensko prosvetno društvo »Gorjanci« Kotmara vas, str. 104-106; Slovensko prosvetno društvo »Herman Velik«, Sele Kot, str. 106; Slovensko prosvetno društvo »Jepa - Baško jezero«, Loče, str. 106-109; Slovensko prosvetno društvo »Malošče« Šteben, str. 109; Slovensko prosvetno društvo »Radiše« Radiše, str. 109-111; Slovensko prosvetno društvo »Rož« v Št. Jakobu v Rožu, str. 111-112; Slovensko prosvetno društvo »Srce«, Dobrla vas, str. 112-112; Slovensko prosvetno društvo »Šentjanž« Šentjanž, str. 113-114; Slovensko prosvetno društvo »Trta« Žitara vas, str. 114; Slovensko prosvetno društvo »Valentin Polanšek«, str. 114-115; Slovensko prosvetno društvo »Vinko Poljanec«, str. 115; Slovensko prosvetno društvo »Vrtača«, Slovenji Plajberk, str. 115-116; Slovensko prosvetno društvo »Zarja«, Železna Kapla, str. 116-118; Slovensko prosvetno društvo »Zila«, str. 118; Slovensko prosvetno društvo »Zvezda« Hodiše, str. 118.

Uredništvo

ORGANIZACIJE, društva, ustanove in glasila koroških Slovencev v Avstriji: II. del. - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 1-2, str. 68 - 123
(Sodelavec Janez Stergar)

ORGANIZACIJE, društva, ustanove in glasila koroških Slovencev v Avstriji: III. del. - Koroški vestnik (Ljubljana), 26, 1992, 3-4, str. 60 - 118
(Sodelavec Janez Stergar)

Ekspertize

PRIJAVE, k dvojezičnemu pouku na območju veljavnosti manjšinsko-šolskega zakona na narodnostno mešanem območju na Koroškem za obdobje 1988/89 - 1991/92. - Ljubljana, INV, 1992, 7 str.

1993

Informacijsko - dokumentacijska naloga

ORGANIZACIJE, društva, ustanove in glasila koroških Slovencev v Avstriji v letu 1992. - Ljubljana, INV, 1993, 274 str.
(Sodelavec Janez Stergar)

Objavljena dela

ORGANIZACIJE, društva, ustanove in glasila koroških Slovencev v Avstriji. S (Slovenska športna zveza) - Z (Zveza slovenskih izseljencev): IV. del. - Koroški vestnik (Ljubljana) 27, 1993, 1-2, str. 38 - 87
(Sodelavec Janez Stergar)

SLOVENSKA, športna zveza: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 38-42 (Soavtorja Majda Šulc in Janez Stergar) Športno društvo Zahomc, str. 39; Slovenski športni klub Obir, str. 40; Obratno športno društvo IPH Žitara vas, str. 41-42

SLOVENSKA, študijska knjižnica v Celovcu: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 42-43
(Soavtorja Majda Šulc in Janez Stergar)

SLOVENSKI, atletski klub - SAK: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 43-45
(Soavtorica Majda Šulc)

SLOVENSKI, inštitut za proučevanje prostora Alpe-Jadran: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 45-47

SLOVENSKI, koroški skavtje in skavtinje: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 47-48
(Soavtorica Majda Šulc)

SLOVENSKI, narodopisni inštitut Urban Jarnik - SNI: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 48-51

SLOVENSKI, radijski in televizijski program Avstrijske radiotelevizije (ORF) / ORF - Koroški deželni studio - slovenski spored: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 52-54

SLOVENSKI, vestnik: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 54-56
(Soavtorja Majda Šulc in Janez Stergar)

SLOVENSKI, znanstveni inštitut: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 56-59
(Soavtorja Majda Šulc in Janez Stergar)

SLOVENSKO, društvo upokojencev Pliberk: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 59-60

SLOVENSKO, planinsko društvo: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 60-62
(Soavtorja Majda Šulc in Janez Stergar)

SLOVENSKO, šolsko društvo: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 62-64
(Soavtorica Majda Šulc)

STROKOVNA, kmetijsko gospodinjstva šola v Št. Rupertu v Velikovcu: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 5-67

STROKOVNO, združenje pedagoških delavcev: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 67

VISOKOŠOLSKI, dom Korotan na Dunaju : iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 68-69
(Soavtor Janez Stergar)

ZALOŽBA, Wieser: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 71-72
(Soavtor Janez Stergar)

ZAVOD, šolskih sester v Št. Petru pri Št. Jakobu v Rožu: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 72-79

ZDRUŽENJE, poslovodij in prokuristov koroških posojilnic: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 79-80

ZDRUŽENJE, staršev na Višji šoli za gospodarske poklice Št. Peter: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 80

ZDRUŽENJE, staršev na Dvojezični trgovski akademiji v Celovcu: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 81-82

ZVEZA, koroških partizanov: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 82-84
(Soavtor Janez Stergar)

ZVEZA, slovenskih izseljencev: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 86-87
(Soavtorja Majda Šulc in Janez Stergar)

NEDELJA. - V: Enciklopedija Slovenije, 7. zv. - Ljubljana, 1993, str. 349

Uredništvo

ORGANIZACIJE, društva, ustanove in glasila koroških Slovencev v Avstriji: IV. del. - Koroški vestnik (Ljubljana), 27, 1993, 1-2, str. 38-87
(Sodelavec Janez Stergar)

Ekspertize

GLASILA slovenske manjšine v Avstriji, Italiji in na Madžarskem ter italijanske in madžarske narodnosti v Sloveniji. - INV, 1993, 40 str.
(Soavtorici Sonja Kurinčič Mikuž in Jana Kranjec Menaše)

KDO JE KDO, - ženske v politiki : Avstrija: Koroška, Štajerska. - INV, oktober 1993, 2 str.

POROČILO, o znanstvenem srečanju »Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski«, Maribor, 25.- 27. maja 1993. - INV, 1993, 3 str

1994

Objavljena dela

BIBLIOGRAFIJA, »Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski«. V: Narodne manjšine. 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski. - Ljubljana, 1994, str. 340 - 364
(Soavtor: Wolfgang Leopold Gombocz)

INFORMACIJA o dvojezičnem poslovanju na narodnostno mešanih območjih v Republiki Sloveniji. - Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije, 20, 1994, 3, str. 70-82
(S sodelavci)

OCENA. Knjižni dar Slovenske prosvetne zveze. - Delo (Ljubljana), 10. 2. 1994, str. 16
Objavlja tudi: Svobodna misel (Ljubljana), 11. 3. 1994, str. 12

OCENA. Koroški vestnik. - Delo (Ljubljana), 31. 3. 1994, str. 16 Objavlja tudi: Svobodna misel (Ljubljana), 8. 4. 1994, str. 9

OCENA. Razprave in gradivo 28. - Delo (Ljubljana), 19. 5. 1994, str. 16

ORGANIZACIJE, društva, ustanove in glasila koroških Slovencev v Avstriji: V. del. Z (Zveza slovenskih organizacij) - Z (Zvezna gimnazija in Zvezna realna gimnazija za Slovence v Celovcu). - Koroški vestnik (Ljubljana), 28, 1994, 1-2, str. 65-104 (Sodelavec Janez Stergar)

ZVEZA, slovenskih organizacij: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 28, 1994, 1-2, str. 65-70
(Soavtorja Janez Stergar in Majda Šulc)

ZVEZA, slovenskih zadrug v Celovcu: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 28, 1994, 1-2, str. 71-98 Zadruga - market Brnca, str. 74; Zadruga - market Globasnica, str. 74-75; Zadruga - market Škofiče, str. 75; Zadruga - market Železna Kapla, str. 76-77; Zadruga - market Šentjakob, str. 78; Zadruga - market Kotmara vas, str. 78-79; Zadruga - market Dobrla vas, str. 79-80; Zadruga - market Pliberk, str. 80-81; Posojilnica - Bank Bilčovs-Hodiše-Škofiče, str. 81-82; Posojilnica - Bank Železna Kapla, str. 82-83; Posojilnica - Bank Celovec, str. 83-84; Posojilnica - Bank Podjuna Dobrla vas, str. 85-86; Posojilnica - Bank Zila Beljak, str. 86-90; Posojilnica - Bank Borovlje, str. 90-92; Posojilnica - Bank Šentjakob, str. 92-93; Posojilnica - Bank Hodiše-Škofiče, str. 93-95; Posojilnica - Bank Sinča vas, str. 95-98

ZVEZA, slovenskih žena: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 28, 1994, 1-2, str. 98-99
(Soavtorja Janez Stergar in Majda Šulc)

ZVEZNA, gimnazija in Zvezna realna gimnazija za Slovence v Celovcu: iz Organizacije, društva, ustanove ... - Koroški vestnik (Ljubljana), 28, 1994, 1-2, str. 99-104
(Soavtorica Majda Šulc)

Uredništvo

ORGANIZACIJE, društva, ustanove in glasila koroških Slovencev v Avstriji: V. del. - Koroški vestnik (Ljubljana), 28, 1994, 1-2, str. 65-104
(Sodelavec Janez Stergar)

Ekspertize

INFORMACIJA, o položaju Romov v Avstriji, Italiji, na Madžarskem, Češkem in Slovaškem. - INV, 1994, 22 str.
(S sodelavci)

dr. Mitja ŽAGARObjavljena dela

ETHNIC minorities in Slovenia (eds. Vera Klopčič and Janez Stergar). - 2nd revised and enlarged ed. - Ljubljana: Institute for ethnic studies; Information bureau, 1994, 70 str.

(S sodelavci; V istem letu je izšel tudi ponatis)

IZHODIŠČA za novo organizacijo slovenske kulture: modeli organiziranja in upravljanja v kulturi. - Ljubljana 1994, IX, 186 str.

A contribution to an »Ehnic glossary«. - Razprave in gradivo (Ljubljana), 1993, 28, str. 155-169.

(Izšlo 1994)

FIRST panel of witnesses: former Yugoslavia - dr. Mitja Žagar. - V: Religion and human rights: religion and the roots of conflict; religious militancy or 'fundamentalism'; universality vs. relativism in human rights; positive resources of religion for human rights. The project on religion and human rights. - New York 1994, str. 93-94

The JOURNAL of ethno-development: (opredelitev uredniške politike). - The Journal of ethno-development, 4, 1994, 1, str. 133

NATIONAL sovereignty at the end of the twentieth century: relativisation of traditional concepts; the case of Slovenia. - V: Small States compared: politics of Norway and Slovenia. - Bergen : Alma Mater 1994, str. 235-252

Kongresi in vabljen predavanja

DEMOCRACY in an ethnically plural society: the role of politics, ideology and religion in the conflict in Bosnia-Hercegovina

Konferenca v okviru mednarodnega projekta Religion in the Modern World, New York 23. - 24. 5. 1994

EARLY detection and management of ethnic conflict: models and mechanisms

Mednarodni znanstveni simpozij Ethnic Violence and Xenophobia, George Mason University, Virginia 18. - 19. 2. 1994

ETHNIC conflict: constitutional aspects of the Yugoslav crisis and the dismantling of the Yugoslav federation

Predavanje na Thomas M. Cooley Law School v Lansingu, Michigan 30. 1. 1994 in na Western Michigan University v Kalamazooju, Michigan, 12. 4. 1994

ETHNICITY and politics in Slovenia: the experience of constitutional and legal regulation of ethnic relations and protection of minorities

Conference on Ethnicity and Nationality Issues, Democracy and Ethnopolitics, Riga 9. - 11. 3. 1994

INDIVIDUAL and global aspects of ethnic conflict Predavanje na Michigan State University v Lansingu, Michigan, 12. 5. 1994

NATIONALITY, protection of ethnic minorities and transition to democracy: the case of Slovenia International Colloquium: Nationality, Minorities and Succession of States in the Countries of Central and Eastern Europe, Praga 22. - 24. 9. 1994

SPRING '94 Fulbright lecture: Ethnic pluralism and conflicts: myths and reality - the case of the former Yugoslavia

Predavanje na Indiana State University, Indiana 24. 5. 1994

USTAVA Socialistične federativne republike Jugoslavije iz leta 1974 in osamosvajanje Republike Slovenije

Znanstveni posvet Slovenci in država, Ljubljana 24. - 26. 11. 1994

Albina Nečak Lük, Ph. d., Institute for Ethnic Studies,
SLO - Erjavčeva 26, 61000 Ljubljana

Language and ethnic adherence in Porabje

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1994/95, No. 29-30, p. 5-23

The analysis of data, collected in Monošter within the research project "Interethnic relations in the Slovene ethnic territory" showed a group of respondents that declared themselves as Hungarians though there are several elements pointing at their Slovene origin and a certain degree of attachment to the Slovene ethnic heritage. The present article is primarily focussed upon the behaviour of this group as compared with other respondents (Slovenes and Hungarians), who, regarding the declaring of their ethnic origin, do not deviate from the original community. The article therefore highlights the sociolinguistic situation in Porabje along with the related aspects of linguistic knowledge and communicative activity of our respondents.

Renata Mejak, Ph. d., Institute for Ethnic Studies,
SLO - Erjavčeva 26, 61000 Ljubljana

Some elements of perceptions of the people of Lendava concerning the neighbouring state of Hungary

Razprave in gradivo - Treatises and Documents Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1994/95, No. 29-30, p. 35-50

Among the main aims of the research project Interethnic relations and national identity in the town of Lendava, there is also the study of perceptions regarding the neighbouring state of Hungary and its inhabitants. The article deals with two topical fields, i.e. sources (out of five), forming the image of Hungary and the knowledge of the Hungarian history elements as an essential component of the image of Hungary.

Vera Klopčič, M. Sc., Institute for Ethnic Studies,
SLO - Erjavčeva 26, 61000 Ljubljana

The Framework Convention of the Council of Europe for the Protection of National Minorities

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1994/95, No. 29-30, p. 265-272

In January 1994 a special committee was founded within the Council of Europe. Its task was to prepare, in accordance with the already adopted international documents and the CSCE principles; a draft convention and a preliminary text of an additional protocol to the European Convention on Human Rights. The Convention is the first overall and compulsory international legal document on national minority protection. Its signatories have assumed the obligation to create adequate for the expressing, preserving and promotion of national minority identity; as well as to provide or an atmosphere of tolerance and dialogue, which is to allow for cultural diversity to become an enrichment of every society.

Katarina Munda Hirnök, M. Sc., Institute for Ethnic Studies,
SLO - Erjavčeva 26, 61000 Ljubljana

The use of media in Monošter

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1994/95, No. 29-30, p. 25-34

The analysis of data on the frequency of media usage shows the role and significance of media (majority nation media, ethnic minority media, parent state media, as well as the Hungarian minority media in Prekmurje) in the information supply of the inhabitants of Monošter in Porabje in Hungary. In the evaluation of results it should be taken into account that the questionnaire was performed in 1992, when individual media (mainly minority media) were still in their initial phase or did not exist at all, which is undoubtedly reflected in the answers of respondents.

Vera Klopčič, mag., *Inštitut za narodnostna vprašanja,*
SLO - Erjavčeva 26, 61000 Ljubljana

Okvirna konvencija Sveta Evrope za zaščito narodnih manjšin

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, str. 265-272

V januarju 1994 je v okviru Sveta Evrope začel delovati poseben odbor z nalogo, da v skladu z že sprejetimi mednarodnimi dokumenti in načeli KEVS-a pripravi osnutek konvencije in osnutek teksta dodatnega protokola k Evropski konvenciji o človekovih pravicah. Nastala Konvencija je prvi celovit in obvezujoč mednarodnopravni dokument o varstvu narodnih manjšin. Njene podpisnice se zavezujejo ustvarjati ustrezne pogoje za izražanje, ohranjanje in razvoj identitete narodnih manjšin, kakor tudi za ustvarjanje vzdušja tolerance in dialoga, ki naj omogoči, da kulturna raznolikost postane obogatitev vsake družbe.

Katarina Munda Hirnök, mag., *Inštitut za narodnostna vprašanja,*
SLO - Erjavčeva 26, 61000 Ljubljana

Spremljanje medijev v Monoštru

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, str. 25-34

Avtorica prispevka z analizo podatkov o pogostosti spremljanja medijev ugotavlja kakšno vlogo in pomen imajo mediji (mediji večinskega naroda, mediji narodne manjšine in mediji iz države matičnega naroda; ter mediji madžarske narodne manjšine v Prekmurju) pri informiranju prebivalcev Monoštra v Porabju na Madžarskem. Pri vrednotenju rezultatov je potrebno upoštevati, da je bila anketa opravljena l. 1992, ko so bili posamezni mediji (predvsem manjšinski) šele v začetni fazi ali jih sploh ni bilo, kar se brez dvoma odraža tudi na odgovorih respondentov.

Albina Nečak Lük, dr., *Inštitut za narodnostna vprašanja,*
SLO - Erjavčeva 26, 61000 Ljubljana

Jezik in etnična pripadnost v Porabju

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, str. 5-24

Ob analizi podatkov, zbranih v Monoštru v okviru raziskave "Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru", se je izoblikovala skupina respondentov, ki so se opredelili kot Madžari, vendar vrsta elementov kaže na njihovo slovensko poreklo in na določeno mero zavezanosti slovenski etnični dediščini. V pričujočem prispevku nas je v prvi vrsti zanimalo obnašanje te skupine v primerjavi z drugimi respondenti (Slovenci in Madžari), ki se na izpovedni ravni ne odmikajo od izvirne skupnosti. Ob tem smo v ospredje postavili sociolingvistični položaj v Porabju in s tem povezane vidike jezikovnega znanja in sporazumevalne dejavnosti naših respondentov.

Renata Mejak, dr., *Inštitut za narodnostna vprašanja,*
SLO - Erjavčeva 26, 61000 Ljubljana

Nekateri elementi percepcij lendavčanov o sosednji Madžarski

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, str. 35-50

Med poglavitne cilje raziskave Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava, je uvrščeno tudi spoznavanje percepcij o sosednji državi Madžarski in o njenih prebivalcih. Pričujoč prispevek obravnava dva tematska področja t.j. vira, ki oblikujeta podobo Madžarske in poznavanje elementov madžarske zgodovine kot bistvene sestavine podobe o Madžarski.

Miran Komac, Ph. d., Institute for Ethnic Studies,
SLO - Erjavčeva 26, 61000 Ljubljana

Slovene minority in the Province of Gorizia

Razprave in gradivo - Treatises and Documents Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1994/95, No. 29-30, p. 63-76

The article deals with the relation between the Slovene minority in Italy (in the Province of Gorizia) and the Italian state in the period between 1947 to 1952. The relation is defined as a »subtle« period of assimilation. The relation is presented through an analysis of four clusters of context: nationalism of the majority nation; elimination of the consequences of the fascist denationalizing policy; the use of language in administrative agencies and judicature; relation towards the schooling of the Slovene minority members.

Vera Kržišnik-Bukić, Ph. d., Institute for Ethnic Studies,
SLO - Erjavčeva 26, 61000 Ljubljana

Framework survey of the course, causes and significance of the Slovene Emigration to Croatia

Razprave in gradivo - Treatises and Documents Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1994/95, No. 29-30, p. 85-93

The main characteristics of the Slovene emigration to Croatia are presented. The number Slovenes had been increasing since the middle of the 19th century, but by the end of the 20th century it decreased considerably owing to natural assimilation in the Croatian ethnic environment and the repatriation to Slovenia. All the while, Slovene men and women in Croatia belong to urban population, maintaining friendly contacts with the majority population but also preserving their Slovene identity. As good and reliable workers in various professions as well as successful artists they were - and are - suitably esteemed in the neighbouring country.

Ildikó Szabó, Ph. d., Országos Idegennyelvű Könyvtár,
Budimpešta V., Molnár u. 11, Hungary

Socializational processes among the Prekmurje Hungarians

Razprave in gradivo - Treatises and Documents Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1994/95, No. 29-30, p. 51-62

Minority issues are here dealt with as generation issues. The collective identity of the Prekmurje Hungarians, which is rooted in the common historical destiny, could be preserved by means of an organized civil society with its own institutions and communication systems. The former political system was, however, not favourably disposed towards such a kind of self-organizing. Regarding the preserving of collective identity, the role of school (bilingual education) is especially highlighted, as are the possibilities of minority members' schooling in their mother tongue and the role of the church as another opportunity to use one's mother tongue.

Branko Jazbec, Slovenska kulturno-gospodarska zveza,
Ulica svetega Frančiška 20, I-34133, Trst

Overborder economic cooperation and integration along the Italian-Slovene border - Italian Slovenes' experience

Razprave in gradivo - Treatises and Documents Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1994/95, No. 29-30, p. 77-83

The author describes, through the prism of the understanding of the state borders phenomenon in economy, the situation of the Slovene ethnic community in the '70s, the '80s and today. He therefore first determines the character of the border and interethnic relations in the ethnically mixed area along the Slovene-Italian border in different historic periods. The border we live along has had different functions and therefore different effects upon the social and economic sphere in different periods.

Ildikó Szabó, dr., Državna knjižnica za tuje jezike,
Budimpešta V., Molnár u. 11, Madžarska

Socializacijski procesi med Madžari v Prekmurju

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, str. 51-62

V prispevku je manjšinsko vprašanje obravnavano kot generacijsko vprašanje. Kolektivna identiteta Madžarov v Prekmurju, ki korenini v skupni zgodovinski usodi bi se lahko ohranila s pomočjo organizirane civilne družbe, z lastnimi institucijami in komunikacijskimi sistemi. Tovrstnemu samoorganiziranju pa bivši politični sistem ni bil naklonjen. Pri ohranjanju kolektivne identitete še posebej izpostavi vlogo šole (dvojezično šolstvo), oziroma možnosti šolanja pripadnikov manjšine v maternem jeziku in vloga cerkve, kot eno izmed možnosti rabe materinščine.

Branko Jazbec Slovenska kulturno-gospodarska zveza,
Ulica svetega Frančiška 20, I-34133, Trst

Čezmejno gospodarsko povezovanje in integracija ob italijansko-slovenski meji skozi izkustvo Slovencev v Italiji

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, str. 77-83

Avtor analizira položaj, v katerem je bila slovenska narodna skupnost v sedemdesetih in osemdesetih letih, ter stanja, v katerem smo danes, skozi prizmo razumevanja pojava državnih meja v ekonomski značnosti. V ta namen je potrebno najprej določiti karakter meje in medetničnih odnosov na narodnostno mešanem območju v različnih zgodovinskih obdobjih. Meja ob kateri živimo, je skozi različna obdobja opravljala različne funkcije in temu primerno učinkovala na družbeno in gospodarsko okolje.

Miran Komac, dr., Inštitut za narodnostna vprašanja,
SLO - Erjavčeva 26, 61000 Ljubljana

Slovenska manjšina na Goriškem

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, str. 63-76

Rekonstrukcija dogajanja na relaciji večinski (italijanski) narod - slovenska manjšina na področju Goriške pokrajine v prvem povojnem obdobju kaže na nadaljevanje diskriminatornega odnosa italijanskih oblasti do slovenske manjšine. To se je videlo v neodpravljanju posledic italijanske raznarodovalne politike, nevratanju družbene lastnine, odnosu italijanske države do šolstva pripadnikov slovenske manjšine in rabe slovenskega jezika v javnosti.

Vera Kržišnik-Bukić, Ph. d., Inštitut za narodnostna vprašanja,
SLO - Erjavčeva 26, 61000 Ljubljana

Okvirni pregled poteka, vzrokov in pomena izseljevanja Slovencev na Hrvaško

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, str. 85-93

Avtorica predstavlja glavne poteze izseljevanja Slovencev na Hrvaško. Njihovo število se povečuje zlasti od srede 19. stoletja naprej, a pred koncem 20. stoletja zaradi narave asimilacije v hrvaškem etničnem okolju in vračanja v matično Slovenijo že močno upade. Ves čas tvorijo Slovenci in Slovenke na Hrvaškem predvsem mestno populacijo, vzdržujejo prijateljske stike z večinskim narodom, negujejo pa tudi slovensko narodnostno identiteto. Kot dobri in vestni delavci zelo različnih strok in poklicev ter uspešni ustvarjalci so bili in so v sosednji deželi - državi vedno tudi ustrezno cenjeni.

Christian Promitzer, M. Sc., Christian Promitzer, Universität Graz, Institute für Geschichte, Mozartstrasse 3, A-8010 Graz

The ideal of »the pure national body of the nation« Chronology of disappearance

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1994/95, No. 29-30, p. 101-110

In the most recent history of the Austrian Styria the fact that in this country there have lived and still live people, whose mother tongue is Slovene, is still not generally acknowledged. The process of elimination of the Slovene language from the public life to the concealment of the existence of a non-German mother tongue group in the federal province of Styria did not even take four decades. The article attempts to analyze the background of this process and its course.

Erika Thurner, Dr. phil., Linz bzw., Innsbruck, A-6020

Pravni in družbeni položaj Romov in Sintov (ciganov) v Avstriji

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, str. 127-142

V Avstriji do pred kratkim ni bilo Romov. Šele decembra 1993 so bili, z manjšinskim statusom, priznani kot šesta avstrijska narodna skupina.

V članku se obravnava družbeni položaj in razvojne možnosti Romov in Sintov v Avstriji. Izhodišče za slabe začetne pogoje po l. 1945 so bili odklonjen status žrtev nacizma po vojni, kot tudi odklonjena izplačila odškodnin. Kot povzročitelji pa so vzporedno delovali tudi deloma z nacistično propagando podkrepljeni predsodki. Na kratko orisano imajo najnovejše smeri razvoja (samoorganiziranje, iskanje identitete in občutek lastne vrednosti) še nedefiniran konec.

Andreja Zemljič, M. Sc., Österreichisches Studienzentrum für Frieden und Konfliktlösung, A-7461 Stadt Schläining-Burg

Strategies of Ethnic Discourse in Radgona Area from the end of the 19th century to 1920

Razprave in gradivo - Treatises and Documents Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1994/95, No. 29-30, p. 95-100

The paper was made within the research project »Life along state borders«, and deals with the history and behaviour of the people, who, within the borders of the former Graz district, at least temporarily declared themselves as speakers of Slovene as their language of communication. This is a study of strategies of ethnic discourse or, respectively, recorded declarations for the nation in a wider sense. The study is restricted to the Radgona territory in the period from the end of the 19th century to 1920.

Steinicke Ernst, Ph. d., Universität Innsbruck, Institut für Geographie, Innrain 52, A-6020 Innsbruck, Austrija

Zupančič Jernej, M. Sc., Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, Trg francoske revolucije 7, 61000 Ljubljana, Slovenija

Slovenes of Carinthia in the light of contemporary territorial, social and ethnic processes.

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1994/95, No. 29-30, p. 111-126

The article deals with the national development of Carinthian Slovenes in the conditions of modernization of Carinthia and noticeable demographic, economic, social and political processes that have been taking place in Carinthia during the last decade. The social structure and the settlement model of the minority has undergone great changes; the number of Slovenes living in towns is increasing. At the same time the first signs of the stabilization of ethnic conditions are being manifested.

Andreja Zemljič, mag., Österreichisches Studienzentrum für Frieden und Konfliktlösung, A-7461 Stadt Schläining-Burg

Strategije etnične razprave na območju Radgone od iztekajočega se 19. stoletja do 1920

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, str. 95-100

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta »Življenje z mejami« in obravnava zgodovino in obnašanje tistih ljudi, ki so se znotraj meja nekdanjega graškega okrožja vsaj začasno opredelili za slovenski pogovorni jezik. Gre torej za proučevanje strategij etničnih razprav oz. zapisanih izrekanih za narod v širšem pomenu. Avtorica se je pri raziskavi omejila na območje Radgone in sicer v časovnem obdobju od konca 19. stoletja do leta 1920.

Steinicke Ernst, dr., Universität Innsbruck, Institut für Geographie, Innrain 52, A-6020 Innsbruck, Austrija

Zupančič Jernej, mag., Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, Trg francoske revolucije 7, 61000 Ljubljana, Slovenija

Koroški Slovenci v luči sodobnih prostorskih, socialnih in etničnih procesov

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, str. 111-126

Prispevek obravnava narodnostni razvoj koroških Slovencev v pogojih modernizacije Koroške in opaznih demografskih, gospodarskih, socialnih in političnih procesov, ki potekajo na Koroškem v zadnjem desetletju. Manjšina je močno spremenila svojo socialno strukturo in tudi poselitveni model; v mestih se številčno krepi prisotnost Slovencev, predvsem višje in visoko izobraženih. Obenem se kažejo prvi znaki stabilizacije narodnostnih razmer.

Christian Promitzer, mag., Christian Promitzer, Universität Graz, Institute für Geschichte, Mozartstrasse 3, A-8010 Graz

Ideal »čistega narodnega telesa«, kronologija izginotja

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, str. 101-110

V najnovejši zgodovini avstrijske Štajerske ni splošno priznano dejstvo, da so v tej deželi bili, in so še ljudje, katerih materin jezik je slovenščina. Pot od odstranitve slovenskega jezika iz javnosti do zamolčevanja obstoja neke skupine z nenemškim maternim jezikom v primeru zvezne dežele Štajerske ni trajala niti štiri desetletja. Prispevek poskuša analizirati ozadje tega procesa in njegov potek.

Erika Thurner Ph. d. phil., Linz bzw., Innsbruck, A-6020

Legal and social status of Sinti/Roma (Gypsies) in Austria

Razprave in gradivo - Treatises and Documents Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1994/95, No. 29-30, p. 127-142

Until a shortwhile ago there were no Roma in Austria. It was only in December 1993 that they were recognized as the sixth Austrian national community with minority status. The article deals with the social status and possibilities of progress of Roma and Sinti in Austria. Their unfavourable starting conditions after 1945 were due to the fact that Roma were, after the World War Two, rejected the status of victims of nazism as well as any monetary compensations. Their unfavourable status was also due to prejudice supported by Nazi propaganda. The most recent trends of development (self-organizing, search of identity and the awareness of one's own value) are not sufficiently defined yet.

Eriksen, Thomas Hylland, Ph. d., University of Oslo, Department and Museum of Anthropology, Blindern 0317, Oslo, Norway

What is Happening to the Concept of Ethnicity?

Razprave in gradivo - Treatises and Documents Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1994/95, No. 29-30, p. 165-176

The author attempts an analysis of the accustomed usages of the concept of ethnicity in social anthropology, and classifies them. He stresses that all usages are not homogeneous with regard to the problematics and may even refer to different social phenomena, both modern and pre-modern. In conclusion, the author problematizes the usage of the term on basis of a wide-range epistemological comparison.

Gero Lenhardt, Ph. d, Max-Planck Institut für Bildungsforschung, Lentzealle 94 D-14195 Berlin

»Etnična identiteta« in družbena racionalizacija

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, p. 211-230

Avtorjevo izhodišče v prispevku je teorija racionalizacije Maxa Webera. Poleg tega so v njem orisane tudi novejšje teorije o segregaciji na trgu delovne sile, ki so nastale predvsem v ZDA. Pokazati želi, da razširjanje verovanja v etnično skupnost še ne pomeni, da tradicija spet dobiva avtoriteto. Etnocentrizem je veliko bolj izraz procesa modernizacije in s tem tudi sovražnik tradicije.

Mitja Žagar, Ph. d., Institute for Ethnic Studies, SLO - Erjavčeva 26, 61000 Ljubljana

Constitution in Multiethnic reality

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1994/95, No. 29-30, p. 143-164

The author analyzes the influence of the concept of the (one)nation-state and myth of ethnic homogeneity on political systems and ideologies of modern states. Present constitutions are not well equipped to deal with ethnic and social pluralism; reality shows that existing concepts or regulation of ethnic relations and protection of minorities obviously cannot manage and resolve ethnic conflicts. There is a need to develop new concepts and mechanisms of ethnic policy and constitutional/legal regulation of ethnic relations that will take into account the existing social pluralism and transform the present concept of the homogenous (one)nation-state into the plural, internally diverse multi-ethnic-state.

Felicita Medved, Ph. d. student, Department of Human Geography, Stockholm University, S-106 91 Stockholm, Sweden and Ceiso, Centre for Research in International Migration and Ethnic Relations, Stockholm University, S-106 91 Stockholm, Sweden.

A Path Towards the Cartography of Slovene National Identity

Razprave in gradivo - Treatises and Documents Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1994/95, No. 29-30, p. 177-210

The article is about the theoretical understanding of the concept of a modern nation as articulated by the French Revolution and the Central European romanticism, along with the degree of transformation of the geographic and social space into the cultural and symbolic territoriality of a political organization based upon the identification with national space and political nation. The creation of Slovene national identity in the course of the past two centuries, by way of language as its core, is the answer to the concept of a modern nation, which is socially and economically grounded in the process of modernization, whereby the social and cultural »homeland« manifests itself as an aspiration for political independence, obtained in 1991.

Mitja Žagar, dr., *Inštitut za narodnostna vprašanja, SLO - Erjavčeva 26, 61000 Ljubljana*

Ustave v večnarodni resničnosti

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, str. 143-164

Avtor v prispevku analizira teoretični koncept (eno)nacionalne države in mit o etnični homogenosti, na katerem temeljijo ustave sodobnih držav. Ustave večinoma ne upoštevajo pluralne etnične realnosti ter zato ne ponujajo ustreznih možnosti in mehanizmov za urejanje medetničnih odnosov, za zaščito etničnih manjšin ter za upravljanje in razreševanje etničnih konfliktov. Potrebno je razviti in dograditi obstoječe mehanizme in standarde urejanja medetničnih odnosov in zaščite manjšin.

Felicita Medved, Ph. d. student. *Department of Human Geography, Stockholm University. S-106 91 Stockholm, Sweden and Ceifo, Centre for Research in International Migration and Ethnic Relations, Stockholm University. S-106 91 Stockholm. Sweden.*

Korak k kartografiji slovenske narodne identitete

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, str. 177-210

Članek razpravlja teoretična razumevanja koncepta modernega naroda kot sta ga artikulirali Francoska Revolucija in Srednjeevropska Romantika ter stopnje transformacije geografskega in družbenega prostora v *kulturno* in *simbolično teritorialnost* politične organizacije utemeljene na identifikaciji z *nacionalnim prostorom* in *političnim narodom*. Kreacija slovenske narodnostne identitete v teku zadnjih dveh stoletij, preko jezika kot njenega jedra, je odgovor na koncept modernega naroda, družbeno in ekonomsko utemeljen v procesu modernizacije, pri čemer se družbeno kulturna »domovina« ekstrapolira v aspiracijo za politično samostojnost, doseženo leta 1991.

Eriksen, Thomas Hylland, dr., *Univerza v Oslu, Oddelek in muzej za antropologijo, Blindern 0317, Oslo, Norveška*

Kaj se dogaja s konceptom etničnosti?

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, str. 165-176

Avtor analizira uveljavljene rabe koncepta etničnosti v socialni antropologiji in jih klasificira. Pri tem ugotavlja, da vse rabe niso problemsko homogene in se lahko nanašajo na različne družbene fenomene, tako moderne kot predmoderne. V zaključku rabo termina etničnost problematizira na osnovi širše epistemološke komparacije.

Gero Lenhardt, Ph. d *Max-Planck Institut für Bildungsforschung, Lentzealle 94 D-14195 Berlin*

»Ethnic identity« and social rationalisation

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, No. 29-30, str. 211-230

The author's starting point is Max Weber's theory of rationalization. Apart from that the article presents an outline of more recent theories on the labour market segregation, originating mainly from the USA. The spreading of belief in an ethnic community does not necessarily mean that tradition is gaining authority again. Ethnocentrism is more an expression of the process of modernization and thereby an enemy of tradition.

**Ivan Kristan, Ph. d., Pravna fakulteta, Kongresni trg 12,
SLO, 61000, Ljubljana**

Ustavni položaj avtohtonih narodnih manjšin v Sloveniji

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, str. 261-264

Uresničevanje pravic narodnih manjšin v Sloveniji zaznamuje obstoj dveh avtohtonih narodnih skupnosti (manjšin) - madžarske in italijanske. V okviru človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki jih zagotavlja sedanja ustava republike Slovenije, imata obe avtohtoni narodni manjšini še dodatne posebne pravice.

Nedavno je bil v parlamentu sprejet nov Zakon o samoupravnih skupnostih. Tovrstne skupnosti imajo v Sloveniji že dolgoletno tradicijo in med pripadniki obeh manjšin uživajo velik ugled. Na občinski ravni te samoupravne skupnosti, v skladu z zakonom, v sodelovanju s krajevno skupščino odločajo o stvareh, ki zadevajo manjšino. Obravnavajo problematiko statusa narodnih manjšin in pripravljajo predloge in pobude za pristojne državne organe.

**Mitja Žagar, Ph. d., Institute for Ethnic Studies,
SLO - Erjavčeva 26, 61000 Ljubljana**

A few hypotheses dealing with the squaring of a circle: the Constitution of SFRY and the process of Slovenia's gaining independence

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1994/95, No. 29-30, p. 231-260

This article analyzes the role of the Constitution of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia of 1974 in the process of dismantling of the former Yugoslav federation and in creating of the independent Republic of Slovenia. Special attention is paid to ethnic dimensions of the federation and these processes. The role of the Constitution of the SFRY was controversial. Though, the main problem of the Constitution of the SFRY of 1974 was that it did not provide mechanisms and procedures for the detection, management and resolution of (possible) ethnic and other social conflicts.

**Cristoph Pan, dr. Sudtiroler Wirtschafts und Sozialinstitut,
Laubengasse 9, I-39100 Bozen**

Stanje realizacije evropskih pravic nacionalnih manjšin

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, str. 273-284

V članku je predstavljena manjšinska problematika v Evropi in poudarjena potreba po oblikovanju učinkovite pravne zaščite različnih etničnih skupin, tako imenovanih nacionalnih manjšin v Evropskem kontekstu. Kot ključni problem nacionalnih manjšin navaja nujnost prepričevanja nacionalnih večin, da s sprejetjem nacionalnih manjšin ne zgubljajo ničesar pridobijo pa dosti.

*Mitja Žagar, dr., Inštitut za narodnostna vprašanja,
SLO - Erjavčeva 26, 61000 Ljubljana*

Nekaj hipotez o kvadraturi kroga: ustava SFRJ in procesi osamosvajanja republike Slovenije

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994, št. 29, str.

V tem prispevku avtor analizira vlogo ustave Socialistične federativne republike Jugoslavije iz leta 1974 v procesu osamosvajanja Republike Slovenije in razpada nekdanje jugoslovanske federacije. Pri tem ga posebej zanimajo odnosi v federaciji ter njihova etnična dimenzija. Avtor ugotavlja, da je bila vloga ustave SFRJ v procesih in dogajanjih v Jugoslaviji v osemdesetih in na začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja protislovna. Temeljni problem ustave SFRJ pa je bilo dejstvo, da ni predvidela in uredila ustreznih mehanizmov in postopkov za ugotavljanje, upravljanje in razreševanje družbenih konfliktov.

*Ivan Kristan, dr. Pravna fakulteta, Kongresni trg 12,
SLO, 61000, Ljubljana*

Constitutional Position of the Autochthonous Ethnic Minorities in Slovenia

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, str. 261-264

The implementation of the rights of ethnic groups in Slovenia is characterised by the existence of two autochthonous ethnic communities (minorities) - Hungarian and Italian. In the framework of the catalogue of Human Rights and Basic Freedoms in the present Constitution of the Republic of Slovenia, additional special rights are guaranteed to the two autochthonous ethnic minorities, Hungarian and Italian. Recently, the law of self-governing ethnic communities was passed in the Parliament. Such self-governing ethnic communities have existed in Slovenia for several years and have very good reputation among the members of both minorities. At the level of communes (municipalities) the self-governing communities, in accordance with the law, decide with the local assembly on matters concerning the ethnic minority. They deal with matters concerning the status of ethnic minority and prepare proposals and initiatives for competent organs etc.

*Cristoph Pan, dr. Sudtiroler Wirtschafts und Sozialinstitut,
Laubengasse 9, I-39100 Bozen*

Stanje realizacije evropskih pravic nacionalnih manjšin

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1994/95, št. 29-30, str. 273-284

V članku je predstavljena manjšinska problematika v Evropi in poudarjena potreba po oblikovanju učinkovite pravne zaščite različnih etničnih skupin, tako imenovanih nacionalnih manjšin v Evropskem kontekstu. Kot ključni problem nacionalnih manjšin navaja nujnost prepričevanja nacionalnih večin, da s sprejetjem nacionalnih manjšin ne izgubljajo ničesar pridobijo pa dosti.